HET GELD VAN DE TOEKOMST

Een Nieuwe Visie op Welzijn, Werk
en een Humanere Wereld

BERNARD LIETAER

2001

HET GELD VAN DE TOEKOMST

Een Nieuwe Visie op Welzijn, Werk en een Humanere Wereld

BERNARD LIETAER

© 1999-2011 Bernard A. Lietaer

Voor uw kinderen.

Voor de kinderen van de kinderen,

en voor de bomen.

Inhoud

Voorwoord 15
Drie beloftes 15
Mijn standpunt 17

Deel I. Wat ís geld? 21

Samenvatting van Deel I 24
Overzicht per hoofdstuk 25

Hoofdstuk 1. Geld - de basis van alle mogelijkheden 29

De Hogedrukketel 29
Verouderingsgolf 30
De informatierevolutie 33
Klimaatverandering en ondergang van biodiversiteit 36
Monetaire instabiliteit 40
Geld als de kern van de Hogedrukketel 41
Wat is Duurzame Voldoening? 42
Waardoor wordt Duurzame Voldoening tegengehouden? 47
Vier seizoenen in 2020 49
Het creëren van Duurzame Voldoening met behulp van complementaire munteenheden 59
Een kaart voor de weg naar uw geld, uw toekomst 61

Hoofdstuk 2. Het geld van vandaag 63

Een 'eenvoudige' vraag 64
Waar komt het geheim van geld vandaan? 65
De geschiedenis van het geld 65
De noodzaak van het vertrouwensspel 70
Waarom geld geen ding is 71
Een werkdefinitie van geld 73
De oorsprong van de macht van het geld 75
Veranderingen in geld en macht 75
Vier belangrijke ontwerpeigenschappen 77
- Nationale munteenheden 79
- 'Fiat'-geld 80
- Bankschuld 81
- Rente 83
De gevolgen van rente 85
- Bevorderen van concurrentie 86
- De noodzaak van eindeloze groei 90
- Het effect van concentratie van welvaart 91
Wat nu? 93

Hoofdstuk 3. Cybersfeer—de nieuwe geldgrens 97

Postindustriële Samenleving is Kennis Tijdperk 97
De aard van de informatie 100
Gevolgen voor de economie en de samenleving 103
De positieve krachten 103
De negatieve krachten 105
Distributie en detailhandel 107
Goedkoper dan de groothandel? 107
Nieuwe producten? 108
De volgende Gutenberg-revolutie? 109
Gevolgen voor het geld 110
Betalingssystemen 111
Nieuw geld 113
Gevolgen voor banken en financiële diensten 114
Wijsheid in het Informatietijdperk? 117

Hoofdstuk 4. Vijf scenario's voor de toekomst 123

Scenario's - een blik op de toekomst 123
De Officiële Toekomst: 'Meer van hetzelfde' 125
Waarom de Officiële Toekomst níét zal plaatsvinden 127
Het Corporate Millennium 130
Tijdschema voor de overgang 138
Hoe is dit mogelijk? 140
De Zaak van de Onbekende Megawinkel 142
Van Informatietijdperk naar Corporate Millennium 146
- Risico voor privacy 146
- De BV Onderwijs 154
- Geloofwaardigheid van de media 154
- De autonome macht van de onderneming 157
- De grondoorzaak? 158
Zorgzame Samenlevingen 160
Het beoordelen van de mogelijkheden van een verstoring 164
- Een monetaire ineenstorting? 164
- Een Californische 'Hele Grote' 166
- Gevolgen van een combinatie 166
De krachten die de Zorgzame Samenleving voeden 167
Hel op Aarde 170
Duurzame Voldoening 182
De vier scenario's in perspectief 185
De twee drijvende krachten 186
Een laatste vraag: waar staat het 'Officiële Toekomstscenario' op deze kaart? 187

Deel II. Kies uw toekomst van het geld 191

Hoofdstuk 5. Complementaire munteenheden die de werkgelegenheid bevorderen 197

Een belangrijk verschil 197
De relatie met volksgezondheid 199
De relatie met geld 199
Werkloos? Wie? Ik? Het banenprobleem van vandaag 200
Het tijdperk van afslanking 203
Economische gevolgen 207
De vooruitziende blik van Keynes 210
Sociaal politieke gevolgen 211
- Economische uitsluiting 212
- Geweld 213
- Angst bij de meerderheid 214
- Politieke polarisatie 214
- Terugkoppeling naar toenemende werkloosheid 215
Casestudy's 215
Traditionele oplossingen 217
Oplossingen van politiek rechts 217
Leren van het verleden ter rechterzijde? 218
Oplossingen van politiek links 218
Leren van het verleden ter linkerzijde? 219
Waarom traditionele oplossingen deze keer niet zullen helpen 219
Ons volgende belangrijke sociaal politieke probleem 221
Links noch rechts, maar voorwaarts? 222
Het pad dat we in de jaren dertig niet bewandeld hebben 226
De problemen van 1930: enkele verschillen en overeenkomsten 226
De oplossingen van 1930 227
Compenseren voor de schaarste aan nationale munteenheid 227
Prikkels voor circulatie 229
Het Duitse Warastelsel 230
Het zegelgeld van Wörgl 233
Betaalmiddel tijdens de depressie in de VS 237
Enkele politieke lessen 239
'Technische' monetaire besluiten en politieke gevolgen 241
De stelsels van vandaag 245
Enkele verschillen verduidelijken 246
LETS 248
- Canadese prototypes 248
- Verenigd Koninkrijk 249
- Nieuw Zeeland 253
- Australië 255
Frankrijk: 'Le Grain de Sel' 256
WIR 259
Munteenheden voor regionale ontwikkeling 261
- Europa 262
- Japan 264

Het financieren van kleine ondernemingen 266
Plaatselijke loyaliteitsprogramma's 269
Conclusie: complementaire munteenheden als 'vroege prototypes' 270

Hoofdstuk 6. Munteenheden voor gemeenschappen 275

Het verval van gemeenschappen 275
Het opbouwen van gemeenschapszin en de 'geschenkeneconomie' 277
Enkele voorbeelden 279
- Kloostergemeenschappen 279
- Traditionele samenlevingen 280
- Moderne samenlevingen en de wereld der wetenschappen 282
Hoe gemeenschappen in verval geraken 283
Munteenheden die gemeenschapszin bouwen 285
Enige voorbeelden uit het dagelijks leven 286
Tijddollars 288
Ithaca-uren 292
De PEN Exchange 295
Curitiba: de Braziliaanse stad die de Derde Wereld achter zich liet 297
Een munteenheid voor gezondheidszorg in Japan 303
Tlaloc 305
Bia Kud Chum 306
- De oorsprong van Bia Kud Chum 308
- Hoe het Bia Kud Chum-stelsel van gemeenschapsgeld werkt 309
Complementaire munteenheden in het Informatietijdperk 310
Een voorbeeld van een geïntegreerd ontwerp voor een munteenheid: Commonweal Inc. in Minneapolis 311
Het concept 312
Voordelen van de benadering met dubbele munteenheid 313
- Voor deelnemende ondernemingen 313
- Voor non-profitorganisaties 314
- Voor leden-deelnemers 314
- Voor werklozen en economisch achtergestelden 314
- Voor de rest van de gemeenschap 314
Internetgeld voor virtuele gemeenschappen 315
Virtuele gemeenschappen vs. een monopolie van nationale munteenheden op het net 315
Het net: een ideale Yin plaats voor economische symbiose 316
Wenselijke eigenschappen van internetmunteenheden 317
Een oplossing: een clearinginstelling voor complementaire munteenheden op het net 317
Conclusies: munteenheden voor gemeenschappen 319

Hoofdstuk 7. Enige praktische zaken 321

Complementaire munteenheden, wettelijke aspecten en belastingen 321
Zijn complementaire munteenheden wettig? 321
Hoe zit het met de belastingen? 322

Complementaire munteenheden, centrale banken en inflatiedruk 322
De reactie van centrale banken op complementaire munteenheden 323
Waarom Nieuw Zeeland gelijk heeft 328
De kwestie van geografische schaal voor monetaire politiek 328
Werkloosheid in het Informatie Tijdperk 328
Terug naar de toekomst van particulier geld? 329
Een oproep 331
Elementen voor een Europese sociale politiek voor het Informatietijdperk 332
De invoering van de euro 333
Het dilemma van de euro 334
- Sociale en politieke gevolgen 335
- De noodzaak van een permanente oplossing voor regionale verschillen 336
Een voorstel 337
- Passieve tolerantie 337
- Matig ondersteunend 337
- Sterk ondersteunend 338
Welke politiek? 340
Enkele bezwaren tegen een strategie van meerdere munteenheden 341
Hoe kunt u uw eigen complementaire munteenheid opzetten? 344
Drie sleutels voor succesvolle implementatie 344
- Goede tijdsplanning 344
- Kwaliteit van plaatselijk leiderschap 345
- Deugdelijk ontwerp van een complementaire munteenheid 347
Enkele technische lessen uit de jaren dertig die vandaag toepasbaar zijn 349

Hoofdstuk 8. Een munteenheid voor de wereld—hoe het geld duurzaam te maken 353

Duurzaamheid op de lange termijn 354
Positieve resultaten van het moderne geldstelsel 354
De stand van zaken op Biosfeer Aarde 356
De drie middelen van overtuigingskracht 357
Relatie tussen geldstelsels, de manier waarop we tegen de tijd aankijken en duurzaamheid 359
'Discounted Cash Flow' is 'Discounting the Future' 362
De 'visie' op de korte termijn versus duurzaamheid 364
Relatie met rentevoet 364
Verziende Bril? 366
Een Global Reference Currency (GRC) en de Terra eenheid 368
Theoretisch en praktisch verantwoord 373
Historische precedenten 375
Mogelijkheden voor implementatie 375
De Terra als initiatief van het bedrijfsleven 376
Het bedrijfsleven en het milieu: vanuit het standpunt van het bedrijfsleven 380
Conclusies: duurzaam geld 381

Hoofdstuk 9. Duurzame Voldoening 387

Een bezoek aan de campus van Stanford 387
Het definiëren van Duurzame Voldoening 396
Naar een Integrale Economie? 398
Een taoïstisch standpunt: alles draait om evenwicht 399
De Yin-Yang-samenhang 402
Een schema van complementaire Yin-Yang-munteenheden 404
Integrale Economie of complementaire Yin-Yang-economieën 406
De drie golven naar Duurzame Voldoening 410
De Golf van Waardeverschuiving 410
- Wereldbeeld van de subcultuur van Cultureel Creatieven 413
- Wat verrast ons? 413
- Geen organisatie 413
- Geen spiegel 414
- 'Groenen' en 'Integrerende' Cultureel Creatieven 414
- De Cultureel Creatieven: een wereldwijde verschuiving? 415
De Informatiegolf 418
De Geldgolf 418
Een monetair systeem voor Duurzame Voldoening 419
Waarom een systeem van munteenheden met meerdere niveaus? 419
Organisatorische vereisten 422
Na 2020? 425
Het monetaire stelsel in 2020: een overgang met vier versnellingen 426
- Een Global Reference Currency (GRC) 426
- Drie internationale munteenheden 428
- Enkele nationale munteenheden 430
- Plaatselijke complementaire munteenheden 431
De Vier Seizoenen in 2020, opnieuw bekeken 433
De Vier Scenario's, opnieuw bekeken 435
Conclusie 436

Epiloog en Voorspel 439

Een algemene introductie over de wijze waarop geld werkt 443

'Uw' geld 446
Hoe werkt de bankwereld? 446
Hoe begon bankieren en het 'moderne' geld? 447
Het geheim van 'modern' geld 449
'Oud' en 'nieuw' bankieren 452
Kredietmarkten 453
Creditcards 454
Uw spaargeld: waardeopslag 455
Een scorekaart 456
Onroerend goed 457
Aandelen 458
Obligaties 459

Vreemde valuta 459
- Valutamarkten 460
- Het wereldwijde casino 461
- Waarom treedt valutaspeculatie op? 465
Derivaten 466
Het centrale zenuwstelsel van het kapitalisme 469
Centrale banken en andere brandweermannen 470
Nationaal niveau 472
Waar komen centrale banken vandaan? 472
'Familieportret van het geld' 474
Het supranationale niveau 475
Geld als stelsel 476
Het standpunt van de brandweerman 477
Machtsverschuiving 477
Toegenomen valutavolatiliteit 478
Stabiel of instabiel, dat is de vraag 479
De cirkel is rond: weer terug naar u 482

Bijlage A. Andere functies van het geld 487
Bijlage B. Verklarende woordenlijst 489
Bijlage C. Complementaire munteenheden in Nederland en België 499

Een kort overzicht 499
Precedenten in het verleden 501
Het muntwezen ten tijde van Karel V 503
Centralisatieproces in Nederland 504
Enkele in Nederland werkzame systemen van complementaire munteenheden 510
Noppes 511
Amstelnet 513
LETS-ruilwinkel Feijenoord 515
Enkele voorbeelden in Vlaanderen 516
De eerste Belgische LETS-groep 516
LETS Antwerpen 517
InterLETS, van LETS-kring naar LETS-kring 519
Vrouw Holle—Begijnendijk 520
Met LETS tegen sociale uitsluiting 523

Over de schrijver 525
Dankwoord 526

Voorwoord

De laatste wezens die de aard van water kunnen begrijpen zijn de vissen. Hetzelfde geldt voor mensen en de aard van geld. We besteden een groot deel van onze fysieke, emotionele en mentale energie aan het verkrijgen, behouden en uitgeven van geld - maar hoeveel van ons weten echt wat geld is of waar het vandaan komt?

Drie beloftes

Nu u dit boek begint te lezen doe ik u drie beloftes:

U zult gaan begrijpen hoe de geldwereld echt werkt, uitgelegd in lekentaal.

Dit boek is een ontdekkingsgids voor het huidige geldstelsel - de manier waarop geld in onze samenleving wordt geschapen en beheerst. Het geeft u een wegenkaart voor een monetaire reis, vanuit een in verval gerakend Industrieel Tijdperk naar een Informatietijdperk waar grotere kansen beschikbaar zullen zijn. Het zal een informatieve reis zijn, die zowel de positieve als de negatieve gevolgen van het geldstelsel van vandaag onthult. Het is verlucht met grappige en verrassende anekdotes over hoe het systeem kon worden tot wat het nu is.

U zult genoeg informatie krijgen om uw eigen antwoord te vinden op vragen als:

- Waarom hebben we steeds minder tijd, ondanks de herhaalde beloftes dat technologie en productiviteit tot een vrijetijdsmaatschappij zullen leiden?
- Hoe komt het dat we steeds meer behoefte hebben aan gemeenschapszin naarmate we er financieel beter op worden?
- Waarom is een fatsoenlijke gezondheidszorg of een goede opleiding voor onze kinderen steeds moeilijker te betalen?
- Waarom is duurzaamheid op lange termijn geen dwingende zorg van het bedrijfsleven?

- Waarom raakt het wereldgeldstelsel in toenemende onrust en wat betekent dat voor u?

U zult ontdekken dat er nu een andere weg mogelijk is en dat u kunt meedoen in het scheppen van deze weg.

U zult nieuwe mogelijkheden leren zien om een wereld te scheppen en te onderhouden waar iedereen nuttig is, waar de geest van samenwerking en van concurrentie in harmonieuze synergie samenvloeien. Ik zal dit 'Duurzame Voldoening' noemen. Duurzame Voldoening is niet slechts een theoretische mogelijkheid, maar een concrete realiteit. Te midden van onvoorstelbare veranderingen en onzekerheid (op en neergaande aandelenmarkten, monetaire ineenstorting in drie continenten) vindt er ook een onmiskenbare, stille monetaire revolutie plaats. Dit boek vertelt van de geboorte van meer dan 2500 complementaire munteenheden die in ruim tien landen onafhankelijk van de nationale banken bloeien. U zult zien dat nieuwe soorten munteenheden effectief zijn bij het versterken van werkgelegenheid, gemeenschapszin en duurzaamheid. Zij fungeren als *aanvulling* op traditioneel nationaal geld en daardoor kunnen deze opkomende nieuwe munteenheden heel goed de oplossing voor deze ogenschijnlijk onhandelbare problemen zijn. De komst van deze nieuwe geldstelsels is een gevolg van een brede verandering in maatschappelijke waarden, vooral die waarden die voorheen als 'vrouwelijke' waarden werden benoemd. Het zoeken naar een ethiek van samenwerken - een houding die is gebaseerd op menselijke samenwerking, op het opbouwen van gemeenschapszin en op een voortdurende band met het milieu - wordt in toenemende mate door zowel mannen als vrouwen beschouwd als van kritiek belang te zijn voor de toekomst.

Complementaire munteenheden verschaffen een sleutel voor het zoeken naar het evenwicht tussen deze opkomende prioriteiten voor samenwerking en de competitieve waarden die, tot voor kort, de economische wereld hebben overheerst. U zult zien dat deze nieuwe munteenheden tot transacties leiden die anders niet zouden hebben plaatsgevonden en daardoor een *nieuwe welvaart, zowel economisch als sociaal,* scheppen.

Het is de combinatie van de traditionele nationale munteenheden met de complementaire munteenheden die leidt tot wat genoemd zal worden de Integrale Economie, de belangrijkste sleutel voor Duurzame Voldoening. Als u wilt kunt u deel uitmaken van deze nieuwe monetaire toekomst en kunt u, hier en nu, beginnen met het scheppen van Duurzame Voldoening.

Mijn standpunt

Dit boek gaat niet over economie of economische theorie. Veeleer is het een voorstel om concrete problemen op te lossen door op systematische wijze geldinnovaties in te voeren. De meeste hiervan zijn al in de praktijk getest. In plaats van een bepaalde economische theorie te volgen is mijn standpunt over geld gevormd door een *totale systeembenadering*.

Een *systeemanalyse* vereist het identificeren van vier aspecten van een bepaalde werkelijkheid:

- de *deelnemers* (individueel of collectief);
- de *processen* (interactie tussen de deelnemers);
- de *regels* (bijvoorbeeld natuurwetten, of in ons geval de menselijke wetten met betrekking tot het scheppen van geld en van de wijze waarop het geld stroomt);
- de *context*, aangegeven door de interactie tussen het geldstelsel en andere systemen en de bredere omgeving.

Een *totale systeembenadering* definieert deze context op een bredere manier dan de economische theorie dat doet, teneinde de belangrijkste neven-

Kaders

Korte tafereeltjes of intrigerende anekdotes die een bepaald punt toelichten, zullen worden opgenomen in een kader als dit.

effecten te integreren. In ons geval in het bijzonder houdt dat in de invloed van verschillende geldstelsels op de aard van de relaties tussen mensen onderling, op de samenleving als geheel en op ecologische systemen. In deze context kan elk deel van dit boek gezien worden als een stap naar het *verbreden van uw begrip van het totale systeem* dat betrekking heeft op geld. Deel I verklaart de geheimen van de huidige officiële nationale munteenheden. Deel II verbreedt de blik teneinde nieuw opkomende geldstelsels te omvatten. Het voorliggende boek gaat daarom over geld in de wereld *rondom* ons en beschrijft hoe verschillende geldstelsels vorm geven aan de samenleving.

Het is een uitdaging deze ideeën uit de ivoren torens van de universitaire en monetaire wereld tevoorschijn te halen en ze toch conceptueel sluitend te houden, en om af te sluiten met een grappige tekst die toegankelijk is voor het brede publiek. Ik heb voetnoten en technische bijlagen gebruikt om ingewikkelde zaken uit te leggen die niet essentieel zijn voor het volgen van de grote lijn van de tekst. Dit is geen verhandeling over geld, omdat het mijn bedoeling is alleen díé aspecten te verduidelijken die essentieel zijn voor het begrijpen van de geldkeuzes die ons ter beschikking staan om in de komende twee decennia vorm te geven aan onze toekomst.

Verhaaltjes

U zult in dit boek ook vele soorten verhaaltjes tegenkomen die ontleend zijn aan de werkelijkheid of die ontsproten zijn uit mijn fantasie. Zij omvatten krantenknipsels, brieven aan een vriend, sprookjes voor mijn zeven jaar oude petekind of aantekeningen van mijn reizen in de tijd. Zij vormen een integraal deel van de tekst en zullen worden aangegeven met kaders als dit. Hoewel ze op die plaats een bepaald aspect verduidelijken kunnen ze ook zelfstandig gelezen worden.

Deel I

Wat ís geld?

‘Economie gaat over geld, en daarom is het goed.’

- Woody Allen

En geld gaat over… wat?

‘Geld is een van de belangrijkste materialen waarmee de mensheid de architectuur van de beschaving bouwt.’

- Lewis Lapham[1]

‘Wij hebben het geld uitgevonden en we gebruiken het, maar toch kunnen we zijn wetten niet begrijpen noch zijn activiteiten beheersen. Het leidt een leven op zichzelf.’

- Lionel Trilling[2]

1 Lapham, Lewis: Money and Class in America: Notes and Observations on Our Civil Religion (New York: Weidenfeld and Nicolson, 1988).

2 Trilling, Lionel: The Liberal Imagination (New York: Viking, 1950).

Als wij over geld denken zijn we geneigd zijn basiseigenschappen, die gedurende eeuwen onveranderd zijn gebleven, voor lief te nemen. We zullen niet gauw de verborgen aannames die in ons bekende geldstelsel zijn ingebed onder de loep nemen en we zijn zelfs nog minder geneigd ze bij het zoeken naar oplossingen ter discussie te stellen.

Deel I brengt onze verborgen aannames over geld aan het daglicht. Door dit te doen brengt het ook nieuwe mogelijkheden voor onze omgang met geld aan het licht. Het gaat niet over hoe wij geld verdienen, investeren of uitgeven. Daar zijn al genoeg boeken over geschreven. Het gaat over het concept van geld en over hoe verschillende geldstelsels vorm geven aan verschillende samenlevingen.

U zult zien waarom fundamentele veranderingen in ons geldstelsel *onontkoombaar* zijn geworden. Hoewel deze veranderingen beangstigend kunnen lijken vanwege hun belangrijkheid, houden ze ook de belofte in van *nieuwe mogelijkheden*.

Het Informatietijdperk zal binnen enkele decennia onze economische en betalingsgewoontes fundamenteel veranderen. Of dit nu langzaam gaat of schoksgewijs, significante wereldwijde veranderingen op het gebied van geld zijn nu al gaande. De bekende eigentijdse managementexpert Peter Drucker stelt: 'Elke paar honderd jaar vindt er in de westerse geschiedenis een ingrijpende verandering plaats. Binnen een paar korte decennia zal de maatschappij - haar wereldbeeld, haar fundamentele waarden, haar sociale en politieke structuren, haar kunsten en belangrijke instituties - zich herschikken, en de mensen die dan worden geboren kunnen zich zelfs geen voorstelling maken van de wereld waarin hun grootouders leefden en waarin hun ouders geboren werden. Zo'n verandering ondergaan we op dit moment.'[3]

---

3 Drucker, Peter: The Post Capitalist Society (Harper Business, 1993), blz. 1.

Als er geen vangnet is voorbereid kan het ondergaan van zo'n ingrijpende ommezwaai heel *beangstigend* zijn. Vraag het maar aan een van die miljard Zuid Amerikanen, Aziaten of Oost Europeanen die nog staan bij te komen van hun eigen confrontatie met de drastische verandering in hun geldstelsel die optrad als direct gevolg van een radicale machtsverschuiving, van hun regering naar de internationale financiële markten. James Carville, die de leiding had van de campagne van Bill Clinton in 1992, merkte op: 'Ik dacht altijd dat ik, als er zoiets als reïncarnatie bestaat, wilde terugkomen als president, of als paus. Maar nu wil ik de financiële markt zijn: je kunt *iedereen* intimideren.'

Niettemin geeft deze overgang ons ook ongekende mogelijkheden. Als het geld verandert, verandert er nog veel meer. Bijna alles wordt mogelijk. Met zo'n fundamentele verandering komt er ruimte voor innovaties die ver uitgaan boven wat voorgaande generaties ook maar konden bedenken.

Samenvatting van Deel I

Geld is belangrijk. De manier waarop geld in een samenleving wordt geschapen en geadministreerd is van grote invloed op de waarden en verhoudingen binnen die samenleving. Zelfs specifieke emoties en gedragspatronen worden bevorderd - of tegengehouden - door de *soort* munteenheid die in een samenleving wordt gebruikt.

Ons heersende stelsel is een onbewust product van het wereldbeeld van het moderne Industriële Tijdperk, en het blijft de sterkste en meest volhardende ontwerper en bevorderaar van de waarden en heersende emoties van dat Tijdperk. Al onze nationale munteenheden maken het bijvoorbeeld gemakkelijker om economische handelingen te verrichten met onze medeburgers dan met 'buitenlanders' en bevorderen daardoor het nationale bewustzijn. Evenzeer waren deze munteenheden ontworpen om concurrentie tussen haar gebruikers te bevorderen, in plaats van samenwerking. Geld is ook de verborgen motor van de eeuwigdurende tredmolen van groei, die het handelsmerk van industriële samenlevingen

is geworden. Ten slotte moedigt het huidige stelsel individuele verrijking aan en worden degenen die dat gebod niet volgen meedogenloos gestraft.

Na eeuwen van bijna volledige hegemonie van onze 'gewone' *nationale* munteenheden (US dollar, gulden, yen, Duitse mark) als het exclusieve middel voor economische ruilhandelingen, heeft het afgelopen decennium echter een hernieuwde opkomst laten zien van verschillende vormen van *particuliere munteenheden*.

Om te beginnen wordt nu bijna een kwart van de wereldhandel gedaan door middel van *barter,* dat wil zeggen dat er *helemaal geen nationale of andere munteenheid* wordt gebruikt. Pepsi Cola bijvoorbeeld haalt zijn winst uit Rusland in de vorm van wodka, die het dan in de VS en Europa verkoopt tegen kasgeld. De Fransen hebben atoomcentrales in het Midden Oosten gebouwd tegen betaling in olie. In aanvulling daarop krijgen nieuwe vormen van *ondernemingsgeld* vaste voet, zoals de verschillende Frequent Flyersystemen, waarin in toenemende mate punten of 'miles' kunnen worden verdiend met en worden gebruikt voor andere diensten dan vliegtickets (hotels, cadeaus enz.). Dit zijn opkomende munteenheden voor de 'internationale reizende elite'. Verder achter de horizon van het officiële stelsel ligt de opmerkelijke en explosieve groei van diverse soorten complementaire munteenheden. Per januari 2000 zijn er meer dan 2500 systemen van plaatselijke munteenheden werkzaam in ruim tien verschillende landen, waarvan 400 alleen al in het Verenigd Koninkrijk.

Wat betekent dit allemaal?

Overzicht per hoofdstuk

Hoofdstuk 1 laat zien hoe op het ogenblik vier megatrends werkzaam zijn die in de komende twee decennia tot een fundamentele verandering in ons geldstelsel zullen leiden. Het laat ook zien hoe deze verandering gebruikt kan worden als een kans om problemen op te lossen, problemen die onoplosbaar lijken te zijn indien we ons in het bestaande geldparadigma blijven opsluiten.

Geld is altijd geheimzinnig geweest. Gedurende duizenden jaren was het geheim van geld religieus van aard. Vandaag de dag blijft geld nog steeds effectief verstopt achter academisch jargon en wiskundige vergelijkingen voor ingewijden. Daarom beginnen we in hoofdstuk 2 met het verklaren van het mysterie dat eromheen hangt. We moeten ook de belangrijkste eigenschappen van ons huidige geldstelsel begrijpen en waarom het gedurende het Industriële Tijdperk zo vanzelfsprekend aanvaard werd.

De snelst groeiende economie ter wereld op dit moment is de cybereconomie. Reeds in 1996 deden naar schatting 20 miljoen gebruikers van het internet een aankoop via het net, wat leidde tot $36 miljard aan verkopen. Volgens PricewaterhouseCoopers zal dit in het jaar 2000 $200 miljard zijn. Tot voor kort werden bijna alle betalingen op het net gedaan met creditcards. Aankopen die met een creditcard worden gedaan, worden meestal betaald via de bank, buiten het net om. Er wordt gewerkt aan honderden projecten om de traditionele nationale munteenheden én de nieuwere vormen van particuliere munteenheden te computeriseren. In hoofdstuk 3 zullen we laten zien hoe dit onze samenleving kan en zal veranderen - méér dan zelfs degenen die deze veranderingen introduceren kunnen bevroeden.

Door contrasterende scenario's te onderzoeken zullen we in hoofdstuk 4 duidelijk maken hoe door veranderingen in ons huidige geldstelsel samenlevingen in verschillende richtingen getrokken kunnen worden. Elk scenario zal een beschrijving geven van een wereld waar een ander soort munteenheid de overhand heeft gehad en wat voor invloed dit in een periode van twintig jaar kan hebben.

Maar allereerst moeten we de basiskennis vastleggen. Achter in dit boek vindt u een korte *Algemene Introductie over de wijze waarop geld werkt*. Daarin worden de rollen van de sleutelspelers van het huidige monetaire systeem duidelijk, de jongste ontwikkelingen op de wereldwijde valutamarkten en hun invloed op uw leven. Als u al met deze onderwerpen bekend bent, kunt u de Introductie overslaan en direct met hoofdstuk 1 beginnen. Maar als u een opfriscursus nodig vindt of als dit nieuwe

onderwerpen voor u zijn, zal de *Introductie* u zonder moeite op de hoogte stellen van de wijze waarop ons conventionele geld wordt geschapen, wie het beheerst en hoe de geldwereld echt werkt. Zij maakt al deze onderwerpen duidelijk voor de leek.

‘Geld lijkt op een ijzeren ring die we door onze neus doen.
Het leidt ons nu waarheen het zelf wil.
We zijn gewoon vergeten dat wij degenen waren die het hebben ontworpen.’

- Mark Kinney

‘De toekomst is niet zomaar een plek waar we heen gaan, maar een plek die wij zelf creëren.
De wegen daarheen kunnen niet gevonden worden maar moeten worden gemaakt, en de activiteit van dat maken verandert zowel de maker als de bestemming.’

- John Schaar

‘Moderne crises worden in feite door de mens gemaakt en verschillen van veel van hun voorgangers doordat ze aangepakt kunnen worden.’

- Tweede Rapport van de Club van Rome[4]

4 Mesarovic, Mihaljo en Pesterl, E.: Mankind at the Turning Point: The second report to the Club of Rome (New York: New American Library, 1974).

Hoofdstuk 1. Geld - de basis van alle mogelijkheden

De Hogedrukketel

Er was ooit een buitengewoon weelderige en mooie planeet, waarvan de zeer inventieve inwoners, tot hun grote verrassing, een gigantische machine creëerden. Nog verrassender voor hen was de ontdekking dat deze machine de tijd comprimeerde. Door deze opmerkelijke eigenschap dwong deze enorme uitvinding hen in feite om zich bewust te worden van enkele onverenigbare zaken die gevaarlijk ingeklemd waren tussen hun meest geliefde, gevestigde gewoontes en hun eigen overleven.

Op een goede dag beseften deze mensen dat vier krachtige megatrends als reusachtige krachten gingen samenkomen op dezelfde plaats en tijd. Misschien omdat deze krachten door die zo inventieve mensen zelf in gang waren gezet, waren deze vier megatrends voor deze mensen zo moeilijk te herkennen en was het nog moeilijker voor hen om daarmee om te gaan. De Hogedrukketel die door deze ingenieuze maar helaas kortzichtige mensen werd gecreëerd, is weergegeven in figuur 1.1. Als u goed kijkt zult u zien dat deze mensen, hun planeet en hun Hogedrukketel u erg bekend voorkomen.

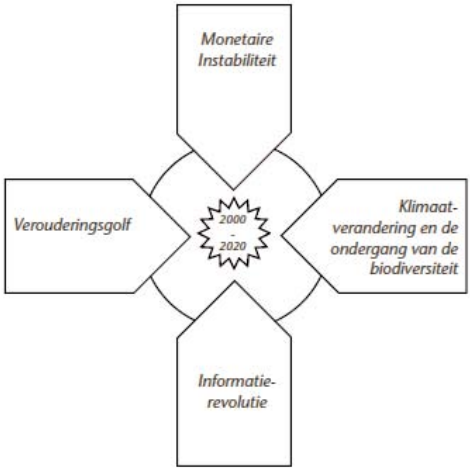

Figuur 1.1: De Hogedrukketel

Deze buitengewone Hogedrukketel bestaat uit vier reusachtige pijlen die elk een megatrend weergeven en die zich met verschillende snelheid naar

dezelfde bestemming bewegen. Stel u voor dat twee pijlen op ijsbergen lijken - de Verouderingsgolf, en de Klimaatverandering en ondergang van biodiversiteit - die met de snelheid van een ijsberg maar met onverbiddelijke traagheid op weg zijn naar dezelfde plaats en tijd. De andere twee reusachtige pijlen - Monetaire Instabiliteit aan de ene kant en de Informatierevolutie aan de andere kant - bewegen sneller en minder voorspelbaar, net als schepen *(Titanics)*, maar zijn ook onderweg naar dezelfde plaats en tijd.

Deze vier megatrends worden hierna kort beschreven. Elke trend wordt in een enkele, harde 'geldvraag' samengevat, een essentiële vraag waarop in het volgende decennium een bepaald antwoord gegeven moet worden - door niets te doen of door een antwoord te ontwerpen. De rest van het boek zal dan laten zien hoe deze 'geldvragen' kunnen worden omgebogen in een verrassende kans om Duurzame Voldoening tot een realiteit te maken.
De eerste stap is te erkennen dat het 'niet het juiste moment is om struisvogel te spelen', zoals *The Economist* op 1 januari 1999 in een hoofdartikel schreef. Een struisvogel kent misschien een kortstondig moment van psychisch welbevinden, maar vitale delen van zijn anatomie staan aan grote gevaren bloot. Kortom, het is nu tijd dat we ons hoofd uit het zand halen. We beginnen met de Verouderingsgolf - de langzaamste van de megatrends maar ook degene die het meest onverbiddelijk zeker is.

Verouderingsgolf

Gedurende 99% van de tijd van het bestaan van de mens is zijn levensverwachting ongeveer 18 jaar geweest. In de laatste eeuw, in het bijzonder in de laatste decennia, heeft de gecombineerde invloed van dramatische verbeteringen in hygiëne, voeding, levensstijl en medicijnen een cumulerend effect gehad op het aantal jaren dat mensen kunnen verwachten te leven. In de ontwikkelde wereld is de levensverwachting nu gestegen tot 80 jaar voor vrouwen en 76 jaar voor mannen. Een opmerkelijk gevolg daarvan is dat twee derde *van alle mensen die ooit 65 jaar zijn geworden, nú leven*.[5] Tussen haakjes, de leeftijd van 65 jaar werd ooit

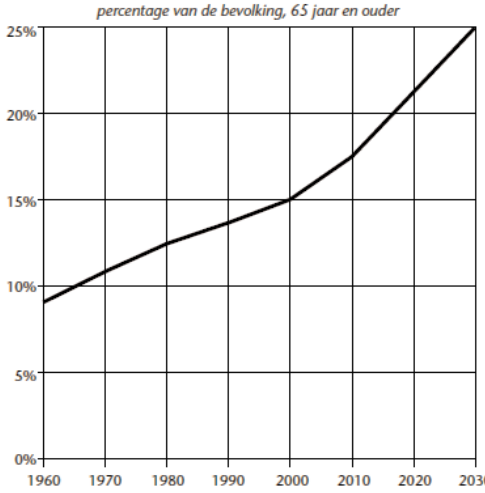

Figuur 1.2: De Verouderingsgolf: percentage van de totale bevolking dat 65 jaar of ouder is (OESO)[6]

door Bismarck in de 19e eeuw gekozen als de officiële pensioensgerechtige leeftijd, toen de levensverwachting in Duitsland 48 jaar was. Men verwachtte dat slechts weinig mensen die gezegende leeftijd zouden bereiken, en ons gehele sociale contract met betrekking tot werk en pensioensystemen was ontwikkeld om te zorgen voor deze geringe hoeveelheid mensen.

In de paar decennia die nu voor ons liggen, zal een volledig voorspelbare demografische transformatie plaatsvinden; en alle mensen die daarin een rol spelen leven reeds vandaag. In de ontwikkelde wereld is ongeveer een op de zeven mensen nu ouder dan 65 jaar. Vergelijk dat eens met slechts een op de elf mensen in 1960. Binnen twee decennia zal een op elke vijf mensen die gewijde leeftijd bereiken, en tegen 2030 bijna een op elke vier! (Figuur 1.2.)

Deze 'Verouderingsgolf', die we nooit eerder hebben meegemaakt, zal de economische en politieke verhoudingen in de wereld veranderen. Zoals een expert het uitdrukt: 'De veroudering van de wereldbevolking zal niet alleen de overheersende economische kwestie van de 21e eeuw worden, maar ook de overheersende politieke strijdvraag. Het zal de sociaal politieke agenda van de ontwikkelde landen domineren en achtervolgen en

5 Alle voorgaande gegevens over de verouderingstrend zijn afkomstig van een lezing in januari 1999 in de San Francisco Bay Area door Ken Dytchwald, de oprichter van Age Wave Inc. en schrijver van o.a. Age Wave en Wellness and Health Promotion for the Elderly.

6 De Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) is gevestigd in Parijs en is de associatie van de meest ontwikkelde landen in de wereld.

heronderhandeling van hun sociaal contract noodzakelijk maken.'[7] Er zijn geen historische precedenten die aangeven hoe de kwesties die deze Verouderingsgolf over de gehele wereld zal oproepen, kunnen worden aangepakt.

Deze wereldwijde trend van veroudering heeft ook een paar positieve gevolgen. U zult bijvoorbeeld, met grotere zekerheid dan iemand in voorgaande generaties, zelf deel uitmaken van deze oudere bevolking.

Veroudering in de wereld: enkele feiten en cijfers[8]

- In Florida is vandaag bijna een op de vijf mensen (18,5%) 65 jaar of ouder. Dit geeft het model van de toekomst weer, zoals dat overal zal gelden. Dit 'Florida-voorbeeld' zal voor de volgende landen worden behaald in de aangegeven jaren:

  - Italië: 2003
  - Japan: 2005
  - Duitsland: 2006
  - Verenigd Koninkrijk: 2016
  - Frankrijk: 2016
  - Canada: 2021
  - Verenigde Staten van Amerika: 2023

- Dit proces van veroudering speelt niet alleen in ontwikkelde landen. Het verouderingsproces begint in ontwikkelingslanden wel wat later maar zal daar sneller verlopen dan in ontwikkelde gebieden. In Frankrijk bijvoorbeeld duurde het een eeuw voor het aandeel van bejaarden in de totale bevolking van 7% naar 14% was gegroeid. In Zuid-Korea, Taiwan, Singapore en China verwacht men dat dit in een tijdsspanne van slechts 25 jaar zal gebeuren.

- De Verenigde Naties voorspellen dat tegen het jaar 2050, het aantal mensen in de leeftijd tussen 65 en 84 jaar wereldwijd zal toenemen van 400 miljoen tot 1,3 miljard (een drievoudige toename). Het aantal mensen van 85 jaar en ouder zal toenemen van 26 miljoen tot 175 miljoen (een zesvoudige toename). Het aantal honderdjarigen ten slotte zal toenemen van 135.000 tot 2,2 miljoen (het zestienvoudige).

Men kan zelfs hopen dat, met zo'n hoog percentage volwassen mensen, het komende Kennistijdperk zich zal ontwikkelen tot een tijdperk dat het 'Tijdperk van Wijsheid' genoemd kan worden. De tijd zal het leren.

In de lopende overgangsperiode moeten echter enkele ontnuchterende zaken worden aangepakt. Onvoldoende gefinancierde pensioenverplichtingen bijvoorbeeld vormen een serieus probleem. Dit zijn uitkeringen die reeds zijn verdiend door de werkenden van vandaag, maar waarvoor geen reserves bestaan omdat de fondsen al zijn gebruikt voor betalingen aan de huidige gepensioneerde bevolking. Deze niet gefinancierde verplichtingen zijn nu alleen al in de OESO-landen toegenomen tot $35 biljoen[9] (dat is meer dan vier jaar van het gehele bruto nationaal product van de Verenigde Staten). Als we daar de kosten voor de gezondheidszorg bij optellen wordt het bedrag meer dan twee keer zo groot. En dan houden deze enorme bedragen zelfs nog geen rekening met de toekomstige groei in het aantal bejaarden zoals weergegeven in figuur 1.2.

De nu volgende harde 'geldvraag' vat het sociaal-economisch dilemma samen dat deze Verouderingsgolf ons stelt: *Hoe kan de maatschappij de ouderen het geld geven dat zij nodig hebben omdat ze langer leven?*

De informatierevolutie

Tweehonderd jaar geleden beweerde Benjamin Franklin dat de werkdag slechts vijf uur hoefde te zijn als iedereen productief zou werken. Zestig jaar geleden schatten Bertrand Russell, een Engelse filosoof, en Louis Mumford, een Amerikaanse autoriteit op het gebied van cultuur, dat een twintigurige werkweek genoeg zou moeten zijn om alle goederen en diensten in onze samenleving te produceren. Gedurende de afgelopen dertig jaar voorspelden vele economen een verkorte werkweek, of pensionering op 38-jarige leeftijd. Op 19 oktober 1967 voorspelde *The New*

7 Petersen, Peter G.: 'Gray Dawn: The Global Aging Crisis' in: Foreign Affairs (januari februari 1999), blz. 43.

8 Alle gegevens in dit kader komen uit: Petersen, Peter G., ibid., blz. 44-45.

9 De gegevens in deze paragraaf komen uit Petersen, Peter G., ibid, blz. 46.

York Times: 'Tegen het jaar 2000 zullen de mensen niet meer dan vier dagen per week en minder dan acht uur per dag werken. Met de wettelijke vrije dagen en de lange vakanties zou dit tot een jaarlijkse werkduur van 147 dagen en 218 vrije dagen kunnen leiden.'

Wat er in tegenstelling tot al deze voorspellingen feitelijk heeft plaatsgevonden is een hevige, wereldwijde strijd om arbeidsplaatsen. Wereldwijd hebben minstens 700 miljoen capabele en bereidwillige mensen voortdurend geen of te weinig werk. Werkloosheid placht vooral een probleem van de Derde Wereld te zijn, maar komt nu ook voor in de 'ontwikkelde' landen. Europa ervaart zijn ergste werkloosheidscrisis sinds de jaren dertig; Japan heeft zijn grootste werkloosheid ooit. In de VS heeft het jagen op banen zich veeleer vertaald in een verslechtering van de werkomstandigheden dan in gewone werkloosheid. Terwijl de Amerikaanse arbeidsproductiviteit tussen 1973 en 1993 met 30% is toegenomen, is in dezelfde periode het loon in reële waarde met ongeveer 20% gedaald. Tegelijkertijd is het gemiddeld aantal werkuren met 15% toegenomen en is werkverslaving een onuitgesproken vereiste geworden om de baan te behouden. Zoals psychologe Barbara Killinger stelt: 'Werkverslaving is de belangrijkste oorzaak van echtscheidingen geworden'.[10] De International Labor Organization van de Verenigde Naties noemt stress op het werk 'een wereldwijd voorkomend verschijnsel'.[11]

De harde werkelijkheid is dat de postindustriële wereldeconomie geen werk heeft voor de zes miljard mensen die nu op de planeet leven, laat staan voor de acht miljard bewoners die zijn voorspeld voor 2019, en dus daarin niet kan voorzien. Groei zonder nieuwe arbeidsplaatsen is voor belangrijke ondernemingen over de gehele wereld geen voorspelling, maar een gevestigde trend. De mate waarin dit teken aan de wand door statistieken kan worden weergegeven, wordt aangegeven door William Greider[12]: de grootste 500 ondernemingen ter wereld maken en verkopen

10 Killinger, Barbara: Workaholics: The Respectable Addict (Toronto: Key Porter Books, 1991), blz. 7.

11 'Job Stress Characterized as "Global Phenomenon"', Oakland Tribune, 23 maart 1993, D 11.

zeven keer zoveel goederen en diensten als twintig jaar geleden maar zijn er tegelijkertijd in geslaagd het totaal aantal werknemers te verminderen.

Economen zullen terecht stellen dat productiviteitsverbetering in de ene sector vaak leidt tot het scheppen van werkgelegenheid in andere sectoren, en dat daarom technologische verandering 'op de lange termijn' niet van belang is. Maar niemand kan beweren dat technologische veranderingen niet leiden tot massale *verschuiving* van werkgelegenheid, met fundamentele veranderingen van de kwalificaties die nodig zijn om een functie te vervullen. Als de veranderingen snel geschieden - zoals het geval is met de informatietechnologie - kan zo'n werkverschuiving minstens zo destructief zijn als een voortdurend verlies van banen. Voor hoeveel staalarbeiders is het realistisch om te verwachten dat zij herschoold kunnen worden tot computerprogrammeur of jurist, ook al is er in deze sectoren een grote vraag? William Bridges, expert op het gebied van de toekomst van werkgelegenheid, heeft gezegd dat 'onze strijd om een arbeidsplaats binnen een generatie zal lijken op de strijd om een dekstoel op de *Titanic*'.[13]

Om zout in de wond te strooien: de enige gemeenschappen in de huidige wereld die minder dan vier uur per dag werken zijn de nog overlevende 'primitieve' stammen van jagers verzamelaars, die nog ongeveer net zo leven als ze al 20.000 jaar doen. Ook de gewone landbouwarbeider in het middeleeuwse Europa van de 10e tot de 13e eeuw besteedde minder dan de helft van de dag aan zijn werk.[14] Wat doen we fout?

Wassily Leontief, econoom en winnaar van de Nobelprijs in 1973, heeft het gehele proces als volgt samengevat: 'De rol van mensen als belangrijkste productiefactor zal onvermijdelijk minder worden, op dezelfde

---

12 Greider, William: One World: Ready or Not (New York: Simon and Schuster, 1997); tegenstelling geciteerd in Success Digest, maart 1997.

13 William Bridges, auteur van Understanding Today's Job Shift, tijdens een conferentie in San Francisco, 1995.

14 Deze periode is door historici al 'Europa's Eerste Renaissance' en 'Europa's Renaissance van het Gewone Volk' genoemd, vanwege de ongebruikelijk hoge levensstandaard van de gewone mensen.

manier als de rol van paarden in de landbouwproductie eerst verminderde en daarna werd verdreven door de introductie van tractoren.'[15] Paarden konden we vredig laten uitsterven, maar wat doen we met de mensen?

De geldvraag is hier: *Hoe kunnen we een bestaan geven aan miljarden mensen als er groei is zonder nieuwe werkgelegenheid?*

Klimaatverandering en ondergang van biodiversiteit

Kijk eens naar de volgende feiten:

- Het jaar 1998 is door het Insurance Initiative van de VN (bijeengeroepen door verzekeraars en herverzekeraars uit de gehele wereld) bestempeld tot het slechtste jaar aller tijden op het gebied van natuurrampen. Het jaar 1999 werd nog slechter! Natuurrampen komen nu *drie keer zo vaak* voor als in de jaren zestig. Volgens Munich Re, de grootste herverzekeraar ter wereld, waren in 1998 de verzekeringsverliezen door stormen, overstromingen, droogtes en branden hoger dan wat werd uitgekeerd in het gehele decennium van '80. 85% van alle verzekeringspremies over de gehele wereld wordt nu bestemd voor het vergoeden van schades door natuurrampen. Een combinatie van ontbossing en klimaatverandering krijgt voor deze problemen de schuld.[16] Hier gaat het natuurlijk alleen om de minderheid van de wereldse goederen, voorzover die al feitelijk verzekerd zijn. Een andere maatstaf voor het toegenomen geweld van de natuur is dat nu vier keer zoveel mensen omkomen door natuurrampen dan in alle oorlogen en burgertwisten bij elkaar.
- Overal zijn substantiële veranderingen in weerspatronen waargenomen (zie kader).
- In 1998 hield het Amerikaanse Museum voor Natuurlijke Historie een enquête onder professionele biologen (géén ecologen), van wie

15 Geciteerd door Rifkin, Jeremy, in 'After Work', Utne Reader, mei/juni 1995, blz. 54. Enkele van de hiervoor gegeven voorbeelden worden ook in dat artikel geciteerd.

16 Rapport van Associated Press, ingediend door Donna Abu Nasr op 27 november 1998.

het merendeel werkt voor grote ondernemingen. Een verbazingwekkend aantal van 69% van deze biologen stelde vast dat wij nu leven in de 'zesde fase van uitsterving'. Dit uitsterven van levende soorten lijkt sneller te gebeuren en een breder gebied van biodiversiteit te treffen dan welke van de voorgaande vijf fasen dan ook. Het gaat zelfs sneller dan de vorige fase van uitsterven, meer dan 60 miljoen jaar geleden, toen waarschijnlijk een asteroïde de dinosaurussen uitroeide. De stelling is dat we bezig zijn om binnen een tijdsspanne van slechts 20 tot 30 jaar, tussen 30 en 70% van de biodiversiteit van de planeet te verliezen. Het andere verschil met alle voorgaande fasen van uitsterven is dat déze het gevolg is van de handelingen van één soort - onze soort - die ook beweert de enige soort te zijn die is begiftigd met intellect en bewustzijn.

- 1600 wetenschappers, inclusief een meerderheid van nog levende winnaars van de Nobelprijs in de natuurwetenschappen, kwamen unaniem de volgende openbare *Waarschuwing aan de Mensheid* overeen: 'Er is een grote verandering nodig in het beheren van de aarde en het leven dat daarop voorkomt, opdat grote menselijke ellende voorkomen wordt en opdat onze woonplaats op deze planeet niet onherstelbaar verminkt wordt. (…) Als we geen maatregelen nemen zullen veel van onze huidige handelwijzen de toekomst die we voor de menselijke samenleving wensen en de koninkrijken van planten en dieren aan bijzondere risico's blootstellen, en kan de levende wereld zó veranderen dat het onmogelijk zal zijn het leven voort te zetten zoals we dat kennen. Fundamentele veranderingen zijn dringend noodzakelijk om de botsing waar onze huidige koers toe leidt te voorkomen.'[17]
- In een ander initiatief verenigde een wereldwijde bijeenkomst van 2800 economen, onder wie Nobelprijswinnaars James Tobin en John Harsanyi, zich unaniem op de volgende uitspraak: 'De wereldwijde klimaatverandering vormt een reëel en urgent gevaar,' dat belangrijke milieu , economische, sociale en geopolitieke risico's met zich draagt.[18]

17 Warning to Humanity.

18 Adbusters: Journal of the Mental Environment (winter 1997), blz. 41.

Klimaatverandering: enkele feiten

- Ingenieurs plegen stormkeringen, bruggen en afvoerkanalen te ontwerpen voor de 'storm die zich eens in de honderd jaar voordoet'. Thomas Karl, van de National Oceanic and Atmospheric Administration, zegt: 'Er is eigenlijk geen sprake meer van een storm die zich eens in de honderd jaar voordoet. Het lijkt erop dat deze stormen-van-de-eeuw elke paar jaar plaatsvinden.' Enkele stormen uit 1997/'98, zoals orkaan Mitch, hebben zich gekwalificeerd als een 'storm die zich eens in de vijfhonderd jaar' voordoet.
- Charles Keeling van het Scripps Institution of Oceanography heeft aangetoond dat het voorjaar over de gehele wereld ongeveer een week eerder begint en dat temperatuurveranderingen groter worden (Nature, juli 1996). De jaren 1990, 1995 en 1997 kenden de warmste dagen op het noordelijk halfrond van de afgelopen 500 jaar (Nature, 22 april 1998). Bovendien is er steeds meer bewijs voor het feit dat een duurzame klimaatverandering in opmerkelijk korte tijd mogelijk is, in een tijdsduur van decennia in plaats van in eeuwen, zoals tot nu toe gedacht werd.
- Het bevriezingsniveau van de atmosfeer – de hoogte waarop de luchttemperatuur het vriespunt nadert – is sedert 1970 elk jaar 5 meter hoger komen te liggen. Tropische gletsjers smelten met wat onderzoekers van de Universiteit van Ohio 'opmerkelijke snelheid' noemen. 'De Lewis-gletsjer van Mount gebied trekken alle gletsjers zich massaal terug. In Patagonië is alles op z'n retour… We hebben gemerkt dat planten op de berg omhoogtrekken… Ik zou echt niet weten wat voor extra bewijs er nog nodig is,' zegt Ellen Mosley Thompson van het team van de Universiteit van Ohio.

Al deze vermaningen lijken tegen een muur te lopen wanneer het gaat om grote financiële belangen. De financiële markten kijken alleen naar de resultaten van het volgende kwartaal en zelfs als een of andere directievoorzitter prioriteiten op langere termijn zou willen voorstaan ten koste van directe resultaten, zou hij of zij zonder pardon worden gestraft of zelfs ontslagen. Alleen als we de volgende 'geldvraag' hebben opgelost is er een goede kans om de problemen van klimaatverandering en de ondergang van biodiversiteit op een tijdige en systematische wijze aan te pakken.

- De Europese onderzoekssatellieten ERS-1 en ERS-2 hebben aangetoond dat de West-Atlantische ijskap in Antarctica met een afstand van meer dan 1 kilometer per jaar krimpt. Barclay Kemp, een bekende glacioloog van Caltech, geeft als commentaar: 'Ik was nogal sceptisch over het idee van desintegratie van de Antarctische ijskap… Maar nu is het bewijs van snelle veranderingen in het ijs zo goed dat het de moeite waard is je over het slechtste scenario zorgen te maken… Als de ijskap desintegreerde zou het niveau van het zeewater ongeveer 5 meter stijgen.' Daardoor zouden veel kustgebieden in de wereld onder water komen te staan, de meeste havensteden in moerassen veranderen en vele eilanden in de Pacific onbewoonbaar worden.[19] Op 17 april 1998 berichtten wetenschappers van de regering van de VS dat een stuk van 150 km2 van de Larsen-ijsschol (aan de oostkant van de Antarctische ijskap) was losgebroken en zij gaven de schuld hiervan aan de wereldwijde klimaatverandering. 'Dit kan het begin van het einde van de Larsen-ijsschol zijn,' zei onderzoeker Ted Scambos van het US National Snow and Ice Data Center.
- De Canadese ijsbreker Des Groseillers heeft in de Arctic sinds september 1997 als ijsstation vastgevroren gezeten voor het SHEBA-project, de meest omvattende poging om een warmtebelasting voor de Arctische Oceaan vast te stellen. 'Er zijn nog geen definitieve resultaten, maar SHEBA heeft al wel een zorgwekkend feit vastgesteld: het zeeijs is dunner en minder stabiel dan gebruikelijk en de ijskap wordt snel kleiner.'[20] Ongeveer de helft van de bevolking van de planeet woont in de 'kustgebieden' die direct zouden worden getroffen door veranderingen in het niveau van het zeewater.[21]

Onze geldvraag hier is dus: *Hoe kunnen we de strijd tussen financiële belangen op de korte termijn en duurzaamheid op lange termijn oplossen?*

19 Davidson, Keay: 'Ice of Antarctica May be Melting', San Francisco Examiner, 2 augustus 1998, blz. A4.

20 The Economist (1 januari 1999), blz. 32.

21 Caffrey, Andy: 'Antarctica's "Deep Impact" Threat', Earth Island Journal (zomer 1998), blz. 26.

Monetaire instabiliteit

Michel Camdessus, de eerste man die drie keer gekozen werd tot managing director van het Internationaal Monetair Fonds (IMF), heeft de bijna ineenstorting van Mexico in december 1994 'de eerste financiële crisis van de 21e eeuw' genoemd. Een volledige economische ondergang werd alleen voorkomen doordat de VS op het laatste moment een pakket noodmaatregelen van ongehoorde grootte - $50 miljard - wist te regelen. Maar na het Mexicaanse debacle kon zelfs Camdessus niet de schaal en de snelheid van de Zuidoost Aziatische crisis van 1997 verwachten, waarbij het Mexicaanse probleem in het niets verdween, met noodmaatregelen die de hulp aan Mexico op kruimelwerk deed lijken. Dit werd gevolgd door de Russische crisis in 1998 en de Braziliaanse krach van begin 1999. Als er geen voorzorgsmaatregelen worden genomen is er een kans van 50% dat er in de komende vijf tot tien jaar een dollarcrisis komt die zal neerkomen op een wereldwijde ineenstorting van het geld. Op het ogenblik heeft de monetaire crisis drie continenten getroffen. Robert Rubin, op dat moment minister van Financiën van de VS, voegt daaraan toe: 'We hebben nog nooit eerder zoveel landen gezien die tegelijkertijd moeilijkheden ondervinden.'

Paul Krugman, 'de meest gelauwerde econoom van zijn generatie',[22] concludeert in 'De terugkeer van de depressie economie' in *Foreign Affairs* somber: 'Nog maar twee jaar geleden waren ik en de meesten van mijn collega's redelijk van vertrouwen dat, hoewel de wereld voortdurend zou lijden onder economische problemen, die problemen niet veel zouden lijken op de crisis van de jaren dertig. (…) De waarheid is dat de wereldeconomie meer gevaren inhoudt dan we hadden gedacht. Problemen die we dachten te kunnen genezen hebben opnieuw de kop opgestoken, net als tijdelijk onderdrukte bacteriën die op een later tijdstip tot een mogelijke weerstand tegen antibiotica leiden. (…) Kortom, er zit beslist een vleugje van de jaren dertig in de lucht.'[23]

---

22 Toen hij de John Bates Clark Medaille kreeg toegekend, een prijs die gegeven wordt aan de beste econoom die jonger is dan veertig jaar

23 Krugman, Paul: 'The Return of Depression Economics', Foreign Affairs (januari/februari 1999), blz. 42-74.

In de Introductie kunt u lezen waarom deze herhaalde verstoringen niet zomaar ongelukken zijn maar tekenen van een systematische ontwrichting van het officiële monetaire systeem. Dit houdt in dat geen enkel land zich immuun mag achten voor zulke problemen: China niet, Duitsland niet, Nederland niet, zelfs heel Europa niet, en evenmin de VS.

De laatste geldvraag is eenduidig: *Hoe kunnen we ons voorbereiden op de mogelijkheid van een monetaire crisis?*

Geld als de kern van de Hogedrukketel

De buitengewone samenloop van deze vier megatrends in de volgende twee decennia geeft aan waarom Peter Russell gelijk had toen hij voorspelde dat er 'in de komende twintig jaar evenveel verandering in de wereld zal plaatsvinden als er in de afgelopen tweehonderd jaar heeft plaatsgevonden.'24 Ik wil daaraan toevoegen dat we, om de uitdagingen die we zojuist beschreven hebben te kunnen aanpakken, ons bewustzijn *over geld in de komende twintig jaar evenveel moeten veranderen als we in de afgelopen vijfduizend jaar gedaan hebben.*

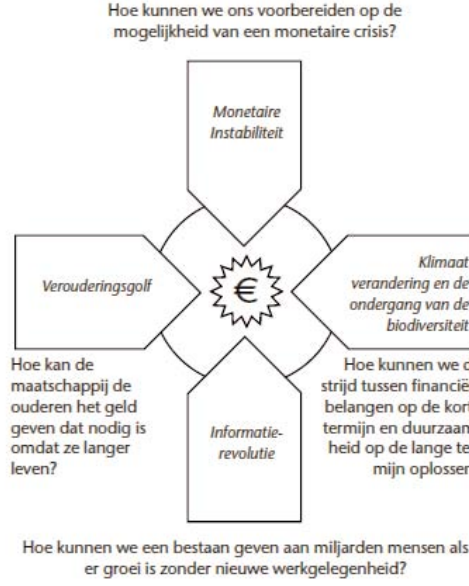

Figuur 1.3: Geld als de kern van de Hogedrukketel

Figuur 1.3 vat de vier geldvragen van de Hogedrukketel samen. Of we het leuk vinden of niet, er moet een antwoord komen op elk van deze vragen. Samen geven ze aan dat er iets fundamenteel moet veranderen in de manier waarop we nu met geld omgaan.

---

24 Russell, Peter: The White Hole in Time (New York: Aquarian/Thompson, 1992), blz. 198.

'Er zal in de komende twintig jaar evenveel verandering in de wereld plaatsvinden als er in de afgelopen tweehonderd jaar heeft plaatsgevonden' (Peter Russell) en evenveel verandering in ons bewustzijn over geld als in de afgelopen vijfduizend jaar…

Figuur 1.2a: Opgesloten blijven in de manier waarop we nu tegen geld aankijken…

Als we deze kwesties willen aanpakken moeten we de manier waarop we nu tegen geld aankijken ter discussie stellen. Opgesloten blijven in het heersende geldparadigma komt neer op collectief doen wat de cartoonist Cardon zo nuchter tekent.

Wat is Duurzame Voldoening?

Maar er is ook nog een andere uitkomst mogelijk, een uitkomst die kan leiden naar 'Duurzame Voldoening'. Duurzame Voldoening stelt de mensheid in staat materieel, emotioneel en spiritueel te groeien en te bloeien, zonder grondstoffen die noodzakelijk zijn voor de toekomst te verkwisten. Een synoniem zou kunnen zijn: *verstandige* groei. Het is karakteristiek voor een gemeenschap, land of wereldsysteem dat verstandige groei mensen de gelegenheid geeft uiting te geven aan hun hoogste creatieve roeping, zonder de vooruitzichten in te perken voor komende generaties om te genieten van dezelfde of een betere manier van leven. Het gaat erom dat we onze materiële behoeften zodanig kunnen vervullen dat we ons grote potentieel als menselijke wezens kunnen benutten.

Met zo'n fundamentele verplichting zou het als ons geboorterecht beschouwd kunnen worden dat we een eerlijke kans hebben ons echte potentieel te ontwikkelen - ongehinderd door gebrek aan geld. Duurzame Voldoening pakt zaken aan die variëren van bittere armoede in de Derde Wereld tot de kilheid van vervallen gemeenschappen in geïndustrialiseerde gebieden, van ecologische afbraak tot het onbenut laten van de mogelijkheden van een kind door gebrek aan scholing.

Duurzame Voldoening gaat níet over iets afpakken van mensen die iets hebben om het te geven aan mensen die niets hebben. Integendeel, het gaat erom dat iedereen een eerlijke kans krijgt om mee te doen aan het *scheppen van nieuwe welvaart*. Door de grondslagen van Duurzame Voldoening te leren, kunt u deel uitmaken van deze stille maar zeer belangrijke evolutie.

'In tijden van buitengewone verandering falen we niet als we niet alles waarmaken waar we van zouden kunnen dromen - we falen als we niet dromen over alles wat we zouden kunnen waarmaken.'[25]

Hoewel Duurzame Voldoening wellicht een droom lijkt, is zij nu een reële mogelijkheid geworden. Alle zaadjes die nodig zijn, zijn uitgelopen en hebben wortel geschoten. Het verhaal van deze zaadjes, de verschillende innovaties die nu plaatsvinden binnen geldstelsels, zal hier verteld worden. U zult ook ontdekken waarom deze weg van verandering steeds aannemelijker wordt naarmate we onze tocht voortzetten door de huidige informatierevolutie van de economie van het Industriële Tijdperk naar de ontluikende waarden van het Tijdperk van Kennis.

Voor sommigen kan Duurzame Voldoening een paradox lijken. 'Groenen' steunen duurzaamheid, maar sommigen zijn achterdochtig als het om voldoening gaat. Het bedrijfsleven zal vóór voldoening en zelfs overvloed zijn, maar stelt wellicht vraagtekens bij de nadruk op duurzaamheid. Deze ogenschijnlijke tegenstellingen zullen worden opgelost als eenmaal de mogelijkheden van nieuwe geldsystemen volledig worden begrepen.

---

25 Dee Hock, oprichter en oud voorzitter van VISA International.

De volgende stelling vormt de basis van dit boek. *We bevinden ons nu in een structurele verandering van het wereldsysteem, en deze verandering geeft nieuwe mogelijkheden om Duurzame Voldoening tot stand te laten komen.*

Structurele verandering is formeel als volgt gedefinieerd: 'In systeemtermen betekent het veranderen van een structuur, het veranderen van de *informatieverbanden in een systeem:* de inhoud en tijdigheid van de gegevens waarmee een deelnemer in het systeem moet werken, en de doelen, stimulansen, kosten en terugkoppelingen die gedrag motiveren of remmen.'[26]

Wat opvalt is dat we - zelfs na het vaststellen van de sleutelrol die informatiesystemen vervullen bij structurele verandering - geen nota hebben genomen van de belangrijkste van onze economische informatiesystemen, ons geldstelsel, als zijnde dé hefboom voor het in gang zetten van

Geld als informatiesysteem

Geld is ons *oudste* informatiesysteem – zelfs 'schrijven werd uitgevonden in Mesopotamië als een methode voor boekhouden'.27 De vroegst beschikbare teksten dateren van 3200 v.C. uit Oeroek en beschrijven verschillende financiële transacties, waaronder leningen met en zonder onderpand en valutatransacties.
Geld is ons *meest indringende* informatiesysteem, omdat het door miljarden dagelijkse handelingen in alle lagen van de samenleving doorsijpelt.
Tegenwoordig is geld een echt *wereldwijd* informatiesysteem geworden, nu biljoenen dollars met de snelheid van het licht verplaatst worden in een totaal geïntegreerde, 24 uur per dag, gecomputeriseerde geldruilhandel.
Geld is ook ons meest *universele* informatiesysteem geworden, nu zelfs ook 'communistisch' China besloten heeft voornamelijk te vertrouwen op individuele geldprikkels om zijn enorme bevolking te motiveren.
Kortom, ons huidige wereldgeldstelsel speelt een vergelijkbare rol als het *autonome zenuwstelsel* van het menselijk lichaam, omdat het essentieel is voor het functioneren van het geheel maar tot op heden vooral onbewust is gebleven, buiten de beheersing van de wilskracht van een individu. Met deze metafoor willen wij ervoor zorgen dat men zich bewust wordt van zijn keuzes bij het beoordelen van de gevolgen van het gebruiken van verschillende geldstelsels.

noodzakelijke en wenselijke veranderingen. Dat is het hiaat waarin dit boek wil voorzien.

Het feit dat veranderingen in geldstelsels gedurende een informatierevolutie in toenemende mate mogelijk zijn, zal geen verrassing zijn. Geld is het centrale informatiesysteem van de moderne maatschappij, vergelijkbaar met het zenuwstelsel in ons lichaam (zie kader). Veranderingen in een zenuwstelsel zijn relatief zeldzame maar tamelijk belangrijke gebeurtenissen in de biologische evolutie van een soort. Op dezelfde wijze heeft een verandering in de aard van ons geldstelsel het vermogen een fundamentele verandering in onze samenlevingen te bewerkstelligen.

Het is ook belangrijk om te begrijpen dat Duurzame Voldoening geen statische situatie is, maar een proces.[28]

Om aan dit proces deel te nemen moeten we:

- *de vooronderstellingen begrijpen waarop ons bestaande geldstelsel is gebaseerd;*
- *ons bewust worden van het bestaan van andere geldstelsels, die de functies kunnen vervullen waar conventionele nationale munteenheden bewezen hebben slecht toe in staat te zijn;*
- *op basis van dit begrip weloverwogen keuzes maken over welke munteenheid gebruikt kan worden voor welk soort transacties - keuzes die verenigbaar zijn met de soort relatie, wederkerig of concurrerend - die we met onze tegenpartij in een bepaalde transactie willen onderhouden.*

U zult zien dat conventionele nationale geldstelsels geprogrammeerd zijn om concurrentie te produceren en schaars te blijven. Als er keuze is in

---

26 Meadows, Donella e.a.: Beyond the Limits (Post Mills, Vermont: Chelsea Green Publishing, 1992), blz. 191.

27 Oates, J.: Babylon (Londen, 1979), blz. 25.

28 Duurzaamheid als proces, als tegenstelling tot een passieve toestand, is eerder gedefinieerd in het 'Brundlandt Report', voorbereid voor de World Commission on Environment and Development (WCED), getiteld Our Common Future (Oxford: Oxford University Press, 1987) en in Meadows, Donella e.a.: Beyond the Limits (Post Mills, Vermont: Chelsea Green Publishing, 1992).

muntstelsels zal het zin hebben conventionele munteenheden te blijven gebruiken voor het zakenverkeer, een auto of benzine te kopen en de telefoonrekening te betalen. Maar voor het omgaan met de buren, het verzorgen van bejaarden of voor het verbreden van de kennishorizon van uw kinderen zou u kunnen overwegen een munteenheid te gebruiken die tot samenwerking noopt. Men kan deze twee soorten munteenheden als *complementair* voor elkaar beschouwen, die naast elkaar gebruikt kunnen worden. Vaak kan het zelfs zin hebben ze als gemengde betalingen te gebruiken (gedeeltelijk conventionele nationale munteenheid, gedeeltelijk complementaire munteenheid).

Huidige informatietechnologieën hebben al geleid tot een opmerkelijke verscheidenheid van niet conventionele munteenheden. Sommige zijn heel bekend geworden, zoals de Frequent Flyer Miles. Oorspronkelijk was dat een eenvoudige marketingtruc om de loyaliteit van klanten op te bouwen. Maar naarmate ze steeds meer inwisselbaar werden tegen andere diensten dan vliegtickets - zoals vakanties, autohuur, hotels, zelfs tijdschriften - hebben ze zich ontwikkeld tot een 'ondernemingsmunt', een particuliere munteenheid die wordt uitgegeven door luchtvaartmaatschappijen. Ook zijn er niet conventionele munteenheden die als lokale munteenheden worden gebruikt, en die nog steeds door de meeste mensen als marginale eigenaardigheden worden beschouwd (LETS eenheden, Tijddollars, Ithaca uren enz.). Hiertoe horen ook de Japanse 'verzorgingsmunt', speciaal ontwikkeld voor de bejaardenzorg, en een Braziliaanse munteenheid voor de herverwerking van huisvuil. Al deze niet traditionele munteenheden zijn prototypen van de komende geldrevolutie.

De toekomst van het geld is daarom niet alleen gelegen in de voortschrijdende computerisering van onze conventionele munteenheden - zoals dollars, euro's en yen - door middel van smartcards en andere nieuwe informatietechnologieën. Die veranderingen zullen zeker plaatsvinden. Maar dezelfde informatietechnologieën maken het ook mogelijk dat niet conventionele munteenheden dagelijks gebruikt gaan worden en nieuwe hulpmiddelen opleveren om het hoofd te bieden aan enkele van de meest urgente uitdagingen, zowel lokaal als wereldwijd.

Duurzame Voldoening is echter slechts een van de mogelijke uitkomsten van de huidige transformatieperiode. Het is een ontwikkeling die niet automatisch plaatsvindt, noch voorbestemd is. Het vereist een verandering in onze perceptie van onze relatie met geld, de eerste verandering in eeuwen.

Houd wel in de gaten dat geen van de hier voorgestelde benaderingen een permanente oplossing inhoudt. Het zijn daarentegen gereedschappen voor verandering, nuttig voor misschien de komende tien tot twintig jaar, naarmate we verschuiven van het Industriële Tijdperk naar een Kennistijdperk. We leven nu in een interval, een heel oncomfortabele tijd als we (samen met filosoof Thomas Berry) beseffen dat 'we tussen twee verhalen in leven. Het Oude Verhaal werkt niet meer naar behoren en het Nieuwe Verhaal hebben we nog niet geleerd.' Dit boek richt zich op wat we in dit interval 'tussen twee verhalen' kunnen doen.

Waardoor wordt Duurzame Voldoening tegengehouden?

De eerste hinderpaal voor Duurzame Voldoening is dat *we meestal zo weinig weten van ons geldstelsel,* van de manier waarop geld in onze maatschappij wordt gecreëerd en beheerst. Zelfs professionele financiële managers begrijpen zelden hoe specifieke gedragspatronen in onze handelingen zijn geprogrammeerd door het soort geld dat we gebruiken. We leven allemaal diep verstrikt in een planetaire geldmachine, waarvan we de meeste tandwielen niet kunnen herkennen, laat staan begrijpen of managen. Toch schrijft het heersende geldstelsel al onze economische handelingen voor, en veel van onze sociale gedragingen en politieke handelingen. Ons gebrek aan bewustzijn hiervan verklaart ook enkele eigenaardige feiten. We hebben bijvoorbeeld de capaciteiten om genoeg voedsel voor alle mensen op deze planeet te verbouwen en er is ook voldoende werk, maar het geld verkrijgen om voor dat alles te betalen is heel iets anders. Dat betekent dat de sleutel naar Duurzame Voldoening in het geldsysteem zelf ligt, hetzelfde stelsel waarmee we ironisch genoeg veelal onbewust leven - tot nu.

De tweede hinderpaal voor Duurzame Voldoening is het volharden in tradities en de daarmee verbonden gevestigde belangen. Deze manier van machtsuitoefening neemt nu langzaam af, om de eenvoudige reden dat naarmate informatietechnologieën meer verbreid raken, ook de controle over geldcreatie en daaraan verbonden geldinteractie afneemt.

Het is essentieel dat we begrijpen dat *het geldstelsel op dit moment onomkeerbare veranderingen ondergaat* - met verregaande gevolgen. Zoals de Hogedrukketel laat zien, is het gebruiken van het bestaande geldstelsel om het economisch welzijn van de maatschappij te beheersen, contraproductief voor ons allemaal geworden. In het laatste decennium hebben we gezien dat het officiële wereldgeldstelsel een ongeëvenaarde macht heeft gekregen, buiten bereik van enige autoriteit, nationaal of internationaal. De wereldwijde geldcrisis, die regelmatig grote koppen in de kranten krijgt, laat de scheuren in het oude geldstelsel zien. De veranderingen gaan verder dan de invoering van één Europese geldeenheid (de euro), smartcards, de explosie van e commerce of zelfs de hervorming van de internationale monetaire organisaties. Met het toenemende belang van de informatierevolutie en met herhaalde schokken in de bestaande situatie, worden de tekenen van een veel dieper gaande verandering zichtbaar.

Eén gevolg van het bovenstaande is dat we veranderingen zien in wie geld uitgeeft - niet alleen traditionele nationale bankinstellingen, maar ook particuliere ondernemingen en lokale gemeenschappen. Er zijn ook veranderingen in de voorwaarden voor het uitgeven van geld, zoals de opkomst van rentevrij geld. De keuze om verschillende soorten geldeenheden te gebruiken, kan leiden tot verschillend sociaal gedrag - bepaalde geldstelsels bevorderen samenwerking terwijl andere concurrentie aanmoedigen. Als we ons dus bewust worden van de verschillende geldstelsels en hun effecten, kunnen we bij het aangaan van verschillende soorten financiële transacties kiezen uit die stelsels. *Ons vermogen om op kennis gebaseerde keuzes te maken, stelt ons dus in staat om ons verschillende toekomsten voor te stellen en die toekomsten te ontwerpen en te ondersteunen.*

Met enig begrip van de concepten die aan Duurzame Voldoening ten grondslag liggen, kunnen we nu gaan zien wat dit in de praktijk betekent. De vier verhaaltjes die nu volgen, geven inzicht in hoe Duurzame Voldoening er in het dagelijks leven zou kunnen uitzien in verschillende delen van de maatschappij over de gehele wereld.

Vier seizoenen in 2020

De vier korte verhaaltjes spelen zich alle af in het jaar 2020. Elk verhaaltje heeft te maken met een van de 'megatrends' van de Hogedrukketel en laat zien hoe het mogelijk is om met gebruikmaking van een bestaand complementair geldstelsel een zich voordoende crisis om te vormen in een gelegenheid om Duurzame Voldoening te creëren. De verhaaltjes geven een voorproefje van hoe Duurzame Voldoening er in 2020 zou kunnen uitzien. Enkele van deze verhaaltjes lijken op het eerste gezicht misschien bijna op een sprookje. Maar zoals de sciencefictionschrijver Arthur C. Clarke aangeeft: 'Tovenarij is slechts technologie die voldoende ontwikkeld is.' Wat achter elk verhaaltje ligt is technologie - gerelateerd aan geld. Elk verhaaltje laat het resultaat zien van een succesvol geïmplementeerde geldinnovatie en is een project dat nu al ergens op de wereld plaatsvindt. Na elk verhaaltje kijken we naar waar we op dit moment een vroeg prototype kunnen vinden, dat de werkelijkheidszin en de aannemelijkheid van deze verhaaltjes aangeeft.

De ondersteunende bewijsvoering voor de doeltreffendheid van deze nieuwe geldtechnologieën en de mogelijkheden die daaruit voortkomen, vormen de kern van de rest van dit boek.

Lente

De pensioensvoorziening van meneer Yamada

Morgen viert meneer Yamada zijn 105e verjaardag - een belangrijke dag. Voor het feest is alles nauwkeurig gepland. Meneer Yamada heeft de Japanse theetuin waar zijn gasten door naar binnen zullen komen, zorg-

vuldig verzorgd. Zijn gezichtsvermogen is te zwak voor een rijbewijs, maar nog steeds zo goed dat hij kan genieten van de Zenachtige vrede van zijn struiken en stenen en kan zien hoe de eerste voorjaarsknoppen aan zijn kersenbonsaiboompje doorbreken.

Over enkele ogenblikken zal een van zijn buren, een student aan een nabijgelegen universiteit, hem zijn avondmaal komen brengen en hem helpen met het zo belangrijke dagelijkse badritueel. Hij heeft al deze jaren genoten van de waardigheid van zijn onafhankelijke leven, en zijn wijsheid en levenservaring worden door zijn familie en buren hoog gewaardeerd.

'Goedenavond, Yamada-san,' zegt de student. 'Ik heb uw favoriete schotel voor u meegenomen, Yosenabe, zoals u dat zo lekker vindt.' Meneer Yamada glimlacht terug.

Het leven kan mooi zijn als je 105 bent, zelfs met de kleine uitkering van een bankbediende die al lang met pensioen is.

Japan heeft een van de snelst vergrijzende bevolkingen ter wereld. Nú al zijn er ongeveer 1,8 miljoen Japanse bejaarden of invaliden die dagelijks verzorging nodig hebben. Tegen het jaar 2005 zal 18,5% van de bevolking ouder dan 65 jaar zijn.

Bij zijn pensionering in 1991 besloot Tsumoto Hotta, een zeer gerespecteerde ex-procureur-generaal en ex-minister van Justitie, iets aan dit probleem te doen. Hij richtte in 1995 een particuliere organisatie op, Sawayaka Welzijnsinstituut genaamd, die een speciale munteenheid met de naam *Hureai Kippu* (letterlijk 'Zorgzame Relatie Kaartjes') in omloop bracht. De rekeneenheid hiervan is één uur dienstverlening. Verschillende soorten diensten hebben een verschillende waarde (bijvoorbeeld boodschappen doen of eten bereiden voor een bejaarde wordt gewaardeerd op een lagere uurwaarde dan lichamelijke verzorging). Ongeveer honderd verschillende non-profitorganisaties besloten dezelfde standaardeenheid te gebruiken. De mensen die deze diensten leveren, kunnen hun tegoed

opsparen in een 'tijdspaarrekening', waarvan zij weer tegoeden kunnen opnemen als zij zelf zorg nodig hebben, bijvoorbeeld als ze ziek zijn. Deze tegoeden vormen een *aanvulling* op de normale ziekteverzekering die in yen, de gewone Japanse munteenheid, uitkeert. Bovendien geven veel mensen er de voorkeur aan om (een deel van) hun tegoed aan *Hureai Kippu* over te dragen aan hun ouders die misschien in een ander deel van het land wonen. Twee particuliere elektronische clearinginstellingen verzorgen zulke overboekingen op regionaal niveau. De Japanse regering onderzoekt nu de mogelijkheid zulke overboekingen voor alle soorten gezondheidstegoeden in het hele land mogelijk te maken.

Er is één zeer belangrijke conclusie naar voren gekomen. Omdat zij de hogere kwaliteit hebben ervaren van deze verzorgers, neigen bejaarden ernaar de diensten die worden verleend door mensen die in *Hureai Kippu* worden betaald, te prefereren boven de diensten die worden betaald in yen. Voor de student in ons verhaaltje is meneer Yamada een soort vervanging van zijn eigen bejaarde vader, die in een ander deel van het land woont en aan wie hij een gedeelte van zijn tegoed stuurt.

Met ingang van 1999 vindt dit alles plaats als aanvulling op het nationale systeem van gezondheidsverzekering, dat de noodzakelijke gezondheidsdiensten verzorgt en betaalt in yen. Als meneer Yamada bijvoorbeeld regelmatig nierdialyse of een bezoek van een professionele chiropracticus nodig zou hebben, zou dit door de verzekering in yen worden betaald. Hotta voorspelt dat 'ongeveer een derde tot de helft van de conventionele geldfuncties door deze nieuwe geldeenheden zal worden vervangen. Als gevolg daarvan zal de ernst van een recessie en van werkloosheid aanzienlijk worden verminderd.'[29]

In een hiervan onafhankelijke ontwikkeling heeft een gezondheidsverzekeraar in New York, Elderplan, sinds 1987 bijna een kwart van de premies voor zijn ziektekostenverzekering geaccepteerd in Tijddollars, het bedenksel van Edgar Cahn, een bekende advocaat en hoogleraar in Washington D.C. Elderplan onderhoudt ook een 'Verzorgingsbank',

29 In een persoonlijk interview van de auteur met de heer Hotta op 20 februari 1999.

waarin de deelnemers tot juni 1999 al 97.623 uur dienstverlening verdiend hebben. Het begon als een klusjesbedrijf voor woningen, dat potentiële problemen repareerde voordat er ongelukken konden gebeuren. Het motto van de Verzorgingsbank is: een gebroken handdoekenrekje leidt onvermijdelijk tot een gebroken heup.[30] Ook hier geven de gebruikers aan dat zij de kwaliteit van de menselijke relaties die door deze aanpak mogelijk is gemaakt, zeer waarderen. In het jaar 2000 wordt het Elderplansysteem uitgebreid van Brooklyn naar Queens, Staten Island en Manhattan.

De *Hureai Kippu*, Elderplan en verschillende andere munteenheden ten dienste van de gemeenschap zullen in detail worden beschreven in hoofdstuk 6.

Zomer

Een wereld in evenwicht

Het is een uur 's middags. Voor Anna, het hoofd van de klantendienst van de grootste telecommunicatieonderneming in München, zit de dag erop. Met de hogesnelheidsmetro gaat ze terug naar haar andere gemeenschap, het dorpje aan de voet van de Alpen, een kwartier van kantoor.

Ze vindt haar baan heel leuk, maar ze kan niet snel genoeg terug zijn in haar studio en doorgaan met haar werk met glas-in-lood. Ze is net begonnen met haar meest ambitieuze project tot nu toe, een glas-in-loodraam dat verschillende gebeurtenissen uit de geschiedenis van haar dorp weergeeft. Tijdens het volgende kunstfestival in haar dorp, dat plaatsvindt gedurende twee weken in de zomer, zal ze dit raam aan het Centrum voor Duurzame Vorming schenken.

Alle collega's van Anna hebben een soortgelijke levensstijl. Wolfgang (van Financiën) houdt van Afrikaanse dansen en heeft zijn eigen dansgroep geformeerd; Birgit (van Automatisering), heeft als passie houtsnijden en

30 US News and World Report, 30 december 1996, blz. 72.

denkt erover de speciale houten kozijnen voor Anna's venster te maken; Reiner (van de Personeelsafdeling) restaureert oude luiten en andere muziekinstrumenten.

Doordat complementaire munteenheden beide soorten activiteiten ondersteunen heeft iedereen in Anna's dorp de keuze om een dubbele carrière te leiden. Sommige mensen kiezen voor een volledige baan in een traditionele werkomgeving. Sommigen concentreren hun energie op hun artistieke belangstelling en verdienen vooral gemeenschapsgeld. Velen combineren de twee omdat er dan een grotere keuzemogelijkheid is, en omdat het leven gewoon meer leefbaar is in een 'wereld in evenwicht'.

Juliet Schor, assistent-hoogleraar economie aan de Universiteit van Harvard, stelt dat door de productiviteitsgroei die het resultaat is van de informatierevolutie, 'wij best zouden hebben kunnen kiezen voor een vierurige werkdag. Of een werkjaar van zes maanden. Of elke werknemer in de VS zou nu een jaar kunnen werken en dan een jaar vrijaf nemen - met behoud van salaris.'

Ook de Duitse socioloog Ulrich Becker stelt: 'Er is ook nog leven naast de alternatieven van werkloosheid en stress op het werk… Het moet voor elk menselijk wezen mogelijk zijn zelf aan zijn of haar leven vorm te geven en een evenwicht te scheppen tussen het gezin, betaald werk, ontspanning en politieke inzet.'[31]

Waarom krijgen we dat dan niet voor elkaar?

Het prototype dat in de jaren negentig het dichtst bij een 'wereld in evenwicht' komt, treffen we aan op Bali en bij een paar andere traditionele gemeenschappen. Mensen die Bali bezoeken zijn verbaasd over de ongebruikelijk bruisende en artistieke kwaliteit van het dagelijks leven. Bijna elke man is een volleerd artiest; bijna elke vrouw een gracieuze danseres; allemaal vinden ze manieren om creatief te zijn. Elk dorp heeft in de loop van het jaar vijftig of meer feestdagen, met uitgebreide een-

31 Becker, Ulrich: 'Goodbye to all that Wage Slavery', New Statesman (5 maart 1999).

daagse culturele activiteiten.[32] Huizen hebben elegant houtsnijwerk, het landschap is prachtig.

Wat is er zo anders aan Bali en de Balinezen? Wat zou er gebeuren als de wereld, onze steden, ons leven, meer op Bali zouden lijken? Veel toeristen die Bali bezoeken zijn zich er niet van bewust dat de Balinezen hun voorstellingen zien als 'praktijkoefeningen'. De 'echte voorstellingen' vinden plaats in tempels of tijdens activiteiten die door de tempel worden georganiseerd. De Balinezen besteden 30% tot 40% van hun werktijd aan de tempel, die de coöperatieve, verzorgende, artistieke en religieuze activiteiten organiseert. Dit zijn wat ik later zal noemen de 'coöperatieve' dimensies van het leven. De meeste Balinese volwassenen hebben ook een professionele baan, waar zij de overige twee derde van hun werktijd besteden - in wat ik de 'concurrentie'-economie noem, de enige die we in het Westen kennen.

'Tempeltijd' maakt deel uit van een lange traditie van een 'geschenkeneconomie' van Bali. In de westerse wereld, in de huidige overgangsperiode van het Postindustriële Tijdperk, zijn we waarschijnlijk nog niet rijp voor een pure geschenkeneconomie. Maar toch is het mogelijk dat onze toekomst een 'coöperatieve' dimensie in het dagelijks leven zal kennen. Wat zou u ervan zeggen als we alleen maar een hulpmiddel voor die overgang nodig zouden hebben, een proces waarmee we opnieuw gemeenschapszin en vertrouwen in een geschenkeneconomie kunnen opbouwen?

Gemeenschappen over de gehele wereld hebben al verschillende soorten complementaire munteenheden die vergelijkbaar zijn met een geschenkeneconomie of daartoe leiden, ontworpen en geïmplementeerd. Zulke munteenheden, 'wederzijdse tegoeden' genaamd, kunnen altijd worden

32 Er zijn meer dan 1000 tempels op Bali. Elke tempel heeft elke 210 dagen haar odalan festival, dat drie dagen kan duren. In aanvulling daarop zijn er cyclische festivals bij elke volle maan, elke 4 jaar, elke 10 jaar, elke 100 jaar. Er zijn ook ceremonies thuis en 5 of 6 belangrijke ceremonies in ieders leven, waarvan de belangrijkste de crematie is, waarvoor de voorbereidingen langer dan een maand kunnen duren. Alles bij elkaar besteden hindoestaanse Balinese mannen 30 en vrouwen tot 40% van hun tijd aan voorbereidingen voor of meedoen aan 'tempeltijd'.

ontworpen in hoeveelheden die voldoende in plaats van schaars zijn. In tegenstelling tot op concurrentie gebaseerde nationale munteenheden zijn zij niet gebaseerd op schaarste. Zij worden gecreëerd *door de deelnemers op het moment van hun handelen*. Als u bijvoorbeeld aan mij een dienst zou verlenen van één uur, krijgt u een tegoed van één uur en ik krijg een schuld voor hetzelfde aantal uren. Er zou een eenvoudige ruil plaatsvinden als ik iets in ruil voor u zou doen dat ook op één uur wordt gewaardeerd. Maar door de munteenheid van wederzijdse tegoeden te gebruiken, kunt u verse eieren kopen op de markt en kan ik mijn schuld aan iemand anders aflossen. Dat betekent dat we een echte munteenheid hebben gecreëerd - een munteenheid die niet kunstmatig schaars is. *Op elk moment dat we het eens zijn over een transactie kunnen we altijd het geld creëren*.

Een van de eerste schaarsten die we moeten aanpakken is de schaarste aan banen. Er zijn nu 2500 complementaire munteenheden in gebruik in de wereld, waarvan de meeste in leven zijn geroepen om plaatselijk *werk* te genereren in gebieden met hoge werkloosheid. Meer dan 400 gemeenschappen in het Verenigd Koninkrijk zijn hun eigen elektronische complementaire munteenheid begonnen, die Local Exchange Trading System (LETS) heten. In Duitsland worden deze *Tauschring* genoemd, in Frankrijk *Grains de Sel,* en een paar honderd van zulke projecten aan de basis van de samenleving zijn nu in die landen ook operationeel. In de VS hebben 39 gemeenschappen het voorbeeld van Ithaca (in de staat New York) gevolgd door hun eigen papiergeld te drukken, dat alleen binnen hun gemeenschap gebruikt kan worden. Al deze systemen zullen later in detail worden uitgelegd.

Deze initiatieven worden door de doorsnee media en academische kringen vaak behandeld als marginale eigenaardigheden. Maar in Nieuw-Zeeland, Australië, Schotland en dertig verschillende staten van de USA hebben regionale overheden de start van zulke eenheden gefinancierd, omdat ze effectief bleken te zijn bij het oplossen van lokale werkgelegenheidsproblemen. De Europese Unie financiert startprogramma's voor complementaire munteenheden in vier bewust verschillende omgevingen

en technologieën: twee op het platteland van Ierland en Schotland, en twee in de steden Madrid en Amsterdam. In Nieuw-Zeeland heeft de centrale bank ontdekt dat complementaire munteenheden feitelijk *helpen* bij het beheersen van de inflatie van de nationale munteenheid. Hierover volgt meer in de hoofdstukken 5 en 8.

We kunnen ons alleen maar een beeld vormen van wat we zouden kunnen creëren als we 40% van onze werktijd beschikbaar zouden hebben voor 'tempeltijd', in welke vorm dan ook. Zou het met deze aanpak niet mogelijk zijn dat de Informatierevolutie zich naar een echt Kennistijdperk zou ontwikkelen? Wat zou u willen leren? Welke verbeteringen zou u in uw leven willen aanbrengen?

Stel u eens voor wat u zelf of samen met anderen zou kunnen bereiken.

Herfst

Bestuursbesluit van de Bechtel Corporation

De volgende tekst is een uittreksel uit de notulen van de jaarlijkse bestuursvergadering van Bechtel Corporation, de grootste bouwonderneming en het grootste ingenieursbureau ter wereld.

'Het bestuur besprak de twee belangrijke investeringsprojecten die vandaag op de agenda stonden:

- *Een project tot herstel van de waterscheiding in de Zuid-Himalaya, dat 300 jaar duurt.*
- *Een herbebossingsproject voor de woestijn beneden de Sahara, dat 500 jaar zal duren.*

Het bestuur besloot unaniem om het herbebossingsproject uit te voeren, overwegende dat het interne opbrengstpercentage duidelijk boven het gemiddelde ligt. De voorzitter voegde daaraan toe dat de bijdrage van dit project aan de stabiliteit van het klimaat op de hele wereld voor hem een extra stimulans was om vóór dit project te stemmen.'

De meeste beslissingen in ondernemingen worden tegenwoordig genomen met een tijdshorizon van minder dan vijf jaar, zo al niet van het ene kwartaal op het andere. Zelfs de 'long bond', de langste gewone investering die vandaag in dollars beschikbaar is, heeft een maximale tijdshorizon van dertig jaar. Met de huidige financiële criteria zou een beslissing als hiervoor is beschreven, ondenkbaar zijn.

Later zullen we een pragmatische munteenheid presenteren die zulke beslissingen niet alleen mogelijk maar ook volslagen logisch maakt. Met zo'n geldstelsel worden belangen op de lange termijn de norm, het *spontane* antwoord. Deze belangen zouden niet alleen verenigbaar zijn met zelfbelang, maar daardoor ook worden gestimuleerd. Er zijn geen reguleringen of kunstmatige belastingprikkels nodig om ondernemingen en individuen te motiveren om te denken en te handelen met daarbij de 'zevende generatie' in gedachten te houden.

Er zijn minstens twee beschavingen geweest die in hun geldstelsel een belangrijke eigenschap opgenomen hebben die het voor de mensen 'winstgevend' maakte om op de zeer lange termijn te investeren. Deze twee historische precedenten zijn het Egypte van de farao's en het 'Tijdperk van de Kathedralen' (West-Europa van de 10e tot de 13e eeuw). In beide gevallen was deze zelfde eigenschap, bekend als vertragingsrente (een soort negatieve rente die oppotten van geld ontmoedigde), gedurende eeuwen van toepassing. De geschiedenis laat zien dat de mensen spontaan gebouwen en kunstvormen creëerden die bedoeld waren om voor altijd te bestaan. U kunt ze vandaag nog steeds bezichtigen. Dit sleutelmechanisme achter zo'n geldstelsel kan worden geïmiteerd en effectief worden aangepast voor gebruik in de 21e eeuw. Hoofdstuk 8 beschrijft in detail hoe dit mogelijk is.

Welke van de scheppingen van de 20e eeuw zal nog door onze nakomelingen in het jaar 3000 bezocht kunnen worden?

Als zo'n geldsysteem dat op de lange termijn is gericht nu operationeel zou zijn, wat zouden dan de 'kathedralen van de 21e eeuw' zijn?

Hoe zou u denken dat zij eruitzien? Het hoeven geen tempels of gebouwen te zijn.

Winter

De reis van uw achternichtje naar China

Uw achternichtje heeft een passie voor vroeg-Chinese kalligrafie en dichtkunst. Ze heeft besloten haar kennis van de Mandarijn-Chinese taal te verbeteren door volgend jaar zes maanden in China te gaan wonen.

Dit is haar budget voor deze onderneming:

- *Vliegticket: wordt betaald met Frequent Flyerpunten die zij en haar ouders hebben gespaard.*
- *Kosten ter plekke: zij heeft haar 'Zorgzame Relatie Kaartjes' van de afgelopen vijf jaar opgespaard door voor twee bejaarde buren te zorgen in de universiteitsstad waar zij studeert. Die tegoeden boekt ze gewoon over naar het net, waar ze kunnen worden ingewisseld tegen de lokale munteenheid van de Chinese universiteitsstad waar zij wil gaan wonen.*
- *U heeft besloten om haar als kerstcadeautje 500 gewone euro's te geven, voor onkosten die ze onderweg wellicht moet maken en als vangnet voor onverwachte noodzakelijke uitgaven.*

Het hebben van de mogelijkheid om voor een gedeelte van onze uitgaven een munteenheid te gebruiken die op behoefte is gebaseerd, kan een groot verschil uitmaken. Een clearinginstelling voor een complementaire munteenheid zou nú al wereldwijd op het net kunnen opereren. Het doel daarvan zou zijn om de deelnemers in een bepaalde soort complementaire munteenheid (LETS, Tijddollars, *Hureai Kippu* enz.) met elkaar over het net te laten handelen, waarbij ieder zijn eigen munteenheid gebruikt. Zelfs het idee van uw achternichtje om complementaire munteenheden als ruilmiddel te gebruiken is niet nieuw. Het Global Eco-village Network (GEN, een vereniging van ecodorpen die in 1994 werd opgericht), heeft zulke gezamenlijke projecten en ruilhandelingen tussen de verschillende deelnemende gemeenschappen aanbevolen.[33]

Complementaire muntstelsels en particuliere betalingssystemen kunnen een nuttig *vangnet* onder het officiële geldstelsel zijn. Een reserveband kan overbodig lijken - tot u op de snelweg een lekke band krijgt. Op geldgebied wordt het particuliere 'Gouden Kroon'-betalingssysteem gebruikt door een groep Russische ondernemingen om onderling ruilhandel te plegen. Dit uit het leven gegrepen voorbeeld geeft aan hoe nuttig een 'reserveband' kan zijn als de nationale munteenheid ernstige moeilijkheden ondervindt.[34] Een soortgelijk levensreddend belang werd in Thailand aangetoond doordat de bevolking na het ineenstorten van de baht in 1997/'98 beschikte over lokale munteenheden, en door het *Redes de Trueque* (letterlijk 'ruilhandelnetwerk') dat al jaren actief is in Argentinië. Zulke door de bevolking gehanteerde munteenheden worden in hoofdstuk 5 en 7 besproken.

Het creëren van Duurzame Voldoening met behulp van complementaire munteenheden

Zonder de positieve bijdragen van bestaande systemen weg te doen, kunnen we nieuwe mogelijkheden toevoegen. Men zegt vaak dat elke crisis verborgen mogelijkheden in zich heeft. Het Chinese karakter voor 'crisis' bevat zelfs expliciet de basis van 'mogelijkheid'. De mogelijkheden die in de volgende pagina's worden beschreven lijken misschien wel even buitengewoon als de crisis zelf. U zult zien hoe het mogelijk is om de Hogedrukketel te transformeren in een Machine voor Duurzame Voldoening. Dit kan gerealiseerd worden door de heersende interpretatie van geld te heroverwegen, door te begrijpen hoe geld eigenlijk werkt, en door op basis van die kennis te handelen.

---

33 GEN omvat een aantal ecodorpen over de hele wereld, waaronder de Findhorn Community (Schotland), The Farm (Tennessee, VS), Lebensgarten (Steyerberg, Duitsland), Crystal Waters (Australië), Ecoville (Sint Petersburg, Rusland), Gyûrûfû (Hongarije), het Ladakh Project (India), het Manitou Instituut (Colorado, VS) en de Deense Eco Village Association. Er zijn regionale hoofdkantoren in Australië, Duitsland, de VS en Denemarken.

34 Het Russische 'Gouden Kroon' betalingssysteem is een van drie casestudy's in Krüger, M. en Godschalk, H.: Herausforderung des bestehenden Geldsystems im Zuge seiner Digitalisierung - Chancen für Innovationen (Karlsruhe: Institut für Technikfolgenabschätzung und Sysytemanalyse, november 1998).

De kernstelling van dit boek kan nu concreter worden beschreven als: *geldinnovaties die zichzelf bewezen hebben, kunnen de vier geldvragen, als samengevat in figuur 1.3, oplossen en kunnen binnen het verloop van één generatie Duurzame Voldoening voortbrengen.* De sleutel daartoe is het - parallel aan de bestaande geldstelsels - invoeren van complementaire munteenheden die al bewezen hebben dat zij kunnen bijdragen aan het oplossen van deze bijzonder moeilijke zaken.

Een complementaire munteenheid heeft betrekking op een overeenkomst tussen een groep mensen en/of ondernemingen om een niet-traditionele munteenheid als ruilmiddel te accepteren. Zij wordt complementair genoemd omdat zij níet de conventionele nationale munteenheid wil vervangen, maar moet dienen om sociale functies te vervullen waarvoor de officiële munteenheid niet was ontworpen.

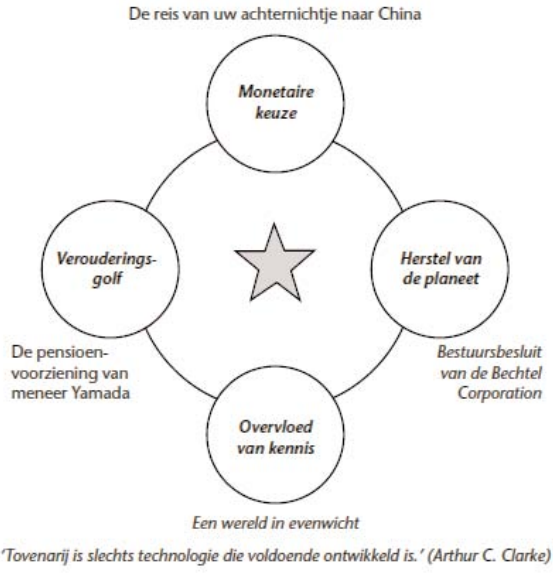

Figuur 1.4: Het in kaart brengen van de verhaaltjes van de vier seizoenen om de Hogedrukketel te veranderen in een Machine voor Duurzame Voldoening

De ruilhandelingen die mogelijk worden gemaakt door de volkshuishouding die een conventionele nationale munteenheid én de complementaire munteenheden gebruikt, vormen gezamenlijk de Integrale Economie, zoals ik dat noem.

We kunnen nu beginnen te zien hoe de Hogedrukketel zou kunnen worden getransformeerd in een Machine voor Duurzame Voldoening. Figuur 1.4 geeft aan hoe de vier verhaaltjes in dit proces passen.

Dit boek verschaft gedetailleerd bewijs dat zo'n verandering een reële mogelijkheid is.

Een kaart voor de weg naar uw geld, uw toekomst

De eerste noodzakelijke stap is het verduidelijken van het huidige conventionele nationale en internationale geldstelsel en het identificeren van de veranderingen die in dat stelsel opdoemen. Dat is het doel van *Deel I: Wat ís geld?* Het licht de sluier op die om het geld hangt, om ons bekend te maken met zijn aard en met het scheppen en de werking van conventionele nationale munteenheden. Bovendien worden de nieuwe grenzen van het geld - de 'cybersfeer' - onderzocht, waarbinnen vele innovaties op het gebied van munteenheden broeien. Vervolgens kijken we naar de verschillende mogelijke soorten toekomsten van ons geldstelsel en hoe deze de samenleving kunnen veranderen. Deze laatste stap gebruikt scenario's die verschillende werelden in het jaar 2020 beschrijven.

Als u dit allemaal doorhebt, zult u begrijpen wat er zo uniek is aan de geldinnovaties die nu op de wereld plaatsvinden. Dat is het onderwerp van *Deel II: Kies uw toekomst van het geld*. Dit deel laat de uitgebreide keuze zien die beschikbaar is uit de nu werkzame niet-conventionele munteenheden. U zult leren hoe een munteenheid verschillende doeleinden kan ondersteunen - of hinderen. In het bijzonder zal het scheppen van werkgelegenheid, de wederopleving van buurtwijken en het met elkaar in overeenstemming brengen van voldoening op de lange termijn met financiële belangen duidelijk worden, door gebruik te maken van bepaalde munteenheden die voor die doeleinden ontworpen zijn.

Maar laten we bij het begin beginnen, door het onderzoeken van de bedrieglijk 'normale' eigenschappen van het huidige, conventionele geld.

'De studie van het geld is, meer dan alle andere gebieden van de economie, de studie waarin complexiteit gebruikt wordt om de waarheid te verbergen of te omzeilen, niet om de waarheid te onthullen.'

- John Kenneth Galbraith[35]

'Wat de mens van dieren onderscheidt is geld.'

- Gertrude Stein, 1936

'Het enige wat geld niet kan kopen is betekenis.'

- Jacob Needleman[36]

35 Galbraith, J.K.: Money: Whence it came, Where it went (Boston: Houghton Mifflin Co., 1975), blz. 5.

36 Needleman, Jacob: Money and the Meaning of Life (New York: Doubleday Currency, 1994), blz. 239.

Hoofdstuk 2. Het geld van vandaag

'Mam, mag ik wat geld hebben om in de winkel wat snoep te kopen?' Onze eerste ervaring met geld leert de meesten van ons dat het een noodzakelijk middel is om in winkels dingen te kopen. We accepteren dat met het opnamevermogen van een onschuldig kind, onbewust van het mysterie achter de transactie.

Naarmate we ouder worden raken we bekend met veel geheimen van volwassenen. We leren waar baby's vandaan komen en nemen deel aan dat proces. We leren dat alle levende dingen ooit doodgaan en zijn getuige van de dood van een familielid, een vriend of misschien een huisdier. We leren hoe onze overheid werkt en wie de regels maakt waar we ons aan dienen te houden.

En toch blijft een van de centrale mysteries van ons leven als sociaal wezen - geld - voor bijna iedereen volledig verborgen. De meeste mensen denken waarschijnlijk dat het antwoord op de vraag naar de aard van het geld uit het bestuderen van de economie of monetaire theorie komt, en we weten allemaal dat dit vervelende gebieden zijn - vol vergelijkingen en gespeend van een emotioneel sausje.
Ironisch genoeg is geld zelf een heel emotioneel en sappig onderwerp. In het openbaar geld op de grond gooien trekt evenveel aandacht als je kleren uittrekken. Mensen die op de financiële markten werken erkennen het feit dat de meeste geldzaken beheerst worden door sterke emoties: emoties die alomtegenwoordig, heftig, wisselvallig en overweldigend krachtig zijn. Vreemd genoeg erkennen de economische noch de monetaire theorieën de emotionele aard van geld. Om geld 'wetenschappelijk' te bestuderen onderdrukken ze in feite opzettelijk zijn basale emotionele aard. Wat is hier aan de hand?

Het scheppen van geld is voor het ongeoefende oog bijna onzichtbaar en lijkt veel op tovenarij. Wanneer ze erachter komen waar het geld echt

vandaan komt, zijn de meeste mensen net zo ongelovig als sommige kinderen wanneer die voor het eerst horen waar kinderen echt vandaan komen. 'Hoe is het toch mogelijk dat dat waar is?' vragen ze zich af.

Economische studieboeken gaan over de vraag wat geld doet, maar niet over wat geld is. Door het stellen van de bedrieglijk eenvoudige vraag 'Wat ís geld?' krijgen we te maken met de eeuwenoude magie van geld. Dit hoofdstuk zal dit geheim onthullen door te laten zien dat geld geen ding is, maar een overeenkomst - meestal een onbewuste overeenkomst.

In de huidige maatschappij komen we niet alleen overeen om - onbewust - in het bestaande geldstelsel te participeren, maar we geven dat stelsel ook een buitengewone macht. Hier zal de aard van die macht worden onderzocht, evenals de vier belangrijkste karakteristieken van het moderne geld, die we meestal voor kennisgeving aannemen. Nationale munteenheden maken economische interactie bijvoorbeeld wenselijker met onze medeburgers dan met 'vreemdelingen' en cultiveren daardoor het nationale bewustzijn. Minder in het oog springend is het mechanisme van rente, waarvan we zullen aantonen dat het concurrentie tussen de gebruikers van munteenheden bevordert.

Een 'eenvoudige' vraag

De bekendste econoom van de 20e eeuw, John Maynard Keynes, móét het geld hebben begrepen. Hij was immers de voorzitter van de groep mensen die ons huidige geldstelsel ontwierp en dat bekendstaat als de overeenkomst van Bretton Woods. Marcel Labordère, een Franse journalist, stelde in een brief aan Keynes: 'Het is vanzelfsprekend dat de mens nooit zal kunnen weten wat geld is, evenmin als hij zal kunnen weten wat God is in de geestelijke wereld. Geld is niet het oneindige, maar het onbegrensde, een verbazingwekkend geheel van allerlei zowel psychologische als materiële reacties.'[37]

37 Skidelsky, Robert: John Maynard Keynes: The Economist as a Savior, Vol. II (New York: Penguin, 1994), blz. 312. Ook geciteerd door Lawrence S. Ritter ed.: Money and Economic Activity (Boston: Houghton Mifflin, 1967), blz. 33.

Keynes' antwoord aan Labordère is niet bewaard gebleven, maar we kunnen zijn mening opmaken uit zijn kwinkslag: 'Ik ken slechts drie mensen die geld echt begrijpen. Een hoogleraar aan een andere universiteit, een van mijn studenten, en een nogal ondergeschikte bediende bij de Bank of England.' Omdat hij een verstandig mens was noemde hij hen niet bij naam. Wat Keynes bedoelt is dat je weliswaar naar de allergrootste experts kunt gaan maar toch geen antwoord zult krijgen op de bedrieglijk eenvoudige vraag: 'Wat ís geld?'

Waar komt het geheim van geld vandaan?

De afgevaardigde van de regering-Clinton naar het IMF gaf deze onthullende definitie: 'Geld is tovenarij. Centrale bankiers zijn tovenaars. Net als alle tovenaars vinden ze het niet prettig om hun trucs te verklaren.' Verwees zij naar echte tovenarij of naar eenvoudige huiskamertrucjes? Het antwoord is: beide. Het geldproces is gedurende zijn gehele ontwikkeling omringd geweest door tovenarij en mysterie. Er zijn twee redenen waarom geld zo geheimzinnig lijkt:

- zijn geschiedenis;
- de noodzaak om het vertrouwensspel eeuwig voort te zetten.

De geschiedenis van het geld

Keynes gaf aan dat 'geld, evenals bepaalde andere elementen van beschaving, een veel ouder instituut is dan we leerden geloven. Zijn oorsprong ging verloren in de mist van het smeltende ijs en zou wel eens terug kunnen gaan tot de intervallen in de menselijke geschiedenis van de interglaciale periodes, toen het prachtig weer was en de geest vrijelijk nieuwe ideeën kon ontwikkelen—in de eilanden van de Hesperiden of Atlantis of een Eden in Centraal-Azië.'[38]

38 John Maynard Keynes: A Treatise on Money (Londen, 1930), hfdst. 1, blz. 13.

Hoewel de exacte oorsprong van geld onbekend is, waren al zijn vroege vormen sterk verbonden met de mysteries van de eredienst, en zijn eerste rol was die van symbool. Een symbool is 'iets dat iets anders, dat onstoffelijk of abstract is, vertegenwoordigt', aldus de *Oxford English Dictionary,* die vervolgens aangeeft dat alle vroege symbolen verbonden waren met religieuze concepten.

Het mysterie van de shekel

De Soemeriërs noemden hun eerste munt een 'shekel' omdat 'she' tarwe betekende. 'Kel' was een inhoudsmaat, ongeveer gelijk aan een schepel. Derhalve was deze munt het symbool voor de waarde van een schepel tarwe. (Het woord 'shekel' leeft nog voort in het moderne Hebreeuws als de Israëlische geldeenheid.) Oorspronkelijk diende de shekel als betaling voor gewijde seksuele gemeenschap in de tempel van Inanna/Ishtar, de godin van leven, dood en vruchtbaarheid. Deze tempel was, behalve een rituele plaats van samenkomst, ook de opslagplaats voor de voorraden tarwe die in magere tijden de priesteressen en de gemeenschap tot steun dienden.

Boeren vervulden dus hun religieuze verplichtingen aan de gemeenschap en aan de godin door hun tarwebijdrage naar de tempel te brengen, in ruil waarvoor ze deze shekelmunt kregen, die hun het recht gaf tijdens het festival een bezoek aan de priesteressen te brengen.

Tweeduizend jaar later, toen het patriarchale systeem de betekenis en de aard van deze riten had veranderd, beschreef de bijbel deze priesteressen als 'prostituees van de tempel'. Dit moet echter allemaal begrepen worden binnen de eigen culturele context. De 'heilige prostituees' waren vertegenwoordigsters van de godin, en gemeenschap met hen betekende gemeenschap met de vruchtbaarheidsgodin zelf, iets dat niet onderschat mag worden.
In die tijd was vruchtbaarheid echt een zaak van leven en dood. Als de oogst mislukte was er geen alternatief en iedereen verhongerde of zou in ieder geval tot het volgende jaar honger lijden. En natuurlijk verzekerde het op de juiste wijze vervolmaken van het magische ritueel de vruchtbaarheid van de gewassen, dieren en kinderen die noodzakelijk waren voor toekomstige voorspoed. De reden waarom geld, seks en dood drie machtige taboes in het Westen werden, heeft te maken met het feit dat zij alle drie eigenschappen zijn van de oude Oermoeder, zoals de verbinding met de shekel aangeeft. De volledige gevolgen van dit verband voor de collectieve psychologie zijn elders onderzocht.[39]

Een van de oudste munten is een Soemerische bronzen munt die teruggaat tot ongeveer 3200 v.C. Aan de ene kant van de munt staat een korenschoof weergegeven en aan de andere kant een beeltenis van Inanna (de *Ishtar* van de Babyloniërs), de godin van leven, dood en vruchtbaarheid. Zij noemden het de 'shekel' en het was een heilig symbool dat de mysteries van de vruchtbaarheid van het leven verbeeldde (zie kader). De shekel is zeker niet afwijkend van de norm. In de loop van de geschiedenis heeft bijna elke maatschappij mysterieuze heilige eigenschappen aan haar munten toegekend.

Meer dan vijfentwintighonderd jaar na de Soemerische shekel waren de eerste Griekse munten feitelijk een tastbaar teken dat de burgers kregen als bewijs van betaling voor hun verplichtingen. Deze bewijzen konden worden ingewisseld voor deelname aan de jaarlijkse *hecatombe,* het heilig maal waar ook de goden aan deelnamen.

De Arabische geleerde Ibn Khaldun beweerde: 'God schiep de twee waardevolle metalen, goud en zilver, om te dienen als maatstaf voor alle grondstoffen…' Zonder de verdere noodzaak tot interventie door een religieuze instelling bleven goud en zilver symbolisch verbonden met respectievelijk de zon en de maan. Eeuwenlang bleef hun prijs op geheimzinnige wijze stabiel in een vaste verhouding van 1:13$^{1}/_{2}$, die astrologisch was bepaald om de hemelcyclus weer te geven. Lang nadat de astrologische verantwoording was verdwenen, bleven deze twee metalen gewijde munteenheden. Er zijn veel mensen die, tot op de dag van vandaag, beweren dat alleen een terugkeer naar de gouden standaard tot 'echt' geld zou leiden. Sommigen blijven zelfs zijn bijbelse afkomst aanroepen.[40]

---

39 Mysterium Geld: Emotionale Bedeutung und Wirkungsweise eines Tabus (München: Riemann Verlag).

40 Congreslid Bill Dannemeyer, uit het zuiden van Californië, schreef aan zijn kiesdistrict: 'Het is geen toeval dat het Amerikaanse experiment met een papieren dollarstandaard, een variabele standaard, plaatsvindt terwijl tegelijkertijd onze cultuur zich afvraagt of de Amerikaanse beschaving gebaseerd is op de joods christelijke ethiek of op werelds humanisme. De eerste heeft te maken met hemelse regels van God, die in de bijbel zijn beschreven. Het laatste gaat uit van variabele regels die door de mens zijn vastgesteld en naar behoefte worden aangepast.' Geciteerd in William Greider: The Secrets of the Temple (New York, Touchstone Books, 1987), blz. 230.

De esoterische dimensies van het dollarbiljet
(samenvatting van een lezing door Joseph Campbell)

Ik nodig u uit om eens goed naar het bekende dollarbiljet te kijken. De interessantste kant is niet die waarop George Washington staat, maar de kant waarop het grootzegel van de Verenigde Staten is weergegeven.

De (gewoonlijk verborgen) voorzijde van het grootzegel toont links een beeld van de interpretatie door de Founding Fathers (de grondleggers van de Verenigde Staten) van de Bron der Openbaringen. De afgeplatte top van de piramide wordt bekroond door de Driehoek van het Licht met het alziende oog van God. Het geeft de geestelijke macht weer die de schepping van materie beveelt. Het oog geeft aan het 'openen van het oog' door Jahweh of door Brahma, waarmee Hij de fysieke wereld schiep. Dit verwijst naar het oog dat de eerste wereld openbaarde (in ons huidige wetenschappelijke taalgebruik zouden wij 'big bang' zeggen). De Latijnse tekst *Annuit Coeptis* laat zich vertalen als 'Het ondersteunt ons streven'. Het is interessant om te zien dat het Latijn hier geslachtsneutraal is en daardoor niet noodzakelijk een 'mannelijke' God bedoelt. De andere tekst, *Novus Ordo Seclorum*, betekent 'De Nieuwe Orde der Eeuwen'.

De andere kant van het zegel (de officieel zichtbare kant) geeft de Bron der Handelingen weer, gesymboliseerd door de Arend – het symbool van Zeus, de enige vogel die in de zon kon kijken. Deze arend heeft dertien pijlen (symbool van macht) in zijn linkerklauw en een olijftak (symbool van vrede) in zijn rechterklauw.
Het getal 13, het getal van de transformatie, geeft op ook voor niet-ingewijden begrijpelijke wijze het aantal staten weer die oorspronkelijk de Verenigde Staten vormden. Maar het moet hier ook begrepen worden in zijn esoterische betekenis, gegeven het buitengewoon grote aantal keren dat dit getal in de figuur is opgenomen. Er wordt niet minder dan zeven keer naar het getal 13 verwezen! Dit zijn: het aantal rijen stenen van de piramide, het aantal sterren, het aantal blaadjes op de olijftak, het aantal pijlen in de klauw, het aantal letters in *annuit coeptis* en het aantal letters in de rest van de figuur (inclusief de Romaanse letters voor het jaartal), dat 26 (2 x 13) bedraagt.

Het verkrijgen van het juiste aantal letters vereiste het toepassen van een 'spelfout' in de Latijnse tekst (*seclorum* in plaats van *seculorum*). De spreiding van de 13 sterren boven de arend vormt een 'Zegel van Salomo' (ook 'Ster van David' genoemd) en is bedoeld om ons nog een paar hints te geven. Die zespuntige ster is inderdaad een van de rijkste kabbalistische en alchimistische symbolen. Moeten we nog verdergaan om onze stelling te bewijzen dat, zelfs in de tegenwoordige volledig seculaire wereld, het muntbiljet dat het meest in de wereld wordt gebruikt doordrenkt is van aanzienlijke 'mysterieuze heilige eigenschappen'?

Er zit enige ironie in het feit dat de Almachtige Dollar geen uitzondering is op dit mystieke fenomeen. Hoewel de dollar wordt uitgegeven door een land dat sinds zijn stichting een angstvallige scheiding tussen Kerk en Staat hanteert, waar bidden op school nog kan leiden tot verhitte discussies, staat er op het heel gewone dollarbiljet het motto 'In God we Trust'. Datzelfde biljet is aan beide zijden verlucht met het grootzegel van de Verenigde Staten. Volgens Joseph Campbell is dit zegel buitengewoon beladen met esoterische symbolen.

Het kan fascinerend zijn om het volgende geheim te ontdekken dat onze gedachten ondersteunt. Liberia bijvoorbeeld geeft zijn wettig betaalmiddel uit met de beeltenissen van kapitein James T. Kirk en kapitein Jean-Luc Picard van het ruimteschip *Enterprise*, en betaalt daarvoor royalty's aan Viacom, de eigenaar van het handelsmerk Star Trek.[41] Tot voor kort was het mode om bankgebouwen op tempels te laten lijken, compleet met eerbied vereisende interieurs. Zelfs de eerste internetbank, de First Security National Bank, met alleen maar een internetadres en geen fysieke vestiging, voelde de noodzaak om zich aan deze gewoonte te onderwerpen door een imitatiebankgebouw in Griekse stijl als symbool voor haar eerste webpagina te gebruiken.

Centrale bankiers in het bijzonder verhullen nog steeds hun activiteiten in priesterlijke mysteries. Een hoorzitting voor de voorzitter van de Federal Reserve in het congres kent evenveel rituelen en bestudeerde dubbelzinnigheid als de orakels van de priesters van Apollo in Delphi in het oude Griekenland. Twee citaten geven dit perfect weer. Het eerste is mijn favoriete kwinkslag van Alan Greenspan: 'Als u mij hebt begrepen, heb ik mijzelf níét duidelijk uitgedrukt.' De ander komt van William Greider, in zijn bestseller over de Federal Reserve met de toepasselijke naam 'Secrets of the Temple': 'Evenmin als de tempel antwoordde de Fed aan het volk, maar zij sprak voor hen. Haar uitspraken werden gegoten in een geheimzinnige taal die de mensen niet konden begrijpen, maar haar stem, wisten zij, was machtig en belangrijk.'[42]

---

41 Ferguson, Sarah: 'Star Trek: The Next Currency', Worldbusiness, voorjaar 1995, blz. 14

42 Greider, William: The Secrects of the Temple (New York: Touchstone Books, 1987), blz. 240.

Maar er zit méér achter het mysterie van het geld dan alleen een weerspiegeling van het sterk gevestigde conservatisme van de financiële wereld.

De noodzaak van het vertrouwensspel

Als een vriend u de keuze zou geven tussen een biljet van 20 euro en een stukje papier waarop geschreven stond: 'Ik beloof 20 euro te betalen aan de houder van dit papier', waar zou u dan de voorkeur aan geven? U kent uw vriend wellicht als een goudeerlijk en betrouwbaar iemand. Maar als u dat briefje bij de ijzerhandel zou willen inwisselen voor een nieuwe tuinslang, zouden de winkelbediendes dat niet aannemen. Zelfs als ook zij uw vriend zouden kennen, zouden ze zich zorgen maken over het feit of de winkel zijn leveranciers met dit papiertje zou kunnen betalen. Dus geeft u natuurlijk de voorkeur aan het biljet van 20 euro, omdat levenslange ervaring u heeft geleerd dat het biljet door iedereen wordt geaccepteerd als vertegenwoordigende een waarde van 20 euro. U hebt een diepgeworteld vertrouwen - en dit is de sleutel - niet in het feit dat het biljet van 20 euro waarde heeft, maar wél dat ieder ander het als waardevol zal accepteren. Het doet er niets toe wat ú vindt van uw geld, want u weet dat u dat kunt uitgeven. U gelooft dat alle anderen geloven dat het geld waarde heeft. Waar we het nu over hebben is *het geloof in een geloof.*
Kwesties die betrekking hebben op geloven en sociale gebruiken, kunnen krachtig en praktisch onuitroeibaar zijn. De geschiedenis kent vele voorbeelden van mensen die mishandeling en dood verkozen boven het opgeven van hun geloof. We zien ook dat mensen kunnen doorgaan met iets te geloven, zelfs als ze geconfronteerd worden met voldoende bewijzen van het tegendeel. Geloof neemt dus een heel belangrijke plaats in in de menselijke psyche.

Maar een geloof over een geloof is heel iets anders. Het is iets fragiels en vluchtigs. Misschien kan niets mijn geloof doen wankelen, maar mijn geloof in uw geloof kan worden weggenomen door een gerucht, een enkele hint, een gevoel. Bovendien is de ketting van geloof in een geloof

slechts zo sterk als de zwakste schakel. Als ik geloof dat iemand aan de andere kant van de wereld opgehouden is met te geloven in de Mexicaanse peso, de Thaise baht of de Russische roebel, dan moet ik vrezen dat zijn buren zullen ophouden daarin te geloven. Het resultaat hiervan is dat het hele kaartenhuis kan instorten, zoals het geval was voor Mexico in december 1994, voor Thailand aan het einde van 1997, of voor Rusland in augustus 1998.

Kortom, het geldspel is, evenals de oude Griekse orakels, een vertrouwensspel. Telkens als de keizer geen kleren aan heeft (dat wil zeggen telkens als er een 'vertrouwenscrisis' dreigt), hopen degenen die daarvan kennis hebben dat niemand zijn mond voorbijpraat. Onder zulke omstandigheden dient een façade van koninklijk vertrouwen, mysterie, decorum en rituelen ervoor te zorgen dat een lange en fragiele ketting van geloof in stand blijft.

Waarom geld geen ding is

We moeten nu een belangrijke illusie in de magie rond geld wegnemen: geld is geen ding.

Gedurende het grootste gedeelte van de geschiedenis heeft geld absoluut een ding geleken, zelfs een ongelooflijke variëteit van dingen (zie kader). Zelfs zonder de meest recent overheersende vormen van geld te noemen, zoals papier, goud, zilver of brons, creëerde Glyn Davies een volledig geldalfabet met een kleine selectie van objecten die dienden als symbolen van waarde: van amber tot zout, met daartussen eieren, gongs, kralen, rijst, schoffels, spijkers, varkens en vingerhoedjes.[43]

Het is interessant om met een klein denkexperiment de aura van geld van al deze dingen te verwijderen. Als u, eenzaam op een eiland gestrand, een *ding* in uw zak had - bijvoorbeeld, een mes - dan zou dat mes op uw eiland nog steeds gebruikt kunnen worden als mes. Neem nu eens, in

43 Davies, Glyn: A History of Money from ancient times to the present day (Cardiff: University of Wales Press, 1994), blz. 27

Van de kleinste tot de grootste

Niet alleen was geld erg verschillend naar de soort objecten die als zijn symbool gebruikt werden, maar ook in grootte. De kleinste munten waren waarschijnlijk munten met een kleine nominale waarde uit Lydië, de plaats waarvan Herodotus zei dat daar omstreeks 687 v.C. de 'moderne' munten werden uitgevonden. Hun kleinste nominale waarde werd geslagen in 0,006 ounces (een vijftiende van het gewicht van een moderne penny in de VS) in elektrum, een natuurlijk voorkomende legering van goud en zilver.

Het record voor de zwaarste munt wordt zonder twijfel gehouden door het geld van het eiland Yap, in de Carolina Eilanden in de West Pacific. Het zijn gigantische, grote ronde schijven van een speciale kalksteen, met een doorsnee van ongeveer twee tot vier meter, die worden uitgehakt uit rotsen op eilanden 600 kilometer verderop. Het is een 'macho' munteenheid, ceremonieel gebruikt door mannen, zonder ze te verplaatsen van de plek waar ze staan. De vrouwen op Yap gebruiken praktischer geld in de vorm van strengen mosselen.

deze gedachtegang, een miljoen dollar met u mee, in welke vorm u maar prettig vindt: kasgeld, een cheque aan toonder, creditcards, goudstaven, Zwitserse francs, zelfs een van de hiervoor in het alfabet genoemde vormen van geld die u leuk vindt. Welke vorm u ook kiest, op dat eiland verandert dat geld in papier, plastic, metaal of wat dan ook, maar het heeft opgehouden geld te zijn.

Gebeurtenissen in recente decennia hebben de niet-materiële aard van geld nog duidelijker gemaakt. In 1971 stopten de Verenigde Staten met het definiëren van de waarde van de dollar in termen van goud. Sindsdien vertegenwoordigt de dollar een belofte van de regering van de VS om die dollar te vervangen - door een andere dollar. Toen de dollar nog een tegenwaarde in goud vertegenwoordigde konden we gemakkelijker geloven dat hij een zekere objectieve waarde had. Met het afschaffen van de dollar/goudpariteit is dit zelfbedrog moeilijker geworden.

We geven nog een andere vergelijking tussen geld en tovenarij. Geen enkel optreden van een tovenaar is compleet zonder verdwijntruc. Geld

heeft dit kunststuk op spectaculaire wijze vertoond. Ooit, toen geld nog vooral bestond uit gouden en zilveren munten, gaven banken stukken papier uit die aangaven waar het metaal werd bewaard. De volgende stap in de verdwijntruc is al ver op gang. De grote meerderheid van ons papiergeld is verder gedematerialiseerd tot binaire bits in computers die eigendom zijn van onze bankiers, commissionairs of andere financiële instellingen, en er wordt serieus over gesproken dat dit alles spoedig zal zijn opgenomen in de virtuele wereld. Moeten we wachten tot het laatste stukje papiergeld verdwenen is in een cyberportemonnee voor we ons de echte niet-materiële aard van het geld realiseren?

Een werkdefinitie van geld

Onze werkdefinitie van geld kan nu erg eenduidig zijn: *Geld is een overeenkomst, binnen een gemeenschap, om iets te gebruiken als betaalmiddel.*

Elk van de termen in deze definitie is essentieel. Als we het beschouwen als een *overeenkomst* heeft geld veel gemeen met andere sociale contracten, zoals politieke partijen, nationaliteiten of het huwelijk. Deze verbintenissen zijn reëel, zelfs als ze slechts bestaan in de gedachten van de mensen. De overeenkomst inzake geld kan formeel of informeel bereikt worden, vrij of gedwongen, bewust of onbewust. Verderop in dit hoofdstuk zult u de voorwaarden van onze huidige geldovereenkomst leren.

Geld als overeenkomst is alleen geldig binnen een bepaalde *gemeenschap.* Sommige munteenheden werken slechts binnen een kleine groep vrienden (bijvoorbeeld de fiches in een kaartspel), gedurende een bepaalde tijd (bijvoorbeeld sigaretten als ruilmiddel onder soldaten in de frontlinie tijdens de Tweede Wereldoorlog) of tussen de burgers van een bepaald land (zoals de meeste 'normale' munteenheden tegenwoordig). Zo'n gemeenschap kan de hele wereldgemeenschap zijn (zoals het geval is met de dollarverdragen, zolang die dollar wordt geaccepteerd als reservemunteenheid) of een geografisch verdeelde groep (bijvoorbeeld internetdeelnemers).

Tot slot is het de rol van *betaalmiddel* die de sleutelfunctie is waardoor het gekozen object verandert in een munteenheid. Merk op dat het woord 'betaalmiddel' wordt gebruikt in plaats van het meer gangbare 'ruilmiddel' (zie kader). De nuance is nuttig om transacties te kunnen omvatten die een gewoonte- of ritueel doel hebben, in plaats van alleen commerciële transacties. Alleen in de westerse cultuur immers is volledige prioriteit gegeven aan commerciële ruilhandelingen, zonder acht te slaan op de andere doelen van betaling.

Betaalmiddel vs. ruilmiddel

Jonathan Williams, curator van het Department of Coins and Medals van het British Museum, stelt: 'Men kan erover twisten of de westerse cultuur en haar geldstelsel, die verre van "normaal" zijn, met hun nadruk op commerciële zaken in feite een historische afwijking zijn. Als dit juist is zou het voor westerlingen een nog grotere vergissing zijn om andere monetaire systemen als een primitievere versie van hun eigen systeem te zien.'

Hij geeft het voorbeeld van het gebruiken van een kledingmunteenheid onder de leden van de Lele-stam in Congo tot in het midden van de 20e eeuw. Betaling met bepaalde van raffia geweven kledingstukken werd gezien als versterking of herstel van de sociale banden onder de Lele, bijvoorbeeld als betaling voor initiatievergoeding voor religieuze groeperingen, huwelijksverplichtingen, beloning aan vrouwen voor de geboorte van kinderen, of als schatting aan stamhoofden. Dezelfde kledingmunteenheid kon ook gebruikt worden als betaling voor goederen, maar deze functie als ruilmiddel werd als marginaal beschouwd vergeleken met het andere sociale nut.[44]

Er zijn andere functies die het huidige geld kan vervullen, zoals rekeneenheid, oppotten van waarde of speculatiemiddel.[45] Maar voor het doel van dit boek zijn deze functies secundair, gegeven het feit dat er zeer effectieve munteenheden zijn geweest die één of meer van deze rollen niet vervuld hebben.

44 Williams, Jonathan: Money: A History (New York: St. Martin's Press, 1997), blz. 207-209.
45 Dit wordt in detail besproken op blz. 443 e.v.

Samenvattend kunnen we zeggen dat de 'tovenarij' van geld toegekend wordt aan een of ander 'ding' zodra de gemeenschap het erover eens is dat ding als betaalmiddel te gebruiken.

De oorsprong van de macht van het geld

Naast tovenarij verlenen we aan geld ook macht. Zoals Marcel Proust opmerkte: 'Materiële objecten hebben geen macht van zichzelf, maar omdat het onze gewoonte is hen macht te schenken…'[46] James Buchan beschreef welsprekend onze reden om dit te doen: 'Het verschil tussen een woord en een geldstuk is dat geld altijd *verschillende dingen voor verschillende mensen* heeft gesymboliseerd en dat altijd zal blijven doen: een bankbiljet kan voor de een een drankje in een café beschrijven, voor iemand anders een ritje in een draaimolen, voor een derde een diamanten ring, een daad van liefdadigheid voor een vierde, voor een vijfde ontheffing van vervolging en, voor een zesde, gewoon het gevoel van comfort of veiligheid. *Want geld is bevroren verlangen*… Dat proces van wens en verbeelding, dat miljoenen keren per seconde wordt begonnen en beëindigd, is de motor van onze beschaving… *Want de voorwerpen van het menselijk verlangen kennen geen grenzen, of worden slechts beperkt door hun verbeelding, wat op hetzelfde neerkomt.*'[47]

Veranderingen in geld en macht

Geld is daarom veel meer dan een technische kwestie. Steeds wanneer een munteenheid binnen een gemeenschap wordt geaccepteerd, zorgt die acceptatie voor een impliciete verklaring van macht binnen die gemeenschap. Wanneer dus priesters of priesteressen aan de macht waren, was het de tempel die geld uitgaf. Toen koningen de macht hadden, schreef Aristoteles aan hen persoonlijk het 'soevereine recht om geld uit te geven' toe. In het Industriële Tijdperk werden landen het toonbeeld van macht, dus werden nationale munteenheden automatisch overheersend.

---

46 Proust, Marcel: Le Temps Retrouvé.

47 Buchan, James: Frozen Desire: The Meaning of Money (New York: Farrar Strauss Giroux, 1997), blz. 19-20. Cursivering toegevoegd.

Nu macht begint weg te schuiven van natielanden zal het niet als een verrassing komen dat er nieuwe niet-nationale munteenheden opkomen. Sommige mensen nemen nog steeds aan dat er slechts één soort geld mogelijk is in de moderne wereld - de bekende nationale munteenheid, in de vorm van biljetten en munten. De eerste truc van de tovenaar inzake geld is ons te doen geloven dat wij de hulp van die tovenaar nodig hebben om geld te scheppen. Dit is absoluut niet het geval, tenzij we ervoor kiezen om goochelarij als realiteit te beschouwen. In het verleden hebben verschillende soorten geld naast elkaar bestaan, en dat is ook nu nog zo.
Frequent Flyer Miles of internetgeld zijn gewoon de eerste voorbeelden van ondernemingsgeld die we in het Informatietijdperk moeten verwachten. Andere voorbeelden zullen in het volgende hoofdstuk worden behandeld.

Voor we deze nieuwe, minder bekende munteenheden gaan behandelen, hebben we een stevige basis nodig van waaruit we hen kunnen vergelijken met de belangrijkste karakteristieken die al onze bekende nationale munteenheden gemeen hebben en met de sociale effecten die ze plegen op te roepen.

Alle geldstelsels dienen om de ruil tussen mensen te vergemakkelijken. Steeds wanneer een specifiek financieel systeem wordt ontworpen, wordt de opmerkelijk motiverende macht van geld gebruikt om het systeem

Het geld van vandaag

Aan lezers die niet bekend zijn met de technische mechanismen die aan het geld ten grondslag liggen, met de rol van de banken en van centrale banken, met het Internationale Monetaire Fonds, de Bank voor Internationale Betalingen of de recente ontwikkelingen in het wereldwijde geldstelsel, wordt aanbevolen de 'Introductie over de wijze waarop geld werkt' te lezen, op pagina 383. Deze Introductie vat de echte manier waarop het geld werkt samen op een geestige en leesbare manier en informeert u over de veranderingen die op dit gebied plaatsvonden en nog steeds plaatsvinden.

- soms bewust, vaak onbewust - met een grote hoeveelheid andere doelen te beladen, van het prestige van de goden of de heerser tot collectieve sociaal-economische beweegredenen.

De belangrijkste karakteristieken van het geld van tegenwoordig kwamen tot stand ten tijde van het pre-Victoriaanse Engeland, net op tijd om de Industriële Revolutie op gang te helpen. Het lijkt of de ontwerpers van zijn erfenis - het nu heersende geldstelsel - zich hebben afgevraagd: hoe kunnen we een geldstelsel scheppen dat ons land versterkt en middelen concentreert om systematische en concurrerende zware industriële ontwikkeling te laten plaatsvinden?

Zelfs als die ontwerpers zo'n vraag nooit gesteld hadden, heeft het stelsel bewezen bijzonder succesvol te zijn geweest in het behalen van deze doelen. Ieder land ter wereld, onafhankelijk van zijn ontwikkelingsniveau of politieke oriëntatie, heeft dit pre-Victoriaanse concept overgenomen. Zelfs communistische landen hebben daar alle belangrijke karakteristieken van overgenomen, zij het dan dat banken staatseigendom werden in plaats van particulier eigendom, hetgeen in de praktijk niet zo nuttig bleek te zijn.

Vier belangrijke ontwerpeigenschappen

Alle munteenheden van het Industriële Tijdperk hebben vier belangrijke ontwerpeigenschappen gemeen, die geleidelijk (voor het eerst in Engeland tussen de 17e en het begin van de 18e eeuw) als vanzelfsprekend beschouwd gingen worden. Het is niet zo dat een of ander groepje samenzwerende Engelsen bij elkaar kwam in een donker, rokerig kamertje om het huidige geldstelsel te bedenken. In plaats daarvan vond er een langzame, geleidelijke ontwikkeling plaats van gewoonten inzake betalen en bankieren. Dit ging vergezeld van dramatische veranderingen in persoonlijk inzicht en van collectieve crises - zoals de noodzaak om oorlogen te financieren, of de politieke reacties met betrekking tot het uiteenspatten van de Zuidzeeluchtbel van de jaren 1720. Zo'n combinatie van min of meer bewuste keuzes door veel of weinig mensen schiep

een geldstelsel dat merkwaardig gelijk opging met de pre-Victoriaanse Engelse *Zeitgeist*[48], met de prioriteiten en de geestelijke instelling van een eiland dat op het punt stond zijn rijk in de wereld te vestigen.

Veel aspecten van het moderne geldstelsel kunnen worden herleid naar de gewoontes van middeleeuwse goudsmeden om geld uit te lenen, of naar de banken tijdens de Renaissance in Toscane en Lombardije. Maar veel van deze oude tradities werden verlaten en, wanneer zij niet pasten in de *Zeitgeist* van pre-Victoriaans Engeland, vervangen door splinternieuwe ideeën. Het berekenen van rente op geld bijvoorbeeld - hetgeen meer dan twintig eeuwen op zowel morele als wettelijke gronden verboden was - werd plotseling een normale en geaccepteerde handelwijze.

Terwijl technologieën voor betalen en bankieren (dat wil zeggen, *hoe* we dingen doen) voortdurend dramatisch veranderen en verbeteren, lijken de fundamentele doelen die het stelsel nastreefde (dat wil zeggen, *waarom* we die dingen doen) sinds het Victoriaanse Engeland niet serieus heroverwogen te zijn. Vanuit het gezichtspunt van de doelen die het geldstelsel wil bereiken, leven we nog steeds met wat ons zo effectief in en door de Industriële Revolutie voortdreef.

Vier belangrijke eigenschappen karakteriseren nog steeds ons 'normale' geldstelsel en staan niet fundamenteel ter discussie: *Geld hoort typerend geografisch bij (1) een natiestaat. Het is (2) 'fiat-geld', dat wil zeggen uit het niets geschapen, door (3) bankschuld, tegen betaling van (4) rente.*

Dit lijkt misschien duidelijk, misschien zelfs alledaags, maar de volledige implicaties van elk van deze eigenschappen is veel minder duidelijk.

---

48 *Zeitgeist* kan letterlijk vertaald worden als 'geest van de tijd', maar een Nederlandse vertaling doet geen goed recht aan de oorspronkelijk Duitse uitdrukking. Zeitgeist omvat ook de stemming, de modieuze ideeën, en de kunstvormen waardoor deze stemming en ideeën tot uitdrukking komen. Het is interessant dat het concept van Zeitgeist en de daarbij horende gedachte van Weltanschauung (letterlijk 'manier om de wereld te beschouwen') door de Duitse filosoof George Wilhelm Friedrich Hegel (1770 1831) parallel ontwikkeld werden met het concept van een land als natie.

Wanneer we deze aannames ter discussie stellen, kunnen we soms een rijkdom aan nieuwe inzichten ontdekken. Laten we eens kort naar elk van deze eigenschappen kijken.

- *Nationale munteenheden*

We hebben nu moeite om ons een andere munteenheid voor te stellen dan die die door een bepaald land wordt uitgegeven, of, in het geval van de euro, door een groep landen. Maar het is nuttig om ons te herinneren dat het concept van een natie zelf pas een paar eeuwen oud is.[49] De overgrote meerderheid van historische munteenheden waren daarom in feite particuliere uitgiften, gedaan door de vorst of door een lokale overheid.

Maar als u een nationaal bewustzijn wilt creëren, is het scheppen van een nationale munteenheid een van de krachtigste beschikbare middelen. Zij maakt in het dagelijks leven de grenzen duidelijk die anders alleen in een atlas zichtbaar zijn. Om een recent voorbeeld te geven: tijdens het opbreken van de Sovjet-Unie was een van de eerste daden van de nieuwe onafhankelijke republieken het uitgeven van hun eigen munteenheden. 'Een gemeenschappelijke munteenheid laat zich vertalen in een gemeenschappelijk informatiesysteem, zodat de in- en outputs gemeten en onderling vergeleken kunnen worden.'[50] Deelnemen aan een gemeenschappelijke munteenheid schept een onzichtbare maar zeer effectieve band tussen alle sectoren van de maatschappij en trekt een informatiegrens tussen 'wij' en 'zij'. Evenzeer heeft de euro - de enkelvoudige munteenheid die met ingang van januari 1999 de nationale munteenheden van elf Europese landen officieel vervangen heeft - als een van zijn doelstellingen, meer eenheid te brengen in het Europees bewustzijn.

De alomtegenwoordigheid van nationale munteenheden moet ons niet doen vergeten dat er, gedurende de laatste paar eeuwen toen nationale

49 De Duitse filosoof Hegel ontwikkelde het theoretische concept van een natie als eigendom van de mensen die daar wonen, in tegenstelling tot particuliere of oligarchische leengoederen die de historische norm in koninkrijken of keizerrijken was.

50 Handy, Charles: The Empty Raincoat (Londen: Arrow Business Books, 1995), blz. 108.

munteenheden werden uitgegeven, altijd een andere transnationale munteenheid beschikbaar was voor de wereldhandel, namelijk goud. De enige uitzondering op deze regel is in de afgelopen vijfentwintig jaar voorgekomen toen een specifieke munteenheid - de US dollar - de wereldmunteenheid werd. Deze regeling heeft belangrijke negatieve gevolgen voor alle deelnemers, inclusief de VS.

Ten slotte voorspellen de opkomende wereldwijde niet-geografische gemeenschappen, zoals internet, veranderingen op het gebied van transnationale munteenheden, die we later zullen behandelen (hoofdstuk 3 en 7).

- 'Fiat'-geld

De eenvoudige vraag 'Waar komt het geld vandaan?' brengt ons terug naar de wereld van de tovenarij. Niet alleen vertoont geld het toneelstukje van verschijnen en verdwijnen, het is ook, heel letterlijk, uit het niets geschapen. Om dit proces goed te begrijpen moeten we verder kijken dan de schijn. Op het eerste gezicht lijken nationale munteenheden geschapen te zijn op de drukpersen van de centrale banken of, in het geval van de VS, van het ministerie van Financiën. Maar dit is niet waar geld geschapen wordt. Het konijn dat uit de hoge hoed komt, komt ook niet echt uit die hoed. Als we willen weten waar het konijn vandaan komt, moeten we zijn weg volgen door de mouw van de tovenaar.

Als u 100 gulden in kasgeld wilt, wat doet u dan? U gaat naar uw bank en vraagt de bankbediende om 100 gulden. Hij of zij (of in sommige gevallen de geldautomaat) zal uw banksaldo nakijken. Als uw saldo meer dan 100 gulden bedraagt, wordt dat bedrag gedebiteerd en krijgt u uw kasgeld. Als uw saldo niet hoog genoeg is, krijgt u een verontschuldigende glimlach of een andere boodschap, maar geen geld.

Uw geld is slechts wat er op uw rekening staat, want de bekende fysieke biljetten krijgt u desgevraagd alleen zolang er een positief saldo op uw rekening staat. Op dezelfde wijze zal de centrale bank aan uw bank zoveel

biljetten geven als zij hebben wil, maar het zal de rekening van die bank voor hetzelfde bedrag debiteren.

Hoe komt het geld dan op uw bankrekening? Meestal staat het daar omdat u uw salaris of een andere vorm van inkomen daarop hebt laten overboeken. Maar waar krijgt uw werkgever zijn geld? Om Trumans bekende uitspraak te parafraseren: *Waar komt elke dollar uiteindelijk vandaan?*

- *Bankschuld*

De *Introductie* verwijst naar een voor sommigen wellicht verbazingwekkend feit. Elke dollar, euro of enige andere nationale munteenheid in omloop is begonnen als een banklening. Als u bijvoorbeeld goed genoeg wordt bevonden voor een hypotheek van 100.000 euro om een huis te kopen, crediteert de bank uw rekening en creëert die 100.000 euro letterlijk uit het niets. Dat is het moment waarop geld echt wordt geboren. Deze bankleningen zijn natuurlijk gegarandeerd door een onderpand zoals een huis, een auto of een garantie van de werkgever. Als u eenmaal dit krediet hebt, kunt u de cheque uitschrijven om de verkoper van het huis te betalen, die op zijn beurt de cheque op zijn bankrekening stort,

De leegte in het centrum

De Amerikaanse schrijver Ayn Rand stelde de vraag: 'Dus u denkt dat geld de bron van alle kwaad is. Hebt u zich ooit afgevraagd wat de bron van al het geld is?'

Een van de voornaamste verschillen tussen oosterse en westerse filosofieën is, dat in het Oosten de Leegte expliciet als oorsprong van alles wordt gezien, terwijl er in het Westen altijd een God, een *Logos* (Woord), een *Monad* (de Ene) is, een organiserend principe waarin alles zijn oorsprong heeft.

In feite is in het Westen deze leegte altijd in het centrum van ons geldstelsel verborgen gebleven. Is dat een van de redenen van de hypnotiserende kracht van het geld?

en het geld begint oneindig door het systeem te stromen. Totdat iemand een lening aflost, op welk moment het geld wordt vernietigd en terugverdwijnt in de leegte waar het vandaan kwam (zie kader).

Daarom is papiergeld echt 'het gedeelte van de nationale schuld waar geen rente over wordt betaald', zoals de Radcliffe Commissie het samenvatte.[51] Dit eenvoudige proces van geldschepping wordt aangeduid met de toepasselijke technische naam 'fiat'-geld. *Fiat Lux* waren volgens Genesis de eerste woorden die God sprak: 'Er zij licht.' De volgende zin is: 'En er was licht, en Hij zag dat het goed was.' We hebben te maken met de waarlijk goddelijke functie van het scheppen van iets uit niets *(ex nihilo)* door de macht van het Woord.

Geen wonder dat u zich wat geïntimideerd voelt door uw bankier als u de volgende keer beleefd om een lening komt vragen. Evenzeer als de goochelaar een zakdoek nodig heeft om mee boven de hoed te wuiven voordat het konijn verschijnt, heeft ook de bankier een extra sluier. In het proces van geld scheppen zal uw aandacht worden getrokken door de vervelende technische aspecten, zoals mechanismen om concurrentie tussen banken bij het aantrekken van deposito's te bevorderen, vereisten voor reserves, en de rol van de centrale bank in het nauwkeurig afstellen van de kleppen van het systeem.[52] Hoewel al deze technische zaken een perfect deugdelijk doel hebben (evenals de zakdoek) reguleren ze alleen maar hoeveel fiat-geld elke bank kan scheppen (het aantal konijnen dat uit welke hoed getrokken kan worden).

Wat bijzonder inventief is in dit stelsel, dat teruggaat tot het pre-Victoriaanse Engeland, is het vermogen om gemeenschappen in staat te stellen om de schijnbare tegenstelling tussen twee doelen op te lossen: het scheppen en versterken van naties, en tegelijkertijd te vertrouwen op particulier initiatief en onderlinge concurrentie. In het bijzonder zorgt dit voor een vloeiende manier om het scheppen van de nationale munteenheid (theoretisch een publieke functie) als privilege van het gehele bankstelsel te privatiseren en toch de concurrentiedruk tussen banken om deposito's van klanten aan te trekken, te behouden.

Er is ook één heel belangrijk ingebouwd aspect van 'fiat'-geldstelsels op basis van bankschuld. Jackson en McConnell hebben dat in een paar woorden samengevat: 'Schuldgeld ontleent zijn waarde aan zijn schaarste vergeleken met zijn nut.'[53] Met andere woorden, als een fiat-muntstelsel dat op bankschuld is gebaseerd enigszins moet kunnen functioneren, moet de schaarste kunstmatig en systematisch worden ingevoerd en behouden. Dit is een van de redenen waarom het tegenwoordige muntstelsel niet zelfregulerend is, maar een actieve rol van de centrale banken behoeft om die schaarste te behouden. Men kan zelfs zeggen dat centrale banken met elkaar concurreren om hun munteenheid internationaal schaars te houden. Dit dient er ook voor om de relatieve waarde en schaarste te behouden.

Later zullen we zien dat er ook andere soorten muntstelsels zijn die meer zelfregulerend zijn dan nationale muntstelsels en waarvan de waarde wordt behouden door de onderliggende goederen en diensten die zij vertegenwoordigen binnen de gemeenschappen die hen accepteren. Deze muntstelsels kunnen zich veroorloven om in voldoende omvang aanwezig te zijn, in tegenstelling tot het vereiste van kunstmatige schaarste.[54]

- *Rente*

De laatste in het oog springende eigenschap die alle officiële nationale munteenheden gemeen hebben, is rente. Ook hier geloven we dat interest berekenen over geld op de een of andere manier intrinsiek bij het proces hoort, waarbij we vergeten dat dat gedurende het grootste deel van de geschiedenis absoluut niet het geval was. In werkelijkheid hebben alle drie de 'religies van het Boek' (jodendom, christendom en islam)

52 Deze technische aspecten worden verklaard op blz. 443 e.v.

53 Jackson & McConnell: Economics (Sydney: McGraw Hill, 1988).

54 Bemerk wel dat ik 'in voldoende omvang' zeg, en niet 'in overvloed'. Economen zullen terecht opmerken dat als er van een goed (inclusief geld) meer dan genoeg is, dat goed als waardeloos wordt beschouwd. Dit geldt niet voor voldoende omvang. Andere geldstelsels scheppen geld in voldoende mate (bijvoorbeeld uren dienstverlening), waarbij er geen schaarste is er maar evenmin sprake is van overvloed.

rente, gedefinieerd als elke interest op geld, zeer beslist onwettig verklaard. Alleen islamitische religieuze leiders herinneren iedereen vandaag de dag nog steeds aan deze regel. Het wordt soms vergeten dat bijvoorbeeld de Katholieke Kerk tot de 19e eeuw de strijd heeft aangebonden tegen de 'usuria', de 'zonde van de woekerrente' (zie kader).

Rente en religies

Technisch gesproken was in het jodendom rente alleen verboden onder joden. 'Gij zult van uw broeder geen rente nemen… opdat de Here, uw God, u zegene in alles wat gij onderneemt…' (Deuteronomium 23:19-20). Dit stelde de joden in staat om met rente te lenen aan niet-joden. Deze praktijk werd een van de redenen voor hun inpopulariteit in de Middeleeuwen. De islam is meer omvattend in zijn veroordeling: 'Wat gij uitzet tegen rente om het te vermeerderen met het werk van anderen, zal niet vermeerderd worden door God.'(Koran, Soera 30:38).

Overwegende dat de evolutie van de moderne wereld grotendeels plaatsvond onder christelijke invloed, is het de richtingsverandering in de tijd van deze religie die voor ons doel het meest relevant is. Het historisch belang van rente in de leer van de Katholieke Kerk kan alleen worden vergeleken met de huidige nadruk op seksuele zonden en abortus. Het was beslist een van de meest volhardende dogma's van de Kerk. Een van de eerste kerkvaders, Clement van Alexandrië, gaf dit in het bijzonder aan: 'De wet verbiedt een broeder het nemen van rente; benoemende als broeder niet alleen hij die uit dezelfde ouders is geboren, maar ook een van hetzelfde ras en mening… Beschouw dit bevel niet als zijnde ingegeven door liefdadigheid.'

De litanie aan concilies die deze praktijk uitdrukkelijk veroordeelden als een van de meest verachtelijke zonden is echt indrukwekkend: het Concilie van Elvira (305-306 A.D.), Arles (314), Nice (325), Carthago (348), Taragona (516), Aix-la-Chapelle (789), Parijs (829), Tours (1153), het Concilie van Lateranen (1179), Lyons (1274), Wenen (1311). Dit laatste was zelfs nog strenger dan de voorgaande: elke heerser die iemand die in zijn rijk rente berekende niet als misdadiger zou veroordelen, zou geëxcommuniceerd worden! Omdat de praktijk vaak verborgen ging onder verschillende listen, waren geldleners verplicht hun boeken aan kerkelijke autoriteiten te tonen. Het Vijfde Concilie van Lateranen (1512-1517) herhaalde nog eens de definitie van de zonde van rente als 'het ontvangen van enige interest op geld'.

De gevolgen van rente

De volledige consequenties van het berekenen van rente op de leningen die geld scheppen zijn van de vier eerdergenoemde eigenschappen de minst begrepen gevolgen. Niettemin zijn de effecten van interest op de gemeenschap indringend en krachtig. Zij dienen daarom in meer detail

Hendrik VIII legaliseerde interest voor de eerste keer in de westerse wereld in 1545, nadat hij met de paus gebroken had. De eerste keer dat de oorspronkelijke doctrine binnen de katholieke kerk zelf ter discussie werd gesteld was in 1822. Een vrouw in Lyons, Frankrijk, had rente op geld gekregen en werd de absolutie geweigerd tenzij zij haar onrechtvaardig verkregen verdienste had teruggegeven. Bisschop Rhedon vroeg om een verduidelijking uit Rome, dat antwoordde: 'Laat aan de verzoekster berichten dat een antwoord op haar vraag zal worden gegeven wanneer de tijd daarvoor gekomen is… Ondertussen mag zij het sacrament van de absolutie ontvangen als zij geheel bereid is zich te onderwerpen aan de instructies van de Heilige Stoel.' Een ophanden zijnde resolutie werd weer beloofd in 1830, alsmede door het Bureau voor Propaganda in 1873. De beloofde verduidelijking is nooit gekomen. De zonde van rente werd nooit officieel ingetrokken, maar werd gewoon vergeten. De Canonieke Wet van 1917 (Canon • 1543), die nog steeds kracht van werking heeft, maakt het voor bisschoppen verplicht om te investeren. 'Omdat de bewindvoerders verplicht zijn hun beroep uit te oefenen met de zorg van een goede huisvader, zullen zij de meeropbrengsten van de kerk investeren ten gunste van de kerk.' De kwestie van interest wordt niet genoemd. Nog later wordt woeker geherdefinieerd als het berekenen van overdreven rente.

In de hoop verlichting te krijgen voor Latijns-Amerikaanse landen toen die gebukt gingen onder de schuldencrisis van de jaren tachtig richtten Estelle en Mario Carota, twee Mexicaanse katholieken, in 1985 een officieel verzoek aan het Vaticaan om zijn positie ten aanzien van rente te verduidelijken. Door niemand minder dan het Bureau van de Congregatie voor de Doctrine van het Geloof, aangevoerd door Kardinaal Ratzinger, werd hun verteld dat er nooit een nieuwe definitie van de doctrine van rente was gemaakt, dat er nooit enige verandering was geweest. Bij hun pogingen een deskundige mening te vinden onder jezuïeten, augustijnen, dominicanen, salvatorianen en zelfs hoogleraren moraaltheologie die in seminaries in de Derde Wereld de theologie van economische rechtvaardigheid doceerden, slaagden zij er niet in om iemand te vinden die zich de vergeten Doctrine van Woekerrente kon herinneren.

te worden onderzocht. De manier waarop rente in het geldstelsel is ingebouwd heeft drie gevolgen. Deze zijn:

- interest bevordert indirect de *systematische concurrentie* tussen de deelnemers in het stelsel;
- interest voedt voortdurend de noodzaak van *eindeloze economische groei,* zelfs als de feitelijke levensstandaard gelijk blijft;
- interest *concentreert welvaart* door de grote meerderheid te belasten ten gunste van een kleine minderheid.

Elk van deze punten wordt op zijn beurt behandeld.

- Bevorderen van concurrentie

Het verhaal uit Australië (hieronder) laat zien hoe rente verweven is in onze geldfabriek en hoe het de concurrentie tussen de gebruikers van deze munteenheid bevordert.

Het elfde schijfje

Er was eens, langgeleden, een dorpje ver hiervandaan, waar de mensen voor al hun handelingen goederen tegen elkaar ruilden. Op elke marktdag liepen de mensen rond met kippen, eieren, hammen en broden, en gingen langdurige onderhandelingen met elkaar aan om te ruilen wat zij nodig hadden. Op belangrijke momenten in het jaar, bijvoorbeeld in de oogsttijd of als aan iemands schuur na een storm grote reparaties gepleegd moesten worden, herinnerden de mensen zich de traditie om elkaar te helpen, zoals ze dat zelf ooit geleerd hadden. Zij wisten dat anderen hen, als ze eens een probleem zouden hebben, op hun beurt zouden helpen.

Op een zekere marktdag kwam er een vreemdeling met glimmende zwarte schoenen aan en een elegante witte hoed op voorbij en hij bekeek het hele gedoe met een sardonische glimlach. Toen hij een boer zag rondrennen om de zes kippen te vangen die hij wilde ruilen tegen een grote ham, kon hij niet nalaten te lachen. 'Arme mensen,' zei hij, 'wat doen jullie

primitief.' De vrouw van de boer hoorde dat en daagde de vreemdeling uit. 'Denk jij dat jij die kippen op een betere manier kunt vangen?' 'De kippen niet,' antwoordde de vreemdeling, 'maar er is een betere manier om al die moeite te voorkomen.' 'O ja, hoe dan?' vroeg de vrouw. 'Zie je die boom daar?' zei de vreemdeling. 'Welnu, daar zal ik wachten tot een van jullie mij een grote koeienhuid brengt. Laat dan alle gezinnen bij mij komen. Ik zal de betere manier uitleggen.'

En zo gebeurde. Hij nam de koeienhuid, sneed daar perfecte cirkels uit en drukte een fijn uitgewerkt en gracieus stempeltje op elk schijfje. Toen gaf hij elk gezin tien schijfjes en legde uit dat elk schijfje de waarde van één kip voorstelde. 'Nu kunnen jullie met de schijfjes gaan handelen in plaats van met die onhandelbare kippen,' legde hij uit.

Dat klonk verstandig. Iedereen was onder de indruk van de man met de glimmende schoenen en de ontzag inboezemende hoed.

'O, tussen haakjes,' voegde hij daaraan toe toen elk gezin zijn tien schijfjes had gekregen, 'over een jaar kom ik terug en zit ik weer hier onder deze boom. Ik wil dat ieder van jullie mij dan elf schijfjes geven. Dat elfde schijfje is een bewijs van waardering voor de technologische verbetering die ik zojuist in jullie leven heb mogelijk gemaakt.' 'Maar waar moet dat elfde schijfje vandaan komen?' vroeg de boer met de zes kippen. 'Dat zul je wel merken,' zei de man met een geruststellend lachje.

Als we aannemen dat de bevolking en de jaarlijkse productie in dat jaar precies gelijk blijven, wat denkt u dan dat er moest gebeuren? Denk erom, het elfde schijfje was nooit gemaakt. Uiteindelijk moest dus één op elke elf gezinnen al zijn schijfjes verliezen, zelfs als iedereen zijn zaken goed voor elkaar had, opdat tien andere gezinnen over een elfde schijfje konden beschikken.

Toen nu een storm het gewas van een van de gezinnen bedreigde, werden de mensen minder scheutig met hun tijd om de oogst binnen te halen vóór de rampspoed zou toeslaan. Weliswaar was het veel handiger om op de

marktdag de schijfjes te ruilen in plaats van de kippen, maar het nieuwe spel had ook als onbedoeld neveneffect dat de spontane samenwerking die in dat dorp traditioneel was, actief ontmoedigd werd. In plaats daarvan leidde het nieuwe geldspel tot een systematische ondertoon van concurrentie tussen alle deelnemers.

Dit is de manier waarop het huidige geldstelsel de deelnemers in de economie tegen elkaar stelt. Het verhaal isoleert de rol van interest - het elfde schijfje - als onderdeel van het proces van geldschepping en haar gevolgen voor de deelnemers.[55]

Als de bank geld schept door u een hypotheek van 100.000 euro te verstrekken, schept zij slechts de hoofdsom op het moment dat zij uw rekening crediteert. Maar zij verwacht dat u in de komende twintig jaar 200.000 euro terugbrengt. Als u dat niet doet, zult u uw huis verliezen. Uw bank creëert geen interest; zij stuurt u de wereld in om tegen alle andere mensen te vechten om de tweede 100.000 euro terug te brengen. Omdat alle andere banken precies hetzelfde doen, vereist het systeem dat sommige deelnemers failliet gaan om u die 100.000 euro te verschaffen. Om het eenvoudig te zeggen: als u interest op uw lening betaalt, gebruikt u de hoofdsom van iemand anders.

Met andere woorden, het middel dat gebruikt wordt om de schaarste te creëren die onmisbaar is om een systeem van bankschuld goed te laten functioneren, leidt ertoe dat mensen concurreren om geld dat niet geschapen is en bestraft hen met een faillissement als zij daar niet in slagen.
De beslissingen die centrale banken nemen met betrekking tot de rentevoet krijgen onze aandacht, en wel om de volgende reden. De additio-

55 Het verhaal van het elfde schijfje is een vereenvoudigd voorbeeld voor niet economen en isoleert de gevolgen van rente op geld op de economie. Om die ene variabele apart te zetten, heb ik aangenomen dat er een nulgroei in de gemeenschap was: geen bevolkingstoename, geen toename van productie of geld. In de praktijk groeien deze drie variabelen natuurlijk na verloop van tijd, waardoor de gevolgen van interest verder worden versluierd. Het punt van 'het elfde schijfje' is eenvoudigweg dat—als alle andere dingen gelijk blijven—concurrentie, nodig om het geld te verkrijgen om de rente te betalen (welk geld nooit geschapen wordt), structureel in het huidige systeem is ingebouwd.

Wat is 'natuurlijk' – concurrentie of samenwerking?

Hoogleraar biosociologie Imanishi van de Universiteit van Kyoto heeft aangetoond dat de darwinistische visie op de natuur als een strijd om het leven, volledig blind is geweest voor de zeer vele gevallen van co-evolutie, symbiose, gezamenlijke ontwikkeling en harmonieuze samenleving die in alle gebieden van evolutie heersen. Zelfs ons eigen lichaam zou bijvoorbeeld niet in staat zijn lang te overleven zonder de symbiotische samenwerking tussen miljarden micro-organismen in ons spijsverteringssysteem.[56]

Evolutiebiologe Elisabet Sahtouris wijst erop dat overheersend concurrentiegedrag een eigenschap is van een jonge plant die zijn eerste uitstapje in de wereld maakt. In volwassen systemen daarentegen, zoals een volgroeid bos, wordt de concurrentie om licht bijvoorbeeld in evenwicht gehouden door intense samenwerking tussen de soorten. Soorten die niet leren hoe ze moeten samenwerken met andere soorten waar ze over en weer van afhankelijk zijn, verdwijnen steevast.[57]

Ons huidige geldstelsel heeft een vooroordeel ten gunste van concurrentie. Vandaar de noodzaak van *complementaire* munteenheden (die later worden beschreven), die dit vooroordeel in evenwicht brengen door samenwerking te belonen.

nele kosten van toegenomen interest leiden in de nabije toekomst automatisch tot een proportioneel aantal toegenomen faillissementen. Dit brengt ons terug naar de tijd dat de hogepriesters moesten beslissen of de goden tevreden zouden zijn met het offer van slechts een geit - of dat in plaats daarvan het offer van de eerstgeboren zoon gebracht moest worden. Lager op deze schaal komt dit voor wanneer uw bank uw kredietwaardigheid controleert, maar in werkelijkheid bekijkt of u in staat bent om te concurreren met en te winnen van de andere spelers, dat wil zeggen of u iets van hen kunt loskrijgen dat nooit geschapen is.

Kortom, het huidige geldstelsel verplicht ons om collectief schulden aan te gaan en met anderen in de gemeenschap te concurreren, alleen maar

56 Thuillier, P.: 'Darwin chez les Samourai' in La Recherche, Nummer 181 (Parijs 1986), blz. 1276-1280.

57 Sahtouris, Elisabet: Earth Dance: Living Systems in Evolution (Alameda, C.A. Metalog Books, 1996).

om middelen te krijgen om onderlinge ruil te plegen. Geen wonder dat 'het leven hard is' en dat Darwins observatie van het 'overleven van de sterkste' door de Engelsen aan het einde van de 18e eeuw zo gemakkelijk als vanzelfsprekende Waarheid werd aanvaard, net zoals andere gemeenschappen, zonder vragen te stellen, de uitgangspunten van het door hen ontworpen geldstelsel zoals we dat vandaag de dag nog kennen, hebben aanvaard. Gelukkig hebben we nu voldoende bewijzen die minder wrange interpretaties van de 'natuurlijke wereld' ondersteunen (zie kader).

- De noodzaak van eindeloze groei

De belangrijkste vereenvoudigende aanname van 'het elfde schijfje' is dat alles tot volgend jaar hetzelfde blijft. In werkelijkheid leven we niet in een wereld waar de bevolking, de productie of de geldvoorziening geheel niet groeit. In de echte wereld is er in al deze variabelen altijd enige groei in de tijd, en het geldstelsel eist het eerste deel van die groei op om de rente te betalen. Ook in dit opzicht zijn er reeds lang vergeten religieuze precedenten van dit proces. Het 'eerste fruit van de oogst' werd in veel gemeenschappen in de oudheid ritueel aan de goden geofferd. In Nederland is de traditie van het aanbieden van het eerste kievitsei aan de koningin hier een overblijfsel van.

Deze dynamiek maakt het voor ons ook moeilijker dan in 'het elfde schijfje' om te zien wat er echt aan de hand is. Niettemin is samengestelde interest in de materiële wereld een wiskundige onmogelijkheid (zie kader).

In deze dynamische visie lijkt het geldstelsel op een tredmolen die voortdurend economische groei vereist, zelfs als de werkelijke levensstandaard constant blijft. De rentevoet fixeert het gemiddelde groeiniveau dat nodig is om op dezelfde plaats te blijven. Deze noodzaak voor eeuwigdurende groei is nog zo'n realiteit die we in moderne samenlevingen voor lief nemen en die we meestal niet verbinden met interest of zelfs met ons geldstelsel.

De 'Josefpfennig', of de onmogelijke wiskunde van samengestelde interest[58]

Oneindig samengestelde interest is in de materiële wereld een wiskundige onmogelijkheid. Eén pfennig bijvoorbeeld die door Jozef bij de geboorte van Christus was geïnvesteerd tegen 4% samengestelde interest, zou in 1749 gegroeid zijn tot de waarde van een bal goud met het gewicht van de aarde. In 1990 zou dit verder zijn toegenomen tot de waarde van 8190 gouden ballen met het gewicht van de aarde. Tegen 5% zou de koopkracht in 1990 een ongelooflijke 134 miljard ballen goud met het gewicht van de planeet aarde zijn!

- Het effect van concentratie van welvaart

Een derde systematisch effect van interest op de samenleving is de voortdurende overdracht van welvaart, van de grote meerderheid naar een kleine minderheid. De rijkste mensen en organisaties zijn eigenaar van rentedragende bezittingen. Zij ontvangen voortdurend rente van allen die moeten lenen om de noodzakelijke ruilmiddelen te verkrijgen. De beste studie naar de overdracht van welvaart via interest van de ene sociale groep naar de andere werd gedaan in Duitsland in 1982, toen de rentevoet op 5,5% stond.[59] Alle Duitsers werden gegroepeerd in tien inkomenscategorieën van elk ongeveer 2,5 miljoen huishoudens. In dat ene jaar bedroegen de overdrachten aan interestbetalingen en -ontvangsten tussen deze tien groepen een brutototaal van DM 270 miljard. Een indringende manier om dit proces weer te geven is, het netto-effect in de vorm van netto-interestoverdrachten (ontvangen interest minus betaalde interest) voor elk van deze tien categorieën in een grafiek te tonen (zie figuur 2.1).

58 Kennedy, Margrit: Geld ohne Zinsen und Inflation: Ein Tauschmittel das Jedem dient (Goldman Verlag, 1998), blz. 22 en 38. De waarde van goud is in deze berekening vastgesteld op DM 18.500 per kilo goud, de waarde die goud had in januari 1990, en het gewicht van de aarde in kilogrammen op 5973 gevolgd door 24 nullen. Berekeningen door Heinrich Hausmann: Die Josefpfennig (Furth, 1990).

59 Kennedy, Margrit: Interest and Inflation Free Money (Okemos, Michigan: Sava International, 1995), blz. 26. Er is ook een Duitse editie.

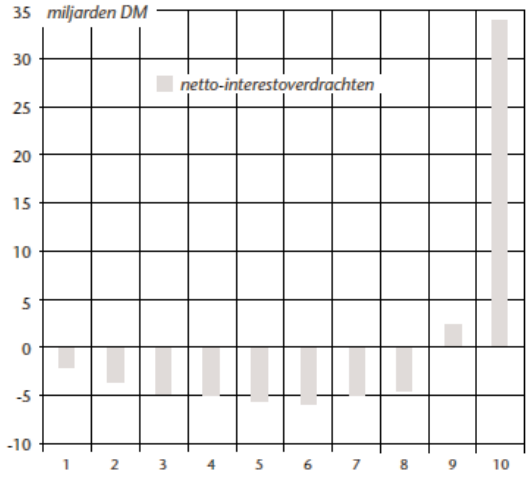

Figuur 2.1: Netto-interestoverdrachten (miljarden DM) voor 10 groepen huishoudens van elk 2,5 miljoen (Duitsland, 1982)

De hoogste interestoverdrachten vonden plaats vanuit de middenklasse (categorieën 3 tot 8), die elk ongeveer DM 5 miljard overdroegen aan de top-10% van de huishoudens (categorie 10). Zelfs de huishoudens met het laagste inkomen (categorie 1) droegen DM 1,8 miljard aan rente per jaar over aan de groep met de hoogste inkomens. Het nettoeffect hiervan is dat de top-10% huishoudens in dat ene jaar een netto-interestoverdracht van DM 34,2 miljard van de rest van de samenleving ontving.

Deze grafiek toont duidelijk de systematische overdracht van welvaart van de laagste 80% van de bevolking naar de hoogste 10%. Deze overdracht was exclusief te wijten aan het heersende geldstelsel en is volledig onafhankelijk van de mate van slimheid of ijver van de deelnemers - het klassieke argument om grote inkomensverschillen te rechtvaardigen.

Financiële welvaart is, per definitie, de accumulatie van inkomen in de loop der tijd. De uiteindelijke uitkomst benadrukt de onevenwichtigheden in de verdeling van welvaart. Voorbeeld: 'De top-1% Amerikanen heeft nu een grotere persoonlijke welvaart dan de laagste 92% samen.'[60] Dit concentratieproces blijft op alle niveaus plaatsvinden. De bezittingen van de kleine groep van de top-500 families in de VS stegen tussen 1983 en 1989 van 2,5 tot 5 biljoen dollar.[61] Op wereldniveau hebben 447 miljardairs financiële bezittingen verzameld die groter zijn dan het totale jaarlijkse inkomen van meer dan de helft van de wereldbevolking.[62] De

drie rijkste miljardairs hebben nu meer geld dan het bnp van de 48 armste landen in de wereld tezamen.[63]

Was het de zorg om sociale rechtvaardigheid en stabiliteit die voorheen de drie belangrijkste religies - jodendom, christendom en islam - motiveerde om unaniem de praktijk van het berekenen van rente te verbieden? Het is intrigerend om te zien dat nadat rente officieel wettelijk werd toegestaan, bijna alle landen de noodzaak hebben gevoeld om plannen voor de herverdeling van inkomen in te voeren, teneinde een tegenwicht te bieden aan ten minste een deel van dit proces. Enkele van die plannen, zoals het verzorgingsstelsel en progressieve belastingen, worden in toenemende mate bekritiseerd vanwege hun ineffectiviteit. Is dat de fout van het overdreven efficiënte geldstelsel of van inefficiënte schema's voor herverdeling? Of van beide?

Wat nu?

De drie neveneffecten van rente - concurrentie, de noodzaak van eindeloze groei en concentratie van welvaart - zijn de verborgen machines die ons in en door het Industriële Tijdperk hebben gestuwd. Zowel het beste als het slechtste dat het Moderne Tijdperk heeft bereikt, kan daarom indirect worden toegeschreven aan deze verborgen gevolgen van interest - die ogenschijnlijk triviale eigenschap van ons officiële geldstelsel.

Er is groeiende consensus dat het Industriële Tijdperk stervende is. We zijn begonnen met het bevaren van de niet in kaart gebrachte zeeën van het Informatietijdperk. Vreemd genoeg zijn nieuwe monetaire experimenten, niet herkend door de belangrijkste media of de wereld der wetenschap, al in een tiental landen in de wereld begonnen te bloeien.

---

60 Bron: Project Responsible Wealth, 37 Temple Place, Boston M.A. 02111.

61 Meadows, Donella: 'Wealthy stand up for greater equality', Bennington Banner (november 1997).

62 Korten, David: 'Money versus Wealth', YES! A journal of Positive Futures nr. 2, voorjaar 1997), blz. 14. Deze uitgave is gebaseerd op een studie gehouden door Sarah Anderson en John Cavanagh voor het Institute for Policy Studies (1996).

63 Gates, Jeff: The Ownership Solution (Boulder: Perseus Books, 1998).

Volgens mij bieden deze innovaties realistische mogelijkheden om de excessen en onevenwichtigheden van het huidige systeem langzaam te corrigeren, zonder revoluties of geweld. Nog belangrijker is het feit dat deze nieuwe complementaire munteenheden, wanneer zij samenwerken met het heersende nationale geldstelsel, nieuwe welvaart scheppen, zowel financieel als sociaal. Zij hebben ook al bewezen dat zij enkele van de urgentste sociale kwesties aanpakken zonder dat belasting of regulering nodig is. Het is geen toeval dat deze nieuwe munteenheden géén van de vier hiervoor beschreven duidelijke eigenschappen van de nationale munteenheden gemeen hebben. Zij hebben bijvoorbeeld duidelijk niet te maken met interest.

Het is de moeite waard om ons te herinneren wat John F. Kennedy gezegd heeft: 'Zij die vreedzame revolutie onmogelijk maken, zullen gewelddadige revolutie onvermijdelijk maken.'

‘Geld is geëvolueerd van schelpen naar stukjes papier, naar de kunstige ordening van binaire cijfers.’

- *Dee Hock, Voorzitter van VISA, 1968*[64]

‘De echte ontdekkingsreis bestaat niet uit het zoeken naar nieuwe vergezichten, maar uit het hebben van nieuwe ogen.’

- *Marcel Proust*

‘Verwarring is het woord dat we hebben uitgevonden om te verwijzen naar een systeem dat we nog niet begrijpen.’

- *Henry Miller*

64 Geciteerd door Mayer, Martin: The Bankers: The Next Generation (New York: Truman Talley Books/Dutton, 1997), blz. 129.

Hoofdstuk 3. Cybersfeer - de nieuwe geldgrens

Naar wat Daniel Bell oorspronkelijk de Postindustriële Samenleving noemde wordt nu, minder dan twee decennia later, gemeenlijk verwezen als het Informatie-, Kennis- of Communicatietijdperk. Naarmate informatie ons kritieke hulpmiddel wordt, ontstaan er verpletterende gevolgen, niet alleen voor onze economie maar ook voor het raamwerk van onze maatschappij.
We hebben gezien dat onze oudste informatiesystemen geldstelsels zijn (hoofdstuk 1). Herinner u dat zelfs het schrift oorspronkelijk was uitgevonden om financiële transacties te noteren. Het is dus geen verrassing dat geld weer in de eerste rij staat bij de gecomputeriseerde cyberwereldruimte.

We kunnen fundamentele veranderingen verwachten, zowel in betalingssystemen voor conventionele munteenheden als in de opkomst van nieuwe soorten geld.

Postindustriële Samenleving is Kennis Tijdperk

In de jaren veertig voorspelde de eerste president van IBM, Charles Watson, een wereldmarkt voor 'misschien vijf computers'. In 1975 waren er zo'n 50.000 aan het werk en in 1997 meer dan 140 miljoen.[65] In 1999 zijn wereldwijd een additionele 600 miljoen computers-op-een-kaart in gebruik,[66] evenals de talloze 'onzichtbare computers' die zijn ingebouwd in dagelijkse apparatuur - een gewone auto bevat vandaag de dag meer computerverwerkingskracht dan het eerste ruimtevaartuig dat in 1969 op de maan landde.

De reden voor deze explosieve verspreiding is eenvoudig: de wereld heeft nooit eerder zo'n duizelingwekkende val in de prijs van een product

65 The Economist (28 september 1969): Survey of the World Economy, blz. 3-4.

66 Schatting door John Gage, Chief Scientist bij Sun Microsystems. Hij schat ook dat het aantal smartcards in 1999 zal stijgen tot 600 miljoen.

gezien. We zijn gewend geraakt aan het idee dat de tegenwoordige laptopcomputer van 2000 euro meer kracht in zich heeft dan het mainframe van 10 miljoen dollar van twintig jaar geleden. Als het nuttig rendement en de kosten van auto's dezelfde trend hadden gevolgd, zou u nu op een fractie van een druppel benzine in een auto die minder dan 1 euro kost van Lissabon naar Oslo hebben kunnen rijden en via Athene weer terug naar Amsterdam.

Toen de stoomkracht werd ingevoerd was die niet veel goedkoper dan waterkracht en het duurde van 1790 tot 1850 voor de prijs gehalveerd was.[67] Evenzeer duurde het van 1890 tot 1930 voor de prijs van elektriciteit iets meer dan gehalveerd was.[68] De kosten van computerkracht daarentegen worden elke 18 maanden gehalveerd. 'De Wet van Moore', genoemd naar de president van Intel, beschrijft zelfs een nog veel indrukwekkender verhouding: elke 18 maanden verdubbelt de computersnelheid én wordt de prijs gehalveerd.

Slechts één facet hiervan - het internet - is het onderwerp van naar schatting 12.000 artikelen per maand in alleen al de pers van de Verenigde Staten, en dan telt men zelfs nog niet mee wat op het internet zelf over het internet wordt geschreven. Nooit eerder is enige technologische verandering ingeluid door zo'n lawine van informatie. George Gilder noemt het 'de grootste technologische stoomwals die ooit voortrolde'. Bill Gates beweert dat 'de voordelen en problemen die voortkomen uit de internetrevolutie veel groter zullen zijn dan die welke werden voortgebracht door de pc-revolutie'. Het is de moeite waard om opnieuw te herhalen dat dát wat de veranderingen drijft, de enorme verlaging van kosten en snelheid is, niet alleen van computerchips maar ook van communicatie in het algemeen (zie kader).

Als we met zoveel ophef worden geconfronteerd is enige scepsis gezond, maar toch zou deze Revolutie wel eens een echte Revolutie kunnen zijn.

---

67 Von Tunzelmann, G.N.: Steam Power and British Industrialization to 1860 (Oxford: Clarendon Press, 1978).

68 The Economist (28 september 1969): Survey of the World Economy, blz. 10.

Vergelijking van kosten van communicatie

- Het sturen van een document van 42 pagina's van New York naar Tokio duurt per luchtpost meestal vijf dagen en kost $7,40.
- U kunt het document daar sneller krijgen, maar tegen veel hogere kosten: een koerier levert het in 24 uur af voor $26,25; of met een faxmachine in 31 minuten voor $28,85.
- Vergelijk dat eens met het alternatief van e-mail: twee minuten voor 9,5 cent. Geen wonder dat het verkeer op het internet *elke 100 dagen verdubbelt!* Als u deze tekst leest aan het einde van het jaar 2000, worden gedurende de tijd die u nodig hebt om deze zin te lezen, twintig miljoen e-mails verzonden.
- In 1980 konden de koperen draden voor telefoonverkeer één pagina informatie per seconde verwerken. Tegenwoordig kan één dun draadje optisch fiber 90.000 delen in een seconde verwerken. Naarmate de beschikbare bandbreedte groter wordt, zal de verlaging van de kosten van communicatie nog verder toenemen.
- Door netwerken met hoge capaciteit en hoge snelheid van verzending wordt nu een 'Broadband Koninkrijk' geschapen, waarbij het kosteneffectief wordt om het internet, thuis of op het werk, altijd 'aan' te laten staan. Verschillende technologieën strijden met optische fibers om deze wereld te scheppen, inclusief gegevensverwerking met hoge snelheid en distributie door middel van kabeltelevisie, digitale technologieën voor abonneelijnen (digital subscriber line technologies, DSL) die voor enorme snelheidsverhoging op gewone koperen telefoonlijnen kunnen zorgen, satellieten en draadloze netwerken. Al deze concurrentie betekent dat de kosten van datacommunicatie in de voorzienbare toekomst dramatisch zullen blijven dalen.[69]

Er zijn hele bibliotheken volgeschreven over de verbazingwekkende technologieën die hiermee gemoeid zijn. Hier zullen we ons alleen richten op de betekenis van deze Informatierevolutie en de kansen die zij ons biedt om in de nabije toekomst ons geldstelsel te kiezen.

69 Goldman Sachs Investment Research: The race to build the Broadband Kingdom (12 augustus 1998).

Om ons goed door deze stof te kunnen werken, is dit hoofdstuk verdeeld in de volgende vijf kopjes:

- De aard van de informatie
- Gevolgen voor de economie en desamenleving
- Gevolgen voor het geld
- Gevolgen voor banken en financiële diensten
- Wijsheid in het Informatietijdperk?

De aard van de informatie

De machtsstructuur van elk economisch stelsel is ontworpen om een paar kritieke middelen te beheersen. Informatie, het ruwe materiaal waarmee kennis wordt geschapen, is de eerstvolgende mogelijke kandidaat voor die rol. 'Zover als we in de toekomst kunnen kijken, zal informatie de rol van prima donna spelen in de economische geschiedenis, zoals fysieke arbeid, steen, brons, land, mineralen, metalen en energie dat ooit deden.'[70]

Naarmate informatie dat belangrijkste hulpmiddel wordt, zullen haar unieke eigenschappen vorm gaan geven aan een heel andere samenleving. Voor ons doel hebben Harlan Cleveland[71] en Howard Rheingold[72] de beste inventarisatie van deze eigenschappen gegeven:

- Informatie wordt *gedeeld, niet uitgewisseld*. Bij elk van de voorgaande sleutelhulpmiddelen - van de pijl met stenen punt tot grond, van een paard tot een vat olie - gold dat als u dat kocht van mij, ik iets aan u verloor. Na een ruil van informatie beschikken we *allebei* over die informatie. Door het kopen van dit boek bijvoorbeeld, of een tijdschrift of toestemming om toegang tot een database te hebben, kan het lijken dat er een klassieke ruil heeft plaatsgevonden.

70 Cleveland, Harlan: 'Fairness and the Information Revolution', World Business Academy (deel 11 nr. 2, 1997).

71 Cleveland, Harlan: Leadership and the Information Revolution (Minneapolis: World Academy of Art and Science, 1997); en The Knowledge Executive: Leadership in an Information Society (New York: Truman Talley Books/E.P. Dutton, 1985).

72 Rheingold, Howard: Virtual Reality and Virtual Community (New York: HarperPerennial, 1993).

Maar wat wordt gekocht, verkocht en daarna eigendom is geworden, is het mechanisme van levering, niet de informatie. Zelfs als de afgeleverde boodschap wordt gedeeld met de koper is die boodschap nog steeds bij de verkoper gebleven. Als u software gebruikt weerhoudt u niet miljoenen anderen om ook die software te gebruiken, zoals dat wel het geval was met de beperkte middelen uit het verleden. Als gevolg daarvan is informatie, zoals economen dat noemen, een 'niet-rivaliserend' product.

- De krachtigste katalysator van de transformatie is niet informatie, maar de communicatierevolutie. In het laatste decennium is de totale wereldwijde elektronische communicatie vervierdubbeld. Maar in het volgende decennium moeten we een andere multiplicator verwachten, deze keer een factor 45![73] Het communiceren van informatie vermenigvuldigt letterlijk haar kracht.

  Telecommunicatie heeft informatie transporteerbaar gemaakt. Informatie reist met bijna de snelheid van het licht en tegen zeer lage kosten door elektronische netwerken. De aard van de informatie leidt er daardoor toe dat zij lekt. Hoe meer informatie lekt, des te meer we daarvan hebben en des te meer mensen erover beschikken. Overheidsclassificaties, handelsgeheimen, intellectuele eigendomsrechten en vertrouwelijkheid zijn allemaal pogingen om deze natuurlijke neiging tot lekken te verminderen. Deze kunstmatige pogingen falen in toenemende mate omdat de feitelijke informatie geen 'eigendom' kan zijn, maar slechts de buis van haar leveringssysteem. Hoewel hij toegeeft dat hij nog steeds zoekt naar een jurist op het gebied van patenten die het met hem eens is, ziet Cleveland 'de uitdrukking "intellectueel eigendom" als een paradox, een contradictio in terminis'.[74]
- Als gevolg van de twee hiervoor genoemde punten wordt informatie breder naarmate het meer wordt gebruikt. Informatie neigt spontaan naar overvloed, niet naar schaarste. In zekere zin wordt dit snel een bezwaar: we klagen allemaal over te veel informatie. Wat schaars

73 Opmerkingen van Ted Hall, directeur van McKinsey & Co, op het State of the World Forum, San Francisco, november 1997.

74 Ibid.

en concurrerend blijft is de menselijke aandacht en ons vermogen om alle informatie die voor ons beschikbaar is te begrijpen en te vertalen in kennis.

- De gangbare economische studieboeken beschrijven de theorie van de 'volledige concurrentie' als een ideale mogelijkheid. Deze theorie gaat uit van de aanname dat alle partijen beschikken over alle informatie die nodig is om een bepaalde aankoop te optimaliseren, dat er nul transactiekosten zijn en dat er geen toegangsgrenzen zijn voor nieuwe leveranciers. Bij 'echte' transacties wordt aan deze voorwaarden zelden voldaan.

  Interessant genoeg zou de cybereconomie de eerste echte 'bijna volkomen markt' op grote schaal kunnen worden. Informatie kan beslist overvloediger en beter toegankelijk zijn voor mensen in de cyberruimte. Het net maakt transactiekosten lager dan ooit. En vele van de gebruikelijke toegangsbarrières, zoals locatie of benodigd kapitaal, zijn minder toepasselijk. Omdat vergelijkend winkelen op het net zo gemakkelijk is, belooft het een markt te worden die erg prijsgevoelig is. Zelfs dan lijkt de opkomende marktomgeving van het Informatietijdperk perfect te voldoen aan de conventionele economische theorie.
- Op andere belangrijke gebieden zet de informatie-economie de traditionele economische theorie volledig ondersteboven. Eén doorbraak is de erkenning dat informatie en kennis de enige productiefactoren zijn die niet onderhevig aan de wet van de verminderende meeropbrengsten zijn.[75] Zij genieten in feite van een wet van toenemende opbrengsten.[76] In de praktijk betekent dit dat naarmate informatie meer beschikbaar komt, die ook waardevoller wordt. Dit is ook wel het 'faxeffect' genoemd. Stel u voor dat u de eerste faxmachine gekocht hebt die ooit werd geproduceerd. Wat is voor u de waarde van dat toestel? Praktisch nul, want er is niemand anders met

75 Deze wet dateert uit de tijd van de agriculturele economie. Zij laat zien dat elke additionele ton kunstmest of elk additioneel uur arbeid minder extra produceert dan de voorgaande eenheid als men aan een gegeven stuk land een additionele eenheid toevoegt, zoals kunstmest of arbeid. Op een gegeven moment zal te veel kunstmest of arbeid de opbrengst zelfs doen verminderen.

76 Arthur, Brian: 'Increasing Returns and Two Worlds of Business', Harvard Business Review (juli 1966).

wie u op dat moment kunt communiceren. Elke nieuw geïnstalleerde faxmachine echter vermeerdert de waarde van uw faxmachine. Dit is een exacte ommekeer van de traditionele economie, waarin de schaarste de waarde bepaalt. Goud of diamanten bijvoorbeeld, grond of enig ander traditioneel goed hebben waarde omdat ze schaars zijn.

Gevolgen voor de economie en de samenleving

Wat zijn de gevolgen van deze eigenschappen voor een samenleving die informatie gebruikt als haar voornaamste economische hulpmiddel? Ten eerste dematerialiseert zo'n economie letterlijk. In 1996 merkte Alan Greenspan op: 'De productie van de VS is vandaag, gemeten in tonnen, hetzelfde als honderd jaar geleden, maar het bnp[77] is in de loop der tijd met een factor 20 toegenomen.' Het gemiddelde gewicht aan uit de VS geëxporteerde goederen, gemeten in reële dollars, is nu de helft van wat het was in 1970. Zelfs in 'geproduceerde' goederen zoals staal bestaat 75% van de waarde nu uit de diensten die in die goederen zijn ingebouwd: research, ontwerp, verkoop, advertenties, waarvan de meeste overal elders in de wereld zouden kunnen worden verricht en via datalijnen met hoge snelheid vervoerd kunnen worden. Samen met de andere factoren maakt dit proces van dematerialisering het moeilijker voor regeringen of reguleren de instellingen om wat er gaande is te meten, te belasten of te reguleren. De Franse regering zal het bijvoorbeeld moeilijker vinden om media-producten uit de VS met behulp van importrestricties in Frankrijk te weren, als die producten via satelliet-tv of via het internet kunnen worden geleverd. De overgang naar informatie-als-middel betekent dat regeringen minder in staat zijn om in te grijpen (of in de war te sturen, afhankelijk van uw standpunt) in de hogesnelheidstrein van sociale transformatie die op ons af komt.

De positieve krachten

Harlan Cleveland geeft kort maar krachtig de positieve gevolgen aan: 'Een samenleving die plotseling rijk is aan informatie, is niet noodzakelijk

77 Bruto nationaal product.

eerlijker of meer exploiterend, schoner of vuiler, gelukkiger of ongelukkiger dan haar industriële of agriculturele voorgangers. De kwaliteit, juistheid, relevantie en het nut van informatie zijn geen vaste gegevens. Zij zijn afhankelijk van wie deze nieuwe dominante middelen gebruikt, hoe slim en voor welk doel zij dat doen. Wat anders ís is dat informatie, op alle manieren, voor meer mensen *toegankelijker* is dan de belangrijkste bronnen ter wereld ooit geweest zijn. Het lag in de aard der *dingen* dat weinig mensen toegang hadden tot de belangrijkste middelen en velen geen toegang hadden.

De inherente eigenschappen van fysieke middelen (natuurlijke of door mensen gemaakt) maakte de ontwikkeling mogelijk van hiërarchieën van *macht gebaseerd op beheersing* (van nieuwe wapens, energiebronnen, transportvoertuigen, handelswegen, markten, en in het bijzonder van kennis); hiërarchieën van *invloed gebaseerd op geheimhouding;* hiërarchieën van *klassen gebaseerd op eigendom;* hiërarchieën van *privileges gebaseerd op het vroeg beschikbaar hebben* van bepaalde stukken land of bijzonder waardevolle middelen; en hiërarchieën van *politiek gebaseerd op geografie.*(…) Elk van deze vijf bases voor hiërarchie en discriminatie is vandaag aan het afbrokkelen, omdat de oude beheersingsmiddelen minder doeltreffend zijn. Geheimen zijn steeds moeilijker te bewaren en eigendom, vroege toetreding en geografie zijn van afnemend belang in het opnemen, analyseren en gebruiken van de kennis en de wijsheid die het echte waardevolle geld van onze tijd vormen.(…) Op agricultureel gebied werden armoede en discriminatie verklaard en gerechtvaardigd door het tekort aan bouwland. Van vrouwen en vreemdelingen kon men niet verwachten dat zij in zo'n schaars middel mochten delen. (…) In het industriële tijdperk werd armoede verklaard en gerechtvaardigd door het tekort aan dingen: er waren gewoon niet genoeg mineralen, voedsel, stoffen en manufacturen.(…) Op z'n minst theoretisch zou informatie-als-middel, vergeleken met dingen-als-middel, moeten leiden tot het bevorderen van:

- de spreiding van nut in plaats van de concentratie van welvaart (informatie kan gemakkelijker worden gedeeld dan olie, goud of zelfs water);
- de maximalisering van keuzes in plaats van de onderdrukking van

diversiteit (de goedgeïnformeerden zijn moeilijker in toom te houden dan de niet-geïnformeerden).'[78]

De negatieve krachten

Paradoxaal genoeg zou de dynamiek van de informatie-economie ook een ongekende concentratie van macht kunnen opleveren in de handen van slechts enkele miljardairs van het Informatietijdperk, zakenbaronnen die nauwelijks lijken op degenen van het Industriële Tijdperk. Sommigen voorspellen de komst van een economische omgeving waarin 'de winnaar krijgt alles' geldt.[79] De trend naar de steeds buitensporiger beloning voor de enkelen aan de top is algemeen bekend. Het begon met filmsterren, amusement- en sporthelden, en verspreidde zich in het laatste decennium naar goed presterende directeuren, beurshandelaren, juristen of dokters. Is dit slechts een vreemde verschuiving in sociale waarden of is het ook een gevolg van diepgewortelde krachten in de informatie-economie?

De 'netwerkeconoom' Brian Arthur beweert dat positieve marginale opbrengstvoeten sommige ondernemingen een bijna onaantastbaar monopolie kunnen opleveren. Een bepaalde softwareoplossing bijvoorbeeld die tot industriële standaard wordt verheven, zal automatisch de concurrenten opzij duwen tot zij honderd procent van de markt in handen heeft. De overheersing door Microsoft van de markt voor pc-software wordt vaak als voorbeeld van dit proces aangehaald. Gaan we een tijdperk inluiden waar de facto monopolies gemakkelijker tot stand kunnen komen dan in de traditionele industriële economieën? Zijn antikartelwetten, die zijn ontworpen voor het Industriële Tijdperk, nog effectief in de cyberspace? Of zijn deze oprispingen van beloning en nieuwe soorten monopolies niets meer dan een laatste ademtocht van de overgang vanuit het Industriële Tijdperk? Dit lijkt een beetje op wat er gebeurde met de wevers aan het begin van het industrialiseringsproces: hun inkomsten stegen enorm nadat het spinnen was gemechaniseerd, maar stortten in toen

78 Cleveland, Harlan: 'Fairness and the Information Revolution' in: Perspectives on Business and Global Change (deel 11 nr. 2, World Business Academy).

79 Frank, Robert en Cook, Philip: The Winner Takes All Society (Free Press). Zie ook het baanbrekende artikel uit 1981 van Rosen, Sherwin: 'The Economics of Superstars'.

hun eigen vaardigheden later door machines werden vervangen. Neem het geval van de dure acteurs: Mirage Entertainment Sciences beschrijft zichzelf als het eerste 'Postmenselijke Talentenbureau'.[80] Haar eerste 'plastic image acteur' is een blonde en goedgevulde schoonheid met de naam Justine, die geproduceerd wordt op een CAD, getiteld Life F/x., die nu al beschikbaar is. 'We kunnen zelfs de huid laten rimpelen zodat die zich gedraagt als een echte huid,' zegt Ivan Gulas, de klinisch psycholoog van Harvard, die de nieuwe actrice vormgeeft op een manier die voldoet aan de eisen van Hollywood. De acteurs van tegenwoordig kunnen plotseling moeten concurreren met Marilyn Monroe of Humphrey Bogart, of zelfs met een nieuwe 'ideale' samenvoeging van een paar van de beste acteurs aller tijden. Soortgelijke doorbraken vinden nu plaats in de bestbetaalde banen: robots die operaties voor heuptransplantaties uitvoeren; expertsystemen die uw testament opstellen of uw belastingaangifte invullen. De eerste succesvol aangepaste neuronettoepassingen die geldhandelaren of obligatiehandelaren vervangen, worden al ingevoerd omdat 'mensen de hoge snelheid van deze informatie-afhankelijke systemen niet kunnen bijhouden'.

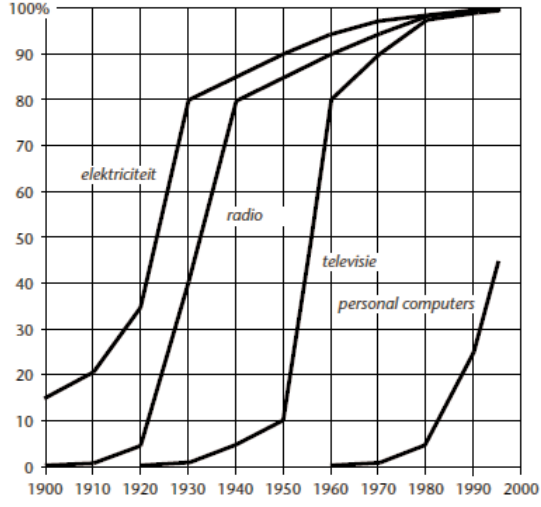

Figuur 3.1: Kromme voor de toepassing van nieuwe technologieën in de VS (bron: IBM)

Kortom: niemand zou moeten denken dat hij nimmer door het Informatietijdperk overbodig gemaakt kan worden. Iedereen zou moeten hopen op een samenleving die voor iedereen leefbaar is. We zijn immers pas bezig met de openingszetten van het schaakspel van het nieuwe wereldwijde Informatietijdperk en niemand weet echt hoe dit spel zich zal ontwikkelen.

Als we weten dat we op dit gebied pas aan het beginpunt staan en dat de gevolgen van de Informatierevolutie twee paradoxaal tegenoverliggende trends in zich hebben, wat zal dan de uiteindelijke uitkomst zijn? Er is hier beslist ruimte om enkele van onze favoriete dromen en nachtmerries weer te geven en we zullen daar in het volgende hoofdstuk iets aan doen. Dit doet ons denken aan de plagerige opmerking van Samuel Beckett: 'Alles zal in orde komen - tenzij er iets voorzienbaars gebeurt.'

Distributie en detailhandel

Reeds nu is het net bezig met het totaal veranderen van de economische verhoudingen van de enorme distributie- en detailhandelssector, verreweg de grootste werkgever. In cyberspace maken steeds meer mensen een vergelijking tussen hun boodschappen doen in de winkel en het boodschappen doen tegen groothandelsprijzen, met niet meer moeite dan het klikken met een muis. Van een detailhandelseconomie met fysieke processen zijn we al behoorlijk op weg naar een groothandelseconomie met digitale processen. Met andere woorden, de oude manier bestond uit het fysiek vervoeren van een product van producent naar groothandel naar detailhandelaar naar finale consument. Op de nieuwe manier handelt de tussenpersoon alleen met informatie, maakt die beschikbaar voor de consument in een begrijpelijke vorm en communiceert hij de orders terug naar de producent die de goederen direct naar de consument stuurt. (De casestudy over Cendant legt dit proces in detail uit in hoofdstuk 4.) Bij zo'n verschuiving blijft niets hetzelfde. De prijs die berekend wordt aan de consument bijvoorbeeld kan een radicaal andere prijs zijn.

Goedkoper dan de groothandel?

Het volgende voorbeeld geeft een voorproefje van de dingen die ons te wachten staan.[81] U kunt het computerspelletje Virtual Vegas Turbo Blackjack in de winkel kopen voor 29,95 dollar of downloaden van het net voor 2,95 dollar: een tiende van de 'normale' detailhandelsprijs. De

80 Wired (november 1997), blz. 202.

81 Hilzenrat, David S.: 'Change is good, they Bet' en 'Fewer Middlemen, Bigger Margin' in The Washington Post (21 oktober 1997), blz. 13.

president-directeur van Virtual Vegas, David Herschman, heeft uitgerekend dat hij, zelfs met deze drastische prijskorting voor het net, op een verkoop via het net toch nog meer verdient dan op een verkoop in de winkel. Elke 29,95 dollar van de cd-romversie van het spelletje moet ook geld opleveren voor de kosten van de groothandel en de winkelier, voor de productie-, verpakkings- en transportkosten, voor verkoopprovisie en onbetaalde rekeningen. Na aftrek van al deze kosten bedraagt het inkomen voor Virtual Vegas 4,50 dollar, waaruit Herschman zijn eigen medewerkers en de infrastructuur van de tussenpersonen in de distributie en de productiestappen moet betalen. Elke 2,95 dollar voor een kopie van het spelletje dat betaald wordt met CyberCoin en via het net wordt geleverd, kost hem slechts 26 cent, en geeft dus een winst van 2,69 dollar. Tegen de webprijs zullen veel meer eenheden worden verkocht. Herschman vat het als volgt samen: 'De winstmarge op het net is enorm. We maken het één keer en we kunnen het verkopen van hier tot in de eeuwigheid.'

Bovendien is dit nog niet het einde van de strijd om de kosten te drukken: Digital Equipment Corporation lanceert haar Millicent betaalproduct als concurrent van Cybercoin en belooft de kosten van een transactie op het web te verlagen van 26 cent tot een orde van grootte van 0,1 cent (inderdaad, eentiende cent!).

Van andere ondernemingen, zoals Citibank, Verifone en Microsoft, weten we al dat ze soortgelijke producten aan het ontwikkelen zijn, waardoor we de zekerheid hebben dat deze kosten laag zullen blijven.

Nieuwe producten?

Toch zou het een vergissing zijn om de cybereconomie te beschouwen als een ongebruikelijk efficiënte groothandelswinkel of als een heel speciaal en snelgroeiend 'exportland' voor bestaande producten. Zij belooft ook heel andere producten mogelijk te maken. De nieuwe microbetalingstechnologieën bijvoorbeeld maken het economisch interessant om producten die we eerst als eenheid kochten, te 'splitsen' in losse componenten. Men kan een zeer kleine beloning rekenen voor het precies leveren

van wat de consument specificeert. In plaats van een heel kookboek te kopen, een tijdschrift, een cd of zelfs een krant, zou u alleen de hoofdstukken, artikelen of liedjes kunnen bestellen die u echt wilt hebben.

De volgende Gutenberg-revolutie?

Ze wekt de indruk de grootste boekhandel ter wereld te zijn, maar Amazon.com heeft geen enkele boekwinkel. Zij begon haar activiteiten in 1994 en boekte in 1996 verkopen ter waarde van $16 miljoen. In 1997 verkocht zij boeken voor $148 miljoen en in 1998 voor een ontzagwekkende $460 miljoen. Meer dan twee miljoen titels zijn op elk moment met een klik van de muis beschikbaar. Sommige mensen denken dat bij zulke duizelingwekkende trends de bomen tot in de hemel groeien: per november 1998 was de marktwaarde van de aandelen in Amazon.com $6,3 miljard. In 1998 besloot de grootste uitgever ter wereld, Bertelsmann in Duitsland, de internetwinkel van Barnes and Noble te kopen, teneinde direct in deze elektronische strijd mee te kunnen doen.
Maar de echte revolutie voor boeken via internet is in de handel nog onzichtbaar. Er zijn patenten uitgegeven voor een dunbladig 'elektronisch boek'. Zo'n 'e-boek' ziet eruit als een gewoon boek met een paar honderd flinterdunne bladzijden, maar elke 'intelligente' bladzijde wordt gestuurd door haar eigen computerchip en is bedekt met miljoenen microscopische tweekleurenparticles. De 'rug' van het boek verbergt de chips en de benodigde stroom- en verbindingsstekkers.[82] Anders dan op een computerscherm kunt u door elke bladzijde bladeren en u herinneren waar u gebleven bent. Het is geheel flexibel en oneindig te gebruiken. Dit e-boek kan met elke benodigde inhoud worden geladen en de resolutie is beter dan die van de tekst die u nu leest. Er zijn verschillende formaten beschikbaar: van kranten- tot pocketboekformaat, van kindvriendelijk tot waterbestendig. U kunt uw e-boek in uw rugzak stoppen, in de bus of op het strand lezen, en het is steviger dan het boek dat u in uw hand houdt.

Er is een tweede Gutenberg-revolutie op komst, waarin iedereen schrijver kan worden en zijn boek kan verkopen tegen de huidige prijs van royalty's.

---

82 Platt, Charles: 'Digital Ink' in Wired (mei 1997), blz. 162-165.

De meeste boekhandels worden coffeeshops, waar men aantekeningen vergelijkt en tips uitwisselt over de interessante websites die gedetailleerde overzichten geven van het oneindige aanbod van beschikbare 'publicaties'. Voor mensen die de voorkeur geven aan die goede oude traditionele papieren boeken kan een drukker/binder - gevestigd in een hoek van de boekhandel, op het postkantoor of bij een kopieercentrum - zulke papieren boeken zelfs in opdracht vervaardigen. Ze kunnen gebonden of ingenaaid worden, met grote of kleine letters, en alles is altijd 'op voorraad', precies op het moment dat de klant het hebben wil. Het eerste POD-boek (POD = printing on demand) werd gedemonstreerd in 1998 op de 'Chicago Book Expo'. De tijd tussen het moment dat het boek wordt besteld en het moment dat de klant het in handen krijgt, bedraagt minder dan vijf minuten en het kan worden verkocht tegen dezelfde prijs als een boek uit de massaproductie. Gedurende deze vijf minuten wordt het boek gedownload, gedrukt en gebonden, waardoor een exacte kloon van de normale uitgave ontstaat.[83] Is dit een nieuwe nachtmerrie of ontstaat er een mooie droom? Is het een nieuw voorbeeld van hoe een bedrijfstak (uitgeverijen) wordt getroffen door de informatierevolutie? Is het een nieuw teken dat we aan de vooravond staan van een tijdperk waarin de visie van Cleveland van toegenomen keuzes en de democratische beschikbaarheid van informatie als belangrijkste middel, tot leven komt?

Gevolgen voor het geld

Een inscriptie in de hal van de New Yorkse Library of Science, Industry and Business zegt: 'Informatie over geld is bijna net zo belangrijk geworden als het geld zelf.' Het citaat is afkomstig van Walter Wriston, voormalig voorzitter van Citibank. Hij kon het weten. Onder zijn leiding en die van zijn opvolger is Citibank van alle banken de grootste investeerder in informatietechnologie geworden ($1,75 miljard in 1995).

83 Deze POD drukkerijen zijn op het ogenblik eigendom van de Ingram Book Company, de grootste boekengroothandel van de VS. Hun eerste toepassing is het produceren van boeken die niet meer leverbaar zijn, waarvan in de zomer van 1998 al een paar honderd titels beschikbaar waren. Optimisten beschouwen dit als een manier om te voorkomen dat boeken niet meer in druk leverbaar zijn. Pessimisten zien het risico dat veel boeken nooit meer op de 'normale manier' geproduceerd worden.

Het geld trad als een van de eersten het Informatietijdperk binnen. De meeste financiële transacties zijn al decennia gecomputeriseerd. Het merendeel van uw geld ligt waarschijnlijk bij uw bank of staat op uw aandelenrekening, dat wil zeggen ergens in een computer. De ontwikkeling van de cybereconomie betekent slechts dat andere aspecten van economische activiteit nu eindelijk in de cyberspace aanhaken bij het geld.

Betalingssystemen

Op zijn beurt heeft de opkomst van handel op het net tot een geheel nieuwe golf van geldtoepassingen geleid.

De verwachte bonanza is enorm. PriceWaterhouse schat dat tegen het jaar 2000 het aantal internetburgers gestegen zal zijn tot 168 miljoen en dat zij ongeveer $175-200 miljard aan goederen en diensten via het net zullen kopen. Een enquête onder zakenmensen door Forrester Research leidde tot voorspellingen dat in 2002 de internethandel alleen al tussen ondernemingen $300 miljard zal bedragen. International Data, een onderneming voor marktonderzoek, schat dat de interneteconomie - die on-line-winkelen, business-to-business-aankopen en adverteren omvat - in 1998 $200 miljard bereikte en zal stijgen tot $1 biljoen tegen 2002. Geen wonder dat iedereen geïnteresseerd is in het scheppen van systemen voor cyberbetalingen.

De gevolgen van dit alles zijn moeilijk te doorgronden. Voor sommige ondernemingen is het internet al hun grootste verdeelpunt geworden. Best Western's website bijvoorbeeld werd al in 1996 haar beste vertegenwoordiger, door 48.000 hotelovernachtingen met een waarde van $3,5 miljoen te genereren. De website van Dell Computers registreerde al in het eerste kwartaal van 1997 een dagelijks verkoopvolume van meer dan $1 miljoen, met pieken van $6 miljoen per dag in de vakantieseizoenen. De website van Cisco incasseert op een gemiddelde dag meer dan $2,3 miljoen. Zo'n website is de droom van elke distributeur: een winkel zonder huurkosten, geen werknemers, zelfs een lamp is niet nodig; de klanten vullen zelf hun orders en opdrachten voor vooruitbetaling in; en de

opdrachten komen 24 uur per dag en 365 dagen per jaar binnen. Bovendien kunnen de ondernemingen al hun tussenpersonen overslaan en de kosten van het houden van voorraden gereed product elimineren: zij produceren en versturen direct volgens de specificaties van de op het net geplaatste opdracht.

De detailhandelaar die bankier werd: de Tesco Clubcard

Tesco, een van de grootste detailhandels in het Verenigd Koninkrijk, voerde een opmerkelijk succesvol programma voor klantentrouw in, dat zijn concurrenten ertoe dwong om dat voorbeeld te volgen. Men zegt dat de Tesco Clubcard Tesco helpt bij het inhalen van zijn rivaal Sainsbury als meest succesvolle detailhandelsketen van het Verenigd Koninkrijk.

Leden van de Tesco Clubcard verdienen een 'punt' voor elk pond dat zij uitgeven. Deze 'punten' worden gespaard door middel van tegoedbonnen en coupons voor bepaalde producten. Hierdoor zag Tesco in 1998 zijn aantal klanten met een derde toenemen. Eén op elke drie huishoudens in het Verenigd Konrinkrijk is nu lid en hun tijdschrift Clubcard is in Europa het klantentijdschrift met de grootste verspreiding.

Sinds 1999 voorziet het plan ook in een 'sleutel' voor elke aankoop van £25. Als ze 100 sleutels hebben, krijgen klanten een korting van maximaal driekwart van de normale prijs op aanbiedingen via de Clubcard.

Tesco Personal Finance is een zeer belangrijk element in deze mengeling en concurreert direct met gewone banken door de betere kwaliteit van de dienstverlening aan klanten. 8 1/2 miljoen leden krijgen een kwartaaloverzicht, met 100.000 verschillende en gepersonaliseerde items. Tesco berekent zijn klanten geen vergoeding als ze geld opnemen bij de 350 geldautomaten die in het hele Verenigd Koninkrijk zijn opgesteld. Elke winkel voorziet ook in brochures en een gratis telefoondienst voor andere financiële producten, zoals rentedragende spaarrekeningen, leningen, verzekeringen, pensioenen en een VISA-kaart.

In aanvulling op een trouwe-klanten-kaart dient een Clubcard Plus als bankdienst voor alle doeleinden, waarbij de leden voor elk pond dat zij uitgeven twee Clubcardpunten krijgen, twee keer het gebruikelijke aantal.

Nieuw geld

De echte revolutie aan mogelijkheden die door het Informatietijdperk is geschapen, zal duidelijk worden als verschillende soorten munteenheden hetzelfde elektronische pad gaan volgen dat de nationale munteenheden nu banen. De cybersfeer is ook de ideale nieuwe geldgrens, de ideale ruimte met ruim voldoende mogelijkheden voor nieuwe creativiteit rond het geld. Een voorbeeld van deze creativiteit werd in het Verenigd Koninkrijk gegeven door de Tesco Clubcard (zie boven). Maar het gaat nog verder door elkaar heen lopen. Er zijn al luchtvaartmaatschappijen die detailhandelaar worden (Air Miles van British Airways die inwisselbaar zijn voor tegoedbonnen bij Sainsbury's) of die zich inlaten met telefoondiensten (de nieuwe Senatorkaarten van Lufthansa worden niet alleen gebruikt om vliegtickets te kopen en Frequent Flyer Miles bij te houden, maar worden ook gebruikt om de telefoonrekening, autohuur en andere diensten voor reizigers te betalen). Telefoonmaatschappijen gaan zich bezighouden met betaalsystemen voor de detailhandel (1,2 miljoen draagbare telefoons van France Telecom worden gebruikt om betaling van goederen en diensten te verwerken; in een andere toepassing kan men een frisdrank uit een automaat kopen door met de draagbare telefoon naar die automaat te bellen). De Ierse telefoononderneming verdient meer aan het investeren van de 'float' - het nog onbestede bedrag op verkochte telefoonkaarten - dan aan de eigenlijke telefoongesprekken.[84] Kabeltelevisie wordt een netwerk voor e-commerce (een dienst die nu in Frankrijk door Canal Plus wordt geleverd). In 2003 zullen er, alleen al in Europa, 29 miljoen set-topunits zijn die werken op een smartcard, tien keer zoveel als er terminals in winkels zullen zijn.[85] Smartcards in Zambia hebben al programma's voor tien verschillende soorten munteenheden. Alle nieuwe pc's die in het jaar 2000 worden geproduceerd,

84 Boyle, David: E Money (Financial Times Management Report, december 1999).

85 Gosling, Paul: Changing Money: How the digital age is transforming financial services (Londen: Bowerdean, 1999).

hebben een ingang voor een smartcard en alle smartcards gebruiken hetzelfde Multos-platform, zodat u steeds wanneer dat nodig is kunt downloaden, bijvoorbeeld een Parijse metro- of een Eurostar-toepassing, een plaatselijk programma van de uitleenbibliotheek, betalingen voor de wasserette, gegevens over de gezondheidsverzekering of wat er voor nodig is om de kaart te veranderen in een Italiaanse telefoonkaart. Kortom, draagbare telefoons, kabeltelevisie, computers, smartcards, complementaire munteenheden en traditionele betaalsystemen beginnen in elkaar over te lopen en scheppen in dat proces een nieuwe geldwereld.[86]

Waarom zouden we mogen verwachten dat een van de meest in het oog springende erfenissen van het Industriële Tijdperk - onze nationale munteenheden - ongevoelig voor verandering zou blijven? Zelfs bankiers, zoals John Reed, directievoorzitter van Citibank, geven toe dat 'bankieren het toepassen van een beetje software op een intelligent netwerk zal worden'.[87] De fusie in 1998 tussen Citibank en Travellers Insurance bewijst dat hij dat meent. Ook de integratie van Frequent Flyerpunten met de traditionele creditcards die op guldens zijn gebaseerd, tonen de trend naar de toekomst. 40% van de Frequent Flyer Miles wordt nu al feitelijk niet verdiend met vliegen en twee derde van de airmiles van British Airways wordt besteed aan iets anders dan vliegen.

Gevolgen voor banken en financiële diensten

Vanaf de jaren tachtig ondervonden de banken dat zij gedwongen werden nieuwe gebieden van zakendoen op te zoeken, geheel andere functies gingen vervullen en andere concurrenten het hoofd moesten bieden. In plaats van geld te verdienen aan de marge tussen spaardeposito's van klanten en leningen aan ondernemingen, doen banken nu aan 'financiële dienstverlening'. De gebieden waarop ze de grootste winsten maken zijn waarschijnlijk creditcards, valutahandel, handel in derivaten, securizatie, gespecialiseerde verzekeringsproducten of andere exotische 'financiële

86 Smart card News, februari 1999.

87 Tijdens een door het ministerie van Financiën belegde bijeenkomst in Washington, geciteerd door Mayer, Martin: The Bankers: The Next Generation (New York: Truman Talley Books/ Dutton, 1997), blz. 34.

Belastingen in cyberspace?

Met de Internet Tax Freedom Act van de Amerikaanse regering van oktober 1998 werd een driejarig moratorium afgekondigd op de belastingheffing op alle transacties op het internet. Maar zelfs als dit moratorium is verlopen, beloven de vragen die voortkomen uit belastingheffing in cyberspace verre van triviaal te zijn:

1. Degene die belasting heft in cyberspace loopt mogelijk de kans mis om de nieuwe economie in de wereld aan te voeren.
2. Wie belast een Nederlandse klant die op het net iets koopt van een Indiase producent en daarvoor betaalt, gegeven de strenge cryptografische bescherming? En even moeilijk, als men erin slaagt zulke transacties te belasten, hoe kan dan dubbele belastingheffing voorkomen worden?
3. De kwestie van privacy en belastbaarheid zijn twee kanten van dezelfde munt. Een herleidbare transactie kan gemakkelijk belast worden; een transactie die privacy respecteert is moeilijk te belasten. Er is geen gemakkelijk compromis voor dit structurele dilemma!
4. Bovendien is naar schatting reeds nu een zesde van alle rijkdom in de wereld ondergebracht in belastingparadijzen.[88] Door Open Financiën zullen zulke faciliteiten aan veel meer mensen ter beschikking komen te staan.

Ik stel dat het uiteindelijke antwoord zal zijn dat het gehele belastingstelsel fundamenteel heroverwogen moet worden. Belastingen in het Industriële Tijdperk waren die op arbeid (hetgeen vanuit een werkgelegenheidsstandpunt bezien contraproductief is), inkomen, verkopen of toegevoegde waarde (waarbij de eerste een inbreuk op de privacy betekent en de laatste sociaal regressief is; beide zijn bovendien in de cyberspace steeds moeilijker vast te stellen en te innen).

Belastingen in het Kennistijdperk zullen de belastingen zijn die relatief gemakkelijk zijn vast te stellen en te innen en die een extra sociale prikkel of prikkel tot duurzaamheid geven, zoals: belasting op vervuiling en op het gebruiken van land, energie of niet-vernieuwbare middelen. Zelfs vanuit een theoretisch economisch standpunt is deze benadering zinvoller, overwegende dat deze belastingen de echte ecologische kosten duidelijk maken, die in het huidige marktsysteem niet worden meegenomen.

Zo'n systematische overdracht van de belastingbasis is reeds begonnen in enkele landen die vooruitdenken, zoals Nederland.

producten' die ontworpen zijn om zowel aan individuen als aan ondernemingen verkocht te worden.

Naarmate het internet meer gebruikers vindt, brengt dit een tweede golf computerisering met zich mee, inclusief Open Financiële Diensten. 'Open Financiën' wordt door Forrester Research gedefinieerd als: 'steeds meer welvarende klanten die de beste financiële diensten willen combineren met gemakkelijk elektronisch geldverkeer. Open Financiën betekent het gebruiken van technologie om de dure financiële dienstverlening die nu door de rijken wordt genoten, uit te breiden naar het gewone investerende publiek.'[89] Dit opent een hele serie nieuwe kwesties voor iedereen, waaronder de belastingautoriteiten (zie kader).

In Open Financiën zullen de winnende instellingen díé financiële instellingen zijn die zich op het net hebben gepositioneerd om waarde te verhandelen, in plaats van alleen maar nationale munteenheden. Als zij bijvoorbeeld in staat zijn niet-traditionele munteenheden zonder problemen te behandelen, als aanvullend betaalsysteem op nationale munteenheden, zal dat een belangrijk voordeel zijn. Betaalsystemen die proberen alleen in nationale munteenheden te handelen zullen structureel in het nadeel zijn. Wat denkt u van het zenden van een e-mail naar uw dochter die in een vreemd land gestrand is, met als bijlage een paar euro's en een paar Frequent Flyer Miles zodat ze een vliegticket naar huis kan kopen? Of van iets op het net te betalen met een mengeling van euro's en ondernemingsgeld of complementaire munteenheid? Cendant[90] gebruikt al gemengde betalingen van dollars en zijn eigen 'netMarketCash', zoals Tesco dat doet met haar Clubcard-tegoeden.[91] De eerste smartcards met gemengde munteenheden voor betalingen in een mix van dollars en complementaire munteenheid werden in 1997 in Minneapolis getest (zoals we zullen zien in hoofdstuk 7).

---

88 Boyle, David: 'The scandal of the tax havens', New Statesman, 13 november 1998.

89 The Forrester Report: Money and Technology - Open Finance (dl. 2, nr. 4, december 1996), blz. 3

90 Cendant is de grootste on lineverkoper, met een verkoopvolume op het net van zo'n $1,5 miljard in 1997. Cendant is ook het onderwerp van een casestudy in hoofdstuk 4.

91 Wired (september 1997), blz. 223.

Dit alles moge vreemd lijken in het gebruikelijke denkpatroon van de nu gevestigde marktleiders.

Maar zoals Eric Hoffer het zegt: 'In tijden van verandering zullen zij die bereid zijn om te leren, de wereld erven, terwijl zij die denken dat ze het weten, prachtig in staat zullen zijn om te gaan met een wereld die heeft opgehouden te bestaan.'

Wijsheid in het Informatietijdperk?

De komst van het Informatietijdperk brengt niet alleen positieve gevolgen met zich mee. De enige zekerheid die het verkondigt, is verandering. Weerstand tegen zulke verandering heeft bewezen de verandering op de lange termijn nog traumatischer te maken. De kostenstructuur ten voordele van het net is zo overweldigend dat de verandering onweerstaanbaar zal zijn. Die verandering zal ook veel sneller wereldwijd plaatsvinden dan het geval was met de Industriële Revolutie.

Het is belangrijk dat we ons bedenken dat informatie-als-middel slechts ruw materiaal is, net zoals steenkool dat was in het begin van het Industriële Tijdperk. Informatie wordt pas echt nuttig als zij wordt omgezet in kennis en met wijsheid wordt gebruikt. We moeten daarom de subtiele maar kritieke verschillen definiëren tussen de bijbehorende concepten van data, informatie, kennis en wijsheid.

Een goed beginpunt is de vraag van T.S. Eliot: 'Waar is de wijsheid die we hebben verloren in de kennis? Waar is de kennis die we hebben verloren in de informatie?'
Waar Harlan Cleveland aan toevoegt: 'Waar is de informatie die we hebben verloren in de data?'[92]

Data zijn onbewerkte observaties zonder context. Een lijst van telefoonnummers is een voorbeeld van ruwe gegevens.

---

92 Het citaat van Eliot komt uit The Rock en dat van Cleveland uit The Knowledge Executive: Leadership in an Information Society (New York: Truman Talley Books/Dutton, 1985), blz. 22.

Informatie is data die zijn geordend, volgens een bepaald systeem dat het mogelijk maakt die data terug te vinden en ze hopelijk nuttig te maken voor iemand als u. Een alfabetische volgorde in een telefoonboek ordent de ruwe telefoonnummergegevens op zo'n bruikbare manier.

Kennis is informatie die door u is opgenomen, geïntegreerd in alles wat u door ervaring en studie weet en die daardoor voor u beschikbaar is als basis voor uw handelingen in uw leven. U weet dat dit specifieke telefoonnummer het nummer van uw vriend is, en dit verbindt het met alle andere zaken die u van die vriend weet. Een steeds belangrijker vorm van kennis is, te leren hoe u de informatie die voor u nuttig is, kunt vinden.

Wijsheid voegt diepte, perspectief en betekenis toe aan kennis, door het integreren van andere manieren van weten dan logica en analyse, zoals intuïtie of het oordeel en het gevoel vanuit het hart. Wijsheid is per definitie multidimensionaal en overschrijdt de grenzen tussen verschillende gebieden en manieren om tot kennis te komen. Zij is de uiteindelijke synthese die iemand niet opgedrongen kan worden of die niet aan iemand anders onderwezen kan worden: 'We kunnen iets weten door de kennis van anderen, maar we kunnen niet wijs zijn door de wijsheid van anderen.' (Michel de Montaigne, 1533–1592)

In onze vergelijking van de steenkool uit het Industriële Tijdperk is data de steenkoolader diep in de mijn. Informatie is een zak steenkool die klaarstaat om gebruikt te worden. Kennis is het staal dat we daarvan kunnen maken. En wijsheid is de brug, en de nieuwe verbindingen tussen mensen waartoe die brug kan leiden, dat het doel van het hele proces is.

Als we de voordelen van de Informatiesamenleving willen realiseren, zal de verandering zowel kennis als wijsheid vereisen. Als we ervoor kiezen om een bepaalde mate van wijsheid te laten overheersen, zou de Informatierevolutie kunnen helpen bij het scheppen van Duurzame Voldoening, in plaats van andere mogelijke scenario's die in het volgende hoofdstuk worden beschreven. Daarom noem ik Duurzame Voldoening ook: verstandige groei.

Enkele belangrijke punten:

- Of we het leuk vinden of niet, op dit moment vindt er een informatierevolutie plaats. Pogingen van neo-Luddieten om dit proces tegen te houden, zullen tijdens deze overgang nog minder succes hebben dan de pogingen van hun voorgangers ten tijde van de Industriële Revolutie.
- Informatietechnologie zelf is geen magische bol die al onze problemen oplost, noch is het een monster van Frankenstein dat zijn scheppers opslokt. In potentie is het beide, en nu is de tijd gekomen om waakzaam te zijn en ons bewust te zijn van de onderliggende zaken. Diezelfde technologie maakt op hetzelfde moment twee krachtige tegengestelde soorten dynamiek los. De ene leidt naar de 'revolutie van eerlijkheid' van Cleveland, waar informatie-als-middel kansen geeft voor toename en spreiding van welvaart op ongekende schaal. De andere kracht zou kunnen leiden tot een 'Corporate Millennium' (zie het volgende hoofdstuk) waar 'informatiebaronnen' de rol van 'roofridders' uit het begin van de Industriële Revolutie vervullen.
- Het is niet de technologie die er echt toe doet, maar de manier waarop we die gebruiken. Het hele geldspel gaat veranderen. Aanvullende keuzes die uitgaan boven nationale munteenheden zijn zowel onvermijdelijk als noodzakelijk. Dit proces begon voordat de nieuwe technologieën beschikbaar waren en die technologieën kunnen zijn spreiding en schaal versterken. Voor het eerst sinds een paar eeuwen komen er nieuwe spelers in het spel, die geheel nieuwe manieren van het definiëren, scheppen en gebruiken van geld bepalen. Deze nieuwe geldgrens biedt ongekende kansen voor het heroverwegen van het soort geld dat we willen hebben en voor het daarin opnemen van eigenschappen die kunnen helpen bij het oplossen van de kwesties waar onze samenlevingen in de voorzienbare toekomst het hoofd aan moeten bieden. De mogelijkheden bijvoorbeeld die nieuwe geldstelsels bieden om werkloosheidsproblemen aan te pakken die zich zullen voordoen tijdens de overgang naar de uitdagende nieuwe informatiesamenleving, moeten voor iedereen van belang

zijn, zelfs voor de huidige elite die nu aan de top van de beloningsschaal staat. Evenzeer zijn de zorg voor ouderen en het herstel van gemeenschappen en milieu doelen waar iedereen zich achter moet kunnen stellen.

- Munteenheden van particuliere ondernemingen zijn niet noodzakelijk een probleem. Zoals we immers in de Introductie en in hoofdstuk 2 al gezien hebben, zijn onze bekende 'nationale' munteenheden munteenheden op basis van bankschuld, dat wil in werkelijkheid zeggen particulier uitgegeven bankgeld dat op nationaal niveau is erkend. Mogelijke problemen ontstaan wanneer ondernemingsgeld de facto of wettelijk bekrachtigde monopolies worden, waardoor de keuzemogelijkheden van de mensen worden verminderd en die kunnen leiden tot machtsmisbruik door diegenen die dat monopolie bezitten.[93]

Aan de positieve kant geeft informatie-als-middel aan meer mensen dan ooit de mogelijkheid om hun eigen munteenheden te scheppen die hun eigen waarde kunnen weerspiegelen. Om te beginnen moeten we ons er daarom van bewust zijn dat er keuze in geldstelsels bestaat, en dat die keuze belangrijk is. Historisch gezien zijn de meeste eigenschappen van geldstelsels niet bewust totstandgekomen. Zij hebben zich gewoon ontwikkeld en weerspiegelden uiteindelijk slechts datgene wat de machtsstructuur en het collectieve onderbewustzijn van de bijbehorende samenlevingen eraan toekenden. Nu hebben we de kans het anders te doen. We weten genoeg over geld en het collectieve onderbewustzijn om over de beschikbare opties te kunnen praten. Bewuste keuze in geldstelsels op alle niveaus - wereldwijd, nationaal, bij ondernemingen, aan de wortels van de samenleving of individueel - zou wel eens de krachtigste invloed kunnen zijn op het vaststellen of de kansen van het Informatietijdperk wel of niet tot Duurzame Voldoening of een andere uitkomst zullen leiden.

---

93 Hayek was nog strenger in zijn commentaar dat 'praktisch alle regeringen uit het verleden hun exclusieve macht hebben gebruikt om geld uit te geven, teneinde de mensen op te lichten en te plunderen'. (Hayek: 'Choice in Currency: a Way to Stop Inflation', IEA Occasional Paper 48, 1976).

In het volgende hoofdstuk zullen we de gevolgen voor de samenleving onderzoeken van de overheersing van verschillende soorten munteenheden die door verschillende deelnemers worden geschapen.

'Nooit eerder heeft de mensheid zoveel macht gecombineerd met zoveel wanorde, zoveel zorgen met zoveel mogelijkheden tot vermaak, zoveel kennis met zoveel onzekerheid.'

- *Paul Valéry*[94]

'Bij het schrijven van scenario's weven we mythes - oude en nieuwe die in de toekomst belangrijk zullen zijn.'

- *Peter Schwartz*[95]

'De mensheid treedt een periode van extreme alternatieven binnen.'

- *Botkin, Elmandjira en Malitza*[96]

94 Valéry, Paul: Historical Fact (1932).

95 Schwartz, Peter: The Art of the Long View (New York: Doubleday Currency, 1996), blz. 43.

96 Botkin, J., Elmandjira, M. en Malitza, M.: No Limits to Learning: Bridging the Human Gap (New York: Pergamon Press, 1979).

Hoofdstuk 4. Vijf scenario's voor de toekomst

Dit hoofdstuk onderzoekt mogelijkheden in de toekomst door middel van scenario's die alle gericht zijn op ruwweg één generatie in de toekomst, rond het jaar 2020.

De 'Officiële Toekomst' is een eenvoudige extrapolatie van wat in de afgelopen paar decennia algemeen bekend is geworden. U zult zien waarom zo'n scenario een waarschijnlijkheid van nul heeft dat het zich zal voordoen. Dit wordt gevolgd door vier scenario's die meer waarschijnlijk zijn en waarvan elk de gevolgen van de veranderingen die zich op het ogenblik in ons geldstelsel voordoen en die vorm geven aan onze toekomstige samenlevingen, benadrukt. Deze scenario's zijn Het Corporate Millennium, Zorgzame Samenlevingen, Hel op Aarde en Duurzame Voldoening. Een verhaaltje zal de essentie van de levensstijl voor elk scenario weergeven. Ondersteunende bewijsvoering, waar mogelijk in grafische vorm, wordt geleverd om een stevige ondergrond voor de waarschijnlijkheid van zo'n uitkomst te geven. In de conclusie worden de vier scenario's in een breder perspectief geplaatst en worden de drijvende krachten waardoor zij werden gevormd, geïdentificeerd.

Scenario's - een blik op de toekomst

Scenario's zijn gereedschappen die ons helpen om op gestructureerde manier na te denken over een complexe serie gebeurtenissen of verbanden. Zij geven informatie voor onze besluiten en keuzes van vandaag, die gericht zijn op het scheppen van een betere toekomst. Zij stellen ons in staat, op betere informatie gebaseerde besluiten te nemen, die bestand zijn tegen een brede reeks toekomstige mogelijkheden. Aristoteles vermoedde lang geleden dat als we de toekomst kennen, we die niet kunnen veranderen; en als we die kunnen veranderen, kunnen we die niet kennen. Daarom zijn scenario's geen extrapolaties of voorspellingen.

Een van de eerste ontwerpers van het bouwen van scenario's, Napier Collyns, heeft het proces 'een fantasierijke sprong in de toekomst' genoemd. Zijn collega, Peter Schwartz, voorzitter van Global Business Network, beschreef ze als 'gereedschappen om een langetermijnvisie te maken; het zijn verhalen over hoe de wereld zou kunnen worden. Het zijn verhalen over betekenis en bedoeling. Zij leggen uit waarom dingen zouden kunnen gebeuren en zij brengen in gebeurtenissen ordening en samenhang aan. Verhalen zijn de oudste manier in de geschiedenis om kennis te organiseren en te communiceren, en een van de duidelijkste wegen naar uw visuele geheugen.[97]

Dit bouwen van scenario's heeft drie doelen:

1. Het ter discussie stellen van gewoontes in gedachtevorming, mentale modellen, beelden en overtuigingen. We hebben allemaal onze eigen manier om tegen de wereld aan te kijken, een manier die verenigbaar is met onze standpunten en overtuigingen. Zo'n manier van denken kan een nuttige ontwikkeling van inzichten blokkeren. Scenario's stellen ons in staat om die filters even weg te nemen, de blinde plekken en de verborgen aannames tevoorschijn te laten komen en een nieuwe blik op de toekomst te geven.
2. Het identificeren en beter begrijpen van de onderliggende krachten waardoor de voornaamste gebeurtenissen plaatsvinden. In ons geval

De vlucht van de flamingo's

Gedurende de eerste helft van de jaren-negentig riepen door Shell getrainde scenariodeskundigen vertegenwoordigers van alle partijen in Zuid-Afrika bijeen. Onder de deelnemers van deze vertrouwelijke bijeenkomsten waren vier ministers van de toekomstige regering van president Mandela. Het scenario dat in Zuid-Afrika werd ingevoerd, werd 'De vlucht van de flamingo's' genoemd, een metafoor voor het door alle partijen langzaam maar gezamenlijk van start gaan. Clem Sunter, nu werkzaam bij Anglo-American, heeft delen uit deze scenario's gepubliceerd.[98]

zullen in het bijzonder de gevolgen van een verschuiving van de controle over geldstelsels naar verschillende nieuwe spelers worden benadrukt.
3. Het creatief met deze ontdekkingen omgaan en het gebruiken van de helderheid die zij verschaffen, om vorm te geven aan een meer gewenste toekomst.

Scenario's zijn geen academische oefeningen. Het proces van het bouwen van scenario's stelde Shell in staat de val van de voormalige Sovjet-Unie te voorspellen en zich daarop voor te bereiden, waardoor het een vergissing als het investeren van miljarden dollars in Noordzee-olie kon voorkomen. Shell actualiseert zijn scenario's nog steeds ongeveer eens per drie jaar.

Dit proces droeg ook bij aan het 'wonder van Zuid-Afrika', de vreedzame overgang na de apartheid (zie kader). Dezelfde methodes werden verder verfijnd door het Global Business Network, dat werd opgericht door enkele oud-medewerkers van Shell, en werden later gepubliceerd door Peter Schwartz.[99]

De Officiële Toekomst: 'Meer van hetzelfde'

De Officiële Toekomst, zoals men ons zegt dat we die in de komende decennia kunnen verwachten, is meestal een extrapolatie van wat er in de afgelopen ongeveer twintig jaar is gebeurd.

In de Officiële Toekomst bijvoorbeeld verwacht men van dezelfde politieke partijen dat zij zullen doorgaan met te wedijveren om de macht op dezelfde posities. Schoolkinderen zullen doorgaan met ongeveer hetzelfde te leren als hun voorgangers deden. Dezelfde gewassen zullen verbouwd, geoogst, verkocht, bereid en gegeten worden, op ongeveer

97 Schwartz, Peter: 'Foresee the Futures: The Art of the Long View', Soundview Executive Book Summaries, vol. 13, nr. 8, deel 2. Augustus 1991, blz. 1-3.
98 Sunter, Clem: The World and South Africa in the 1990s, en The High Road: Where are we Now? (Capetown: Tafelberg, Huam and Rousseau, 1996).
99 Schwartz, Peter: The Art of the Long View (New York: Doubleday Currency, 1996).

dezelfde manier als in het verleden. Computers zullen steeds sneller, goedkoper, kleiner worden. We zullen onze aankopen nog steeds betalen met de bekende euro's, dollars, pesos, ponden, francs, reales of yen. We gebruiken misschien 'smartcards'[100] in plaats van de bekende biljetten, magnetische creditcards of cheques. We bewaren ons muntgeld misschien in een elektronische in plaats van in een leren portemonnee. Maar hoeveel hiervan is per slot van rekening nu écht belangrijk?
In de meer verfijnde omgeving van het wereldgeldstelsel kunnen we verwachten dat af en toe een crisis enkele individuele landen kan treffen - zoals gebeurde in het Verenigd Koninkrijk aan het einde van 1991, Scandinavië in 1992, Mexico in december 1994, Thailand in juni 1997, Indonesië in december 1997, Rusland in september 1998 en Brazilië in januari 1999. Eens in de zoveel tijd zal de pers ook een 'grote overeenkomst' aankondigen. Zulke overeenkomsten krijgen een naam, zoals het 'Plaza Agreement'[101] of het 'Verdrag van Maastricht'[102], die aangeven waar de overeenkomst werd getekend maar die geen aanduiding geven van de pragmatische gevolgen voor ieder van ons.

Deze Officiële Toekomst[103] komt neer op een voortzetting van onze manier van leven in de afgelopen paar decennia. Maar het echte probleem met deze Officiële Toekomst is dat ze geen enkele waarschijnlijkheid heeft om plaats te vinden. In de woorden van Willis Harman: 'Onze samenlevingen hebben een punt bereikt waar transformatie geen keuzemogelijkheid meer is.'

---

100 'Smartcards' zien eruit als plastic creditcards, maar zij bevatten een computerchip in plaats van de magnetische strip om gegevens op te slaan. Dit maakt niet alleen het opslaan van veel meer informatie mogelijk, maar ook het lokaal verwerken van gegevens voor bijvoorbeeld identificatie en coderingsdoeleinden.

101 Het 'Plaza Agreement' was het akkoord dat de 'G 5', de vijf belangrijkste centrale banken (VS, Japan, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk) in 1985 in het Plaza Hotel in New York ondertekenden, teneinde een gecoördineerde poging te doen om de waarde van de dollar op de wereldmarkten te verlagen. Het markeerde het einde van de non interventiepolitiek door de VS op de valutamarkten.

102 Zo genoemd naar de Nederlandse stad waar de landen van de Europese Unie overeenkwamen om de volgende fase van het Europese integratieproces te implementeren, inclusief de enkelvoudige munteenheid, de 'euro', die in 1999 werd geïntroduceerd.

103 Terminologie en methodologie van scenario's zijn ontleend aan Schwartz, Peter: The Art of the Long View (New York: Doubleday Currrency, 1996), blz. 19.

Waarom de Officiële Toekomst níét zal plaatsvinden

De woorden van Harman zijn om twee redenen profetisch.

De eerste werd al opgenomen in de Hogedrukketel in hoofdstuk 1 (zie figuur 1.3). De historisch ongekende samenkomst van de vier megatrends - Verouderingsgolf, Informatierevolutie, Klimaatverandering/ondergang van biodiversiteit en Monetaire Instabiliteit - wijzen erop dat 'business as usual' gewoon geen realistische mogelijkheid is. Elk van deze trends is voldoende om de bekende sociale patronen significant te verstoren. Hun combinatie maakt het hoogst onwaarschijnlijk dat we in staat zullen zijn het bekende pad ongestoord te kunnen vervolgen.

De tweede reden waarom de Officiële Toekomst niet zal plaatsvinden, heeft direct te maken met het onderwerp van dit boek: de toekomst van het geld. Zelfs voordat elk van deze megatrends volledig is uitgewerkt, heeft het decennium van de jaren negentig diverse belangrijke experimenten laten zien die de aard van het geld veranderen. Niemand betwist dat nieuwe technologieën de vorm van ons geld zullen veranderen (dat wil zeggen de steeds vluchtiger vormen die ons 'normale' nationale geld kan aannemen, zoals elektronische bits in een automatisch betaalsysteem, op smartcards of op het net). Maar dat is slechts een deel van wat er gaat gebeuren.

Parallel met deze ontwikkelingen van elektronisch geld komt er iets heel anders naar voren. Er zijn mensen op de wereld die al heel andere soorten geld op de markt hebben gebracht of daarmee experimenteren. Zij veranderen wat geld is, wie het schept, wat het betekent, welke gevoelens het oproept, en hoe mensen zich ten opzichte van elkaar en het milieu zullen gedragen als ze het gebruiken.

We weten dat de technologische veranderingen die de meest indringende invloed op de samenleving zullen hebben, díé veranderingen zijn die de middelen veranderen waarmee mensen met elkaar omgaan. Fundamentele veranderingen in beschavingen zijn herleid tot de uitvin-

ding van het schrift[104], het alfabet[105] en de drukpers.[106] De adembenemende sociale, politieke en economische gevolgen van de uitvinding van de telefoon, de auto en de televisie[107] zijn klassieke voorbeelden van zulke veranderingen die zich voordeden tijdens de 20e eeuw.

Veranderingen in de aard van het geld zullen minstens even zo grote gevolgen hebben als elk van de hiervoor gegeven voorbeelden. Geld is ons belangrijkste middel voor materiële ruil met mensen buiten onze directe intieme omgeving. Wat staat in een kapitalistische samenleving, van alle middelen die de menselijke relaties kunnen veranderen, meer centraal dan geld? Kapitalisme gebruikt de geldstroom op de markt om de middelen toe te wijzen aan alle deelnemers in die samenleving. In het kapitalisme is geld niet alleen het middel maar ook het doel van de overgrote meerderheid van alle ruilhandelingen. De interne verbrandingsmotor veranderde slechts de aard van ons transportsysteem, en kijk eens naar de resultaten! In de huidige kapitalistische samenleving zou het veranderen van geld gelijkstaan aan het veranderen van zowel de brandstof als van de onderliggende beweegredenen van het merendeel van onze handelingen. Daarom zal het veranderen van de aard van ons geld waarschijnlijk veel verder reikende gevolgen hebben dan we ons ooit kunnen voorstellen.

Er zijn nu honderden projecten aan de gang die nieuwe soorten geld gebruiken en die projecten leiden precies tot zo'n transformatie. Samen geven ze een sterke aanwijzing dat ons hele concept van geld zal veranderen. Enkele van die projecten hebben betrekking op de machtigste organisaties ter wereld en op miljarden dollars aan investeringen. Andere zijn door sociale activisten in een tiental landen met minieme middelen ingevoerd, en weer andere werden bedacht door een eenzame 'cyberpunk' op een zolder in Silicon Valley. Volgens mijn voorspelling zal 95% van al

104 Havelock, Eric: The Muses Learn to Write: Reflections on Orality and Literacy, from Antiquity to the Present (Stanford, C.N: Yale University Press, 1988).

105 Shlain, Leonard: The Alphabet versus the Goddess: The Conflict between Word and Image (New York: Viking, 1998).

106 McLuhan, Marshall: The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographical Man (Toronto: University of Toronto Press, 1962).

107 Zie onder andere McLuhan, Marshall: The Medium is the Message: an Inventory of Effects (Hardwired, 1996).

deze projecten niet overleven; maar de resterende 5% zal erin slagen om onze economieën, onze samenlevingen, onze beschaving en onze wereld voor altijd te veranderen.

Op dezelfde radicale manier waarop het buskruit aan het einde van de Middeleeuwen het lot bezegelde van het feodale systeem in Europa, zullen de geldprojecten die overleven de richting bepalen van de machtsverschuiving in de volgende eeuw. Wat dit zo verschrikkelijk opwindend maakt (of beangstigend, afhankelijk van uw gezichtspunt), is dat we helemaal niet kunnen weten welke aanpak zal winnen. Het zijn niet noodzakelijk regeringen of ondernemingen, of zelfs niet de projecten met het meeste geld of de beste medewerkers, die de grootste kans hebben. Sommige kleine entrepreneurs in een garage waren succesvol waar de reuzen faalden. De conventionele wijsheid heeft lang volgehouden dat slechts de grootste ondernemingen toptalenten en noodzakelijke financiering konden aantrekken, omdat hun omvang automatisch macht op de markt zeker stelde. In de jaren negentig is geen van deze gevestigde 'feiten' overeind gebleven.

Als we praten over de toekomst van het geld kunnen we er niet omheen om te praten over de toekomst van onze samenlevingen en van onze wereld. Dit moet niet gezien worden als een mechanische oorzaak-en-gevolgverhouding tussen geldstelsels en brede sociale veranderingen. Samenlevingen zijn buitengewoon complexe stelsels en kunnen daardoor onmogelijk in eenvoudige mechanische termen worden begrepen. Dit is nu méér waar dan ooit. Voor de eerste keer in de geschreven geschiedenis is ons geldspel echt een wereldwijd spel geworden. Nu ex-communistische landen, en zelfs het huidige 'communistische' China, onherroepelijk zijn overgegaan op geld als de sociale motivator van keuzes, kan het veranderen van het geldstelsel de krachtigste beschikbare manier zijn om ons collectieve gedrag op wereldschaal bewust te veranderen. Voor het eerst in de geschiedenis zullen bovendien de effecten van elke monetaire verandering worden verveelvoudigd door onze informatie- en communicatietechnologieën, die ons met hoge snelheid naar veelal niet in kaart gebrachte gebieden zullen voortstuwen.

Overwegend dat de Officiële Toekomst niet zal plaatsvinden, wat zijn dan enkele van de meer waarschijnlijke toekomsten? Hier zijn vier verschillende richtingen waar veranderingen in ons geldstelsel ons naartoe kunnen voeren:

- Het Corporate Millennium: een wereld waarin particulier ondernemingsgeld de rol van onze bekende nationale munteenheden op basis van bankschuld heeft overgenomen.
- Zorgzame Samenlevingen: waar een wereldwijde ineenstorting van het geld geleid heeft tot lokale munteenheden, gebaseerd op de gemeenschap, als de overheersende geldscheppende kracht.
- Hel op Aarde: waar na de val van het officiële geldsysteem geen nieuwe sociale of monetaire ordening in staat was zich te vestigen.
- Duurzame Voldoening: een wereld waarin verschillende soorten geldinnovaties - beschreven in Deel II van dit boek - een succesvolle preventieve maatregel vormen tegen het instorten van geld en een 'Integrale Economie' scheppen waarin de oude en de nieuwe geldstelsels elkaar effectief in evenwicht houden en aanvullen.

Het Corporate Millennium

Het scenario van het Corporate Millennium laat zien hoe macht, inclusief de macht om geld te scheppen, in de volgende decennia zou kunnen verschuiven naar de belangrijkste internationale ondernemingen. Dit verhaal is een verslag van een journalist nadat hij in het jaar 2020 de laatste Eerste Minister van Groot-Brittannië heeft geïnterviewd.

Vaarwel aan de laatste Eerste Minister[108]

Londen, 7 februari 2020

Terwijl hij naar de branden keek die op de South Bank woedden, sprak ik in zijn kantoor in Westminster Palace met de laatste Eerste Minister van Groot-Brittannië. Dit was het meest oprechte en informele interview dat ik ooit met hem gehad heb, misschien omdat het ook zijn laatste was.

'Dit is niet mijn probleem meer,' was zijn openingszin. Eerder die dag had hij de laatste stukken getekend. Om middernacht zou Securicor de politietaken in het Verenigd Koninkrijk overnemen.

Dit was het laatste stukje van de puzzel. Executive Solutions had al het contract voor de strijdkrachten verkregen, in ruil voor controle over de offshoreolievelden van Cornwall. De Sociale Diensten worden beheerd door Sonysoft, nadat Sony, na de tragische dood van Bill Gates, het Microsoft-concern had overgenomen. Consolidated Banks bestierde de economie. NewsCorp had de rechten van het ministerie van Onderwijs. Zelfs de Houses of Parliament, die niet langer nodig waren omdat gekozen vertegenwoordigers geen betekenisvolle functies meer hadden, waren eigendom van Virgin. Morgen zouden de makelaars in onroerend goed naar Downing Street 10 komen kijken, en hij zou met pensioen gaan, net zo gemakkelijk als de macht in handen van de ondernemingen was gekomen.

Hij toonde me een boek met oude krantenknipsels. Het eerste knipsel was een verslag van zijn eerste redevoering in de Commons in 1992. Hij had het verlies van de Britse soevereiniteit aan de Europese Unie aangevallen. Hij glimlachte over zijn eigen naïviteit. 'Ik sprak over immigratie, de noodzaak van meer controle. Dat had ik goed mis. Het land binnenkomen, elk land binnenkomen, is nu gemakkelijk - je hoeft alleen maar een vliegticket te kopen. Maar het grondgebied van ondernemingen binnengaan, zoals Islington, Belgravia of Lower Manhattan, vereist een elektronische afspraak en een 'positieve identificatie'.

Zijn gezicht werd grimmig. 'Echt efficiënt, deze technologie van "positieve identificatie". Zoals met de meeste belangrijke zaken in de geschiedenis was haar algemene acceptatie een samenloop van bewuste keuze, toeval en noodzaak. De bewuste keuze was de oorspronkelijke rechtvaardiging om

---

108 De stijl van dit scenario en een gedeelte van de inhoud zijn geïnspireerd door twee artikelen: 'Altered States' door Paul Rogers en 'The Wild Frontier' door Peter Popham, beide in The Sunday Review (zondagsbijvoegsel van The Independent, 13 oktober 1996), blz. 10-14. Hoewel sommige ideeën uit deze artikelen komen, zijn er ook aanzienlijke toevoegingen en veranderingen, waar de oorspronkelijke auteurs het wellicht niet mee eens zijn en waarvoor ik de volledige verantwoordelijkheid neem.

op administratieve gronden smartcards te testen - zij zouden naam, sofinummer, rijbewijs, verzekering voor eerste hulp en medische informatie bevatten. Het toeval was de "creditcardaanval", toen een groep hackers - die geduldig een database met creditcardnummers, kredietlimieten en goedkeuringscodes hadden verzameld - op een dag in 2002 verdwenen nadat zij honderden miljoenen dollars van honderdduizenden rekeningen hadden gehaald. Daarna drong de technologie van smartcards zichzelf bijna van de ene op de andere dag op en het verband met elektronische identificatie was heel zinvol om de beveiliging te verbeteren. Maar na de overal ter wereld optredende sociale onrust in 2006 werden twee extra soorten gegevens toegevoegd, te beginnen in de VS: het PSC-niveau en de PEC-volgorde, die zowel in de fysieke ruimte als in de cyberspace werkten.[1]

Hij ging verder, met wat droefheid in zijn stem. 'Ik herinner me dat ik ooit in 1996 een nieuwsuitzending van de BBC zag over trends in Amerika. Het ging over de Mall of the Americas, in die tijd het grootste winkelcentrum ter wereld waar, uit veiligheidsoverwegingen en op verzoek van het volwassen winkelende publiek, de toegang aan teenagers zonder begeleiding verboden was. Die jongeren hadden ook niet de economische koopkracht die hun aanwezigheid daar kon rechtvaardigen. Ik herinner me dat ik dacht dat zoiets nooit in het Verenigd Koninkrijk zou kunnen gebeuren. Finland was toen, in de laatste dagen van de 20e eeuw, het eerste land dat het algemeen gebruik van smartcards voor positieve identificatie voorschreef. De Amerikanen kopieerden dat experiment eerst in de grootstedelijke gebieden om te kunnen omgaan met de toenemende onrust in de steden. Korea was het eerste land dat het chirurgisch implanteren van chips in de hand bij de geboorte legaliseerde. Nu stelt het contract met Securicor, dat ik vanochtend heb getekend, dat implantaten, in overeenstemming met de overeenkomst met Interpol, wereldwijd nodig zijn en daarom ook in het Verenigd Koninkrijk. Hun argument is onweerlegbaar: hoe kan iemand toezicht houden op de wereldcybersfeer als er gaten zitten in het veiligheidssysteem en mensen daardoor kunnen binnenkomen zonder een individueel identificatie-implantaat?'

Hij vervolgde: 'Een informatiebrug tussen de productbarcodes en persoonlijke identificatie was ook onvermijdelijk. In de jaren negentig wisten we al dat informatie over wie wat koopt belangrijker was dan winst. Zelfs Orwell voorspelde geen Big Brother die het leven van alle mensen op dat niveau van details kon reconstrueren. Elke aankoop, elke betaling en elk telefoongesprek dat gedaan wordt met geld dat te herleiden is, wordt routinematig opgeslagen in enorme databases om in de toekomst te kunnen gebruiken. Dit is voor ondernemingen het meest waardevolle marketinginstrument van het Informatietijdperk. Maar het is nóg belangrijker geworden om iedereen na te kunnen trekken of ze dubieuze veiligheidsbanden hebben.'

De laatste Eerste Minister stond erop dat ik zou opschrijven dat hij nog een laatste keer geprobeerd heeft het tij te keren. 'Maar er was eigenlijk

---

[1] In het cyberjargon van 2020 is de cybersfeer de ruimte waar alle elektronische technologieën - betaalsystemen, telefoon, computers, media, veiligheidssystemen, internet - samenkomen in één naadloos systeem. De Personal Security Clearance (PSC) definieert de gebieden waar iemand toegang toe heeft – welke gebieden van de stad, welke gebouwen, welke kamers in bepaalde gebouwen van een onderneming. Dit wordt allemaal keurig georganiseerd door veiligheidssystemen, die automatisch worden bijgewerkt als u een afspraak hebt met iemand in een van de ondernemingsgebieden. Het apparaat leest de status van uw 'positieve identificatie' als u erlangs loopt. Absoluut niet opdringerig - zolang u de juiste toestemming hebt. Dezelfde PSC controleert ook de toegang tot de cybersfeer. Het werd noodzakelijk de veiligheid te verhogen naarmate grotere delen van de samenleving - die waren buitengesloten van de voordelen van de banen bij de ondernemingen - in toenemende mate gewelddadig werden om te overleven (van kleine straatmisdaad tot het ontvoeren van managers, cyberterrorisme, chantage onder bedreiging van massale ontwrichting enzovoort). De Personal Economic Clearance (PEC) definieert de kredietwaardigheid van een individu om de verschillende ondernemingsgelden waarin hij of zij deelneemt te kunnen gebruiken. Zonder de juiste 'economische goedkeuring' kan men bepaalde winkels of winkelzones niet binnengaan, of dat nu in het centrum van de stad is of in de cyberwinkelcentra (daar is toch niet zoveel te koop wat iemand met een lagere goedkeuring zich zou kunnen veroorloven).

geen keuze meer. De eerste waarschuwingssignalen waren al gegeven toen destijds, in 1991, "marktkrachten" het Verenigd Koninkrijk uit het Europese Monetaire Stelsel dwongen. Later probeerde de "linkse" Franse president de belastingen te verhogen teneinde essentiële diensten te kunnen betalen. Het kapitaal was plotseling gevlucht. De rijken, zelfs de redelijk welvarende mensen, waren naar andere belastingoorden geemigreerd. De multinationals hadden een paar maanden nodig om hun werkzaamheden te beëindigen en verhuisden de meeste dingen die in Frankrijk werden gedaan naar vriendelijker omgevingen. Glen Peters, de directeur van de afdeling Toekomst bij Price Waterhouse, noemde ze al in 1996 nomaden. "Ze pakken wat ze kunnen zolang er voldoende is, dan sluiten ze de zaak en gaan ze ergens anders heen."
Na die episode moesten alle landen concurreren om hun begrotingen tot op het minimum te bezuinigen. De laatste zaken die werden geschrapt, waren subsidies voor het aantrekken van buitenlandse investeringen. De digitale revolutie was echt de drijvende kracht geweest. Bill Gates werd de nieuwe Karl Marx of George Washington, afhankelijk van uw gesprekspartner, die ons rechtstreeks naar het Corporate Millennium leidde.

Misschien was het te voorzien geweest dat het Kennistijdperk het Ondernemingstijdperk zou worden. Uiteindelijk waren het de ondernemingen, die altijd het meest effectief waren geweest in het gebruiken van kennis op een georganiseerde, strategische manier, die boven alles uit torenden. Kennis, macht en geld zijn altijd nauw met elkaar verbonden geweest en zijn nu direct uitwisselbaar geworden. En regeringen doen in alle drie niet meer mee. 'We zouden het hebben moeten zien aankomen,' bedacht hij. 'Al in de jaren negentig had Tim Melville-Ross, de directeur-generaal van het Institute of Directors, gezegd dat de mogelijkheid dat het Derde Millennium geregeerd zou worden door ondernemingen "een gerechtvaardigde zorg" was. Glen Peters had gezegd dat "alles erop wijst dat het tij waarschijnlijk niet te keren is". Niet iedereen was het ermee eens dat het zo dramatisch zou zijn. Sommigen hadden gedacht dat de Staat zou terugkeren naar zijn traditionele rol van het stellen van regels en het voeren van oorlogen. Maar we verwachtten allemaal dat het Informatietijdperk op dezelfde manier alles omver zou werpen als de Industriële Revolutie dat

gedaan heeft. En kijk eens wat er gebeurd is met de oude grootgrondbezitters, om nog niet te spreken van de boeren. Heel veel zakengoeroes hadden al decennialang de alarmbel geluid. Ik herinner me dat Charles Handy, de schrijver van The Empty Raincoat, zei: "Ondernemingen worden nog steeds geleid als een totalitaire staat."[109]

'Het was echt bekeken,' merkte hij op, 'toen ondernemingen direct hun eigen geld gingen uitgeven in plaats van gewoon te concurreren om de munteenheden die de banken uitgaven onder overheidstoezicht. Het begon tamelijk onschuldig met Frequent Flyer Miles die in het begin verdiend konden worden met vliegtickets en alleen daarvoor konden worden ingeruild. American Express heeft het concept gewoon algemeen toepasbaar gemaakt door zijn "geld voor de wereldreiziger, wereldwijd inwisselbaar" te creëren. Toen deze prototypes fuseerden met de onstuimige cybereconomie werd het bijna een strijd van ieder voor zich. Maar doordat de grotere ondernemingen onderhandelden over samenwerking en convertibiliteit, hebben we de werkelijkheid van vandaag gemaakt: een paar overheersende "harde" ondernemingsmunten die gebaseerd zijn op echte goederen en diensten en die in toenemende mate de "instabiele nationale munteenheden op basis van alleen schulden" overnemen.'
De Eerste Minister wreef het stof van de vensterbank. Niemand kwam hier nog. Het parlement had zijn debatten al bijna een decennium op het internet gehouden. Daardoor konden de politici meer tijd in hun kiesdistrict besteedden, althans dat dacht men. Maar in de kiesdistricten was er niemand die daar iets om gaf. Iedereen wist dat de politici geen echte macht hadden om de gebeurtenissen te beïnvloeden.

Hij vervolgde: 'Het keerpunt voor de media kwam toen zij ontdekten dat wat de mensen echt willen, is afgeleid te worden van de werkelijkheid. Dus werd nieuws steeds meer tot vermaak. Ik wil wedden dat er van de beelden die NewsCorp van de relletjes van vanavond geschoten heeft, méér gebruikt gaan worden als een stuk van de laatste episode van hun series over Cybercops en Rovers dan er in de nieuwsuitzending worden getoond. Berichten over ondernemingen en ontspannend nieuws hebben

109 Handy, Charles: The Empty Raincoat (Londen: Arrow Business Books, 1992).

langzaamaan de verslagen van politieke kwesties vervangen. De opkomst bij verkiezingen is geslonken tot 5%. Mijn regering heeft minder wettige basis dan de dictator van een bananenrepubliek. Toen ik probeerde er een nieuwe wet door te krijgen om de samenwerking tussen NewsCorp en de BBC te ontbinden, werd ik gewoon weggelachen. Het enige wat ik nog kon doen, was ermee te stoppen.

Niet alles is natuurlijk slecht. Sommige organisaties, zoals zeer bekende liefdadigheidsinstellingen, musea of universiteiten hadden het onder het nieuwe regime goed gedaan. De meeste werknemers werkten vanuit huis of ergens waar het prettiger was dan in de grote steden. Londen was al bijna een eeuw aan het krimpen en telewerken gaf de laatste duw aan de uittocht. De straten zijn nu vooral gevuld met toeristen. Het paleis van Westminster blijft een prachtig oud gebouw, hoewel het nu een overdekt park is, sinds Disney het met het perfecte thema opknapte. Zoals de brochure zegt: "Gekozen Regeringen in het verleden: van de Magna Carta tot het jaar 2000." Ze houden zich niet helemaal aan de historische feiten en benadrukken alleen de meest opwindende gebeurtenissen. Maar ik voel me buitengesloten - ze zetten de klok stil bij het jaar 2000, want dat was gemakkelijker voor de marketing.

Ja, de gebouwen zullen het wel overleven. Maar de mensen? Niet dat de mega-ondernemingen hen slecht behandelden. Op veel gebieden hadden burgers van Goldman Sachs of Chrysler-Daimler-Benz meer voordelen dan wanneer je een Britse of een Duits/Amerikaanse burger was. Bepaalde soorten werknemers hebben een leven als koningen uit het verleden. De City betaalt enorme salarissen aan mensen met de juiste vaardigheden. Het probleem is dat niemand de wereldreuzen kon overtuigen om sociaal verantwoordelijk te worden. In de vorige eeuw probeerden de grote ondernemingen de regels bij te stellen. Nu zijn er geen regels, behalve de regels die ze zelf maken. "Je moet je afvragen of grote ondernemingen en vertegenwoordigende instellingen als de onze, macht op de juiste manier kunnen toepassen," waarschuwde Tim Melville-Ross al in de jaren negentig. "En het is absoluut niet zeker dat ze dat zullen doen." Hij had verwacht dat openheid en openbaar toezicht voldoende zouden zijn om goed

gedrag veilig te stellen. Ook Glen Peters had beargumenteerd dat de consument machtiger was dan de grootste onderneming. Het publiek had ondernemingen die ze niet prettig vonden geboycot, maar deze zinloze benadering leidde nauwelijks tot resultaat. Grote ondernemingen controleren immers ook de meeste informatie die de mensen kregen, direct als eigenaar van de media of indirect door de invloed van advertentiegelden. Zij zijn er ook in geslaagd bijna de gehele cybersfeer te koloniseren.

En er is ook nog altijd de ongecontroleerde Cyberondergrondse, die de leiding heeft bij het terugvechten. Vergeleken daarmee waren de aanslagen van de IRA in Londen een eitje. Wie had ooit gedacht dat wapens voor massavernietiging door wapens voor massale ontwrichting zouden worden vervangen? De gekte op de aandelenmarkten die ondergronds door hackers was veroorzaakt, tot wanorde gebrachte betaalsystemen, burgervliegtuigen die in de lucht tegen elkaar botsen, forenzentreinen die op het verkeerde spoor zijn geleid en met vrachttreinen botsen. En als zich zo'n grote ontwrichting voordeed kon niemand een ambulance bellen - het netwerk van 999 was opgeblazen door een computervirus. En de oude vormen van geweld vormen nog steeds een bedreiging. Zelfs Bill Gates met al zijn lijfwachten kon niet voorkomen dat hij samen met zijn gepantserde wagen werd opgeblazen.
Maar wat kan men verwachten als een derde van de bevolking, inclusief velen van onze slimste kinderen, geen baan kan vinden, geen plaats heeft aan onze gezamenlijke tafel, niet in de steeds meer paranoïde zakenwereld past? De terugslag op zachtaardige mensen in de zakenwereld was hard. Vrouwen hebben de schuld gekregen omdat zij niet begrijpen dat het een harde wereld is, dat de zakenwereld oorlog voert met deze cyberterroristen. "Doe mee of vertrek" was de onuitgesproken regel geworden, die erg effectief was voor het verkrijgen van volgzaamheid onder de "meedoeners".'

Weer keek de Eerste Minister over de rivier uit en huiverde. Mensen op de oever aan de overkant hielden brandende toortsen omhoog. 'Dat is het echte probleem, het steeds groeiende aantal buitengeslotenen. De onderklasse is al decennia achtergebleven. Toen ik nog een kind was, leefden er

mannen buiten op straat. Toen kwamen de kinderen, en toen hele gezinnen. Nu lijken het wel horden. Professor Handy schatte dat 20% van de bevolking niet in staat zou zijn om te werken. Hij schatte te laag: met de toenemende sociale onzekerheid en criminaliteit moeten ondernemingen nog kieskeuriger zijn dan ooit bij het aannemen van iemand die een veiligheidsrisico zou kunnen zijn. De werkloosheid neemt toe voor allen die te oud zijn, of achterhaalde vaardigheden of een dubieuze veiligheidsachtergrond hebben.'

De laatste Eerste Minister van het Verenigd Koninkrijk sloot zijn boek met krantenknipsels, deed het in zijn rode doos en verliet het parlementsgebouw voor de laatste maal. Terwijl hij naar buiten liep, keek hij omhoog. Het gloeiende logo van Seiko op de Big Ben werd van achteren verlicht door de gloed van de branden. Hij zei dat hij een diep gevoel van persoonlijk falen ervoer, samen met het falen van een regeringsstelsel. Een bladzijde van de geschiedenis was omgeslagen - onomkeerbaar.

Tijdschema voor de overgang

Hier volgt een tijdschema dat gedetailleerd een aannemelijke overgang van het Informatietijdperk naar het Corporate Millennium aangeeft. Alle gebeurtenissen tot en met 1998 zijn feitelijk, daarna zijn ze geprojecteerd.

Tijdschema van de revolutie

1970+	Experimentele invoering van Frequent Flyer Miles en barcodes voor producten.
1980+	Algemene erkenning voor trouwe-klanten-kaarten en productbarcodes. In Frankrijk invoering van smartcards voor betaaldoeleinden.
1992	Amex begint met een alliantiestrategie voor de markt van de 'veelvuldige reiziger', door het mogelijk te maken mijlen die als lid verdiend zijn om te zetten in 'Connect Plus' en omgekeerd, waardoor de trend van bredere acceptatie van particuliere munteenheden werd ingezet.
1994	De eerste chirurgisch in hondennekken geïmplanteerde chips voor positieve identificatie worden in Silicon Valley succesvol op de markt gebracht.
1995	Voor het eerst is de totale waarde van het openstaande ondernemingsgeld 'voor bepaalde doelen' $30 miljard; in Frankrijk zijn 30 miljoen oplaadbare

smartcards voor betalingen in omloop; werden 88 miljoen smartcards uitgegeven in Duitsland voor het managen van de informatie in de nationale gezondheidszorg; gaf de centrale bank van Finland een gecombineerde smartcard uit voor betalingen, sociale verzekeringen en gezondheidszorg.

1996 Joint venture tussen Microsoft en Barclays om elektronische betaalsystemen te ontwerpen. Door de fusie tussen CNN en Time-Warner ontstaat de grootste 'content'-onderneming. Invoering van internetstations op openbare plekken in het Verenigd Koninkrijk. Implementatie van het nieuwe World Trade Organization Verdrag, waardoor de meeste overgebleven nationale hinderpalen voor internationale handel werden opgeheven. Sensar, een pionierende onderneming op het gebied van biometrie, tekent contracten met NCR en OKI Electric Industry voor apparaten die in Automatic Teller Machines de iris scannen.

1997 De eerste Britten krijgen thuis toegang tot het internet via televisietoestellen. Biometrische irisscanners actief in Japan en Londen. Pilotproject tussen de immigratieautoriteiten van de VS en Bermuda voor het gebruiken van automatische apparatuur die de hand kan lezen, om het behandelen van veelvuldig reizende personen te versnellen. Microsoft introduceert Virtual Wallet in haar Internet Explorer 4.0. Worldcom fuseert met MCI, de grootste financiële transactie in de geschiedenis tot dan toe en ook de grootste fusie tussen 'carriers'; wereldwijd zijn 170 miljoen smartcards in gebruik.

1998 Citibank introduceert biometrische irisscanners in de VS. Identificatie met elektronische vingerafdruk geïmplementeerd. British Telephone en ATT fuseren en halen daarmee MTI-Worldcom als grootste telecomcarrier in.

1999 Versnelde fusietrend tussen informatie-'content'- en -'carrier'ondernemingen, zoals AOL en Time-Warner-CNN. Amex lanceert 'cash2000', een alomvattend ondernemingsgeld 'voor de wereldelite'.

2000 Het volume aan e-mails overschrijdt voor het eerst de gewone post. Wereldwijd zijn 600 miljoen smartcards in gebruik.

2001 Het eerste schandaal met betrekking tot Informatierechten breekt uit: medische informatie wordt gebruikt om mensen te chanteren om bij één bepaalde onlineleverancier te kopen. Omdat alle relevante databases zijn samengevoegd in een belastingparadijs in de Pacific is er geen wettelijk ingrijpen mogelijk.

2002 Korea vereist bij wet 'positieve identificatie-implantaten' in nieuwgeboren kinderen.

2006 Onderdrukking van de 'wereldwijde werkgelegenheidsrellen', die in de VS het meest gewelddadig zijn.

2015 Munteenheden van particuliere ondernemingen worden bij commerciële handelstransacties voor het eerst meer gebruikt dan nationale munteenheden.

2018 Beloften voor grote belastingverlagingen in het Verenigd Koninkrijk worden waargemaakt door het privatiseren van de overgebleven essentiële diensten.

2020 De laatste Eerste Minister van het Verenigd Koninkrijk treedt af.

Hoe is dit mogelijk?

Dit scenario beschrijft hoe de Industriële Revolutie de macht op beslissende wijze kon laten verschuiven naar de wereld van Ondernemingen, waardoor het concept van natielanden niet meer relevant was. In plaats van zich intern aan te passen aan hun bredere sociale rol hebben ondernemingen de wereld herschapen aan de hand van hun eigen prioriteiten. Als ondernemingen overheidsfuncties overnemen kan dit naar twee kanten toe werken, afhankelijk van het werkgebied en de manier waarop de diensten behandeld worden. Niemand betreurt bijvoorbeeld de telefoonondernemingen die in handen van de staat waren. Particuliere ondernemingen hebben betere en goedkopere diensten geleverd dan de overheidsinstellingen. Ook de opkomst van particuliere postdiensten, zoals Fedex of UPS, heeft de kwaliteit en betrouwbaarheid van de dienstverlening verbeterd.

Op andere gebieden is het resultaat minder vanzelfsprekend. Toen First Data Resources een technische school bouwde in Omaha voor de Universiteit van Nebraska, waar het lesprogramma specifiek aan de eisen van die onderneming werd aangepast, raakten we op het hellende vlak. Als kinderen op een middelbare school hun financiële opvoeding krijgen van een onderneming op het gebied van creditcards en als ze leren dat het een 'goede financiële handelwijze' is om 20 tot 30% van iemands inkomen te laten gebruiken voor het terugbetalen van schulden die gemaakt zijn door creditcards te gebruiken, zijn we op het verkeerde pad.

Gespecialiseerd ondernemingsgeld, zoals Frequent Flyer Miles, is alleen denkbaar door goedkope en alomtegenwoordige computermacht.

Het is slechts een kwestie van tijd voordat iemand (American Express, Microsoft, een of andere nieuw opgerichte cyberfirma, of een consortium van ondernemingen?) een volledige ondernemingsmunt uitgeeft, onderbouwd door hun goederen en diensten. Zelfs Alan Greenspan zegt dat hij 'in de nabije toekomst voorstellen verwacht voor uitgevers van elektronische betaalverplichtingen, zoals cards met ingebouwde waarde

of "digital cash", om gespecialiseerde gelduitgevende ondernemingen op te richten die een sterke balans en openbare kredietwaardering hebben' en hij voorspelt 'nieuwe particuliere geldmarkten in de 21e eeuw'.[110] Kortom, in plaats van te concurreren om de bekende nationale munteenheden die in stand worden gehouden door overheidsschuld zouden ondernemingen hun eigen munteenheid op basis van echte goederen en diensten kunnen uitgeven.

Regeringen zullen bij zo'n machtsverschuiving zeer waarschijnlijk niet de enige verliezers zijn. Een Corporate Millennium heeft bijvoorbeeld de potentie om de persoonlijke privacy en individuele rechten uit te hollen ten voordele van de grote ondernemingen. Deze uitholling komt voort uit het samenkomen van de volgende drie trends, waarnaar in het scenario werd verwezen:

1. De bespeurde noodzakelijkheid van persoonlijke identificatie ('positieve identificatie') om de veiligheid van elektronische betalingen te verzekeren. Naarmate de cybereconomie groter wordt en daarmee de cyberonderwereld totstandkomt, wordt de redelijkheid van zo'n maatregel groter.
2. Vormen van elektronisch geld - de oude nationale munteenheden of ondernemingsgeld - zijn zeer geschikt om 'achterhaalbaar geld' te worden, dat gemakkelijk gebruikt kan worden om te zien wie wat koopt. Het meest waardevolle marketinginstrument in het Informatietijdperk zullen de daardoor gecreëerde enorme databases van consumenten zijn, die nu al worden opgebouwd, zoals bevestigd wordt door de vraag van alle belangrijke detailhandelsketens naar ongekend grote middelen voor de opslag van gegevens. Nog een teken van deze trend: de Nector Bank in Zuid-Afrika geeft haar klanten gratis een draagbare telefoon, die hen elke ochtend automatisch hun bankstand doorgeeft, maar die ook alle andere telefoongesprekken bijhoudt om een profiel van hun klanten op te bouwen.

110 Greenspan, Alan: 'Fostering Financial Innovations: the Role of Government' in The Future of Money in the Information Age (Washington D.C: The Cato Institute, 1997), blz. 49-50.

3. Het verbinden van informatie over productbarcodes met de persoonlijke identificatie van de koper. De economische prikkeling hiervoor is bijna onweerstaanbaar, in het bijzonder voor de onderzoekers van de massamarkten, die daardoor een volledig profiel van miljoenen consumenten beschikbaar hebben, inclusief informatie over hun voorkeuren en levensstijlen.

Uitholling van de privacy zal ons langzaam overkomen, zoals het experiment met kikkers die zich dood laten koken als de temperatuur langzaam stijgt. En dat kan allemaal gebeuren dankzij enorme ondernemingen waar de meesten van ons nog nooit van gehoord hebben, die plotseling uit het niets tevoorschijn komen, als walvissen die uit de diepte doorbreken. Dit is geen theorie of een waanidee, want het kan worden toegelicht door de feitelijke geschiedenis van de onderneming die in 1997-'98 de grootste distributeur op het net was.

De Zaak van de Onbekende Megawinkel

Quizvraag: wie is de grootste verkoper op het net in 1997 ($1,5 miljard aan verkopen)? Een onderneming die on line meer dan een miljoen verschillende producten en diensten beschikbaar stelt (ter vergelijking: een typische supermarkt heeft 50.000 items) en die gedetailleerde psychografische en transactiedata heeft van meer dan 100 miljoen consumenten (ongeveer de helft van de huishoudens in de VS). Extra aanwijzing: dezelfde onderneming is ook 's werelds grootste franchisebedrijf in zowel hotelketens als in onroerend goed voor woningen.

Raadde u *Cendant?*

Zo niet, geeft niet. De meesten van zijn klanten kennen de naam ook niet. Cendant is het resultaat van een fusie tussen twee even onbekende ondernemingen - Comp-U-Card (CUC) en Hospitality Franchise Systems (HFS) - die niets met elkaar gemeen hebben, behalve hun begrip van de macht van informatie in het Informatietijdperk. Hun geschiedenis is een uitstekende casestudy over hoe de dynamiek van het Informatie-

tijdperk ertoe kan leiden dat macht op totaal nieuwe manieren wordt geconcentreerd.

Walter Forbes startte CUC in 1986 als een op computers gebaseerde boodschappendienst. De kern van zijn idee was ijzersterk en eenvoudig. In plaats van producenten goederen te laten vervoeren naar groothandelaren en detaillisten die aan de consument verkopen, leveren zij aan de database van CUC informatie over hun producten. CUC toont die informatie in heel toegankelijke vorm aan de consument, die tegen groothandelsprijs plus vrachtkosten kan kopen. Als de consument iets koopt, wordt de producent geïnformeerd en stuurt hij het product direct naar de klant. CUC verdient zijn geld niet aan de leverancier, maar vooral door lidmaatschapsgelden (69 dollar per jaar) en door de enorme hoeveelheid transactie-informatie die hij verzamelt.

CUC lanceerde ook een serie gespecialiseerde on-linediensten: Travelers Advantage (een reisbureau dat alle reisdiensten levert), AutoAdvantage (aankoop en onderhoud van auto's), Premier Dining (het eerste nationale programma voor diners met korting), MusicSpot (cd's) en Shoppers' Advantage (een algemene on-lineverkoopdienst die in 1993 50 miljoen leden had die uit een database van meer dan 250.000 producten konden kiezen). CUC kocht ook achtereenvolgens: Madison Financial Corporation (nu FISI Madison, 's werelds grootste organisatie voor financiële marketing), Benefit Consultants (verzekeringen), Entertainment Publication (uitgever van boeken met korting), Sierra On line (softwareonderneming) en een grote Europese licentienemer.

Forbes sloot ook overeenkomsten met America On line, Prodigy, CompuServe, Citibank, Sears en andere soortgelijke 'merknamen' om hun on-lineverkopen te verzorgen. Doordat CUC geen reclame maakt (on line of op andere wijze) en doordat alle transport direct verzorgd wordt door de producent, hebben de meeste klanten er geen idee van dat zij ooit zaken hebben gedaan met CUC. Het totale verkoopvolume hoeft niet eens te worden gerapporteerd omdat de klanten direct betalen aan de leveranciers van de producten of diensten.

HFS komt uit een heel andere wereld, behalve dat de meesten van zijn klanten even onbekend zijn met zijn bestaan als die van CUC. HFS werd opgericht in het begin van de jaren negentig door Henry Silverman. Het verhaal begon toen hij de exploitatierechten van de hotelketens Ramada Inn en Howard Johnson verwierf. Hiervoor werd $170 miljoen betaald, en later voor Days Inn $295 miljoen. Zij werden in 1992 een beursgenoteerde onderneming onder de HFS-naam. Daarna kocht deze onderneming Super 8 voor nog eens $120 miljoen, waardoor het de grootste hotelexploitant ter wereld werd. Silverman legt uit dat maar weinig mensen de voordelen begrijpen van het zijn van franchisegever in plaats van directe eigenaar. De franchisegever verzorgt reclame voor de merknaam, regelt het reserveringssysteem en geeft opleiding aan en verzorgt inspecties bij de franchisenemers. Kortom, de franchisegever heeft alleen te maken met de schone informatieaspecten en krijgt daarvoor een stevige, voorspelbare beloning. Alle vervelende en onvoorspelbare zaken, zoals veranderingen in de waarde van het onroerend goed, het voortdurende noodzakelijke onderhoud en de noodzakelijke verbeteringen en alle arbeidsintensieve componenten zijn de verantwoordelijkheid van de franchisenemer.

Silverman deed ook nog een paar andere, ogenschijnlijk ongerelateerde aankopen, zoals Century 21, ERA en Codwell Banking in 1995. Hierdoor werd HFS 's werelds grootste franchisehouder in onroerend goed. Later verkreeg hij voor $1,8 miljard ook PHH, een samenstel van verhuisorganisaties voor ondernemingen en financiële diensten. Maar de duidelijkste aanwijzing voor de onderliggende strategie was de wijze waarop de aankoop van Avis autoverhuur voor $800 miljoen werd gedaan. Nog voordat de overeenkomst tot stand was gekomen kondigde HFS aan dat het de op een na grootste onderneming voor autoverhuur naar de beurs zou brengen. Zij zou de 174.000 auto's, 20.000 werknemers en 540 verhuurlocaties naar het grote publiek brengen. Het enige wat HFS voor zichzelf hield, was het informatie- en reserveringssysteem van Avis, dat het voor een leuke en voorspelbare prijs zou beheren, en natuurlijk de Avis-naam voor verdere franchising. Omdat Wall Street voor deze strategie nog geen naam heeft gevonden, stel ik de uitdrukking *information asset stripping* voor.

Als gevolg hiervan verveelvoudigden de totale inkomsten van HFS tussen 1992 en 1997 met een factor 10, tot $2 miljard, en haar nettowinsten stegen met een factor 20, tot $475 miljoen. Maar het meest waardevolle bezit wordt gevormd door de psychografische, demografische en transactiegegevens van HFS. Door al zijn activiteiten heeft het bedrijf ongeveer 100 miljoen klanten aan zich gebonden, bijna de helft van alle huishoudens in de VS.

Juist dit laatste maakte de ontmoeting in 1995 tussen Forbes en Silverman voor beide partijen zo nuttig. Zij gingen een samenwerking aan die de marketingkracht van CUC kon bundelen met de database van klanteninformatie van HFS. In deze afspraak zou CUC zijn reis-, winkel-, dineren autoclubs verkopen aan de miljoenen gasten van HFS. Maar dan niet met zinloze junkpost, primitieve telefoontjes of het rondzenden van e-mail. Als u een hotel van HFS belt voor een reservering wordt u, nadat de boeking is geschied, gevraagd of u geïnteresseerd bent om iets te horen over een kortingsclub voor reizen die aanzienlijke besparingen tijdens uw reis kan opleveren. Een gratis benzinebon ter waarde van twintig dollar is onderdeel van de verlokking. Als u 'ja' zegt, wordt u doorverbonden met een telefonist van CUC om de speciale aanbiedingen te vernemen die u krijgt als u lid wordt van de club. Het nettoresultaat: 30% positieve respons (vergeleken met de normale 1 of 2% respons op direct marketing). En wie kan dit weerstaan? 'Als u gaat vliegen, wilt u misschien wel gebruikmaken van deze speciale aanbieding voor een auto van Avis, die op het vliegveld op u staat te wachten.'

Op dezelfde wijze zal Century 21 u, als uw onderneming gaat verhuizen, graag van dienst zijn om, met gebruikmaking van de diensten van PHH Corporation, uw medewerkers van uitstekende huizen in de buurt van de nieuwe vestiging te voorzien. Uw medewerkers zullen natuurlijk al hun persoonlijke financiële gegevens moeten verstrekken om een hypotheek van FISI Madison te kunnen krijgen. Maar een hypotheek vereist een levensverzekering, waarvoor uw medewerkers alle relevante medische informatie moeten verstrekken aan Benefit Consultants. Als zij uiteindelijk dat huis kopen, via Century 21, krijgen zij een lijst van de lokale res-

taurants waar zij via Premier Dining kunnen eten of een aanbieding om, als welkomstgeschenk van CUC's Welcome Wagon, boeken over dat gebied met korting te kopen bij Entertainment Publications.

In 1998 was de groep in staat om ongeveer 20% van de goederen en diensten te leveren die door een typische Amerikaanse huishouding gebruikt worden (een database van een miljoen items). Zij was van plan om tegen 1999 95% (ongeveer drie miljoen soorten goederen en diensten) te leveren. Maar deze ambitieuze plannen ondervonden in 1998-'99 een belangrijke tegenslag. Een erg ouderwets boekhoudschandaal heeft zowel geleid tot het aftreden van Walter Forbes als voorzitter als tot een steile daling van 80% van de waarde van Cendant op de aandelenmarkt.[111] Dus misschien is het niet Cendant zelf, maar een andere (nog onbekende) firma die de 'Informatiebaron' van de cyberwereld wordt.

Van Informatietijdperk naar Corporate Millennium

Wat de Cendant-zaak zo belangrijk maakt is dat het een mogelijke uitkomst van de dynamiek van de cybereconomie weergeeft. Het laat ook aanschouwelijk zien dat er vragen zijn die gesteld zouden moeten worden over de gevolgen van het concentreren van de macht over informatie. Marktconcentratie heeft geleid tot misstanden, waartegen antikartelwetten noodzakelijk bleken te zijn. Ook concentratie van informatie kan leiden tot misbruik van persoonlijke informatie.

- Risico voor privacy

De nieuwe technologieën zullen beslist leiden tot belangrijke kwesties met betrekking tot de bescherming van privacy. Hoewel Cendant geen plannen zal hebben om zijn informatiemacht te misbruiken, zal het verzamelen van een oneindige stroom aan persoonlijke informatie in één hand, particulier of openbaar, op zeker moment onvermijdelijk leiden tot misstanden. Geen enkele politiestaat is ooit in staat geweest individuele

111 Wired (februari 1999), blz. 149.

112 De informatie in dit kader is een samenvatting uit Wired (juli 1998), blz. 86.

levens op zo'n gedetailleerd niveau te reconstrueren als nu mogelijk is door een ongelimiteerde accumulatie van medische, financiële of economische gegevens. Werknemers hebben praktisch geen wettelijke privacyrechten als hun werkgever erbij betrokken is (zie kader). De cybereconomie kan dat proces op iedereen betrekking laten hebben.

De meest effectieve oplossing voor het vermijden van een voortdurende uitholling van privacy wordt niet gevormd door gedetailleerde regulering zoals in Europa of nieuwe vormen van antikartelwetgeving zoals in de VS. De beste manier is om de eigendomsrechten van persoonlijke gegevens formeel duidelijk te maken. Men zou bijvoorbeeld kunnen vastleggen dat alle persoonlijke gegevens (economisch, medisch, financieel)

Big Brother: uw chef?

Technologie maakt toezicht gemakkelijk en goedkoop. Volgens een onderzoek uit 1997 van de American Management Association houdt twee derde van de belangrijkste ondernemingen in de VS haar werknemers routinematig elektronisch in de gaten.[112] De waarborgen in het Vierde Amendement tegen 'onredelijk onderzoek en inbeslagname' hebben alleen betrekking op toezicht door de overheid. Amerikaanse ondernemingen worden niet door deze constitutionele rechten beperkt.

- Werknemers hebben geen enkel recht op privacy in bureaus, laden of kasten in de gebouwen van de werkgever.
- Elke e-mail die is opgeslagen in of verzonden met de computer van de onderneming kan door de werkgever gelezen worden, om welke reden dan ook. De chefs mogen ook elk telefoongesprek afluisteren zonder de medewerker te hoeven waarschuwen.
- Uw werkgever kan eigenaar zijn van een gedeelte van uw hersenen. Innovaties die u in of buiten uw werk ontwikkelt kunnen door de onderneming worden opgeëist. Aan de andere kant riskeren werknemers, op basis van de Wet op Economische Spionage, gevangenisstraf als zij 'vertrouwelijke intellectuele eigendom' openbaar maken.
- Werkgevers gebruiken steeds vaker het argument van kosten voor de gezondheid om genetisch onderzoek te rechtvaardigen. Werknemers hebben geen recht op 'genetische privacy' en worden niet beschermd tegen steekproeven op drugsgebruik.

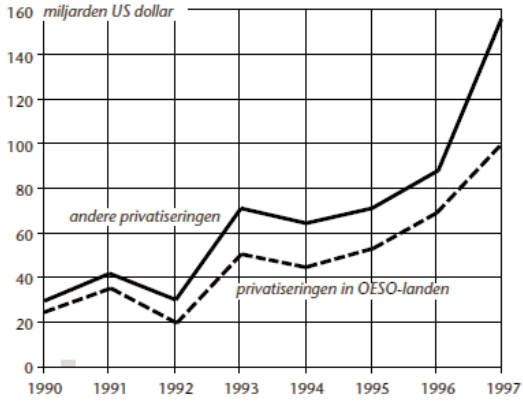

Figuur 4.1: Wereldwijde privatiseringen, 1990-1996 (bronnen: OESO1[13], The Economist[114])

rechtens het individu toebehoren. Alleen met zijn of haar toestemming kunnen deze gegevens worden verkocht, verhandeld of gebruikt voor andere dan de oorspronkelijke doeleinden. Het recht op de privacy van gegevens is een van de rechten waar de voorstanders van het Handvest voor de Rechten van de Mens van de Verenigde Naties nog niet over hoefden na te denken.

Het staat vast dat het Informatietijdperk een geheel ander kaartspel aan de spelers zal uitdelen en het machtsevenwicht tussen overheden, ondernemingen en de bevolking in het algemeen zal veranderen. Dit nieuwe spel belooft macht weg te halen bij zowel overheden en regelgevende instellingen als bij de burgers. Er zijn geen directe kwantitatieve meetpunten voor zulke machtsverschuivingen, maar de dramatische trend naar privatisering die de wereld in zijn greep houdt, geeft enige indicatie van wat er aan de hand is. Figuur 4.1 laat het proces zien van systematische vermindering van door de overheid gecontroleerde goederen. Vóór mevrouw Thatcher Eerste Minister van Groot-Brittannië werd, kwam privatisering zelden voor. Sindsdien is er een wereldwijde trend totstandgekomen. Alleen al in 1997 bedroeg het volume $157 miljard, vijf keer zoveel als in 1990. Ontwikkelingslanden zijn pas kort geleden met dit proces begonnen en nemen ten minste 30% van het totaal voor hun rekening.

Ik ben van mening dat het zelden 'gezond' is voor overheden om eigenaar van ondernemingen te zijn. Maar het punt waar het hier om gaat is

113 OECD is de Organization for Economic Cooperation and Development (OESO = Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling), gevestigd in Parijs. Het omvat de 24 meest 'ontwikkelde' landen van de wereld.

114 The Economist, 22 maart 1997, blz. 143 en 21 maart 1998, blz. 135.

De macht van ondernemingen: enkele feiten en cijfers

- 51 van de 100 rijkste economieën zijn nu ondernemingen. De verkopen door General Motors zijn bijvoorbeeld groter dan het bnp (bruto nationaal product) van Denemarken, of die van Ford groter dan het bnp van Zuid-Afrika.
- De 200 grootste ondernemingen ter wereld controleren 28% van de wereldeconomie, maar geven slechts werk aan 0,3% van de wereldbevolking om dat te realiseren.[115]
- De verkopen van de 200 grootste ondernemingen ter wereld zijn gelijk aan 30% van het Wereld Nationaal Product. Hun totale jaarlijkse verkopen (US dollar 1,7 biljoen) zijn groter dan het gecombineerde bnp van 182 landen (dat wil zeggen van alle landen behalve van de grootste negen).
- Ongeveer een derde van de wereldhandel is eigenlijk intra-ondernemingshandel, dat wil zeggen de ene dochteronderneming exporteert naar een andere dochteronderneming die eigendom is van hetzelfde concern.
- Amerikaanse ondernemingen betalen in de VS minder aan belastingen dan zij aan publieke subsidies van Amerikaanse belastingbetalers ontvangen.[116] In 1994 ontvingen ondernemingen in de VS $167 miljard aan belastingvoordelen, vergeleken met $50 miljard aan totale federale uitgaven voor welzijn (AFDC).[117]
- *Business Week* berichtte in 1997 dat de vergoedingen aan directeuren van diezelfde door de overheid gesubsidieerde ondernemingen gestegen zijn tot gemiddeld $5,5 miljoen per jaar, terwijl de salarissen van de werkende bevolking gelijk bleven. In de jaren zestig waren de salarissen van directeuren dertigmaal zo groot als die van de gemiddelde werknemer, vergeleken met tweehonderdmaal zo groot vandaag.[118]
- Voor elke dollar die door individuen aan totale belasting (gemeentelijk, staat en federaal) wordt betaald, betaalden ondernemingen in het begin van de jaren vijftig (1950-'54) 76 cent. In 1980-'82 waren de belastingen voor ondernemingen gedaald naar 21 cent per dollar individuele belasting.[119] In Canada bedroeg de vennootschapsbelasting, zelfs in een jaar waarin de ondernemingswinsten een record bereikten, zoals 1996, slechts 14,5 cent voor elke dollar individuele belasting.

115 Sarah Anderson en John Cavanagh in een door het Institute for Policy Studies uitgevoerd onderzoek (1996).

116 Hawken, Paul, geciteerd door Korten, David: The Post Corporate World: Life after Capitalism (San Francisco: Berret Koehler, 1999), hfdst. 2, blz. 8.

117 Geciteerd in A Matter of Fact, vol. 25, juli december 1996.

118 Hacker, Andrew: Money: Who has how much and why (New York: Scribner, 1997), hfdst. 8 (blz. 105-122).

119 Bureau of Census: Government Finances Series GF, nr. 5 various years. Zie ook Bartlett, Donald en Steele, James: America: Who Really Pays Taxes?

dat deze ongekende wereldwijde trend naar privatisering een van de indicatoren is voor het toenemende verlies aan invloed dat overheden op hun economie hebben.
Er zijn nog veel andere indicatoren voor de aannemelijkheid van het Corporate Millennium (zie kader).

Is het mogelijk dat deze trend het gevolg is van wat Noam Chomsky 'gemaakte overeenstemming' heeft genoemd? Volgens Chomsky is het doel van de massamedia niet zozeer te informeren over of te verslaan wat er gebeurt, maar veeleer de publieke opinie zodanig te vormen dat zij in overeenstemming is met de gedachten van de heersende zakelijke machten. Zoals de laatste Eerste Minister van het Verenigd Koninkrijk opmerkte was de zakenwereld in staat elke compenserende macht te neutraliseren waarin de media anders zouden hebben voorzien, omdat zij ook de inhoud van de media beheerste. Als gevolg daarvan 'geven de massamedia bijna overal commerciële boodschappen aan de mensen. (…) Het is moeilijk om in het merendeel van de huidige nieuwsmedia de informatie te ontdekken die burgers van democratische samenlevingen zou kunnen helpen bij het nemen van goedgeïnformeerde politieke beslissingen. (…) De media zijn al "wapens voor Massale Afleiding" genoemd.'[120]

Gedurende ten minste de afgelopen 300.000 jaar hebben de mensen een genetisch ingebouwde noodzaak ontwikkeld om de mysteries van het universum waar zij in leven te overdenken. Kinderen die 's avonds gehypnotiseerd voor de televisie zitten, vinden daar het equivalent van mythes, verhaaltjes vertellen en zang van stamoudsten in inwijdingsgrotten. Men zou kunnen zeggen dat het zingen vervangen is door de tv-show, maar het hart van elke show, als drijfveer van de actie en als beslisser over het feit of de show wel of niet het seizoen zal overleven, wordt gevormd door de reclame. Wat is het effect daarvan op onze kinderen? Vóór een kind naar de eerste klas gaat en voor het echt aan onze godsdienstige ceremonies kan meedoen, heeft het 30.000 advertenties in zich opgenomen. Niemand van ons vindt dat erg prettig, maar voor het grootste gedeelte

120 Hamelink, Cees J.: 'The Right to Communicate', IDOC Internazionale (januari juni 1999).

besteden we er geen aandacht aan. Het is achtergrondlawaai. We hebben al zo lang geleden geleerd om het te accepteren dat we er nu nauwelijks meer aan denken. Maar wat we op een dieper niveau moeten tegengaan is de macht van de adverteerder om een wereldbeeld te openbaren, een minikosmologie gebaseerd op ontevredenheid en hevig verlangen. Een van de clichés over hoe een advertentie moet worden gemaakt, zegt het kort en krachtig: 'Het is de taak van een advertentie om hen ongelukkig te maken met wat zij hebben.'[121] Kortom, waarden zijn niet aangeboren maar zijn een schepping van de cultuur, en onze cultuur is verzadigd geraakt van de belangen van de zakelijke adverteerder (zie het kader over adverteren). Het nettoresultaat hiervan is dat materialisme en bestedingsdrang de echte godsdienst en het echte wereldbeeld zijn geworden dat de kinderen van vandaag wordt ingeprent.

Ook nu moet u erop letten dat er geen obscure samenzwering voor nodig is om dit te laten gebeuren. Gedurende de bloeitijd van de jaren vijftig en zestig waren omroeporganisaties, door de technologie van uitzenden, nog niet in staat consumenten direct te laten betalen. Dus sloegen ze de adverteerders aan voor de tijd die gebruikt werd om kijkers bloot te stellen aan de advertenties die tussen de programma's werden geweven. 'Dit leidde tot een neiging naar programmering op basis van het kleinste gemene veelvoud. Denk eens aan twee programma's, waarvan het ene 500.000 mensen zal boeien en het andere 30 miljoen mensen zal trekken, die naar dat programma kijken iets leuker vinden dan naar het plafond te staren.' Als de adverteerders voor het programma betalen, zullen ze een voorkeur hebben voor het massapubliek, omdat de mate van interesse in het programma weinig te maken heeft met de effectiviteit van de reclame. Als de kijkers zouden betalen, zouden ze misschien wel het nichepprogramma te zien krijgen. 'Dus geeft betalen-voor-adverteren alle prikkels om uit te zenden wat een massapubliek zal toestaan. Het geeft geen prikkels om uit te zenden wat een nichepubliek leuk zou vinden.'[122]

---

121 Swimme, Brian: 'The hidden heart of the cosmos', lezing tijdens het State of the World Forum, San Francisco, november 1997.

122 De Long, Bradford en Froomkin, Michael: 'The Next Economy' in Hurley, Deborah; Kahin, Brian en Varian, Hal: Internet Publishing and Beyond: the Economics of Digital Information and Intellectual Property (Cambridge: MIT Press, 1998).

Adverteren OVERAL[123]

Advertenties zijn alomtegenwoordig, zelfs in die mate dat zij de culturele uitingen van onze tijd zijn. We zijn eraan gewend geraakt om gebombardeerd te worden met reclame als we naar een televisieprogramma of zelfs films en video's kijken. Hier zijn nog enkele andere gebieden die gevrijwaard waren van reclame, maar dat niet zullen blijven:

- Reusachtige labels op kleding zorgen ervoor dat degene die die kleding draagt als gratis reclamebord rondloopt. De Fruit Label Company, gevestigd in Californië, is begonnen met het aanbrengen van reclame op fruit: de video-uitgave van *Jurassic Park* werd vergezeld van kleine reclamelabels op 12 miljoen Granny Smith en Fuji-appels in supermarkten door heel Amerika. De mogelijkheden zijn eindeloos: citroenen beplakken met 'als u geen citroen wilt, koop dan een Ford', of verse tomaten met stickers van Campbell Soep.
- Een ander veelbelovend reclamemedium is het strand, waar elke dag, voor de prijs van 25.000 dollar per maand, met gigantische letters een boodschap in het zand wordt geschreven. Voor regenachtige dagen geldt een terugbetaling, omdat 'minder mensen de reclame kunnen zien'.
- Sinds mei 1998 brengt Metro Cinevision in Berlijn, Duitsland, 30 seconden durende, spookachtige driedimensionale reclames die buiten de ondergrondse treinen lijken te zweven. De reizigers in de ondergrondse worden beschouwd als een belangrijke doelgroep.
- In openbare toiletten zijn de eerste advertenties op ooghoogte aangebracht, aldus een ander soort doelgroep bereikend.
- Door de overheidsbezuinigingen op het onderwijs verlagen steeds meer universiteiten hun kosten door hun studenten aan ondernemingen ter beschikking te stellen. Als op de Universiteit van Stanford een computercursus wordt gegeven in de Hewlett Packard collegezaal of in het Bill Gates Gebouw voor Computerwetenschappen, wat is dan de boodschap geworden? Universiteitscampussen zijn ook een belangrijk doel voor Cycle Stops Displays, een onderneming uit Ottawa die gratis fietsenrekken aan campussen geeft, op voorwaarde dat ze worden versierd met reclameborden die op ooghoogte worden geplaatst. De Universiteit van Guelph was de eerste die deze rekken accepteerde.
- In 1995 oordeelde het Hooggerechtshof van de VS dat een kleur een geregistreerd handelsmerk kan worden. De volgende wereldwijde reclamecampagne van Pepsi Cola, 'Project Blauw' genoemd, omvat ook het vastleggen van een bepaalde kleur 'koningsblauw' als gepatenteerde kleur en een productie van $50 miljoen voor de eerste in de ruimte gefilmde reclame, in samenwerking met het Russische ruimtestation Mir. Zodra de techniek daarvoor betaalbaar wordt, overweegt Pepsi ook een reusachtig reclamebord te plaatsen op een vaste satelliet in de ruimte die voor iedereen op aarde zichtbaar kan zijn.

- Ook geluiden kunnen nu worden gepatenteerd. MGM heeft een handelsrecht gevestigd op haar 'brul van de leeuw', NBC op haar 'geluid van drie klokjes' en Harley-Davidson heeft een aanvraag ingediend voor het 'geronk' ofwel het geluid van een '45-degree V-twin single crankpin motor'.
- De James Bond-film *Tomorrow Never Dies* verfijnde het concept van 'wereldwijde geïntegreerde filmpromotie' door gelijktijdig de film én een aantal daaraan verbonden producten te marketen. Avis Rent-A-Car, BMW, Smirnof-wodka, Visa International en Heineken hebben allemaal aan die film promoties verbonden. Overal waar bijvoorbeeld Heineken wordt verkocht fleuren plakkaten met de 007-ster de displays op en in de film boort de BMW van 007 zich spectaculair in een Heinekenvrachtwagen met bier.
- 'Virtueel Adverteren', het gebruik van digitale computerbeelden die in televisiescènes worden gestopt, begon bij sportgebeurtenissen (bijvoorbeeld een reusachtige reclame voor Coca Cola die 'live' in het midden van het speelveld verschijnt), maar is nu ook toegepast in ontspanningsprogramma's. Daardoor kan een Evian-fles op tafel worden gezet of de boodschappentas van een modezaak in de hal van een hotel worden geplaatst, die daar niet stonden op het moment dat er feitelijk gefilmd werd. Deze reclames tijdens een directe uitzending hebben veel meer invloed dan de reclames in de pauzes, omdat 'mensen beter opletten tijdens de voorstelling dan in de reclamepauze'[124] en omdat deze ingevoegde reclames voor andere herhalingen en andere markten kunnen worden aangepast. De discussie over het inkleuren van oude zwartwitfilms lijkt hierdoor wel ouderwets.
- De Academy of Arts and Television – de organisatie die de Emmy-prijzen uitreikt – besloot in 1997 om een nieuwe categorie, de 'Beste Commercial', in te stellen. Per slot van rekening trekt het maken van televisiereclame meer getalenteerde mensen en veel meer geld aan dan aan de programma's zelf wordt besteed.
- Aan de andere kant beweert dr. Marty Rossman, directeur van de Academy of Guided Images, die in het gebruiken van beeldtechnieken voor medische doeleinden heeft gepionierd, dat adverteren beschouwd moet worden als 'beeldvervuiling'. Hij zegt dat het gebruik en het misbruik van zulke krachtige beelden om mensen zich onvolledig te laten voelen enorme gevolgen hebben voor sociale kosten en voor de kosten van gezondheidszorg. De krachtigste oertypes, van het vrouwelijk lichaam tot onderbewuste kleurencombinaties, zijn heel goed in het verkopen van producten, maar wat zijn de psychologische kosten hiervan?

123 De meeste van deze voorbeelden komen uit: Adbusters: Journal of the Mental Environment (winter 1997). Uitzondering zijn de voorbeelden over adverteren op het strand en Metro Cinevision, waarover werd bericht op Public Radio International (PRI).

124 Stuart Elliott: 'Digital Imaging: Going where no Ads Have Gone Before', International Herald Tribune (2 3 oktober 1999), blz. 9-10.

- De BV Onderwijs

Na geslaagd te zijn voor het diploma van de kleuterschool voor commerciële televisie, zou de BV Onderwijs wel eens de toekomst van het onderwijs kunnen worden, tot op de meest prestigieuze universiteiten aan toe. 'Dit is de toekomst: universiteiten moeten entrepreneurs worden en met ondernemingen samenwerken op het gebied van de lesstof; anders zullen ze sterven,' was de conclusie van Del Weber, kanselier van de Universiteit van Nebraska in Omaha,[127] nadat First Data Resources op zijn campus een technische school bouwde die speciaal ontworpen was voor de behoeften van die onderneming. Is deze verzakelijking van universiteiten opnieuw een stap in de richting waarin zoveel andere aspecten van de samenleving zich reeds bewegen? (Zie kader.)

Er zijn aanwijzingen dat veel mensen zich meer bewust worden van de risico's van het Corporate Millennium. Hier volgen een paar voorbeelden.

- Geloofwaardigheid van de media

- De geloofwaardigheid van de media in het algemeen is naar een historisch dieptepunt gezonken: volgens een Harris Poll uit 1997 heeft nog slechts 18% van het Amerikaanse publiek vertrouwen in het televisienieuws en 12% in de pers. Dit percentage vertoont voortdurend een daling; de overeenkomstige getallen voor 1990 waren respectievelijk 27% en 18%. Een andere enquête geeft aan dat in 1985 84% van de Amerikanen vond dat hun krant z'n best deed om eerlijk te zijn; in 1996 was dat aantal gedaald tot 47%. In 1985 was 55% van de Amerikanen van mening dat de nieuwsondernemingen 'de feiten bij het rechte eind hadden'. In 1997 was dat aantal gedaald tot 37%.[128] Bij veel tijdschriften is het gebruikelijk geworden om hun artikelen eerst door hun adverteerders te laten nakijken. De *Los Angeles Times* heeft zijn managementstructuur zelfs zodanig georganiseerd dat de samenwerking tussen adverteerder en uitgever zo groot mogelijk is.

EVERYTHING, Inc.

Hier zijn enkele gebieden in het leven die, traditioneel gezien, nog niet binnen het bereik van ondernemingen zijn gekomen maar waarin nieuwe trends ontdekt kunnen worden. Vaak beginnen deze trends in de VS en verspreiden zich vervolgens over de wereld.

- 'We zouden moeten erkennen dat de architecturele vernieuwing van onze steden een ondemocratische gebeurtenis is geweest – met beslissingen die in feite bovenin zijn genomen door een verzameling mensen op het gebied van onroerend goed.'[125] Extreme vormen hiervan omvatten winkelcentra met hun eigen regels en bewakingsdiensten die in de plaats komen van openbare straten; of sportclubs die in de plaats komen van openbare speelplaatsen. Steden worden vervangen door door ondernemingen gebouwde en bestuurde voorsteden en 'ommuurde gemeenschappen'. Het aantal van deze 'veilige gemeenschappen' steeg van 1000 in 1965 tot 80.000 in 1985, en deze trend is kortgeleden in een versnelling geraakt.
- De meest effectieve vredesstrijdmacht ter wereld wordt niet geleid door de Verenigde Naties maar door Executive Outcome, een Zuid-Afrikaanse onderneming voor huurlingen die bijvoorbeeld aan het einde van 1995 een relatieve stabiliteit in Sierra Leone herstelde.
- 'Terwijl overheden vechten tegen drugsmisbruik, vaak met beklagenswaardig resultaat, hebben farmaceutische ondernemingen de overheid bewerkt om goedkeuring te krijgen voor drugs als stimulantia en antidepressiva – waarvan men kan zeggen dat de effecten net zo groot zijn als van de onwettig verklaarde drugs.'[126]
- Vele sporten, kerken en religieuze sektes zijn gewoon 'big business' geworden.
- Dennis Judd, van het Urban Affairs Department van de Universiteit van Missouri in St. Louis, concludeert: 'We hebben altijd genoegen genomen met beperkingen binnen een onderneming waar we in de openbare sfeer geen genoegen mee zouden nemen. Maar wat velen niet beseffen is dat het leven binnen een of ander soort onderneming aangeeft waar het in het leven steeds meer om zal gaan.'

---

125 Kaplan, Robert in 'Was democracy just a moment?' Atlantic Monthly (december 1997), blz. 73.
126 Ibid., blz. 71.
127 Geciteerd door Kaplan, Robert, in 'Was democracy just a moment?' Atlantic Monthly (december 1997), blz. 73.
128 Lempinen, Edward: 'Journalists Probe Their Own Credibility Gap', San Francisco Chronicle, zaterdag, 1 augustus 1998, blz. A7.

- Maar er is ook een groeiend bewustzijn over de dodelijke val die een Corporate Millennium voor de geloofwaardigheid van de media betekent. 'Het tot stand brengen van geloofwaardigheid betekent het ontwikkelen van een reputatie van het verschaffen van juiste informatie, zelfs als dat een slechte indruk van de informatieverschaffer zou geven.'[129] Kortom, in een tijdperk van informatie vormt geloofwaardigheid het echte kapitaal. En meedoen met de belangen van ondernemingen vanwege financiële voordelen op de korte termijn betekent vernietiging van dat kapitaal, dat potentieel onherstelbaar is. Peter Bhatia, lid van het Bestuur van de American Society of Newspaper Editors, zegt: 'Onze geloofwaardigheid is nog nooit zo laag geweest. Er is op dit moment in onze bedrijfstak heel veel zelfonderzoek aan de gang.'[130] De *Columbia Journalism Review* noemde de censuur die het gevolg is van de samenwerking tussen ondernemingen en uitgevers 'The Big Squeeze'.[131] Wat in een democratie uiteindelijk op het spel staat is de legitimiteit van zowel de media als van de ondernemingen.
- Als opmerkelijke uitzondering publiceerde *Time* een speciaal verslag over 'Uitkeringen aan Ondernemingen'.[132] Het tijdschrift definieerde uitkeringen aan ondernemingen als 'elke actie van een gemeentelijke, staats- en federale overheid waardoor een onderneming of een gehele bedrijfstak een subsidie, onroerend goed, een lening met lage rente of een dienst van de overheid verkrijgt. Dat kan ook een belastingvoordeel zijn.' Zijn conclusies: 'Alleen al de federale overheid verstrekt $120 miljard per jaar aan uitkeringen aan ondernemingen… De rechtvaardiging voor veel van zulke uitkeringen is dat de overheid in de VS werkgelegenheid creëert…' Maar de feitelijke cijfers vertellen een ander verhaal (zie kader).

---

129 Keohane, Robert en Nye, Joseph: 'States and the Information Revolution', Foreign Affairs (september/oktober 1998, vol. 77 nr. 5), blz. 90.

130 Lempinen, Edward: 'Journalists Probe Their Own Credibility Gap', San Francisco Chronicle, zaterdag, 1 augustus 1998, blz. A1.

131 Baker, Russ: 'The Big Squeeze', Columbia Journalism Review (oktober 1997).

132 Barlett, Donald L. en Steele, James B.: 'What corporate welfare costs'. Time (6 november 1998).

Subsidies per gecreëerde baan

De subsidies per baan geven een indicatie of het 'werkgelegenheidsargument' voor subsidies aannemelijk is.[133]

- De staat Illinois betaalde $44.000 per baan aan Sears, Roebuck & Co om te verhinderen dat hun hoofdkantoor naar een andere staat zou verhuizen.
- De staat Indiana betaalde $72.000 per baan aan United Airlines voor een onderhoudswerkplaats voor vliegtuigen.
- De staat Alabama gaf $169.000 per baan aan Mercedes-Benz voor een assemblagefabriek voor auto's in Tuscaloosa.
- De staat Pennsylvania gaf $323.000 per baan aan Kvaerner ASA, een Noorse industriële onderneming, om een scheepswerf in Philadelphia te heropenen.
- De staat Louisiana houdt het record, met subsidies aan Uniroyal ($100.000 per baan); Procter & Gamble ($3,1 miljoen per baan); BP Exploration ($4 miljoen per baan); Dow Chemical ($10,7 miljoen per baan) en Mobil Oil Co. ($29 miljoen per baan).

- *De autonome macht van de onderneming*

- David Korten, gepromoveerd aan de Stanford Business School en hoogleraar aan de Harvard Business School voor hij bij de Ford Foundation en het AID programma van de VS in Azië ging werken, stelt: 'De huidige onderneming bestaat steeds meer als een aparte entiteit - zelfs apart van de mensen die daar werken. Elk lid van de werkende klasse, onafhankelijk hoe machtig zijn of haar functie binnen de onderneming ook is, is vervangbaar geworden - zoals een groeiend aantal topdirecteuren aan den lijve ondervindt. Naarmate ondernemingen meer autonome macht krijgen en afstandelijker worden ten opzichte van mensen en locatie, groeien de belangen van mensen en ondernemingen steeds meer uit elkaar. Het is alsof er een invasie van buitenaardse wezens plaatsvindt die onze planeet wil koloniseren, ons tot slaven wil verlagen en dan zoveel mogelijk van ons wil buitensluiten.'[134]

133 Alle gegevens in dit kader komen uit Barlett & Steele, ibid.

134 Korten, David: When Corporations Rule the World (San Francisco: Berret Koehler Publishers, 1997), blz. 74.

- Ian Angell, hoogleraar Informatiesystemen aan de London School of Economics, schrijft in *The Independent:* 'Het belangrijkste probleem van de toekomst zal de overvloed aan niet noodzakelijke mensen zijn, die niet van belang zijn voor de behoeften van ondernemingen en die daarom onontwikkeld en onervaren zullen zijn, die ouder worden en haatdragend zijn... De langzame herverdeling van welvaart waar we na de Tweede Wereldoorlog aan gewend raakten wordt al snel teruggedraaid, dus de toekomst is er één van ongelijkheid. We betreden een tijdperk zonder hoop, een tijdperk van wrok, een tijdperk van woede... De wereld behoort nu al toe aan de wereldwijde onderneming. De natiestaat is nu hopeloos ziek.'
- Peter Montague, van de Environment Research Foundation (Annapolis, Maryland) zegt: 'Ondernemingen bepalen bijna alle basisaspecten van het moderne leven, net zoals de Kerk dat in de Middeleeuwen deed. (…) Kleine ondernemingselites bepalen wat de meesten van ons moeten lezen; wat we in de schouwburg en op de televisie kunnen zien; welke onderwerpen tot publieke kwesties zullen worden waar we over mogen discussiëren en debatteren; welke ideeën onze kinderen op school zullen opdoen; hoe onze gewassen verbouwd, verwerkt en op de markt gebracht worden; welke consumentenproducten met welke technologieën en met welke grondstoffen gemaakt zullen worden; of we voor iedereen beschikbare en betaalbare gezondheidszorg zullen hebben; hoe het werk wordt benoemd, georganiseerd en beloond; welke vormen van energie voor ons beschikbaar zullen zijn; hoeveel giftige verontreiniging er in onze lucht, ons water, onze bodem en voedsel zal zitten; wie genoeg geld zal hebben om aan een verkiezingscampagne mee te doen en wie niet.'

- *De grondoorzaak?*

Hoewel deze zorgen terzake doende en schrijnend zijn, ben ik tot de conclusie gekomen dat zij veeleer de symptomen dan de oorzaken aangeven. In de geschiedenis van het Moderne Westen worden macht en invloed traditioneel gedeeld en/of in evenwicht gehouden door vier

'machten': de overheid, het bedrijfsleven, het onderwijs en de media. Vandaag de dag, duidelijker en directer dan ooit, worden deze vier machten beheerst door het geld. Zelfs directeuren van de machtigste ondernemingen zijn verplicht datgene te doen wat de financiële markten willen, of zij worden ontslagen en vervangen door iemand die dat wel doet. Voorrang geven aan het denken op de lange termijn boven de winsten van het volgende kwartaal, wordt in het huidige geldstelsel bruut afgestraft. Op enig niveau zijn wij allemaal de gevangene van hetzelfde geldspel.

Kortom: het geldstelsel schept de structurele conflicten die door zoveel directeuren worden ervaren, tussen de belangen van de aandeelhouders, hun eigen persoonlijke ethiek en hun zorgen voor de toekomst van hun kleinkinderen. Mijn bijdrage aan het aanpakken van dit dilemma is, het invoeren van een geldstelsel dat de macht van ondernemingen zal beperken en die macht in te zetten voor het doel van duurzaamheid op lange termijn (hoofdstuk 8: Een munteenheid voor de wereld - hoe het geld duurzaam te maken).

Hoewel het erop lijkt dat het Corporate Millennium voor de deur staat, is dit scenario slechts een van de manieren waarop de machtsverschuiving - weg van de natiestaten - zich kan manifesteren. Het volgende scenario - Zorgzame Samenlevingen - onthult een geheel ander stel krachten.

Zorgzame Samenlevingen

Laatst werd ik wakker uit een vreemde droom.

Ik droomde dat ik in San Francisco was, op de kleurrijke kruising van Haight Street en Golden Gate Park. Ik zat in een koffieshop, naast een kleine winkel met een opzichtig uithangbord waarop 'Tsutomo Tatoeages' stond. Ik luisterde naar een lange monoloog van een ouder die tegen zijn kind sprak. Aan de muur van de koffieshop hing een kalender - een kalender van het jaar 2020.

Die monoloog ging als volgt.[135]

Haight Street, 2020

Deze eerste kreeg ik bij Nike. Dat was in '94. Ik was 23, een kind nog. Ik bezorgde - let op - de post. Ja, papier. Ja, toen kon je nog bomen omhakken. We kregen 'm allemaal. Dat was zo'n beetje het begin hiervan, weet je wel? De 'tatsume', een tatoeage om je werk, je geschiedenis, je loopbaan aan te geven. De tatoeage gaf aan dat je lid van de familie was.

Deze is van Microsoft. Nee, ik bedoel niet 'Sonysoft'. Microsoft, toen Gates nog leefde. Ja, je zult wel eens van hem gehoord hebben. Dat is het logo van Windows 95, nou ja, bewerkt naar het logo van Windows 98. Ik deed telefonische ondersteuning. Ja kind, dat werd door mensen gedaan. Ik woonde toen in Seattle. Een stel knapen zoals wij woonden samen in een huis bij Capitol Hill. Het was geen commune of zo'n hippieachtige plaats zoals je in de folders ziet. Toen deelden we alleen woonruimte samen; niks anders.

Ik ontmoette een fantastische vrouw in San Francisco - en daarom verhuisde ik in '99 daarheen. Dat is het logo voor Java Jonestown, het koffiehuis waar ik werkte in North Beach. Daar gingen toen net vreemde

135 Verkort en aangepast aan het Scenario dat is voorbereid door het Global Business Network over de Generatie X. Netview, vol. 7, nr. 1 (winter 1996), blz. 5-7.

dingen gebeuren. Religieuze gekken zorgden ervoor dat bijna het hele dagelijkse leven werd beïnvloed door een gevoel van onwerkelijkheid en angst voor de toekomst.

In 2000 verhuisde mijn familie naar Idaho om zich bij een of andere eind-van-de-wereld-groep aan te sluiten. Zij probeerden steeds om mij ook mee te krijgen, maar telkens als ik daar was werd het steeds duidelijker dat ik daar nooit echt bij zou passen. Ik had niet de juiste leeftijd en ik had geen kinderen. Toen ik ten slotte vertrok vond de Idaho Christian Fellowship (Kuna Gemeenschap) dat helemaal niet vervelend. Maar wat wel gek was, was dat ik tijdens mijn reizen heen en weer en in brieven naar huis in San Francisco, besefte dat hier precies hetzelfde gebeurde. Iedereen sloot zich op in kleine gelijksoortige gemeenschappen, zelfs hippies en homo's, en iedereen beschermde zijn eigen kleine plekje.

Toen kwam de Grote Krach. Ik heb verdorie nooit goed begrepen waardoor dat hele kaartenhuis van het oude geldspel instortte. Alles wat ik weet is dat het begon met het omvallen van de banken in Japan doordat ze een biljoen dollar verlies of zoiets maakten en het was allemaal voorbij voordat het in de kranten stond om over te praten. Daarna was er niks meer hetzelfde: regeringen, bedrijven, alles dat van internationale contracten afhankelijk was, kwam in die tijd in de problemen.

Die daar is de barcode van Americorp II - een van de laatste dingen die de centrale regering voor elkaar kreeg. Etzione bedacht het, bij HUD[1], en de conservatieven vonden het prachtig. Konden ze ons in de gaten houden; hield ons rustig. Hield ons voorzichtig. Mijn halve huis ging bij het Corps, zelfs toen we nog bij Microsoft werkten. De Grote Krach had ons allemaal op een of andere manier te pakken gehad - werk, vrienden, je huis verliezen door achterstallige hypotheekbetalingen, wat dan ook - en we moesten het allemaal op een of andere manier oplossen. Ik deed onlineadvisering. Daarom is de Corpscode blauw.

[1] Department of Housing and Urban Development *(Vert.)*

In Californië kwam het hoogtepunt toen de Hele Grote toesloeg. Bijna iedereen verloor wel iemand die ze kenden. Ik behoorde tot de gelukkigen: ik was die dag op pad naar leveranciers in Sonoma. Door die aardbeving waren de knappe koppen in Washington voor ons hier niet meer belangrijk. De Grote Krach had de financiële greep verminderd. Na de Hele Grote moesten ze ons verder gewoon laten gaan.

Een van de belangrijkste redenen waardoor het mogelijk was dat iedereen zich in z'n eigen cocon kon opsluiten werd gevormd door al deze lokale munteenheden. Sommige bestonden al tien, zelfs twintig jaar, maar weinig mensen namen hen serieus. Na de Grote Krach verspreidden ze zich als een lopend vuurtje, gewoon om te overleven.

Toen jij werd geboren wilden mijn ouders echt dat we naar Idaho kwamen, maar ik wilde niet dat je daar zou opgroeien. Zij oefenden een hoop druk op me uit, maar ik besloot toch om in San Francisco te blijven.

Dat weet je misschien niet, maar San Francisco was echt een stad met veel verschillende bedrijven, met een hoop hightechbanen en mensen die overal naartoe reisden. Ik slaagde erin om toch te blijven rondtrekken toen iedereen zich in kleine gemeenschapjes had opgesloten. Dat is omdat we lid zijn van een 'kosmopolitische gemeenschap', een gemeenschap die met andere gemeenschappen samenwerkt, ideeën verhandelt. Als jij oud genoeg bent moet je ook zorgen dat je wegkomt. Ontdek de wereld. Je zult verbaasd zijn over de verschillen tussen de gemeenschappen, want dat zul je niet verwachten. Een hoop plaatsen beveiligen zichzelf door niet alleen mensen die er niet in passen buiten te houden, maar ook ideeën die er niet passen. Zelfs films worden veranderd, soms de taal, soms de acteurs. Je moet eens kijken hoe het nieuws van plaats tot plaats anders is. Met die nieuwe beeldtechnieken kunnen ze maken wat ze willen. Dus alle informatie die binnen een gemeenschap rondgaat, en alle informatie die er binnenkomt, kan prettig worden aangepast om te passen bij het wereldbeeld van de inwoners van die gemeenschap. Sommige plaatsen in het land zijn spookachtig, met huizen die allemaal op elkaar lijken en mensen die allemaal op elkaar lijken. Ik denk dat die mensen dat gemakkelij-

ker vinden. De meesten schijnt het wel te bevallen en die gemeenschappen zijn tamelijk veilig.

Ik denk dat ik zal proberen je mee te nemen naar Europa, als we dat voor elkaar kunnen krijgen. Daar is de lappendeken nog anders. Maar ik moet toestemming van de Raad hebben; zelfs een kosmopolitische gemeenschap heeft regels voor kinderen over Europa. Sommige gemeenschappen laten niet eens volwassenen daarheen gaan, maar dat zijn gemeenschappen die ook geen kosmopolieten willen. Soms vraag ik me af hoe ze kunnen overleven.

Oké, dat is mijn laatste tatoeage: gediplomeerd leraar. Die vind ik het beste - voor tatoeages van instructeurs gebruiken ze nu die nieuwe holografische inkt. Daarmee word je natuurlijk even vaak tegengehouden als dat je binnen kunt komen. Leraren brengen nieuwe ideeën, wij dragen ideeën met ons mee, en kosmopolitische ideeën maken de mensen bang. Zelfs met al die bescherming van gemeenschappen, met muren rond de huizen en de geest, zijn identiteiten kwetsbaar. De gemeenschap van de Islamitische Natie verloor verleden jaar bijna de helft van haar burgers door een identiteitsstrijd - waren ze Afrikanen, moslims, Amerikanen? De overgebleven IN-gemeenschap, in Zuid-Californië, laat geen buitenstaanders binnen, zelfs niet voor zaken.

Daar zitten we dus. Tsutomo is de beste tatoeëerder in deze regio. Bang? Hoeft niet. De eerste tatoeage is de lastigste, maar je krijgt er een waar je trots op zult zijn. Hoe dan ook, het feestje vanavond zal je gedachten wel verzetten. Weet je, ik geloof dat die jongen met die Regenbos-tatoeage een oogje op je heeft. Kijk niet zo naar me! Bedenk dat je gemeenschap om jou geeft. We zijn allemaal erg trots op je.

Toen werd ik wakker - badend in het zweet.

Zorgzame Samenlevingen is een moderne versie van wat er in West-Europa gebeurde in de eerste eeuwen na de val van het Romeinse Rijk (circa 500-800 A.D.). Het was een terugkeer naar homogene gemeen-

schappen op kleinere schaal, verspreid over de enorme en gevaarlijke Europese wouden, met elk zijn eigen lokale betaalmiddel en bekrompen wereldbeeld. Noodzakelijkerwijs konden ze zichzelf bedruipen. Niet alles was negatief; er was bijvoorbeeld een opmerkelijke opkomst van spiritualiteit. Een van de functies van de Kerk en van kloosterorden stond gelijk aan een 'kosmopolitische gemeenschap' van de Zorgzame Samenleving. Sommigen hebben dat zelfs beschouwd als de hoogtij van 'Christelijke Mystiek', de periode in het Westen waarin geestelijken en leken elkaar steunden en in harmonie samenwerkten. Maar voor de meeste andere gebieden geldt dat de gedachte dat het een nogal 'Donkere Tijd' was, nog steeds telt.

Het scenario van de 'Zorgzame Samenleving' wordt ingegeven door opeenvolgende verstoringen - zoals een monetaire krach en een grote aardbeving in Californië - en elk hiervan is door veel specialisten voorspelt. Ze hóéven niet te gebeuren om dit scenario bewaarheid te laten worden, maar hun samenvallen zou voor de meeste gecentraliseerde regeringsstelsels rampzalig zijn. Sommige experts beweren dat een monetaire krach op zichzelf al voldoende zou zijn om een ineenstorten van onze huidige samenleving te veroorzaken.

Het beoordelen van de mogelijkheden van een verstoring

De waarschijnlijkheid en de gevolgen van enkele verstoringen zullen nu afzonderlijk beoordeeld worden en de gevolgen van hun samenvallen zullen worden geëvalueerd.

- Een monetaire ineenstorting?

De mogelijkheid van een monetaire crisis op grote schaal is reëel. De Mexicaanse crisis van 1994/'95, de Aziatische crisis van 1997 en de Russische van 1998 zullen zeker niet de laatste monetaire crises van onze tijd zijn. Het feit dat de wereldeconomie in het niet verdwijnt ten opzichte van de valutaspeculaties (zie de Introductie) garandeert dat zulke periodes zich zullen voordoen. Maar de 'Grote Monetaire Ineenstorting'

zal beslist plaatsvinden wanneer de US dollar ooit wordt aangevallen. Het is geen vraag van als, maar slechts een vraag van wanneer de instabiliteiten van het officiële monetaire systeem die kernmunteenheid van het wereldgeldstelsel zullen aanvallen.[136]

Professor Robert Guttman van de economische faculteit van de Hofstra University beschrijft het internationale monetaire stelsel als de achilleshiel van de VS en van de wereldsamenleving als geheel. Het is de enige manier waarop een echte depressie zich kan herhalen, met enorme werkloosheid en sociaal-politieke gevolgen.

Alle nationale munteenheden ter wereld[137] - zelfs de nieuwe euro - zijn vastgesteld in termen van de dollar en zijn daardoor geheel afhankelijk van de stabiliteit van die kernmunt. In de Introductie is de context voor een ineenstorting op wereldschaal - in technisch spraakgebruik: 'systeemgebonden risico' - beschreven. De waarschijnlijkheid van zo'n ineenstorting neemt met het jaar toe naarmate het volume van speculatieve handelingen toeneemt (met een snelheid van 15 tot 25% per jaar), terwijl het veiligheidsnet dat door de centrale banken wordt opgehouden steeds onbelangrijker wordt in verhouding tot de voortdurend toenemende omvang van de speculaties.

Veel mensen maken zich zorgen over de vraag hoe het echt kan gebeuren. Dit is de minder belangrijke vraag. Was het echt belangrijk dat de Kreditanstalt Bank in Wenen er de oorzaak van was dat de paniek op de markt in Londen zich uitbreidde en zo de krach van 1929 in New York veroorzaakte? Wat er echt toe doet - toen zowel als nu - is de mate van stabiliteit of instabiliteit van het systeem als geheel. Daarmee vergeleken is het aanwijzen van de kaart die het hele kaartenhuis doet instorten slechts

136 Variaties op zo'n ineenstorting zijn voorspeld door Joel Kurzman, of George Soros (zie beide verwijzingen in het Voorwoord) of Judy Shelton: Money Meltdown: Restoring Order to the Global Currency System (New York: The Free Press, 1994).

137 Behalve de eigenaardige uitzondering van de Zwitserse franc, die theoretisch nog aan goud gekoppeld was tot 1999. Zwitserland is het enige land dat officieel niet tot het IMF behoort, maar heeft wel een zetel in de zogenoemde '10+1' groep: de tien monetair belangrijkste landen, plus Zwitserland.

bijzaak. Of die omvallende kaart nu een financiële ineenstorting in Japan is of de eurodollarmarkt, het eindresultaat dat door het uiteenrafelen van ons op de dollar gebaseerde stelsel wordt bespoedigd, zal hetzelfde zijn.

In Zorgzame Samenlevingen was de financiële oorzaak een samenspel van de twee zwakste schakels van het huidige wereldstelsel: het falen van het Japanse bankstelsel waardoor paniek uitbrak op de eurodollarmarkt, en vervolgens de uitdaging naar de markt van de US dollar. Zo'n kettingreactie is een technische mogelijkheid.[138]

In het geval van een dollarprobleem zou het geldstelsel de zwakkere schakel zijn en zou dat het eerst instorten. Paniek op de obligatie- en aandelenmarkten zou dan het voorspelbare en directe gevolg zijn van de geldcrisis.

- Een Californische 'Hele Grote'

Vergeleken met de monetaire ineenstorting zou een grote aardbeving in Californië onbelangrijk lijken. Dat is ook een van de meest bestudeerde risico's ter wereld. Volgens een geologisch onderzoek in de VS, gepubliceerd in juli 1990, is er een kans van 67% dat er zich binnen dertig jaar in de San Francisco Bay Area een aardbeving zal voordoen met een kracht van 7,1 of hoger op de schaal van Richter. Dat kan vandaag zijn of over twintig jaar.

- Gevolgen van een combinatie

Dit voorbeeld van een 'Hele Grote' wordt in 'Zorgzame Samenlevingen' niet zomaar uit de lucht gegrepen om ramp op ramp te stapelen, maar

138 Een ineenstorting van de dollar zou erger zijn dan de krach van 1929, niet alleen omdat hij meer over de wereld verbreid optreedt, maar ook omdat hij bijna alle financiële instrumenten zou beïnvloeden. In 1929 stortten bijvoorbeeld alleen de belangrijkste aandelenmarkten in. Men zou aan de krach hebben kunnen ontsnappen door gewoon het spaargeld in bijvoorbeeld overheidsobligaties van de VS te stoppen. De meeste obligatiemarkten en het op goud gebaseerde wereldvalutastelsel stonden in de jaren dertig onder hoge druk, maar bleven over het algemeen overeind. Er was een oorlog voor nodig om het oude, op goud gebaseerde geldstelsel, eens en voor altijd op te heffen.

om aan te geven hoe - als een van de hiervoor genoemde verstoringen serieus genoeg is - centrale overheden geheel niet in staat zullen zijn met lokale verstoringen om te gaan. Mensen zullen hun leven moeten reorganiseren om meer lokaal en zelfverzorgend te zijn en geheel andere soorten overheden (zoals in het scenario genoemd) kunnen aannemelijk worden.

De krachten die de Zorgzame Samenleving voeden

Het scenario van de Zorgzame Samenleving wordt gedreven door een collectieve reactie om zich op een veilige basis terug te trekken. Het maakt de zorgen over plaatselijke veiligheid en de gemeenschap, die zo duidelijk in de huidige samenleving aanwezig zijn, tot prioriteit. Als er een verstoring in het geld optreedt, zullen alle lopende financiële overeenkomsten - zoals salarissen en huren - geen betekenis meer hebben. Levenslang gespaard geld wordt in enkele dagen weggevaagd, waardoor mensen plotseling voor een veel onzekerder toekomst komen te staan dan ze ooit voor mogelijk hielden. In zulke omstandigheden kunnen collectieve angsten en spoken een krachtige rol spelen.

Maar in verschillende delen van de wereld hebben meer extreme vormen van wat hier beschreven werd zich al voorgedaan. Wat in Joegoslavië in de late jaren tachtig als monetair probleem begon, werd al snel tot intolerantie jegens 'de anderen', die door sommige etnische leiders als zondebokken werden gebruikt om de woede van zichzelf weg te leiden en in dat proces hun macht te versterken. 'Etnische zuivering' is daardoor een direct gevolg van het aanpassingsprogramma van het IMF in de late jaren tachtig, dat extreem nationalistische leiders de sociaal-politieke context gaf om de macht over te kunnen nemen. Het monetaire probleem in Indonesië leidde binnen enkele dagen tot massaal geweld, plunderingen en verkrachtingen, gericht tegen Chinese minderheden. Ook in Rusland is discriminatie jegens minderheden door de financiële ineenstorting verergerd. Bijna niemand onder de intelligentsia in elk van deze landen zou zulke gebeurtenissen nog maar een paar maanden vóór de onrusten begonnen voor mogelijk hebben gehouden. Evenmin zijn zulke

gebeurtenissen zonder precedent. De joodse minderheid bijvoorbeeld werd de zondebok voor de gevolgen van de monetaire ineenstorting van Duitsland in de jaren twintig. Monetaire crashes laten mensen in angst, wanhoop en woede achter. Dit is een explosief sociaal mengsel, dat door demagogen kan worden uitgebuit.

In Zorgzame Samenlevingen kan de controle over lokale munteenheden gebruikt worden om de mensen in een veilige cocon te stoppen. Zoals alle andere zaken in de wereld kunnen lokale munteenheden zowel positief als negatief gebruikt worden en in dit scenario worden de beperkende mogelijkheden onthuld. Later, in hoofdstuk 5 en 6, zult u zien dat de invloed op gemeenschapsgeld zeer constructief kan zijn als het ontworpen is als aanvulling op de nationale munteenheid. U zult ook zien waarom en hoe deze munteenheden zich in een tiental landen ter wereld gevestigd hebben.

Als het officiële wereldgeldstelsel instort, kunnen zulke plaatselijke geldstelsels zeer wel - bij gebrek aan beter - het best beschikbare vangnet worden. Door de schok zullen mensen zich haasten om tegen elke prijs psychologische veiligheid te vinden. Wonderlijk genoeg wakkeren juist de krachten naar globalisering een duidelijk merkbare nieuwe nadruk op lokale prioriteiten en lokale culturele eenheid aan. Dit kan vreedzaam geschieden maar, zoals we in recente jaren gezien hebben, dat is niet altijd het geval. De groeiende trend naar lokale etnische prioriteiten en culturele afscheiding op kleinere schaal heeft de oorlogsbandieten al losgelaten in zo'n verscheidenheid van plaatsen als voormalig Joegoslavië, Azerbeidzjan en Rwanda.

Tijdschema voor de revolutie

1980+	Ontwikkeling van de eerste LETS-systemen, de eerste naoorlogse complementaire muntstelsels, vooral in Canada, Nieuw-Zeeland en Noord-Europa (meer details in hoofdstuk 5).
1990	De IRS geeft in de VS belastingvrijstelling voor het stelsel van een plaatselijke Tijddollar (zie hoofdstuk 6).
1991	Begin van de eerste oorlog voor 'Etnische Zuivering' in Joegoslavië.
1992	Het geldstelsel van Ithaca-uren wordt geïntroduceerd in Ithaca, New York.

1995 Een enquête in de VS laat zien dat 83% van de bevolking aan het 'opnieuw opbouwen van de gemeenschap' de hoogste prioriteit geeft.

1996 (14 mei) eerste hoorzitting voor de Subcommissie voor Technologie van het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden over het 'oplossen van het software-probleem van het jaar 2000'.

1997 Decentralisering van het systeem van sociale voorzieningen in de VS, versnelling van de machtsoverdracht van de federale regering naar de staten en gemeenten.

2000 Religieuze apocalyptische groeperingen nemen toe.

2015 Het eerste jaar waarin meer commerciële transacties in complementaire munteenheden plaatsvinden dan in de oude, aangeslagen nationale munteenheden.

2020 Het meisje in de nachtmerrie van Haight Street krijgt haar inwijdingstatoeage.

Te midden van de mogelijke toekomsten zijn de twee tot nu toe beschreven mogelijkheden de slechtste noch de gunstigste. We zullen nu even kort kijken naar twee extremere mogelijkheden. Ik noem ze 'Hel op Aarde' en 'Duurzame Voldoening'.

Hel op Aarde

De kweekplaats voor 'Hel op Aarde' is een soortgelijke combinatie van verstoringen als voor 'Zorgzame Samenlevingen'. Het belangrijkste verschil in 'Hel op Aarde' is dat er een zeer individualistisch 'ieder voor zich' ontstaat, in plaats van dat mensen zichzelf organiseren in besloten gemeenschappen.

In tegenstelling tot de fictieve mensen als beschreven in de twee voorgaande scenario's bestond iedereen in 'Hel op Aarde' echt in 1996. De levens van Red, Sean, Addison, Todd en Jeremy worden beschreven met de woorden van mijn vriendin Katherine die, 15 jaar oud, het jongste lid was van het publiek waarvoor ik de ideeën in dit boek in 1996/'97 presenteerde. Wat we van haar leren is dat 'Hel op Aarde' al aanwezig is. En hij is minder dan een halfuur rijden verwijderd van de rijkste gemeenschappen en snelst groeiende economieën van de VS. Hel op Aarde vindt plaats in de achtertuin van 's werelds enige supermacht en meest geavanceerde technologische vernieuwer. Hij vindt plaats gedurende een van de langste economische bloeiperiodes ooit beschreven, in een jaar waarin de Dow Jones haar record 43 maal heeft gebroken.

De vrienden van Katherine

Red

Red werd door zijn ouders achtergelaten in de straten van Berkeley, Californië, toen hij drie jaar oud was. Een jong dakloos stel nam Red onder hun hoede. Zij brachten de meeste winters door in opvangcentrum na opvangcentrum, omdat ze nergens langer dan drie dagen mochten blijven. 's Zomers zwierven ze in de buurt van Telegraph Avenue, dag na dag vuilnisbakken doorwroetend op zoek naar hun volgende maaltijd. Niemand sprak ooit met hen. Niemand stopte zelfs ooit voor hen. Op een dag werd Red wakker en zij waren weg. Hij was zeven jaar oud.

Toen Red tien was ontmoette hij een andere jongen in dezelfde toestand. Zijn naam was Sean. Hij was 15 en al dakloos sinds zijn vijfde. Sean

had zijn haar in twee turkooizen Mohawks laten knippen, die naast elkaar uit zijn schedel staken. De haarverf kleurde goed bij zijn ogen en bleke huid. Hij droeg een zwart sweatshirt met capuchon, met tekeningen en lapjes stof die slordig met witte tandzijde waren opgenaaid. Hij droeg kettingen om zijn nek, een scherp gepunte halsband en armbanden. Zijn nagels waren netjes zwart geverfd. Hij noemde zichzelf een gootpunk, een anarchist, een zwerver, een lid van de gemeenschap die iedereen wilde negeren en voor wie niemand de verantwoording wilde nemen.

Red vond Sean boeiend - iemand die was zoals hij, iemand anders die vergeten was, uitgewist. Sean werd Reds mentor. Hij noemde hem Silence Red - Silence omdat hij altijd zo rustig was, en Red omdat dat zijn favoriete kleur was.

Toen Red ouder werd, werd hij lid van de gemeenschap die bekendstaat als gootpunks of zwervers, de verloren kinderen die hun familie waren kwijtgeraakt en die zich hadden gebundeld om hun eigen familie te vormen. Zij vochten nooit onder elkaar en veroorzaakten zelden overlast. Zij waren boos op de maatschappij die hen niet meer wilde kennen. Zij haatten alle volwassen, vooral ouders. De meesten van hen waren door hun ouders verlaten of waren weggelopen uit gezinnen waar ze mishandeld werden. Leden van de middenklasse en hogere klasse spuwden naar hen, vervloekten hen, noemden hen drugsverslaafden en alcoholisten. Zij werden gearresteerd omdat ze 's nachts buiten sliepen, omdat ze op het trottoir zaten, zelfs omdat ze tegen een muur leunden. Zij werden door iedereen lastiggevallen, ook al streden ze alleen maar om in leven te blijven.

Red en Sean zwierven tien jaar lang samen, als broers. Zij gebruikten geen drugs en ze dronken niet. Zij trokken van plaats naar plaats, op zoek naar het perfecte thuis, maar 's zomers keerden ze altijd naar Berkeley terug.

Toen Red stierf was hij een man, maar hij was pas 25. Hij had altijd gezegd dat hij wilde doodgaan door onthoofding, om de pijn in zijn hoofd kwijt te raken. Daarna lachte hij altijd. Voor hij stierf had hij Sean verteld

dat hij, al zolang als hij zich kon herinneren, zo'n verschrikkelijke hoofdpijn had en dat het ondraaglijk werd. Sean bracht hem naar een bevriende dokter. De dokter zei dat Red een tumor in zijn hersenen had en dat het te laat was, dat er zonder ziektekostenverzekering en zonder geld niets aan gedaan kon worden en dat hij binnen een paar maanden zou sterven. De dokter gaf Sean een recept voor pijnstillers, drugs, maar Red weigerde die in te nemen. Op een dag ging Sean naar een supermarkt om een blikje frisdrank te kopen. Toen hij terugkwam zag hij Red op het gras liggen. Hij had zijn eigen keel doorgesneden om de pijn in zijn hoofd kwijt te raken.

De meeste mensen die Red zagen waren doodsbang. Hij was ruim 1,90 meter lang. Hij had zijn haar in twintig cm grote rode pieken opgestoken. Hij had alleen al in zijn porseleinen gezicht 27 piercings. Maar als je in zijn ogen keek, wist je dat hij geen monster was en dat nooit zou worden. Red zou geen vlieg kwaad doen. Hij wilde zelfs geen pijn berokkenen aan degenen die hem pijn gedaan hadden. Hij was de aardigste, zachtste persoon die je maar kent. Hij zorgde er altijd voor dat iedereen gegeten had vóór hij ging eten. Maar het enige probleem was dat niemand hem ooit in zijn ogen wilde kijken om het verdriet en de goedheid te zien, omdat hij onzichtbaar was. Als iemand hem wel had gezien, had hij misschien net iets langer kunnen leven. Maar voor de meeste mensen is negeren gemakkelijker dan medelijden hebben.

En toen alle mensen gingen slapen verzamelde Sean een paar van de gootpunks om Reds lichaam naar de vuilnisbelt te dragen, en daar verbrandden zij hem. Zijn as ligt op uw grasveld van 4000 dollar, en zijn lichaam doet uw bloemen bloeien.

Een van Reds favoriete liedjes was van de Rancids, en het gaat als volgt:

'Red and white stripes flyin'
White for skin and Red for dyin'
Why can't I walk on through
And not feel like I am in hell.'

Addison

Ik keek naar Addison, en zag de dood naar mij terugstaren. Hij stond daar voor me, niet als de lieve jongen die ik kende, maar als de donkere engel wiens beeld mij in mijn dromen achtervolgde, de engel des doods. Zijn suikerstroopachtige huid was aan het vergelen; zijn zwarte ogen leken gezandstraald, met een matte gloed. Zijn papierdunne lichaam schokte hevig toen hij uit de groene bus stapte en op mij af liep. Hij was een rivier van angst en verdriet. Hij keek naar zijn oude schoenen alsof hij naar iemand anders' voeten keek. Hij kon zijn voeten niet voelen, maar hij wist dat ze daar waren want hij kon ze zien.

Zijn huid was aan het schilferen en toen ik hem de laatste grijze trede van de bus af hielp voelden zijn handen aan als versplinterd karton. Toen was de bus plotseling weg en we waren alleen, en voor het eerst van mijn leven was ik bang. Ik was bang om naar hem te kijken en het deed pijn om zijn handen vast te houden, die aanvoelden als scherven glas. Zijn vingernagels vielen af. Hij haalde een kam uit zijn zak en kamde wat er van zijn haar nog over was. De kam trok een grote lok grijs, dun, samengeknoopt haar uit. Hij merkte het niet eens.

Ooit was hij zo mooi. Mijn god, nu zag hij eruit alsof hij zestig jaar oud was, en hij was pas 16. Hij keek in mijn ogen en hij zag mijn medelijden, dat ik niet voor hem kon verbergen. Hij fluisterde: 'Maak je geen zorgen, Katherine, het doet geen pijn.' Ik wist dat hij loog. Zijn gezicht had alle uitdrukking verloren. Hij had geen controle over zijn spieren meer.

Hij rook als een bedorven ei, maar feitelijk was hij een bedorven jongen. Zijn lippen waren blauw en gebarsten. Ik kuste mijn vriend zachtjes. Hij proefde als metaal op een warme dag. Bij elke stap hijgde hij, zachte kleine kraakjes. En ik wilde hem niet aanraken, uit angst dat hij in elkaar zou zakken en onder mijn aanraking zou bezwijken. Ik hielp hem op de bank te gaan zitten. Het was koud, grijs beton. Hij keek omhoog naar de hemel en naar de bomen om hem heen. 'Waar ik woon zijn geen bomen,' fluisterde hij, terwijl hij een traan die over zijn gezicht rolde probeerde te verbergen.

En toen verloor hij het bewustzijn, opgesloten in zijn donkere, koude, zwarte slaap, waar de werkelijkheid slechts een fragment van zijn verbeelding was en waar dood en lijden heersten. Bloed druppelde langs zijn uitgedroogde lippen. Zijn longen bloedden en hij maakte de bank rood met het serum van zijn lijden. Het bloed liep op zijn blauwe sweatshirt, en toen stopte het bloeden.

En hij lag uren op die bank in zijn slaap, en ik hield hem vast. Soms stroomde het bloed en stopte dan weer. En dan begon het weer. Maar het lijden hield nooit op, en pas toen besefte ik dat mijn donkere engel aan het sterven was. Maar in werkelijkheid was hij al dood.

Addison groeide op in een zwart getto in San Francisco, Hunters Point. Hij werd in elkaar geslagen omdat hij een goede leerling was en in de zevende klas was hij feitelijk van school verdwenen. Hij liet me zijn huiswerk zien, allemaal keurig afgemaakt, maar hij had het nooit durven inleveren. Toen hij 15 was werd hij gedwongen om zich bij een bende aan te sluiten, omdat hij zou worden opgejaagd en neergeschoten als hij dat niet deed. Hij begon drugs te gebruiken en zwaar te drinken, een manier om zichzelf tegen zijn pijn te verdoven. Een van zijn beste vrienden, een heroïnebaby die sinds zijn geboorte aan cocaïne verslaafd was, stierf aan een hartaanval toen hij 16 was en probeerde af te kicken. Toen steeds meer mensen rond Addison doodgingen, raakte hij in een diepe depressie. Tegen de tijd dat hij 16 was had hij zeven verschillende soorten hiv opgelopen en een paar maanden later had hij aids. Hij had nog ongeveer twee maanden te leven toen ik die dag bij hem zat. Ik ontmoette hem op Pier 36 in San Francisco. Ik was de enige blanke die hij kende en vergeleken met hem was ik rijk. Twee jaar lang waren we de beste vrienden en ik probeerde hem zo goed mogelijk in leven te houden. Maar de dag voor zijn 17e verjaardag haalde Addison een 9mm-pistool onder zijn beddengoed uit en schoot zich door zijn hoofd. Hij lag dood in zijn kamer. Het duurde vijf dagen voor iemand zijn lichaam vond.

Addison leefde in een hel en hij kon er niet mee omgaan. Maar ja, wie zou dat wel kunnen? Van de vijftien mensen met wie Addison in Hunters

Point opgroeide, stierven er twaalf binnen zes maanden na zijn dood. Drie stierven slechts een paar maanden daarvoor. Allemaal waren zij binnen veertien maanden dood. Zij woonden in een omgeving die aan het inklappen was door de eenzaamheid, de drugs die volgens de verhalen door de overheid werden verstrekt, en door het Amerikaanse volk dat verkoos de armoede te negeren en hun ogen te sluiten omdat ze vonden dat het niet hun verantwoordelijkheid was. Voor hen bestonden de getto's gewoon niet.

'Ding Dong! The castle bell!
Farewell, my mother!
Bury me in the old churchyard
Beside my eldest brother.
My coffin shall be black,
Six angels at my back,
Two to sing and two to pray
And two to carry my soul away.'

- James Joyce

Todd en Jeremy

Todd en Jeremy liepen van huis weg toen Todd vijf was en Jeremy negen. Zij namen de trein naar San Francisco, waar zij in het Golden Gate Park sliepen. Zij hadden in San Jose in een stacaravan gewoond, met hun vader die hen, zolang als ze zich konden herinneren, seksueel had misbruikt. Hun moeder was een paar maanden na de geboorte van Todd bij een auto-ongeluk omgekomen. Hun vader was werkloos maar de televisie, waar hij bijna aldoor naar keek, leek het altijd te doen. De kinderen maakten hun eigen eten klaar, meestal bestaande uit havervlokken en diepgevroren aardappelschijfjes.

Todds eigenlijke naam was Christina, maar Jer, haar oudere broer, had altijd een jonger broertje willen hebben, dus toen zij hun schamele bezittingen inpakten herdoopte Jer zijn zusje Todd. Zij had dikke blonde, bijna roomkleurige manen die tot net beneden haar taille vielen. Ze had

een klein lichaam en hoge jukbeenderen die haar waterblauwe ogen benadrukten. Ze sprak zelden en als ze dat deed was het zo zachtjes dat het bijna pijn deed om ernaar te luisteren. Ze gebruikte kleine, voorzichtige woordjes en keek je nooit recht aan. Aan de andere kant gebruikte Jer, als hij sprak, een vloedgolf van vloeken terwijl hij wild met zijn armen zwaaide als manier om er zeker van te zijn dat zijn opmerkingen begrepen werden. Vaak haalde hij zijn vuile handen door zijn lichtgevende blauwe haarpieken, stroken haar die hij had vastgelijmd in zeven twintig centimeter lange punten. Hij sprak over zijn dromen om zijn lip te doorboren en het Witte Huis op te blazen met zijn Zwitserse legermes, tandzijde en een luciferssstokje, net zoals de tv-held en ontsnappingsartiest McGyver.

Todd en Jeremy plachten urenlang in Haight Street te zitten—waarbij Todd de passanten zachtjes om een kwartje of een dubbeltje vroeg en Jer de mensen straten lang lastigviel omdat ze zelfs geen stuiver wilden geven, terwijl hij 'FUCKYOU!' schreeuwde als moeders en dochters, vaders en zoons hem voorbijliepen zonder hem een blik waardig te keuren. 's Nachts trokken ze zich terug in het park, de plek waar ze zich het veiligst voelden. Voor hen was dit het begin van het einde van hun leven.

'Deprived of any hope.
Taught they couldn't cope.
Slaves right from the start.
'Till death do them part.
Poor little fuckers, what a sorry pair,
Had their lives stolen, but they didn't really care.
Poor little darlings, just your ordinary folks,
Victims of the system and its cruel jokes.'

- Crass

'Hel op Aarde' beschrijft een wereld waar nog veel werk verzet moet worden, maar er is gewoon niet voldoende geld om mensen en werk samen te brengen. Als kinderen geen kans hebben zich te ontwikkelen leidt dit tot een manier van leven die gegarandeerd zo zal voortduren,

misschien wel generaties lang. De verbinding tussen deze situatie en ons onderwerp, geld, moge duidelijk zijn: door werkloosheid, faillissement en/of financieel falen hebben de ouders van deze kinderen allereerst hun thuis verloren. Als dat eenmaal begint, rolt de sneeuwbal van geldschaarste voort. Zonder opleiding smelten de kansen dat deze kinderen een baan kunnen krijgen als sneeuw voor de zon. Uit een onderzoek in Chicago blijkt dat 32,2% van de voor de eerste keer opgenomen geesteszieke patiënten vóór hun eerste opname een achtergrond van dakloosheid had.[139]

Het bleek bijzonder moeilijk te zijn betrouwbare statistieken over dakloosheid te vinden, in het bijzonder over dakloze kinderen in Amerika. De belangrijkste media verwijzen hier steeds minder naar, ook al neemt de werkelijkheid van het probleem toe. Het aantal malen dat dakloosheid in de koppen van de Washington Post werd genoemd, daalde van 149 in 1990, tot 45 in 1995 en 18 in 1998.[140] Zoals een zich verontschuldigende ambtenaar stelde: 'Mensen die geld hebben zijn er niet in geïnteresseerd om het te weten; wie wel geïnteresseerd is heeft geen geld om het te weten te komen. En onderzoekers doen de onderzoeken waar ze voor betaald worden.' Ze legde uit dat de beste gegevens indirect verkregen worden, omdat elk district het feitelijke aantal gezinnen en kinderen bijhoudt die hulp zoeken en die in enig belastingjaar voor een bepaald onderdakprogramma (AFDC-HAP)[141] in aanmerking komen.

Figuur 4.2 laat zien dat het aantal dakloze kinderen in alleen al de San Francisco Bay Area in 1996 meer dan 40.141 bedroeg; 325% hoger dan het aantal acht jaar eerder. Deze aantallen geven per definitie alleen de 'ontvangers die in aanmerking komen' weer, dus het feitelijke aantal moet hoger liggen.
Er kunnen talloze redenen zijn waarom de ouders van deze kinderen dakloos werden, maar de eenvoudigste reden is gewoon van rekenkundige aard. Het gemiddelde inkomen voor een huishouding in de Bay Area van Californië steeg tussen 1980 en 1990 met 34,3%. De kosten van

139 Homease: 10 Points (San Francisco, voorjaar 1989), blz. 4.
140 The Progressive Review nr. 105.7 (website van AFL CIO).
141 AFDC HAP is de afkorting van 'Aid to Families with Dependent Children—Homeless Assistance Programs'.

levensonderhoud gingen in die periode met 64% omhoog, bijna het dubbele. De gemiddelde huur voor een tweekamerappartement steeg in diezelfde periode met 110%, terwijl de huur voor een studio met een enorme 288% steeg.[143] Dit verklaart waarom 20% van de dakloze gezinnen in San Francisco ten minste één ouder heeft met een volledige baan. Kortom, het snelst stijgende gedeelte van de daklozen wordt gevormd door de gezinnen van de 'werkende armen' van gisteren.

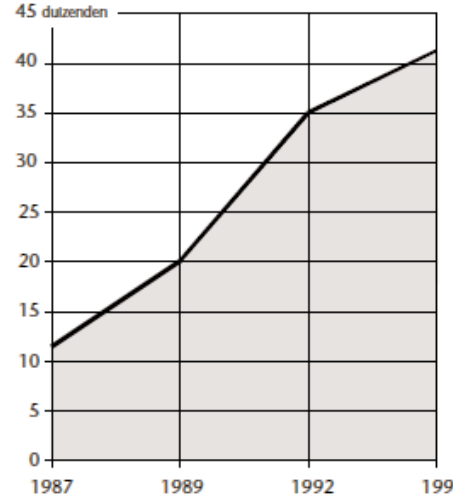

Figuur 4.2: Dakloze kinderen (x duizend) in de San Francisco Bay Area[142]

San Francisco staat beslist niet op zichzelf. Omdat het ministerie van Onderwijs in de VS een project financiert dat dakloze kinderen met schoolproblemen helpt, heeft het een rapport voor het Congres van de VS opgesteld waarin de verschillende leeftijden van dakloze kinderen worden aangegeven. Ook nu worden alleen degenen die in aanmerking komen meegeteld, hetgeen betekent dat deze kinderen nog genoeg 'in het systeem' moeten zitten en feitelijk naar school gaan. Het is bijvoorbeeld onwaarschijnlijk dat een van Katherines vrienden in deze statistieken wordt opgenomen. Ook hier toont de grafiek slechts een *minimumniveau* van het onderhavige probleem. Het meest opvallende aspect van deze statistieken is de dramatische toename van dakloze kinderen in de jongste leeftijdsgroep (jonger dan zes jaar).

Het is duidelijk dat de 'doordruppeltheorie' of 'hopen op betere economische tijden' het probleem niet kan aanpakken. Bovendien daalde het

142 Center for Common Concern: A Homebase Report (San Francisco, jaarverslagen van 1989, 1993, 1994 en 1996).

143 City and Council of San Francisco: Comprehensive Housing Affordability Strategies for Siting Housing and Services for Homeless People: Annual Plan for 1994 (5 november 1993).

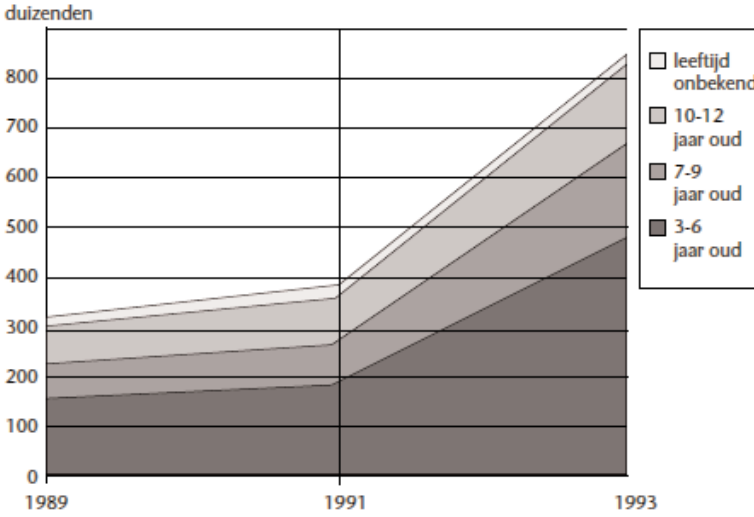

Figuur 4.3: Dakloze kinderen (x duizend) in de VS, naar leeftijdsgroep (ministerie van Onderwijs, VS, juli 1995)[144]

aantal gezinnen dat federale huisvestinghulp kreeg van 400.000 in de jaren zeventig tot 40.000 in de Reagan-jaren (midden jaren tachtig) tot nul nadat in september 1996 de Nationale Huisvestingswet was aangenomen.

Met een volledige baan tegen minimumloon kan niemand zich in Amerika, waar dan ook, een huis veroorloven. De Conferentie van Burgemeesters van de VS rapporteerde in 1996 dat landelijk 19% van de dakloze bevolking werk had.[145] Dalende lonen hebben huisvesting buiten het bereik van veel werknemers doen geraken: in geen enkele staat kan een werknemer met een volledige baan tegen minimumloon zich de kosten van een appartement met een slaapkamer tegen een normale marktprijs veroorloven.[146] In 45 staten en in het District of Columbia zouden families

144 Gegevens uit 'Report to Congress: Education for Homeless Children and Youth Program' (Stewart B. McKinney Homeless Assistance Act, Title VII, Subtitle B), juli 1995. Deze gegevens omvatten alleen kinderen van wie gerapporteerd is dat zij bijzondere moeilijkheden hebben om op een school te worden ingeschreven omdat ze dakloos zijn.

145 Waxman en Hinderliter: A Status Report on Hunger and Homelessness in America's Cities: 1996 (US Conference of Mayors, 1520 Eye St. N.W., Suite 400, Washington D.C. 20006 4005).

minstens het dubbele van het minimumloon moeten verdienen om zich een appartement met twee slaapkamers tegen een normale marktprijs te kunnen veroorloven.[147] Het snelst groeiende deel van de dakloze bevolking wordt gevormd door gezinnen met kinderen, die nu ongeveer 40% van de mensen die dakloos worden uitmaken. Aanvragen voor noodonderdak door gezinnen met kinderen in 29 steden in de VS nemen toe met een snelheid van 7% per jaar. Dezelfde studie liet zien dat 24% van de aanvragen voor onderdak door dakloze gezinnen werd afgewezen wegens gebrek aan middelen. Het nettoresultaat: kinderen maken op het ogenblik 27% uit van de totale dakloze bevolking en hun gemiddelde leeftijd wordt voortdurend lager.[148] Terwijl in 1988 de gemiddelde leeftijd van een dakloos kind in New York negen jaar bedroeg, was dat in 1998 gedaald tot vier jaar.[149]

Dit vond allemaal plaats vóór 1996, toen de verantwoordelijkheid voor het zorgstelsel in de VS werd overgedragen aan de staten en gemeenten. Bij de tweede verjaardag van deze hervorming van het verzorgingsstelsel verklaarden de media en politici van beide partijen het tot een succes, dankzij de grote vermindering van het aantal steuntrekkers en een toename van het aantal steuntrekkers dat werk vond. Maar een onafhankelijk onderzoek, gepubliceerd in december 1998,[150] onthulde dat het aantal kinderen dat in extreme armoede leeft (lager dan de helft van de armoedegrens van $6.401 per jaar voor een gezin van drie) tussen 1995 en 1997 met 400.000 was toegenomen. Veel gezinnen worden van de steunlijsten 'afgevoerd', buiten hun schuld of zonder dat ze daar veel aan kunnen doen. Uit een door de staat gefinancierd onderzoek onder gezinnen in Utah, die geen steun kregen omdat ze niet aan voorgeschreven

146 'Betaalbare huisvesting' wordt technisch gedefinieerd als het absorberen van maximaal 30% van de inkomsten voor belastingen. 'Normale marktprijs' is de kosten van niet gesubsidieerde huisvesting in het gebied.

147 Kaufman, Tracy: Housing America's Future: Children at Risk (Washington D.C. Low Income Housing Coalition, 1996).

148 Waxman en Hinderliter: ibid. (1996).

149 Homes for the Homeless, Inc.: The New Poverty: A Generation of Homeless Families (New York, 1992).

150 Children's Defense Fund (CDF) en de National Coalition for the Homeless: Welfare to What? Early Findings on Family Hardship and Well Being (http://childrendefense.org/fairstart_welfare2what.html), december 1998.

activiteiten meededen, bleek dat 23% niet meedeed omdat ze geen vervoer hadden, 43% door een gezondheidssituatie, 18% door gebrek aan kinderopvang en 20% als gevolg van mentale gezondheidsproblemen.

En dit gebeurt allemaal op een moment dat de Amerikaanse economie haar langste periode van hoogconjunctuur in de geschiedenis doormaakt…

Duurzame Voldoening

Mijn sterkste motivering voor het onderzoeken en schrijven van dit boek was mijn toenemende overtuiging dat het mogelijk moet zijn om nog tijdens óns leven een Gouden Eeuw van Duurzame Voldoening te scheppen. Deze brief aan mijn beste vriend uit mijn middelbareschooltijd, die nu als benedictijner monnik bij het Titicacameer in Zuid-Peru woont, legt uit waarom.

Bernard Lietaer
20 Sunnyside Avenue, A421
Mill Valley C.A. 94941

Mijn goede vriend Pierre,

Ik ben bezig een boek te schrijven over een onderwerp dat jij - in jouw afzondering als monnik bij jouw meer aan het einde van de wereld - waarschijnlijk weinig relevant zult vinden. Niettemin ben jij, van alle mensen die ik ken, een van de echt weinigen die in uiterste luxe leven: in staat te zijn al je tijd en energie te wijden aan het volgen van je roeping, te zijn die je wilt zijn, zonder enige geldzorgen. Ik vind het ironisch dat monniken, die niets hebben, of misschien de erg rijken, of de buitengewoon begaafden, zich jouw gelijkmoedigheid ten aanzien van geld kunnen veroorloven. De rest van ons, de grote meerderheid van de mensen, zelfs in de rijkste landen ter wereld, zijn gezwicht voor de verplichting - of moet ik zeggen, de verleiding - om 'het brood te verdienen' op een manier die niet echt overeenkomt met wat we echt zouden willen doen of zijn.

Hoeveel hebben we van ons wezen moeten opgeven, van wie we echt willen zijn, in dit proces van geld verdienen? Velen hebben zelfs niet durven uitvinden wat zij echt zouden willen doen, uit angst dat het te pijnlijk zou zijn om daarna terug te keren naar het 'normale' werk. Het spel dat we spelen is dat we - later, als we met pensioen gaan, als we genoeg geld opzij hebben kunnen leggen - voor onze dromen zullen gaan zorgen.

Sommige mensen doen dat met kleine stapjes. We haasten ons door de week, zien uit naar het weekend of een vakantie, wanneer we gaan doen wat we echt willen doen.

Je weet dat ik niet altijd optimistisch ben geweest over de toekomst van de mensheid. Je weet dat ik 'realistisch' genoeg was om geen kinderen te willen hebben als zij regelmatig bang zouden moeten zijn voor vernietiging door een atoombom, zoals het geval was tijdens de Koude Oorlog. Dus waar ik over heb gedroomd komt voor jou misschien als een verrassing. Ik heb de mogelijkheid gezien van een Gouden Eeuw van Duurzame Voldoening, waar het geld dat we gebruiken ons in staat zal stellen om onszelf te zijn. Ik heb durven dromen dat elk kind dat in deze wereld wordt geboren als voornaamste zorg zal hebben, te ontdekken wat zijn of haar roeping echt is en de gelegenheid zal hebben om in die ontdekkingsreis echt goed te zijn. Wat is de zin van het leven als de belangrijkste reden dat genieën zo zeldzaam zijn is, dat we het genie doden nog voordat iemand weet op welk gebied zij een genie is? En hoeveel van ons die erachter komen wat wij echt willen zijn, hebben de gelegenheid of de middelen om te leren hoe wij onze volledige potentie moeten realiseren? Misschien heeft het menselijke ras wel alle genieën nodig die het kan produceren, om uit de collectieve hoek te komen waar we onszelf in hebben geplaatst.

Wat als de schaarste niet vooral 'daarbuiten', in de natuur is, zoals we allemaal eeuwenlang hebben geloofd? Wat als het geldstelsel dat we gebruiken, waardoor we collectief zijn gehypnotiseerd, voortdurend juist die schaarste creëert die we het meeste vrezen? Is er een grens aan wat we kunnen leren, aan de hoeveelheid hartstocht, creativiteit of schoonheid die we kunnen oproepen en waarvan we kunnen genieten? Wat als elke tuin met dezelfde liefde en aandacht voor detail zou kunnen worden verzorgd als die de traditionele Japanse theetuin heeft geschapen? Wat als elk kind door de beste leraren op hun eigen gebied van geluk kan worden aangemoedigd? Wat als elke straat in onze steden een werk van schoonheid zou worden? Wat als er beperkingen ontstaan wanneer we 'werk' in 'banen' veranderen, dat wil zeggen de noodzaak om ons werk te ruilen voor een

kunstmatig schaarse munteenheid? Waarom kunnen we geen geldstelsel ontwerpen dat voor ons werkt, in plaats van dat wij voor dat stelsel werken? Walter Wriston, voormalig voorzitter van Citibank, definieerde geld als informatie. Waarom zou informatie schaars moeten zijn, vooral in een tijd waarin de technologieën van het Informatietijdperk zich als een lopend vuurtje over de wereld verspreiden?

Ja, ik moet toegeven dat het niet zó eenvoudig is. Voor je hieruit opmaakt dat ik volledig gek geworden ben, vraag ik je om naar me te luisteren, met me mee te gaan in het onderzoeken van een paar nieuwe mogelijkheden. Ik hoop dat je ze net zo verrassend en leuk zult vinden als ik dat doe.

Je vriend,
Bernard

Om te beginnen zal een definitie van Duurzame Voldoening nuttig kunnen zijn.
Van alle definities van Duurzaamheid is degene waaraan ik de voorkeur geef, de instructie die mijn hopman gaf als we bij een nieuwe kampeerplek aankwamen: 'Laat de plek beter achter dan je haar gevonden hebt.' Een meer formele definitie wordt gegeven door het rapport van Gro Brundlandt voor de Verenigde Naties (1987): Duurzaamheid is karakteristiek voor een samenleving die 'haar behoeften bevredigt zonder de vooruitzichten van toekomstige generaties te verminderen'. Zo'n samenleving, geloof ik, moet in dat proces ook de behoeften en verscheidenheid van andere vormen van leven respecteren.

Voldoening slaat niet op het mechanisch vergaren van meer 'spullen' of een Porsche in elke garage. Voldoening is wat aan zoveel mogelijk mensen voldoende keuzevrijheid op materieel gebied verschaft, zodat zij hun passie en creativiteit kunnen uiten. Zulke creativiteit is de uitdrukking van hun hoogste vorm van bewustzijn, hun hoogste roeping, en geeft een beter gevoel van betekenis aan hun leven. Iemand die verhongert en wiens kind door de honger op sterven ligt, heeft gewoon niet de gelegenheid creativiteit op een positieve manier te uiten.

Verderop in dit boek zult u het bewijs vinden waarop het scenario van Duurzame Voldoening is gebaseerd en waarom het geen luchtkasteel is. U zult de op monetair en op andere niveaus pragmatisch geteste mechanismen zien die Duurzame Voldoening voor ons net zo realistisch en met dezelfde waarschijnlijkheid als de voorgaande scenario's mogelijk maakt.

Een eenvoudige manier om de kernstelling van Duurzame Voldoening te presenteren is, dat het nu mogelijk is kapitalisme door initiatieven op het gebied van het geldstelsel werkelijk duurzaam te maken, duurzaam niet alleen ecologisch maar ook sociaal-politiek. Kortom, kapitalisme met een menselijk gezicht hoeft niet langer een paradox te zijn.

Een belangrijke gemeenschappelijke sleutel om duurzaam kapitalisme te ontwikkelen, is de implementatie van geldstelsels die die doelen ondersteunen. We zullen zien hoe ten minste drie van de meest kritieke problemen van de huidige samenleving effectief kunnen worden aangepakt door gebruik te maken van nieuwe soorten munteenheden, die als aanvulling op het bestaande nationale geld kunnen dienen en die reeds nu op kleine schaal, in prototypevorm in een tiental landen ter wereld, zo werken.

De vier scenario's in perspectief

Het verschil in lengte en gedetailleerdheid van onze verschillende toekomsten geeft niet hun onderlinge belangrijkheid of waarschijnlijkheid weer. Wat de verschillen wel weergeven is de complexiteit van ideeën die nu kunnen worden gepresenteerd, zonder de achtergrond die in de volgende hoofdstukken zal worden behandeld. De vier scenario's hebben ongeveer dezelfde kans dat ze zullen voorkomen. En zij zijn niet de enige mogelijke uitkomsten. In feite zal de meest waarschijnlijke uitkomst wellicht een mengeling van enkele van deze of van alle verhalen zijn. De uitkomsten zullen ook in verschillende delen van de wereld anders zijn. Bedenk dat deze scenario's ontworpen werden om uw aandacht te richten op de drijvende krachten die tot elke van de vier uitkomsten zouden kunnen leiden en ook om de verscheidenheid van beschikbare keuzes

boven tafel te krijgen en de gevolgen van die keuzes te tonen. Als volgende stap zullen we indringender kijken naar de belangrijkste drijvende krachten die aan elk scenario ten grondslag liggen.

De twee drijvende krachten

Het volgende diagram (zie figuur 4.4) is een overzicht van de scenario's en laat hun verhouding tot elkaar zien.

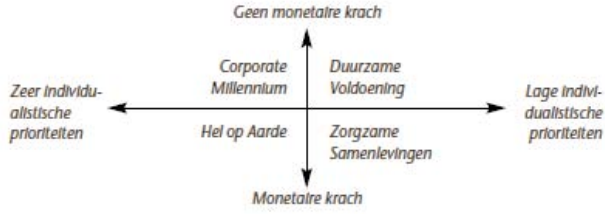

Figuur 4.4: Eerste benadering van de verhouding tussen de vier scenario's

Wat de twee lagere scenario's (Hel op Aarde en Zorgzame Samenlevingen) gemeen hebben is een specifieke gebeurtenis: een wereldwijde monetaire krach. De twee bovenste scenario's (Corporate Millennium en Duurzame Voldoening) zijn niet op zo'n gebeurtenis gebaseerd. Op dezelfde manier geven de twee linkerscenario's de hoogste prioriteit aan individualistische en concurrentieneigingen; de twee rechts doen dat niet.

Maar als we alleen naar deze drijvende krachten kijken, zullen we slechts een relatief oppervlakkig beeld van de betrokken dynamiek zien. De echte middelen voor verandering zijn mensen. Figuur 4.5 suggereert wat we kunnen doen, individueel en collectief, om de kansen voor Duurzame Voldoening te verbeteren.

De monetaire krach op de verticale as van figuur 4.4 is geen plotselinge natuurlijke catastrofe - zoals onweer - die we met enig geluk wel of niet kunnen ontwijken. De reden dat er geen krach in de bovenste twee scenario's optreedt, is dat er bewust preventieve actie is ondernomen. De

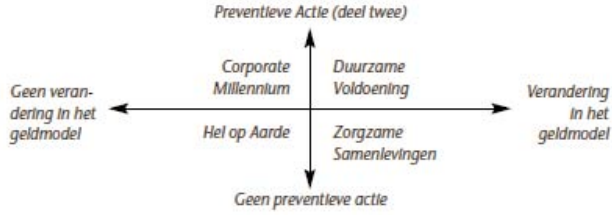

Figuur 4.5: Verhouding tussen de vier scenario's

aard van deze preventieve acties is het terugkerende thema van de vijf hoofdstukken die Deel II vormen.

Evenzeer moet de linkerkant van het schema (dat wil zeggen of zeer individuele prioriteiten in een samenleving wel of niet de overhand hebben) niet gezien worden als een mechanische collectieve verschuiving die eenvoudig kan worden aan- of afgezet. In plaats daarvan, zoals we zagen in hoofdstuk 1, zal de sleutel liggen in het feit of we het geldmodel wel of niet willen heroverwegen. De cartoon geeft op een andere manier de kosten van het opgesloten blijven in de overheersende interpretatie van geld weer. Alleen als we ervoor kiezen om ons bewust te worden van het feit dat we uit de gelddoos kunnen lopen, naar de andere kant waar geen blokkades zijn, kan Duurzame Voldoening totstandkomen.

Een laatste vraag: waar staat het 'Officiële Toekomstscenario' op deze kaart?

Stel u voor dat u, als u neerkijkt op deze bladzijde, boven de kruising van de twee assen van figuur 4.5 hangt. Op dat punt in de ruimte hangt de Officiële Toekomst tijdelijk. Stel uzelf eens voor met een geopende parachute op uw rug en u daalt langzaam af naar deze bladzijde, klaar om een veilige landing te maken. Eén ding is zeker: de zwaartekracht zal u ergens laten landen. Er is geen enkele kans dat de Officiële Toekomst ons oneindig zal laten hangen. Laten we hopen dat we de tijd en het geduld hebben om te leren hoe we de touwen van onze parachute moeten bedienen om een veilige landing te maken in de toekomst van onze keuze.

Hoewel alle vier de scenario's even waarschijnlijk zijn, ben ik van mening dat Duurzame Voldoening het meest te prefereren is. Het vervolg van deze tekst is dan de gids die ons leert hoe we de touwen van ons geldstelsel moeten bedienen om zachtjes in de rechterbovenhoek te landen, in een toekomst waar Duurzame Voldoening zowel de norm is als een voortdurend doel. We moeten nog veel leren over de strengen en de aspecten van deze touwen en dat leren zullen we samen doen. Wat er ook gebeurt, de vlucht in de paar volgende decennia belooft een buitengewone vlucht te worden. Susan Watkins heeft het goed gezegd: 'Waar deze reis ons ook mee naartoe neemt, ik denk dat daar goden op ons wachten, met goddelijk geduld en gelach.'[151]

In *Deel II: Kies uw toekomst van het geld,* zullen we de praktische opties onderzoeken die op dit moment beschikbaar zijn voor het veranderen van het geldparadigma. Elk van deze systemen kan parallel werken met en complementair zijn aan de heersende nationale munteenheden. De verandering in het model dient er niet toe om het systeem op te geven maar om het aan te vullen met nieuwe geldsystemen, die andere waarden ondersteunen. Samen met de conventionele stelsels kunnen deze geldinnovaties Duurzame Voldoening werkelijkheid laten worden.

151 Quotable Women (Londen; Running Press, 1991).

Deel II

Kies uw toekomst van het geld

‘Sure, money’s all wrong,
and the devil decreed it;
it doesn’t belong
to the people who need it.’

- *Piet Hein, Deens fysicus*

‘Geld is een manier om ons leven in de materiële wereld te organiseren; geld is een uitvinding, een mentaal middel, erg nodig, erg ingenieus, maar uiteindelijk een product van de geest.’

- *Jacob Needleman*[1]

‘Om geld geld te laten zijn (…) hoeft het geen wettig ruilmiddel te zijn. Het kan, wat we kunnen noemen, ‘gewoon ruilmiddel’ zijn, dat wil zeggen dat het algemeen geaccepteerd wordt als betaling van schulden zonder dwang door middel van wettelijke bepalingen.’

- *Richard Timberlake*[2]

---

1 Needleman, Jacob: Money and the Meaning of Life (New York: Doubleday Currency, 1991), blz. 177.

2 Timberlake, Richard H.: ‘Private Production of Scrip Money in the Isolated Community’, Journal of Money, Credit and Banking, vol. 19, nr. 4 (november 1987), blz. 437-447.

In Deel I zijn we ons bewust geworden van het oude geldverhaal; in Deel II zullen we enkele nieuwe geldverhalen onderzoeken.

We hebben gezien dat het stelsel van waarden dat door het conventionele nationale geldstelsel wordt afgedwongen een concurrerend karakter heeft, dat het aan alle gebieden van het economisch leven oplegt. In tegenstelling daarmee zijn er nu andere geldstelsels geïmplementeerd, die verenigbaar zijn met waarden die *samenwerking* bevorderen. Zij stellen ons in staat sociaal wenselijke doelen te bereiken met minder regulering, minder belastingen en minder bureaucratie dan ooit denkbaar was. Maar om die kans te grijpen moeten we ons bewust worden van de gevolgen van andere geldstelsels en van de praktische opties die beschikbaar zijn.

De Hogedrukketel van hoofdstuk 1 heeft duidelijk gemaakt dat de overgang van het Industriële Tijdperk naar het Informatietijdperk een periode van snelle verandering zal zijn, die een groot aantal aanpassingsproblemen voor iedereen in de samenleving met zich meebrengt. Het kernidee van Deel II is eenvoudig: *de mogelijkheden die geldinnovaties bieden om enkele van de belangrijkste problemen tijdens deze overgang op te lossen zijn omvangrijk en tot op heden vrijwel ongebruikt*.

Dat betekent niet dat we moeten verwachten dat de nationale munteenheden zullen verdwijnen en vervangen worden door een ander soort geld. Wat in plaats daarvan reeds nu gebeurt is dat andere parallelle munteenheden zich ontwikkelen om het bestaande stelsel aan te vullen, om rollen te vervullen die de nationale munteenheden niet vervullen en waarvoor ze nooit ontworpen waren om te vervullen.

Een aantekening voor economen

Dit boek is geschreven voor het grote publiek, niet voor economen. Maar omdat de oplossingen die hier worden gepresenteerd van invloed zijn op economische processen zijn de bezwaren van economen relevant en zullen enkele kaders gewijd worden aan het beantwoorden van zulke mogelijke bezwaren. De economische studie is uitgegroeid tot een opmerkelijk doorwrochte wetenschap, maar is soms gebaseerd op vereenvoudigende aannames. Menselijke activiteiten in het dagelijks leven zijn niet noodzakelijk consistent met deze aannames. In de twee nu volgende hoofdstukken bijvoorbeeld zal dit boek aannames die in de klassieke economische theorie worden gemaakt, aanvechten. Niettemin is er empirisch bewijs dat de redenen ondersteunt waarom dit gerechtvaardigd is. Eén bezwaar tegen complementaire munteenheden is dat hun invoering *economisch minder efficiënt* zou kunnen zijn dan een enkele nationale munteenheid. Vanuit een puur economisch standpunt is dit bezwaar terecht. Maar de economie is slechts een deel van de samenleving en de menselijke samenleving is een klein deel van het wereldwijde ecostelsel. Niet andersom. In elk systeem moeten de gevolgen van het optimaliseren van een deel van dat systeem rekening houden met de gevolgen voor dat systeem als geheel. Als uw maag haar doorvoer zou optimaliseren ongeacht de gevolgen voor de rest van uw lichaam, zou dat uw dood betekenen. Dat isgeen goed resultaat voor uzelf noch – op de lange termijn – voor uw maag.

Het staat buiten kijf dat sociale, politieke of ecologische ineenstortingen dramatische economische gevolgen hebben. Omgekeerd zal ik aantonen dat bepaalde geldstelsels tot symptomen als verval van gemeenschappen en financiële kortzichtigheid leiden. Daarom wordt hier een totale systeembenadering gebruikt, om zulke sociale en ecologische 'neveneffecten' van geldstelsels te integreren.

Kortom, tussen pure economische optimalisatie en andere prioriteiten moeten compromissen worden gesloten die uitstijgen boven de diverse disciplines. Er zijn voor deze aanpak voldoende historische precedenten, ook op geldgebied. Men zou bijvoorbeeld, op basis van alleen economische efficiency, kunnen stellen dat we allemaal allang één enkele wereldwijde munteenheid zouden moeten gebruiken, in plaats van de 170 verschillende nationale munteenheden die nu in gebruik zijn. Maar we gebruiken al die verschillende nationale munteenheden omdat de prioriteit van het scheppen van een bevoorrecht geografisch gebied voor ruilhandelingen die het nationale bewustzijn bevorderen,

belangrijker werd geacht dan de pure economische efficiency van één enkele wereldwijde munteenheid. De monetaire innovaties die in Deel II worden beschreven, illustreren een soortgelijk geven-en-nemen. Zij moeten daarom worden beschouwd als vroege prototypes van sociale gereedschappen die een compromis tussen hun grotere voordelen en pure economische efficiency mogelijk maken.

Een andere traditionele economische stelling die in dit boek in twijfel wordt getrokken, is de stelling: 'geld is waardeneutraal', dat wil zeggen dat geld slechts een passief ruilmiddel is dat geen invloed heeft op de transactie of op de gebruikers van een munteenheid. Volgens die aanname wordt een ruil door een munteenheid slechts gemakkelijker gemaakt maar is er geen andere invloed op de transactie. Daarentegen stel ik hier dat de karakteristieken van een munteenheid (bijvoorbeeld hoe die wordt uitgegeven, haar schaarsheid en of er al dan niet rente wordt berekend) wel degelijk van invloed zijn op de aard van de ruil en uiteindelijk op de aard van de relatie tussen de mensen die die munteenheid gebruiken. Mijn argumenten vóór deze zienswijze komen niet uit de economische theorie, maar uit twee andere bewijsbronnen: empirische observatie en psychologische theorie.

Empirisch gezien stellen gebruikers van sommige soorten complementaire munteenheden dat zij een verschil ervaren; zij beweren zelfs dat zij juist vanwege dat verschil de extra moeite nemen om met twee munteenheden om te gaan. Enkele voorbeelden hiervan worden in hoofdstuk 5 en 6 gegeven. Uit de psychologische theorie komt het argument dat alle marketingspecialisten ruimschoots zullen ondersteunen: mensen zijn niet op de eerste plaats rationele wezens, maar veeleer ingewikkelde emotionele wezens. De traditionele stelling van een geheel rationele 'homo economicus' gaat terug naar Adam Smith, een eeuw vóór de ontdekking van het onderbewustzijn door Freud en Jung. Ik stel voor dat dit vereenvoudigde model wordt aangevuld met een meer complete kaart van menselijke emotionele beweegredenen. Het empirische bewijs dat dit gerechtvaardigd is, omvat ook de 'irrationele' financiële manies van 'boom or bust' waardoor ons economisch stelsel al meer dan twee eeuwen regelmatig wordt geplaagd, evenals historisch bewijs hoe verschillende geldstelsels aan andere samenlevingen vorm hebben gegeven. Het geven van zulk bewijs over de emotionele dimensie van geld vraagt echter meer ruimte dan hier beschikbaar is en zal daarom volledig op een andere plaats worden gepresenteerd.

'Verandering treedt op als er een samenloop is van zowel veranderende waarden als van economische noodzakelijkheid; eerder niet.'

- John Naisbitt[3]

'Gebrek aan geld is de bron van alle kwaad.'

- George Bernard Shaw

'Leven en levensonderhoud zouden niet van elkaar gescheiden moeten worden, maar dienen te komen uit dezelfde bron, die geestkracht heet. Geestkracht betekent leven, doel, vreugd, en een gevoel van bij te dragen aan de bredere samenleving.'

- Matthew Fox

'Mensen die zeggen dat het niet gedaan kan worden moeten niet degenen die het doen voor de voeten lopen.'

- Jack Canfield en Mark Victor Hansen[4]

---

3 Naisbitt, John: Megatrends (New York: Warner Books, 1982), blz. 183.

4 Chicken Soup for the Soul (Deerfield Beach, Florida: Health Communications, Inc., 1993), blz. 149.

Hoofdstuk 5. Complementaire munteenheden die de werkgelegenheid bevorderen

De geldvraag van onze Hogedrukketel die we hier bespreken is: 'Hoe kunnen we een bestaan geven aan miljarden mensen als er groei is zonder nieuwe werkgelegenheid?' (hoofdstuk 1).

Dit onderwerp zal worden behandeld door de volgende vijf kernideeën te bespreken:

- De aard van werkloosheid is in de loop der jaren veranderd, en dit proces zal nog sneller verlopen naarmate het Informatietijdperk een grotere greep op de samenleving krijgt.
- De traditionele manieren om werkloosheid aan te pakken zullen steeds meer falen.
- In gebieden met hoge werkloosheid hebben de mensen al aangetoond dat de levensomstandigheden aanmerkelijk kunnen worden verbeterd, door hun eigen complementaire munteenheid te scheppen in plaats van op sociale voorzieningen te vertrouwen. Verrassend genoeg is het niet de eerste keer dat zulke oplossingen succesvol in de Moderne Wereld zijn geïmplementeerd. In de jaren dertig waren duizenden van dergelijke initiatieven actief in de VS, Canada, West-Europa en andere gebieden die van de Depressie te lijden hadden.
- Complementaire munteenheden kunnen een sleutelfunctie vervullen door regio's af te schermen van de schokken die door het falen van en de crises in het officiële geldstelsel kunnen optreden.
- Tot slot leidt deze aanpak tot een win-winsituatie voor zowel lokale particuliere ondernemingen als voor de samenleving als geheel.

Een belangrijk verschil

Er is voor iedereen op de planeet absoluut genoeg werk, maar een baan is iets anders.
Ik gebruik het woord 'baan' om elke activiteit aan te duiden die mensen

Baan vs. werk

- Het woord 'job' of 'baan' is vrij nieuw en dateert uit de Industriële Revolutie. Oorspronkelijk werd het gedefinieerd als 'dingen die gedaan moeten worden', of zelfs nauwkeuriger 'iets doen waarbij men zich verhuurt, met het oog op financieel gewin'.[5]
- 'Werk' daarentegen is een ouder woord. In het Engels komt het voor het eerst voor in de Zedenpreek van Aelfric (11e eeuw): 'Dat werk werd volgens Gods wil begonnen.'[6] Die connotatie heeft het nog steeds als we verwijzen naar een 'werk uit Liefde', een 'kunstwerk', een 'Liefdadigheidswerk'.

vooral ondernemen om geld te verdienen, 'gewoon om in het levensonderhoud te voorzien'. 'Werkgelegenheid' zal in deze context als synoniem voor baan gebruikt worden. 'Werk' daarentegen is een activiteit die vooral om zichzelf gedaan wordt, voor het plezier dat men heeft in het geven van zichzelf of de hartstocht die in die activiteit zelf tot uiting komt (zie kader).

Er zijn vele tekenen die erop wijzen dat het idee van een 'baan' voor iedereen, welk idee pas gedurende het Industriële Tijdperk ging heersen, met dat Tijdperk kan uitsterven.

Een gelukkige minderheid heeft een baan die ook hun werk is. Succesvolle artiesten hebben die twee altijd gecombineerd. Ook de echte genieën op enig gebied - of dat nu de zakenwereld is of de gezondheidszorg, het onderwijs, de universitaire wereld of de politiek - hebben altijd 'hun hartstocht gevolgd', zoals Joseph Campbell zo welsprekend zegt. Maar dit is eerder uitzondering dan regel.

Zou u doorgaan met wat u doet als u al het geld hebt dat u ooit nodig zou hebben? Als het antwoord 'ja' is, behoort u tot de gelukkigen voor wie baan en werk samenvallen. Hoe groot is het percentage mensen dat

5 De eerste en de tweede betekenis van het woord 'job' in de Oxford English Dictionary.

6 De originele tekst luidt: 'That weore waes begunnen onzean Godes willan', Aelfric Homilies (11e eeuw) (Aelfric, ook: Grammaticus, ca. 955 ca. 1020, Engelse abt en schrijver. Vert.)

u kent die door zouden gaan met hun baan als ze het geld niet nodig zouden hebben?
Alles dat kan helpen om mensen te laten genieten van wat ze doen, zou welkom moeten zijn. Zoals een Chinees spreekwoord zegt:

Als iemand vreugde heeft in wat hij doet
zal er harmonie heersen in het werk;
als her harmonie heerst in het werk
zal er orde heersen in het land;
als er orde heerst in het land
zal er vrede in de wereld zijn.

De relatie met volksgezondheid

Er zijn twee manieren waarop onze gezondheid verband houdt met de hiervoor genoemde onderwerpen *geld* en *werken*. Er zijn bewijzen dat u door een baan zonder betekenisvolle inhoud ziek kunt worden of zelfs kunt doodgaan. Het prestigieuze Canadian Institute for Advanced Research kwam tot de schokkende conclusie dat 'medische diensten weinig of geen effect hebben op het nationale niveau van gezondheid'. Wat in plaats daarvan de gezondheid het meest beïnvloedt is een werksituatie waar mensen hun leven zelf in de hand hebben. Het verschil in levensverwachting tussen rijken en armen wordt vooral verklaard door de verschillende beheersing die zij over hun leven en werken hebben. 'Er is iets dat de grote onderklasse van de moderne wereld doodt, hen afbeult vóór hun tijd. Statistieken tonen aan dat het ook de middenklasse doodt, die langer leeft dan de armen maar niet zo lang als de rijken.'[7]

De relatie met geld

Het probleem met werken is, iemand te vinden die u daarvoor guldens of euro's wil betalen, dat wil zeggen het ook een betaalde baan te laten zijn. De schaarste aan banen is daarom de schaarste aan geld, zoals eco-

7 Premier's Council on Health Strategy: Nurturing Health: A Framework on the Determination of Health (Toronto, 1991), blz. 7.

nomen weten sinds Keynes. Maar moet geld schaars blijven? Waarom niet voor uzelf voldoende geld scheppen om de schaarse nationale munteenheid aan te vullen, om meer werk betaald te laten geschieden? Klinkt dat raar? Of te eenvoudig?
Niettemin is dat wat veel gemeenschappen in verschillende gebieden in de wereld al gedaan hebben. Ik zal u later laten zien dat de resultaten van zulke geldinnovaties bewijzen dat dit proces in de praktijk effectief is, waarom het niet tot inflatie leidt en welke prototypes de beste kandidaten zijn voor algemene toepassing.

Maar laten we op dit punt eerst de aard van het banenprobleem vaststellen en de reden waarom dit in het afgelopen decennium onomkeerbaar is veranderd.

Werkloos? Wie? Ik? Het banenprobleem van vandaag

Volgens de conventionele wijsheid is werkloosheid vooral een tijdelijk probleem. Maar deze aanname is nu hopeloos ouderwets, zelfs voor activiteiten waarvan men al lang zegt dat ze immuun zijn voor technologische veroudering of ontslagen (zie kader).[8]
Als het gaat om de 'tijdelijke' aard van werkloosheid wordt vaak impliciet aangenomen dat - evenals in voorgaande business cycles - de economie zal aantrekken en de vraag naar arbeid zal volgen. De theorie voorspelt dat 'frictiewerkloosheid' inderdaad verwacht moet worden. Dat zelfs in een hoogconjunctuur enkele mensen 'tussen twee banen' zullen zitten, maakt deel uit van het allocatiesysteem van de markt.

Miljoenen mensen over de hele wereld beginnen zich hierover echter te verbazen.
Wat bijvoorbeeld minder normaal is, is dat het niveau van 'frictiewerkloosheid' decennium na decennium langzaam omhoogkruipt. Dit is des te zorgwekkender als men rekening houdt met het feit dat in diezelfde

8 Een van de betere onderzoeken op dit gebied is gedaan door Rifkin, Jeremy: The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post Market Era (New York: Puttnam, 1995). Verschillende van de volgende voorbeelden zijn aan dit werk ontleend.

De opkomst van werkloosheid in het Informatietijdperk

- Er wordt een robot getest die operaties voor heuptransplantaties kan uitvoeren.
- In New York werd in 1993 de eerste roman die geheel door een computerprogramma is geschreven – een brandende romance, niet beter of slechter dan de gemiddelde – uitgegeven.
- Bij de laatste voorstelling van *Don Carlos* door de Washington Opera Company stonden alleen de dirigent, twee pianisten en een synthesizer in de orkestbak.
- In 1993 schrapte Sears 50.000 banen in zijn winkels en verminderde daardoor zijn aantal werknemers met 14%. In datzelfde jaar gingen de verkopen met een aangename 10% omhoog. Dit vond plaats nog vóór de opkomende trend naar elektronisch thuiswinkelen begonnen was.
- Men verwacht dat de cyberwinkelcentra voor elektronisch thuiswinkelen tegen het jaar 2007, 20% van de detailhandelsmarkt (totaal twee biljoen dollar per jaar) voor zijn rekening zal nemen (dit is de grootste dienstensector, waarvan men veronderstelt dat daar de meeste nieuwe banen vandaan moeten komen).
- De frontale aanval op overheidsbureaucratieën sluit een andere plek af waar in het verleden banen werden gecreëerd.

periode de mobiliteit van mensen en de mogelijkheden van onze informatiesystemen om mensen en banen met elkaar te verbinden, zijn *toegenomen*.
De gemiddelde werkloosheid in de VS bijvoorbeeld stond in de jaren vijftig op 4,5%, kroop in de jaren zestig naar 4,8%, bereikte in de jaren zeventig 6,2% en ging in de jaren tachtig nog een stapje verder naar 7,3%.

In de jaren negentig tonen de officiële Amerikaanse werkloosheidstatistieken een duidelijke ombuiging van deze trend, terug naar het niveau van de jaren vijftig. Maar het 'vuile geheim' van deze uitzondering is dat de wereldwijde strijd om banen heeft geleid tot een aanzienlijke verlaging van werkomstandigheden en beloning. De lonen in de VS bereikten een hoogtepunt in 1973 en zijn sindsdien steeds gedaald, verergerd door het feit dat Amerikanen nu méér uren maken dan zij twee decennia geleden deden. 'Bill Clinton heeft tien miljoen banen geschapen - en twee

daarvan zijn van mij,' was een klacht die men in werknemerskringen hoorde tijdens de herverkiezingscampagne van Clinton in 1996. Het is begrijpelijk dat er veel discussie is over het feit of de VS concurreren met de Derde Wereld door de levensstandaard van de Derde Wereld op te dringen aan zijn arbeiders.

Zelfs *Fortune Magazine* heeft zich afgevraagd waarom 'bijna de helft van de nieuwe voltijdbanen die in de jaren tachtig werden gecreëerd minder dan $13.000 per jaar betalen, hetgeen beneden het armoedeniveau voor een gezin van vier personen ligt'. Ook opleidingsniveaus helpen niet noodzakelijkerwijs meer. Volgens een verslag in de *Wall Street Journal* is een van de drie universitair afgestudeerden verplicht een baan te nemen waarvoor geen universitair diploma vereist is.[9]

In West-Europa is de hoogte van de werkloosheid bijna een decennium lang hardnekkig blijven steken op een zeer onprettige 10%. Aan het einde van 1998 bedroeg het officiële percentage in Duitsland 10,8%, in Italië 11,5%, in België 12,2% en in Spanje een verbijsterende 18,2%. Het grote verschil tussen Amerika en Europa is, dat in Amerika mensen uiteindelijk werk accepteren dat beneden hun kennis en opleiding ligt. Moet een universitair geschoolde die hamburgers staat te bakken, worden gezien als een teken van een gezonde economie en van de hightechsamenleving van de toekomst? Een in 1996 afgestudeerde student vatte de ervaringen van zijn vrienden in de 'echte werkwereld' als volgt samen: 'De helft van ons heeft belachelijk te veel werk en de andere helft serieus te weinig. Het lijkt een keuze te zijn tussen werkverslaving of depressie en daartussen zit niets. En dan zegt men nog dat dit een goed jaar voor de economie is!' Zelfs in Japan, waar levenslang werken bij dezelfde onderneming praktisch als geboorterecht wordt gezien, kruipt de werkloosheid omhoog.

Wat ís er toch aan de hand?

---

9 Zowel de verwijzing naar Fortune als naar de Wall Street Journal zijn geciteerd in Netview (Global Business Network News), vol. 7, nr. 1 (winter 1996), resp. blz. 16 en blz. 9.

Het tijdperk van afslanking

De meesten van ons zijn opgevoed met de gedachte dat we een beroep moeten leren, door een organisatie worden ingehuurd om een baan met dat beroep te vervullen en - als we alles goed doen - door de rangen omhoog zullen gaan tot onze pensionering. Maar deze gedachte is nu al zo dood als een dodo.

In de afgelopen drie decennia hebben ondernemingen miljarden dollars geïnvesteerd in informatieverwerkende apparatuur. De groeivoet van zulke investeringen is hoger geweest dan van enige technologie in het verleden. Het aandeel aan investeringen in informatietechnologie in de VS bijvoorbeeld sprong van 7% van de totale investeringen in 1970 naar 40% in 1996.Voeg daarbij de miljarden dollars die worden uitgegeven aan software, en het bedrag dat jaarlijks aan informatietechnologie wordt besteed, overschrijdt nu de investeringen in alle andere productiemiddelen tezamen.[10]

Om de echte omvang hiervan te begrijpen moet men deze buitengewone toename in investeringen in dollars vermenigvuldigen met de even opmerkelijke verlaging van de kosten per eenheid. De kosten van computerverwerking zijn in de afgelopen twee decennia voortdurend met 30% per jaar gedaald en alle experts zijn het erover eens dat dit nog minstens twee decennia zal doorgaan.

In het begin werden repetitieve taken in het ene na het andere werkgebied in de onderneming gecomputeriseerd. Alle computertoepassingen werden echter feitelijk gebouwd rond de bestaande organisatiestructuur en managementprocedures. Op een goede dag bedacht iemand dat dat proces omgedraaid kon worden, door de simpele vraag te stellen: 'Hoe moeten we onszelf organiseren om op de beste manier de voordelen van de beschikbare informatietechnologieën te gebruiken?'[11]

---

10 Gegevens uit The Economist (28 september 1996), blz. 13.

11 Het boek dat dit allemaal op gang bracht was van Hammer, Michael & Champy, James: Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution (New York: Harperbusiness, 1994).

Dat was de geboorte van re-engineering. En ook van 'strategische ontslagen'.

In alle eerlijkheid moet gezegd worden dat het niet de bedoeling was van de oorspronkelijke uitvinders van re-engineering dat zulke ontslagen zouden plaatsvinden. Een van de vroegste pioniers was Thomas Davenport, onderdirecteur voor research bij CSC Index (de 'geboorteplaats' van re-engineering). In een artikel in *Fast Company* zei Davenport: 'Re-engineering is niet begonnen als codewoord voor gedachteloze aderlating van ondernemingen. Het was niet bedoeld om de laatste ademtocht van management in het Industriële Tijdperk te zijn. Ik weet dat, want ik stond aan het begin ervan. Ik was een van de scheppers… Maar het feit is dat die geest van re-engineering, toen hij eenmaal uit de fles was gekomen, snel een bedreiging werd.'[12]

En zoals alle geesten kon hij niet in de fles teruggestopt worden.

Wereldwijd hebben grote ondernemingen mensen verwijderd met een tempo van tussen de een en twee miljoen per jaar. En voor het eerst gebeurt dit nu op alle niveaus van de organisatie. Toen Kodak zijn aantal managementlagen verminderde van dertien naar vier kwamen een hoop mensen die nooit gedacht hadden dat het hen zou overkomen zonder werk. Er worden natuurlijk veel nieuwe banen buiten deze ondernemingen geschapen, maar die geven meestal niet het inkomensniveau of de zekerheid waaraan mensen gewend waren geraakt en die zij hadden geleerd te verwachten.

Het is belangrijk dat we beseffen dat deze 'strategische ontslagen' van een geheel andere aard zijn dan de normale cyclische ontslagen. Het werd bijvoorbeeld normaal gevonden dat fabrieksarbeiders werden ontslagen als de voorraden gereed product opliepen wanneer de business cycle in een lagere versnelling geraakte. Zij werden weer aangenomen zodra deze voorraden waren weggewerkt en de goede tijden van de cyclus terugkwamen. Maar er is geen reden om te verwachten dat de business cycle

12 Geciteerd in The New Leaders (San Francisco: Sterling and Stone, Co.), mei juni 1996, blz. 6.

de trend van strategische ontslagen zal terugdraaien. Wat weg is, is voorgoed weg. Groei zonder toenemende werkgelegenheid is geen voorspelling; het is een vaststaand feit. Het is de moeite waard de gegevens van William Greider te herhalen: de grootste 500 ondernemingen ter wereld maken en verkopen zeven keer zoveel goederen en diensten als twintig jaar geleden maar zijn er tegelijkertijd in geslaagd het totaal aantal werknemers te verminderen.

Zelfs de mensen die in deze organisaties blijven of worden aangenomen, moeten een heel ander proces dan vroeger onder ogen zien. Het oude criterium voor aanname placht te zijn, het in overeenstemming brengen van de functiespecificaties met ervaring, inzet en opleiding.

Tegenwoordig gaat bij de ondernemingen die vooroplopen, zoals CNN, Intel of Microsoft, alles anders: 'Niemand heeft een baan. Als iemand voor een baan wordt aangenomen, vergeten we dat zodra hij of zij binnen is. Het werk wordt vooral gedaan in projectteams, waar ook buitenstaanders in kunnen zitten. Mensen hebben taken, zijn 'probleemeigenaar' of hebben kansen, maar geen baan.'[13]

In aanvulling op echte ontslagen heeft de noodzakelijkheid van grotere flexibiliteit ondernemingen gedwongen hun eigen grenzen te herdefiniëren door:

- uitbesteding: machines van Xerox worden geïnstalleerd door vrachtwagenchauffeurs van Ryder; computers van Commodore worden gerepareerd door het personeel van Fedex, dat vroeger alleen onderdelen afleverde.
- verplaatsing: een van de grootste verzekeraars in de VS, Metropolitan Life, factureert vanuit Ierland; British Airways doet haar boekhouding in Bangladesh; softwareondernemingen in Californië lossen problemen op vanuit India.
- tijdelijk werk: vanuit het standpunt van de samenleving is dit waar-

13 Bridges, William: Understanding Today's Job/Shift, Conference in San Francisco, april 1995. Veel van de voorbeelden van ondernemingen in de VS komen uit zijn onderzoek.

schijnlijk de belangrijkste van alle nieuwe trends. De grootste werkgever in de VS is nu Manpower, wiens activiteiten bestaan uit het plaatsen van tijdelijk personeel bij ondernemingen.

Als u denkt dat dit allemaal alleen gebeurt in 'hebzuchtige particuliere ondernemingen', hebt u het mis. Zelfs de strijdkrachten - historisch gezien een vrij gretige werkgever van gezonde lichamen - omhelzen de nieuwe manier van denken. De strategische heroverweging in 1997 van de Amerikaanse defensiecapaciteit concludeerde dat wel 50.000 actieve manschappen geschrapt konden worden, vooral in het leger, om te helpen betalen voor wapens zoals gecomputeriseerde artilleriesystemen en elektronische detectors voor biologische wapens. De vierjaarlijkse Defense Review, die analyseerde wat er vanaf nu tot 2010 nodig zou zijn, richtte zich op het verlagen van de 'kosten van infrastructuur' (nu 40% van de totale toewijzingen van het ministerie van Defensie). Dit dekt alles dat niet direct gerelateerd is aan de 'kernbekwaamheden' om oorlog te voeren: van de cafetariamanagers op de militaire bases tot onderwijzers, van dagverblijven tot boekhouders. U hebt het al geraden: zij zijn nu deze functies aan het 'privatiseren' en 'uitbesteden'.

Niets hiervan moet gezien worden als een gril voor de korte termijn. Een onderzoek in het Verenigd Koninkrijk, gefinancierd door het ministerie van Onderwijs en Werkgelegenheid en gepubliceerd door Business Strategies, een adviesbureau met nauwe banden met het ministerie van Financiën, concludeert dat er in de komende tien jaar in Groot-Brittannië geen nieuwe voltijdwerkgelegenheid verwacht mag worden.[14] Hoewel er een optimistische voorspelling wordt gegeven voor zelfstandigen en tijdelijke banen, tot een totaal van 1,5 miljoen in die tijdsperiode, is de verwachting dat er nul banen worden geschapen in wat ooit als 'normale' voltijdbanen werden beschouwd.

Een onderzoek bij 4720 organisaties in veertien Europese landen, uitgevoerd door de Cranfield School of Management ten behoeve van de Europese Commissie, rapporteert dat er in 1995 een ontstellende toena-

14 Bassett, Philip: 'Decline of full time work to continue, says forecast' in The Times (Londen, 29 oktober 1996).

me was in werkgelegenheid in tijdelijke banen met een vaste termijn (tot 3 maanden). De grootste toename vond plaats in Nederland, waar bij 70% van de ondernemingen het toepassen van deeltijdbanen toenam. Meer dan 50% van de Duitse, Italiaanse, Finse en Zweedse ondernemingen doet nu hetzelfde. De rest van Europa heeft een toename geregistreerd bij 'slechts' 30 tot 50% van de ondernemingen.[15]

Dr. William Bridges, een expert op het gebied van trends in werkgelegenheid, stelt de vraag: 'Wat is het percentage banen dat door tijdelijke arbeidskrachten wordt gedaan?' De schatting van de meeste mensen valt ergens tussen de 2 en 20%. Zijn antwoord: 'In feite is het 100%; 85% van ons zit nog steeds in de ontkenningsfase.'[16]

Economische gevolgen

De International Metalworkers Federation in Genève voorspelt dat 'binnen dertig jaar slechts 2% van de huidige arbeidskrachten in de wereld nodig zal zijn om alle goederen te produceren die voor de totale vraag noodzakelijk zijn'. De interessante vraag is dan natuurlijk: wat zal die andere 98% doen?
Sommige mensen zullen zeggen: En wat dan nog, dat banen verdwijnen? Het is allemaal al eens eerder gebeurd:

- in 1800 was 80% van de bevolking van de VS werkzaam in de landbouw;
- in 1900 was dit gedaald tot 48%;
- in 1950 tot 11%;
- en nu tot een onbelangrijke 2,9%.

En die 2,9% voedt het hele land niet alleen beter dan die 80% ooit deed, maar het voorziet ook een groot deel van de rest van de wereld van voedsel! Al die mensen die ophielden met landbouw vonden banen in de steden: in de industrie, de handel en de dienstensector.

---

15 Rapportage door Melania Brian in The Independent (15 oktober 1996).
16 Bridges, William: zie noot 13.

Paul Krugman vs. William Greider en Robert Reich

In een serie geestige essays[17] heeft Paul Krugman de volle laag gegeven aan de boeken[18] van een bekende journalist (William Greider) en van een minister van Werkgelegenheid in de regering- Clinton (Robert Reich). Hij valt wat hij noemt 'emotioneel bevredigende mythes' aan, die betrekking hebben op een potentiële werkgelegenheidscrisis als gevolg van technologische veranderingen. Krugmans klappen vallen in twee categorieën:

- Hij valt het 'waanidee van de werkgelegenheidskluit' aan, dat wil zeggen het idee dat er slechts een beperkte hoeveelheid banen op de wereld is en dat daardoor, naarmate de productiviteit toeneemt, het aantal beschikbare banen automatisch wordt verminderd. Hij bestrijdt dit met het argument dat, hoewel de productiviteitstoename in een sector weliswaar verlies van banen in die sector zal veroorzaken, dit zal leiden tot het scheppen van zelfs nog meer banen in andere sectoren van de economie. En hij geeft het klassieke voorbeeld dat de productiviteitstoename en het banenverlies in de industrie in de afgelopen dertig jaar meer dan gecompenseerd werden door nieuwe banen in de dienstensector.
- Een groot deel van de discussie over de relatie tussen globalisering, handel, technologie en banen is eigenlijk irrelevant, omdat 'als je een eenvoudig model wilt hebben voor het voorspellen van de werkloosheid in de VS in de komende vijf jaar, dan krijg je dat nu. Het zal zijn zoals Greenspan (voorzitter van de Federal Reserve) wil dat het is, plus of min een toevalsfout die aangeeft dat hij toch niet God is.'[19] Dat is juist, omdat Greenspan rekening kan houden met alle gevolgen van veranderingen in handel of technologie en zijn monetaire politiek dienovereenkomstig kan aanpassen.

Ik ben het geheel met beide punten eens. Maar ik blijf me toch zorgen maken over de banenkwestie, vanwege de volgende vragen:

Dat is natuurlijk allemaal waar. Maar er is ook een structureel verschil, nu we te maken hebben met een Informatie Revolutie in plaats van met een Industriële Revolutie. Een boer kon koetsenmaker worden en een koetsenmaker kon leren hoe hij auto's moest bouwen. Elke keer dat hij van baan veranderde ging hij ook nog meer geld verdienen. Maar wat moet

17 Krugman, Paul: The Accidental Theorist and other Dispatches from the Dismal Science (New York, Londen: W.W. Norton & Co, 1998), vooral dl. I: 'Jobs, Jobs, Jobs'.

18 Greider, William: One World, Ready or Not; Reich, Robert: Inside the Cabinet.

19 Krugman, Paul: ibid., blz. 31.

- Het verlies van banen in één sector terwijl in een andere sector banen geschapen worden, kan juist zijn vanuit een statistisch totaalbeeld, maar voor de betrokken individuen ligt het niet zo eenvoudig. Als zo'n verandering plaatsvindt in de loop van een generatie was het realistisch en zelfs geheel consistent dat het kind van een metaalarbeider elektronisch ingenieur of advocaat wordt. Maar hoe realistisch is het om te hopen dat de metaalarbeider zelf de financiële middelen of de mogelijkheden heeft om door te schuiven naar de hightechbaan die door de nieuwe economie wordt geschapen? Naarmate de snelheid van verandering toeneemt zal het aantal mensen dat gevangen zit tussen de oude en de nieuwe groeisectoren toenemen. Wat moeten deze mensen doen?
- Waarom heeft ruwweg een derde van de mensheid (de meeste daarvan in de zogenaamde Derde Wereld), al zolang als we daar gegevens over hebben, te weinig of geen werk? Naar schatting zijn wereldwijd 700 miljoen mensen al decennia zonder werk. Krugmans antwoord kan zijn dat dat niet Greenspans zorg is. Niettemin hebben beslissingen van de Federal Reserve directe invloed op miljoenen banen in de wereld, vanwege de wereldrol van de dollar. Toen Paul Volcker in de jaren tachtig besloot deinflatie in de VS uit te roeien, stortte hij Latijns- Amerika in een depressie. Met andere woorden, ik beweer dat de zaak van wereldwijde werkgelegenheid niet een economisch management-probleem is maar een institutionele situatie.

Ik beweer ook dat de aanpak die later in dit hoofdstuk wordt aanbevolen, de kwestie kan verlichten door een rol te geven aan munteenheden die complementair zijn aan de nationale munteenheden die door Greenspan en zijn collega's worden beheerd. Bovendien kunnen zulke munteenheden, als ze goed zijn ontworpen, het doel van lagere inflatie van de nationale munteenheden zelfs bevorderen in plaats van hinderen (zoals we zullen zien in hoofdstuk 7).

een informatiewerker doen als hij niet langer nodig is: hamburgers bakken? (zie kader).

Misschien zitten we wel tussen hamer en aambeeld. Want deze keer - ook al is het voor elke onderneming zinvol haar concurrentiekracht te verbeteren door in te krimpen - passen de stukken van de puzzel niet goed aan elkaar. Toen Henry Ford besloot een auto te maken die zo goedkoop was dat zijn fabrieksarbeiders er een konden kopen, zette hij een deugdzame cyclus in gang van meer auto's, meer arbeiders, meer auto's, meer arbeiders.

Baanloze groei zou deze deugdzame cyclus wel eens kunnen veranderen in een boosaardige cyclus die de andere richting op werkt. Elke keer dat mensen worden ontslagen of gedwongen worden hun inkomen te verminderen, zullen ze uit de markt vallen van minstens enkele van deze nieuwe producten die ondernemingen blijven produceren. Zelfs als elke onderneming er bij elke stap beter van wordt, wordt de totale taart kleiner, dus cumulatief zal iedereen er plotseling slechter voor kunnen staan, ook de onderneming zelf.

Het feit dat dit een wereldwijd spel is bemoeilijkt het beeld nog meer. Fabrieken die in de Derde Wereld worden gebouwd gebruiken technologieën die even effectief zijn als die welke in de Eerste Wereld worden toegepast. En een decennium van politiek van 'structurele aanpassing', zoals geïmplementeerd door het Internationale Monetaire Fonds, heeft bovendien veel van hun beperkte sociale vangnetten weggehaald.

De vooruitziende blik van Keynes

John Maynard Keynes voorspelde meer dan zestig jaar geleden in zijn *Essay on Persuasion*[20] met een opmerkelijk vooruitziende blik, dat er een tijd zou komen waarin het productieprobleem zou zijn opgelost, maar dat de overgang waarschijnlijk pijnlijk zou zijn:

'Als het economische probleem (het productieprobleem) is opgelost, zal de mensheid beroofd zijn van haar traditionele doel. (…) Voor de eerste keer sinds zijn schepping zal daarom de mens het hoofd moeten bieden aan zijn echte, zijn permanente probleem. (…) Er zijn geen landen of mensen, denk ik, die zonder enige vrees vooruit kunnen kijken naar een tijdperk van nietsdoen en overvloed. Het is een beangstigend probleem voor de gewone mens, zonder speciale gaven om zichzelf bezig te houden, vooral als hij geen wortels meer heeft in de gewoonten of in de geliefde conventies van een traditionele samenleving.'

Het teken hangt aan de wand: we zitten nú in die kritieke toestand.

20 Keynes, John Maynard: Essay on Persuasion (1930).

Zo lang als men in de geschiedenis kan teruggaan, hebben mensen zich geïdentificeerd met hun baan. We beschrijven onszelf nog steeds als steenhouwer, hoogleraar, bankier, computerexpert. Feitelijk zijn veel van onze gewone familienamen afgeleid van diverse banen en beroepen: De Smid, Molenaar, Paardekoper en dergelijke benamingen in levende of dode talen. Dit gaat helemaal terug tot het stenen tijdperk. Op de vroegste Soemerische schrijftabletten duidde de schrijver zich aan als 'Zo-en-zo, de Klerk'.
Als Keynes gelijk heeft zullen we, voor de eerste keer in de geschiedenis, gedwongen worden onszelf opnieuw uit te vinden, om andere manieren te vinden om aan te geven wie we zijn. We zullen ons niet langer kunnen aanduiden met deze 'productienamen'. Met andere woorden, we zullen gedwongen worden een andere identiteit te zoeken, andere redenen die ons leven zin geven. Keynes concludeerde dat er 'geen landen of mensen zijn die zonder enige vrees vooruit kunnen kijken' naar deze ongekende historische verschuiving.

Bovendien was Keynes niet de enige die zulke problemen voorzag. Ook Norbert Wiener, de vader van cybernetics, was een van de eersten die ons waarschuwde voor de sociale gevolgen van computers: 'We moeten beseffen dat de automatische machine (dat wil zeggen computergestuurde productiemiddelen) de exacte economische gelijke is van slavenarbeid. Alle arbeid die concurreert met slavenarbeid moet de economische condities van slavenarbeid aanvaarden. Het is geheel duidelijk dat dit een situatie van werkloosheid zal scheppen, vergeleken waarmee de huidige recessie en zelfs de depressie van de jaren dertig een leuke grap zal lijken te zijn.'[21]

Maar zijn er al niet enkele tekenen die ons aangeven hoe dit eruit zal zien?

Sociaal politieke gevolgen

Binnen het bestaande raamwerk kunnen we een redelijk goed idee hebben van wat er zal gaan gebeuren. We hoeven alleen maar om ons heen

21 Wiener, Norbert: The Human Use of Human Beings (New York: Houghton Mifflin, 1950), blz. 162.

te kijken: het gebeurt nu al. Ik noem dit de 'vicieuze cirkel van werkloosheid', die zes stappen heeft, met terugkoppeling (zie figuur 5.1):

1. werkloosheid geeft een gevoel van economische uitsluiting;
2. sommigen die daardoor worden getroffen, uiten dit door middel van geweld;
3. de meeste gewone mensen reageren op geweld met angst;
4. de gemeenschap stort in, de samenleving wordt instabiel, er is toenemende politieke polarisatie;
5. er wordt minder geïnvesteerd en er wordt minder gekocht;
6. het investeringsklimaat verslechtert en er komt meer werkloosheid.

Figuur 5.1: De vicieuze cirkel van werkloosheid binnen het bestaande raamwerk

En dan begint het hele proces weer van voren af aan.

Laten we deze vicieuze cirkel eens stap voor stap bekijken.

- *Economische uitsluiting*

'Vanuit het standpunt van de markt ondergaan de steeds toenemende rangen van (werklozen) een lot dat erger is dan kolonialisme: economische irrelevantie… We hebben niet nodig wat zij hebben en zij kunnen niet kopen wat wij verkopen.' Zo vat Nathan Gardels, redacteur van *New Perspectives Quarterly,* het verband samen tussen werkloosheid en economische uitsluiting. Dit vertaalt zich in de toenemende realisering bij betrokkenen dat er voor hen geen ruimte is in deze samenleving, dat zij daar niet bij horen.
Als dit een individu overkomt zal hij of zij meestal ten prooi vallen aan een depressie (is het toeval dat het National Institute of Mental Health in

de VS depressie een nationale epidemie heeft genoemd?). Als dit een groep overkomt (hetgeen typisch het geval is bij de jongere generatie, waarin werkloosheid altijd al hoger is dan onder de bevolking in het algemeen), wordt dit veelal geuit in woede. Die woede pot zich op tot ze explodeert in een gewelddadige uitbarsting, die wild en ongericht om zich heen slaat naar de brede samenleving of naar bepaalde zondebokken.

- *Geweld*

Niccolò Machiavelli (1469-1527) zei: 'Het is noodzakelijk en nuttig dat de wetten van een republiek aan de massa's een legale manier geven om hun woede te uiten. Als die niet beschikbaar is openbaren zich bijzondere uitlaatkleppen. En er bestaat geen twijfel dat zulke gebeurtenissen tot meer schade leiden dan wat dan ook.'[22] Inderdaad, geweld is meestal de uiting van frustratie en onmacht.

In een voorstad van Lyon in Frankrijk rijdt een politieauto een teenager aan die aan zijn verwondingen overlijdt. Zo'n betreurenswaardig ongeluk zou normaal gesproken alleen het nieuws in de lokale kranten halen. Maar dit was in Vaux-en-Velain, een deprimerende arbeidersbuurt waar werkloosheid onder jongeren bijzonder hoog is. Honderden jongeren gingen de straat op, vochten eerst met de politie, toen met de CRS (de speciale oproerpolitie). De gevechten duurden drie dagen en veroorzaakten meer dan €120 miljoen schade. Het enige punt waar de bewoners en de overheidsfunctionarissen het over eens waren, was dat de kernoorzaak van alle oproer het hoge werkloosheidsniveau van de jeugd was.

De Franse socioloog Loic Wacquant deed systematisch onderzoek naar stedelijke onrust in de ontwikkelde wereld. De meerderheid van onruststokers in de steden - onafhankelijk van het betrokken land - hebben een gemeenschappelijk profiel: het zijn kinderen uit de vroegere arbeidersklasse, die het vinden van een baan in die nieuwe wereld van het Informatietijdperk hebben opgegeven.

---

22 Machiavelli, Niccolò, in de bloemlezing van Bouthout, Gaston: L'Art de la Politique (Parijs: Editions Seghers, 1969), blz. 146.

- Angst bij de meerderheid

De volgende stap is gemakkelijk te raden. Hoe reageren de meeste mensen op willekeurig geweld tegen eigendommen en mensen? Het antwoord is: angst.
Angst voor wat zal afhangen van de uitleg die aan de gebeurtenissen wordt gegeven, en dit hangt weer af van de plaats, leeftijd, herkomst, sociale achtergrond, nationaliteit van de toeschouwer.

Dit varieert van angst voor alle jongeren tot angst voor punks, angst voor alle immigranten, angst voor zwarten in Amerika, angst voor Noord-Afrikanen in Frankrijk, angst voor Turken in Duitsland, tot angst voor… (vul de puntjes zelf maar in voor uw eigen regio).

- Politieke polarisatie

Angst is voor de politiek wat de oceaan is voor een eiland. Het trekt de grenzen van het kiesdistrict, wie u wilt buitensluiten en wie u wilt toelaten.
Daarom geven politici overal ter wereld waar mogelijk andere landen de schuld als zich een bijzonder moeilijke situatie voordoet. Dáár kan niemand op hen stemmen. Maar werkloosheid en geweld leiden meestal tot de noodzaak de schuld te leggen bij situaties dichter bij huis.

Men kan bijvoorbeeld niet onderscheiden of de verkiezingskreet 'Deze immigranten zijn de oorzaak van onze werkgelegenheidsproblemen' afkomstig is van Pat Buchanan in de VS, Zhirinofsky in Rusland, Gianfranco Fini in Italië, Haider in Oostenrijk of Jean Marie Le Pen in Frankrijk. Allen zijn pas kortgeleden een politieke beweging begonnen en trekken nu al 10 tot 20% van de kiezers. Ten slotte kan men verwachten dat deze meer extremistische partijen zullen groeien naarmate de werkloosheid en het geweld toenemen.

Op de verkiezingsnacht in 1994 in Italië werd de neofascistische leider Gianfranco Fini door jongelui (veelal werkloos) begroet met kreten van

'Duce! Duce!' en haalde zijn partij landelijk onverwachts 13,5% van de stemmen. Commentatoren waren verbaasd waarom jonge mensen - te jong om Mussolini te hebben meegemaakt of heimwee naar zijn tijd te kunnen hebben - spontaan opnieuw dezelfde waarden en slogans uitvonden die door hun grootouders waren gebruikt. Toch is dit voorspelbaar.

Naarmate meer extremistische partijen een grotere rol in ons politieke bestel spelen wordt het steeds moeilijker 'het politieke midden aan te houden'. In het politieke spectrum worden posities meer gepolariseerd en het ontwikkelen van consensus wordt bijna onmogelijk. Dit kan vruchtbare grond voor extreem nationalisme zijn, zelfs leiden tot een 'etnische zuivering' zoals in Joegoslavië plaatsvond in de jaren negentig nadat het IMF een economische herstructurering oplegde, of in Indonesië met het doden van verschillende minderheden na de val van de roepia in 1998/99. Bovendien kunnen deze problemen zich uitbreiden als de bevolking de onrust ontvlucht om een veilig onderkomen te vinden in buurlanden en daar nieuwe werkloosheidsproblemen ontstaan.

Stel u eens voor wat dat betekent voor het investeringsklimaat.

- Terugkoppeling naar toenemende werkloosheid

Iedereen neemt een defensieve houding aan en vermindert de investeringen, en daardoor dalen de mogelijkheden om te werken nog verder. Die toenemende werkloosheid laat ons opnieuw de hele lus doorlopen: het is een vicieuze cirkel die - eenmaal begonnen - bijzonder moeilijk is om te doorbreken.

Casestudy's

Er zijn veel historische en eigentijdse voorbeelden van dit proces. Hele landen hebben dit proces doorgemaakt, met rampzalige gevolgen. We kunnen diverse voorbeelden in Latijns-Amerika noemen, waar politieke instabiliteit er niet alleen toe geleid heeft dat buitenlanders hun geld uit het land terugtrokken, maar waar de burgers zelf ook niet in hun eigen

land wilden investeren (bijvoorbeeld Peru, Bolivia of Argentinië in de jaren zeventig). Werkloosheidsniveaus rezen de pan uit en interne migranten trokken massaal naar de grote steden in de hoop daar banen te vinden - die daar ook niet waren. Hun afstammelingen wonen nog steeds in de barrios, barriadas, villas, favelas en andere krottenwijken. Nog veelzeggender is hoe veel Afro-Amerikanen zich in minder dan twee generaties verzamelden in de sloppen van de grootste steden in het noorden van de Verenigde Staten.[23] Na de mechanisering van het katoenplukken in het Zuiden werd de zwarte bevolking voor het eerst economisch irrelevant. Het gevolg: 'Er begon een van de grootste en snelste interne verplaatsingen van mensen in de geschiedenis.'[24] Tussen 1950 en 1970 migreerden meer dan vijf miljoen zwarte mannen, vrouwen en kinderen van het Zuiden naar de grote industriesteden in het Noorden, op zoek naar banen. Een generatie later slaagde een belangrijke minderheid erin om voordeel te halen uit de afnemende greep van rassendiscriminatie en werden zij middenklasse Amerikanen. Maar miljoenen mensen geraakten in een neerwaartse spiraal: van economische uitsluiting naar geweld en angst, van extreme politieke posities naar platgebrande woonwijken waarin niemand wil investeren. Deze wijken brengen voort wat nu de onderklasse wordt genoemd - een voortdurend werkloos gedeelte van de bevolking die aan de rand van de samenleving leeft, waar de enig overgebleven keuzes zijn om sociale steun te trekken of een leven te leiden in de onderwereldeconomie van drugs en misdaad.

Dit kan heel goed de blauwdruk zijn van wat er gebeurt met arbeiders in de Eerste Wereld, als de technologie belangrijke gedeelten van de bevolking overbodig maakt. Het grote verschil is dat het Informatietijdperk dat proces geografisch universeel zou maken. Dan zijn we allemaal een potentieel slachtoffer.

Dit beeld kan wellicht te somber lijken. Racisme was immers een verergerend element. Maar deze case-study geeft een grimmig beeld van wat

23 Case materiaal verzameld door Jeremy Rifkin voor het artikel 'African Americans and Automation', Utne Reader nr. 69 (mei juni 1995), blz. 68.

24 Nicholas Leman, geciteerd door Rifkin. Ibid.

normaal gesproken binnen dit raamwerk gebeurt wanneer grote groepen mensen economisch onbelangrijk worden, in ieder geval zolang we binnen het raamwerk van het bestaande geldstelsel blijven.

Traditionele oplossingen

Het zal geen verrassing zijn dat de oplossingen die gewoonlijk voor de huidige werkloosheidsproblemen worden gepresenteerd in verschillende kampen vallen, afhankelijk van het politiek spectrum waar de aanbeveling vandaan komt. De oude politieke scheidslijn tussen rechts en links geeft nog steeds de gemakkelijkste classificatie van de traditionele oplossingen.

Oplossingen van politiek rechts

De Conservatieven stellen dat werkgelegenheid niet iets is waar de overheid zich mee moet bemoeien en dat in de loop der tijd de vrije markt dit nogal onaangename probleem zal oplossen. Dat deed ze in het verleden en dat zal ze weer doen.

Toen Milton Friedman gevraagd werd of het Informatietijdperk deze aanpak niet ouderwets zou maken, antwoordde hij - half schertsend - dat we altijd banen kunnen scheppen door psychoanalyse bij elkaar toe te passen opdat we met de neergang leren omgaan.

In de praktijk zullen de Conservatieven ertoe neigen het bestaan van enig structureel werkgelegenheidsprobleem te ontkennen. Oog in oog met de sociale spanningen die indirect het gevolg van werkloosheid zijn, zullen zij vaak de symptomen aanpakken in de volgorde waarin die zich voordoen. Dit komt neer op het knippen van de takken maar het intact laten van de wortels. Een slogan van rechts is bijvoorbeeld dat banen verdwijnen omdat immigranten die van je afpakken, dus moeten we immigratie de kop indrukken. Een andere door rechts aanbevolen oplossing is strengere wetten tegen de misdaad. Als gevolg daarvan is het bouwen van gevangenissen een van de grootste groei-industrieën van de VS geworden.

Leren van het verleden ter rechterzijde?

Terugkijkend kan het bouwen van meer gevangenissen wel als de duurste sociale voorziening in de geschiedenis beschouwd worden: 20.000 dollar per persoon per jaar betalen om iemand levenslang in de gevangenis te houden, zal zeker niet de kosteneffectiefste methode zijn om de vicieuze cirkel van werkloosheid aan te pakken.

De meest waarschijnlijke uitkomst van dit scenario is wat er al in veel landen in de Derde Wereld is gebeurd. In plaats van steeds meer mensen in de gevangenis te stoppen, zullen degenen die het zich kunnen veroorloven zichzelf opsluiten in 'gouden getto's'. Welk niveau van luxe of comfort deze gouden getto's ook mogen bieden, het komt toch steeds neer op een zelfopgelegd gevangenissysteem. Parallel daaraan is de meerderheid van de samenleving - zij die zich geen gouden getto kunnen veroorloven - overgelaten aan het voor zichzelf vechten in een stedelijke jungle vol bandietengroeperingen. Is dat echt een acceptabele ontwikkeling voor een democratische samenleving?

Oplossingen van politiek links

- Een typerende analyse van het werkloosheidsprobleem door links is die van Jeremy Rifkin.[25] Zijn oplossing om 'sociaal kapitaal' te bouwen heeft als drie voornaamste componenten:
- het verlagen van de werkweek van 40 uur naar 35 of 30 uur (een strategie die Frankrijk aan het uitproberen is);
- het heffen van belasting op de nieuwe hightechproductietechnologieën;
- het gebruiken van de opbrengsten van die belastingen om vouchers te betalen die kunnen worden uitgegeven aan degenen die in de non-profitwereld werken.

---

25 Rifkin, Jeremy: The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post Market Era (New York: Putnam, 1995).

Leren van het verleden ter linkerzijde?

De oplossingen die door links worden aanbevolen, zijn ook recent uitgeprobeerd. Enkele van de overblijfselen van projecten uit de New Deal en de Great Society in de VS en in de landen met goede sociale voorzieningen in Europa bestaan nog steeds, in de vorm van programma's om banen te creëren voor jongeren en dergelijke.

Banen die door overheden zijn geschapen hebben een nasmaak van mislukking achtergelaten, evenals een erfenis aan hoge belastingen en zware bureaucratieën, om nog maar niet te spreken van onhandelbare overheidstekorten en schulden die nog tot in de 21e eeuw moeten worden afbetaald. Geen samenleving, hoe goedgeefs ook, kan zich eindeloos veroorloven een groeiend aantal mensen van sociale uitkeringen te voorzien. Dat wil zeggen dat dit geen reële optie is als de verliezen door werkloosheid niet cyclisch maar structureel zijn. Het echte probleem is dat deze sociale programma's mislukt zijn doordat ze de mensen niet uit de armoede hebben kunnen halen. Erger nog, de mensen die op deze manier op een langetermijnbasis worden geholpen, verliezen ook hun zelfrespect en waardigheid.

Waarom traditionele oplossingen deze keer niet zullen helpen

Hoe goedbedoeld de voorstellen van beide zijden van het politieke spectrum ook zijn, geen van beide zal het onderhavige probleem kunnen oplossen.

De grote strategische vraag is of het huidige werkloosheidsprobleem - of, in Amerika, de werkgelegenheid beneden iemands niveau van kennis en ervaring - een kortetermijnprobleem is dat zal verdwijnen met de volgende hoogconjunctuur; of dat we te maken hebben met een structureel proces dat in de loop van de tijd nog zal groeien. Er is veel academische inkt verspild aan het proberen vast te stellen met welke van de twee we te maken hebben. In werkelijkheid hebben we met beide te maken.

Ik zal onderscheid maken tussen drie soorten werkloosheid.

1. De zogenaamde 'frictiewerkloosheid': zelfs onder de beste economische omstandigheden zullen er in een vrije markt altijd een paar mensen zijn die zijn ontslagen of die weggaan en een paar weken of maanden 'tussen twee banen' verblijven. We moeten verwachten dat er altijd een klein percentage mensen in zo'n overgang zit.
2. Werkloosheid als gevolg van de normale business cycle. Dit komt tot uiting als de voorraden gereed product in een bedrijfstak toenemen. Terwijl deze voorraden langzaam worden afgebouwd hebben ondernemingen vaak de neiging hun arbeidskrachten tijdelijk te verminderen. Ook hier moeten we verwachten dat, zolang er business cycles zijn, de vraag naar arbeid tussen de goede en de slechte jaren op en neer zal gaan.
3. We hebben nu echter ook voldoende bewijs dat er zich, in aanvulling op de beide bekende hiervoor genoemde soorten werkloos-

De revolutie die twee weken duurt[26]

Zodra 'de eerste nano-assembler operationeel is kunnen we hem opdracht geven een volgende te bouwen. Daarna kunnen we hen vertellen dat zij andere dingen moeten maken. Er zal dan een grote bloei van nieuwe nanotechnologieën volgen – zo snel als we ze kunnen ontwerpen… Als de eerste nano-assembler operationeel is zal er een horde nieuwe machines volgen. Deze plotselinge opkomst van werkzame nanotechnologieën is de 'Revolutie die twee weken duurt' genoemd. In de eerste twee weken na de doorbraak van de assembler zal de wereld radicaal veranderen. Voor sommige mensen is dit geen metafoor, maar de voorspelling van grote veranderingen die binnen een paar dagen plaatsvinden. Er zullen hele nieuwe systemen met een volledig functionerende technologie opkomen, die klaarstaan om de wereld te transformeren.'

Experts zijn het erover eens dat deze doorbraak ergens in het eerste decennium van de 21e eeuw verwacht kan worden. Zelfs als het langer dan twee weken duurt – en dat zal waarschijnlijk wel – zullen de gevolgen op de lange termijn duidelijk zijn: productie zonder menselijke input is een realistische mogelijkheid.

heid, een structurele trend op de lange termijn aan het opbouwen is. Dit verklaart waarom de 'frictiewerkloosheid' decennium na decennium groter lijkt te worden. Deze structurele trend blijkt nu juist het gevolg op de banenmarkt te zijn van de verschuiving in het productieproces van het Industriële Tijdperk naar het Informatie Tijdperk. Voorzover dit juist is zal géén van de oplossingen die binnen de traditionele politieke verdeling van links-rechts worden voorgesteld, in staat zijn met de structurele aard van dit probleem om te gaan. Nu we pas aan het begin staan van het Informatie Tijdperk kunnen we slechts een verdere versnelling van de betreffende trends verwachten.

Doorbraken in bijvoorbeeld nanotechnologie (processen die ons in staat stellen objecten atoom na atoom op te bouwen) beloven het idee dat directe menselijke arbeid een noodzakelijk onderdeel van het productieproces is, overbodig te maken (zie kader).

Ons volgende belangrijke sociaal politieke probleem

Zoals diverse futuristen enkele decennia geleden voorspelden[27] haalt de versnelde technologie ons eindelijk in. Banen zullen daardoor in toenemende mate een van de belangrijkste internationale politieke kwesties worden. In een wereldwijd marktsysteem zal geen land of streek zich echt uit de 'vooruitgang' kunnen terugtrekken zonder het risico te lopen ook in een neerwaartse spiraal van onderontwikkeling te geraken. Aan de andere kant hebben we geen instellingen of mechanismen ontwikkeld die de sociale ontwrichting waar de nieuwe technologieën ons naartoe leiden, kunnen aanpakken.

'Daar staan we nu, geconfronteerd met onoverkoombare kansen!'[28]

---

26 Cradall, B.C.: Nanotechnology: Molecular Speculations on Global Abundance (Cambridge: The MIT Press, 1996), blz. 52.

27 Michael, Don: Automation: the Silent Conquest; Michael, Don: The Unprepared Society; Toffler, Alvin: Future Shock.

28 Citaat van de filosoof Pogo Possum.

Het 'Voldoende Geld-spel'

Het spel kan worden gespeeld met een of meer mensen. U kunt het alleen doen, met uw gezin of met een groep vrienden of vreemden. In dit spel zult u veel over uzelf en over anderen leren. Het spel kent geen verliezers, maar degene die het meeste plezier heeft, wint.
Doe gewoon alsof er geen geldgebrek is. Als door een wonder is dat zo gekomen. U bent de oprichter van een grote financiële instelling of stichting en de spelregels vereisen dat u uw geld binnen de gemeenschap uitgeeft. Dat kan uw buurt zijn, een groep vrienden of uw gezin, een hele regio of een niet-geografische gemeenschap, zoals een subgroep op het internet. Daarna beslist u wat u met uw geld in die gemeenschap wilt doen. U kunt al uw wensen laten uitkomen en de gemeenschap maken waar u altijd van gedroomd hebt.

Vervolgens beantwoordt u deze drie vragen:

1. Welke gave zou u willen ontwikkelen en aan uw gemeenschap willen aanbieden?
2. Wat is de visie van uw nieuwgevormde gemeenschap? Wat zou u als groep willen bereiken?
3. Wie zijn de andere mensen of organisaties die u nodig hebt om uw visie te verwerkelijken?

In een volgende ronde moet u onderzoeken hoe uw verschillende visies elkaar kunnen helpen en hoe sommige van uw initiatieven met de initiatieven van anderen verweven kunnen worden. Vaak zult u zien dat zij elkaar op onverwachte manieren versterken en tot synergie kunnen leiden.

Links noch rechts, maar voorwaarts?

Het traditionele debat van links-rechts is zelf een erfenis van het economisch raamwerk van het Industriële Tijdperk. De oorsprong van dit debat had te maken met particulier of openbaar eigendom van de 'productiemiddelen,' dat wil zeggen de fabrieken en machines. Hoewel de productiemiddelen veranderen in kennis is het nieuwe politieke en economische taalgebruik dat met die nieuwe werkelijkheden kan omgaan nog niet totstandgekomen.
Maar als we het monetaire raamwerk zelf eens zouden veranderen? Om dit te begrijpen zullen we eerst een heel eenvoudig spelletje spelen, dat we het 'Voldoende Geld-spel' noemen.

Enkele van de gemeenschapsdoelen die naar voren zijn gekomen toen dit spel gespeeld werd zijn:

- kwaliteitsvolle kinderverzorging;
- onderwijs;
- jeugdbegeleiding;
- ouderenzorg;
- verbetering van de infrastructuur;
- woningverbetering;
- schoonmaken van de omgeving;
- aanbrengen van groen in steden;
- kunst, ontspanning, muziek, dans, theater, plezier;
- goed openbaar vervoer;
- voorkomen van misdaad;
- preventieve gezondheidszorg.

We kunnen zien dat er in onze gemeenschappen, in onze steden, onder de mensen en in de gezinnen waar we mee en in leven, veel werk verzet moet worden.

Er zijn mensen die in staat zijn dat werk te doen en dat werk ook willen doen – mensen die de kennis en de kunde hebben om deze dingen voor elkaar te krijgen. Onze problemen worden niet veroorzaakt door een gebrek aan mensen of ideeën. Er zijn zelfs organisaties die de kennis hebben om mensen in te huren en aan het werk te zetten. Dit kan allemaal voor elkaar gebracht worden. Wat ontbreekt er dan?

Dit spel laat zien wat Edgar Cahn, de schepper van Tijddollars, bedoelt als hij zegt: 'De echte prijs die we voor geld betalen is de greep die geld heeft op ons gevoel voor wat mogelijk is - de gevangenis die geld bouwt voor onze verbeeldingskracht.'[29]

Het is een feit dat er genoeg werk bestaat om iedereen in uw gemeenschap de rest van zijn of haar leven bezig te houden; werk dat een uitdrukking is van onze specifieke creativiteit. Zijn we zo gehypnotiseerd geraakt door onze eigen angst voor de schaarste aan geld dat we ook bang zijn voor gebrek aan werk?

29 Cahn, Edgar: geciteerd in YES! A Journal of Positive Futures, special issue on Money: Print your Own (# 2, voorjaar 1997), blz. 12.

Wat kunnen we dan doen? Het korte antwoord is: schep complementaire munteenheden die ontworpen zijn om sociale functies te vervullen die de nationale munteenheid niet vervult of niet kan vervullen. Een verscheidenheid van zulke niet-traditionele munteenheden, die al in een tiental landen werkzaam zijn, zal hieronder worden beschreven. Hier zal ik alleen de nieuwe mogelijkheden aanduiden waartoe zo'n strategie kan leiden.

Stelt u zich eens voor wat er mogelijk wordt als twee complementaire economische stelsels parallel werkzaam mogen zijn. Aan de ene kant een wereldeconomie vol concurrentie, die gedreven wordt door de gewone bestaande nationale geldstelsels, en aan de andere kant een coöperatieve plaatselijke economie op basis van complementaire munteenheden. De concurrerende economie omvat de bekende 'banen' van vandaag, betaald met de schaarse nationale munteenheid, terwijl de coöperatieve economie

Wachten op geld, of op Godot?

Wat er ontbreekt is geld. Iedereen wacht op geld.

Als we daar even over nadenken is het een fascinerend fenomeen. Stelt u zich eens een marsman voor die in een arme buurt landt en vervallen gemeenschappen ziet, mensen die op straat slapen, kinderen zonder opvoeders en kinderen die honger hebben, bomen en rivieren die sterven door gebrek aan zorg, ecologisch verval en alle andere problemen waar we mee te maken hebben. Hij zou ook zien dat we precies weten wat we daar allemaal aan moeten doen. En tot slot zal hij ook zien dat er talloze werkwillige mensen zijn die werkloos zijn of slechts een gedeelte van hun bekwaamheden gebruiken. Hij zou bovendien zien dat veel mensen een baan hebben maar dat ze niet het werk doen dat ze graag zouden willen doen. En dat ze allemaal op geld wachten. Stelt u zich voor dat die marsman ons vraagt, hem uit te leggen wat dat vreemde 'geldding' is waar we op lijken te wachten. Zou u hem, zonder in lachen uit te barsten, kunnen zeggen dat we wachten op een 'overeenkomst binnen een gemeenschap om iets - eigenlijk bijna alles - als ruilmiddel te gebruiken'?

En blijven wachten?

Als onze marsman vertrekt zal hij zich afvragen of er wel intelligent leven op deze planeet is.

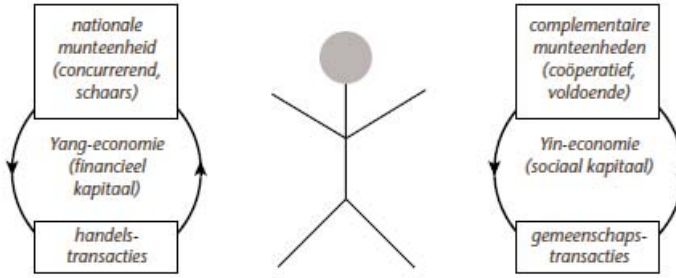

Figuur 5.2: Integrale Economie met complementaire muntstelsels

allerlei soorten activiteiten zou omvatten waarvoor mensen vrolijk zullen betalen met een complementaire munteenheid die altijd in voldoende mate aanwezig is. Werkloosheid en onderbezetting kunnen worden opgelost doordat mensen werk verrichten in hun gemeenschap en betaald worden in lokale munteenheid.

Zoals in het verhaaltje van 'Een wereld in evenwicht' (hoofdstuk 1) zouden de meeste mensen een gedeelte van hun tijd in beide economieën besteden, of zouden binnen één gezin sommige leden vooral werken in de kringloop van de concurrentie-economie terwijl anderen vooral in de plaatselijke economie zouden werken. Hopelijk kunnen beide 'hun geluk volgen' omdat ze idealiter beiden de mogelijkheid hebben dat hun werk ook hun baan wordt.
Zo'n resultaat is mogelijk binnen wat ik de 'Integrale Economie' zal noemen (in detail verklaard in hoofdstuk 9), die bestaat uit zowel de traditionele concurrentie-economie aan de ene kant, als een plaatselijke coöperatieve economie aan de andere kant. De eerste levert financieel kapitaal en de laatste sociaal kapitaal. Zij kunnen in symbiose met elkaar samenwerken, zoals weergegeven in figuur 5.2.

Ik noem dit 'integraal' omdat het zich richt op integrerende dimensies die de officiële economie placht te vergeten of te negeren. Maar voordat we begrijpen hoe de Integrale Economie werkt, moeten we meer bekend raken met deze niet-traditionele munteenheden, die de gebruikelijke nationale munteenheden zouden aanvullen.

Wat mij erg verbaasde was te ontdekken hoe opmerkelijk dicht we al eens waren bij het implementeren van zo'n oplossing, destijds in de jaren dertig. Maar in die tijd leken de regeringen nog niet rijp te zijn deze benadering een echte kans te geven. De Zeitgeist van de jaren dertig was een sterke voorstander van hiërarchische en gecentraliseerde oplossingen voor alle problemen. U zult ook merken dat deze experimenten door de regeringen werden tegengehouden, niet omdat ze niet werkten maar omdat ze te goed werkten zonder de noodzaak van bemoeienis door de centrale overheid.

Het pad dat we in de jaren dertig niet bewandeld hebben

Als uw familie in de jaren dertig geleefd heeft in West-Europa, de VS, Canada of Noord-Mexico (dat wil zeggen de gebieden die het hardst door de Grote Depressie zijn getroffen), hebt u misschien wel eens gehoord van het pad dat niet bewandeld werd. In de nasleep van de Duitse hyperinflatie van de jaren twintig, of van de Krach van 1929 in de andere landen, begonnen letterlijk duizenden gemeenschappen met hun eigen muntstelsel. Uw dorp of stad was er misschien één van.[30] Voor we ingaan op een paar waar gebeurde verhalen over hoe deze stelsels tot-standkwamen, kijken we naar de algemene context waarin dit gebeurde en geven we verschillen en overeenkomsten met vandaag.

De problemen van 1930: enkele verschillen en overeenkomsten

Er zijn duidelijke verschillen tussen de context van de jaren dertig en vandaag. Maar er kunnen, niettegenstaande deze verschillen, enkele ver-ontrustende overeenkomsten worden ontdekt.
In de jaren twintig was de Reichsmark in Duitsland volledig in elkaar

30 Er is een opmerkelijke catalogus van meer dan 300 pagina's die een inventaris geeft van enkele duizenden voorbeelden waarvan exemplaren van geld bewaard zijn gebleven. Zie Mitchell, Ralph A. en Shafer, Neil: Standard Catalog of Depression Scrip of the United States in the 1930's including Canada and Mexico (Iola, Wisconsin 54990: Krause Publications, 1984). Het Chase Manhattan Bank Museum of Money of the World heeft ook een uitgebreide collectie van zulke voorwerpen.

gestort (de val van de Russische roebel is een parallel voor vandaag). In andere landen was de nationale munteenheid ondraaglijk schaars geworden door faillissementen van banken en ondernemingen in de jaren dertig (overeenkomsten met nu kunnen gevonden worden in de kredietbeperkingen in Azië en Latijns-Amerika).

De oplossingen van 1930

De interessante oplossingen die in die tijd werden doorgevoerd, omvatten een nu bijna vergeten hoeveelheid vormen van 'noodgeld'.
Er was bij alle complementaire munteenheden in de jaren dertig één overheersend doel: ervoor te zorgen dat mensen een ruilmiddel hadden voor hun activiteiten om elkaar werk te verschaffen. Er werden twee middelen gebruikt om dat ene doel te bereiken:

- De mensen maakten het tekort aan nationale munteenheid goed door het scheppen van hun eigen complementaire munteenheid.
- De mensen bouwden in de meer geraffineerde invoeringen ook een prikkel in om hamsteren van geld tegen te gaan. Dit punt mikte op het tegengaan van de neiging van mensen die geld hadden, om dat geld uit angst voor de toekomst op te potten, waardoor de problemen voor alle andere mensen erger zouden worden. (Ditzelfde probleem is nu waargenomen in Japan in de late jaren negentig.)

Compenseren voor de schaarste aan nationale munteenheid

Werklozen verdienen geen geld. Als voldoende klanten van u werkloos zijn, zal uw onderneming ook failliet gaan, waardoor het aantal werklozen weer toeneemt, waardoor nog grotere ondernemingen omvallen, enzovoort. Dit is het sneeuwbaleffect dat in de hele westerse wereld optrad toen de schokken van de krach van 1929 werden verwerkt.

Plotseling beseffen mensen dat geld uiteindelijk alleen maar 'een overeenkomst is binnen een gemeenschap om iets - bijna alles - als betaalmiddel te gebruiken'. Dus vonden ze elkaar in het accepteren van plaatselijk

uitgegeven stukjes papier, metalen dingetjes of wat dan ook waar ze het maar over eens konden worden. Onder de meer exotische resultaten van deze creatieve gedachtegang van de jaren dertig vond ik:

- hazenstaarten in Olney, Texas (uitgegeven door de plaatselijke Kamer van Koophandel in 1936) - met kennelijk ook als nuttig neveneffect het verminderen van een overschot aan hazen in dat gebied;
- zeeschelpen gemerkt met het zegel van de Harter Drug Company in Pismo Beach, Californië (uitgegeven op 8 maart 1933)[31];
- houten schijfjes gegraveerd met 'In God we Trust', gemaakt door de Cochrane Lumber Company om als ruilmiddel te dienen in Petaluma, Californië (1933).

Silvio Gesell (1862-1930): profeet of gewoon pechvogel?

Silvio Gesell werd op 17 maart 1862 als zevende van negen kinderen in Rhenisch Pruisen geboren uit een Waalse moeder en een Duitse vader. Hij emigreerde in 1887 naar Argentinië waar hij een succesvol zakenman werd. Hij liet zijn zaken over aan zijn broer en keerde terug naar Europa om zich op een boerderij in Zwitserland te vestigen. Hij deed wat Keynes noemde 'de twee mooiste beroepen die zij die niet voor hun geld hoeven te werken, kunnen doen: schrijven en experimenteel boeren'. In 1911 verhuisde hij naar een agricultureel coöperatief bedrijf bij Berlijn, opgericht door Franz Oppenheimer (1864-1943), wiens ideeën later vorm gaven aan de Kibboetsbeweging in Palestina. Zijn zakelijke ervaringen met de zeer instabiele munteenheid in Argentinië hadden hem ervan overtuigd dat de sleutel tot sociaal verantwoordelijk kapitalisme gevormd wordt door geld en landhervorming. In 1891 beschreef hij de rol van de omloopsnelheid van het geld als beslissende factor in het vaststellen van prijsniveaus en legde daarmee de basis voor het beroemde werk van Irving Fisher uit de jaren twintig.

Aan het einde van de Eerste Wereldoorlog in 1918 publiceerde hij een profetische waarschuwing in de Berlijnse krant *Zeitung am Mittag:* 'Ondanks de heilige belofte van de naties om oorlog voor altijd uit te bannen, ondanks de roep van de massa's "Nooit meer oorlog!" en in het gezicht van allen die hopen op een betere toekomst, moet ik het volgende stellen: als men volhardt in het huidige monetaire stelsel – de door interest aangedreven economie – durf ik vandaag nog te voorspellen dat het geen 25 jaar zal duren voor we een nog veel ergere oorlog zullen

Prikkels voor circulatie

Als de munteenheid eenmaal was geschapen, was het volgende probleem ervoor te zorgen dat de mensen die niet gingen hamsteren. Telkens als iemand geld oppot zal de verminderde circulatie per definitie andere mensen in de gemeenschap beletten transacties uit te voeren. De meer geraffineerde vormen van complementaire munteenheden in de jaren dertig hadden een prikkel tot circulatie in zich, die werd aanbevolen door de Argentijns-Duitse zakenman en econoom Silvio Gesell (zie kader). We zullen het later[33] nog over de ideeën van Gesell hebben. Op dit punt zullen we ons beperken tot het door hem aanbevolen mechanisme van 'zegelgeld'. De kern van dit idee was, mensen aan te moedigen het geld te laten circuleren door een anti-oppottingsvergoeding; *(de technische*

meemaken. Evenals in vroeger tijden zullen pogingen worden ondernomen om vreemde gebieden te annexeren en voor dit doel zullen wapens worden vervaardigd met als rechtvaardiging dat dit tenminste werk geeft aan de werklozen. Wilde revolutionaire bewegingen zullen zich vormen onder de ontevreden massa's en er zal een giftige bloem van extreem nationalisme bloeien. Tussen landen zal geen wederzijds begrip meer zijn en uiteindelijk kan dit slechts leiden tot oorlog.'
In 1919 werd hij benoemd tot minister van Financiën in de regering van Gustav Landauer, in de Rätterrepublik Beieren, maar Landauer werd een week later door een rechtse paramilitaire groep vermoord en Gesell werd gearresteerd. Onmiddellijk daarna namen marxisten de macht in Beieren over en arresteerden Gesell opnieuw om hem te veroordelen voor hoogverraad. Zelfs na zijn vrijspraak was hij voor de Zwitsers persona non grata geworden en kon hij niet naar zijn boerderij terugkeren. Hij stierf in 1930, vlak voor zijn 68e verjaardag. Zijn overlijden werd in de Duitse pers nadrukkelijk onvermeld gelaten.

Sindsdien hebben rechts en links vaak korte metten gemaakt met zijn monetaire theorieën over 'Vrije Economie', soms door onbegrip, vaker omdat deze ideeën probeerden 'het midden te houden' op een marxistisch-kapitalistisch ideologisch strijdveld. Zijn werk is inderdaad beschouwd als een 'grote verzoening van individualisme en collectivisme'. Veel Duitse economen vinden dat zijn werk nu opnieuw relevant wordt.[32] Twee niet-Duitse winnaars van de Nobelprijs voor economie, Maurice Allais en Lawrence Klein, hebben zich gevoegd bij de eerdere lof van Keynes of Fisher voor de bijdragen van Gesell.

naam hiervoor is 'demurrage' of vertragingsrente. Dit is een woord dat teruggaat naar de praktijk van de spoorwegen om een vergoeding te berekenen voor het laten stilstaan van een spoorwagon. In het geval van te lang stilliggende schepen ook 'overliggeld' genoemd. - Vert.) De achterkant van elk biljet had meestal twaalf vakjes (een voor elke maand) waarin een zegel kon worden geplakt. Om geldig te blijven moesten de zegels op elk biljet elke maand bijgehouden worden. Deze zegels konden met de lokale munteenheid gekocht worden bij winkels die aan dit schema meededen.

Laten we eens kijken hoe dit algemene idee in de praktijk werd toegepast in drie landen: Duitsland, Oostenrijk en de VS.

Het Duitse Warastelsel

In 1923 was de Duitse officiële geldsituatie volslagen uit de hand gelopen. Dit wordt aangetoond door de ruilvoet van de Weimar-munteenheid tegen de US dollar. Voor de Eerste Wereldoorlog, in 1913, bedroeg de waarde van een US dollar 4,2 mark. Tegen het einde van de oorlog was die gestegen naar 8. In 1921 was zij 184 dollar waard en een jaar later 7350 dollar. In de zomer van 1923 berichtte een lid van het congres van de VS, A.P. Andrew, plichtsmatig dat hij 4 miljard mark had ontvangen in ruil voor 7 dollar, daarna 1,5 miljard mark had betaald voor een maaltijd in een restaurant en een fooi van 400 miljoen mark had achtergelaten.[34]

Het spel stopte toen men, op 18 november 1923, voor één dollar 4,2 biljoen mark kon kopen. Er was toen 92.844.720 biljoen mark in omloop.[35] Postzegels kostten miljarden, betalen voor een brood vereiste een krui-

---

31 Onderdeel van de collectie van de Smithsonian Institution in Washington D.C.

32 Onder anderen prof. Joachim Starbatty (Tübingen), prof. Oswald Hahn (Neurenberg), prof. Hans C. Binswanger (St. Gallen), prof. Dietrich Suhr (Augsburg). Gesells werk in het Duits omvat 18 delen: Gesammte Werke (ed. Werner Onken). Alleen zijn hoofdwerk werd in het Engels uitgegeven onder de titel Natural Economic Order, maar dateert van 1958 (vertaald door Philip Pye). Als opmerkelijke uitzonderingen op de onbekendheid van Gesells werk buiten Duitsland kan men noemen T. Cowen, R. Krosner, William Darrity en Mario Seccareccia, allen auteurs van recente publicaties over Gesells werk.

33 Zie hoofdstuk 8.

An Alle! № 2703 ✻

Langsam umlaufendes Geld hat die Welt in eine unerhörte Wirtschaftskrise und Millionen schaffender Menschen in unsägliche Not gestürzt. – Der Untergang der Welt hat (rein wirtschaftlich gesehen) seinen furchtbaren Anfang genommen. – Es ist Zeit, durch klares Erkennen und entschlossenes Handeln die abwärtsrollende Wirtschaftsmaschine zu retten, damit die Menschheit nicht in Bruderkriege, Wirrnisse und Auflösung getrieben werde.

Die Menschen leben vom Austausch ihrer Leistungen. Der langsame Geldumlauf hat den Leistungsaustausch zum großen Teil unterbunden und Millionen arbeitsbereiter Menschen haben dadurch bereits ihren Lebensraum im Wirtschaftsgetriebe verloren. – Der Leistungsaustausch muß daher wieder gehoben und der Lebensraum für alle bereits Ausgestoßenen wieder zurückgewonnen werden. Diesem Ziele dient der Arbeitsbestätigungsschein der Marktgemeinde Wörgl:

Er lindert die Not, gibt Arbeit und Brot!

wagen vol geld. Dagelijkse loononderhandelingen gingen aan het werk vooraf; salarissen werden tweemaal per dag uitbetaald en binnen het uur uitgegeven.

Het was in deze context dat het 'Wara'-experiment plaatsvond. De held van dit verhaal is dr. Hebecker, de eigenaar van een steenkoolmijn in het kleine stadje Schwanenkirchen. Hij liet al zijn arbeiders bij elkaar komen en legde uit dat zij een eenvoudige keuze hadden: óf zij accepteerden 90% van hun loon in 'Wara' die ondersteund werd door de kolen die zij naar boven brachten, óf hij zou de mijn moeten sluiten. Na een voorspelbaar lange discussie accepteerden zij uiteindelijk de nieuwe munteenheid toen Hebecker ervoor zorgde dat er eerste levensbehoeften in Schwanenkirchen beschikbaar kwamen die met Wara gekocht konden worden.

De 'Wara' is een samengestelde naam, die in het Duits 'goederengeld' betekent. De Wara was een stuk papier dat volledig ondersteund werd door de kolenvoorraad. Om de opslagkosten te dekken had het ook een kleine maandelijkse zegelvergoeding. Deze vergoeding was een vorm van

34 Johnson, Paul: Modern Times: The World from the Twenties to the Eighties (New York: Harper & Row, 1983), blz. 134-135.

35 Gedetailleerde cijfers zijn verkrijgbaar uit Whale, P.B.: Joint Stock Banking in Germany (Londen, 1930, 1968), blz. 210.

vertragingsrente, die ervoor zorgde dat het geld niet zou worden opgepot maar binnen de gemeenschap zou circuleren.
Dit Waragеld redde niet alleen de steenkolenmijn van dr. Hebecker en de hele stad Schwanenkirchen, maar ging ook in steeds ruimere gebieden circuleren. Het werd het middelpunt van de beweging van de Freiwirtschaft ('Vrije Economie'), waarvan de theoretische onderbouwing uit het werk van Silvio Gesell kwam. Meer dan 2000 ondernemingen in heel Duitsland begonnen deze alternatieve munteenheid te gebruiken. Hoewel deze munteenheid per definitie niet inflatoir kon worden (de waarde was immers gekoppeld aan de waarde van de steenkool) werd zij door de centrale bank te succesvol bevonden. Deze oefende druk uit op het ministerie van Financiën, dat in oktober 1931 de Wara illegaal verklaarde.

Het gevolg hiervan was dat de mijn van Hebecker moest sluiten en de mensen opnieuw werkloos werden. Omdat het onmogelijk was geworden dat mensen zichzelf op lokaal niveau konden helpen bleef er maar één optie over: een krachtige gecentraliseerde oplossing. In de Bierhallen van Beieren begon een obscure Oostenrijkse immigrant steeds grotere menigten te trekken als hij zijn vurige toespraken hield.
Zijn naam was Adolf Hitler.

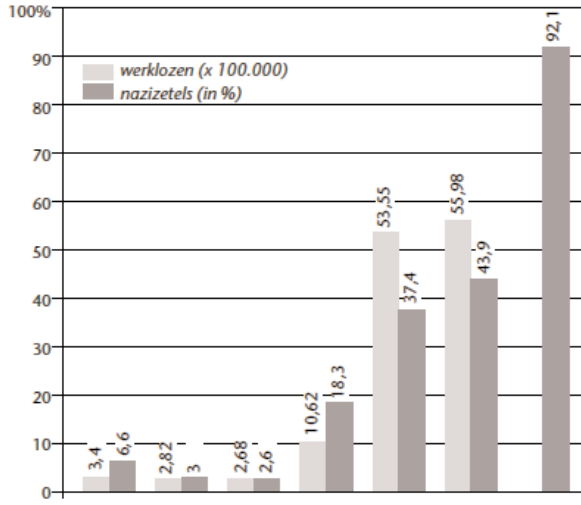

De grafiek geeft de directe correlatie weer tussen het werkloosheidsniveau en het percentage zetels dat de nationaal-socialisten in Duitsland bij de opeenvolgende verkiezingen tussen 1924 en 1933 behaalden (figuur 5.3). Deze grafiek dient ook

Figuur 5.3: Relatie tussen het aantal werklozen en het percentage nationaalsocialistische zetels[36]

om een van de belangrijke stappen in de 'vicieuze cirkel van werkloosheid' te laten zien: het opkomen van politiek extremisme.

Tussen 1924 en 1928 was de werkloosheid in Duitsland langzaam gedaald, van 340.711 naar 268.443. Het percentage zetels dat bij de verkiezingen door de Nationaal-Socialistische Partij werd gehaald daalde eveneens, van 6,6% naar 2,6%. Toen daarentegen van 1930 tot 1933 de werkloosheid omhoogschoot, eerst naar 1.061.570 en toen naar 5.598.855, steeg het percentage zetels dat de Nationaal-Socialistische Partij behaalde eerst naar 18,3%, toen naar 43,7%, en bereikte zijn hoogtepunt met 92,1% aan het einde van dat laatste jaar.

Het zegelgeld van Wörgl

Ondertussen, ergens anders…

Een van de best bekende toepassingen van zegelgeld vond plaats in het stadje Wörgl, Oostenrijk, dat in die tijd een bevolking van 4500 mensen telde. Toen Michael Untergugenberger (1884-1936) tot burgemeester van Wörgl werd gekozen, telde de stad 500 werklozen en nog eens 1000 werklozen in de directe nabijheid. Bovendien zaten 200 gezinnen absoluut zonder geld. De burgemeester-met-de-lange-naam (zoals professor Irving Fisher van Yale hem placht te noemen) kende ook het werk van Silvio Gesell en besloot dat op de proef te stellen.

Hij had een lange lijst projecten die hij wilde realiseren (herbestraten van wegen, het waterdistributiestelsel openstellen voor de hele stad, bomen planten langs de straten en andere noodzakelijke reparaties). Er waren veel mensen die al die dingen wilden doen en daartoe ook in staat waren, maar hij had slechts 40.000 Oostenrijkse schilling op de bank staan, een schamel beetje vergeleken met wat nodig was.

---

36 De verkiezing van 6 november 1932 is bewust niet in deze grafiek opgenomen omdat Hitler, na de verkiezingen van juli 1932, geweigerd had vice kanselier onder Von Papen te worden, waardoor een nieuwe verkiezing, slechts enkele maanden later, werd afgedwongen. Door deze 'alles of niets' houding verloren de nationaal socialisten in november 1932 twee miljoen stemmen, maar deze terugval had duidelijk te maken met de onverzoenlijke houding van Hitler en niet met fluctuaties van de werkloosheid.

In plaats van die 40.000 schilling uit te geven door met het eerste project van zijn lange lijst te beginnen, besloot hij een gedeelte van dat geld bij een lokale spaarbank te storten, als garantie voor het uitgeven van het eigen zegelgeld van Wörgl ter waarde van 40.000 schilling. Daarna gebruikte hij dat zegelgeld om zijn eerste project te betalen. Omdat er elke maand een zegel op geplakt moest worden (tegen 1% van de nominale waarde) zorgde iedereen die met zegelgeld werd betaald dat hij of zij het geld weer snel uitgaf, daarmee automatisch werk voor anderen verzekerend. Toen de mensen geen idee meer hadden waar zij hun zegelgeld aan konden uitgeven, besloten ze zelfs voortijdig hun belastingen te betalen.

Wörgl was de eerste stad in Oostenrijk die er effectief in slaagde de extreme niveaus van werkloosheid terug te dringen. Niet alleen hadden ze de straten opnieuw geplaveid en de watervoorziening herbouwd en alle andere projecten van burgemeester Untergugenbergers lange lijst afgehandeld, zij bouwden nu zelfs nieuwe huizen, een skischans en een brug met een trotse plaquette die ons eraan herinnert dat 'Deze brug werd gebouwd met ons eigen Vrije Geld'. Zes dorpen in de omgeving kopieerden het systeem; één daarvan bouwde met de opbrengsten het gemeentelijke zwembad. Zelfs de Franse premier, Édouard Daladier, bracht een speciaal bezoek om uit de eerste hand het 'wonder van Wörgl' te kunnen aanschouwen.

Wörgls experiment: feiten, cijfers en verdichtsels[37]

Het experiment liep van 5 juli 1932 tot 21 november 1933. De 'werkbiljetten' werden uitgegeven in drie nominale waardes van respectievelijk 1, 5 en 10 schilling. Er stond slechts een gemiddelde van 5500 schilling aan zegelgeld uit, maar in de 15½ maand dat het experiment zich mocht ontwikkelen circuleerde het geld 416 maal, hetgeen leidde tot 2.547.360 schilling aan economische activiteit (gelijk aan ongeveer 64 miljoen huidige schilling, of b 7,5 miljoen). Als gevolg hiervan bedroegen de investeringen in productieve goederen in Wörgl 219% méér dan in het voorgaande jaar.

Bovendien werd de maandelijkse vertragingsrente gebruikt voor een gaarkeuken die 220 gezinnen voedde.

Het politieke programma van Untergugenberger zou vandaag de dag beschouwd worden als een sociaal-democratisch programma, omdat hij krachtig campagne voerde 'tegen zowel fascisme als communisme en hun utopische theorieën, staatskapitalisme, bureaucratie en gebrek aan economische vrijheid; en voor particulier initiatief en economische vrijheid.'[38] Niettemin werd zijn project in de jaren dertig door de monetaire autoriteiten gebrandmerkt, eerst als 'Unfug' ('ongepast'); daarna als een communistisch idee; en na de oorlog als een fascistisch idee…

Het is essentieel dat we begrijpen dat het grootste deel van deze aanvullende werkgelegenheid niet direct te danken was aan de projecten van de burgemeester (zoals wel het geval zou zijn bij de werkgelegenheidsprogramma's van Roosevelt die hierna worden beschreven). Het grootste deel van het werk kwam tot stand door de circulatie van het geld nadat de eerste door de burgemeester aangenomen mensen dat geld weer hadden uitgegeven. In feite creëerde elk schilling zegelgeld 12 tot 14 keer zoveel werkgelegenheid als de normale schillings die parallel circuleerden! (zie kader). Het middel tegen oppotten bleek als spontaan werkgenererende vinding uiterst effectief te zijn.

Wörgls voorbeeld was zo succesvol dat het werd nagedaan, allereerst in januari 1933 in de nabijgelegen stad Kitzbühl. In juni van dat jaar sprak

37 Bronnen: Wörgls 'Heimat Museum' en Schwartz, Fritz: Das Experiment von Wörgl (Bern: Genossenschaft Verlag Freiwirtschaftlicher Schriften, 1951).

38 Programma van Untergugenberger, 8 januari 1934 (Wörgl Heimat Museum).

Untergugenberger een vergadering van vertegenwoordigers van 170 steden en dorpen toe. Spoedig daarna wilden 200 gemeenten in Oostenrijk zijn idee kopiëren. Dat was het moment waarop de centrale bank in paniek raakte en besloot haar monopolierechten te doen gelden. De mensen daagden de centrale bank voor het gerecht maar verloren hun proces in november 1933. De zaak werd doorgezet tot voor het Oostenrijkse Hooggerechtshof maar werd weer verloren. Daarna werd het in Oostenrijk een misdaad om 'noodgeld' uit te geven.

Dus moest Wörgl weer terug naar 30% werkloosheid. In 1934 explodeerde in heel Oostenrijk de sociale onrust. Gedurende het neerslaan van de burgerlijke ongeregeldheden werden alle politieke partijen ter linkerzijde onwettig verklaard. Ook de partij van Michael Untergugenberger werd daartoe gerekend, dus hij werd van zijn post verwijderd. Hij stierf in 1936, nog steeds zeer geliefd bij de lokale bevolking.

Klinkt dit bekend? Alleen een centrale autoriteit als redster kan mensen helpen aan wie niet wordt toegestaan dat ze zichzelf op lokaal niveau helpen. En zoals alle economen zullen zeggen: als er genoeg vraag is, zal het

aanbod altijd op een of andere manier in orde komen. Zelfs als u moet importeren.
Bij de Anschluss van 1938 verwelkomde een groot gedeelte van de Oostenrijkse bevolking Adolf Hitler als hun economische en politieke Redder.

De rest van de geschiedenis is door allen bekend…

Betaalmiddel tijdens de depressie in de VS

In de jaren dertig werden over de hele wereld complementaire munteenheden uitgegeven: in de Baltische landen, in Bulgarije, Canada, Denemarken, Ecuador, Frankrijk (het 'Valor'-project), Italië, Mexico, Nederland, Roemenië, Spanje, Zweden, Zwitserland, zelfs China en Finland. Niet alle complementaire munteenheden werden onderdrukt. Zoals we later zullen zien overleefde ten minste een van deze stelsels de oorlog en is dit stelsel tot op de dag van vandaag succesvol (het WIR-systeem in Zwitserland, dat hierna beschreven wordt).
Maar de 'moeder van alle toepassingen van zegelgeld' en de plek waar invoering het dichtst in de buurt van officiële openbare politiek kwam, was de Verenigde Staten.

De VS hebben in feite een veel langere geschiedenis van het uitgeven van complementaire munteenheden dan algemeen bekend is. Met de regelmaat van de klok lijken mensen in soortgelijke moeilijke tijden spontaan opnieuw dezelfde oplossing uit te vinden. Complementaire munteenheden kwamen op gedurende de Paniek van 1837, de jaren van de Burgeroorlog, en de Paniek van 1873, 1893 en vooral van 1907.

Professor Irving Fisher van Yale, schrijver van een klassiek boek over rentevoeten en alom beschouwd als de meest prominente Amerikaanse econoom van zijn tijd, hoorde van het Wörgl-experiment en publiceerde daarover in de VS verschillende artikelen. In die tijd adviseerde hij diverse gemeenschappen over het starten van hun eigen systeem van zegelgeld en werd zo overspoeld met extra vragen, dat hij besloot snel een kleine monografie uit te brengen om hierop een antwoord te geven.[39]

Hij adviseerde tegen slechte toepassingen, zoals die in 1932 door Charles J. Zylstra in Hawarden, Iowa, werd ingevoerd, waarbij de theorie van Gesell verkeerd werd toegepast. In dat geval werden de zegels bij elke transactie opgeplakt in plaats van elke maand of elke week. Zo'n belastingheffing op basis van transacties had het effect van een verkoopbelasting, die daadwerkelijk oppotten aanmoedigde in plaats van tegen te gaan. Het had niet het gewenste effect en de gebruikers haatten het uiteindelijk. Omdat Zylstra ook lid was van het Huis van Afgevaardigden van Iowa was hij een erg actieve en vooraanstaande verkoper geworden van - helaas - de verkeerde aanpak. Soms wordt deze verkeerde toepassing door tegenstanders van het systeem van complementaire munteenheden beschreven als 'typerend', terwijl het in feite een uitzondering was. Ondanks zulke ongelukjes werd echter het merendeel van de toepassingen in de VS goed ontworpen en succesvol toegepast. Er bestaat zelfs een opmerkelijke catalogus, geïllustreerd met duizenden voorbeelden van lokaal gled uit elke straat van de Unie[40].

Dit geeft het kader aan waar binnen enkele belangrijke gesprekken plaatsvonden tussen professor Irving Fisher en Dean Acheson, toen staatssecretaris van Financiën. Fisher was ervan overtuigd dat zegelgeld dé manier was om uit de depressie te geraken en stelde zijn uitgebreide kennis ter beschikking om dat te bewijzen. Van hem ligt de uitspraak vast: 'De juiste toepassing van zegelgeld zou de crisis door de depressie in de VS binnen drie weken oplossen!'[41] Dean Acheson, een voorzichtig man, besloot het gehele concept te bespreken met een van zijn eigen hoogleraren economie aan Harvard, de zeer gerespecteerde professor Russel Sprague. Het antwoord dat terugkwam, was dat naar zijn mening deze aanpak er inderdaad in zou slagen om Amerika zijn weg uit de depressie te laten vinden. Maar er waren ook enkele politieke implicaties met betrekking tot decentralisatie, die hij met de president zou willen bespreken.

---

39 Fisher, Irving: Stamp Script (New York: Adelphi Co., 1933).

40 Mitchell, Ralph A. en Shafer, Neil: Standard of Depression Script of United States in the 1930's including Canada and Mexico (Iola, Wisconsin 54990, Krause Publications, 1984).

41 Schwartz, Fritz: Das Experiment von Wörgl (Bern: Genossenschaft Verlag Freiwirtschaftlicher Schriften, 1951), blz. 14.

We kennen de reactie van president Roosevelt uit de toespraak die hij enkele weken later hield. Dit is waarschijnlijk zijn bekendste rede, degene met de zin: 'Het enige waar we bang voor moeten zijn, is de angst zelf.' Daarin kondigde hij een aantal indrukwekkende gecentraliseerde nieuwe initiatieven aan om de crisis tegen te gaan: de uitbreiding van de Reconstruction Finance Corporation en een aantal grootschalige, door de federale overheid beheerde werkverschaffingsprojecten. In de basis was dit wat bekend werd als de 'New Deal', in 1934 gecompleteerd met de eerste US Export-Import Bank. Hij kondigde ook aan dat hij bij presidentieel besluit vanaf dat moment 'noodmunteenheden' zou verbieden. Dit was de codenaam voor alle reeds bestaande en in het hele land in voorbereiding zijnde complementaire munteenheden.

Aldus werd deze weg in de VS in de jaren dertig niet ingeslagen. Het was kantje boord, maar de Zeitgeist bleek absoluut ten gunste van spectaculaire gecentraliseerde besluiten te zijn, waarmee gemakkelijker politiek krediet verkregen kan worden.

Het is heel interessant dat er onder economisch-historici groeiende overeenstemming is dat deze gecentraliseerde initiatieven uiteindelijk de VS niet echt uit de Grote Depressie trokken. Zij waren beter dan niets en veel hardwerkende mensen staken veel waardevolle tijd in deze programma's. Maar de meerderheid van economisch-historici is het er nu over eens dat - zowel voor de VS als voor Duitsland - het spook van de Grote Depressie alleen op de vlucht ging door de veranderingen in de economie om het land voor te bereiden op de Tweede Wereldoorlog.

Enkele politieke lessen

De belangrijkste les is dat datgene wat vervelende technische besluiten over regulering van bankieren en munteenheden lijkt te zijn, waarschijnlijk de grootste politieke tijdbom op aarde kan vormen. We kunnen niet bewijzen dat Hitler niet gekozen zou zijn of dat de Anschluss niet zou hebben plaatsgevonden als de Wara en andere zegelgelden aan de basis van de samenleving tot bloei hadden mogen komen. We kunnen evenmin

bewijzen dat de Tweede Wereldoorlog niet zou hebben plaatsgevonden als het pad dat in de jaren dertig níét werd ingeslagen, een kans zou hebben gekregen. Er zijn duidelijk vele andere variabelen die zulke ingrijpende fenomenen beïnvloeden. De geschiedenis is geen laboratoriumexperiment waarin we weer vanaf nul kunnen gaan proberen en keurig slechts één variabele tegelijk kunnen veranderen.

De historie toont echter aan dat het de kop indrukken van populaire initiatieven aan de basis van de samenleving, waar mensen proberen hun problemen op lokaal niveau op te lossen, geholpen heeft om een ontwikkelde samenleving haar minderheden op gewelddadige wijze te onderdrukken en haar naar minder democratie en uiteindelijk naar oorlog te leiden. Dat zulke onderdrukking die macht heeft zal ons niet verbazen, gegeven de cumulatieve aard van de 'vicieuze cirkel van werkloosheid' die we eerder in figuur 5.1 zagen. Mussolini had gelijk toen hij beweerde dat 'fascisme geen doctrine is, maar het antwoord op de noodzakelijkheid van actie'.

De jaren dertig waren eens te meer een demonstratie van de 'vicieuze cirkel van werkloosheid' die werkloosheid, geweld, angst, politieke polarisatie en instabiliteit met elkaar verbindt. Het sluiten van de lus naar nog meer werkloosheid werd slechts vermeden door de hoogste instabiliteit van alles: oorlog.
Op grond van deze historische gegevens kunnen we drie opmerkingen maken:

- Wie het besluit neemt initiatieven voor complementaire munteenheden de kop in te drukken moet ook verantwoordelijk worden gehouden voor het geven van alternatieve oplossingen en voor het vinden van het geld dat nodig is om voor de geleverde diensten te betalen. Het is gewoon verkeerd om die complementaire munteenheden op een of ander technisch punt tegen te houden en de daaropvolgende sociale en politieke puinhoop en wanhoop zijn gang te laten gaan, omdat we precies weten waar dat heen leidt. Dat hebben we al een keer eerder meegemaakt.

- Het tegenhouden van individuen of groepen bij het op lokaal niveau oplossen van hun eigen problemen vraagt automatisch om een Redder. Zo'n redder komt er ook altijd, of hij nu Centrale Overheid heet, of Führer, Duce, Zhirinofsky, Buchanan, Le Pen of Gianfredo Fini, of elk van hun opvolgers.
- De geschiedenis toont ook aan dat de enige echt effectieve manier voor een gecentraliseerde aanpak op grote schaal om serieus structurele werkloosheid te verminderen, de voorbereiding op oorlog is. Zulke economische redenen voor oorlog zijn niet alleen voor de Tweede Wereldoorlog gevonden, maar ook voor vele andere historische en toekomstige conflicten. De hopeloze ge--ldsituatie in Rusland in 1999 doet vrezen dat het post-Jeltsin-regime hoogstwaarschijnlijk een herbewapening zal gebruiken om de werkloosheid te verminderen.

'Technische' monetaire besluiten en politieke gevolgen

Laten we eens, gewoon ter illustratie van het feit hoe monetaire besluiten aanzienlijke politieke gevolgen kunnen hebben, de stappen volgen van één bijzondere man die instrumenteel was bij vele belangrijke besluiten in het Duitsland van die tijd. Zijn naam was Hjalmar Schacht en hij werd twee keer president van de Reichsbank (zoals toen de Duitse centrale bank heette); de eerste keer van 1923 tot 1930 en de tweede keer, meer controversieel, als 'Hitlers Tovenaar'[42] van 1933 tot januari 1939. Zijn verhaal heeft enkele van die vreemde lotsbestemmingen die men vooral in Griekse tragediën vindt. Maar het heeft ook iets van die wezenlijk 20e-eeuwse mythe van dr. Frankenstein: een wetenschapper schept een monster dat uiteindelijk alles om hem heen vernietigt, inclusief zijn schepper. De ironische kronkeling is hier dat het probleem geweest kan zijn dat er geen overdaad aan monetaire experimenten was - maar een gebrek daaraan.

Schacht was absoluut niet van plan de nazipartij te bevoordelen bij zijn beslissingen tussen 1923 en 1930, maar die beslissingen deden dat niette-

42 De titel van een boek over hem, geschreven door Norman Muhlen en gepubliceerd in New York in 1939.

min juist wel. Later, toen de gevolgen onomkeerbaar waren geworden, ruilde hij van kamp om 'te proberen Hitler te beheersen', maar in plaats daarvan kreeg hij uiteindelijk de dubieuze 'eer' dat hij zowel tijd heeft doorgebracht in concentratiekampen als een van oorlogsmisdaden beschuldigde persoon werd gedurende de Neurenberg-processen na de oorlog.

Hitlers tovenaar of een monetaire dr. Frankenstein?

De Duitse geldcrisis van 1923 bracht een man aan het monetaire roer die, op 46-jarige leeftijd, nog helemaal geen openbare functie vervuld had. Op 12 november 1923 had de regering van Gustav Stresemann Schacht benoemd in de speciaal gecreëerde functie van 'Geldcommissaris'. Op 15 november werden de eerste nieuwe Rentenmark-biljetten uitgegeven en tegelijkertijd werd een bevel uitgevaardigd dat met onmiddellijke ingang alle vormen van 'noodgeld' ('Notgeld') verboden waren. Er werd geen verschil gemaakt tussen enkele geïmproviseerde munteenheden en de betere systemen zoals de Wara, die een fysieke basis had.
Havenstein, de president van de Reichsbank, die net had geweigerd om in te gaan op het verzoek van Stresemann om af te treden, loste Stresemanns dilemma op door op 20 november 1923 te overlijden aan een hartaanval. Schacht werd als zijn opvolger benoemd omdat hij monetair conservatief was en ook in democratie geloofde. Zijn benoeming werd pas gerealiseerd nadat Stresemann erin geslaagd was de steun van de sociaal-democraten te krijgen, na een hevige strijd tegen de kandidatuur van Helfferich die verdacht was wegens zijn extreem rechtse connecties.

In diezelfde maand november, aan de andere kant van het land en van het sociale spectrum, bracht Hitler zijn eerste nacht in de gevangenis door, beschuldigd van 'het verstoren van de openbare orde' in Beieren. Het aftellen naar het moment dat deze twee geheel verschillende loopbanen bij elkaar zouden komen was begonnen.
Schacht ging door met het verdienen van zijn reputatie als harde en orthodoxe centrale bankier met het Leitmotiv: 'Geen monetaire experimenten.' Die rechtzinnigheid werkte in het begin goed maar leidde uiteindelijk tot de toename van de werkloosheid die direct in de kaart van de

Nationaal-Socialistische Partij speelde. (In alle eerlijkheid - zelfs als het mijn vergelijking met Frankenstein verzwakt - moet Schacht niet de grootste schuld van Hitlers greep naar de macht krijgen. De draconische herstelbetalingen die Duitsland door het Verdrag van Versailles waren opgelegd en de daaruit voortkomende hyperinflatie hadden dat proces, al jaren voordat Schacht erin gemoeid raakte, in gang gezet. Het is echter ook duidelijk dat Schachts geneesmiddel het proces van politieke polarisatie niet terugdraaide, maar deed versnellen tot het een onomkeerbaar momentum kreeg.)

We moeten echter opnieuw benadrukken dat Schacht beslist niet aan de kant van Hitler stond toen hij deze beleidslijnen introduceerde. Toen hij bijvoorbeeld in 1926 besloot zijn banden met de Democratische Partij te verbreken, was dat als protest tegen voorstellen om eigendommen die behoorden aan de koninklijke familie der Hohenzollerns te confisqueren. En hij nam in 1930 ontslag bij de Reichsbank vanwege de onacceptabele voorwaarden die Duitsland waren opgelegd door het herstelprogramma van Young.
Pas gedurende een boottocht naar New York in dat jaar las hij voor het eerst Hitlers Mein Kampf, en verwierp het als een 'populistisch document' en als 'een belediging voor de Duitse taal'.[43]

In november 1932 echter noteerde Hitlers toekomstige minister van Propaganda Goebbels in zijn dagboek[44] *dat hij Schacht had ontmoet en dat hij dacht dat deze nuttig zou kunnen zijn. Een paar weken later stelde hij Schacht aan Hitler voor. Op 20 februari 1933 had Goebbels Schacht ervan overtuigd dat de volgende verkiezingen van maart 1933 door Hitler zouden worden gewonnen en dat deze verkiezingen 'de laatste in ten minste tien jaar, en waarschijnlijk honderd jaar' zouden zijn. Schacht besloot met Hitler samen te werken en zou zijn overgang later in Neurenberg rechtvaardigen als de enige manier die hij zag om te proberen Hitler in de hand te houden. Volgens David Marsh*[45] *kan de echte reden*

43 Schacht, Hjalmar: Abrechnung mit Hitler (Hamburg, 1948), blz. 29-32.
44 Goebbels, Joseph (ed. Hugh Trevor Roper): The Goebbels Diary - The Last Days (Londen, 1978).
45 Marsh, David: The Bundesbank: The Bank that Rules Europe (Londen: Heinemann, 1992), blz. 108.

gewoon persoonlijke ambitie zijn geweest. Schachts samenwerking met Hitler kan inderdaad een manier geweest zijn om weer macht te krijgen. Er is enig onafhankelijk bewijs dat deze redenering juist is. Nog in oktober 1934 bijvoorbeeld noteerde William Dodd, de ambassadeur van de VS in Berlijn, in zijn dagboek dat hij van mening was dat 'als Hitler vermoord zou worden, Schacht waarschijnlijk geroepen zou worden het hoofd van de Duitse staat te worden'.[46]

In deze jaren steunde Schacht Hitler ondubbelzinnig in het openbaar, maar privé bleef de verhouding veel ingewikkelder. De chef van de SS bijvoorbeeld deed de onthullende klacht dat Schacht Hitler altijd slechts aansprak met Herr Reichskanzler in plaats van met Mein Führer. En Hitler merkte zelf op dat Schacht de enige was die zich zulke vrijheden bij het aanspreken veroorloofde.[47]

In plaats van echter dat Schacht Hitler in de hand kon houden, schoof Hitler vanaf 1936 alle beslissingsmacht langzaam naar Hermann Göring. Schacht maakte zich steeds meer zorgen over de gevolgen van het lastigvallen van joden en economisch invloedrijke groeperingen als de vrijmetselaars op het aanzien van Duitsland in het buitenland. Schachts voornaamste keerpunt in het openbaar was de beruchte Kristallnacht (9 november 1938) toen 250 synagogen in brand werden gestoken, bijna honderd joden stierven en 26.000 joden naar concentratiekampen werden gestuurd. Tijdens de kerstbijeenkomst van het personeel van de Reichsbank in dat jaar maakte Schacht zijn mening openbaar met het commentaar: 'De Kristallnacht was een culturele schande die elke fatsoenlijke Duitser rood van schaamte zou moeten doen worden.'

Maar toen was het al te laat. David Marsh concludeert: 'Als Schacht door zijn later kenbaar gemaakte twijfels over de nazi's al in 1937 ontslag bij de Reichsbank had genomen, zou de loop der geschiedenis anders kunnen zijn geweest. Schacht was echter niet de enige speler in die tijd - zowel in

---

46 Dodd, William en Dodd, Martha: Ambassador Dodd's Diary 1933 - 1938 (New York, 1941), blz. 176.

47 Ritter, Gerhard: Carl Goederer und die Deutsche Widerstandbewegung (Stuttgart, 1954).

Duitsland als daarbuiten - die er niet in slaagde de krachten die Hitler naar de rand duwden, op de juiste waarde te schatten.'[48]
Schacht en de meesten van zijn collega's in de directie van de Reichsbank werden ontslagen op 20 januari 1939, nadat zij weigerden de drukpersen aan te zetten om Hitlers intrede in de oorlog te financieren. Zijn opvolger was Fuchs, een zwakke man die altijd zei wat Hitler wilde horen. Nadat hij betrokken was in het complot om op 20 juli 1944 Hitler te vermoorden werd Schacht naar diverse concentratiekampen, inclusief Dachau, gestuurd. Hij werd in april 1945 door de Amerikanen bevrijd. Hij werd berecht in Neurenberg vanwege zijn jarenlange samenwerking met Hitler en stierf in 1970, een verbitterd man, op 93-jarige leeftijd.

De relevantie van het verhaal over Schacht met betrekking tot complementaire munteenheden is dat, ook al blijft men een deskundige centrale bankier, dat niet het feit moet verhullen dat diepe politieke gevolgen te herleiden zijn naar 'technische' monetaire besluiten.

De stelsels van vandaag

Slechts weinig complementaire munteenheden overleefden de onrust en reconstructieprocessen van de Tweede Wereldoorlog en de hoogconjunctuur van de naoorlogse jaren. Zoals we kunnen verwachten is het alleen wanneer economisch moeilijke tijden zich aankondigen dat plotseling, als paddestoelen onder de toepasselijke weersomstandigheden, plaatselijke stelsels verschijnen. De stelsels van tegenwoordig zijn daarom vooral opnieuw dáár verschenen waar de werkloosheid door plaatselijke omstandigheden ongebruikelijk hoog is.

Figuur 5.4 vat de dramatische groei van alle soorten complementaire munteenheden in het laatste decennium het best samen. Nog in de jaren tachtig waren er minder dan 100 van zulke munteenheden in de wereld. In het laatste decennium zijn ze met een factor 20 toegenomen.

---

48 Marsh, David: The Bundesbank: The Bank that Rules Europe (Londen: Heinemann, 1992), blz. 110.

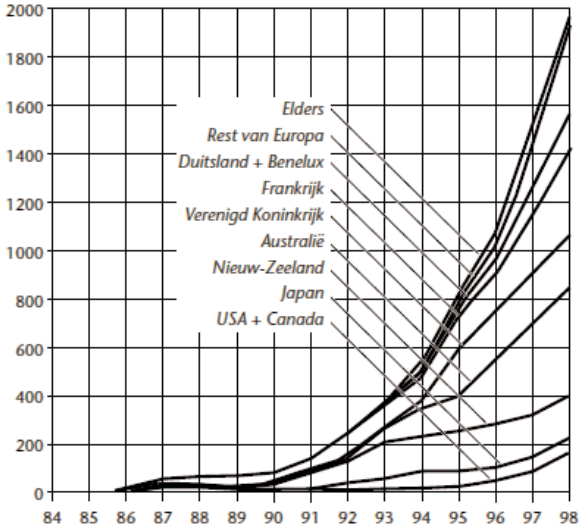

In de rest van dit hoofdstuk en in het volgende hoofdstuk zullen we kijken naar de verschillende soorten complementaire munteenheden die nu operationeel zijn en hoe zij in specifieke landen zijn geïmplementeerd.

Figuur 5.4: Aantal gemeenschapsmunteenheden operationeel in twaalf landen, 1984-1998[49]

Enkele verschillen verduidelijken

Voor we enkele van de huidige voorbeelden van niet-traditionele munteenheden gaan beschrijven, is het belangrijk enkele verschillen in geld te verduidelijken. In een gedeelte van de literatuur over nieuwe munteenheden is soms verwarring ontstaan tussen barter en complementaire munteenheden. Soms wordt barter foutief beschreven als: elke ruil die niet verloopt door middel van de 'normale' nationale munteenheid. Per definitie is barter: de ruil van goederen of diensten zonder enige vorm van geld. Barter vereist dat de twee betrokken mensen elk iets hebben dat de ander wil hebben. In technische termen moeten de partijen 'overeenkomstige behoeften en middelen' hebben. Dit vormt een sterke beperking voor een vloeiend verloop van de ruil en dit is ook de belangrijkste reden waarom geld als ruilmiddel werd uitgevonden.

Daarentegen betreft een complementaire munteenheid: een overeenkomst binnen een gemeenschap om een niet-nationale munteenheid als ruilmiddel te aanvaarden. Zulke munteenheden worden complementair genoemd omdat het niet hun bedoeling is de conventionele nationale

munteenheid te vervangen, maar sociale functies te vervullen waarvoor de nationale munteenheid niet ontworpen was om die te vervullen. Het is ook complementair omdat de meeste deelnemers de normale nationale munteenheid en een complementaire munteenheid tegelijkertijd gebruiken.

Een ander nuttig onderscheid is dat tussen fiat-geld en wederzijdse kredietmunten. Een fiat-munt, zoals we al eerder (in hoofdstuk 2) zagen, is een munteenheid die door een autoriteit uit het niets wordt geschapen. Al onze nationale munteenheden bijvoorbeeld (inclusief de euro) zijn fiatmunten. Daarentegen zijn wederzijdse kredietmunten door de deelnemers zelf geschapen door middel van een gelijktijdige debet- en credithandeling. Een meer gedetailleerde beschrijving van hoe zulke munteenheden werken zal hierna worden gegeven voor het geval van LETS of Tijddollars, beide wederzijdse kredietmunten. Thomas Greco vond al verwijzingen naar zulke wederzijdse kredietstelsels in koloniaal Massachusetts. Wederzijdse kredietmunten zijn gewoon een monetaire formalisering van de traditie om elkaar te helpen, zoals die in bijna alle traditionele samenlevingen is ingebouwd. In Zuid-Frankrijk bijvoorbeeld werd dit *aller aux aïdats* genoemd, en in Ierland *meithal*.

Deze definities zullen helpen bij het herkennen van de soorten munteenheden die wederkerigheid en samenwerking bevorderen in plaats van die te vernietigen. Complementaire munteenheden, in het bijzonder die van wederzijdse kredieten, hebben bewezen effectief te zijn in het bereiken van dat doel. Dat is zo omdat zij, in tegenstelling tot fiat nationale munteenheden, compatibel zijn met een geschenkeneconomie. Zelfs leiden ze spontaan tot een wedergeboorte van een traditie van spontane hulp tussen buren.

Tot slot is het opmerkelijk dat geen van deze munteenheden die zo effectief zijn in het bevorderen van gemeenschapszin, rentedragend is. Rente is het verborgen mechanisme waarvan we hebben aangetoond dat het concurrentie in plaats van samenwerking onder de deelnemers genereert ('Het elfde schijfje' in hoofdstuk 2).

LETS

Verreweg het meest gebruikte systeem van complementaire munteenheden dat nu in de wereld operationeel is, is het Local Exchange Trading System (LETS). Het werd in het begin van de jaren tachtig opnieuw uitgevonden door Michael Linton in Brits-Columbia (Canada).[50]

- Canadese prototypes

In 1983 hadden Michael Linton en David Weston in Vancouver, Canada, een heel eenvoudige maar doeltreffende manier ingevoerd om de weinige overgebleven dollars die in gemeenschappen met hoge werkloosheid circuleerden, op te rekken. Zij richtten een plaatselijk non-profitbedrijf op dat een wederzijds kredietsysteem organiseert, en welks enige onmisbare bezit een personal computer was. Het is een organisatie met leden en men betaalt een klein entreegeld om de kosten van oprichting te dekken. Vlak na deze pilotperiode ontstond door jaren van overbevissing in de noordoostelijke provincies van Canada de plotselinge noodzaak om visquota in te stellen om te proberen de visvoorraden aan te vullen. Even plotseling bracht dit hele visserijdorpen in de maritieme provincies tot stilstand. Voorheen welvarende dorpen stonden ineens aan de rand van de afgrond, met 30 tot 40% werkloosheid. Het LETS-model werd een manier om de crisis aan te pakken.

Laten we Amy eens volgen, die besloten heeft deel te nemen in haar plaatselijke LETS-Happyville-systeem nadat ze haar entreegeld van vijf dollar en lidmaatschapsbijdrage van tien dollar betaald heeft.[51] Amy's rekening begint met een stand van nul. Op het (elektronische en/of fysieke) mededelingenbord ziet ze dat Sarah autoaccessoires aanbiedt en dat John de plaatselijke tandarts is die in dat systeem meedoet. Ze ziet ook dat Harold versgebakken volgranenbrood wil hebben. Amy ziet in al deze

50 Linton, Michael en Greco, Thomas: 'The Local Employment and Trading System', in Whole Earth Review, nr. 55, zomer 1987. Voor een van de beste overzichten van LETS en andere alternatieve stelsels zie ook Greco, Thomas: New Money for Healthy Communities (Thomas Greco, Publisher. P.O.Box 42663, Tucson A.R. 85733).

51 Aangepast van Greco, Thomas: ibid., blz. 92.

dingen potentiële handel. Ze onderhandelt met Sarah om haar auto op te knappen voor 30 'groene dollars' en 20 dollar kasgeld voor nieuwe bougies. Ze krijgt haar behandeling van tandarts John voor 50 'groene dollars' en 10 dollar kasgeld. Zij komt met Harold overeen dat zij hem deze week twee broden levert voor 10 'groene dollars' en merkt dat hij ook nog wat groente uit haar tuin wil hebben voor nog eens 30 'groene dollars'.

Het kasgedeelte wordt door alle deelnemers direct afgehandeld, net als bij een gewone handelstransactie, en alleen de 'groene dollars' worden per telefoon of met een briefje aan het LETS-systeem gemeld. Uiteindelijk krijgt Amy dat wat zij nodig heeft voor slechts 30 dollar aan kasgeld, terwijl de totale waarde van de goederen en diensten 110 dollar bedraagt. Zij is ook nog eens 40 'groene dollars' aan de gemeenschap als geheel schuldig. De 'groene dollars' zijn geen schaarse munteenheid; zodra mensen een transactie overeenkomen is het geld beschikbaar. Evenmin stellen ze de deelnemers tegenover elkaar op de manier zoals normale dollars dat doen (denk aan het elfde schijfje!). In de meeste systemen is over het tegoed geen interest van toepassing. Tot slot is de informatie over het debet- of credittegoed dat elk individu heeft uitstaan voor alle deelnemers beschikbaar, zodat er een zelfregulerend proces is om misbruik van het systeem te vermijden door te proberen onredelijke debets te verzamelen.

Op dit moment zijn er in Canada 20 tot 30 LETS-systemen werkzaam.

LETS werd echter veel groter in het Verenigd Koninkrijk dan in het land van oorsprong. Vanuit het Verenigd Koninkrijk verspreidde het zich over een tiental andere landen, vooral in gebieden waar hoge werkloosheidsniveaus waren.

- Verenigd Koninkrijk

In 1994 diende Alan Wheatly, een journalist bij Reuter, het volgende rapport in:

Manchester, Engeland

Warminster heeft zijn 'schakels', Tomes zijn 'eikels' en Manchester zijn 'spoelen'. Het zijn munten van enkele van de ongeveer 200 plaatselijke ruilhandelsystemen (LETS) die in Groot-Brittannië zijn ontstaan, de meeste daarvan in de afgelopen 18 maanden, als initiatieven voor zelfhulp om economische activiteiten nieuw leven in te blazen in gemeenschappen die door de recessie werden getroffen. 'Ik denk dat ze zo populair zijn geworden omdat er een tekort aan kasgeld is,' zegt Siobhan Harpur, die werkt bij het National Museum for Labour History in Manchester en die hielp bij het opzetten van een stelsel in die stad van 3 miljoen mensen. (…)

'Minstens 40% van de economie in een stad als Manchester zal in het jaar 2000 plaatsvinden met behulp van een complementaire munteenheid,' zegt Harpur. 'Niemand zou nog meer dan twintig uur per week hoeven te werken in termen van sterling.'
De plaatselijke gemeenteraad moedigt het schema aan door een lening van 10.000 pond te verstrekken, terug te betalen in spoelen die de gemeenteraad zal gebruiken om kinderopvang en andere diensten te kopen. (…)

Ed Mayo, directeur van de New Economics Foundation, een denkclub voor 'alternatieve economie', zegt dat schema's voor complementair geld bijzonder nuttig zouden kunnen zijn bij het bevorderen van de handelsactiviteiten tussen kleine ondernemingen met weinig kasgeld. 'Zij hebben krappe kredietlimieten en zouden goed kunnen profiteren van plaatselijke schema's om onderling handel te drijven,' zegt Mayo, die een LETS aan het opzetten is in Greenwich, Zuid-Londen. (…)

Het zou verkeerd zijn om complementaire munteenheden af te doen als een voorbijgaande liefhebberij van vage wereldverbeteraars. 'Sommige mensen krijgen ermee te maken omdat ze geïnteresseerd zijn in het vernieuwen van de gemeenschap,' zegt Mayo. 'Voor anderen is het geen hobby maar een manier van leven. Het geeft hen toegang tot goederen en diensten waar ze anders geen gebruik van zouden kunnen maken.'

Geoff Mulgan, directeur van de Demos-denkgroep, is van mening dat parallelle economieën, zoals LETS, werk kunnen verschaffen aan veel mensen die de kennis en vaardigheden missen voor wat hij noemt de op geld gebaseerde 'eerste economie'. 'Bovendien zullen ze waarschijnlijk beter passen binnen de cultuur van een groot gedeelte van het moderne Groot-Brittannië, en in het bijzonder in de cultuur van de jonge werklozen, dan traditionele oplossingen,' aldus Mulgan.

Een groep toegewijde vrijwilligers stond achter de opmerkelijke informatiecampagne voor de gemeentes, waardoor het Verenigd Koninkrijk een vruchtbare bodem werd voor de inspanningen van complementaire munteenheden. In 1991 was het een groep rond LETSLINK UK, waarvan ook Liz Shepard en Harry Turner deel uitmaakten, die dit in gang zetten. Dit heeft geleid tot diverse innovaties of uitbreidingen van het oorspronkelijke model, zoals het toegenomen belang van het 'Overzicht van Vraag en Aanbod', of nieuwe softwareontwikkelingen. Deze pogingen werden formeel erkend met de toekenning van de Schumacher Prijs voor de 'triomf der individuele inzet'. Ook de rol van de New Economics Foundation, een vervolg van de bijeenkomsten van The Other Economic Summit (TOES), moet worden genoemd. Enkele gespecialiseerde LETS-projecten zijn ook succesvol ontwikkeld rond kwesties van gezondheidszorg (zie kader).

Peter Baldwin, minister voor Sociale Voorzieningen in de Conservatieve regering, verklaarde op 8 december 1993: 'In het kader van de inkomenstoets voor de Sociale Voorzieningen zullen LETS-achtige tegoeden niet worden gerekend als inkomen. LETS-achtige stelsels vormen een nuttige bijdrage van de gemeenschap, die niet kunstmatig door regelingen van Sociale Voorzieningen moeten worden ontmoedigd. Ik ben van mening dat het een goede zaak is dat klanten van de Sociale Voorzieningen de flexibiliteit hebben om aan zulke activiteiten deel te nemen. LETS-achtige stelsels vertegenwoordigen in het bijzonder een vorm van activiteiten die onze klanten helpt om in contact te blijven met de ervaringen en gewoontes van de arbeidsmarkt, en zeker ook met de arbeidsmarkt zelf.' Dichterbij in de tijd hebben verschillende overheidinstellingen in het

Een project voor geestelijke gezondheidszorg, gebaseerd op LETS

Het 'Creative Living Centre' in Manchester is een liefdadigheidsinstelling die mensen met emotionele noden ondersteunt (patiënten met eenvoudige geestelijke gezondheidsproblemen). Het is gevestigd in een gebouw dat eigendom is van een gezondheidsinstelling die deel uitmaakte van een groot ziekenhuis voor geesteszieken en wordt gedreven in samenwerking met National MIND (een liefdadigheidsinstelling voor geestelijke gezondheidszorg) en door een groep mensen die persoonlijke ervaring met hun eigen noden hebben. Een LETS-systeem is een van de mechanismen die zorgt voor ondersteuning met netwerken.

Wekelijks komen er ongeveer honderd mensen om steun vragen. De Creative Living LETS heeft 150 leden. Er is een LETS-winkel, mensen kunnen kamers en ruimte huren met LETS en er zijn regelmatig markten en veilingen. Er is een gemeenschappelijk project voor tuinieren, waarin volkstuintjes en de tuin rond het gebouw worden gebruikt, er is een café en er wordt met LETS regelmatig kunstonderwijs gegeven. Therapeuten van buiten het centrum verschaffen enkele diensten via LETS.

Dit experiment heeft geleid tot een conferentie in Manchester over LETS en geestelijke gezondheidszorg, waaraan honderden mensen hebben meegedaan.

Als onderdeel van een regeringsinitiatief om gemeenschappen samen te bundelen rond kwesties van gezondheidszorg is er nu een aantal gezondheidsinstellingen in het Verenigd Koninkrijk die een LETS-systeem in hun 'Centra voor Gezond Leven' hebben opgenomen.

Verenigd Koninkrijk de positieve sociale rol die deze systemen kunnen spelen nog meer erkend.[52] Onderzoek heeft inderdaad aangetoond dat LETS voor de mensen in de binnensteden die sociaal zijn uitgestoten, een belangrijke rol kunnen spelen.[53] Eerste Minister Blair bevestigde dat LETS 'de weg wijzen' naar het opnieuw opbouwen van menselijk kapitaal en 'voor het verband zorgen tussen het herbouwen van gemeenschappen en het opnieuw bouwen van economische mogelijkheden'.[54]

52 UK Department of the Environment: Rural England (HMSO, 1996); Social Exclusion Unit: Bringing Britain Together (HMSO, 1998).

53 Barnes, Helen; North, Peter en Walker, Perry: LETS on Low Income (Londen: New Economics Foundation, 1996); Croall, Jonathan: LETS Act Locally (Londen: Gulbenkian Foundation, 1997).

54 Tony Blair in een toespraak voor de National Council for Voluntary Organizations (januari 1999).

Toch worden tegelijkertijd dubbelzinnigheden in het belastingstelsel genoemd als een voortdurende hinderpaal voor kleine ondernemingen en zelfstandige ondernemers om hun diensten in LETS aan te bieden, waardoor zowel de kansen voor extra werkgelegenheid en de variëteit aan beschikbare middelen in deze omgeving wordt verminderd.

In 1999 zijn er meer dan 450 LETS-systemen in het Verenigd Koninkrijk werkzaam, een groei van meer dan 100% sinds het rapport van Alan Wheatley in 1994. Gemeenteraden - zoals die in Bradford, Greenwich, Redditch, Shepway, Liverpool of Leicester - hebben nu ontwikkelingsgroepen voor LETS. In totaal zijn er meer dan 100 plaatselijke overheden die, als onderdeel van hun anti-armoedestrategie, ontwikkelingsplannen voor LETS financieren door middel van het 'Single Regeneration Budget'. Men moet echter opmerken dat, hoe indrukwekkend dit allemaal ook moge lijken, het gehele proces nog steeds marginaal is binnen het algemene economische beeld. Het betreft naar schatting 30.000 mensen en een jaarlijkse omzet van slechts 2,2 miljoen pond.[55]

Een andere indicatie van de diepgang van de sociale experimenten met geld die in het Verenigd Koninkrijk plaatsvinden, is dat er nu 500 kredietverenigingen (door de gemeenschap ingestelde groepen die voorraden van de 'normale' nationale munteenheid beheren die aan de leden kan worden geleend) in het land werkzaam zijn.[56]

- *Nieuw Zeeland*

David James, een quaker uit Whangarei, en Vivian Hutchinson, een activiste voor gemeenschapszin uit New Plymouth, beide in Nieuw-Zeeland, namen in 1984 in Londen deel aan een door quakers georganiseerde workshop over alternatieve economie.

---

55 Mowat, Ian: The growing trend toward Local Exchange Trading Systems within Industrialised Nations (Ererede voor de Economische Faculteit van de Universiteit van Strathclyde, 1997 '98), blz. 3-4.

56 New Economics Foundation: Community Works, geciteerd in New Economics Magazine nr. 41, voorjaar 1997.

Thuis was de nieuwe regering van Lange-Douglas begonnen met de belangrijkste herstructurering van de economische politiek sinds de Depressie. Deze nieuwe politiek, gecombineerd met een wereldwijde economische achteruitgang, zorgde voor hoge werkloosheid in heel Nieuw-Zeeland, vooral in de landelijke en bosrijke gebieden.

In 1986 hadden zowel de ideeën als de sociale spanningen een kritieke massa bereikt en David James lanceerde het eerste plan voor 'groene dollars' in Nieuw-Zeeland: het Whangarei Exchange and Barter System (afgekort: WEBS). Hij gaf ook workshops om het idee geaccepteerd te krijgen. Een regeringsfunctionaris, Hilary Allison, de regionale manager van het Programma voor Alternatieve Werkgelegenheid van het ministerie van Interne Zaken in Dunedin, besloot in 1988 een informatieve reis naar Otago en het Zuideiland te financieren. Het nationale televisienieuws (TVNZ) versloeg het succesverhaal van Whangarei en het verhaal verspreidde zich als een lopend vuurtje over het hele land.

Over de situatie in Nieuw-Zeeland weten we meer dan over vele andere gebieden dankzij Mark Jackson, die als eerste promoveerde op LETS-systemen.[57] Hij begon met een inventarisatie van 61 systemen van groene dollars, die waren opgenomen in de voorjaarsuitgave van 1993 van de New Zealand Green Dollar Quarterly. Hij vond 47 systemen die goed functioneerden en 14 die zieltogend of gestopt waren.
De achtergrond van de 'sociale entrepreneurs' die zo goed geholpen hebben bij het succesvol invoeren van systemen van groene dollars in Nieuw-Zeeland geeft inzicht in de enorme variëteit van mensen die pionieren met technologieën voor complementaire munteenheden. Dat zijn onder andere regeringsambtenaren, christelijke fundamentalisten, hippies, politieke hervormers en ook gewone burgers.

---

57 Jackson, Mark: Helping Ourselves: New Zealand's Green Dollar Exchanges (Bendigo: La Trobe Universiteit, P.O.Box 199, Bendigo, 3550 Victoria, Australië, 1996). Het is ook interessant dat dit proefschrift het resultaat was van het ANZAC uitwisselingsprogramma, een wederzijdse regeling tussen Australië en Nieuw Zeeland voor mensen die zich op hun gebied hebben onderscheiden en baat zouden kunnen hebben bij onderzoek in het andere land. Mark Jackson kan ook bereikt worden via e mail, op: 240102@basil.bendigo.latrobe.edu.au

Een van de meest intrigerende bevindingen van dit onderzoek is dat de bemoeienis van vrouwen in het proces met de tijd steeds meer toeneemt, onafhankelijk van hun sociale of politieke achtergrond. In gemeenschappen die groene dollars gebruiken vormen vrouwen vaak het hoogste percentage deelnemers.

Ten slotte zijn er nog goede inhoudelijke debatten en evaluaties in Nieuw-Zeeland geweest binnen de Internal Revenue Department (IRD, de belastingdienst) en het Department of Social Welfare (DSW, de beheerder van de sociale voorzieningen en werkloosheidsuitkeringen).
De belastingdienst in Nieuw-Zeeland heeft tot een algemene *ruling* besloten, die inhoudt dat als er systematisch professionele diensten worden verleend (bijvoorbeeld een loodgieter die een loodgieterskarwei doet), het inkomen aan groene dollars gewoon inkomen is en daar belasting over betaald moet worden, te betalen in Nieuw-Zeelandse dollars. Als de activiteit echter buiten het normale gebied ligt (bijvoorbeeld diezelfde loodgieter die nu een auto repareert), is er geen belasting verschuldigd.

Het Department of Social Welfare is zelf bevorderlijk geweest bij het financieren van een aantal beginnende LETS-projecten, omdat:

1. het groene-dollarsysteem de ontvangers helpt bij het behouden en verkrijgen van vaardigheden;
2. het de deelnemers helpt de motivatie voor het zoeken naar 'normale' banen te behouden;
3. deze systemen vaak een springplank zijn naar zelfstandig ondernemerschap.

- Australië

Op het ogenblik heeft Australië het grootste aantal systemen van complementaire munteenheid per hoofd van de bevolking. Hoewel de regering bij het ondersteunen van LETS-systemen niet zo actief is geweest als in Nieuw-Zeeland zijn er volgens de laatste schatting nu meer dan 200

systemen werkzaam. In 1991 waren er 45 systemen in Australië en slechts drie jaar later vier keer zoveel. Een van de bekendste is de Blue Mountain LETS, in de buurt van Sydney, met meer dan 1000 leden.

Een van de redenen voor deze bloei is het feit dat, na evaluatie van de resultaten in het veld, provinciale overheden, zoals die van West-Australië, nieuwe LETS-systemen geholpen hebben om van de grond te komen. Het Australische Social Security Office heeft deze aanpak sinds 1993 officieel gesteund.[58]

Frankrijk: 'Le Grain de Sel'

We zouden elk Noord-Europees land kunnen bespreken: Scandinavië, Duitsland, de Lage Landen, en een inventaris maken van wat daar allemaal gebeurt.
In plaats daarvan zullen we ons richten op twee landen: Frankrijk, omdat dat de explosieve aard van het proces van toename van complementaire munteenheden laat zien wanneer de omstandigheden van werkloosheid ernstig genoeg zijn, en Zwitserland.

Toen het niveau van werkloosheid in Frankrijk in het begin van de jaren negentig omhoogschoot, besloot Claude Freysonnet uit Ariège, een specialiste op het gebied van ecologisch boeren, het initiatief te nemen. In 1993 hoorde zij over complementaire munteenheden van een Nederlandse vriend, Philip Forrer. En presto, hier verschijnt 'le Grain de Sel', (letterlijk het 'korreltje zout', dat zowel in het Frans als in het Nederlands de dubbele betekenis heeft van niet helemaal serieus genomen te worden). SEL is ook het acroniem voor *Système d'Échange Local*.

Tegenwoordig verkoopt Claude haar productie van organische kaas aan de 300 deelnemers van haar 'Grain de Sel'-netwerk in Ariège. Zij heeft haar eigen 'Grain de Sel'-inkomen besteed aan fruitbomen in haar tuin, fietsen voor haar kinderen, zelfs aan haar auto. Een andere deelnemer aan haar netwerk, de werkloze Eric, woont in een huis dat hij huurt in ruil

58 Persbericht van het Australian Social Security Office, 8 december 1993.

voor het verrichten van de noodzakelijke reparaties, eet biologisch voedsel, rijdt op zijn motorfiets rond en heeft een nieuw poesje. Alles wordt betaald in 'Grains de Sel'. Op zijn beurt stelt hij zijn capaciteiten als boekhouder en klusjesman ter beschikking aan Chantal, 35, die weer gedurende de weekeinden en in de zomervakantie groepen kinderen in haar grote huis laat logeren. Marcel, 65, zegt dat 'hij eindelijk in staat is geweest een paar dromen uit te laten komen, die in het normale geldstelsel nooit hadden kunnen bloeien'. In aanvulling op de een-op-een-transacties die typerend zijn voor een LETS-systeem is er in Ariège elke twee weken een nieuwe traditie: een heel groot feest op het marktplein van Poix. Mensen komen daar om niet alleen hun kazen, vruchten en cakes, maar ook uren loodgieterswerk, haarknippen, zeilen of Engelse les te verhandelen. Alleen 'Grains de Sel' worden geaccepteerd! Uit het hele gebied komen mensen daarnaartoe 'omdat het op deze manier veel leuker is'.

Tweeënhalf jaar later heeft Claude Freysonnet navolgers in Frankrijk. Veel navolgers. Er zijn nu meer dan 200 'SEL'-netwerken in Frankrijk. Sommige hebben besloten om hun ruileenheid *la Truffe* of *le Coquillage* te noemen (de truffel, de zeeschelp).

Bovendien zijn er 350 centra die zich specialiseren in het verhandelen van kennis en informatie (Réseaux d'Échange de Savoir). Dat concept was ook al in andere landen bekend. Een typisch voorbeeld is wat er gebeurt in La Maison de l'Amitié (het 'huis der vriendschap') in het slaperige stadje Beauraing in België. Hun kleine brochure heeft als titel 'Ik leer jou, jij leert mij, wij leren samen'. Bernadette ruilt boekhoudlessen voor een speciaal jamrecept, Jean ruilt informatie over hoe je kippen moet houden tegen de manier om traditioneel brood te bakken, Dominique en Sophie krijgen kooklessen van Marie die Nederlands wil leren. 'Het is een manier om relaties te onderhouden die verder gaan dan een eenvoudig "goedemorgen". Het is een prachtige manier om vrienden te maken. Ik heb gemerkt dat ik - toen ik eenmaal het onderliggende principe begreep - meer vrijelijk durfde te vragen wat ik nodig had. Laatst organiseerde ik thuis een les over Thais koken en ik ging gewoon mijn buren vragen. Ook de kinderen doen er nu aan mee. Mijn dochter

zei tegen me: "Caroline heeft wat moeite met spellen… Ik zou haar kunnen helpen." Zo ben ik in staat geweest de traditionele barrières te doorbreken en iedereen als gelijke te behandelen.'
Dit proces heeft geleid tot een boek over de manier waarop men zijn eigen ruilcentrum voor informatie kan opzetten.[59]

Elke zaterdag om halfeen 's middags is er op de televisiezender 'France 2' een programma met de naam *Troc Moi Tout* ('barter alles'), dat de elektronische versie is van een tijdschrift getiteld 'Troc Tout'. Drie kabeltelevisieprogramma's (Paris Première, MCM-Euromusiques en Eurosport) verzorgen een ondersteunend systeem om beschikbare mogelijkheden voor barter door individuele personen bekend te maken.
Volgens een onderzoek uit december 1994 van het CREDOC (Centre du Récherche pour l'Étude et l'Observation des Conditions de vie) verricht één op de vier Fransen nu ruilhandelingen waarbij de officiële Franse franc níét wordt gebruikt: 2% van alle Fransen handelen nu meestal op die manier, 10% doet dat regelmatig en nog eens 13% zo nu en dan. 'Ooit gingen de mensen uit de dorpen aux *aïdats.* Het was gebruikelijk elkaar wederzijdse hulp te verlenen, wat tijdens oogsttijd van het allergrootste belang was. Als deze oude gewoontes nu in deze tijd eens cool werden om te doen?'vraagt Dorothée Werner zich af in een artikel over 'Trends voor de Toekomst' in *Elle.* Zij zou wel eens gelijk kunnen hebben: herinnert u zich het Australische verhaal van 'het elfde schijfje' (hoofdstuk 2)? Hier is een toepasselijk voorbeeld dat mensen spontaan het genoegen van coöperatief met elkaar samenwerken herontdekken, steeds wanneer de competitieve onderstroom die door de normale nationale munteenheid wordt opgeroepen verdwijnt.

Zelfs in Frankrijk zijn er beroepsmatige dwarsliggers. De 'Fisc' (de belastingdienst) ontvangt graag zíjn deel van ruilhandelingen van meer dan 20.000 Franse franc per jaar of van de ruilhandelingen die plaatsvinden binnen iemands normale beroepsuitoefening (zoals we ook in het Verenigd Koninkrijk zagen).

---

59 Suffrin, Claire en Marc Heber: Appèl aux Intelligences. De getuigenissen over het gebruik van het systeem komen van het Maison de l'Amitié, Allée du Nondeux, 5570 Beauraing, België.

WIR

'WIR'[60] is een Zwitsers voorbeeld van een complementaire munteenheid die voor en door een gemeenschap van individuen en kleine zakenlieden wordt gedreven. Het is om drie redenen interessant. Ten eerste is het het oudste nog werkende systeem in de moderne westerse wereld. Het werd in 1934 in Zürich opgericht door zestien leden en is sindsdien, zestig jaar lang, zowel in aantallen deelnemers als in zakelijke omvang voortdurend blijven groeien. Ten tweede geeft het aan dat complementaire munteenheden zin hebben, zelfs in het meest conservatieve en zakelijke kapitalistische land met een van de hoogste levensstandaarden ter wereld. Ten derde is het een systeem dat tot een respectabele omvang gegroeid is. In 1994, bij de 60e verjaardag van het WIR-systeem, bereikte het jaarlijkse verkoopvolume 2,5 miljard Zwitserse francs (dat wil zeggen meer dan 1,5 miljard euro). De 80.000 leden komen uit alle streken van het land. WIR werkt in vier talen en is eigenaar van een eigen bankgebouw en van zes indrukwekkende regionale kantoren.

'WIR'is een afkorting van Wirtschaftsring-Genossenschaft (ruwweg te vertalen als 'Economische Onderlinge Steunkring') en is ook het voornaamwoord 'wij' in het Duits.
Twee van haar belangrijkste oprichters, Werner Zimmerman en Paul Enz, waren echte zieners van hun tijd (zie kader).

Er zijn twee manieren waarop een lid WIR-eenheden kan krijgen: door het verkopen van een goed of dienst aan iemand anders in de kring, of door een WIR-tegoed te krijgen van het coördinatiecentrum. Met andere woorden, de WIR is een hybride vorm van onderling krediet (als de transactie geschiedt door een goed direct te verkopen) en fiat-geld (als er een lening door het centrum wordt verstrekt). Zo'n krediet heeft een zeer lage rentevoet (1,75% per jaar). In de praktijk worden deze kredieten vaak gegarandeerd door onroerend goed of door een ander bezit.

60 Bronnen: 50 ans de Cercle Économique WIR (publicatie ter ere van de 50e verjaardag van de WIR), oktober 1984. Une entreprise de services et une banque pour le développement économique des PME, publicatie van WIR. Ook: E. Simon: Entstehung und Entwicklung des Schweizerischen Wirtschaftringes; en P. Enz: Wie und warum der WIR entstand.

De oprichters van WIR

In 1933 publiceerde Werner Zimmerman een verhandeling over 'De bevrijding der vrouwen', waarin hij 'financiële compensatie voor het werk van moeders' eiste. Vergeet niet dat dit Zwitserland is, het land dat als laatste Europese land stemrecht aan vrouwen gaf (1971). In 1935 gaf hij lezingen over 'Stervende bossen en rivieren – de kwestie van levend water', en in 1972 publiceerde hij *Nuclear Energy – Blessing or Curse?*

Paul Enz richtte in 1931 een stichting voor plantkunde op, waarvan de missie was: de 'zorg en bevordering van het fysieke en ethische herstel van het gehele land'. Hij gaf ook leiding aan een winkelketen van natuurvoeding in Zürich.

Zimmerman en Enz hadden de theorieën van Silvio Gesell bestudeerd en besloten twee 'kringen' te kopiëren die deze theorieën in Scandinavië en de Baltische landen in de vroege jaren dertig hadden toegepast. In hun eigen woorden: 'Wat willen we? Bevredigend werk, eerlijke verdiensten en zekere voorspoed. Dat is waar alle werkende mensen in economisch opzicht naar streven en wat zij allemaal zouden kunnen en moeten hebben…'[61] De naam 'WIR' werd door Zimmerman uitgelegd als tegenstelling van 'Ich' (Duits voor 'ik'), omdat 'wij samen als gemeenschap beter de belangen van het individu kunnen beschermen'.[62]

Het begin was moeilijk, omdat de schepping van deze complementaire munteenheid door de pers, de banken en het meer traditionele bedrijfsleven hard werd aangevallen. Maar zij slaagden erin zo'n CHF 140.000 werkkapitaal aan te trekken, voornamelijk in bedragen van 50 en 100 Zwitserse franc. Dit was op zichzelf een opmerkelijke prestatie, overwegende dat dit plaatsvond midden in de Grote Depressie. Het WIR-systeem begon in 1935 met ongeveer 2950 leden en bereikte een dieptepunt in 1945, toen de onlusten van de oorlog het aantal leden had doen verminderen tot 624. Na de oorlog nam het ledental jaar na jaar weer toe, bereikte 12.567 leden in 1960, 24.227 leden in 1980 en meer dan 80.000 leden nu. De meeste leden zijn individuen uit de middenklasse en ondernemingen uit het midden- en kleinbedrijf. De omvang van de activiteiten is opmerkelijk gegroeid. De totale omzet bedroeg in 1973 nog slechts CHF 196 miljoen, bereikte bijna CHF 1 miljard in 1980 en wordt nu gewaardeerd op meer dan CHF 2,5 miljard. De hoeveelheid uitstaande tegoeden in 1994 stond gelijk aan ongeveer CHF 1 miljard.

61 WIR Nachrichten, nr. 1, november 1934.

62 Toespraak door Werner Zimmerman, najaarsconferentie 1954.

Zoals met alle munteenheden het geval is blijft vertrouwen de basis. De WIR-kredieten worden automatisch uit de circulatie verwijderd wanneer een lid een lening aan het centrum terugbetaalt.
De waarde van de WIR is gekoppeld aan de Zwitserse franc (dat wil zeggen 1 WIR = 1 CHF), maar alle betalingen moeten in WIR gedaan worden. (In technisch taalgebruik: de rekeneenheid is de Zwitserse franc, maar het betaalmiddel is de WIR.)

De leden zeggen dat zij om de volgende redenen aan WIR-ruilhandelingen meedoen:

- het is een erg kosteneffectieve manier om zaken te doen: de commissie op verkopen die binnen WIR plaatsvinden, is beperkt tot 0,6%;
- krediet is veel goedkoper dan in de nationale munteenheid;
- het geeft toegang tot een vooraf geschoond en trouw klantenbestand;
- er worden andere diensten verzorgd (direct mail, publiciteit onder de leden, publicaties en dergelijke);
- het biedt een buffer tegen externe verstoringen, zoals een plotselinge verhoging van de rentevoet voor de nationale munteenheid, of andere economische rampen;
- het is een manier voor kleine ondernemingen om enkele van de voordelen te verkrijgen waar anders alleen grote ondernemingen toegang toe hebben.

De WIR geeft derhalve een idee van het economisch potentieel van een complementaire munteenheid wanneer die tot volledige wasdom kan komen.

Munteenheden voor regionale ontwikkeling

Een van de meest veelbelovende toepassingen van complementaire munteenheden - en ook een van de meest recente - is haar toepassing voor regionale economische ontwikkeling. Het feit dat sommige belang-

rijke overheidsinstellingen complementaire munteenheden serieus beginnen te nemen, is ook een belangrijke indicatie. We zullen hier kort twee casestudy's behandelen: een initiatief van de Europese Commissie en - misschien het belangrijkste van allemaal - een initiatief van het Japanse Ministry of International Trade en Industry (MITI).

- Europa

De Europese Commissie (DGV) heeft mede bijgedragen aan de financiering van vier regionale pilotprojecten, gezamenlijk de 'Barataria'-projecten genoemd (beschreven op website www.barataria.org). De vier prototypes werden bewust gekozen wegens de verschillende aard van elk. Het zijn:

1. het Schotse SOCS (http://www.socsystem.org.uk);
2. het ROMA-project in het gebied van Connaught, Ierland;
3. Amstelnet in Amsterdam, Nederland (http://amstelnet.nl);
4. het '3er Sector'-project, georganiseerd door de non-profitorganisatie La Kalle in het Vallecas-district bij Madrid, Spanje.

De eerste twee werden ontwikkeld op het platteland terwijl de laatste twee voor stadsbewoners zijn. Het Ierse systeem is een papieren munteenheid, de andere drie zijn puur elektronisch geld. In alle gevallen zijn de normale belastingen verschuldigd over transacties in lokale munteenheid, inclusief de btw. Een paar woorden over elk systeem geeft enig inzicht in de brede toepassingsmogelijkheden.

1. Het Schotse experiment is een bewerking van het WIR-voorbeeld, aangepast voor het doel van regionale ontwikkeling. Het werd in 1997 opgezet door Ruth Anderson van het Scottish Rural Platform. Het lidmaatschap van het SOCS-systeem is beperkt tot organisaties als ondernemingen, overheidsinstellingen en non-profitorganisaties. Elk lid heeft een interestvrije (niet-gegarandeerde) kredietlijn, die vastgesteld wordt op basis van het aantal handelspartners en het volume. Aanvullend krediet kan worden verleend als de organisatie

zekerheden kan stellen (gegarandeerde kredietlijn). De SOCS-ledenlijst wordt bijgehouden op een website alsmede periodiek in gedrukte vorm. Betalingen worden gedaan in cheques, maar voor de toekomst worden ook andere middelen voorzien. De contributie moet per kwartaal betaald worden en dient ter dekking van de administratieve overheads en een reserve voor kredietrisico.

2. Het Ierse experiment is werkzaam in wat in Ierland de 'Zwarte Driehoek' wordt genoemd, de regio die grenst aan County Mayo en Roscommon, waar de economische achteruitgang zelfs voortduurde terwijl de rest van het land in de jaren negentig een hoogconjunctuur meemaakte. Het is een gebied met een lage bevolkingsdichtheid en een afnemende bevolking (ongeveer 25.000 mensen), verspreid over veel kleine boerderijen. De rekeneenheid is de ROMA, uitgegeven sinds januari 1999, en het werkt als een LETS-systeem maar met vrij strenge kredietregels. Bij dit project is Richard Douthwaite betrokken, de schrijver van *Short Circuit: Strengthening Local Economies for Security in an Unstable World*.[63] Dit boek laat op overtuigende wijze de redenen zien waarom een bepaalde regio haar eigen munteenheid zou moeten scheppen.
3. Amstelnet is een initiatief van de Stichting Strohalm in Amsterdam. Het gebied heeft bijna de grootste bevolkingsdichtheid ter wereld. Het is een zakelijk netwerk voor ondernemingen, beroepsbeoefenaren en organisaties en gebruikt de 'Amstelnet Eenheden' (AE, gelijk aan één gulden) als rekeneenheid en als betaalmiddel. De Stichting Strohalm, een non-profitorganisatie, richt zich vooral op onderzoek en invoering van niet-traditionele munteenheden. Zij is nu een decennium actief, heeft in 1999 een volledige staf van 47 mensen en pioniert met verschillende andere projecten in Nederland.
4. Tot slot het Spaanse 'La Kalle'-project, ingevoerd in Vallecas bij Madrid. Met 200.000 inwoners is dit de grootste regio van de werkende klasse in het land. De rekeneenheid is de BICS, gelijk aan 100 peseta. Interestvrije leningen zijn automatisch beschikbaar tot een

63 Douthwaite, Richard: Short Circuit: Strengthening Local Economies for Security in an Unstable World (Dublin: A Resurgence Book, 1996).

bedrag van 50.000 peseta en, na goedkeuring door een kredietcommissie, voor grotere bedragen. Een van de van toepassing zijnde regels is dat ten minste 25% van elke transactie in BICS-eenheden voldaan moet worden.

- Japan

Toshiharu Kato, directeur van de Afdeling Dienstverlenende Bedrijfstakken van het Japanse ministerie voor Internationale Handel en Industrie (MITI) - het machtige coördinatiemechanisme tussen de regering en het bedrijfsleven in Japan - deed persoonlijk een driejarig onderzoek in de VS naar twee soorten hightechontwikkelingsmodellen: het 'Route 128-model' en het 'Silicon Valley-model'. Het eerste is genoemd naar de ontwikkeling van hightechondernemingen rondom een kern van grote ondernemingen (bijvoorbeeld Raytheon en Hewlett Packard) en universiteiten (bijvoorbeeld MIT) in het gebied rond Boston; het tweede verwijst naar de snelle opkomst van kleine hightechcomputerondernemingen en ondernemingen voor 'durfkapitaal' ten zuidoosten van San Francisco bij de Universiteit van Stanford. Hij stelde vast dat het Silicon Valley-model, gebaseerd op de hoge contactdichtheid tussen de honderden kleine ondernemingen (zonder grote ondernemingen in het centrum) de golf van de toekomst voor Japan is. Indrukwekkender is nog dat hij zijn strategie voor regionale ontwikkeling tot de logische conclusie voortzette door een nieuw concept van regionale munteenheden te introduceren, dat hij 'eco-geld' noemde (zie kader).

Na het begin met de vier oorspronkelijke pilotprojecten is het experiment nu uitgebreid tot tien verschillende implementatiemodellen. Deze variëren van een klein dorpje (Yamada in de prefectuur Toyama) tot een stad van 16.000 inwoners (Kuriyama op Hokkaido) en hele prefecturen (vergelijkbaar met een provincie, in het bijzonder Shizuoka, Chiba en Shiga). Sommige omvatten LETS-achtige munteenheden, andere Hureai Kippu (die in het volgende hoofdstuk worden beschreven) en weer andere integreren verschillende diensten in één enkel systeem van smartcards. Door eco-geld te gebruiken wordt een indrukwekkende lijst van 27 ver-

schillende activiteiten gebundeld, waaronder sociale voorzieningen, opleiding, rampenpreventie, milieubescherming en diensten die leiden tot beter begrip van culturele verworvenheden, alsook een aantal ondernemingen die zich richten op de kwaliteit van het leven, zoals ondernemingen die natuurlijke voeding ontwikkelen voor kinderen met allergiën voor chemicaliën, zeep maken uit gerecyclede kookolie, en thuiszorg voor zieken en bejaarden.

Per oktober 1999 zijn er, naast de tien pilotprojecten, nog eens dertig projecten in een onderzoeksfase (het ontwerpen van de specificaties van hun eigen systeem terwijl ze ondertussen de resultaten van de tien pilotprojecten evalueren).
Deze projecten worden gecombineerd met het voor algemene toepassing geschikt maken van het gebruik van smartcards door het ministerie van Gezondheid en Sociale Voorzieningen. Een van de pilots van smartcards combineert al gegevens van de ziektekostenverzekering met eco-geld en de gewone nationale munteenheid die wordt gebruikt voor de dagelijkse boodschappen. Plannen voor een 'Informatie-Communicatienetwerk voor de Volgende Generatie' breiden dat concept uit naar het meenemen van gegevens over medische verzorging en allergieën, systemen voor de veiligheidstoestand tijdens natuurrampen, verschillende vergunningen, openbare identificatiemiddelen en internet, evenals fysiek winkelen, telefoonkaarten en kortingen voor interlokale telefoongesprekken, benzine en andere diensten die met korting kunnen worden verkregen, openbaar vervoer en diensten voor mensen die veel reizen.

Of al deze functies nu wel of niet op één smartcard komen, het belangrijkste punt blijft overeind: Japan is vastbesloten een leider te worden op het gebied van strategieën voor regionale ontwikkeling in het Informatietijdperk en gebruikt het toepasselijke gereedschap van complementaire munteenheden om dat te bereiken.
Sommige grote ondernemingen raken bij dit proces van eco-geld betrokken: Nippon Telegraph and Telephone (NTT) bijvoorbeeld ontwikkelt softwaresystemen binnen de context van zijn project 'Informatienetwerk voor de Sociale Voorzieningen in het Dagelijks

Japans volgende ontwikkelingsmodel en 'eco-geld'

(Uittreksel uit Memoranda van Toshiharu Kato, MITI)[64]

'Op basis van het voorbeeld van Silicon Valley moet Japan actief verscheidenheid creëren in zijn verschillende regio's, teneinde een nieuw sociaal-economisch systeem te bevorderen dat gebaseerd is op de plaatselijke gemeenschap. (…) Nu Japan verandert naar een informatiesamenleving moet het innovaties toepassen in zijn economie en gemeenschap, om de leidende rol te nemen als een samenleving die vooroploopt. Japan behoort een concreet actieplan te implementeren om de veranderingen door te voeren die nodig zijn om deel uit te kunnen maken van de volgende generatie van de informatiesamenleving. Dit omvat mede het coördineren van bedrijfsleven, overheid, onderwijs en gemeenschappen, teneinde als één organisatie samen te werken. Individuele regio's zullen hun eigen unieke industriële groepen vormen, hetgeen leidt tot specifieke economische bases met een ondernemingsgezinde omgeving en creatieve gemeenschappen.

(…) Als we naar de wereld kijken door academische lenzen, geeft de moderne economische theorie ons geen kant-en-klare oplossingen. Het traditionele wereldbeeld van de economische theorie leidt de totale beweging van de economie af uit de eenvoudige optelling van alle elementen die daaraan deelnemen. Met dit wereldbeeld is het onmogelijk de veranderingen te analyseren en te begrijpen die verbonden zijn met de economische verschuivingen van de ene motor van de economie naar een andere motor.

(…) Het is de echte taak van een economische politiek om de motor van de economie in de kern van de economische activiteiten aan te passen en door deze

Leven' (dit omvat stadsbestuur, plaatselijke ondernemingen en non-profitorganisaties, informatie op het gebied van gezondheidszorg en sociale voorzieningen, informatie voor beroepsopleiding en vrijwilligerswerk, enzovoort). Ook Oracle Japan heeft belangstelling getoond om hierin mee te doen.

Het financieren van kleine ondernemingen

Om de flexibiliteit van deze concepten van lokale munteenheden te illustreren volgen hier enkele voorbeelden van een paar ondernemingen die financiering hebben gekregen door gebruik te maken van complementaire munteenheden. In deze categorie vallen de Berkshire-experimenten

inspanning de economie op het spoor te zetten van het oplossen van problemen. Om dit te doen moeten we niet alleen kijken naar de beslissingen die worden genomen door individuen en ondernemingen (die de samenstellende delen van de samenleving op macroniveau vormen), we moeten ook kijken naar hun interacties.

Dit nieuwe Japanse ontwikkelingsmodel is gebaseerd op regio's en heeft de eigenschappen van een tweeledige structuur van regionale economie en gemeenschap.'[65]

Een van de belangrijkste gereedschappen om de dynamiek te scheppen voor het gelijktijdig activeren van een regionale economie en gemeenschap is het door Kato voorgestelde 'eco-geld'.

'Eco-geld is geld voor de 21e eeuw, dat gebruikt kan worden bij de ruil van gevarieerde en "zachte" vormen van informatie, bij onderwerpen als milieu, sociale voorzieningen, gemeenschapszin en cultuur. (…) Eco-geld wordt altijd gebruikt bij de directe ruil van voorwerpen en diensten, zodat het niet leidt tot een versnelling van de geldscheppende functies. Daardoor is er geen risico van inflatie, van het scheppen van een luchtbeleconomie of van het inkrimpen van de geldcirculatie na het barsten van de luchtbel. (…)

Mensen kunnen standaardgeld naast eco-geld gebruiken en efficiënt van het een of van het ander gebruikmaken om de voor hen meest geëigende levensstijl te scheppen. (…) Het uiteindelijke doel van het invoeren van eco-geld is het bevorderen van vertrouwen onder de mensen, zodat een gevoel van gemeenschapszin kan worden opgebouwd.'[66]

in Massachusetts en de 'Diner Dinero' die is uitgegeven door het Café de la Paz in Berkeley.
Géén van de volgende complementaire munteenheden was bedoeld om als algemeen betaalmiddel gebruikt te worden, maar diende veeleer als een alternatief financieringsmiddel voor specifieke, vooraf vastgestelde doelen die door de gemeenschap werden ondersteund.

64 Gebaseerd op persoonlijke gesprekken met Kato san in Tokio in september 1999 en op uittreksels van verscheidene documenten, waaronder Kato, Toshiharu: Silicon Valley Model (NTT Books, in de Japanse taal); en de website http:/kingfisher.kuis.kyotou.ac.jp/ecomoney/reports/topicsinJapan.html.

65 Kato, Toshiharu: 'Silicon Valley Wave: Toward the Creation of the Next Generation Information Society' (cursivering toegevoegd).

66 Kato, Toshiharu: 'Eco Money: Its Significance and Possibilities in the 21st Century.'

De vier belangrijkste experimenten in Berkshire zijn Deli Dollars, Berkshire Farm Preserve Notes, Monterey General Store Scrip en Knitter Restaurant Scrip.[67] Gewone banken waren niet geïnteresseerd in het verstrekken van financiering. Al deze experimenten volgen een gelijksoortig patroon, dat we zullen illustreren aan de hand van de Farm Preserve Notes. De Farm Preserve Notes - officieel goedgekeurd door het Departement van Landbouw van de staat Massachusetts - verschaffen werkkapitaal aan enkele kleine boeren, die deze 'notes' verkopen tegen gewone US dollars. De certificaten zijn bij de volgende oogst inwisselbaar tegen handelswaar en geoogste gewassen. In de prijs is een korting ingebouwd voor de toekomstige oogst, om de koper een prikkel te geven om nú te kopen wat anders pas over enkele maanden gekocht zou kunnen worden. Deze aanpak werd door de klanten zeer goed ontvangen en stelde de boer in

Red de binnenstad: het geval Leominster[68]

De plaatselijke slager Graham Hurley, uit het kleine stadje Leominster, besloot terug te vechten tegen de megawinkels toen 17% van de plaatselijke winkels in de binnenstad hun deuren had gesloten. De plaatselijke werkloosheid was in dezelfde tijd tot 8,1% gestegen.
Hij bedacht een plan dat hij 'Trouw aan Leominster' noemde. Plaatselijke ondernemingen betaalden £20 om mee te doen en kregen daarvoor kaarten en posters met logo's van 'Trouw aan Leominster'. Binnen een jaar hadden zich 63 ondernemingen aangesloten en waren 8000 loyaliteitskaarten uitgegeven (later groeide dat tot 15.000 kaarten). Ook werden er tijdelijke kaarten voor 'Bezoekers aan Leominster' uitgegeven om toeristen aan te trekken. Sommige ondernemingen berichtten een groei in verkopen van meer dan 30%. Het plan was zo succesvol dat verschillende nieuwe ondernemingen naar de stad verhuisden om een graantje mee te pikken.

Het daaropvolgende jaar werd het idee van Leominster gekopieerd door het nabijgelegen Midsummer Norton en door Radstock, dat 8000 klanten trok en zijn omzet met 15% verhoogde. Bath volgde datzelfde jaar met een 'Bath-winkelkaart'. Newcastle, Wilmslow, New Milton, Havant en Harlesden deden iets later allemaal hetzelfde.
Tot op heden zijn alle mogelijkheden van dergelijke projecten absoluut nog niet benut, bijvoorbeeld omdat er nog geen poging is gedaan de namen en adressen van de leden te verzamelen of om kruiselings extra diensten aan hen aan te bieden.

staat direct werkkapitaal te genereren, terwijl de verkoop van een gedeelte van zijn oogst aan betrouwbare klanten in de toekomst verzekerd was.

Het Café de la Paz in Berkeley, Californië, had kapitaal nodig om een ontmoetingsruimte aan de zijkant van het hoofdrestaurant opnieuw in te richten. Toen er geen financiering verkregen kon worden, gaf het Café de la Paz een certificaat uit dat inwisselbaar was tegen toekomstige lunches en diners. De verrekening geschiedt als volgt: een klant koopt voor 100 dollar de waarde van 120 'Diner Dinero's' (de klant krijgt dus 20% korting op de maaltijden). Omdat de kosten van de verkochte maaltijden ongeveer 40 dollar zijn, maakt Café de la Paz op deze transactie dus nog steeds 60 dollar winst. Het krijgt ook de benodigde financiering en heeft zich bovendien verzekerd van trouwe klanten. Het is een win-winsituatie voor alle partijen.

Plaatselijke loyaliteitsprogramma's

De laatste voorbeelden van een speciaal soort complementaire munteenheid die plaatselijke werkgelegenheid willen scheppen, zijn plaatselijke loyaliteitsprogramma's. Het wordt nu algemeen erkend dat kleine ondernemingen de belangrijkste bron van toekomstige werkgelegenheid zijn. Maar de ontwikkeling van megawinkels en Amerikaans aandoende winkelcentra is in de afgelopen decennia onverminderd doorgegaan. In het Verenigd Koninkrijk bijvoorbeeld hebben megawinkels hun aandeel in de detailhandelsruimte in de tien jaar tot 1996 verhoogd van 12,9 tot 23%. In sommige gebieden wordt 70% van de kruideniersmarkt beheerst door slechts twee supermarktketens.[69] Nettoresultaat: het systematisch overlijden van de detailhandel en de verandering van binnensteden in spooksteden met hoge werkloosheid en misdaad. Dit hoeft niet altijd zo te blijven, zoals bewezen werd door het initiatief van een slager in een klein Engels stadje (zie kader).

---

67 Zie de Washington Post, maandag 20 mei 1991. Ook The Berkshire Record, 26 april 1991, blz. B1. Deze vier experimenten en ook nog enkele andere worden geanalyseerd in Greco, Thomas: New Money for Healthy Communities (Tucson, A.R., Thomas Greco Publisher, P.O.Box 42663, A.R. 85733).

68 Worthington, Steve en Halsworth, Alan: 'Leominster card boosts town fortune', Retail Week, 28 juni 1996.

Van de mogelijkheden voor plaatselijke loyaliteitsprogramma's om plaatselijke binnensteden nieuw leven in te blazen, de ontwikkeling van kleine ondernemingen te stimuleren, effectiever te concurreren tegen de grotere distributiesystemen en de kwaliteit van het leven in het algemeen te verbeteren, is tot dusverre nog nauwelijks gebruikgemaakt. Met de groei van de handel op het internet, waarvan men denkt dat dit binnen vijf jaar tijd een vijfde van de verkopen door Europese ondernemingen zal betreffen,[70] kan het belang voor groepen kleinere ondernemingen om slim gebruik te maken van complementaire munteenheden met de loop der tijd alleen maar toenemen.

Conclusie: complementaire munteenheden als 'vroege prototypes'

We kunnen concluderen dat complementaire munteenheden zowel sociaal, economisch als vanuit het standpunt van het bedrijfsleven zinvol zijn. Het moet ook worden gezegd dat veel van de huidige systemen van complementaire munteenheden nog beschouwd moeten worden als zijnde in het stadium waarin de luchtvaarttechnologie zich bevond in de tijd dat de gebroeders Wright hun eerste pogingen tot vliegen deden. Het opmerkelijke feit van de gebroeders Wright was dat hun bouwsel het gewoon deed. Maar toch waren het de pragmatische demonstraties van hen en hun 'maffe collega's' die het uiteindelijk mogelijk hebben gemaakt dat wij en onze meest bederfelijke producten routinematig de wereld rond kunnen vliegen. Het is ook tekenend dat The New York Times pas vier jaar daarna voor de eerste keer melding maakte van de prestatie van de gebroeders Wright en toen ook alleen maar omdat de president van de Verenigde Staten bij zo'n demonstratie aanwezig was. Echt begrip van de theorie waarom zulke bouwsels konden vliegen, liet nog vele jaren op zich wachten.

We hoeven ons niet te schamen als we de huidige versies van complementaire munteenheden als 'vroege prototypes' afdoen. In termen van

69 Marketing, 9 mei 1996.

70 Boyle, David: 'E Money' (Financial Times Special Report, december 1999).

economische omvang bijvoorbeeld zijn bijna alle huidige systemen duidelijk marginaal. Evenals de gebroeders Wright worden ze typisch genegeerd of, als ze al bekeken worden, door de doorsnee academicus of de mediabonzen belachelijk gemaakt. De meeste wachten er nog op om door een 'presidentiële getuige' te worden erkend alvorens serieus te worden genomen. Maar waar het hier voor ons om gaat is dat zij al bewezen hebben dat ze kunnen 'vliegen' en dat zij feitelijk het bedoelde resultaat leveren op de schaal waarvoor zij waren ontworpen.

In het bijzonder zijn de volgende feiten al in de praktijk aangetoond:

1. Complementaire munteenheden maken transacties en ruilhandelingen mogelijk die anders niet zouden hebben plaatsgevonden. In de praktijk betekent dit dat er meer economische activiteit - en dus meer werk en welvaart - wordt geschapen dan anders het geval zou zijn. In één veldonderzoek bleek dat meer dan de helft van de geïnterviewden hun diensten begonnen aan te bieden juist als gevolg van het in hun gemeenschap beschikbaar zijn van de complementaire munteenheden.[71]
2. Dit extra werk en deze extra welvaart komen tot stand waar ze het meeste nodig zijn, zonder de noodzaak van overheidsbureaucratie en zonder tot het risico van inflatie in de gewone economie te leiden (dit laatste punt zal in detail in hoofdstuk 7 worden besproken). Merk op dat dit additionele welvaart is, niet het resultaat van een herverdeling van bestaande welvaart. Complementaire munteenheden zijn daarom géén nieuwe vorm van sociale voorzieningen. Sociale voorzieningen vormen een verplichte overdracht van middelen van de rijken aan de armen door middel van belastingen. Het gebruik van complementaire munteenheden daarentegen is voor

71 Dit veldonderzoek werd uitgevoerd met betrekking tot het BREAD systeem, een zeer jong systeem van een plaatselijke munteenheid, werkzaam in Berkeley, Californië. Erkend moet worden dat de steekproef van 40 geïnterviewde personen te klein was om statistisch significant te zijn, maar 22 geïnterviewden zeiden dat zij begonnen waren met het aanbieden van de specifieke diensten als direct gevolg van het totstandkomen van BREAD. Zie Kobayashi, Kazunori: Community Currency (ongepubliceerde scriptie, 9 mei 1999). Berkeley Bread Case Study. Meer harde gegevens over de sociale en micro economische gevolgen van complementaire munteenheden zouden duidelijk nuttig zijn.

iedereen vrijwillig; het schept nieuwe welvaart en - eenmaal begonnen - wordt een volledig zichzelf financierend mechanisme om veel sociale problemen aan te pakken, zonder voortdurend subsidies of nieuwe belastingheffing te vereisen.

3. Complementaire munteenheden zijn niet alleen sociaal zinvol maar ook zakelijk zinvol. Zij maken het voor lokale ondernemingen mogelijk, beter te concurreren met de grote distributieketens. Kleine lokale ondernemingen kunnen de lokale munteenheid gemakkelijker accepteren omdat zij die in hun gemeenschap kunnen uitgeven - zoals het geval is bij kleine boeren die tijdens de oogst gebruik kunnen maken van plaatselijke arbeiders. Grote ketens daarentegen hebben leveranciers die typisch ver weg zitten en zijn er daarom minder in geïnteresseerd aan de lokale munteenheid deel te nemen. In deze zin kunnen complementaire munteenheden ook bijdragen aan een groter zelfvertrouwen van de plaatselijke economie en een bescheiden maar gezond tegenwicht vormen tegen de meedogenloze globalisering van de economie. Zoals het geval van de WIR ook aantoont stellen complementaire munteenheden kleine ondernemingen in staat een paar van de voordelen te genieten waartoe traditioneel gezien alleen de grotere ondernemingen toegang hebben. Dit leidt tot een evenwichtiger economisch speelveld, dat tot betere concurrentie leidt en daardoor alleen tot voordelen voor de consumenten en voor de samenleving.
4. De voorbeelden van de WIR en Curitiba (zie het volgende hoofdstuk) laten zien dat complementaire munteenheden tot zeer aanzienlijke volumes kunnen worden uitgebreid - in het eerste geval tot 80.000 leden en meerdere miljarden dollars handel en in het tweede geval tot een stad van enkele miljoenen inwoners met toestanden als in de Derde Wereld.
5. Toch beweer ik niet dat complementaire munteenheden een voldoende oplossing zijn voor de ingewikkelde problemen van werkloosheid in het Informatietijdperk. Meer in het bijzonder zeg ik niet dat de meer traditionele vormen van het bevorderen van werkgelegenheid niet zouden moeten worden ingevoerd. Mijn punt is eenvoudigweg dat complementaire munteenheden potentieel een belangrijk

gereedschap zijn - dat vaak over het hoofd is gezien - en dat zij meer aandacht verdienen dan tot nu toe het geval is geweest. Kunnen we ons, gegeven de voorzienbare schaal van het werkgelegenheidsprobleem gedurende de overgangsperiode van de komende decennia, veroorloven om gereedschappen te negeren die aangetoond hebben dat zij zo effectief kunnen zijn?

'Geld symboliseerde het liefhebbende geven en nemen tussen individuen, dat aan de mens het gevoel gaf emotionele wortels in zijn gemeenschap te hebben (…) Geld ontstond als symbool van de menselijke ziel.'

- William H. Desmonde[72]

'De economie van de toekomst is gebaseerd op relaties in plaats van op bezit.'

- John Perry Barlow

'Waar idealisten over droomden, waar hippies over spraken,
dóén de mensen nu gewoon.'

- Anonymus

72 Desmonde, William H.: Magic, Myth and Money (New York: The Free Press, 1962), blz. 25.

Hoofdstuk 6. Munteenheden voor gemeenschappen

In dit hoofdstuk onderzoeken we een volgende geldvraag van onze Hogedrukketel (zie hoofdstuk 1), de vraag die gaat over de Verouderingsgolf, dat wil zeggen: 'Hoe kan de maatschappij de ouderen het geld geven dat zij nodig hebben omdat ze langer leven?' Maar het gaat ook verder dan dit specifieke onderwerp, door de bredere kwestie van het verval van gemeenschappen te behandelen. Problemen met de verzorging van ouderen en kinderen, met opleiding, met het verminderen van criminaliteit en het verbeteren van de kwaliteit van het leven in het algemeen zijn allemaal symptomen van hetzelfde fenomeen van crises in de samenleving. Het verval van gemeenschappen is een algemeen patroon over de hele wereld geworden. Hoewel men vaak niet in de gaten heeft, dat deze trend met geld te maken heeft zal dit hoofdstuk aantonen dat zowel de oorzaak van het probleem als zijn oplossing gevonden kan worden in geldstelsels.

Het verval van gemeenschappen

Over de gehele wereld, zowel in rijke als in arme landen, ondergaat de structuur van het familieleven snelle en fundamentele veranderingen. Een recente studie zegt: 'Het idee dat het gezin een stabiele en bindende eenheid is… is een mythe. De werkelijkheid is dat trends als ongehuwd moederschap, het stijgende aantal echtscheidingen, kleinere huishoudens en de toenemende armoede bij vrouwen, wereldwijd voorkomen.'[73] Alleen Japan is in de afgelopen dertig jaar bijna onveranderd gebleven.[74]

Over de hele wereld horen we dezelfde klacht. 'Het is niet meer zoals het was. Vroeger hadden we meer gemeenschapszin.' Waar men naar verwijst kan in elke cultuur anders zijn, maar de trend is dezelfde. Ook de gevolgen

73 Bruce, Judith: Families in Focus (New York, Population Council Publications, 1995). Ook besproken in een artikel door Tamar Lewin: 'The decay of families is global, study says', New York Times (31 mei 1995, blz. A5).

74 Bron: 'The family: home sweet home', The Economist (9 september 1995), blz. 26.

Definitie van 'gezin' door een Australische aboriginal ouderling[75]

'Jullie blanken begrijpen niet wat wij bedoelen met "gezin". Als een baby wordt geboren, wordt hij of zij aan haar "moeders" gegeven. Dat betekent de moeder die het kind heeft gedragen, al haar zusters en al haar tantes. Zij zijn ervoor verantwoordelijk om het kind te voeden en lief te hebben. Het kind wordt ook gegeven aan al haar of zijn vaders. Dat wil zeggen de natuurlijke vader, al zijn broers en al zijn ooms. Zij zijn ervoor verantwoordelijk dat het kind verzorgd en onderwezen wordt. Ieder ander in de stam is broer en zus. Wij vinden dat het erg primitief is als een kind maar één moeder en één vader heeft!'

Zijn wij inderdaad 'primitief' in onze aanname dat twee ouders genoeg is voor een kind? Misschien maakt 'existentiële angst' alleen deel uit van de westerse cultuur – en is het niet noodzakelijk een gegeven van de menselijke staat.

zijn hetzelfde, inclusief vandalisme tegen gemeenschappelijke bezittingen en criminaliteit, vooral onder de jongere generatie.
Hoe ontwikkelder een land, des te verder deze trend is voortgeschreden. In Noord-Europa en de VS bijvoorbeeld vormde gedurende de 19e eeuw het uitgebreide gezin de standaard. In de jaren vijftig was dat de nucleaire familie. Vandaag de dag is de mediaan van sociale identiteit in de VS al van de nucleaire familie verschoven naar het eenoudergezin: 51% van alle kinderen in de VS leeft in een gezin met één ouder.[76] Wat nog raadselachtiger is, is dat deze verschuiving - zij het met verschillende beginpunten - bijna overal lijkt plaats te vinden.

In Italië bijvoorbeeld verwees 'la famiglia' enkele decennia geleden nog naar de grote familie: 60 tot 80 mensen, natuurlijk inclusief verschillende generaties als grootouders, ouders, ooms en tantes, neven en nichten, de schoonfamilie. Nu is de norm verlegd naar de nucleaire familie, vooral in de 'modernere' noordelijke helft van het land. Andere Zuid-Europese en Latijns-Amerikaanse landen volgen een gelijke trend.
Van de Hopi in Arizona tot de Kogi in Colombia en de Chipibo in de Peruviaanse Amazone horen we het commentaar dat de jongeren hun band

75 Schaef, Anne Wilson: Native Wisdom for White Minds: Daily Reflections Inspired by the Native Peoples of the World (New York: One World Ballantine Books, 1995).
76 Bennet, William: Index of Leading Cultural Indicators (New York: Touchstone, 1994).

met de stam verliezen en zichzelf identificeren met kleinere subgroepen of zelfs alleen maar met bloedverwanten, 'zoals de blanken dat doen'. Afhankelijk van de leeftijd en de politieke overtuiging van de toeschouwer wordt dit allemaal verklaard als de prijs der vooruitgang dan wel als de tekenen van verval van de samenleving. Is het denkbaar dat er voor alles een diepere gemeenschappelijke oorzaak is? Welke zou die kunnen zijn?

Om te begrijpen hoe gemeenschapszin verloren gaat, moeten we eerst uitvinden hoe het tot stand is gekomen. Van alle wetenschappelijke disciplines die gemeenschapszin bestudeerd hebben, komen uit de antropologie de nuttigste inzichten. Antropologen ontdekten dat gemeenschapszin niet noodzakelijk voortkomt uit nabijheid (anders zou een wolkenkrabber met 200 appartementen in een grote stad tot een gemeenschap leiden). Evenmin leiden een gemeenschappelijke taal, godsdienst, cultuur, zelfs bloed, automatisch tot een gemeenschap. Al deze factoren kunnen in het proces duidelijk een ondersteunende rol vervullen, maar het belangrijkste element is iets anders.

Antropologen hebben gemerkt dat gemeenschapszin is gebaseerd op wederkerigheid in het uitwisselen van geschenken.[77]

Het opbouwen van gemeenschapszin en de 'geschenkeneconomie'

Als gemeenschapszin een lap stof was, wat zou dan de individuele draad zijn? Of om een andere metafoor te gebruiken, als gemeenschapszin een molecuul zou zijn, wat zou dan de samenstellende atoom zijn, het kleinste deeltje dat helpt de molecuul te vormen?
Als u een doos spijkers nodig hebt, gaat u naar de ijzerhandel en koopt daar zo'n doos. U noch de winkelbediende verwacht enige toekomstige

77 Er is uitgebreide antropologische literatuur over gemeenschappen en de 'geschenkeneconomie' die daaraan ten grondslag ligt. De beste werken op het gebied van geschenkeneconomieën zijn de klassieken van Mauss, Marcel: 'Essai sur le Don: Forme et Raison de l'échange dans les sociétés archaiques' in L'Année Sociologique I (1923-'24), blz. 30-186; en: Hyde, Lewis: The Gift: Imagination and the Erotic Life of Poverty (New York: Vintage Books, 1983, 3e dr.). Zie ook Levi Strauss, Claude: The Elementary Structures of Kinship, vertaald door James Bell e.a. (Boston: Beacon Press, 1969).

Geschenkeneconomie als een evolutionaire sociale overlevingskunst

Het geven van geschenken ontwikkelde zich als de vroegste vorm van sociale zekerheid, aldus antropoloog Stanley Ambrose van de Universiteit van Illinois in Urbana-Champaign. 'Sociale banden, gevestigd door het geven van geschenken, zou mensen helpen in moeilijke tijden, wat vooral belangrijk was in een moeilijke of onvoorspelbare omgeving.' De jagers-verzamelaars van de Sanstam in Kenya ontwikkelen zulke netwerken ook tegenwoordig nog door kralen gemaakt van de schaal van struisvogeleieren uit te wisselen, de gift die helpt om toekomstige gunsten zeker te stellen. De ouderdom van deze traditie om zo'n kraal van eierschaal te schenken, werd vastgesteld toen dr. Ambrose in een schuilplaats in een rots met de naam Enkapune Ya Muto, in een kloof in Kenya, de overblijfselen ontdekte van een werkplaats voor kralen gemaakt van de schaal van struisvogeleieren, met daarin meer dan 600 schaalfragmenten en complete kralen die meer dan 40.000 jaar oud waren!

'Het gaf de Afrikaanse mensen een voordeel boven de Neanderthalers, die waarschijnlijk niet zo'n symbolisch mechanisme voor sociale solidariteit hadden.'[78]

wederkerigheid. Dit is een van de redenen waarom geldhandelingen zo efficiënt zijn. Elke transactie staat op zichzelf. Maar evenmin is er gemeenschapszin geschapen.

Neem nu eens aan dat u nog een doos spijkers gaat kopen, en uw buurman zit op zijn veranda. Als u tegen hem zegt dat u een doos spijkers gaat kopen, antwoordt hij: 'O, maar ik heb laatst juist zes dozen gekocht. Hier heb je er een, dat scheelt je de rit naar de winkel.' Bovendien wil hij niet betaald worden. Wat is hier gebeurd?

Uit puur materieel oogpunt hebt u in beide gevallen uw doos spijkers. Maar een antropoloog zou aangeven dat er in het tweede geval nog iets anders is gebeurd. Als u uw buurman weer eens ziet, zult u hem beslist gedag zeggen. En als hij op een zaterdagavond bij u aan de deur komt omdat hij vergeten was boter te kopen, zult u hem zeer waarschijnlijk wat boter ter beschikking stellen. Het schenken van die doos spijkers is een daad die gemeenschapszin bouwt. Iets kopen doet dat niet.

78 'Venerable Beads' in Discover: The World of Science (oktober 1998), blz. 26-28.

Een commerciële transactie is een gesloten systeem: de spijker tegenover het geld. Daarentegen is een geschenk een open systeem. De transactie leidt tot een onevenwichtigheid die door een mogelijke toekomstige transactie in evenwicht wordt gebracht. Het proces van schenken schept iets dat de geldruil niet doet. Er is een nieuwe draad in het weefsel van de gemeenschap geweven.
Het bewijs voor die relatie tussen geschenken en gemeenschapszin is overweldigend. Over de hele wereld en op allerlei momenten is dit vastgelegd.

Enkele voorbeelden

Het is eigenaardig dat ik antropologen nodig had om de relatie tussen geschenken en het bouwen van gemeenschapszin te ontdekken. Ook zonder al het moeilijke veldwerk van antropologen zou de etymologie van het woord gemeenschapszin of 'communiteit' ons die band al moeten hebben laten zien. 'Communiteit' komt van twee Latijnse bronnen:

> *cum*, wat 'samen, onder elkaar' betekent, en *munus*, 'de gift', of het bijbehorende werkwoord *munere*, 'geven'.

Vandaar: communiteit = geven onder elkaar.
Kan het nog duidelijker?

Ik zal nu drie voorbeelden geven van gemeenschapszin waar deze ongeschreven regel - dat gemeenschapszin in de loop der tijd wordt opgebouwd als resultaat van het uitwisselen van geschenken - al sinds onheuglijke tijden werkzaam is geweest.

- Kloostergemeenschappen

Benedictus van Aniane introduceerde enkele Keltische ideeën in het vroege christendom en stichtte in de 5e eeuw de Orde der Benedictijnen, de eerste kloosterorganisatie in het Westen. De regels van de orde stellen dat *communitas* wordt verkregen door de manier waarop de economische

noodzakelijkheden van de kloosters worden georganiseerd. De monniken moeten als groep zelfvoorzienend zijn maar ook geheel afhankelijk van elkaar zijn. Ieder heeft een functie - van abt tot portier, van kok tot klerk, van smid tot kaasmaker. Maar elke baan moet bijgedragen worden als een gift aan de gemeenschap. Kloosters weten alles van monetaire ruilhandelingen, omdat deze regelmatig plaatsvinden tussen het klooster en de buitenwereld. Het is dus geheel opzettelijk gedaan en significant dat de benedictijner regels expliciet elke monetaire handeling tussen de leden onderling verbieden.

Niet-christelijke kloostertradities zijn nog verder in dezelfde richting gegaan, zonder het voordeel van de kennis van de Latijnse afkomst van het woord 'communiteit'. Volgens de boeddhistische kloosterregels is het monniken en nonnen niet toegestaan geld te aanvaarden of zelfs maar barter of andere handel te plegen met leken. Zij leven geheel in een geschenkeneconomie. Leken-volgelingen zorgen voor giften van materiële zaken aan het klooster, terwijl de monniken hun leken-volgelingen de gift van hun onderwijs geven. Idealiter is dit een ruil die voortkomt uit het hart, iets geheel vrijwilligs. De wederkerigheid in deze economie hangt niet af van de materiële waarde van het gegeven voorwerp maar van de zuiverheid van het hart van de gever of de ontvanger.'[79]

- Traditionele samenlevingen

In het begin van de jaren vijftig leefden Lorna Marshall en haar echtgenoot bij een groep bosjesmannen in Zuid-Afrika. Als afscheidsgeschenk gaven zij aan elk van de vrouwen in de groep een armband van kauri's.[1] Kauri's zijn in dat gebied niet aanwezig en ze waren in New York gekocht. Marshall vroeg zich af wat dat zou betekenen voor toekomstig archeologisch onderzoek in dat gebied.

---

79 Bhikku, Thanissaro: 'The Economy of Gifts: An American monk looks at the traditional Buddhist economy', Tricycle: The Buddhist Review (winter 1996), blz. 56. Cursivering toegevoegd.

[1] Een kauri is de enigszins eivormige schelp van de porseleinslak Cypraea moneta, welke gevonden wordt in de wateren van de Grote en de Indische Oceaan. Door Hollandse kooplieden in de 18e eeuw werden ze ook wel 'boesies' genoemd. (*Vert.)*

Toen de Marshalls een jaar later terugkwamen, verbaasden ze zich erover dat er helemaal geen kauri's meer in de groep aanwezig waren. 'Ze kwamen niet als hele kettingen tevoorschijn, maar afzonderlijk of met twee tegelijk in de versierselen van andere mensen aan de rand van het gebied.'[80] De kauri-geschenken hadden zich als water over de bredere gemeenschap verspreid.

Hoewel we vaak de neiging hebben geschenkensamenlevingen als primitief te beoordelen, zijn sommige geschenkenrituelen buitengewoon complex en geraffineerd. In traditionele samenlevingen worden deze geschenkenrituelen beschouwd als te behoren tot de belangrijkste activiteiten binnen de gemeenschap. Juist hun complexiteit is een teken van het belang dat eraan gehecht wordt.

Neem bijvoorbeeld de Tikopia, die in een archipel in Polynesië wonen en niet minder dan vierentwintig verschillende soorten rituele uitwisselingen van geschenken hebben om één huwelijksvoltrekking te doen.[81] Het hele proces duurt meerdere dagen.
Op een andere eilandengroep, de Massimarchipel, worden overigens geheel nutteloze ornamenten, Kula genaamd, altijd gebruikt als ceremonieel geschenk van het ene eiland aan het andere. Bepaalde 'soulava'-halskettingen - die alleen door vrouwen worden gedragen - circuleren tussen de eilanden tegen de klok in, terwijl de mannelijke 'mwali'-armschelpen onder de mannen met de klok mee circuleren.[82]

De indianen van Noordwest-Amerika hielden grote bijeenkomsten met alle naburige stammen om *potlatch* (letterlijk 'voeden, geven') te vieren. De status werd bepaald door de kwaliteit en de kwantiteit van de gegeven voorwerpen. Wij vinden mensen beroemd omdat ze veel geld hebben of

80 Marshall, Lorna: 'Sharing, Taking and Giving: Relief of Social Tension Among the Kung Bushmen' in Africa (tijdschrift van het International Africa Institute), 31, nr. 3 (juli 1961), blz. 231-249.

81 Raymond Firth had een ingewikkeld diagram van een hele pagina nodig om dit proces van 24 stappen uit te leggen. 'Marriage gifts among the Tikopia' in Primitive Polynesian Economy (Londen, 1939).

82 Malinowski, Bronislaw: Argonauts of the Western Pacific (Londen: George Routledge & Sons, 1922).

omdat ze de titel 'Koninklijke Hoogheid' dragen. Daarentegen duiden de eretitels bij de Kwakiutl de edelmoedigheid van het geven aan waar mensen aan hebben meegedaan: bijvoorbeeld 'Wiens bezit tijdens de feesten werd gegeten' of 'Van wie de goederen vloeien'.[83]

- Moderne samenlevingen en de wereld der wetenschappen

Wat er nog over is van onze gezinssamenleving in de westerse wereld vindt plaats met Kerstmis en verjaardagen en - zoals alle winkeliers u zullen vertellen - gaat om het geven van geschenken. De trouwpartijen van tegenwoordig - het ritueel waarin twee families formeel samengaan om één grotere gemeenschap te vormen - worden nog steeds gekenmerkt door het uitwisselen van geschenken.

Japan is het enige ontwikkelde land waar de trend van verval in gemeenschappen is tegengehouden. Dit wordt meestal toegeschreven aan een geheimzinnige merkwaardigheid in de Japanse sociale structuur of geestesgesteldheid. Maar ook hier vindt ons idee van de ruil van geschenken toepassing. De Japanse traditie van *Butsu Butsu Kokan* verwijst naar de wederkerige aard van het uitwisselen van geschenken, waarbij geldruil expliciet wordt uitgesloten. De naam geeft dat zelfs aan, omdat de letterlijke vertaling 'Voorwerp-Voorwerp-Ruil' is. Deze geschenken vormen een belangrijk ritueel in bijna alle aspecten van de Japanse cultuur. Voortdurend worden er geschenken uitgewisseld, niet alleen binnen de grote familie, maar ook tussen collega's, gewaardeerde individuen, sociale meerderen of chefs, en ouderen. Vaak gaat dit in de vorm van het samen delen van iemands talent in de kunst, kalligrafie, cultuur of andere sociale vaardigheden. Het gaat niet om de geldelijke waarde van het geschenk; wat telt is de intentie, de kwaliteit van de persoonlijke benadering.

Zelfs de 'modernste' van alle gemeenschappen - de wereldwijde wetenschappelijke gemeenschap - wordt door dezelfde ongeschreven wet instandgehouden. Als wetenschappers hun ideeën aan de samenleving

83 Barnett, H.G.: 'The nature of Potlatch' in American Anthropologist, vol. 40, nr. 3 (juli september 1938), blz. 349-358.

schenken, krijgen zij erkenning en status. Als ze het daarentegen voor geld doen of alleen studieboeken schrijven (een commerciële activiteit) krijgen ze geen erkenning, misschien worden ze zelfs wel veracht. 'Een van de redenen waarom men het publiceren van studieboeken een te verachten vorm van wetenschappelijke communicatie vindt (is dat) de schrijver van zo'n studieboek zich gemeenschapsbezit toe-eigent voor persoonlijk gewin.'[84] Kortom, als u tot de wetenschappelijke gemeenschap wilt behoren kunt u lof krijgen voor uw ideeën, maar onder de duidelijke voorwaarde dat u die ideeën als geschenk aan de gemeenschap geeft; dat wil zeggen dat u er niet voor betaald mag worden.

Een hedendaagse Duitse wetenschapster, Almut Kowalski, heeft zelfs een hele alternatieve theorie ontwikkeld die gebaseerd is op geschenken om uit te leggen hoe het in de fysieke werkelijkheid toe gaat. Zij beweert dat, van atomen tot sterrenstelsels, van planten tot organen in uw lichaam, zij allen processen vertonen die zij beschrijft als 'afstemmen en zachtjes geven' als de kern van de uitwisselingsmechanismen. Uw nieren bijvoorbeeld 'stemmen af' op wat de andere organen nodig hebben, en 'geven zachtjes' wat zij kunnen ten gunste van het geheel. De holon-theorie van Ken Wilber wijst op een soortgelijk idee.[85]

Hoe gemeenschappen in verval geraken

Om het weefsel van een gemeenschap te ontrafelen, zal het geen verrassing zijn dat u het tegenovergestelde moet doen van wat haar destijds hielp ontstaan. Daarom stel ik als algemene regel voor dat gemeenschappen in verval geraken wanneer niet-wederkerige uitwisseling van geld de plaats inneemt van de uitwisseling van geschenken.
Laten we nog eens kijken naar de eerder beschreven voorbeelden van het bouwen van gemeenschappen, beginnend met de laatste, de wetenschappelijke gemeenschap. Zij tonen alle aan dat de gemeenschap gaat ontrafelen telkens wanneer de uitwisseling plaatsvindt met 'normale' munteenheid en de uitwisseling van geschenken vervangt.

---

84 Hagstrom, Warren O.: The Scientific Community (New York: Basic Books, 1965), blz. 22.
85 Wilber, Ken: Sex, Ecology, Spirituality: The Spirit of Evolution (Boston en Londen: Shambala, 1995).

Dr. Jonathan Kind, hoogleraar genetica bij MIT, zegt: 'In het verleden was een van de sterke punten van de Amerikaanse biomedische wetenschap de vrijheid om materialen, kweekjes van organismen en informatie te ruilen… Maar nu (nu de universiteiten proberen geld te verdienen met de commerciële mogelijkheden van recombinant DNA), als u particulier gewin en het patenteren van micro-organismen goedkeurt en institutionaliseert, dan verstuurt u geen kweekjes meer omdat u niet wilt dat ze ter beschikking van de publieke sector komen. Dat gebeurt nu al. Mensen delen hun kweekjes van bacteriën en hun resultaten niet meer zo vrijelijk als ze dat in het verleden deden.'[86] Het weefsel van een hoeksteen van de wetenschappelijke gemeenschap is gaan te rafelen.

Het eerste belangrijke contact met Noordwest-Amerikaanse indianen werd gelegd door Kapitein Cook ten tijde van de Amerikaanse Revolutie. Daarna trokken pelsjagers het land in en de Hudson Bay Company vestigde haar eerste buitenposten in de jaren dertig van de 19e eeuw. Deze mensen waren alleen maar geïnteresseerd in huiden en lieten de indianen verder met rust. Maar decennia voordat de missionarissen kwamen om te proberen de 'heidense' tradities van de autochtone bevolking te veranderen, begonnen sommige gemeenschappen te ontrafelen door hun contacten met de commerciële activiteiten van de handelaren. Stammen die de uitwisseling van geschenken in hun gemeenschap hadden vervangen door uitwisseling van geld, vielen binnen een generatie uit elkaar.
Steeds wanneer ergens ter wereld traditionele samenlevingen commerciële contacten met de westerse wereld kregen, heeft dit proces zich herhaald. Zodra zich niet-wederkerige geldruil in deze traditionele samenlevingen ging voordoen, begonnen hun gemeenschappen in verval te geraken. Ik heb dit in de jaren zeventig met eigen ogen zien gebeuren in het Peruviaanse Amazonegebied, toen de Peruviaanse nationale munteenheid binnen sommige stammen begon te circuleren.

In het licht van al het voorgaande moeten we een gemeenschap niet zien als een toestand maar als een proces. Daarom definieer ik een gemeenschap als een groep mensen die elkaars geschenken honoreren, die erop

86 Interview met prof. Kind, gepubliceerd in de Boston Globe, 3 november 1980, blz. 19

kunnen vertrouwen dat hun geschenken op een gegeven moment en op een of andere manier zullen worden beantwoord.

Als we terugkijken naar de vreemde wereldwijde epidemie van het verval van gemeenschappen kunnen we nu iets zien dat een gemeenschappelijk mechanisme kan zijn achter het verval van de stammen van de Amazone, achter de verandering van de Italiaanse grote familie naar nucleaire families of de crisis van het westerse nucleaire gezin. Hoewel andere factoren zeker een rol spelen is er één sleutel die op al deze fenomenen past. Niet-wederkerige geldruil is binnen al deze systemen van gemeenschappen een rol gaan spelen. Sommige economische theorieën beoordelen de vermunting van alle transacties als een belangrijk teken van 'ontwikkeling', omdat ze vanaf dat moment in het nationale statistische systeem worden opgenomen. Geen wonder dat het proces van verval van gemeenschappen ook het hoogst is in de meer 'ontwikkelde' landen.

Zoals Hazel Henderson zegt: 'Als je wilt dat je ontbijt wordt klaargemaakt door je moeder, ga dan naar McDonald's waar ze het aan het opdienen is.' In een samenleving waar u uw zoon moet betalen om het gras te maaien staat het verval van het kerngezin voor de deur.
In een recent onderzoek naar de prioriteiten van de Amerikaanse bevolking gaf een verbazingwekkende 86% van de bevolking de belangrijkste plaats aan de wens om 'buurten en gemeenschappen opnieuw op te bouwen'.[87] Dit is een prioriteit waar iedereen het over eens lijkt te zijn.

Maar hoe kan de gemeenschap in de tegenwoordige wereld worden herbouwd?

Munteenheden die gemeenschapszin bouwen

We hebben zojuist de kennelijk algemene regel geleerd dat gemeenschappen in verval geraken steeds als geld erin gemoeid raakt. Dit blijkt echter alleen waar te zijn als het gaat om schaarse, concurrentie oproepende munteenheden, zoals onze officiële nationale munteenheid. Het

87 Onderzoek uit 1995 door Paul Ray van American Lives Inc., het voornaamste onderzoek naar waardeveranderingen in Amerika.

gebruik van enkele andere soorten munteenheden kan feitelijk precies het tegenovergestelde effect bereiken van opbouwen van de gemeenschap.
Dit is geen theorie. We hebben te maken met experimenten die uit het leven zijn gegrepen, die in een brede verscheidenheid van landen aan de gang zijn, in sommige gevallen al decennia lang. Op dit gebied ligt de theorie ver achter bij de praktijk (zie kader).

Er zijn inderdaad munteenheden waarin wederkerigheid is ingebouwd en die beter verenigbaar zijn met een geschenkeneconomie dan onze nationale munteenheden. De praktijk heeft aangetoond dat zulke munteenheden gemeenschappen opbouwen in plaats van afbreken.

Wat voor soort geld zou dat kunnen zijn?

Enige voorbeelden uit het dagelijks leven

De rest van dit hoofdstuk is gewijd aan zeven case-study's. De eerste drie zijn toepassingen uit de VS, de andere komen uit respectievelijk Brazilië, Japan, Mexico en Thailand. Elk beschrijft een geheel verschillende benadering. U zult van elk iets anders leren, maar u kunt ook de kern van het concept zien door uit de zeven alleen die voorbeelden te kiezen die u het meest intrigerend vind. De zeven case-study's zijn:

- Tijddollars, uitgevonden door een vooraanstaande jurist in Washington en nu toegepast in een paar honderd gemeenschappen in de VS. Dertig verschillende staten zijn deze aanpak nu aan het stimuleren om op pragmatische wijze plaatselijke kwesties op te lossen.
- Ithaca-uren, een papieren munteenheid die is gelanceerd door een gemeenschapsactivist in het kleine universiteitsstadje Ithaca, New York. Ithaca is een gemeenschap van ongeveer 27.000 inwoners met een relatief laag inkomen. Soortgelijke systemen van papieren munteenheden zijn nu in 39 verschillende gemeenschappen in de VS operationeel.
- De PEN Exchange, die aangeeft hoe een complementaire papieren

munteenheid meehielp om de gemeenschap op te bouwen in Takoma Park, Maryland, een welvarende voorstad van Washington D.C.

- Curitiba, een provinciehoofdstad met 2,3 miljoen inwoners in Brazilië, waar een burgemeester al 25 jaar lang complementaire munteenheden gebruikt om deze stad uit de Derde Wereld in minder dan één generatie op het niveau van de standaarden van de Eerste Wereld te brengen. In 1992 kreeg Curitiba van de Verenigde Naties de titel van 'meest ecologische stad ter wereld'. De burgemeester is een nationaal erkende politieke held geworden.
- Een opmerkelijk succesvolle toepassing van een gespecialiseerde 'Munteenheid voor de Gezondheidszorg', die op nationaal niveau in Japan werkzaam is en een innovatieve manier is om de kwaliteit van de gezondheidszorg te verhogen zonder dat het de overheid geld kost.
- Tlaloc: een munteenheid in een Mexicaanse volksbuurt geeft een nieuwe kijk op lowtech complementaire munteenheden. Zij werkt zonder dat individuele gebruikers toegang tot een computer of zelfs een telefoon moeten hebben.

Complementaire munteenheden en economische theorie

De economische theorie stelt dat er geen reden is waarom de mensen het ongemak van het naast elkaar gebruiken van complementaire munteenheden en de nationale munteenheid zouden accepteren.

Sommige economische theoretici hebben geprobeerd het hele fenomeen van niet-traditionele munteenheden weg te wuiven op basis van belastingontduiking. Maar het fenomeen van complementaire munteenheden laat zich niet op zo'n eenvoudige basis wegzetten.

Het bewijs hiervoor is dat de meest voorkomende soort complementaire munteenheid het Local Exchange Trading System (LETS) is, waarbij alle transacties in een computer worden opgeslagen. Het is voor een belastingdienst heel eenvoudig om dat te controleren en belasting te heffen op wat er in dat systeem gaande is. Het is zelfs een stuk gemakkelijker dan wanneer de nationale munteenheid wordt gebruikt.

Deelnemers zelf rechtvaardigen het ongemak van het naast elkaar gebruiken van twee munteenheden omdat zij een wedergeboorte van hun gemeenschap hebben ervaren als er goed ontworpen complementaire munteenheden worden gebruikt.

- Bia Kud Chum: de eerste complementaire munteenheid in Zuidoost-Azië, waar internationale expertise geleid heeft tot een combinatie van de technologie van papiergeld met een stelsel van wederzijdse tegoeden.

Dit hoofdstuk wordt afgesloten met twee voorbeelden van hightech geïntegreerde betalingssystemen die tweeledige betaling, in zowel de nationale munteenheid als de complementaire munteenheid, in één transactie mogelijk maakt.

Tijddollars

Edgar S. Cahn, hoogleraar aan de juridische faculteit van het District of Columbia, ontwierp zijn concept van Tijddollars in 1986, oorspronkelijk voor bejaardentehuizen in Florida, een schooldistrict in Chicago en een sociaal project in Washington D.C. Nu is het honderden malen toegepast. Eén prikkel voor succes is dat de Internal Revenu Service (IRS, de belastingdienst in de VS) heeft geoordeeld dat transacties in Tijddollars belastingvrij zijn.
Tijddollars zijn van een elegante eenvoud. Zij werken als volgt. Joe heeft slechte ogen en mag niet meer autorijden. Maar hij heeft een speciaal paar nieuwe pantoffels nodig die aan de andere kant van de stad gekocht moeten worden. Julia stemt erin toe om het ritje van een uur te maken om de pantoffels op te halen. Julia krijgt een tegoed van een uur terwijl Joe een schuld heeft van een uur, die zij kunnen laten aantekenen op het krijtbord bij het kantoor van de directeur.

Julia kan haar tegoed besteden aan de koekjes die een andere buurvrouw heeft gebakken, terwijl Joe zijn schuld kan inlossen door voor de tuin van de gemeenschap te zorgen of door iets anders te doen waar hij met zijn slechte ogen toe in staat is. Als Joe een uur zou gaan werken in Julia's tuin zou dat een gewone barter zijn. Maar doordat Joe een uur in de tuin van iemand anders in de gemeenschap kan werken om zijn Tijddollar-schuld in te lossen en Julia haar tegoed kan gebruiken om Janes koekjes te kopen, zijn Tijddollars veel gemakkelijker om een transactie tot stand te

brengen dan barter. Joe en Julia hoeven geen 'overeenkomstige behoeften en middelen' te hebben om de transactie af te ronden.
Daarom vormen Tijddollars echt geld, zoals we dat eerder formuleerden: een overeenkomst binnen een gemeenschap om iets (in dit geval: uren dienstverlening) als betaalmiddel te gebruiken. Met andere woorden: Joe en Julia hebben geld geschapen. Zo eenvoudig is het.

De kosten van het opstarten van zo'n systeem zijn praktisch nihil. Voor kleine gemeenschappen kan men een krijtbord of een stuk papier gebruiken. Voor grotere projecten kan een 'Timekeeper'-computerprogramma gratis van het internet worden gedownload (www.timedollar.org). Bij de namen van alle deelnemers staan kleine plussen en minnen. Het programma breidt zichzelf automatisch uit om alle deelnemers en persoonsuren aan te geven die nodig zijn.
Bovendien krijgt iemand automatisch een tegoed, telkens als iemand anders een schuld krijgt. Het nettototaal van alle Tijddollars in het systeem staat daarom altijd op nul. Maar Joe kreeg zijn pantoffels, Julia kreeg haar koekjes en de gemeenschap kreeg een groentetuin en er was niet één dollar voor nodig om dat voor elkaar te krijgen.

De uitgewisselde goederen en diensten vormen slechts het topje van de ijsberg. Er werd een vergelijkend onderzoek gedaan bij bejaardentehuizen, tussen de tehuizen die de aanpak van Tijddollars gebruikten en zij die dit niet deden.[88] Bij de bejaardentehuizen die de Tijddollars gebruikten vond men dat het gebruik van dit geld de groep nader tot elkaar bracht. Mensen groeten elkaar. Als er een verjaardag is wordt dat een groot feest voor het hele tehuis. Mensen letten op elkaar. Eenmaal per week wordt er samen gegeten wat de pot schaft. Ze beginnen een gemeenschappelijke tuin. Kortom: er wordt een gemeenschap geschapen.

Dit simpele middel heeft de manier waarop mensen met elkaar omgaan veranderd. Mensen voelen dat hun bijdragen beloond worden. Ze voelen zich gewaardeerd. Er kwam een totaal onverwacht neveneffect: mensen werden gezonder! In Brooklyn, New York, heeft een ziektekosten-

88 The Multinational Monitor, april 1989.

Toepassing van Tijddollars in het Verenigd Koninkrijk

De eerste Engelse toepassing van Tijddollars was 'Fair Shares', dat op drie plaatsen in Gloucestershire werd ingevoerd.[89] De New Economics Foundation begint met enkele aanvullende toepassingen in Newcastle en Lewisham. De gemeente Watford nam het toepassen van Tijddollars op in haar programma van 'Beter Beleid voor Oudere Mensen', dat in maart 1998 werd aangekondigd.[90] Wat deze systemen gemeen hebben is het scheppen van een raamwerk waarbinnen bejaarden zorgen voor andere bejaarden die er slechter aan toe zijn. Bejaarden verdienen het tegoed door andere bejaarden te bezoeken, hen te vervoeren en te helpen met 'Tafeltje dekje' en andere burendiensten, waardoor deze mensen gezond blijven en in hun eigen huis kunnen blijven wonen.

Zij krijgen deze tegoeden ook voor hun activiteit bij het beoordelen van de diensten die door de gemeente worden geleverd. In ruil daarvoor mogen zij van de gemeentes deze tegoeden uitgeven aan speciale voordelen binnen de door de gemeente georganiseerde activiteiten.

verzekeraar, Elderplan genaamd, besloten om 25% van de premies voor zijn gezondheidsprogramma voor bejaarden te accepteren in Tijddollars. Elderplan heeft zelfs zijn eigen 'Care Bank' ingesteld, waar 125 deelnemers gemiddeld 800 uren dienstverlening per maand klokken. Het begon als een dienst voor reparaties aan huis, waardoor potentiële problemen werden opgelost voordat zij tot ongelukken konden leiden. De Care Bank heeft een motto: een gebroken handdoekenrekje leidt onvermijdelijk tot een gebroken heup.[91] Voor de verzekeringsmaatschappij is dit knappe marketing. Maar Elderplan nam deze ongebruikelijke initiatieven ook omdat men in de gaten kreeg dat bejaarden die deelnamen aan systemen van Tijddollars minder gezondheidsproblemen kregen. Uiteindelijk wordt de gezondheidszorg daardoor goedkoper voor de verzekeringsmaatschappij. Het systeem van Elderplan wordt in het jaar 2000 naar verschillende deelgemeenten van New York uitgebreid. Door dezelfde

89 Boyle, David: 'Time Brokers', The Guardian (16 december 1998).

90 Watford Council: Choice, Independence and Affluence: Better Government for Older People: The Watford Project (Watford, maart 1998).

91 US News and World Report, 30 december 1996, blz. 72.

92 Ideeën zijn aangedragen door David Boyle in zijn hoofdstuk over 'Volunteer Currencies' (Financial Times Management Report, december 1999).

organisatie wordt een speciaal nieuw programma opgezet dat zich richt op diabetici en waarin ook een belangrijke component van zelfhulp is opgenomen. De tijdstegoeden zijn nu ook inwisselbaar tegen bioscoop- en theaterkaartjes, transportbonnen, gezondheidsproducten en bonnen voor supermarkten en lunches door heel Brooklyn.
In een wereld waar bejaarden een steeds groter deel van de bevolking gaan uitmaken, waar de kosten van de gezondheidszorg hele landen failliet kunnen laten gaan, is er iemand die hier nota van neemt?

Het goede nieuws is dat steeds meer mensen in het Verenigd Koninkrijk dit beginnen te doen (zie kader). Onderzoek heeft de waarde van dit model ook met harde gegevens aangetoond. Systemen van Tijddollars zijn niet alleen effectief gebleken bij het verbeteren van systemen voor gezondheidszorg maar ook bij andere sociale problemen, zoals jeugd-

Mogelijkheden voor kruisbestuiving tussen zakelijke loyaliteitsprogramma's en systemen van Tijddollars

Steeds meer ondernemingen zijn begonnen met programma's voor trouwe klanten (in het Verenigd Koninkrijk is Tesco daarvan de grootste en er zijn vele kleinere programma's die door gemeenschappen in de binnensteden zijn opgezet; beide worden elders uitgelegd). Waarom zou er tussen zulke commerciële loyaliteitsprogramma's en Tijddollars geen kruisbestuiving kunnen plaatsvinden?[92]

- Ondernemingen kunnen hiermee laten zien dat zij de plaatselijke gemeenschap actief steunen en zij krijgen klanten die anders niet bij hen zouden kopen.
- Tijddollarsystemen zijn altijd op zoek naar aanvullende middelen om aan hun tegoeden waarde te geven; de mogelijkheid dat zulke tegoeden bij plaatselijke winkeliers worden besteed is beslist een voordeel.
- Veel loyaliteitstegoeden worden niet gebruikt. Waarom zou er geen plaatselijke liefdadigheidspot kunnen worden gemaakt, waar die niet-uitgegeven tegoeden aan worden gedoneerd en gebruikt worden om een nog betere basis voor het Tijddollarsysteem te verschaffen? Zij kunnen ook worden geveild tegen de gewone munteenheid, teneinde de behoefte aan nationale munteenheid te steunen van liefdadigheidsinstellingen die Tijddollars gebruiken.

criminaliteit en wetteloosheid in vervallen buurten. Op verschillende gebieden is de validiteit van dit model door onderzoek bewezen.

Tijddollars kunnen nu niet alleen worden ingewisseld voor diensten maar ook voor voedsel, kleding, hypotheken voor woonhuizen (via Habitat International), ziektekostenverzekering, computers en leningen aan studenten.
Het is ook duidelijk dat de vele mogelijkheden van kruisbestuiving tussen systemen van Tijddollars en plaatselijke ondernemingen nog nauwelijks zijn aangeboord en dat zij voor beide partijen belangrijke voordelen kunnen opleveren (zie kader).

Tegen het jaar 2000 zijn meer dan 300 gemeenten en sociale diensten begonnen met systemen van Tijddollars, de meeste daarvan in de Angelsaksische landen.

Ithaca-uren

Ithaca is een klein universiteitsstadje in het noorden van de staat New York, met een bevolking van ongeveer 27.000 zielen. Het is geen rijke stad. Het heeft bijvoorbeeld het hoogste percentage 'werkende armen' van de staat New York (mensen die een volledige baan hebben maar toch zo weinig verdienen dat ze in aanmerking komen voor voedselbonnen).

Paul Glover, een plaatselijke gemeenschapsactivist, voelde dat de nabijheid van New York de energie van de gemeenschap voortdurend afdreef naar de nabijgelegen grote stad. Hij besloot iets aan dit probleem te gaan doen. In november 1991 lanceerde hij een complementaire munteenheid, om de mensen aan te moedigen hun geld en tijd in de gemeenschap te besteden. Hoewel dit om iets meer infrastructuur vraagt dan Tijddollars blijft het nog steeds opmerkelijk eenvoudig.
De kern van het systeem is een tweemaandelijks nieuwsblad op tabloidformaat, waarin de producten en diensten worden geadverteerd van mensen die Ithaca-uren accepteren. Eén Ithaca-uur staat gelijk aan 10 dollar en vertegenwoordigt ruwweg een uur werk tegen een ruim

minimumloon in dat gebied. Er zijn biljetten met nominale waarde van 2, 1, 1/2 en een 1/4 uur. De meeste biljetten voor Ithaca-uren worden eerst uitgegeven via de adverteerders in het nieuwsblad. Elke adverteerder krijgt biljetten ter waarde van vier uren als zij een advertentie in het nieuwsblad plaatsen. Het gebied waarbinnen de Ithaca-uren kunnen worden uitgegeven is vrijwillig beperkt tot een geografische straal van 30 kilometer rond het centrum van de stad.

Het tweemaandelijkse nieuwsblad heeft meestal zo'n 1200 vermeldingen, waaronder meer dan 200 ondernemingen. Deze omvatten een plaatselijke supermarkt, de drie bioscopen, de boerenmarkt, medische zorg, advocaten, ondernemingsadviseurs en het beste restaurant van de stad. Ook de plaatselijke bank accepteert rekeningen in complementaire munteenheid en is in staat geweest daardoor een heel trouw klantenbestand aan te trekken.
Een van de sleutelelementen hierin is dat de adverteerders hun prijsopgave geven in een combinatie van de twee munteenheden. Een huisschilder bijvoorbeeld adverteert dat hij 10 dollar per uur vraagt, 60-40 (hetgeen betekent dat 60% betaald kan worden in Ithaca-uren en 40% in gewone dollars voor de verf, de kwasten, benzine, belasting enzovoort). Een andere schilder kan een prijsopgaaf doen van 11 dollar, 90-10 (hij is bereid om tot 90% betaling in Ithaca-uren te accepteren). Als u dus meer Ithaca-uren hebt dan dollars zult u wellicht liever naar deze laatste schilder gaan, zelfs nu zijn nominale vraagprijs iets hoger is.

Ithaca's bioscopen accepteren bijvoorbeeld 's middags tot 100% in Ithaca-uren, omdat de kosten van het afspelen van een film vaste kosten zijn, onafhankelijk van de hoeveelheid mensen in de zaal (dat wil zeggen dat de marginale kosten per extra bezoeker feitelijk nul zijn zolang er nog stoelen vrij zijn).
Meer dan duizend mensen gebruiken de complementaire munteenheid regelmatig en velen betalen daarmee hun huur of de overheidsvoorzieningen.
Tot slot worden 9,5% van alle uitgegeven Ithaca-uren aan plaatselijke non-profitorganisaties gegeven, die verschillende taken voor de gemeenschap als geheel uitvoeren. Tot dusver hebben 19 verschillende non-profitorganisaties zulke donaties ontvangen.

Paul Glover vat de voordelen samen. 'Met ons geld zijn duizenden aankopen gedaan en vele nieuwe vriendschappen ontstaan, en ter waarde van honderdduizenden dollars aan plaatselijke omzet is toegevoegd aan wat wij het Basis Plaatselijk Product noemen.' De grote beslissingen met betrekking tot het systeem als geheel (drukwerk, nominale waarden, manier van uitgeven, donaties) worden genomen tijdens tweemaandelijkse dineetjes (waar men eet wat de pot schaft), die fungeren als het 'Bestuur van de Ithaca Reserve'.
Het systeem is landelijk op de televisie uitgezonden, eerst in Japan en meer recent in de Verenigde Staten zelf. De deelnemers zijn tevreden over de resultaten en de ondernemingen hebben meer plaatselijke klanten, die zowel hun gewone dollars als de Ithaca-uren uitgeven. Zelfs de mensen die Paul Glovers activistische stijl of politieke overtuiging niet waarderen, zijn overtuigd geraakt van zijn systeem. Deze aanpak is zich ook over het land gaan verspreiden. Paul Glover verkoopt voor 25 dollar of $2^1/_2$ Ithaca-uur een informatiepakket over de manier waarop zo'n systeem kan worden opgezet. Vanaf 1997 waren er 39 urensystemen in de wereld operationeel.

Het eindresultaat: het is een succesvol model met erg lage opstartkosten, en het functioneert. Maar er is ook een nadeel, dat alle fiat-geld gemeen heeft: Ithaca-uren vragen om een centrale persoon die kan beslissen hoeveel geld kan worden uitgegeven. Hoewel dit democratisch geschiedt

door het 'Bestuur van de Ithara Reserve' zullen alle centrale bankiers toegeven dat het beheersen van fiat-geld een delicate zaak blijft. Het grootste risico blijft het feit dat er inflatie en waardevermindering van de complementaire munteenheid zal zijn als er meer geld wordt uitgegeven dan de mensen willen gebruiken. Dit zal niet gebeuren zolang de managers van Ithaca-uren de aanwijzingen van Paul Glover en zijn collega's volgen, door verstandig conservatief te blijven in hun beslissingen met betrekking tot de geldhoeveelheid. Maar dit risico weerhoudt mij om deze aanpak voor algemeen gebruik aan te bevelen.

De PEN Exchange

Olaf Egeberg woont in Takoma Park, Maryland, aan de grens met Washington D.C., waar de hoofdkantoren van het ministerie van Financiën en de Federal Reserve zijn gevestigd. Na zijn pensionering wilde hij iets terugdoen voor zijn gemeenschap. 'Vandaag de dag hebben we onze meest waardevolle bron uit het oog verloren: elkaar. We kunnen een samenleving hebben waar we allemaal op loopafstand van elkaar wonen en werken. Ik vind dat de buurt de meest waardevolle samenleving is en die moeten we nu opbouwen,' was zijn redenering.

In tegenstelling tot Ithaca is dit beslist een middenklassebuurt met lage werkloosheid (ongeveer 1%). Olaf besloot zijn buurt te definiëren als: alle gezinnen binnen vijf minuten loopafstand van het stadscentrum, ongeveer 450 gezinnen totaal. Vandaar de naam 'Philadelphia - Eastern Neighborhood' (afgekort: PEN), naar de straten aan de grenzen van de huizenblokken.
Hij verstuurde vijftig brieven, die beschreven hoe de PEN Exchange zou kunnen bijdragen aan 'het voor ons hier bouwen van een beter ondersteunende samenleving. Er zullen meer menselijke contacten zijn, meer communicatie, we leren elkaar beter kennen dan tot nu toe.' Hij kreeg geen enkel antwoord.
Verbaasd door dit gebrek aan reacties besloot hij persoonlijk de huizen langs te gaan. Het mysterie werd onmiddellijk verklaard: niemand dacht dat hij of zij iets had om in de Exchange aan te bieden. Zij dachten allemaal

dat de activiteiten waar de Exchange zich mee zou bezighouden gewone commerciële transacties zouden zijn. Een boekhouder bijvoorbeeld die in het weekend graag op pad ging om paddestoelen te zoeken had niet gedacht dat andere mensen erin geïnteresseerd zouden zijn iets over paddestoelen te leren. Een gepensioneerde die tien jaar in Europa had gewoond had er nooit aan gedacht haar kennis van dat gebied te ruilen voor iets wat zij nodig zou kunnen hebben.
Er is een groot verschil tussen de normale Gouden Gids en de PEN-gids. In de PEN-gids worden veel goederen en diensten aangeboden waarvoor de mensen geen US dollars zouden willen uitgeven. Ook worden er veel zaken aangeboden die mensen voor hun plezier willen doen. Dit is leuk, het zijn geen vervelende banen.

Als gevolg hiervan gebeurt er iets anders in Takoma Park. Het blijkt dat de complementaire munteenheid en de gids slechts de olie zijn die de verbeelding op gang brengt, een excuus om contact te leggen. Meestal wordt de complementaire munt slechts voor een deel van de transactie gebruikt, soms helemaal niet, en vaak gaat het om diensten waar men oorspronkelijk niet aan dacht om die in de gids op te nemen. Langzaamaan ontwikkelen buren de gewoonte om elkaar te helpen zonder enige geldruil. Dat is een positief teken, want het was Olafs bedoeling om de mensen weer met elkaar in contact te brengen.

The Washington Post plaatste hier een artikel over.[93] De krant citeerde Mary Rodriguez, 89 jaar oud, die al meer dan veertig jaar in Takoma Park woonde en nog nooit zoiets gezien had. 'Er zijn zoveel buurten waar je de mensen die naast je wonen nooit leert kennen. Hier doen de buren dingen voor elkaar. Het geeft je het gevoel van een dorp.' Na slechts drie jaar is het weefsel van de gemeenschap al sterk en gaat het veel verder dan wat een economische analyse kan aantonen over mensen die goederen en diensten op een andere manier verhandelen. Buren blijven op de hoogte van plaatselijke kwesties door e-mail en inwoners die bekend zijn met computers geven gratis internetlessen voor elke buur die mee wil doen. Nikolai Vishnesky, 40, die vorig jaar met het e-mailsysteem begon, zegt: 'Nu kunnen de mensen omgaan met een technologie die normaal

gesproken voor wereldwijde interactie wordt gebruikt en er een lokaal hulpmiddel van maken.'
Buren ontmoedigen de misdaad door 's nachts over straat te lopen, geven een buurtkrant uit, letten om de beurt op elkaars kinderen in speelgroepen, helpen aan huis gekluisterde bejaarden, verbouwen voedsel op de volkstuin van de gemeenschap in Upper Marlboro en heten nieuwe buren welkom.

Martha Monroe, 38, is van mening dat 'wij uniek zijn omdat in de meeste buurten van Washington de mensen van hun werk in de stad naar huis komen, televisiekijken en naar bed gaan'.

Curitiba: de Braziliaanse stad die de Derde Wereld achter zich liet[94]

In 1971 werd Jaime Lerner burgemeester van Curitiba, de hoofdstad van de staat Paraná in het zuidoosten van Brazilië. Van beroep was hij architect. Geheel typerend voor de regio was de bevolking gezwollen van 120.000 mensen in 1942 naar meer dan een miljoen toen Jaime burgemeester werd. In 1997 bedroeg het aantal inwoners 2,3 miljoen. En ook geheel typerend leefde de meerderheid van deze mensen in *favelas,* de krottenwijken die van karton en ijzeren golfplaten zijn gemaakt.

Een van Jaime Lerners eerste zorgen was afval. De vuilnisophaalwagens van de gemeente konden de favelas zelfs niet in komen omdat de straten niet breed genoeg waren. Daardoor hoopte het afval zich maar op en braken er allerlei ziektes uit. Een torenhoog probleem.
Omdat ze geen geld hadden om 'normale' oplossingen toe te passen, zoals het gebied platwalsen en straten aanleggen, bedacht Lerners team een andere manier. Op de straten aan de hoeken van de favelas werden grote

94 Diverse bronnen, waaronder eigen interviews met plaatselijke ambtenaren gedurende een reis naar Curitiba in 1996/'97. Over de ontwikkelingsstrategie van Curitiba is enige informatie in het Engels gepubliceerd; zie Rabinovitch, Jonas: 'Curitiba: Toward sustainable urban development' in Environment and Urbanization, vol. 4, nr. 2 (oktober 1992) blz. 62-73; en Rabinovitch, Jonas en Leitman, Josef: 'Urban Planning in Curitiba' in Scientific American (maart 1996), blz. 46-53.

metalen containers neergezet. Op de containers werden grote labels geplakt met de tekst: glas, papier, plastic, afbreekbare materialen enzovoort. Voor degenen die niet konden lezen, waren ze ook met kleuren gecodeerd. Iedereen die een vuilniszak met voorgesorteerd afval inleverde, kreeg een muntje voor de bus. Een programma op scholen om vuilnis te verzamelen gaf aan de armere leerlingen ook notitieblokken. Weldra werden de buurten schoongeplukt door tienduizenden kinderen, die al spoedig zelfs verschillende soorten plastics leerden te onderscheiden. De ouders gebruikten de muntjes om naar de stad te gaan, waar werk was.

Wat Jaime Lerner deed, was vanuit mijn standpunt het scheppen van Curitiba-geld. Zijn muntjes zijn een vorm van complementair geld. Zijn programma, 'Vuilnis dat Geen Vuilnis is', zou net zo goed 'Vuilnis dat Uw Geld is' kunnen heten.[95]
Tegenwoordig neemt 70% van alle huishoudens in Curitiba aan dit programma deel. Alleen al de 62 armere buurten ruilden 11.000 ton afval voor bijna een miljoen buskaartjes en 1200 ton voedsel. In de afgelopen drie jaar hebben meer dan 100 scholen 200 ton afval geruild voor 1,9 miljoen notitieblokken. Alleen al het recyclen van papier spaart het equivalent van 1200 bomen per dag.

Het moet duidelijk zijn dat Lerners team niet begon met het idee een complementaire munteenheid op te zetten. In plaats daarvan pasten zij een geïntegreerde systeemanalyse toe op alle belangrijke onderhavige kwesties en creëerden uiteindelijk spontaan een complementaire munteenheid om die problemen op te lossen.
Bovendien is de afvalkringloop niet de enige vorm van plaatselijk geld die in Curitiba uit deze aanpak voortkwam. Er is bijvoorbeeld een ander systeem dat speciaal is ontworpen om het herstel van historische gebouwen te financieren, groene gebieden aan te leggen en volkshuisvesting op te zetten die niet tot financiële lasten voor de gemeente zou leiden. Het wordt

95 In meer recente jaren is een groot gedeelte van de distributie van buskaartjes overgenomen door de particuliere sector; per maand geven ondernemingen 50 kaartjes aan hun werknemers. Daarnaast is de ruil van vers fruit en verse groenten tegen afval toegenomen. In de vakantieseizoenen worden Panetone's en andere feestelijke etnische voedingsmiddelen geleverd in ruil voor 'afvalgeld'.

sol criado genoemd (letterlijk: 'geschapen oppervlak') en werkt als volgt. Zoals de meeste steden heeft Curitiba een gedetailleerd bestemmingsplan dat aangeeft hoeveel verdiepingen in elk stadsdeel gebouwd mogen worden. In Curitiba echter zijn er twee standaarden: de gewoonlijk toegestane standaard en het maximale niveau. Er wordt bijvoorbeeld een hotel gebouwd met een grondoppervlak van 10.000 vierkante meter, in een gebied waar het normaal toegestane niveau 10 verdiepingen bedraagt en het maximale aantal verdiepingen 15 is. Als de hoteleigenaar 15 verdiepingen wil bouwen, moet hij 50.000 m2 (5 x 10.000 m2) op de markt voor *sol criado* kopen. De stad zelf speelt alleen de rol van tussenpersoon door vraag en aanbod op die markt bij elkaar te brengen.

Maar waar komt het aanbod van deze *sol criado* vandaan?

Eén bron wordt gevormd door historische gebouwen. De Club Italiano bijvoorbeeld is eigenaar van een prachtig oud gebouw, Casa Garibaldi genaamd. Het onroerend goed heeft een totaal grondoppervlak van 25.000 vierkante meter maar er waren aanzienlijke restauraties nodig. De club beschikte niet over het geld dat nodig was om het gebouw te restaureren, maar omdat het gevestigd is in een gebied waar theoretisch maximaal twee verdiepingen konden worden gebouwd, verkocht het 50.000 m2 (2 verdiepingen van 25.000 m2) aan de hoogste bieder, bijvoorbeeld de bovengenoemde hoteleigenaar. De opbrengst mag door de club beheerd worden maar moet worden besteed aan het restaureren van het gebouw. Uiteindelijk betaalt dus de hoteleigenaar voor het restaureren van het historische gebouw teneinde het recht te verkrijgen de extra hotelverdiepingen te mogen bouwen, zonder financiële tussenkomst van de stad. Andere bronnen van aanbod van zulke 'geschapen oppervlakten' zijn groene gebieden met beschermde bomen en het bouwen van volkshuisvesting in andere delen van de stad.

Verscheidene van de nieuwste van de zestien grote parken, open voor het publiek, zijn op deze manier gefinancierd. De eigenaar van een groot stuk land kreeg het recht om de ene kant van de straat te ontwikkelen, op voorwaarde dat de overkant een openbaar park zou worden. De nieuwe

Curitiba: een andere strategie voor ontwikkeling

- Openbaar vervoer wordt aangemoedigd boven individueel autogebruik. Dit wordt gerealiseerd door het openbaar vervoer beter en gemakkelijker te maken dan de particuliere variant. Het gaat bijvoorbeeld sneller door een origineel proces om snel in te stappen: de buskaartjes stellen de gebruikers in staat in te stappen via speciaal ontworpen opstellingen. Als de bus stopt gaan hele secties van de bus en van de opstapplaats open, zodat mensen in grote groepen binnen een paar seconden kunnen uit- en instappen. Ook gaat er geen tijd verloren met het innemen van geld of kaartjes. De speciale snelbanen voor openbaar vervoer hebben de bus tot de snelste en gemakkelijkste manier gemaakt om ergens te komen. Voor de prijs van een enkele rit van 0,65 R$ (ongeveer 50 eurocent) mogen de mensen gebruikmaken van het gehele stelsel, ongeacht de af te leggen afstand. Dit omvat ook alle verbindingen met aansluitend en interlokaal openbaar vervoer. Het echte bewijs wordt geleverd door het feit dat men aan dit systeem van openbaar vervoer de voorkeur geeft. Een op elke vier mensen die van het openbaar vervoer gebruikmaken heeft een auto maar gebruiken die liever niet om mee in de stad te rijden. Door de doelmatigheid van het systeem van openbaar vervoer is het mogelijk geworden om verschillende voetgangersgebieden in het centrum aan te leggen, inclusief de Main Boulevard. Deze voetgangersgebieden worden nu gebruikt voor plaatselijke muziek, populaire theatervoorstellingen en kunstfestivals voor kinderen. Er zijn ook winkelarcades en restaurants die 24 uur per dag open zijn en de vitaliteit van het centrum bevorderen, in plaats van de spooksteden waar de meeste stadscentra op lijken.
- Volgens de gebruikelijke stadsplanning moet elke stad met meer dan 1 miljoen inwoners een ondergrondse hebben om verkeersopstoppingen te voorkomen. Ook zouden steden die meer dan 1000 ton vast afval per dag genereren dure mechanische fabrieken voor het scheiden van afval moeten hebben. Curitiba heeft geen van beide. En de investeringen die nodig zijn voor hun systeem van openbaar vervoer bedragen slechts 5% van de kosten van een vergelijk-

huizen hebben extra waarde omdat ze op loopafstand van het park zijn gesitueerd, de mensen van Curitiba hebben er een park bij voor hun zondagse wandeling en de stad hoeft zich niet in de schulden te steken of de belastingen te verhogen om dit voor elkaar te krijgen. Iedereen wint erbij.

Vanuit ons standpunt bezien is het interessant dat deze markt voor 'geschapen oppervlakten' weer een soort gespecialiseerde complementaire

baar ondergronds systeem. De besparingen hebben Curitiba in staat gesteld, ervoor te zorgen dat zijn busvloot tot de modernste ter wereld behoort.

- Er is een Vrije Universiteit voor het Milieu, die gratis praktische korte cursussen geeft voor huizenbouwers, bouwopzichters, winkeliers en taxichauffeurs. Zij leren wat de gevolgen van hun dagelijkse activiteiten zijn voor het milieu. Het gebouw is een adembenemend architectonisch schouwspel, voornamelijk gebouwd met gerecyclede telefoonpalen, op wat nu een idyllische plek bij een meer is. Vroeger was op deze locatie een verlaten industriële stenenmijn.
- Curitiba is de enige stad in Brazilië die nu een belangrijk lager niveau van luchtvervuiling heeft dan in de jaren vijftig; het heeft ook minder misdaad en een hoger opleidingsniveau dan vergelijkbare Braziliaanse steden. Het is de enige stad in Brazilië die feitelijk subsidies van de federale overheid heeft geweigerd, omdat zij oplossingen hebben waar minder bureaucratie bij komt kijken.
- Op wat ooit de vuilnisbelt binnen de stad was ligt nu een botanische tuin, die dient als centrum voor ontspanning en onderzoek. Ook zijn er 16 verschillende natuurparken rond de stad, gebaseerd op verschillende thema's. Daardoor heeft Curitiba 52 m^2 groen per inwoner. De ideale norm van de Verenigde Naties is 48 m^2 per stadsbewoner, een niveau dat zelden of nooit gehaald wordt door steden in de ontwikkelde Eerste Wereld noch in de Derde Wereld. Bovendien zijn deze natuurparken allemaal gemakkelijk te bereiken met het openbaar vervoer, zodat de gewone mensen daar volledig van kunnen genieten - en dat ook doen.
- Curitiba werd in 1992 door de Verenigde Naties geroemd als de ecologische modelstad van de wereld. En Jaime Lerner heeft voor zijn initiatieven internationale erkenning gekregen. Enkele andere steden zijn begonnen dit voorbeeld te volgen. Ongeveer twintig steden in Brazilië zijn met een geïntegreerd systeem voor openbaar vervoer gestart. Kaapstad heeft er een paar elementen van overgenomen. Stadsplanners uit Buenos Aires, Santiago de Chile, Montreal, Parijs, Praag, Mexico en Lagos waren onder de indruk van wat ze hebben gezien.

munteenheid is, waardoor Curitiba in staat wordt gesteld openbare bezittingen te verkrijgen waar andere steden traditionele financiering voor moeten arrangeren.

Het moet nu wel bekend klinken. Telkens als er een goed ontworpen nieuw systeem van munteenheden wordt geïmplementeerd, komt er iets veel groters dan geld en economische activiteit van de grond. Wat begon

als een probleem van afval en openbare gezondheid is een manier geworden om op een unieke en innovatieve manier openbaar transport en problemen met werkloosheid op te lossen. Door het creëren van de sol criadomarkt kunnen aanzienlijke openbare voordelen worden verkregen zonder dat dat tot kosten voor de stad zelf leidt. Het geheim is niet dat deze stad of bevolking iets unieks heeft, maar dat een geïntegreerde systeembenadering tot complementaire munteenheden heeft geleid om de onderhavige problemen aan te pakken. Het eindresultaat is een stad waar veel dingen gebeuren die tegen de conventionele wijsheid ingaan (zie kader).
Wellicht het duidelijkste politieke signaal dat dit allemaal goed functioneert is het feit dat Jaime Lerner, telkens als hij zich bij verkiezingen kandidaat stelde, met grote meerderheid werd herkozen. Op het ogenblik is hij gouverneur van de staat Paraná. Er is een beweging op gang gekomen om hem kandidaat te stellen bij de volgende verkiezingen voor president van Brazilië.

Het verhaal van Curitiba toont aan dat er ook politieke carrières gemaakt kunnen worden in relatie tot complementaire munteenheden. Het succes van Jaime Lerner kan niet alleen worden toegeschreven aan zijn persoonlijke charisma of etnische achtergrond. Het bewijs hiervan is dat er niet één maar ten minste reeds drie politieke carrières op basis van deze ideeën zijn gelanceerd. De twee burgemeesters die Lerner opvolgden - Rafael Greca en Cassio Inaguchi, beiden met geheel verschillende persoonlijkheden en etnische achtergrond - begonnen als stafmedewerkers in het planningteam van Jaime Lerner. Wat nodig is om op deze weg te slagen, is verbeeldingskracht en het vermogen om dingen voor elkaar te krijgen.

Tot slot: de invloed van de complementaire systemen is meetbaar in economische termen. De gemiddelde Curitibano verdient 3,3 maal het landelijke minimumsalaris maar zijn echte totale inkomen is minstens nog 30% hoger (dat wil zeggen ongeveer vijfmaal het minimumsalaris). Dit verschil van 30% is inkomen dat direct wordt verkregen in niet-traditionele geldvormen, zoals het systeem van voedsel in ruil voor afval. Een andere indicatie is dat Curitiba verreweg het best ontwikkelde systeem

voor sociale steun in Brazilië heeft en een van de levendigste culturele en educatieve programma's, en toch geen hogere belastingvoet heeft dan de rest van het land.
Zelfs op het traditionele macro-economisch statistische niveau zijn er duidelijke aanwijzingen dat er in Curitiba iets ongebruikelijks gaande is. Tussen 1980 en 1995 groeide het Nationaal Product van Curitiba per inwoner 45% sneller dan in de staat Paraná of dan in Brazilië als geheel.[96]

Curitiba is een praktische case-study, waar 25 jaar ervaring leert dat een totale systeembenadering, die zowel de traditionele munteenheid als goed ontworpen complementaire munteenheden gebruikt, heilzaam is voor iedereen, inclusief de mensen die zich exclusief richten op de traditionele economie die gebaseerd is op de nationale munteenheden. Het stelde een stad uit de Derde Wereld in staat om binnen één generatie de levensstandaard van de Eerste Wereld te bereiken.

Een munteenheid voor gezondheidszorg in Japan

De Japanse bevolking is de op een na snelst verouderende ter wereld. Er zijn al 800.000 gepensioneerden die regelmatig hulp nodig hebben en nog eens een miljoen gehandicapten, en het Japanse ministerie van Gezondheid voorspelt in de nabije toekomst een grote toename van deze aantallen. Om dit snel opkomende probleem het hoofd te bieden hebben de Japanners een nieuw soort munteenheid voor gezondheidszorg ingevoerd.[97] In dit systeem worden de uren die een vrijwilliger besteedt aan het helpen van oudere of gehandicapte mensen bij hun dagelijkse activiteiten, aan de 'tijdrekening' van die vrijwilliger toegevoegd. Deze tijdrekening wordt net zo behandeld als een spaarrekening, behalve dat de rekeneenheid uren dienstverlening is in plaats van yen. De tegoeden op een tijdrekening staan ter beschikking om gewone programma's voor gezondheidszorg aan te vullen.

---

96 De respectievelijke groeivoeten per inwoner tussen 1980 en 1995 zijn: 277% voor Curitiba, 190% voor Paraná en 192% voor Brazilië. Statistieken uit Informaciones Socioeconomicas, uitgegeven door de Prefeitura da Cidade Curitiba (1996), vergeleken met de Braziliaanse databases van SACEN, IPARDES en SICT/ICPI

97 Bron: A l'écoute du Japon (Brussel: Informatiebulletin van de Japanse Missie bij de Europese Unie), 3 juli 1995, blz. 7-8.

Verschillende soorten taken hebben een verschillende waarde. Een maaltijd die bijvoorbeeld tussen 9 uur 's morgens en 5 uur 's avonds wordt opgediend, heeft een lagere waarde dan de maaltijden buiten die tijden; huishoudelijke activiteiten en winkelen hebben een lagere waarde dan persoonlijke verzorging. Dit was de munteenheid die ten grondslag lag aan het verhaaltje van 'De pensioenvoorziening van meneer Yamada' in hoofdstuk 1.

Deze tijdstegoeden voor gezondheidszorg staan gegarandeerd ter beschikking van de vrijwilligers zelf of van iemand anders die zij aanwijzen, binnen of buiten de familie, wanneer zij ooit soortgelijke hulp nodig hebben. Elektronische transferdiensten zorgen ervoor dat de tijdstegoeden beschikbaar zijn voor zijn of haar ouders overal elders in het land. Veel mensen doen alleen maar het vrijwilligerswerk en hopen dat ze de uren nooit zelf nodig zullen hebben. Anderen zijn niet alleen vrijwilliger maar geven hun tijdstegoeden ook weg aan mensen die die uren goed kunnen gebruiken. Voor die mensen verdubbelt dat de waarde van hun tijd. Het werkt als een gelijkwaardige subsidie: voor ieder uur dienstverlening bedraagt de zorg die aan de samenleving wordt gegeven twee uur.
Nog belangrijker is dat dit soort dienstverlening ook door de bejaarden zelf wordt geprefereerd, omdat de zorgkwaliteit van de dienst hoger blijkt te zijn dan die ze krijgen van de met yen betaalde professionele zorgverleners. *Hureai Kippu* ('Zorgzame Relatiekaartjes'), zoals deze munteenheid ook wel genoemd wordt, is een goede benaming. Het geeft ook een betere emotionele ruimte voor de bejaarden, die anders schaamte zouden voelen om gratis hulp te vragen.

De Japanners geven ook aan dat er een belangrijke toename is van vrijwillige hulp, zelfs van mensen die niet de moeite nemen om een tijdrekening te openen. De reden kan zijn dat in dit systeem alle vrijwilligers zich meer gewaardeerd voelen. Dit moet de zorg wegnemen dat er geen onbetaalde vrijwilligers meer zouden zijn omdat andere vrijwilligers met een complementaire munteenheid worden betaald.
Sinds het einde van 1998 zijn er in Japan meer dan 300 gemeentelijke systemen voor tijdtegoeden voor gezondheidszorg, die vooral gemanaged

worden door particuliere initiatieven zoals het Sawayaka Welfare Institute of de 'Wac Ac' ('Wonderful Aging Club, Active Club') en het Japan Care System (een non-profitorganisatie met enige financiering van de overheid).

Samengevat kunnen we zeggen dat de Japanse munteenheid voor gezondheidszorg bewezen heeft, zowel beter kosteneffectief als meer meevoelend te zijn dan het systeem dat in het Westen overheerst. Nu de VS en Europa op het punt staan een identieke trend van een verouderende bevolking mee te maken, waarom zou er dan niet van de Japanse ervaring geleerd kunnen worden?

Tlaloc

Tlaloc is de oude Azteekse god van de regen, zo belangrijk in de pre-Spaanse tempel der goden. Het is ook de naam van een straat in een volksbuurt van Colonia Tlaxpana in de huidige hoofdstad van Mexico. Deze straat is de geboorteplaats van een coöperatief centrum voor ontwikkeling, *Promoción del Desarollo Popular A.C.,* dat in 1987 onder de impulsen van architect Luis Lopezllera begon met zijn eigen muntstelsel, waaraan de naam Tlaloc werd gegeven. Wat aan het voorbeeld van Tlaloc zo bijzonder interessant is, is de mengeling van lowtech- en hightech-activiteiten, terwijl er geen computer of telefoon nodig is om effectief te kunnen werken. Toch heeft Tlaloc zijn eigen website (www.laneta.apc.org), zijn eigen periodieke publicatie *('La Otra Bolsa de Valores')* en zelfs een hele serie andere diensten ten behoeve van de gemeenschap.

Tlaloc is een coöperatief kredietsysteem, waarin de munteenheid wordt uitgegeven in de vorm van papieren cheques. Een aantal betrouwbare gebruikers heeft chequeboekjes en geven die cheques altijd uit in ronde aantallen (bijvoorbeeld 1, 2, 5, 10, 50). Deze cheques hebben op de keerzijde een aantal endosseringsmogelijkheden, zodat de eerste ontvanger de cheque kan doorgeven aan de volgende gebruiker, enzovoort. De cheques circuleren als munteenheid en iemand kan de cheque terugbrengen naar het centrum als de laatste gebruiker is gecrediteerd en de ontvanger is gedebiteerd. Dit systeem heeft dus de voordelen van zowel onderling

krediet als van een papieren munteenheid. Er is maar één personal computer in het systeem nodig om de rekeningen bij te houden. En het kan als papieren munteenheid circuleren zonder de noodzakelijke toegang tot een telefoon om de transactie aan te melden. Andere gemeenschappen zijn begonnen dit model te imiteren, bijvoorbeeld de *compromisos*-cheques die circuleren in een volksbuurt van Toctiuco in Quito, Ecuador.

Bia Kud Chum[1]

Tweeduizend dorpelingen uit het Kud Chum-district in Yasothon in het noordoosten van Thailand, ongeveer tien uur reizen van Bangkok, begonnen op 29 maart 2000 te handelen met behulp van een renteloze complementaire munteenheid, 'bia' genaamd.

Op het eerste gezicht ziet de kleine plattelandsmarkt in het dorpje Santisuk er net zo uit als elke andere Thaise plattelandsmarkt. Maar als een klant vraagt: 'Wat kost die fles vloeibare zeep die door de dorpelingen zelf thuis gemaakt is?' antwoordt de vrouw achter de tafel met een brede lach, waardoor zij haar door betelnoten roodgekleurde tanden toont: '30 baht en 5 bia.'
'Bia' is de naam van een munteenheid die in waarde gelijk is aan en tegelijk gebruikt wordt met de Thaise bath. Er zijn biabiljetten met een nominale waarde van 1, 5, 10, 20 en 50 bia. De biljetten worden aan de leden van de gemeenschap verstrekt door de Bia Bank in Santisuk. Mevrouw Buatong Boonsri, manager van de Bia Bank, legt uit dat de leden van de gemeenschap maximaal 500 bia kunnen lenen. 'Het bedrag aan bia dat zij lenen moeten zij terugbetalen, maar het belangrijke verschil is dat er geen rente wordt berekend. Er wordt ook geen rente vergoed op de tegoeden die zij bij de bank aanhouden.' Mevrouw Buatong zegt: 'Alleen leden van de gemeenschap die zich bij de bank hebben aangemeld kunnen van deze dienst gebruikmaken. Ook niet-geregistreerde dorpelingen mogen de bia gebruiken als ze dat willen, gewoon door ze van andere leden van de gemeenschap te accepteren.'

---

[1] Samenvatting van een rapport van Powell en Menno Salverda (tccs [at] loxinfo.co.th) in samenwerking met Stephen DeMeulenaere (stephen [at] lets.net) en website http://ccdev.lets.net/asiahtml).

Het gebruik van de bia is beperkt tot zes naast elkaar liggende dorpen. Daarom vroeg een bezoeker: 'Wat is nu het nut van een bia als ik daar mijn buskaartje naar Bangkok niet mee kan betalen?' Pranomporn Tetthai, lid van de Bia Kud Chum-werkgroep in het dorp Kud Hin, zegt: 'Dat is nu precies waar het om gaat! Wij proberen het aantal dingen dat dorpelingen buiten de gemeenschap kopen te verminderen en willen de plaatselijk geproduceerde goederen en diensten bevorderen.' Hij voegt eraan toe: 'We verdienen ons inkomen uit de landbouw (door de verkoop van jasmijnrijst) nog steeds in baht. Daardoor hebben we baht voor noodzakelijke uitgaven, bijvoorbeeld voor opname in het ziekenhuis. Maar voor plaatselijke goederen en diensten kunnen we onze kosten verlagen door in bia te handelen.'

Na een ceremonie waarbij aalmoezen werden gegeven hield Pra Supajarawatr, de abt van de Talad-tempel, een preek die over hetzelfde onderwerp ging: 'Onze voorouders vertrouwden op zichzelf,' zei hij. 'Zij ruilden met elkaar op basis van vriendschap en wederzijds respect. Er was een overvloedige natuurlijke omgeving en de relaties binnen de gemeenschap waren sterk.' Pra Supajarawatr is al meer dan drie decennia erg actief bij de ontwikkeling van gemeenschappen in de regio. Zijn inspanningen hebben een bijdrage geleverd aan het behouden van bossen in dat gebied, aan hernieuwde kennis van traditionele geneeskunde en aan het bewaren van plaatselijke cultuur. Hij zei: 'Tegenwoordig zijn wij steeds meer afhankelijk van mensen met wie we geen gemeenschapsbanden hebben, maar alleen een commerciële relatie. Zelfs binnen de gemeenschap willen we voordeel van elkaar hebben, in plaats van elkaar te steunen. Het milieu wordt slechter. Verhoudingen binnen de gemeenschap raken in verval. Ik hoop dat de Bia Kud Chum deel kan uitmaken van het proces om destructieve afhankelijkheid te verminderen en onze gemeenschap sterker te maken.'

Tijdens een pauze op de markt zegt Sulak Sivaraksa, een bekende activist voor betere sociale verhoudingen en stichter van de 'Spirit in Education Movement': 'Welvaart betekent niet dat je veel auto's hebt. Echte welvaart is stabiliteit van de gemeenschap. De tendens om veel te kopen, waardoor

dorpelingen verstrikt raken in een nooit eindigende schuldpositie, vernietigt die stabiliteit.' Volgens Sulak ligt het antwoord in een terugkeer naar groter vertrouwen in de eigen mogelijkheden. Hij zegt: 'Vertrouwen in onszelf betekent een terugkeer naar de uitgangspunten van het boeddhisme. Dit proces moet beginnen in de gemeenschap. Het kan niet van bovenaf worden opgelegd.'

Aan het eind van de eerste dag hadden 112 huishoudens, uit een totaal van ongeveer 600 huishoudens in de gemeenschap, zich geregistreerd als lid van het Bia Kud Chum-stelsel. Meer dan 8000 bia was als renteloze lening opgenomen.

- De oorsprong van Bia Kud Chum

Het Thai Community Currency Systems-project (TCCS) begon in 1997 als een samenwerking tussen verschillende Thaise non-gouvernementele organisaties (NGO's), waaronder het Local Development Institute, Thai Volunteer Service, Focus on the Global South en de Spirit in Education Movement. Canadese en Nederlandse vrijwilligers traden op als adviseur en vergemakkelijkten de uitwisseling van informatie tussen de Thaise organisaties en groepen over de hele wereld die zich met gemeenschapsgeld bezighielden. Financiering werd verstrekt door het Japan Foundation Asia Centre.
In september 1998 werd een studiebijeenkomst over gemeenschapsgeld gehouden in het Northeastern Thai (NET) Foundation Training Centre in Surin. Meer dan vijftig vertegenwoordigers van organisaties van burgers uit de noordoostelijke regio deden daaraan mee - onder wie vier dorpelingen uit Kud Chum. Deze vertegenwoordigers besloten de mensen van TCCS naar hun gebied uit te nodigen.

Om te beginnen brachten de projectmedewerkers van TCCS enkele maanden in Kud Chum door om de gemeenschap, haar ontwikkelingsactiviteiten en de wijze waarop men met elkaar ruilde te leren kennen. Twee belangstellenden uit elk van de zes dorpen vormden samen een organisatiecommissie. Men hield maandelijkse vergaderingen om de

praktische details van het opzetten van het systeem te bespreken. Nadat men had besloten een systeem met biljetten op te zetten, werd een wedstrijd uitgeschreven voor de plaatjes die de bia moesten versieren. De voorkant van het biljet laat tekeningen zien van de verschillende stadia van rijst planten en oogsten; de achterkant toont traditionele festivals. Op elk biljet staat ook een bezielend gedicht ('kam kwan') in het plaatselijke dialect.

De nadruk op zulke lokale trekjes was gedeeltelijk het resultaat van het aandringen door Luis Lopezllera, een van de organisators van het Tlaloc-gemeenschapsgeld in Mexico City. Lopezllera bezocht Kud Chum in april 1999 om te onderzoeken of de twee gemeenschappen iets van elkaar zouden kunnen leren.

- Hoe het Bia Kud Chum-stelsel van gemeenschapsgeld werkt

Het gemeenschapsgeld wordt uitgegeven als een renteloze lening aan rekeninghouders van de Bia Kud Chum Community Bank, die beheerd wordt door twee vrouwelijke leden uit de gemeenschap en een kerngroep van ongeveer tien individuen.

Elke rekening wordt als een Eenheid beschouwd en elke Eenheid kan meerdere deelnemers hebben. Aldus kan een gezin één Eenheid hebben, waarbij elk gezinslid als subdeelnemer in het systeem optreedt. De Eenheid kent een eerste kredietlimiet van 500 bia, die moet worden terugbetaald voordat er opnieuw geld kan worden opgenomen. Teneinde de boekhouding inzichtelijk te maken wordt elke maand informatie over de stand van de rekening overgeboekt naar het grootboek. Het grootboek is altijd in evenwicht en geeft nauwkeurige en duidelijke informatie over de stand van zaken van het systeem.

Het is de bedoeling dat de bia-munteenheid de Thaise baht voor plaatselijke doeleinden vervangt, waardoor de mogelijkheden voor vervanging van importen en betere lokale productieactiviteiten toenemen. Uit gesprekken met de dorpelingen bleek bijvoorbeeld dat een aanzienlijke

hoeveelheid geld besteed werd aan elders vervaardigd voedsel, terwijl ter plekke gezondere maaltijden konden worden geproduceerd.

Door participatie en samenwerking is een systeem totstandgekomen dat de behoeftes en wensen van de gemeenschap en vooral hun eigen inbreng weerspiegelt. Het gebruikt een verstandig en eenvoudig boekhoudsysteem, dat goed genoeg is voor de gemeenschap waarbinnen dat moet werken. Het heeft zowel de steun van belangrijke individuen in de gemeenschap als brede belangstelling uit de gemeenschap. Hoewel de gemeenschap zelf over de toekomstige ontwikkelingen van het systeem moet beslissen, voorziet het systeem zelfs in dit stadium al in aanzienlijke vervanging van importen, renteloos bankieren, microkredieten en financiering van programma's voor gezondheidszorg en onderwijs via de Bia Bank.

Het Bia Kud Chum-gemeenschapsgeld is het eerste systeem van deze aard in Zuidoost-Azië. Het technisch originele hierin is de combinatie van een technologie op basis van papiergeld met een groepssysteem van wederzijdse tegoeden (elke Eenheid vertegenwoordigt in feite een groep medeverantwoordelijke individuen). Het is ook belangrijk dat dit Thaise NGO-project een direct gevolg is van samenwerking en kruisbestuiving tussen Nederlandse, Canadese en Mexicaanse expertise op het gebied van complementaire munteenheden, gefinancierd door een Japanse non-profitorganisatie. Daardoor is het een symbool van de opkomende volwassenheid en wereldwijde verspreiding van de beweging van complementaire munteenheden.

Complementaire munteenheden in het Informatietijdperk

De betalingssystemen voor complementaire munteenheden functioneren op dit moment veelal parallel aan de bestaande nationale munteenheid. Hoewel bij vele transacties gelijktijdige betaling door beide soorten munteenheden komen kijken, vraagt de uitvoering daarvan meestal de hulp van twee verschillende media. Ik ben van mening dat het het beste zal zijn om gelijktijdige transacties in beide soorten munteenheden te

laten plaatsvinden met gebruikmaking van dezelfde media. Dit zal automatisch tot hetzelfde veiligheidsniveau voor beide betalingen leiden en kost ongeveer hetzelfde als het opzetten van een systeem voor automatische betalingen in een enkele munteenheid.

Een voorbeeld van een geïntegreerd ontwerp voor een munteenheid: Commonweal Inc. in Minneapolis

Joel Hodroff, oprichter van Commonweal Inc. in Minneapolis, Michigan, heeft iets geschapen waarvan ik denk dat het het eerste ontwerp is dat uitdrukkelijk de nationale en de complementaire munteenheden integreert.[98] Hij heeft ook indrukwekkende steun gekregen uit het bedrijfsleven (waaronder president-directeuren van diverse banken en van het grootste winkelcentrum in het land), stadsbestuurders en vakbondleiders, een gewestraad, activisten in gemeenschappen, technologie-experts en andere persoonlijkheden.
Het Commonweal Community Herocard systeem is bewust ontworpen als een win-winidee voor alle deelnemers. Ondernemingen krijgen nieuwe klanten en vergroten hun winstgevendheid. Non-profit organisaties trekken meer vrijwilligers aan, doen meer met hun geld zonder extra kosten en krijgen voor elke keer dat een van hun leden een aankoop doet met de Herocard een verwijzingsbeloning *('cause-related marketing')*. Het oorspronkelijke systeem kent een eenvoudige debetcard, maar het systeem is ideaal voor smartcards met dubbele munteenheid zodra winkeliers leesapparatuur voor smartcards ter beschikking hebben. En het belangrijkste is waarschijnlijk dat gemeenschappen een manier hebben om anders onderbenutte mensen en andere hulpmiddelen in te zetten om hun plaatselijke problemen op te lossen.

Alle stukjes van de puzzel, ook de technologieën, zijn op dit moment beschikbaar en zijn allemaal afzonderlijk succesvol in de markt getest. Het

98 Bronnen omvatten persoonlijke gesprekken; het Commonweal, Inc. Business Plan (18 juli 1998); Hodroff, Joel: Creating Jobs in a Decade of Downsizing: Introducing the Commonweal Currency Exchange Network (17 maart 1995); Morris, David: Institute for Self Reliance: Memorandum on C$D (Washington D.C., 1995); Commonweal, Inc. (P.O.Box 16299, Minneapolis MN55416) Building Positive Futures for Youth and Communities (Minneapolis, voorjaar 1998)

nieuwe is dat ze gezamenlijk in een geïntegreerd ontwerp zijn opgenomen. Het geheim is een systeem van dubbele munteenheid, waarin de nationale munteenheid en de complementaire munteenheid tegelijk werkzaam zijn. Het werkt als volgt.

Het concept

In het geval van Minneapolis worden twee munteenheden gebruikt: gewone US dollars en C$D. C$D is een acroniem voor Community Service Dollars. De rekeneenheid is 1 C$D = 1 US dollar en een uur dienstverlening wordt gewaardeerd op 10 C$D.

Het scheppingsproces van C$D begint bij het bedrijfsleven. Bijna alle ondernemingen hebben capaciteit over om te kunnen omgaan met het hoogseizoen of drukke uren. Deze vrije capaciteit is daardoor het grootste deel van de tijd onbenut: bioscopen in de middag, zelfs het populairste restaurant in de vroege avonduren, ontspanningsoorden gedurende de week. Ook de meeste productieprocessen kunnen vaak een paar uur extra draaien, waarbij de marginale kosten een fractie van de normale kosten zijn. Een meubelmaker of een kledingfabrikant kan bijvoorbeeld tegen lage marginale kosten extra exemplaren maken, en doet dat ook vaak. Maar heel vaak wordt zulke extra capaciteit gewoon niet benut. De meer ondernemende bedrijven proberen vaak iets extra's te verdienen door overtollige voorraad te dumpen door barter of met extra korting. Voor veel soorten ondernemingen is dit een heel gewone manier van zakendoen, van hotelkamers tot twee-halen-één-betalen, van textiel tot sportartikelen.

In Minneapolis hebben ondernemingen een extra mogelijkheid: meedoen met het Commonweal Community Herocard-programma en C$D accepteren. (Een restaurant kan bijvoorbeeld besluiten om tot maximaal 50% van de rekening van een klant vóór 19.00 uur in C$D te accepteren, in plaats van de gebruikelijke twee-voor-één-prijs korting voor vroege eters. Een bioscoop kan tot 90% in C$D accepteren voor een middagvoorstelling, omdat de marginale kosten voor toeschouwers als

men een film gaat draaien in feite nul zijn zolang er nog plaatsen beschikbaar zijn).
De C$D worden uitgegeven aan non-profitorganisaties die diensten aan de gemeenschap verlenen en die daarmee hun vrijwilligers betalen.

Een belangrijk aspect van de benadering in Minneapolis is dat de C$D verdwijnt nadat hij bij een onderneming is ingeleverd, verdwijnt (in dit opzicht zijn C$D gelijk aan Frequent Flyer miles of kortingscoupons). Nieuwe C$D worden dan uitgegeven als betaling voor nieuwe diensten aan de gemeenschap. Dit beperkt de problemen die zich kunnen voordoen bij het bepalen van de hoeveelheid geld die moet worden uitgegeven, gegeven het feit dat ze na elk gebruik zichzelf vernietigen.

Voordelen van de benadering met dubbele munteenheid

Dit ontwerp stelt mensen die meer tijd dan geld hebben in staat om volledig aan de economie deel te nemen (net zoals bij Tijddollars). Het is ook zeer effectieve marketing, omdat het tot nieuw klantenverkeer en nieuwe trouwe klanten leidt zonder de klanten die met gewoon geld betalen te vervangen. Het is echt een win-win-situatie voor de hele gemeenschap, zoals we voor elk soort belanghebbende zullen laten zien.

- Voor deelnemende ondernemingen

Vanuit het standpunt van de deelnemende ondernemingen is er nog een belangrijk voordeel, boven degene die we al genoemd hebben: trouwe klanten en het imago dat de onderneming een goede 'pilaar van de gemeenschap' is. Ondernemingen krijgen klanten die ze zonder dit systeem niet gekregen zouden hebben en maken toch nog op elke transactie een financiële winst (omdat de geldcomponent altijd meer moet opleveren dan de marginale kosten plus belastingen).

Ten slotte vindt er ook nog een verbetering plaats van de buurten waar deze diensten worden geleverd, een verbetering die anders niet zou optreden en dat is goed voor het zakendoen in het algemeen.

- Voor non-profitorganisaties

Ook zij behoren in dit nieuwe spel tot de grote winnaars. Zij kunnen de activiteiten van hun vrijwilligers opvoeren. De bemoeienis van de gemeenschap bij de keuze en toewijzing van C$D leidt voor de actievere non-profitorganisaties ook tot grotere waardering.

- Voor leden-deelnemers

Leden die deelnemen hebben een gemakkelijker manier om hun twee levensstijlen te laten samenvloeien. Degenen die dat verkiezen kunnen hun baan en hun werk doen. Hun bijdrage in daden wordt meer gewaardeerd dan voorheen en de algemene verbetering van de kwaliteit van de gemeenschap is ook goed voor hen.

- Voor werklozen en economisch achtergestelden

Dit systeem stelt mensen in staat om tijd in geld te veranderen. Economisch achtergestelde mensen kunnen daardoor beter deelnemen aan het economisch leven, omdat juist zij het zijn die meer tijd dan besteedbaar geld hebben. Het geeft hen ook een tweede kans op deelname in de non-profit wereld, die anders niet zou bestaan. De discrete aard van het betalingssysteem (niemand behalve zijzelf en de winkelier hoeft te weten of zij in dollars of in C$D betalen) verzekert ook meer waardigheid dan voedselbonnen. Zij hebben dan ook geen last van de rompslomp van bureaucratische programma's.

- Voor de rest van de gemeenschap

Ook voor de mensen die aan geen onderdeel van dit systeem meedoen zijn er bij deze aanpak belangrijke voordelen. Als het Commonweal-programma niet zou bestaan zou een aantal activiteiten in de gemeenschap helemaal niet plaatsvinden of zouden die met belastinggeld gesubsidieerd moeten worden.

Wat het Commonweal-systeem biedt is het mobiliseren van anders ongebruikte middelen in de gemeenschap om problemen op te lossen die opgelost moeten worden. Het doet dit door, zonder belastingen, volledig gebruik te maken van het marktstelsel.
Vanaf 1998 wordt het Commonweal-systeem beproeft in de wijk Lyndale in Minneapolis. Naast de non-profitsector doen ook de 'Mall of the Americas' en andere gewone ondernemingen mee, inclusief de National City Bank die zorgt voor het boekhoudsysteem en voor dagafschriften in C$D.

Internetgeld voor virtuele gemeenschappen

Een van de meest intrigerende en bemoedigende aspecten van de ontwikkelingen van internet is de opkomst geweest van 'virtuele gemeenschappen', zo indringend beschreven in Howard Rheingolds *'Virtual Communities: Homesteading on the Electric Frontier.'*[99]
Gemeenschapszin is in onze samenleving zo'n schaars goed geworden dat de komst van een nieuwe manier om gemeenschapszin te creëeren inderdaad opmerkelijk is.

Virtuele gemeenschappen vs. een monopolie van nationale munteenheden op het net

Het proces waardoor dit wonder heeft plaatsgevonden wordt echter te vaak niet volledig begrepen. Zelfs enkele mensen die virtuele gemeenschappen gecreëerd hebben, zijn zich er niet altijd van bewust geweest dat het geheim van hun succes te maken heeft met het feit dat zij een geschenkeneconomie op het net geschapen hadden. 'Vandaag zal ik jou helpen, en op zekere dag zal iemand mij helpen als ík hulp nodig heb', was altijd het gemeenschappelijke patroon wanneer succesvolle virtuele gemeenschappen ontstonden. Dit is, kortom, nóg een toepassing van het principe dat aan gemeenschappen ten grondslag ligt, zoals beschreven aan

99 Rheingold, Howard: Virtual Communities: Homesteading on the Electric Frontier (New York: Harper Perennial, 1993). Zie ook Jones, Steve, ed.: Cybersociety (Thousand Oaks, C.A: Sage Publishers, 1995) en Jones, Steve, ed.: Virtual Culture Cybersociety (Thousand Oaks, C.A.: Sage Publishers, 1995).

het begin van dit hoofdstuk. Virtuele gemeenschappen zijn alleen 'gemeenschappen' doordat er sociale banden zijn ontsproten rond een 'geschenkeneconomie' van open informatie-uitwisseling. Ook het bedrijfsleven heeft kortgeleden het belang van dit fenomeen ontdekt.[100]

Men schijnt zich echter in het bedrijfsleven noch op het net erg bewust te zijn van het feit dat als er geen voorzorgsmaatregelen worden genomen, de spreekwoordelijke kip die de gouden eieren legt geslacht zal worden en dat virtuele gemeenschappen eenvoudigweg zullen verdwijnen, net zoals de meeste 'primitieve' gemeenschappen die werkten op basis van een 'geschenkeneconomie' verdwenen zijn. Op dezelfde manier als traditionele gemeenschappen onbewust geleden hebben van het concurrentiebevorderende proces dat in onze 'normale' nationale munteenheid is ingebakken, kunnen gemeenschappen op het net uiteengerukt worden als de nieuwe betalingssystemen die voor het internet zijn ontwikkeld exclusief vertrouwen op deze 'normale' munteenheden.
Naarmate het net de basis wordt voor een groeiend aantal ondernemingen zullen zij die het net waarderen als een gemeenschap, enige voorzorgsmaatregelen willen nemen om te voorkomen dat virtuele gemeenschappen hetzelfde lot ondergaan als alle geschenkeneconomieën die hen voorafgingen.

Het net: een ideale Yin-plaats voor economische symbiose

Toevallig is het zo dat enkele eigenschappen van het net het tot een ideale plaats kunnen maken waar munteenheden die gemeenschappen ondersteunen gelukkig kunnen bloeien naast de traditionele nationale munteenheden, waardoor een nieuwe symbiose tussen beide benaderingen kan ontstaan.
Omdat internet onbeperkte 'ruimte' geeft en natuurlijke en culturele grenzen overschrijdt, hoeft de elektronische markt niet beperkt te zijn tot één exclusieve munteenheid. Tussen virtuele gemeenschappen en plaatselijke gemeenschappen worden nieuwe synergie-effecten mogelijk, die de kwaliteit van het leven van de deelnemende internetburgers verbeteren.

100 Business Week (5 mei 1997, blz. 80).

Wenselijke eigenschappen van internetmunteenheden

Ik stel voor dat de volgende vijf eigenschappen wenselijk zijn voor munteenheden op het internet, opdat zij door virtuele gemeenschappen gebruikt kunnen worden:

- efficiënt en veilig in een elektronisch betaalsysteem;
- omwisselbaar in plaatselijke uitgaven (dat wil zeggen het antwoord op de sleutelvraag: hoe kan ik tegoeden die ik op het net gekregen heb, omzetten in voedsel en dagelijkse behoeftes?);
- niet-nationaal (een belangrijke eigenschap van het net is het afwezig zijn van nationale grenzen, terwijl nationale munteenheden specifiek ontworpen zijn om nationaal bewustzijn te bevorderen. Waarom zou een Nederlander een door een Indiase onderneming op het net aangeboden product moeten betalen in euro's, dollars of rupees?);
- zelfregulerend op het net zelf;
- ondersteunen van het scheppen van gemeenschappen.
- Géén van de munteenheden en betaalsystemen die nu op het net worden aangeboden voldoet aan al deze eisen. Meer specifiek: betaalsystemen die bestaande nationale munteenheden gebruiken voldoen duidelijk aan de eerste twee eigenschappen maar niet aan de andere.

Een oplossing: een clearinginstelling voor complementaire munteenheden op het net

Aan al deze eigenschappen wordt natuurlijk voldaan door complementaire munteenheden (vooral de Munteenheden voor Onderling Krediet), behalve dat zij op dit moment niet beschikbaar zijn voor handelstransacties op het net. De enige extra stap die nodig is om een internetmunteenheid te ontwikkelen die aan onze specificaties voldoet, is een automatische elektronische clearinginstelling te hebben voor zulke systemen van complementaire munteenheden: een clearinginstelling die op het net zelf actief is. Wat zo'n clearinginstelling voor complementaire munteenheden in de praktijk kan bereiken is dat bijvoorbeeld iemand in Manchester, Engeland, door een dienst op het internet te verlenen, tegoeden kan 'ver-

dienen' en die in zijn plaatselijke LETS-systeem kan inwisselen. Omgekeerd kunnen de tegoeden die in de plaatselijke economie van Manchester worden verdiend waardevoller worden door inwisselbaar te worden voor goederen en diensten op het internet. 'Denk wereldwijd, handel plaatselijk' zou met deze benadering enige extra pragmatische realiteit krijgen.

Nog een aantekening voor economen

Een traditionele economische stelling die in dit hoofdstuk over Munteenheden voor gemeenschappen in twijfel wordt getrokken, is de stelling: 'geld is waardeneutraal', dat wil zeggen dat geld slechts een passief ruilmiddel is dat geen invloed heeft op de transactie of op de gebruikers van een munteenheid. Volgens die aanname wordt een ruil door een munteenheid slechts gemakkelijker gemaakt maar is er geen andere invloed op de transactie. Daarentegen stel ik hier dat de karakteristieken van een munteenheid (bijvoorbeeld hoe die wordt uitgegeven, de gedachte schaarsheid en of er al dan niet rente wordt berekend) wel degelijk van invloed zijn op de aard van de ruil en uiteindelijk op de aard van de relatie tussen de mensen die die munteenheid gebruiken. Mijn argumenten vóór deze zienswijze komen niet uit de economische theorie, maar uit twee andere bewijsbronnen: empirische observatie en psychologische theorie.

Empirisch gezien stellen gebruikers van sommige soorten complementaire munteenheden dat zij een verschil ervaren; zij beweren zelfs dat zij juist vanwege dat verschil met twee munteenheden handelen. Enkele voorbeelden hiervan worden in hoofdstuk 5 en 6 gegeven.

De traditionele psychologische stelling die aan de studie van de economie ten grondslag ligt is die van een geheel rationele 'homo economicus', die teruggaat naar Adam Smith, een eeuw vóór de ontdekking van het onderbewustzijn door Freud en Jung.

Ik stel voor dat dit simplistische model moet worden aangevuld met een meer complete kaart van menselijke beweegredenen. Het empirische bewijs dat dit gerechtvaardigd is, omvat ook de 'irrationele' financiële manies (de cycli van 'boom and bust') waardoor onze moderne economische stelsels al enkele eeuwen regelmatig worden geplaagd, evenals historisch bewijs met betrekking tot de wijze waarop verschillende geldstelsels hebben bijgedragen aan het vormgeven aan waarden en relationele verhoudingen in andere samenlevingen. Overwegende het belang van zulk bewijs zal dit volledig in een ander werk worden gepresenteerd.

Merk wel op dat ik níét stel dat er geen nationale munteenheden op het net gebruikt zouden mogen worden, of dat munteenheden van een gemeenschap als hiervoor beschreven de nationale munteenheden zouden kunnen of moeten vervangen. Maar ik stel wel dat de tijd rijp is om ervoor te zorgen dat de gemeenschap niet wordt verpletterd door gebrek aan kennis over de macht van een munteenheid, opdat wij aan onze onderlinge relaties vorm kunnen geven.

Conclusies: munteenheden voor gemeenschappen

'Een echte gemeenschap is alomvattend, en haar grootste vijand is uitsluiting. Groepen die anderen uitsluiten vanwege religieuze, etnische of meer subtiele verschillen zijn geen gemeenschap.'

- Foundation for Community Encouragement

Eén wens waarop een grote meerderheid van de mensen zich kan verenigen, is de gemeenschap opnieuw op te bouwen. Alle hiervóór gegeven voorbeelden bevestigen dat het invoeren van complementaire munteenheden in belangrijke mate kan helpen bij het bereiken van dat doel. Ik stel niet dat zij een algemeen geneesmiddel zijn, maar zij hebben beslist bewezen dat zij onze mand met sociale gereedschappen verrijken, zodat wij het hoofd kunnen bieden aan de kwesties die door onze Hogedrukketel worden opgeroepen.

‘Als er een grote uitvinding wordt gedaan verschijnt die bijna altijd in een rommelige, onvolledige en verwarrende vorm…
Want voor elke speculatie die niet op het eerste gezicht te gek lijkt, is er geen hoop.’

- *Freeman Dyson*

‘Chaos is creativiteit op zoek naar vorm.’

- *John Welwood*

‘De toekomst is als alle andere dingen,
het is niet wat het placht te zijn.’

- *Charles Kettering*

Hoofdstuk 7. Enige praktische zaken

Het is niet voldoende een nieuwe munteenheid uit te vinden of zelfs ook in te voeren. Vanwege de centrale rol van het geld in onze samenlevingen moeten veel verschillende en machtige organisaties en mensen hun stem op dit gebied laten horen. Zolang de beweging voor een complementaire munteenheid marginaal bleef werd zij door de hogere machten, zoals belastingautoriteiten of centrale banken, grotendeels vergeten. Maar als dit proces tot het dagelijks leven gaat behoren, zoals wij hier aanbevelen, als wij complementaire munteenheden willen gebruiken als een systematisch hulpmiddel om de kwesties die door de Hogedrukketel worden opgeroepen aan te pakken, zou het onverstandig zijn geen nota te nemen van de meningen en bezwaren die deze organisaties te berde zullen brengen. Dit hoofdstuk zal deze zaken bespreken. Het zal ook enige elementen aangeven voor een Europese sociale politiek die gebruikmaakt van complementaire munteenheden en enkele pragmatische adviezen geven aan mensen die mogelijk geïnteresseerd zijn in het invoeren van hun eigen project voor een complementaire munteenheid.

Complementaire munteenheden, wettelijke aspecten en belastingen

Het korte antwoord op de verhouding tussen complementaire munteenheden en zowel de juridische stelsels als de belastingstelsels is, dat er geen onoverkoombare obstakels zijn. Enkele woorden om zo'n algemene bewering te ondersteunen zijn echter op hun plaats.

Zijn complementaire munteenheden wettig?

De meeste landen ter wereld hebben geen wetgeving die het voor iemand illegaal maakt om 'binnen een gemeenschap overeen te komen om iets als ruilmiddel te gebruiken'. Aan de andere kant hebben de meeste landen het monopolie van 'wettig betaalmiddel' toegewezen aan hun

banksector of aan de centrale bank. Vanuit een pragmatisch standpunt gezien betekent dit dat u iemand niet kunt dwingen een complementaire munt te accepteren als afbetaling van terechte schulden en dat u uw belastingen moet betalen met de nationale munteenheid.

Hoe zit het met de belastingen?

Een algemene belastingregel zegt dat het niet de gebruikte munteenheid is die bepaalt of een transactie belastbaar is, maar dat dit wordt bepaald door de aard van die transactie zelf.
Als een activiteit op professionele basis wordt verricht (een loodgieter die loodgieterswerk doet), zullen de meeste landen dat als een belastbare transactie beschouwen, onafhankelijk van de soort munteenheid die is gebruikt. En de munteenheid waarin de belastingen moeten worden betaald is het 'wettig betaalmiddel', dat wil zeggen de nationale munteenheid. Als daarentegen een transactie alleen bestaat uit het helpen van andere mensen zullen de meeste landen dat als niet-belast beschouwen. In de VS, dat over de hele wereld als het moeilijkste belastingland wordt beschouwd, is een belangrijk precedent geschapen. In verband met het overwegend sociale doel zijn alle transacties in Tijddollars nu officieel vrijgesteld van belastingen.

Complementaire munteenheden, centrale banken en inflatiedruk

Zowel centrale banken als de meeste mensen die zich bezighouden met het invoeren van complementaire munteenheden hebben vaak de neiging gehad elkaar te negeren. De eersten beschouwden complementaire munteenheden als 'beneden hun waardigheid', vanwege de bescheiden status en schaal. Wat betreft de tweede groep: slechts weinig activisten in gemeenschappen lijken zich volledig bewust van de precieze rol en macht van centrale banken.
Enkelen van de knapste en meest op dienstverlening aan de samenleving gerichte beroepsbeoefenaren die ik ooit ontmoet heb, werkten bij centrale banken. Zij hebben echter de macht en de historisch bepaalde

achtergrond om zaken die zo onorthodox zijn als een complementaire munteenheid onderuit te halen, zodra te veel mensen dat idee aardig beginnen te vinden. Deze keer is er echter een sterk argument om niet aan zo'n reactie toe te geven. Er zijn nu argumenten die bewijzen dat centrale banken er in feite belang bij hebben goed ontworpen complementaire munteenheden toe te staan en in bepaalde omstandigheden zelfs te steunen.

De reactie van centrale banken op complementaire munteenheden

Historisch gezien hebben centrale banken op drie verschillende manieren op lokale munteenheden gereageerd:

- Meestal - zolang ze een marginaal verschijnsel bleven, en ook nu nog - hebben zij ze gewoon genegeerd.
- Als ze ooit om een of andere reden 'te succesvol' werden, werden ze onderdrukt, zo nodig met wettelijke middelen (dit gebeurde in de jaren dertig in Oostenrijk, Duitsland en de VS, zoals we gezien hebben in hoofdstuk 5).
- Voor de eerste keer is nu een centrale bank - die van Nieuw-Zeeland - precies de andere kant opgegaan door lokale munteenheden niet alleen toe te staan, maar hen te zien als een middel ter vermindering van werkloosheid terwijl tegelijk de inflatie in de nationale munteenheid strak in de hand wordt gehouden. De redenen voor deze belangrijke uitzondering zullen mijn stelling verklaren dat centrale banken, zelfs vanuit hun eigen standpunt, nu zelfs belang hebben bij het accepteren van goed ontworpen complementaire munteenheden.

Op het ogenblik hebben de meeste centrale banken het fenomeen wellicht nog niet eens opgemerkt - de huidige ontwikkelingen liggen nog steeds beneden het radarbeeld van het officiële stelsel. Maar dat is slechts een kwestie van tijd. Als het Informatietijdperk tot meer structurele werkloosheid leidt en, daardoor, tot meer vraag naar complementaire munteenheden, en omdat nieuwe technologieën weldra de middelen om

De Europese Centrale Bank en 'elektronisch geld'

Tussen de prioriteiten van de banksector en die van de rest van de samenleving wordt op dit moment een kritieke slag geleverd rond de bedrieglijk 'technische' kwestie van een door het Europese Parlement uitgegeven richtlijn met betrekking tot e-geld, die reeds in 2001 moet zijn ingevoerd. De banksector probeert, begrijpelijk genoeg, met alle middelen haar traditionele monopolie voor het uitgeven van munteenheden te beschermen, een monopolie dat wordt bedreigd door nieuwe technologieën voor e-geld. De nieuwe Europese Centrale Bank (ECB) is daarom op dit gebied erg krachtig aan het lobbyen geslagen.

De positie van de ECB is duidelijk gemaakt door prof. Issing, lid van het Uitvoerend Orgaan van de ECB: 'De ECB acht het essentieel dat de volgende minimumvereisten [over het uitgeven van e-geld] worden vervuld:

- degenen die elektronisch geld uitgeven moeten onderworpen zijn aan wijs toezicht;
- centrale banken moeten de mogelijkheid hebben vereisten voor reserves op te leggen aan allen die elektronisch geld uitgeven;
- degenen die elektronisch geld uitgeven moeten wettelijk worden verplicht om, op verzoek van de houders daarvan, elektronisch geld tegen de nominale waarde om te ruilen tegen geld van de centrale bank.'[101]

Deze laatste eigenschap - die erg onschuldig klinkt - wordt in het jaarverslag van de ECB als volgt technisch gerechtvaardigd: 'De vereiste van inwisselbaarheid is,

die complementaire munteenheden te implementeren zullen doen toenemen, moet een explosie van complementaire munteenheden verwacht worden (zie kader).

Vanuit het standpunt van een centrale bank is hun belangrijkste zorg, de verhouding tussen complementaire munteenheden en inflatie. Als het gebruiken van complementaire munteenheden op grote schaal leidt tot inflatie, zullen zij terecht zulke ontwikkelingen blokkeren. Maar als complementaire munteenheden geen inflatie veroorzaken, zouden centrale banken geen blokkades moeten invoeren. Mijn stelling is dat goed-

101 Issing, Otmar, tijdens de Annual Hayek Memorial Lecture, georganiseerd door het Institute of Economic Affairs, Londen, 27 mei 1999.

onder andere, nodig (...) om de prijsstabiliteit te behouden door elke onbeperkte uitgifte van elektronisch geld te vermijden en de beheersbaarheid van de liquiditeitsvoorwaarden en van de kortetermijnrentevoet als vastgesteld door de ECB veilig te stellen.'[102] Deze eigenschap was echter ook het meest effectieve middel dat door de Duitse centrale bank van Hjalmar Schacht in de jaren dertig werd gebruikt om elke vorm van 'noodgeld' te elimineren, of deze nu potentiële inflatoire gevolgen had of niet (zie hoofdstuk 5). Omdat dit van elke uitgever van een munteenheid eist dat er voor 100% bankschuldgeld beschikbaar is om de uitgifte te dekken, verhindert dit de facto ieder ander dan banken om zo'n activiteit te ondernemen. Als de lobby van de banken erin slaagt dat deze eigenschap in de Europese wetgeving wordt opgenomen, zou het haar monopolistische voordeel bevestigen voor elk soort e-geld dat in deze definitie is opgenomen. Dit kan er potentieel toe leiden dat het concurrentievermogen van de Europese zakenwereld in de cybereconomie serieus wordt belemmerd en - evenals in de jaren dertig - elke poging tot het oplossen van Europa's problemen met behulp van strategieën voor complementaire munteenheden om zeep helpen. Ik onderschrijf volledig de noodzaak van de ECB om de inflatie van de euro te kunnen beheersen, en daarom moet in elke Europese wetgeving met betrekking tot e-geld kritisch onderscheid gemaakt worden tussen elektronische munteenheden die direct kunnen bijdragen aan inflatoire druk op de euro en zij die zulks niet doen, zoals systemen van wederzijdse tegoeden - zoals in de hoofdtekst wordt uitgelegd.

ontworpen complementaire munteenheden niet leiden tot inflatie en zelfs gebruikt kunnen worden om inflatoire druk op de nationale munteenheid te verminderen.

Een goed beginpunt voor de verhouding tussen gelduitgifte en inflatie wordt gevormd door de samenvatting van Robert Lucas in zijn recente Nobel Lecture: 'De voorspelling dat prijzen proportioneel reageren op veranderingen in geld op de lange termijn, reeds in 1752 afgeleid door Hume (en sindsdien door veel andere theoretici, langs vele andere wegen), heeft ruime - ik wil zelfs zeggen beslissende - bevestiging gevonden in gegevens uit vele tijden en plaatsen.'[103]

---

102 European Central Bank Report, 1998, blz. 106.

103 Lucas, Robert E. jr.: 'Nobel Lecture: Monetary Neutrality', Journal of Political Economy, vol. 104 - 4, 1996.

Maar al deze uitstekende werken zijn steeds gebaseerd geweest op de stilzwijgende aanname dat er slechts één enkele munteenheid in een land is. Binnen dat denkraam zal bijvoorbeeld de komst van een tweede munteenheid gezien kunnen worden als een gewone plaatselijke toename van de geldhoeveelheid. Alle economen zullen onmiddellijk begrijpen waarom zo'n proces leidt tot toename van werkgelegenheid, maar zij zullen ook (ten onrechte) concluderen dat complementaire munteenheden automatisch zullen leiden tot inflatoire druk op de economie als geheel.

Deze redenering zou slechts dán juist zijn als de complementaire munteenheden allemaal fiat-munteenheden waren, zoals de dollar, de euro en elke andere huidige nationale munteenheid. Er is inderdaad een soort complementaire munteenheid (de Ithaca-uren uit hoofdstuk 6) die zo'n fiat-munteenheid is en die dat risico in zich heeft als zij wijdverbreide toepassing vindt. Maar we zullen zien dat andere ontwerpen, waaronder alle systemen van wederzijdse tegoeden, niet leiden tot inflatoire druk.

In plaats van dit punt vanuit de theorie te beargumenteren kunnen we kijken naar drie praktische voorbeelden, die in complexiteit toenemen.

In het geval van een eenvoudige barterruil, waar geheel geen munteenheid in gemoeid is, is het enige effect van zo'n ruil, wie eigenaar is van wat. Barterruil leidt niet tot inflatoire druk omdat de hoeveelheden goederen en geld in circulatie even groot blijven.

In het geval van systemen van wederzijdse tegoeden (bijvoorbeeld LETS, Tijddollars), is de situatie in sommige gevallen gelijk aan barter, omdat er voor elk nieuw krediet een gelijke hoeveelheid debetgeld binnen dezelfde gemeenschap van consumenten wordt geschapen. De nettohoeveelheid geld in omloop blijft daardoor gelijk, precies zoals in het geval van een echte barter. Vanuit een monetair standpunt maken systemen van wederzijdse tegoeden multilaterale barter op eenvoudige wijze mogelijk en hebben ze hetzelfde effect als wanneer een groep mensen zich bezighoudt met een driehoeksruil of multilaterale barter.

Dat wil niet zeggen dat het probleem van inflatie door dit proces wordt opgelost. Maar we hebben in ieder geval aangetoond dat de normale monetaire vergelijkingen ons misleiden wanneer het gaat om complementaire munteenheden in plaats van één nationale munteenheid. Dit is duidelijk heel iets anders.

Men zou zelfs kunnen beargumenteren dat het mogelijk zal zijn om inflatoire risico's te verminderen wanneer in een economie goed ontworpen munteenheden voor gemeenschappen worden aangemoedigd. Dat dit niet alleen maar theorie is wordt aangetoond door het geval van Nieuw-Zeeland. Men zou verwachten dat centrale bankiers achterdochtig reageren als er complementaire munteenheden gaan verschijnen. De gouverneur van de centrale bank van Nieuw-Zeeland heeft een ongebruikelijk contract met de regering. Het contract stelt dat de gouverneur automatisch zijn baan zal verliezen als de inflatievoet van de nationale munteenheid hoger wordt dan 2,5% per jaar. Deze bepaling is een van de vele originele initiatieven die ontstonden toen Nieuw-Zeeland een decennium geleden besloot zijn sociale en institutionele stelsels te moderniseren.

Dit contract heeft het voordeel dat het de gedachten van de gouverneur concentreert op het belangrijkste doel van zijn baan: de inflatie onder controle houden. De centrale bank van Nieuw-Zeeland ontdekte plotseling dat complementaire munteenheden nuttig zijn om haar doel van inflatiebeheersing te bereiken. Als mensen in gebieden met de hoogste werkloosheid een complementaire munteenheid invoeren om hun problemen te verzachten, zou de politieke druk om de rentevoet te verlagen en mogelijk inflatie aan te wakkeren ook verminderd kunnen worden. Plotseling was de eerste centrale bankier geboren die voorstander is van een complementaire munteenheid… Centrale banken, wier voornaamste doel veeleer is de inflatie onder controle te houden dan, uit principe of op grond van een monetair dogma, een monopolie voor het uitgeven van de munteenheid te beschermen, zouden een voorbeeld kunnen nemen aan de centrale bank van Nieuw-Zeeland.

Waarom Nieuw Zeeland gelijk heeft

Er zijn verschillende belangrijke redenen om te stellen dat de Nieuw-Zeelanders op het juiste spoor zitten. Enkele van die redenen zijn nieuw: zij weerspiegelen een veranderde politieke en technologische omgeving.

De kwestie van geografische schaal voor monetaire politiek

Laten we even aannemen dat gouverneur Greenspan van de Federal Reserve verantwoordelijk wordt voor het economisch welzijn van de armste gebieden in Washington D.C. in plaats van voor het welzijn van het gehele land. Zou hij een andere monetaire politiek volgen dan hij nu doet?

Dat doet hij absoluut, en terecht.

Als een centrale bank beslissingen moet nemen over de geldhoeveelheid is één van haar voornaamste problemen dat zij naar de economische situatie van het hele land moet kijken. Welke complementaire munteenheden stellen ons, vanuit dit gezichtspunt, in staat het ruilmiddel af te stemmen op de plaatselijke behoeftes? Het is hierom dat de regeringen van Australië en Nieuw-Zeeland zich in hun land bezighouden met het scheppen van complementaire munteenheden in de gebieden met de ergste werkloosheid. Het is ook de reden waarom de invoering van de euro een extra prikkel geeft om plaatselijke munteenheden te bevorderen.

Werkloosheid in het Informatie Tijdperk

In de afgelopen halve eeuw is monetaire politiek één van de voornaamste middelen geweest om de effecten van de bekende kortetermijncyclus tegen te gaan.
Maar als de kwesties van de huidige werkloosheid het gevolg zijn van een structurele aanpassing aan de nieuwe productietechnologieën van het Informatietijdperk, dan ontstaat er een heel ander geval. Centrale banken hebben er belang bij om te experimenteren met nieuwe manieren om dit

probleem op te lossen. Het is duidelijk dat Nieuw-Zeeland besloten heeft dat te doen en het koos het juiste middel om dat te doen. Historisch bezien zijn complementaire munteenheden het enige middel dat bewezen heeft te werken op het moment dat de situatie op haar slechtst was, zoals in de jaren dertig. Tegenwoordig, met de nieuwe informatietechnologieën en met wat we al weten over de manier waarop complementaire munteenheden werken, kunnen we zo'n experiment veiliger laten verlopen dan ooit tevoren.

Terug naar de toekomst van particulier geld?

De geschiedenis toont aan dat het voor centrale banken gemakkelijk is complementaire munteenheden tegen te gaan. Maar te proberen op deze manier het geldmonopolie te beschermen, lijkt op het doden van een klein vosje om de kippen te beschermen, terwijl een hongerige groep leeuwen rustig mag blijven rondlopen.
Kijk eens naar de volgende opmerkingen in The Washington Post:

Een van de meest intrigerende financiële fenomenen van dit decennium zal in feite de onverbiddelijke toename zijn van het belang van 'particulier geld', dat wordt uitgegeven door ondernemingen om hun klanten in hun 'economisch systeem' gevangen te houden. Ooit werd de uitgifte van dit soort particulier geld - of certificaten - geassocieerd met spoorwegstadjes, de gewapende macht en de Grote Depressie. Tegenwoordig moeten we deze schaduwmunteenheden zien als het 'geld van de elite'…

De kwestie is niet meer dat programma's voor individuele of regelmatige klanten merkentrouw moeten kopen - het is de geleidelijke fusie van deze programma's om een nieuw soort economie van consumentenkrediet op te bouwen. Het is slechts een kwestie van tijd voor er een nieuwe generatie 'centrale bankiers' opstaat om de kwesties van ruilvoeten te coördineren. Houders van creditcards van Citicorp kunnen Frequent Flyer Miles van American Airlines of kortingen op hotelprijzen of autoverhuur 'kopen'. Bepaalde kaarthouders van American Express kunnen 'deelnemersmijlen' kopen bij andere Frequent Flyer-programma's of via de

Connect-Plus-programma's telefoontijd kopen bij MCI of Sprint. Ondernemingscertificaten - Frequent Flyer-punten en Frequent Traveler-tegoeden - worden steeds meer met elkaar omwisselbaar. Dit is een bedrijfstak die nu miljarden waard is - en die blijft groeien. 'In de gedachten van de klant kan het net zo goed geld zijn,' zegt Alfred J. Kelly jr., onderdirecteur voor Frequent Traveler-marketing bij American Express Travel Related Services. 'Het is buiten kijf dat u steeds meer *partnerships* tussen organisaties zult zien, omdat zij proberen toegevoegde waarde aan hun klanten te verschaffen. We proberen programma's voor specifieke segmenten te maken, die niet alleen waarde voor onze klanten opleveren maar ook loyaliteit tussen ons en onze partners stimuleren.'
Als klanten van American Express 'convertibiliteit' wensen tussen tegoeden van Membership Miles en Connect-Plus, dan is dat iets waartoe de 'centrale bank' van Amex bereid zou kunnen zijn dat te regelen, zo merkte Kelly bijvoorbeeld op. Plotseling beginnen tegoeden bij Amex als ruilmiddel te concurreren met dollars om zowel reizen als communicatie te kopen. Particuliere munteenheden zijn niet alleen in opkomst omdat ondernemingen ze bevorderen, maar omdat ze iets zijn wat de klant wil. Als de roebel convertibel kan zijn, waarom dan niet de Frequent Flyer Miles van American Airlines?

Naarmate ingewikkelde informatietechnologie zal doorsijpelen in de economie, zal de bekwaamheid om particuliere munteenheden te laten groeien en te beheersen toenemen. Het wordt zowel goedkoop als gemakkelijk om individuele aankopen en tegoeden in de gaten te houden. 'Net zoals mensen hun creditcard proberen te beheren, zo zullen ze ook spoedig hun "tegoeden" beheren om om te kunnen gaan met verschillende schaduwmunteenheden.'[104]
Wat kan een centrale bank doen aan zo'n particulier ondernemingscertificaat of aan de munteenheden die op het net gebruikt gaan worden - zoals de reeds nu beschikbare munteenheid NetMarket Cash van Cendant?

---

104 Schrage, Michael: 'Frequent Purchaser Programms Emerging as the Currency of the 90's', The Washington Post, vrijdag 10 juli 1992.

Moeten we niet erkennen dat het Informatietijdperk al tot een veel fundamentelere vraag heeft geleid, over de manier waarop nationale munteenheden hun rol in de toekomst zullen spelen? Het gevaar bestaat dat centrale banken blootstaan aan de verleiding om datgene wat zij aankunnen, weg te drukken (dat wil zeggen de kleinschalige en politiek onbeschermde complementaire munteenheden) in plaats van de grote veranderingen aan te grijpen die politiek beter beschermd zijn (dat wil zeggen de munteenheden van ondernemingen).

Een oproep

De grootste bedreiging voor het experimenteren met en het succesvol oplossen van de kwesties die door de Hogedrukketel ter tafel werden gebracht, door het creatief gebruiken van munteenheden die tot meer werk en/of gemeenschapszin leiden, is dat hun voortdurende groei door centrale banken zal worden uitgelegd als een gevaarlijk en besmettelijk verschijnsel.

Centrale banken hebben de macht deze complementaire munteenheden de nek om te draaien en/of kunnen de wettelijke steun krijgen om die macht uit te oefenen. Een van mijn redenen om dit boek te schrijven was centrale banken duidelijk te maken dat zij in dit speciale geval niet hun eerste technische instincten moeten volgen. Er staat hier meer op het spel dan het technische oog kan zien. Dit is een tijd waarin de publieke dienstverlening ons kan vragen om nog eens na te denken over 'business as usual'. Een andere reden is de academische wereld te vragen om te beginnen met het evalueren van de gevolgen van meerdere of, vooral, complementaire munteenheden. Dit is nog enigszins maagdelijk terrein en we moeten veel meer weten over hoe meervoudige systemen van munteenheden (of dat nu een plaatselijke munteenheid of ondernemingscertificaten betreft) onze economische processen zullen beïnvloeden. Eén deel van de complexiteit is, dat elke munteenheid een allocatiesysteem op de markt in haar eigen werkingssfeer doet ontstaan en dat zij alle daarenboven op dezelfde marktplek interactief zijn.

Meervoudige nationale munteenheden waren dat daarentegen niet. Elk land had zijn eigen geprivilegieerde marktgebied waar zijn nationale munteenheid alleenheerser was. De klassieke studies die zijn gedaan naar meervoudige munteenheden in hetzelfde land, zoals de Wet van Gresham,[1] vooronderstellen dat een van de munteenheden 'goed' is en de andere 'slecht', maar wat gebeurt er als ze allebei 'goed' zijn binnen overlappende marktsegmenten? Dit is een van de vele gebieden waarop vandaag 'een alarmerende toename is geweest van zaken waar we niets van af weten'.

Wat op het spel staat is zeer aanzienlijk. Als de coöperatieve economie verpletterd wordt - zoals in het verleden herhaaldelijk is gebeurd - zullen we veroordeeld zijn tot het kiezen uit twee betrekkelijk onaangename mogelijke toekomsten: *Hel op Aarde* of *het Corporate Millennium*. Als echter sociale experimenten met complementaire munteenheden worden toegestaan, ben ik van mening dat we al een heel eind op weg zijn naar Duurzame Voldoening.

Elementen voor een Europese sociale politiek voor het Informatietijdperk

Van alle gebieden in de ontwikkelde wereld is Europa het gebied met de grootste reden om op grote schaal op sociaal terrein te innoveren. Het sociale vangnet van het industriële tijdperk, waarmee Europa in het verleden pionierde, zal nu onder ongekende druk komen te staan.

Er komen drie sterke krachten samen die ervoor zorgen dat werkloosheid een van de belangrijkste kwesties is waaraan Europa in de volgende decennia het hoofd moet bieden:

[1.] Wet van Gresham: 'bad money drives out good money': als er twee soorten geld in omloop zijn met dezelfde nominale maar verschillende intrinsieke waarde, zal het geld met de hogere intrinsieke waarde ('good money') opgepot worden en te zijner tijd uit de circulatie worden verdreven door het geld met de lagere intrinsieke waarde ('bad money'). Naar sir Thomas Gresham (1519?-1579), Engels financier en kanselier van koningin Elizabeth, maar reeds in 405 v.C. beschreven door Aristophanes in 'De Kikvorsen'. *(Vert.)*

- Een trend op de lange termijn, in de afgelopen twee decennia reeds zichtbaar, die erop wijst dat er steeds minder menskracht nodig is om de wereldwijde productievereisten te realiseren.
- De komst van de cybereconomie zal dit proces doen uitbreiden naar de bedrijfstakken van distributie en detailhandel en een deel van de dienstenindustrie.
- De invoering van de euro zal de traditioneel beschikbare mogelijkheden om werkloosheid te matigen, verminderen.

Wat er ook van het vroegere vangnet gered kan worden, het is belangrijk om te begrijpen dat er een nieuwe manier van denken nodig is, of Europa nu wel of niet de cybereconomie omarmt. De kwestie van Europese werkloosheid bestaat zelfs nu al, vóór internet een factor werd. De opkomst van de cybereconomie maakt het aanpakken van deze kwestie alleen maar veel moeilijker.
De ontwikkeling van een Europese sociale politiek voor het Informatietijdperk valt buiten het bereik van dit boek. Een belangrijke component daarvan echter - het op creatieve wijze gebruikmaken van een systeem van complementaire munteenheden - is hier relevant. In feite zijn zulke systemen al spontaan aan de basis van de samenleving in elk Europees land verschenen. De invoering van de euro geeft een extra sterke prikkel om nu die richting in te slaan.

De invoering van de euro

Het Verdrag van de Europese Unie, dat op 7 maart 1992 in Maastricht werd ondertekend (het 'Verdrag van Maastricht'), roept de leden van de Europese Unie op om, tegen het einde van de eeuw, in drie stappen een economische en monetaire unie (EMU) te vormen. De als enige te gebruiken nieuwe munteenheid - de euro - wordt beheerd door één monetaire politiek, die wordt vastgesteld door de Europese Centrale Bank (ECB). Een belangrijke stap in dit proces werd bereikt op 1 januari 1999, toen elf landen officieel begonnen de euro als hun munteenheid te gebruiken. Het EMU-project is zowel ambitieus als verstrekkend. In de monetaire geschiedenis is nog nimmer iets op deze schaal geprobeerd.

- Het dilemma van de euro

Hoewel er belangrijke positieve redenen bestonden om de euro nu in te voeren, is er ook een significante negatieve reden om dat op dit moment te doen: de invoering valt samen met een hoog niveau van werkloosheid (als beschreven in hoofdstuk 5). Zulke niveaus van werkloosheid zijn sinds het Verdrag van Rome, dat in 1958 tot de Europese Economische Gemeenschap leidde, niet voorgekomen. Voor verschillende landen is het huidige niveau zelfs het hoogste sinds de Grote Depressie van de jaren dertig.
Bovendien is er groeiende overeenstemming dat deze werkloosheidssituatie niet kan worden opgelost door economische groei. Een Europees witboek concludeert dat volledige werkgelegenheid niet langer vanzelfsprekend de automatische uitkomst zal zijn van een economische politiek die tot groei leidt.[105] Een Frans onderzoek heeft aangetoond dat zelfs de naoorlogse groeivoeten van 5% resulteerden in een jaarlijkse toename van werkgelegenheid van slechts 0,2% en dat deze trend van groei zonder toename van werkgelegenheid met verloop van tijd sterker wordt.[106] De invoering van de euro zal de bewegingsruimte van de deelnemende landen om hun werkloosheidniveaus te verlagen verminderen, op drie manieren die elkaar op een zeker punt zullen treffen:

- Elke regering die aan de EMU deelneemt geeft de macht over de controle op de hoeveelheid euro's in omloop aan de Europese Centrale Bank. De ECB zal per definitie minder rekening houden met de eisen van de werkloosheidssituatie in een enkel land.
- Het Verdrag van Maastricht geeft de ECB volledige onafhankelijkheid van elke druk die regeringen uitoefenen en geeft als enig mandaat het verzekeren van prijsstabiliteit. Volledige werkgelegenheid is uitdrukkelijk niet een van de officiële prioriteiten.
- Het enig andere traditioneel beschikbare middel - het fiscale middel - is ten slotte ook aan strenge beperkingen onderhevig. De maximale limiet van 3% overheidstekort wordt verondersteld permanent te

105 Europese Commissie: Green Paper on Social Policy, Brussel, 1993.
106 Boisonnat, F.: 'Combating unemployment, restructuring work', International Labor Review, vol. 135, nr. 1, 1996.

zijn en de meeste regeringen aanvaarden de euro op het moment dat hun uitgaven op of dicht bij die dwangbuisachtige limiet zijn. In de praktijk betekent dit opnieuw dat er weinig bewegingsruimte is om de werkloosheid via fiscale middelen te verminderen. Als de beperkingen van de fiscale politiek worden verzacht, zal de politiek van de ECB zelfs nog strenger worden. 'Het combineren van budgettaire toegevendheid met een resolute ECB zal de nieuwe munteenheid verder versterken. Er is een goede vergelijking met de Federal Reserve, die in het begin van de jaren tachtig en ondanks Reagans enorme budgettaire tekorten een torenhoge dollar te zien gaf, of met de Bundesbank die in het begin van de jaren negentig een sterke Duitse mark liet zien ondanks de grote tekorten die veroorzaakt werden door de Duitse eenwording. De ECB zal de Fed en de Bundesbank waarschijnlijk overtreffen.'[107]

Samenvattend kunnen we zeggen dat er in dit nieuwe decennium een ongekende samenloop van omstandigheden plaatsvindt. De verschuiving naar het Informatietijdperk en de door het Verdrag van Maastricht opgelegde budgettaire remmingen zijn op dit moment onvermijdbaar en daar zijn krachtige en valide argumenten voor.
Per slot van rekening wijst alles erop dat de invoering van de euro onder zulke omstandigheden erop neerkomt dat de Europese regeringen zullen moeten leren leven met onhoudbaar hoge niveaus van werkloosheid, zonder dat ze een van de traditionele middelen hebben om daar iets aan te kunnen doen.

- *Sociale en politieke gevolgen*

Zelfs vóór de invoering van de euro was de sociaal-politieke temperatuur in veel Europese landen onaangenaam hoog. Als de werksituatie niet wonderbaarlijk verbetert moet men verwachten dat de spanning nog verder zal stijgen, slechts ten gunste van de meer extreme en nationalistische politieke partijen.

---

107 Bergsten, Fred: 'The Dollar and the Euro', Foreign Affairs (juli/augustus 1997), blz. 86.

We kunnen ook verwachten dat de Europese Unie de schuld zal krijgen van de groeiende werkloosheidssituatie en - als de Europese Centrale Bank zich verplicht voelt om de hiervoor beschreven politiek te volgen - die schuld zou gedeeltelijk terecht zijn.

Wat op het spel staat varieert van toenemende sociale onrust en politiek extremisme tot aan verlies van legitimiteit van het Europese project.

- De noodzaak van een permanente oplossing voor regionale verschillen

Sommige mensen hebben op theoretische gronden beargumenteerd dat het invoeren van één Europese munteenheid ertoe zal leiden dat de omstandigheden voor het bedrijfsleven - en in het bijzonder voor de economische cyclus - in Europa langzaam gelijk zullen worden. Daardoor, zegt men, zullen de negatieve effecten van het invoeren van de euro slechts tijdelijk zijn.

Onderzoeken door de Federal Reserve, gebaseerd op feitelijke gegevens, tonen echter aan dat het tegenovergestelde waar zal zijn. Uit deze onderzoeken bleek dat subnationale economieën in de Verenigde Staten nog steeds, na eeuwen met één munteenheid, met verschillende snelheid op dezelfde input reageren. Zij tonen ook aan waarom verschillende Europese regio's altijd verschillend zullen reageren op dezelfde gemeenschappelijke monetaire politiek.[108] In de praktijk betekent dit dat op dit moment de noodzaak om een structurele, permanente strategie te vinden voor de problemen die zullen voortkomen uit regionale verschillen in werkloosheid en uit de voortdurende verschillen in economische cycli in verschillende Europese regio's, nog niet algemeen erkend wordt. Hoe langer we deze noodzaak blijven ontkennen, des te groter de politieke terugslag waarschijnlijk zal worden.

---

108 Carlino, Gerald en Defina, Robert: 'Monetary Policy and the US States and Regions: Some Implications for European Monetary Union', Federal Reserve of Philadelphia Working Paper No. 98-17 (1998).

Een voorstel

Parallel aan de invoering van de euro zou het erg nuttig zijn een formele rol voor complementaire munteenheden in een nieuwe Europese sociale politiek voor het Informatietijdperk op te nemen. Zo'n aanpak kan zonder kosten voor Europese regeringen worden gerealiseerd, door gewoon de administratieve barrières voor het scheppen en gebruiken van zulke munteenheden weg te nemen.
Er zijn drie verschillende niveaus waarlangs zo'n politiek kan worden ingevoerd.

- Passieve tolerantie

Een politiek van passieve tolerantie jegens complementaire munteenheden is eigenlijk wat tot nu toe in de meeste Europese landen heeft plaatsgevonden. Het voortzetten van zo'n politiek van passieve tolerantie betekent alleen maar het vermijden van het invoeren van nieuwe of additionele administratieve belemmeringen. Vanuit een belastingstandpunt wordt elk inkomen dat verkregen wordt in complementaire munteenheden behandeld als ware het inkomen in nationale munteenheid en de belastingen dienen in 'wettig betaalmiddel' te worden voldaan, dat wil zeggen in de nationale munteenheid. En vanuit het gezichtspunt van werkloosheidsuitkeringen: een werkloze die geld begint te verdienen in complementaire munteenheid zou zijn werkloosheidsuitkering kunnen verliezen als zulk inkomen in nationale munteenheid werd uitbetaald.

- Matig ondersteunend

Dit is het niveau van steun dat de regering van Nieuw-Zeeland en meer dan dertig staten in de VS aan complementaire munteenheden hebben gegeven (in het geval van Nieuw-Zeeland aan LETS-achtige 'groene dollar'-systemen, in de VS aan Tijddollar-systemen). In het Verenigd Koninkrijk lijkt de regering van Tony Blair ook deze kant op te gaan.
Zowel in de VS als in Nieuw-Zeeland zijn lokale overheden direct gemoeid geweest in het financieren van een aantal beginnende projecten

in systemen van complementaire munteenheden. De belangrijkste rechtvaardiging hiervoor is dat voor een bepaald bedrag aan sociale steun dat de eindgebruiker krijgt, het opzetten van een systeem van complementaire munteenheid slechts een fractie kost van de meer traditionele steun aan werklozen. Systemen van complementaire munteenheden verschaffen aan mensen een mechanisme om zichzelf op permanente basis te helpen, zonder permanente kosten voor de belastingbetalers.

In Nieuw-Zeeland, Australië en verschillende staten in Amerika betalen overheidsinstellingen boekhouders en bevorderaars van Tijddollar-systemen die daaraan een volledige baan hebben. In Groot-Brittannië hebben sommige plaatselijke overheden hetzelfde gedaan. De salarissen van deze mensen zijn gerechtvaardigd gebleken omdat complementaire munteenheden - respectievelijk 'groene dollars' en Tijddollars - bewezen hebben een effectieve aanvulling te zijn op sociale programma's, die zonder hen mislukt zouden zijn. Het is keer op keer bewezen dat bijvoorbeeld misdaad niet verminderd kan worden door alleen maar meer politie, of dat falende opleiding niet kan worden verbeterd door daaraan meer geld uit te geven. Niets kan een gemeenschap vervangen waar mensen aandacht voor elkaar hebben, of waar oudere kinderen mentor zijn voor jongere kinderen. En complementaire munteenheden zijn in staat geweest gemeenschapszin en sociaal kapitaal op te bouwen, op een manier waarop een nationale munteenheid eenvoudig faalt.

De VS gingen nog een stap verder, door de IRS te laten beslissen dat inkomen uit Tijddollars automatisch vrijgesteld is van belasting.

- *Sterk ondersteunend*

Waar het hier om gaat is het verstrekken van systematische financiering voor initiatieven voor complementaire munteenheden die betere sociale resultaten geven tegen lagere kosten voor de overheid. Dit zou inhouden het financieren van de start van een systeem van complementaire munteenheid alsmede alle andere zaken die genoemd zijn bij de politiek van matige ondersteuning.

De Japanners gaan nog verder met hun systeem van gezondheidszorg en met regionale ontwikkelingen die gebaseerd zijn op projecten met 'eco-geld'. De Japanse regering zorgt voor volledige financiering van activiteiten die met eco-geld plaatsvinden en overweegt de kosten van de boekhouding en clearingsystemen van de tijdrekeningen in de gezondheidszorg voor haar rekening te nemen. Zij vindt dit terecht, omdat het de noodzaak van het financieren van de traditionele gezondheidszorg in yen vermindert en bovendien tot betere dienstverlening leidt.

Naast automatische belastingvrijstelling voor inkomens in een complementaire munteenheid (zoals het geval is in de VS voor Tijddollars), zou de meest productieve belastingprikkel díé prikkel zijn die ertoe leidt dat zelfstandigen en ondernemingen een complementaire munteenheid accepteren. Zo'n prikkel zou de kwaliteit en verscheidenheid van goederen en diensten die in complementaire munteenheden beschikbaar komen ten goede komen. Omdat de meeste systemen van complementaire munt-

Duurzaamheid en de keuze van een munteenheid voor het betalen van belasting

Plaatselijke overheden die positief staan tegenover het bevorderen van plaatselijke duurzaamheid, in welke vorm dan ook, vergeten vaak dat het meest effectieve gereedschap om plaatselijke duurzaamheid te vernietigen, het invoeren van een nationale munteenheid is geweest.

Ooit werd dit doelbewust gedaan. In Afrika in de 19e eeuw bijvoorbeeld, toen Engeland de koloniale economieën wilde 'openstellen' voor Engelse importen, werd een 'hutbelasting' ingevoerd, te betalen met de nationale munteenheid. Het simpele feit dat elke gezinseenheid verplicht werd jaarlijks een belasting te betalen die werd vastgesteld in de nationale munteenheid, betekende ook dat elk gezin een inkomen in die munteenheid moest gaan verdienen en daarom buiten de traditionele plaatselijke kring handel moest gaan drijven. De 'hutbelasting' was voldoende om er in een paar jaar tijd voor te zorgen dat de doelstelling van het opbreken van plaatselijke handelspatronen, waarmee plaatselijke economieën eeuwenlang autarkisch waren geweest, gerealiseerd werd.

Een stad of regio die haar plaatselijke duurzaamheid wil verbeteren maar haar lokale belastingen alleen in de nationale munteenheid laat betalen, lijkt op een dokter die een alcoholist wil genezen door meer alcohol voor te schrijven.

eenheden al worden opgezet als non-profitorganisaties met leden, zou men ondernemingen gewoon kunnen toestaan om inkomen in complementaire munteenheden te laten behandelen als bijdragen aan een non-profitorganisatie. Community Way, een project van miljoenen dollars in Vancouver, Canada, experimenteert op dit moment met deze aanpak, waarbij men smartcards gebruikt om het gedeelte met de complementaire munteenheid te behandelen.

Nog een belangrijke prikkel die niet ten laste hoeft te komen van het regeringsbudget zou zijn het accepteren van een complementaire munteenheid voor het betalen van plaatselijke belastingen. Het voornaamste doel van zulke plaatselijke belastingen is het verlenen van plaatselijke diensten en er is geen reden waarom plaatselijke autoriteiten niet in staat zouden zijn een complementaire munteenheid te gebruiken voor gedeeltelijke betaling voor zulke plaatselijke diensten. In Manchester, Engeland, bijvoorbeeld hebben plaatselijke autoriteiten de beginkosten van het LETS-systeem betaald door een lening te verstrekken in ponden sterling, maar gaan zij ermee akkoord terugbetaald te worden in 'spoeltjes', de plaatselijke munteenheid. Er kunnen nog andere redenen zijn die zo'n politiek zouden rechtvaardigen, zoals het bevorderen van plaatselijke duurzaamheid (zie kader).

Welke politiek?

De keuze tussen de verschillende hiervoor genoemde benaderingen - passieve tolerantie, matig of sterk ondersteunend - zou het beste kunnen worden bepaald op basis van het niveau van werkloosheid in het betrokken gebied. Als de werkloosheidsniveaus op onaangenaam hoge niveaus blijven, zou een sterk ondersteunende politiek gerechtvaardigd zijn. Als er een belangrijk herstel optreedt, zou een matige ondersteuning of zelfs een voortzetting van een politiek van passieve tolerantie gerechtvaardigd kunnen zijn.
Projecten als het door de Europese Unie financieren van de 'barataria'-projecten in vier verschillende ledenlanden (hoofdstuk 6) zouden moeten worden aangemoedigd. Door de opkomst van goed ontworpen comple-

mentaire munteenheden in Europa te bevorderen, parallel met de invoering van de euro, kunnen de volgende voordelen worden behaald:

- Er is reeds pragmatisch aangetoond dat kwesties als werkloosheid, gezondheidszorg en andere sociale problemen duidelijk afgezwakt zijn door het toepassen van complementaire munteenheden.
- Zulke verbeteringen vragen niet om aanvullende overheidsbudgetten of bureaucratie, maar hebben integendeel bewezen het meest effectief te zijn als ze worden georganiseerd aan de basis van de samenleving.
- Goed ontworpen en toegepaste complementaire munteenheden geven geen inflatoire druk op de officiële euro-munteenheid; integendeel, zij verlagen zulke druk.

Enkele bezwaren tegen een strategie van meerdere munteenheden

Men mag verwachten dat er verschillende soorten bezwaren tegen de hiervoor voorgestelde strategie kunnen worden ingebracht. Van de meer voorspelbare bezwaren kunnen we noemen:

- Vanuit 'traditioneel links': dit voorstel kan worden bekritiseerd omdat het de druk op de regeringen zou verminderen om 'verworven rechten' en 'sociale vangnetten' te handhaven.
- Van de centrale banken en de banksector: omdat de macht van het monopolie van conventioneel geld verminderd wordt.
- Door economen: omdat een aanpak met meerdere munteenheden de effectiviteit van de prijsvorming en daardoor de effectiviteit van het marktstelsel zou verminderen.[109]

---

109 Een van de beste samenvatting van dit argument is gegeven door prof. Otmar Issing, in zijn kritiek op het voorstel van Hayek voor meervoudige particuliere munteenheden: 'Bij afwezigheid van één enkele eenheid zal de financiële verslaglegging in kwaliteit afnemen. Dit zal waarschijnlijk leiden tot zeer matige coördinatie van de economie, waarbij de effectiviteit van gedecentraliseerde besluitvorming in ondernemingen en huishoudens, die het kenmerk van kapitalistische economieën is, in de waagschaal wordt gesteld en de productieve macht van de economie ernstig in gevaar wordt gebracht.' Issing, Otmar: 'Hayek Currency Competition and European Monetary Union', Deutsche Bundesbank, Auszüge aus Presseartikelen (27 mei 1999), blz. 11.

- Door idealisten: omdat vrijwilligerswerk altijd een geschenk zou moeten zijn en dat daarom pogingen om vrijwilligers een vergoeding in complementaire munteenheid te geven antiproductief zijn.

Elk van deze bezwaren verdient een uitgebreider antwoord dan hier kan worden gegeven (zie kader). Er is echter een algemeen antwoord op deze en andere bezwaren van toepassing. Het verwijst naar de vier geldvragen die aan het begin van dit boek werden gesteld (zie 'de Hogedrukketel' in hoofdstuk 1). Aan iedereen die bezwaar maakt tegen het hiervóór aangegeven voorstel, zou ik de volgende vier directe vragen willen stellen:

- Hoe denkt hij of zij de groeiende populatie van bejaarden het geld te verschaffen dat zij nodig hebben omdat zij langer leven, zonder de belastingen bovenmatig te verhogen en zonder de overheidsbudgetten failliet te laten gaan?
- Hoe denkt hij of zij realistisch te kunnen omgaan met het probleem van groei zonder toenemende werkgelegenheid, in het bijzonder nu we nog een verdubbeling kunnen verwachten van de wereldbevolking in de komende vijftig jaar en een voortzetting van de technologische trend die menselijke input in het productieproces steeds minder belangrijk maakt?
- Hoe denkt hij of zij effectief te kunnen omgaan met de tegenstelling tussen financiële prioriteiten waardoor de beslissingen in de echte wereld bepaald worden, en ecologische duurzaamheid op de lange termijn?
- Hoe denkt hij of zij om te gaan met wereldwijde monetaire instabiliteit?

Als dit vier terechte vragen zijn, verdienen zij een antwoord (mijn eigen antwoorden op de laatste twee vragen worden volledig behandeld in de volgende twee hoofdstukken). Ik hoop van ganser harte dat er, als resultaat van zulke antwoorden, betere oplossingen dan de nu voorgestelde naar voren zullen komen…
Totdat zulks het geval is, moeten we doorgaan op basis van de tot nu toe verkregen beperkte kennis over wat heeft aangetoond, ergens op de

Een paar korte, gerichte antwoorden

Tegen elk van deze bezwaren kan uitgebreid worden ingegaan, maar er is hier slechts ruimte voor een kort commentaar op elk bezwaar.

1. Als de heersende voorspellingen over de Verouderingsgolf en werkloosheid geldig zijn (zie de hoofdstukken 1 en 5) zullen de bestaande sociale vangnetten moeten worden aangepast, ongeacht de politieke druk die wordt uitgeoefend. Het tegenhouden van een oplossing als het gebruik van complementaire munteenheden zal het eindresultaat voor de mensen die het zich het minste kunnen veroorloven, alleen maar slechter maken.
2. Het is begrijpelijk dat de organisaties die baat hebben gehad bij een monopolie, die status quo zouden willen handhaven. Maar noch de aanstormende technologieën in de cyberruimte, noch de krachten van de Hogedrukketel, laten ons enige ruimte voor de luxe van de status quo. Omdat goedontworpen en beheerde complementaire munteenheden geen inflatoire druk op de conventionele munteenheden uitoefenen zouden ze ten minste moeten worden getolereerd, zo niet verwelkomd, zelfs vanuit het standpunt van een centrale bank.
3. Deze kritiek is het sterkste bezwaar dat tegen de voorstellen van Hayek voor meerdere particuliere munteenheden wordt ingebracht. Maar mijn voorstel voor complementaire munteenheden ontkracht niet de primaire rol van de conventionele munteenheid in de competitieve samenleving, waardoor de toepasbaarheid van dit argument in dit geval minder wordt.
4. In een ideale wereld zou dit argument wellicht geldig kunnen zijn. In de echte wereld zal de meerderheid van de mensen zich nooit ergens als vrijwilliger voor iets opgeven, en degenen die dat wel doen hebben te lijden van een 'burn-out' of 'drop-out' van 40% per jaar, aldus een onderzoek van het Center of Aging van de Universiteit van Maryland. Datzelfde onderzoek heeft daarentegen aangetoond dat ongeveer een derde van de mensen die aan Tijddollars meedoen, zich nooit eerder als vrijwilliger voor iets hadden aangeboden. Het onderzoek gaf ook aan dat het jaarlijkse 'drop-out'-percentage tot een opmerkelijk lage 3% terugviel.[110] Soortgelijke resultaten werden ontdekt in Japan met het gebruik van de Hureai Kippu.

wereld praktisch te werken. Ik ben de eerste om toe te geven dat deze oplossingen nog primitieve prototypes zijn - zie de metafoor van de eerste 'vliegende machines' uit hoofdstuk 6 - maar zij hebben aangetoond dat zij kunnen vliegen. En dat doen zij door organisaties aan de basis van de

110 Robert Wood Johnson Foundation: Service Credit Banking Project Site Summaries (University of Maryland Centre of Aging, 1990).

samenleving in staat te stellen problemen op te lossen, waarbij duidelijk is aangetoond dat gecentraliseerde oplossingen van overheidswege gefaald hebben in een doelmatige aanpak.

Hoe kunt u uw eigen complementaire munteenheid opzetten?

Het moeilijkste gedeelte van het scheppen van een munteenheid is niet het bedenken van een nieuwe variatie van complementaire munteenheden, noch om daarmee te beginnen. Het moeilijkste gedeelte is, die munteenheid in uw gemeenschap geaccepteerd en gebruikt te krijgen. De nationale munteenheden hebben immers de geschiedenis en de gewoonte aan hun kant staan, om nog niet te spreken van het recht als 'wettig betaalmiddel voor alle publieke en private schulden'. Uw plaatselijke munteenheid wordt door deze factoren niet gesteund, dus wordt er geloofwaardigheid van een andere aard gevraagd.
Zoals bij alle munteenheden is *geloofwaardigheid* de eerste vereiste - zonder geloofwaardigheid gebeurt er niets.

Drie sleutels voor succesvolle implementatie

Er zijn drie sleutelelementen voor een succesvolle implementatie van een systeem van complementaire munteenheden: goede tijdsplanning, kwaliteit van plaatselijk leiderschap en een deugdelijk ontwerp. Enkele woorden over elk van deze elementen volgen hierna.

- Goede tijdsplanning

De Grieken hadden er een speciaal woord voor: *kairos* ('perfecte tijd'), dat zij onderscheidden van alleen maar *chronos* ('tijd'). Afhankelijk van de tijd kunnen dezelfde initiatieven van dezelfde mensen heel verschillende gevolgen hebben.
Zoals eerder genoemd zou bijvoorbeeld de plotselinge toename van werkloosheid een perfect moment geweest zijn voor de snelle expansie van bewegingen voor complementaire munteenheden in Groot-Brittannië

en Frankrijk. De schokken voor de nationale munteenheden van Argentinië en Mexico hebben geleid tot het scheppen van complementaire munteenheden in deze landen.

Aan de andere kant kan het 'juiste moment' wellicht gewoon het samengaan zijn van de juiste groep mensen, die besluiten iets positiefs voor hun gemeenschap te doen, hetgeen ons op het volgende sleutelelement brengt.

- *Kwaliteit van plaatselijk leiderschap*

De belangrijkste factor voor het starten met een plaatselijke munteenheid is waarschijnlijk wel plaatselijk leiderschap. Er is iemand of een groep nodig die visie, ondernemerskwaliteiten en charisma kan combineren. Visie om te kunnen zien dat er een andere manier mogelijk is en om het model dat gebruikt wordt aan te kunnen passen aan de plaatselijke omstandigheden. Ondernemerskwaliteiten om te beslissen iets aan de situatie te gaan doen en daarin doelmatig te zijn. En ten slotte charisma om uw gemeenschap te overtuigen dat zij u moeten volgen. Als een van deze drie kwaliteiten van leiderschap ontbreekt, leidt het alleen maar tot 'weer een praatje' of een mislukt project, waarvan er al zoveel zijn. Maar als deze drie kwaliteiten in één hand of team worden verzameld, kunnen ze de geloofwaardigheid oproepen die cruciaal is voor het succesvol afronden van een systeem van complementaire munteenheid.

Bedenk dat geld uiteindelijk over *vertrouwen* gaat en dus over de geloofwaardigheid van de mensen die het systeem willen bevorderen. Die geloofwaardigheid zal ook automatisch de grootte en de aard bepalen van het project dat mogelijk wordt. Als het leiderschap slechts geloofwaardig is in een klein gebied van de stad, werk dan op die schaal. Als een heel gebied gemobiliseerd kan worden, wordt een systeem van complementaire munteenheid ter grootte van dat gebied mogelijk.
Om met dit aspect te eindigen: het commentaar van Lao Tsu is bijzonder relevant voor bewegingen aan de basis van de samenleving: 'Het beste leiderschap vindt plaats als aan het einde de mensen kunnen zeggen dat ze het zelf gedaan hebben.'

Naam	Eenheid	Uitgifte	Details	Voornaamste voordelen
Nationale munt-eenheden	US$, euro, yen, pond (door tussen-komst van de US$)	fiat-geld, uit-gegeven door banken, onder toezicht van centrale bank	gebaseerd op schuld, rente-dragend	wettig betaalmiddel
LETS	1 groene dollar = $1	onderling krediet	meest voorkomende huidige systeem	gemakkelijke prijsstelling (want een-heid = $)
Tijddollars	uren dienst-verlening	onderling krediet	vaste ruilvoet: 1 uur = 1 uur	eenvoudigste systeem
WIR	1 WIR = 1 CHF	onderling krediet + leningen van Centrum	fiat-geld	meest volwassen systeem ($2 miljard/jaar)
Ithaca-uren	1 uur = $10	fiat-geld gebaseerd op gemeen-schaps-'diner'-centrum	hoeveelheid moet beheerst worden	gemakkelijk in gebruik (papieren biljetten)
Japanse gezondheids-zorg	uren dienst-verlening	non-profit, plaatselijke overheid	nationale clearing-instelling	zorgverlening zonder kosten voor belas-tingbetaler
Tlaloc	1 Tlaloc = 1 Mexicaanse peso	onderling krediet	cheques	lowtech (geen computer of telefoon nodig
ROCS (Robust Currency System)	uren dienst-verlening	onderling krediet	onderhandel-de ruilvoet, vertragings-rente	bundeling van de sterkste elementen

Figuur 7.1 Vergelijkende tabel voor verschillende systemen van munteenheden

- Deugdelijk ontwerp van een complementaire munteenheid

De laatste kritieke stap is om uit de grote verscheidenheid van op het ogenblik beschikbare systemen voor complementaire munteenheden, dat systeem te kiezen dat het beste voldoet aan uw eisen. De tabel op de vorige bladzijde kan bij die keuze helpen. Zij geeft een overzicht van de belangrijkste elementen van de verschillende systemen van munteenheden die we tot nu toe besproken hebben.
Het enige nieuwe systeem van complementaire munteenheden in deze tabel is de ROCS (Robust Currency System), dat de sterkste elementen van alle verschillende systemen bundelt. Het is ontworpen om het best in staat te zijn elke schok in een monetair stelsel op te vangen en zal aan het einde van dit hoofdstuk in meer detail worden beschreven.

Elk van deze systemen heeft eigenschappen die, afhankelijk van de omstandigheden, als voor- of nadeel beschouwd kunnen worden. Bijvoorbeeld het verbinden van de eenheid van de complementaire munteenheid aan de nationale munteenheid (zoals het geval is bij LETS, WIR en Tlaloc) heeft het voordeel dat het het vaststellen van de prijs voor iedereen gemakkelijk maakt, inclusief de winkeliers, gegeven het feit dat elk product of elke dienst in beide munteenheden dezelfde numerieke waarde krijgt toegewezen. Als aan de andere kant de nationale munt in een crisis geraakt, zal de waarde van de complementaire munteenheid dezelfde crisis doormaken. In die zin is de rol van de complementaire munteenheden als opvangsysteem, als 'reserveband', duidelijk minder effectief.
Afhankelijk van uw prioriteit kan het zin hebben een munteenheid te kiezen die aansluit bij de nationale munteenheid, of juist niet. In het laatste geval is de eenheid die het meest toepasselijk is, het uur. Het uur is een universele standaard en wordt gebruikt door bijna alle huidige systemen die niet gekoppeld zijn aan de nationale munteenheid.

Een andere belangrijke beslissing is of u fiat-geld wilt gebruiken (zoals Ithaca-uren of de WIR) of een systeem van onderling krediet (zoals LETS, Tijddollars, Tlaloc of ROCS). Er zijn twee belangrijke redenen waarom systemen van wederzijdse tegoeden in het algemeen de voorkeur verdie-

nen, in het bijzonder voor systemen die ontworpen zijn om op grote schaal of in grote aantallen te worden gerepliceerd.

- Alle fiat-munteenheden worden per definitie uitgegeven door een centrale instelling, of dat nu een 'centrale bank van de gemeenschap' is, een individuele persoon of een commissie. Zoals alle centrale bankiers zullen bevestigen is het moeilijkste besluit, hoeveel geld in omloop gebracht moet worden. Als er te veel geld in omloop komt, zal inflatie van de munteenheid het onmiddellijke gevolg zijn en zullen de mensen zich verzetten tegen het accepteren daarvan. Als er te weinig wordt uitgegeven, kan de complementaire munteenheid slechts een deel van haar functie vervullen. Daarentegen is het voornaamste voordeel van een systeem van wederzijdse tegoeden dat de hoeveelheid geld altijd perfect zelfregulerend is. Omdat de deelnemers zelf de munteenheid scheppen op het moment van de transactie is er per definitie altijd de exacte hoeveelheid in omloop. Bovendien zal deze hoeveelheid automatisch minder worden wanneer de mensen een transactie uitvoeren die omgekeerd is aan de oorspronkelijke transactie (dat wil zeggen dat iemand die een tegoed had in de ene transactie, dat tegoed gebruikt om een goed of dienst te kopen en zo de balans terugbrengt naar nul). Deze zelfregulerende eigenschap is belangrijk omdat het het meest risicovolle en verraderlijke besluit bij het beheersen van een munteenheid elimineert.
- De tweede reden is strategisch van aard. Zoals hiervoor gezegd bestaat het grootste gevaar voor een beweging voor complementaire munteenheden uit onderdrukking door de centrale banken, zoals in de jaren dertig gebeurde. Centrale banken hebben een wettelijke rol bij het onder controle houden van de inflatievoet van de nationale munteenheid. Als er een wildgroei zou zijn van complementaire fiatmunteenheden zou dit inderdaad een potentiële impact hebben op het beheersen van de inflatie van de nationale munteenheid, zoals we hiervoor zagen in de paragraaf over centrale banken. Complementaire munteenheden van wederzijdse tegoeden kennen dat gevaar niet en kunnen daardoor in de loop der tijd in belangrijkheid toenemen, zonder de plichten van de centrale banken voor de voeten te lopen.

We staan nog steeds aan het begin van het Informatietijdperk en het is te vroeg om te zeggen welke complementaire munteenheid het 'ideale' systeem is. Creativiteit en experimenten moeten daarom worden aangemoedigd. Mijn persoonlijke favoriete systeem van complementaire munteenheid is ROCS, omdat dat de beste eigenschappen samenbrengt die het systeem zo krachtig maken. Op het moment dat ik dit schrijf is deze munteenheid, voorzover ik weet, nog niet geïmplementeerd.

De keuze voor *het uur* als rekeneenheid maakt haar behoorlijk universeel en beschermt haar tegen schokken van de nationale munteenheid. Het element van onderlinge tegoeden neemt het risico weg van te grote geldschepping, dat kenmerkend is voor alle fiat-munteenheden. Wat ROCS onderscheidt van Tijddollars is dat de ruilvoet van het uur door de deelnemers wordt onderhandeld. Sommige mensen zullen zeggen dat de tijd van alle mensen gelijk gewaardeerd moet worden. Maar dit is utopisch, omdat het in de praktijk betekent dat mensen wier diensten significant meer waard zijn op de 'normale' markt, zoals tandartsen of chirurgen, gewoon geen Tijddollars in ruil voor hun diensten zullen accepteren.
Ten slotte zal ROCS het element van vertragingsrente in zich hebben, waarvoor de redenen hieronder worden verklaard.

Enkele technische lessen uit de jaren dertig die vandaag toepasbaar zijn

Een van de meer interessante eigenschappen die in de jaren dertig in honderden gevallen (inclusief Wörgl, beschreven in hoofdstuk 5) werd getest maar niet in meer recente systemen werd overgenomen, is het idee van vertragingsrente. Deze eigenschap heeft niettemin enkele zeer belangrijke en wenselijke effecten. Om te beginnen is er het voordeel van het vervangen van de transactiekosten (die de ingebouwde prikkel hebben om handel te ontmoedigen). Vertragingsrente kan ook gebruikt worden voor het financieren van sommige collectieve projecten, waarover de gemeenschap het eens is dat deze gesteund moeten worden.
Een praktisch nadeel dat de huidige systemen van complementaire munteenheden ondervinden, is dat zij typisch afhankelijk zijn van de voort-

durende inspanningen van de oprichters van het systeem. Veel systemen hebben eenvoudig opgehouden te bestaan toen de oprichters er genoeg van kregen om deze taak op duurzame basis te verrichten. Als er een tijdgerelateerde vertraging in het systeem is ingebouwd, zal elke deelnemer automatisch een gemotiveerde verkoper van het stelsel worden.

Het moet vermeld worden dat er terechte technische kritiek is geweest op het proces van zegelgeld uit de jaren dertig. Voor iedereen die ermee moet omgaan, is het werken met zegels ongemakkelijk. Bovendien bestond in de jaren dertig de tendens dat op de dag voordat een maandelijkse zegel geplakt moest worden, de winkels plotseling een grote toeloop kregen van zegelgeld van mensen die er de voorkeur aan gaven niet voor de zegel zelf te betalen. Om die tendens te verminderen werden wekelijkse zegels ontworpen, maar de toeloop vond nog steeds plaats, zij het op een kleinere schaal.
Met de huidige computertechnologieën kunnen beide ongemakken echter gemakkelijk en efficiënt worden weggenomen. De grote meerderheid van systemen van complementaire munteenheden is tegenwoordig gecomputeriseerd. Het zou erg eenvoudig zijn een kleine, voortdurende, tijdgerelateerde vergoeding te rekenen op alleen de tegoeden of op alle rekeningstanden (tegoeden en schulden) op de lijst. Men zou bijvoorbeeld een vergoeding kunnen rekenen, gelijk aan 1% per maand of meer op dagelijkse basis of zelfs op uurbasis. Met de smartcardtechnologie kan dit gemakkelijk in het kaartprogramma zelf worden ingebouwd.

Voor de meeste huidige toepassingen zou ik een rente in de orde van grootte van 1% per maand aanbevelen. Veel lagere waardes zullen waarschijnlijk geen effect hebben op het gedragspatroon. Door veel hogere beloningen kan de eigenschap van vertragingsrente mensen een aanleiding geven om te weigeren de munteenheid te accepteren. Enig experimenteren is gerechtvaardigd om dit aspect goed af te stemmen.
Een laatste reden om een vertragingsrente in munteenheidsystemen toe te passen, is dat het ook helpt de aandacht te vestigen op zorgen op de langere termijn. Het volgende hoofdstuk zal gedetailleerd ingaan op dit aspect van vertragingsrente.

‘GEEN AARDE, GEEN HANDEL’

- *Bumpersticker*

‘Oog in oog met de wijdverbreide vernietiging van het milieu beginnen mensen overal op aarde te begrijpen dat we niet kunnen doorgaan met de goederen en de aarde te gebruiken op de manier waarop we dat in het verleden deden. Er komt een nieuw ecologisch bewustzijn op dat, in plaats van te worden gekleineerd, zou moeten worden aangemoedigd en moet leiden tot duidelijke beleidsprogramma’s en initiatieven.’

- *Paus Johannes Paulus II*

‘Het is in de zakenwereld verantwoord om te anticiperen op het onvermijdelijke en het lijkt mij onvermijdelijk, of we dat leuk vinden of niet, dat we op weg zijn naar een economie die moet worden beperkt en die een kieskeurig groeipatroon heeft. De aarde heeft haar grenzen - Amerikanen kunnen zich maar moeilijk aan dat idee aanpassen.’

- *John D. Rockfeller III*

‘Op de verbleekte beenderen van dode beschavingen staan de woorden: “te laat” geschreven.’

- *Martin Luther King Jr.*

Hoofdstuk 8. Een munteenheid voor de wereld - hoe het geld duurzaam te maken

Nog één keer zullen we ons spel spelen van 'Vertel mij wat uw doelstellingen zijn, en we kunnen een munteenheid ontwerpen die dat doel kan ondersteunen'. Dit hoofdstuk gaat over de laatste geldvraag: 'Hoe kunnen we de strijd tussen financiële belangen op de korte termijn en duurzaamheid op de lange termijn oplossen?' Een andere manier om dezelfde vraag te stellen is: is er een win winbenadering mogelijk voor de geldwereld, het bedrijfsleven en de samenleving? Deze kwestie is wellicht de meest belangrijke, omdat zelfs het overleven van onze eigen soort en van vele andere soorten op het spel staat. De vooraanstaande Franse monetair theoreticus Jacques Rueff stelt: 'Geld zal beslissen over het lot van de mensheid.'[111] Zullen we toezien hoe de laatste vis sterft, hoe het laatste regenwoud wordt omgehakt, voor we beseffen dat we niet in staat zijn om geld te eten?
Dit onderwerp wordt pas in dit hoofdstuk aan de orde gesteld omdat dit voorstel - in tegenstelling tot de ontwerpen voor nieuwe munteenheden die in de voorgaande hoofdstukken werden gepresenteerd - geheel nieuw is en er dus geen eigentijds voorbeeld voor bestaat.

Dit hoofdstuk begint met een korte toelichting op zowel de positieve verworvenheden van het Industriële Tijdperk als op de negatieve gevolgen voor de 'Biosfeer Aarde'. Deze balans maakt de relevantie van de hiervoor aangegeven vraag duidelijk.
Daarna zullen we de grenzen aangeven van ons vermogen om ondernemingen te overtuigen om dingen te doen die niet financieel gemotiveerd zijn ('De drie middelen van overtuigingskracht').

Vervolgens zal ik de directe relatie laten zien tussen een bijzondere eigenschap van het officiële systeem van nationale munteenheden - namelijk interest - en het fenomeen van de kortetermijnvisie van de zakenwereld

111 De titel van het voorwoord van Rueff, Jacques: The Age of Inflation, vertaald door A.H. Meeus en F.G. Clarke (Chicago: Henry Regnery Co., 1964).

en van de westerse samenleving als geheel. Tot slot wordt een oplossing voor dit dilemma voorgesteld als een metafoor ('Verziende Bril') én als een technische mogelijkheid.

Duurzaamheid op de lange termijn

Er is groeiende overeenstemming over het feit dat de weg die we nu volgen niet is vol te houden, zowel in ecologisch, sociaal als in politiek opzicht.
Na een leven lang de oorzaken van overlijden van beschavingen bestudeerd te hebben kwam de historicus Arnold Toynbee tot de conclusie dat slechts twee gemeenschappelijke oorzaken hebben geleid tot het ineenstorten van eenentwintig beschavingen uit het verleden: extreme concentratie van macht en inflexibiliteit ten overstaan van veranderende omstandigheden. In de afgelopen decennia lijkt onze beschaving een weg ingeslagen te zijn die beide oorzaken van verval combineert. Maar voordat we de rol van het geldstelsel in deze kwesties tonen, zouden we eerst ook naar de positieve kant van het grootboek moeten kijken.

Positieve resultaten van het moderne geldstelsel

We zouden moeten beginnen met te erkennen dat het moderne monetaire systeem een sleutelrol heeft gespeeld voor de buitengewone verworvenheden van het Industriële Tijdperk.

Als u wilt industrialiseren dient u voldoende middelen voor de industrie te concentreren. Staalfabrieken worden niet op kleine schaal in de achtertuin gebouwd: de Chinezen probeerden dit nog in de jaren zeventig en faalden. En om middelen te concentreren is - om een grapje van Churchill over democratie te parafraseren - concurrentie tussen particuliere spelers het slechtste systeem, met uitzondering van alle andere systemen. Zou u uw nieuwe auto, maaltijd of computer het liefst kopen bij een leverancier die níét concurreren moet?
Dit systeem van concurrentie is over de gehele wereld absoluut effectief geweest bij het opzetten en verbreiden van het Industriële Tijdperk.

De werkelijk buitengewone prestaties van het Industriële Tijdperk kunnen het best worden gewaardeerd door te kijken naar de gevolgen voor onze soort als geheel. Het menselijk leven is door het proces van industrialisatie volledig veranderd. Om te zien wat er zo uniek is aan de laatste tweeënhalve eeuw, moet u even naar de volgende grafiek kijken (figuur 8.1).

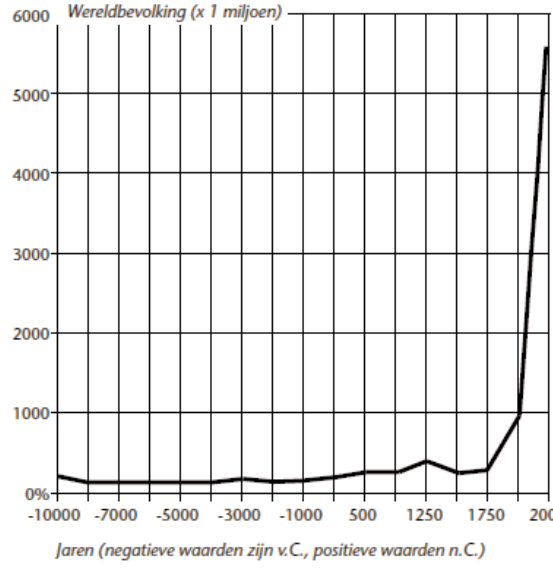

Figuur 8.1: Wereldbevolking (in miljoenen)[112]

De menselijke bevolking bleef gedurende bijna haar gehele bestaan onder het niveau van 400 miljoen zielen. Er waren verschillende periodes met een aanzienlijke bevolkingsvermindering: aan het einde van het Paleolithicum (ruwweg 10.000–8000 v.C.) en aan het einde van de Middeleeuwen, toen de Zwarte Dood minstens 75 miljoen mensen (inclusief ongeveer een kwart van de Europese bevolking) doodde. De menselijke bevolking groeide voor het eerst naar een miljard gedurende de eerste helft van de 19e eeuw. Toen begon de doorgroei.

We bereikten het tweede miljard in 1925, het derde in 1962, het vierde in 1975, het vijfde in 1986 en het zesde in 1996. Op dit ogenblik is het duidelijk goed nieuws dat de groeivoet is begonnen af te zwakken. De meeste experts verwachten dat we nu aan de laatste verdubbeling bezig zijn. We zouden het zevende miljard in 2009 en het achtste miljard in 2019 moeten bereiken. Men denkt dat de wereldbevolking zich ergens

112 Schattingen van Edouard Parker, gepresenteerd in Sunter, Clem: The High Road: Where are we Now? (Kaapstad: Tafelberg, Human and Rouseau, 1996).

omstreeks het jaar 2050 rond de tien tot twaalf miljard mensen zal stabiliseren.[113]
Wat deze bevolkingsexplosie mogelijk heeft gemaakt (alweer ten goede en ten kwade) is duidelijk de Industriële Revolutie geweest, toen de kracht van mensen en dieren voor het eerst door energie op basis van fossiele brandstoffen werd vervangen. De productie van goederen volgt zelfs een steilere lijn dan die van de bevolking. Het bruto nationaal product (bnp) *per hoofd van de bevolking* vermenigvuldigde tussen 1800 en vandaag met een factor 20.
De levensstandaard is omhooggeschoten van nauwelijks in leven kunnen blijven tot wat onze voorouders zouden beschouwen als buitengewone welvaart voor veel mensen in Europa, Noord Amerika en geïndustrialiseerd Azië. Dit zijn enorme verworvenheden die, welke nadelen zij ook met zich meebrengen, toch moeten worden erkend. Maar er is ook een andere kant van deze balans, die we nu recht in de ogen moeten kijken.

De stand van zaken op Biosfeer Aarde

Tot in de laatste eeuw werd de natuur gezien als een grote, machtige, ontzag inboezemende kracht waarop mensen weinig of geen invloed hadden. Dit is nu dramatisch veranderd. In 1996 publiceerde de World Conservation Union, in samenwerking met meer dan 600 wetenschappers, het tot dusver meest omvattende onderzoek naar de stand van zaken van dierlijk leven op aarde. Hun conclusie: 25% van de zoogdieren en amfibieën, 11% van de vogels, 20% van de reptielen en 34% van de vissen die tot nu toe hebben overleefd, worden bedreigd met uitsterven. Nog eens 5 tot 14% van alle soorten 'naderen de status van "bedreigd".' Een onderzoek uit 1998 stelde vast dat 6000 boomsoorten, 10% van alle bestaande boomsoorten, nu ook gevaar lopen.[114]
Een rapport dat in september 1999 door de Verenigde Naties is uitgegeven en gebaseerd is op de schattingen van 850 specialisten over de hele wereld concludeert dat de mate waarin de mensheid de biosfeer vernietigt, nog steeds toeneemt. 'De volledige schade wordt nu pas duidelijk, nu

113 McKibben, Bill: 'A Special Moment in History', Atlantic Monthly (mei 1998).
114 BBC World Report, 24 augustus 1998.

we een alomvattend overzicht kunnen opstellen van het uiterst ingewikkelde, onderling verbonden web dat wordt gevormd door het systeem dat ons leven ondersteunt.'[115]

De grote vraag die gesteld moet worden is: 'Leidt economische vooruitgang tot de dood van onze planeet?'
Mijn persoonlijke balans van het bovenstaande kan in drie punten als volgt worden samengevat:

- De bemoedigende resultaten aan de positieve kant bewijzen duidelijk dat we het proces van ecologisch verval kunnen terugdraaien als we dat willen, maar onze tijdsruimte om dat te doen wordt steeds kleiner.
- De middelen die gebruikt worden om ondernemingen en mensen aan te moedigen dat te doen (dat wil zeggen vooral regelgeving en morele overreding) zijn zowel geografisch als in omvang te beperkt om duurzaamheid te bereiken.
- De rest van dit hoofdstuk zal aantonen dat een verandering in ons geldsysteem een pragmatische mogelijkheid biedt om de enorme energie van de wereldeconomie aan te wenden voor duurzaamheid op de lange termijn.

De drie middelen van overtuigingskracht

Waarom zouden we ons monetaire stelsel moeten veranderen om duurzaamheid op de lange termijn te bereiken? Is er geen directere manier om dit doel te bereiken?
Er zijn maar drie manieren om mensen en instellingen ervan te overtuigen dat zij zich moeten inlaten met niet spontane gedragsveranderingen:

- opvoeding, opleiding en morele overreding;
- regelgeving;
- financieel belang.

115 Klaus Toepfer, hoofd van het UN Environmental Program, tijdens een presentatie van het rapport in Nairobi.

Toen mensen in de afgelopen decennia aandacht gingen besteden aan milieukwesties, werd bijna alle nadruk gelegd op de eerste twee manieren.
De geschiedenis heeft laten zien dat steeds als financiële belangen botsen met regelgeving, die financiële belangen bijna altijd als winnaar uit de strijd komen. De voortdurende en vaak verloren strijd van maatregelen tegen smokkelen of drugs laten in veel gevallen zien wat we moeten verwachten als we alleen op een regelgevende aanpak vertrouwen.

Als financiële belangen botsen met morele druk is de strijd vaak zelfs nog moeilijker. Veel mensen besluiten gewoon dat zij zich morele adviezen, als die hen persoonlijk iets kosten, niet kunnen veroorloven of dat zij er niet genoeg om geven.
Het is duidelijk dat gedragsverandering op grote schaal alleen verwacht kan worden als alle motiverende krachten in dezelfde richting werken. Het recyclen van glazen flessen of aluminium blikjes is bijvoorbeeld pas echt effectief geworden toen er tegelijkertijd:

- regelgeving was die de mensen verplichtte tot recyclen over te gaan;
- een informatiecampagne naar het publiek was over de redenen om dat te doen;
- statiegeld berekend werd.

Kortom, het met elkaar in overeenstemming brengen van financiële belangen en belangen op de lange termijn is een noodzakelijke maar niet voldoende voorwaarde om een echt succesvolle strategie van duurzaamheid te verkrijgen.

Het belang van het op elkaar afstemmen van financiële belangen en duurzaamheid op de lange termijn is zelfs nog kritieker, omdat veel kwesties die ermee te maken hebben op wereldschaal moeten worden aangepakt (bijvoorbeeld klimaatverandering, zure regen, ozonlaag), want anders zal het niet veel verschil uitmaken. En er is weinig kans dat we de hele wereld kunnen reguleren of moreel overtuigen. De Chinezen verwachten bijvoorbeeld dat zij tegen het jaar 2015 evenveel koolmonoxide

zullen uitstoten als de hele wereld op dit moment doet. Deze voorspelling is gebaseerd op de met kool gestookte opwekkingscentrales voor elektriciteit die in China al gebouwd zijn of daar op de tekentafel staan. Wat kunnen we daaraan doen?

De bekende architect William McDonough beweert: 'Regelgeving is een signaal dat er een fout in het ontwerp zit.' Hij stelt de vraag: 'Wie is de baas van een schip?' Het antwoord is: de ontwerper, want die heeft al negentig procent van wat de kapitein kan doen, in het schip ingebouwd. Ik beweer dat hetzelfde met de zakenwereld gebeurt: het ontwerp van het geldstelsel zorgt ervoor dat negentig procent van de beslissingen om wel of niet te investeren, voorbestemd is. En regelgeving bedoeld om duurzaamheid te verkrijgen probeert alleen maar de ingebouwde fouten in ons geldstelsel te corrigeren. Bovendien heeft de regelgeving tot nu toe laten zien dat zij overwegend ineffectief is om dat doel te bereiken.

Onze economische studieboeken stellen dat ondernemingen en individuen strijden om markten of middelen. In werkelijkheid strijden zij om geld en in dit proces gebruiken zij die markten en middelen. Als we in staat zouden zijn het geld opnieuw te ontwerpen, op een manier die ten goede komt aan een visie op de lange termijn, zouden we de enorme middelen van de wereldwijd opererende ondernemingen kunnen inzetten in de richting van een duurzame toekomst.

Relatie tussen geldstelsels, de manier waarop we tegen de tijd aankijken en duurzaamheid

Het is typerend voor zowel monetaire deskundigen als groenen dat zij geen verband zien tussen het geldstelsel en duurzaamheid. Het volgende zal aantonen dat dit feitelijk een vergissing is.

De vriendelijkste manier om ons met dit verband kennis te laten maken, is nog een klein sprookje aan mijn petekind te vertellen.
We kunnen nu de relatie als volgt herverwoorden: rentevoeten scheppen een ingebouwde neiging om geen rekening te houden met de toekomst

en om een wereldbeeld te scheppen met een 'bijziende bril'. Bovendien geldt dat hoe hoger de rentevoet, des te meer die neiging de overhand krijgt.

De man met de bijziende bril

(sprookje voor Kamir, 7 jaar oud)

Er was ooit, in een plaats hier heel dichtbij, een man die al zo lang een bril droeg dat hij gewoon vergeten was dat hij 'm op had. Maar het voornaamste probleem was dat die bril, in plaats van zijn gezichtsvermogen te verbeteren, hem zo bijziend maakte dat hij niet verder kon kijken dan zijn neus lang was.
Dus liep hij tegen iedereen en alles op, omdat zij altijd plotseling zonder waarschuwing tevoorschijn leken te komen, als het te laat was om het obstakel te ontwijken. Dit probleem maakte hem zo bezorgd dat hij een Wetenschapper ging raadplegen.

De Wetenschapper luisterde aandachtig naar het probleem, haalde toen uit de kast een erg dik boek met de titel 'Optica', vol vergelijkingen en diagrammen. En de Wetenschapper liet hem zien dat het heel normaal was dat hij beter dichtbij dan ver weg kon zien. Hij gaf wat uitleg over de lichtdeeltjes die minder worden met het kwadraat van de afstand waarop hij kijkt. De Man met de Bijziende Bril begreep de uitleg niet helemaal, maar hij was opgelucht toen hij hoorde dat er een wetenschappelijke reden was waardoor dit alles heel normaal was.
Dus bleef hij tegen mensen en bomen en zelfs tegen zijn eigen groene voordeur oplopen en ook tegen alle andere dingen die plotseling tevoorschijn kwamen, stootte hij zijn neus. Nadat hij met zijn voorhoofd een bijzonder harde rode stenen muur had geraakt, maakte hij zich opnieuw zorgen en voelde hij zich door alle bulten die hij bleef oplopen erg depressief. Dus ging hij naar een psychiater.

De psychiater zei hem op een grote sofa te gaan liggen en begon hem veel vragen te stellen - hoe de verhouding met zijn vader was, met zijn moeder

en met zijn broers en zusters. Nadat hij al deze vragen had beantwoord, zei de psychiater hem dat het heel normaal was dat hij depressief was en vroeg hem elke week terug te komen om hier indringend voor behandeld te worden.
Op een dag, toen hij nog depressiever dan ooit terugkwam van zijn afspraak met de psychiater, liep de man met de bijziende bril tegen zijn vijf jaar oude kleindochter op die hem voor zijn huis opwachtte. Hij was erg blij haar te zien en ze gingen het huis in om samen te spelen.

Terwijl het meisje hobbelpaardje speelde op haar grootvaders knieën greep ze plotseling de leidsels van het paard en rukte de bijziende bril van haar grootvaders neus. Even plotseling ontdekte de man dat hij toch veel verder dan zijn neus kon zien. Het lachende gezicht van zijn kleinkind was haarscherp. De groene deur waar hij vorige week tegen aan was gelopen was haarscherp. Hij zag zelfs dat de muur met de rode stenen gerepareerd moest worden op de plek waar hij zijn hoofd had gestoten. Verder kunnen kijken dan je eigen neus lang voordat je je neus stoot, is toch heel zinvol.

In hoofdstuk 2 hebben we gezien hoe in ons heersende geldstelsel de rentevoeten nauw verweven zijn met het proces van geldschepping.

Begrip voor de verhouding tussen interest en de manier waarop we tegen de tijd aankijken zal in de volgende drie stappen verkregen worden:

- Begrijpen hoe beslissingen over kapitaaltoewijzing in het algemeen worden gemaakt met behulp van de financiële techniek van contante waarde ('Discounted Cash Flow').
- Hoe die contante waarde van de toekomst een van de onderliggende sleutels is die in ons huidige geldstelsel een direct conflict opleveren tussen financiële criteria en ecologische duurzaamheid.
- Hoe de kortingsvoet die in de techniek van de contante waarde wordt gebruikt, direct wordt beïnvloed door de rentevoet van de munteenheid die in de cashflowanalyse wordt gebruikt.

'Discounted Cash Flow' is 'Discounting the Future'

Contante waarde is de techniek die in het algemeen wordt gebruikt om op financiële gronden te beslissen om wel of niet in een bepaald project te investeren of om verschillende projecten met elkaar te vergelijken. In elk financieel studieboek wordt deze techniek in detail besproken.

Wat wij daarover hier moeten begrijpen kan met een eenvoudig voorbeeld worden uitgelegd. Laten we aannemen dat een bepaald project vandaag een investering van 1000 euro vraagt en dat het gedurende vijftien jaar op elke eerste dag van elk jaar een nettowinst van 100 euro oplevert. Laten we ook aannemen dat er in die periode geen inflatie is. Figuur 8.2 laat zien hoe de echte cashflow van dat project er zou uitzien:

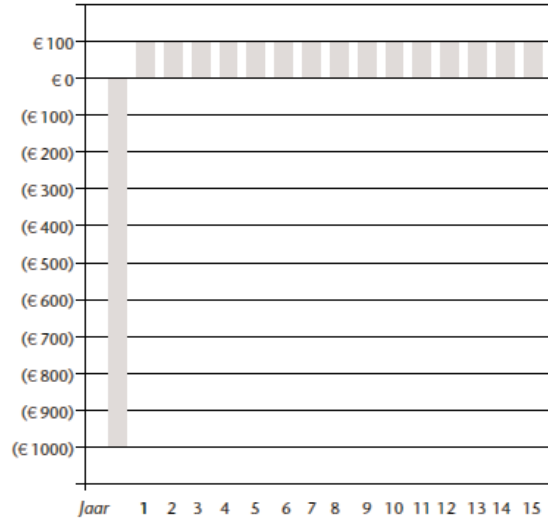

Figuur 8.2: Feitelijke jaarlijkse geldstroom van een project

het begint met een negatieve €1000 omdat vandaag dat bedrag moet worden uitgegeven en gedurende de volgende vijftien jaar hebben we steeds het bedrag van €100 aan de positieve kant.
Hij zal nog steeds het negatieve bedrag van €1000 in jaar 0 zien. Maar als we aannemen dat de rentevoet gemakshalve 10% is, zal het inkomen van €100 na het eerste jaar nog slechts €91 waard zijn. (Ter wille van het voorbeeld zijn alle waarden afgerond op de hele euro's omdat het tonen van veel decimalen de stelling niet verandert).[116] We weten allemaal dat geld in de toekomst minder waard is dan geld van vandaag. Hoeveel minder

116 De juiste wiskundige factor voor het disconteren van een geldstroom met een discount rate 'd' in jaar 'N' is: 1/(1+d) tot de Ne macht. De meeste financiële studieboeken hebben een bijlage met voorbewerkte tabellen voor deze factoren.

hangt kritisch af van de 'discount rate' die op het project wordt toegepast. Onze analist weet dat hij vandaag bij de bank €91 kan storten tegen een risicoloze opbrengst van 10%, en hij krijgt dus over een jaar automatisch €100. €100 over een jaar is dus gelijk aan €91 nu. Deze redenering voortzettend is de €100 van het tweede jaar slechts €83 waard, van het derde jaar €75, enzovoort. In het tiende jaar vertegenwoordigt de €100 storting nog slechts een waarde van €39; en in het vijftiende jaar een schamele €24.

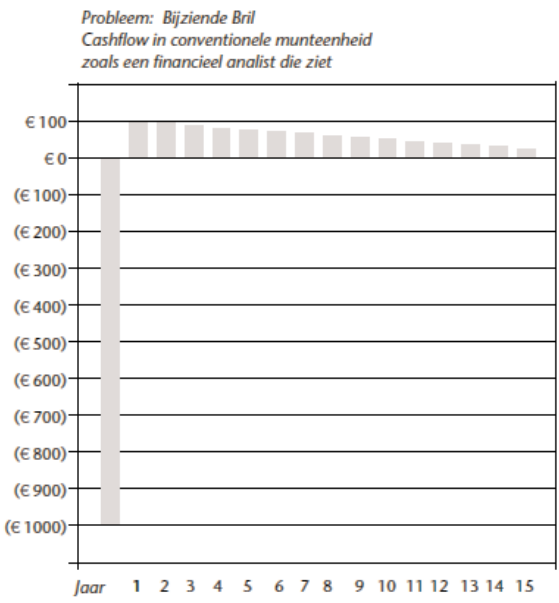

Figuur 8.3: Discounted Cashflow, zoals een financieel analist die ziet

Wat dus een absoluut redelijke investering leek te zijn - €1500 terugkrijgen voor de investering van €1000 in figuur 8.2, blijkt slechts een lusteloos project te zijn als we ernaar kijken met de Bijziende Bril van onze financieel analist.

Als we dit een eeuw vooruit zouden projecteren, zou de laatste €100 slechts 7 cent waard zijn. Twee eeuwen vooruit zien we slechts enkele honderden van een cent. Geen wonder dat we in onze samenleving meestal niet nadenken over de gevolgen van onze beslissingen 'voor de zevende generatie', een proces waarbij we rekening zouden moeten houden met twee eeuwen in de toekomst.

Er is niets mis met de ogen of de redenering van de financieel analist. Hij past alleen maar rechttoe rechtaan financiële logica toe op een munteenheid met een positieve rentevoet.

De 'visie' op de korte termijn versus duurzaamheid

Omdat deze zelfde redenering op alle financieel gemotiveerde investeringen van toepassing is leidt dit collectief tot de bekende druk van het financiële systeem op opbrengsten op de korte termijn ten koste van elke afweging op de lange termijn - inclusief duurzaamheid op de lange termijn.

Als een directeur klaagt dat de financiële druk hem dwingt om alleen op de resultaten van het volgende kwartaal te letten, is hij het slachtoffer van de Bijziende Bril. Als de Chinezen zeggen dat ze zich geen productietechnologieën met schonere energie kunnen veroorloven, zeggen ze eigenlijk dat de kosten van die toekomstige economische gevolgen op de lange termijn, gedisconteerd naar vandaag, verwaarloosbaar zijn vergeleken met de besparingen die de 'vuile' technologieën die ze willen gebruiken, mogelijk maken. Als een huiseigenaar zegt dat het te duur is om zonnepanelen voor de verwarming van zijn huishoudwater te installeren, zegt hij impliciet dat de kostprijs van het betrekken van elektriciteit of gas vanaf het net van de leverancier, op de lange termijn en gedisconteerd naar vandaag, goedkoper is dan de vereiste investering. Als we een goedkoop huis bouwen zonder de juiste isolatie maken we in wezen een afruil tussen de hogere stookkosten in de toekomst gedisconteerd naar vandaag, en de hogere constructiekosten.

Relatie met rentevoet

In de hiervóór gegeven uitleg van de techniek van contante waarde hebben we aangenomen dat de gebruikte discontovoet gelijk is aan de rentevoet van de munteenheid. In werkelijkheid zou de discontovoet die gebruikt moet worden, de 'kapitaalkosten van het project' moeten zijn. Zonder onnodig technisch te worden is er niet één, maar zijn er drie componenten voor die kapitaalkosten:

- de rentevoet van de betrokken munteenheid;
- de kosten van het kapitaal;

- een aanpassing die de onzekerheid over de geldstroom van het project zelf weergeeft.

De derde component is volledig project gerelateerd en wordt daardoor niet beïnvloed door de gebruikte munteenheid. Deze onzekerheid blijft gelijk, onafhankelijk van het geldstelsel, en daarom laten we dit aspect voor onze discussie verder buiten beschouwing. De eerste twee daarentegen worden direct beïnvloed door het geldstelsel van de betrokken munteenheid.
Hier ligt de basis van de spreekwoordelijke 'kortzichtigheid' van de financiële markten, die ondernemingen dwingt besluiten te nemen waarvan zij weten dat deze nadelig kunnen zijn voor de samenleving en zelfs op de lange termijn voor de onderneming zelf.

Als een directeur van een onderneming in de verleiding zou komen om te denken in termen van sociale en ecologische overwegingen op de lange termijn, zou hij spoedig door zijn bestuur worden ontslagen of - desnoods - door een nieuw bestuur nadat overvallers ('raiders') de firma hadden overgenomen. 'Een bijzonder soort investeerders, de "corporate raiders", specialiseert zich in het plunderen van gevestigde ondernemingen. Het basisproces is eenvoudig, hoewel de details ingewikkeld zijn en de machtsstrijd vaak smerig. De overvaller zoekt een onderneming die op een openbare effectenbeurs wordt verhandeld en een "opbreekwaarde" heeft die groter is dan de huidige marktwaarde van de aandelen. Soms zijn dat ondernemingen in problemen. Vaker zijn het goedgeleide, financieel gezonde ondernemingen die zich gedragen als goede burgers en naar de toekomst kijken. Zij hebben vaak aanzienlijke kasreserves om een economische terugslag op te vangen en hebben soms natuurlijke middelen die zij managen op basis van een duurzame benadering.'[117] Na de overname veranderen zij van beleid om kortetermijnwinsten te krijgen, die ironisch genoeg vaak dienen om de rente te betalen op de enorme leningen die zij moesten sluiten om de overname überhaupt mogelijk te maken. Het nettoresultaat: weer een onderneming die een bijziende bril heeft opgezet.

117 Korten, David: When Corporations Rule the World (San Francisco: Berret Koehler Press, 1995), blz. 108.

Samenvattend zien we dat in het bestaande geldstelsel denken op de lange termijn niet alleen minder winstgevend is maar zelfs zwaar bestraft wordt.

Het is echter ook mogelijk om een geldstelsel te ontwerpen dat de kapitaalkosten dramatisch zou verlagen, door tegelijkertijd zowel de rentevoet als de kosten van het kapitaal te verlagen. En u zult zien hoe dit proces de financiële belangen in overeenstemming brengt met de doelstellingen voor duurzaamheid op de lange termijn.

Verziende Bril?

Wat gebeurt er als u de manier waarop u door een verrekijker kijkt omdraait? In plaats van het feit dat verre voorwerpen dichterbij komen lijkt alles nu verder weg.
In onze metafoor van de Bijziende Bril vormde de positieve rentevoet de eigenschap van ons huidige geldstelsel die tot een algemene financiële bijziendheid leidde en de toekomst minder relevant deed lijken. En hoe hoger de rentevoet, hoe hoger de bijziendheid. Met andere woorden, het resultaat van positieve rentevoeten is hetzelfde als wat er gebeurt als u door de verkeerde kant van de verrekijker kijkt.

Wat zou er gebeuren als we de bril van de financieel analist zouden omdraaien?

Kent u de vertragingsrente nog die we aan het einde van het vorige hoofdstuk noemden? Vertragingsrente was het geesteskind van Silvio Gesell (1862 - 1930) en werd het meest recent gebruikt als middel tegen oppotten van de zegelgeldmunteenheden van de jaren dertig. Gesells begingedachte was dat geld een soort openbare dienst is, net zoals een buskaartje. En dat er een kleine vergoeding wordt betaald voor de tijd dat men dat geld oppot.

Vanuit financieel gezichtspunt is vertragingsrente op geld wiskundig gelijk aan een negatieve rentevoet. Om redenen die spoedig duidelijk zullen worden, zal ik deze tijdgerelateerde vergoeding een ‘duurzaamheidsver-

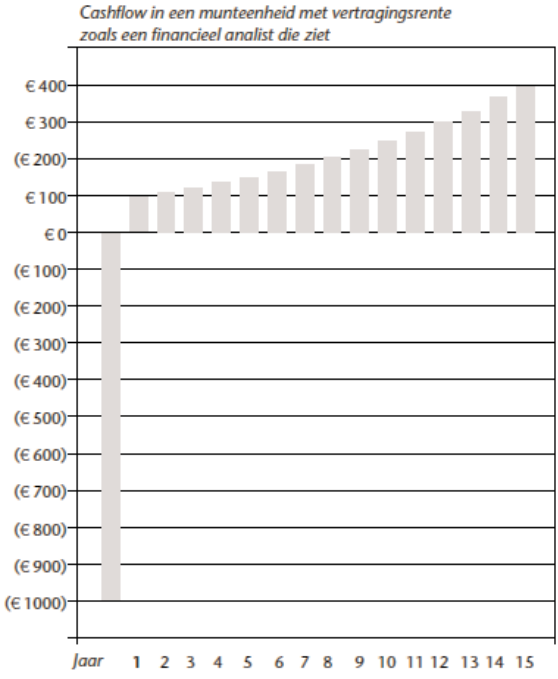

Figuur 8.4: Het standpunt van de financieel analist van figuur 8.2, met een geldstroom die is vastgesteld in een munteenheid met een duurzaamheidsvergoeding (of vertragingsrente)

goeding' noemen. Wat zou nu een duurzaamheidsvergoeding of vertragingsrente betekenen voor het gezichtsvermogen van onze financieel analist? Het project als beschreven in figuur 8.2 zou er voor hem plotseling uit komen te zien als aangegeven in figuur 8.4.

Dit is niet alleen maar juist door de mechanische toepassing van de vergelijkingen van de contante waarde. Ook al lijkt het op het eerste gezicht eigenaardig, zelfs als het tegenspreekt waar we met onze normale munteenheid aan gewend zijn, toch snijdt het financieel gezien absoluut hout.

Laten we aannemen dat ik u de keuze geef tussen 100 eenheden van een inflatievrije munteenheid met een duurzaamheidsvergoeding, vandaag te ontvangen of over een jaar. Als u het geld niet voor onmiddellijke uitgaven nodig hebt en mijn kredietwaardigheid over een jaar is aan u gegarandeerd, zult u logischerwijze het geld pas over een jaar willen hebben. De reden hiervoor is dat u, door het geld pas over een jaar te ontvangen, voor dit jaar geen duurzaamheidsvergoeding hoeft te betalen. In technische termen zullen de 100 eenheden, gedisconteerd naar de waarde van vandaag, voor u over een jaar meer waarde hebben dan wanneer u ze nu zou ontvangen. Zij zullen precies 100 plus de duurzaamheidsvergoeding waard zijn.

Als munteenheden worden gebruikt waarvoor een duurzaamheidsvergoeding wordt gevraagd, zal de toekomst in de loop der tijd waardevoller worden, precies het tegenovergestelde van wat er gebeurt met onze normale munteenheden met positieve rente.

Er resteren nog twee fundamentele zaken die we moeten bespreken:

- Hoe zou zo'n idee geïmplementeerd kunnen worden? Wie zou het initiatief kunnen nemen voor zo'n nieuwe wereldmunteenheid in de nabije toekomst?
- Is zo'n onorthodox geldstelsel gezond? Wat zouden de economische gevolgen zijn?

Een Global Reference Currency (GRC) en de Terra eenheid

Ik noem een Global Reference Currency het generieke concept van een munteenheid die niet gebonden is aan één specifiek land en waarvan het voornaamste doel is een stabiele en betrouwbare munteenheid te geven die als referentie kan dienen voor internationale contracten en handel.

Bovendien zal ik voor een speciaal soort GRC als rekeneenheid voorstellen de *Terra*, die bedoeld is om die munteenheid stevig te verankeren in de materiële en fysieke wereld. In de introductie is uitgelegd dat een van de redenen dat het wereldwijde casino van de munteenheden zo woest tekeer kan gaan, het losmaken van de band tussen de financiële wereld en de fysieke werkelijkheid is, een band die in 1971 werd verbroken door president Nixon. In deze rol zou de Terra verwant zijn aan de gouden standaard uit de 19e eeuw.

De Terra wordt gedefinieerd als een standaardmand met grondstoffen en diensten die van bijzonder belang zijn voor de internationale handel en hun relatieve gewicht in de standaardmand zou idealiter hun relatieve belang in de wereldhandel moeten weergeven. De waarde van de Terra zou bijvoorbeeld kunnen worden vastgesteld als:

1 Terra =

1/10 vat olie (bijvoorbeeld Brent kwaliteit)
+ 1 bushel tarwe (Chicago Mercantile Exchange)
+ 2 pond koper (London Metal Exchange)
+ 1/100 ounce goud (New York)
+ enzovoort

(Merk op dat de specifieke grondstoffen, hun kwaliteit, leveringsvoorwaarden en respectieve gewicht in de Terra eenheid hier slechts worden voorgesteld als voorbeeld. In de praktijk zou dit deel moeten uitmaken van een door de deelnemers onderhandelde overeenkomst. Deze standaard zou ook diensten kunnen opnemen of indices die dienen om de stabiliteit verder te laten toenemen.) De Terra heeft de volgende belangrijke eigenschappen en gevolgen:

- Deze munteenheid kan per definitie inflatiebestendig gemaakt worden. Inflatie wordt altijd gedefinieerd als de waardeverandering van een mand goederen en diensten, dus in zoverre de mand waaruit de Terra is samengesteld representatief is voor de wereldhandel, wordt inflatiebestendigheid voor de wereldwijde handel automatisch verkregen.
- De waarde van deze nieuwe Terramunteenheid kan gemakkelijk worden vertaald naar elke bestaande nationale munteenheid. Iedereen die de Terra wil waarderen in zijn of haar eigen munteenheid hoeft alleen maar de prijzen na te kijken van de grondstoffen die in de mand zijn opgenomen. Die prijzen worden al gepubliceerd op de financiële pagina's van alle belangrijke klanten ter wereld en zijn real time overal op het net beschikbaar.
- Nog belangrijker is het feit dat deze munteenheid ook automatisch converteerbaar is in elke bestaande nationale munteenheid, zonder de noodzaak van een nieuw verdrag of een nieuwe internationale overeenkomst. Iedereen die in deze munteenheid wordt betaald, zou de keuze hebben om gewoon het mandje grondstoffen te ontvangen op vooraf afgesproken wijze (bijvoorbeeld de reeds bestaande ter-

Economisch technisch taalgebruik

Economische studieboeken definiëren het geld in termen van zijn functies, waarvan de drie belangrijkste zijn: waardestandaard, ruilmiddel en opslag van waarde (definities op blz. 443 e.v.). Sinds 1972 is er geen internationale waardestandaard. In deze zin herstelt een GRC gewoon deze functie voor hen die de GRC als contractuele munteenheid willen gebruiken.

De rol van ruilmiddel kan vervuld worden door de GRC óf door een conventionele nationale munteenheid, naar keuze van de partijen – net zoals de huidige beslissing inzake welke nationale munteenheid voor een internationale betaling gebruikt moet worden.

Tot slot de functie van opslagwaarde: deze zal níét door de GRC vervuld worden. Deze rol kan gespeeld worden door instrumenten in conventionele nationale munteenheden of door nieuwe gespecialiseerde financiële producten die liquiditeit kunnen scheppen door investeringen in productieve middelen. Deze functionele specialisatie laat zien dat de GRC een rol speelt die complementair is aan de conventionele nationale munteenheden.

De gedragsdynamiek waar de GRC aanleiding toe geeft, komt overeen met de 'goede' aspecten van inflatie, met vermijding van de 'slechte' aspecten. Economen hebben opgemerkt dat een beperkte inflatie feitelijk een goede invloed op de economie kan hebben. De inflatie in de VS in de jaren tachtig bijvoorbeeld leidde tot een negatief rendement op elementen van vast inkomen, waardoor investeringen in productieve projecten werden aangemoedigd. Maar inflatie brengt ook regressieve elementen met zich mee, zoals de uitholling van alle prijsovereenkomsten en de herverdeling van welvaart van de financieel minder ingevoerde meerderheid naar een wereldwijde minderheid.

De vertragingsvergoedingen van de GRC geven dus de positieve effecten van inflatie, maar vermijden de negatieve effecten. De klassieke vergelijking van Fisher over de omloopsnelheid van het geld geeft nog een manier om de invloed van de GRC te laten zien: Q = MV = PT (waarin Q = totaal van de economische transacties; M = geldhoeveelheid en V = omloopsnelheid van het geld; P = prijzen; T = geruilde goederen en diensten).[1]

Voor een gegeven hoeveelheid geld in omloop (een gegeven M) leidt de vertragingsvergoeding van de GRC tot een hogere V. Voorzover de GRC-eenheid is uitgedrukt in termen van een mand grondstoffen en diensten, houdt dit P per definitie

constant. De vergelijking van Fisher toont dus dat het totaal van de geruilde goederen en diensten noodzakelijk moet toenemen, waardoor het economisch welzijn als geheel verbetert.

Tot slot, maar niet het minst belangrijk, zal het gebruik van een GRC in aanvulling op conventionele nationale munteenheden de neiging hebben automatisch tegen de heersende economische cyclus in te gaan, waardoor de algehele stabiliteit en voorspelbaarheid van het economisch stelsel in de wereld worden verbeterd. Dit is het geval omdat er altijd een overvloed van grondstoffen is als de economische cyclus zwakker wordt (lagere prijzen voor grondstoffen zijn altijd een van de sleutelcijfers voor een recessie). Ondernemingen zullen daarom op dit moment van de economische cyclus grondstoffen willen verkopen voor opslag aan GRC Inc., die voor deze goederen zal betalen met Terra. De Terra zal door deze ondernemingen onmiddellijk worden gebruikt om hun leveranciers te betalen, teneinde de vertragingsvergoeding te vermijden. Deze leveranciers hebben op hun beurt een gelijke prikkel om de Terra als betaalmiddel door te geven. De verbreiding van deze toegenomen prikkel om handel te drijven zal daardoor automatisch de economische cyclus op dit moment aanzwengelen. Als daarentegen de economische cyclus een hoogconjunctuur doormaakt, hebben ondernemingen een systematische prikkel om nieuwe voorraden niet aan de Countertrade Alliance te verkopen, maar zullen ze deze verkopen tegen kasgeld om zelf grondstoffen te kopen. Aldus worden de bedragen aan Terra in omloop lager als de economische cyclus op zijn hoogtepunt is, waardoor de economie nu wordt afgekoeld. Het is zelfs mogelijk dat er op de top van de cyclus helemaal geen Terra in omloop blijft (wat hun voortdurend gebruik als contractuele referentiemunteenheid niet uitsluit).

Zowel Keynes als Friedman heeft aangetoond dat met conventioneel geld, de omloopsnelheid van het geld procyclisch is (beiden om verschillende redenen: de eerste op basis van veranderingen in de rentevoeten, de laatste op basis van de overheersende rol van Friedmans ‘Permanent Revenue’ bij het vaststellen van de vraag naar geld). Doordat de hoeveelheid Terra in omloop anticyclisch aan de economische cyclus is, zal de procyclische aard van het conventionele geldstelsel worden tegengewerkt. Samenvattend: het invoeren van een GRC zal er automatisch toe leiden dat de economische cyclus wordt afgezwakt, door te voorzien in aanvullende monetaire liquiditeit die anticyclisch werkt aan de economische cyclus die verband houdt met de conventionele nationale munteenheden.

---

[1] Verkeersvergelijking van Irving Fischer: MV = PT (*The Purchasing Power of Money,* 1911)

mijnbeurzen voor de verschillende futures markten). Deze bestaande grondstoffenmarkten kunnen ook de plek zijn om desgewenst kasgeld in de conventionele nationale munteenheid te krijgen voor de geleverde producten. We kunnen verwachten dat - naarmate het systeem betrouwbaar en geloofwaardig blijkt te zijn - steeds minder mensen de behoefte voelen om dit proces van kwitanties inwisselen tegen kasgeld te doorlopen.

- Het systeem zal automatisch de neiging hebben tegen de heersende economische cyclus in te gaan. Het zal de neiging hebben om de economie aan te zwengelen ten tijde van een verslechtering van de cyclus en zal inflatoire tendensen afzwakken ten tijde van een hoogconjunctuur (zie voor details het kader over economisch technisch taalgebruik).
- Maar de belangrijkste reden voor ons doel is hier, dat de duurzaamheidsvergoeding 'op vanzelfsprekende wijze' opgenomen is in het systeem. Het garandeert daardoor de volledige integratie van de voorgestelde munteenheid in het bestaande marktstelsel van de 'werkelijke' economie in al haar aspecten.

Aan het opslaan van grondstoffen zijn inderdaad echte kosten verbonden, en de duurzaamheidsvergoeding zou gewoon de opslagkosten van de overeengekomen mand met grondstoffen zijn. Deze opslagkosten (en daarmee de duurzaamheidsvergoeding) zijn in een nauwgezette studie voor een Commodity Reserve Currency (reservemunteenheid op basis van grondstoffen) geschat op 3 tot 3,5% per jaar.[118]

Merk op dat deze kosten geen nieuwe kosten voor de economie als geheel zijn. Dezelfde kosten zijn al in de huidige economie opgenomen. Wat wordt voorgesteld is eenvoudig het overboeken van deze bestaande kosten naar de houder van de Terra, waardoor deze de nuttige sociale functie van een duurzaamheidsvergoeding krijgen.

---

118 Schatting van de kosten van een wereldwijde reservemunteenheid op basis van 27 grondstoffen, door Albert Hart van de Universiteit van Columbia, Nicholas Kaldor van King's College in Cambridge, Engeland en Jan Tinbergen van de Nederlandse Economische Hogeschool: The Case for an International Reserve Currency (Genève: gepresenteerd op 17 februari 1964; document UNCTAD 64 03482).

Theoretisch en praktisch verantwoord

Het kader over 'economisch technisch taalgebruik' vat het idee samen voor hen die liever een puur economische taal spreken.

Conceptueel is de Terra de combinatie van twee ideeën: aan de ene kant een munteenheid gebaseerd op een mand met grondstoffen, die door veel economen van elke generatie is voorgesteld,[119] inclusief onder anderen Jan Tinbergen (1903–1994), de winnaar van de Nobelprijs voor Economie in 1969; en aan de andere kant de duurzaamheidsvergoeding zoals die oorspronkelijk door Silvio Gesell werd voorgesteld onder de naam vertragingsrente.
Deze tweede gedachte - een vertragingsrente op een munteenheid - werd formeel ondersteund door niemand minder dan een autoriteit als John Maynard Keynes. Hij stelde dat een vertragingsrente niet alleen zinvol is vanuit een theoretisch gezichtspunt, maar feitelijk de voorkeur zou moeten hebben boven onze normale munteenheden. Hoofdstuk 27 van het belangrijkste werk van Keynes, The General Theory of Employment, Interest and Money, stelt expliciet dat: 'Die hervormers die een oplossing zoeken door kunstmatige draagkosten van geld te creëren, door te eisen dat wettig betaalmiddel regelmatig van zegels moet worden voorzien teneinde de kwaliteit als geld te behouden, zijn op de juiste weg en de praktische waarde van hun voorstel verdient overweging.[120]

Keynes sloot af met de zeer verbazingwekkende uitspraak dat 'de toekomst meer kan leren van Gesell dan van Marx'.[121] Ten minste enkele

119 Zie bijvoorbeeld: Harmon, Elmer: Commodity Reserve Currency (New York: Columbia University Press, 1959); Graham, Benjamin: World Commodities and World Currency (New York: McGraw Hill, 1944) and Storage and Stability (New York: McGraw Hill, 1937); Albert Hart van Columbia University, Nicholas Kaldor van King's College in Cambridge, Verenigd Koninkrijk en Jan Tinbergen van de Nederlandse Economische Hogeschool: The Case for an International Reserve Currency (Genève: gepresenteerd op 17 februari 1964; document UNCTAD 64 03482); St Clare Grondona: Economic Stability is Attainable (Londen: Hutchison Benham Ltd, 1975); Ian Gondriaan: How to Stop Deflation (Londen, 1932); W.S. Jevons: Money and the Mechanism of Exchange (1875).

120 Keynes, John Maynard: The General Theory of Employment, Interest and Money (Londen: MacMillan, 1936), blz. 234.

121 Keynes (1936), hfdst. 32, blz. 355.

Stelt een ambtenaar van de Federal Reserve een vertragingsvergoeding voor?

De munteenheid van de VS zou opsporingsmogelijkheden in zich moeten hebben waardoor de regering particulier bezit van dollarbiljetten kan belasten, aldus de aanbeveling van Marvin Goodfriend, onderdirecteur en politiek adviseur bij de Federal Reserve van Richmond. In een studie van 34 bladzijden beargumenteert hij dat deze vertragingsvergoeding het 'oppotten' van geld zal ontmoedigen, activiteiten op de zwarte markt en in de misdaad zal tegengaan en economische activiteiten in deflatoire periodes (als de rente tegen het nulpunt zit) zal bevorderen.[122] De motivatie en de mechanismen voor deze toepassing verschillen duidelijk van de toepassingen die ik hier voorstel. Ik denk ook dat de waarschijnlijkheid dat het idee van Goodfriend door het congres zal worden aanvaard, laag is, maar het geeft aan dat het concept van een vertragingsvergoeding tenminste begonnen is opnieuw meer aandacht te trekken.

ambtenaren van de Federal Reserve lijken hun eigen redenen te hebben om dat met hem eens te zijn (zie kader). De beste recente hedendaagse analyse van de stelling van Gesell wordt gegeven door Dieter Suhr.[123] Hij bewijst dat onze normale munteenheden met positieve rentevoet systematisch leiden tot verkeerde allocatie van middelen, terwijl munteenheden met een rentevoet van nul of een duurzaamheidsvergoeding dat niet doen. Hij geeft ook onderbouwde antwoorden op enkele van de kritische opmerkingen die tegen munteenheden met een duurzaamheidsvergoeding worden gemaakt.

Deze mensen oordeelden ten gunste van verschillende onderdelen van het voorstel voor een GRC, zij het om verschillende redenen - anders dan duurzaamheid - zoals monetaire stabiliteit, vermindering van de volatiliteit van economische cycli en vermindering van internationale ongelijkwaardigheid. Een Global Reference Currency als de Terra zou deze voordelen ook samenvoegen, in aanvulling op de voordelen van het idee van een duurzaamheidsvergoeding met haar doelstelling van duurzaamheid op de lange termijn .

122 Details in: Details in: http://www.rich.frb.org/monetarypol/marvin.htm en een samenvatting in http://www.wired.com/news/politics/0,1283,32121,00.html.

123 Suhr, Dieter: Capitalism at Its Best: The Equalisation of Money's Marginal Costs and Benefits (Augsburg, Duitsland: Universiteit van Augsburg, 1989).

Het is ook belangrijk dat we begrijpen dat mensen de grondstoffen zelf niet hoeven te hanteren als ze betalingen in Terra doen of ontvangen, net zoals iemand die een termijncontract in koper heeft niet het koper zelf hoeft te hanteren. Een Terra is gewoon een kwitantie van een pakhuis die het recht geeft om de waarde van de mand grondstoffen te ontvangen, in welke munteenheid men maar wil. De Terra kan daardoor eenvoudig elektronisch verplaatst worden, net zoals de huidige nationale munteenheden; zij zou stabieler en meer inflatiebestendig zijn, iets dat de huidige nationale munteenheden bewezen hebben niet te zijn.

Historische precedenten

Vergeet niet dat het idee van een munteenheid op basis van grondstoffen gecombineerd met een duurzaamheidsvergoeding niet echt nieuw is. Een vroege vorm hiervan werd al toegepast in het Egypte van de farao's. Het was het geheim van de opmerkelijke stabiliteit van het Egyptische geldstelsel, die nooit meer door enige andere beschaving is overgenomen.[124] Het zorgde voor meer dan duizend jaar economische stabiliteit en overvloed. Dit historische record geeft ook het opmerkelijke vermogen van duurzaamheidsvergoedingen weer om een duurzame groei te bewerkstelligen die meerdere eeuwen kan duren. Dit onderwerp zal elders worden besproken.[125]

Mogelijkheden voor implementatie

Er zijn verschillende manieren waarop een Global Reference Currency zou kunnen worden ingevoerd. Men zou bijvoorbeeld theoretisch kunnen

---

124 De beste bron voor het Egyptische geldstelsel is: Preisigke, Friedrich: Girowesen im Griechischen Ägypten enthaltend Korngiro, Geldgiro, Girobanknotariat mit Einschluss des Archivwesens (Straatsburg: Verlag von Schlesier & Schweikhardt, 1910; herdrukt door Hildesheim, New York: Georg Olms, 1917).

125 Zie Mysterium Geld: Emotionale Bedeutung und Wirkungsweise eines Tabus, waarin twee historische precedenten van de gevolgen van een munteenheid met vertragingsvergoeding op de samenleving en de economie uitgebreid worden behandeld: Egypte en het midden van de Middeleeuwen (10e tot 13e eeuw). Daarin wordt een verband getoond tussen een munteenheid met vertragingsvergoeding en de ongebruikelijke welvaart. Voor Europa wordt deze periode soms 'de eerste Europese Renaissance' en 'het tijdperk der kathedralen' genoemd.

proberen om consensus voor een GRC te krijgen tussen de regeringen van de wereld, via een nieuwe overeenkomst van Bretton Woods of via een hervorming van het Internationale Monetaire Fonds.
Maar de politieke werkelijkheid van vandaag is zodanig dat het hoogst onwaarschijnlijk is dat regeringen een dergelijke consensus weten te bereiken. Privé gesprekken met topfunctionarissen van de Bank voor Internationale Betalingen en het IMF hebben bevestigd dat een fundamenteel nieuw initiatief onder de huidige geopolitieke omstandigheden alleen kan worden genomen door de private sector.

Bovendien ligt de echte beslissingsmacht tegenwoordig toch meer bij de internationale ondernemingen dan bij de regeringen. De belangrijkste prioriteiten in de tijd die moeten worden verschoven als we duurzaamheid willen bereiken, zijn die van de wereldwijd opererende ondernemingen, en daarom is betrokkenheid van de internationale zakenwereld in elk geval nodig. Daarom stel ik hier als strategie voor, een groep sleutelondernemingen te overtuigen zelf een Global Reference Currency op te zetten, als dienst aan iedereen die internationaal handel wil drijven.

De Terra als initiatief van het bedrijfsleven

Nu zullen we laten zien dat een initiatief van het bedrijfsleven om de Terra in te voeren om een aantal redenen zinvol is.

De wereld heeft reeds decennia zonder internationale waardestandaard geleefd en dat is een situatie die beschouwd kan worden net zo inefficiënt te zijn als te werken zonder een standaard voor lengte of gewicht. Zoals de geldcrises van de afgelopen jaren in Azië, Rusland en Latijns Amerika hebben laten zien, kan instabiliteit van de munteenheid een dramatische tol eisen, niet alleen van de bewoners, maar ook van internationale zakelijke contracten en transacties. De kosten van zulke valutarisico's voor de zakenwereld en de samenleving zijn zeer hoog (zie kader).
Eén manier waarmee ondernemingen geleerd hebben om zich aan te passen aan dit gebrek aan een internationale waardestandaard is, over te gaan op barter. De omvang van de 'countertrade' (internationale barter)

Instabiliteit van de munteenheid: kosten voor de zakenwereld

In een onderzoek door Fortune van de grootste 500 ondernemingen in de VS in 1992 meldden alle deelnemers aan het onderzoek dat valutarisico's nu hun grootste zorg zijn.[126] Bovendien zei 85% dat zij dure strategieën voor derivaten moeten gebruiken om dat valutarisico te verminderen. Het is belangrijk dat de firma's die zich het meest met hedging bezighouden, ook de grootste en best ontwikkelde ondernemingen zijn.[127] Een belangrijk aspect waar nog geen onderzoek naar gedaan is, is dat veel buitenlandse investeringen helemaal niet worden gedaan, gewoon omdat het valutarisico niet kan worden afgedekt of omdat afdekken daarvan te duur is. Deze opportuniteitskosten zijn niet alleen schadelijk voor de betrokken onderneming maar ook voor de samenleving als geheel. Er was in het bijzonder overeenstemming over het feit dat het risico van rentevoeten vele malen minder belangrijk is dan het valutarisico.

in 1997 werd door de IRTA (International Reciprocal Trade Association) geschat op $650 miljard en groeit met 15% per jaar, drie keer zo snel als de toename van transacties in conventionele geldeenheden. Omdat dit het niveau was van vóór de recente geldcrises zal de countertrade in het jaar 2000 waarschijnlijk voor het eerst meer dan $1 biljoen bedragen. Twee derde van alle ondernemingen op de lijst van de Fortune 500 houdt zich regelmatig met zulke transacties bezig.[128] Door een gebrek aan standaardisatie kennen zulke transacties hoge juridische en operationele kosten. Vanuit dit gezichtspunt is de Terra slechts een standaardisering van een internationale eenheid voor barter. Binnen sommige bedrijfstaksectoren is zo'n standaardisatie reeds toegepast (zie het kader over sectorale barterstandaards), maar standaards die over meerdere bedrijfstakken heen reiken zijn nog niet opgezet. Bovendien zou dit zodanig kunnen worden opgezet dat het niet alleen aanzienlijke voordelen geeft voor het bedrijfsleven maar ook voor de samenleving in het algemeen.

126 Dolde, Walter: 'The Use of Foreign Exchange and Interest Rate Management in Large Firms', University of Connecticut School of Business Administration, Working Paper 93 042 (Storra, Conn., 1993), blz. 18-19.

127 Dolde, Walter: Ibid. De 85% van de ondernemingen die routinematig aan hedging doen hebben een gemiddeld kapitaal van $8 miljard, vergeleken met $2,5 miljard voor de 15% die nooit aan hedging doen (zie voorbeeld 1 op blz. 23-24).

128 Boyle, David C.: 'Barter Currencies', Financial Times Management Report (speciale uitgave, december 1999).

Sectorale barterstandaarden

Sommige bedrijfstakken hebben speciaal voor hun bedrijfstak al standaardruileenheden ontwikkeld. De International Air Transport Association (IATA) bijvoorbeeld gebruikt al meer dan twee decennia haar eigen wereldwijde rekeneenheid om onderlinge betalingen tussen haar leden-luchtvaartondernemingen te verrichten. Ook 'hotelkamers' en 'televisiespots' ontwikkelen zich langzaam tot een standaardbartereenheid voor specifieke bedrijfstakken. In dat opzicht zou de Terra of elke andere GRC-eenheid gewoon de volgende logische stap zijn voor een bartereenheid die onderling door meerdere bedrijfstakken gebruikt kan worden. Zulke sectorale standaarden zouden zelfs een component van de Terra zelf kunnen zijn.

Omdat barter ontworpen is om per definitie inflatiebestendig te zijn, zou het ook ideaal zijn voor planning op de lange termijn en voor contractuele en internationale handelsdoeleinden op de langere termijn.
Het kan worden uitgegeven op basis van de fysieke voorraden aan producten die in de mand zijn opgenomen en wordt daar dan volledig door ondersteund, waardoor maximale veiligheid en stabiliteit van de betrokken eenheid verzekerd zijn. In die zin is de Terra gewoon een ontvangstbewijs voor een gestandaardiseerde voorraad, dat als ruilmiddel gebruikt kan worden.
Samenvattend zal de Terra onder normale monetaire omstandigheden de operationele kosten doen verminderen en zal het bovendien, in geval van aanzienlijke monetaire instabiliteit, een zeer stevig opvangsysteem zijn.

Een gespecialiseerde zakelijke entiteit, Countertrade Alliance geheten, zal deze 'munteenheid' uitgeven in ruil voor het inbrengen van goederenvoorraden in de mand. Zij zal desgevraagd Terra's in nationale munteenheid kunnen terugbetalen, tegen een kleine vergoeding, door de overeenkomstige grondstoffen te leveren aan bestaande grondstoffenbeurzen en ze daardoor, indien nodig, om te wisselen in de conventionele nationale munteenheid. De betrokken grondstoffenbeurzen zullen dezelfde zijn die nu gebruikt worden voor termijncontracten van grondstoffen. Doordat hierdoor alle verplichtingen zijn afgedekt, kan de Countertrade Alliance het voordeel hebben van de AAA beoordeling van het veiligheidsrisico.

Door ten slotte de opslagkosten van de mand door te berekenen aan de houder van de Terra, krijgt men een munteenheid met een ingebouwde vertragingsvergoeding (dat wil zeggen een tijdgebonden vergoeding voor het aanhouden van een munteenheid, conceptueel gelijk aan een negatieve rente), geschat op 3 tot 4% per jaar. Het in een munteenheid combineren van de eigenschappen van inflatiebestendigheid en vertragingsvergoeding geeft aan deze handelsmunteenheid de volgende twee ongebruikelijke interessante mogelijkheden.

- Het gebruik van de Terra leidt automatisch tot tegengestelde krachten voor de heersende business cycle, waardoor de algemene stabiliteit en voorspelbaarheid van het economisch stelsel en de voorwaarden voor de economische ontwikkeling worden verbeterd. Zoals Paul Krugman zei: 'Problemen die we dachten te kunnen genezen hebben opnieuw de kop opgestoken, net als tijdelijk onderdrukte bacteriën die op een later tijdstip tot een mogelijke weerstand tegen antibiotica leiden... Er zit kortom absoluut een snufje van de jaren dertig in de lucht.'[129]
  Zoals we eerder hebben gezien kan de Terra zodanig worden beheerd, dat ze een krachtig anticyclisch economisch effect heeft op het officiële geldstelsel. Zij kan daardoor bijdragen aan het verminderen van economische instabiliteit en onvoorspelbaarheid, door de risico's van zowel een belangrijke wereldwijde recessie op dit moment als van toekomstige inflatoire hoogconjunctuur te verminderen.
- Niet in de laatste plaats kan het ten behoeve van planning en contractuele doeleinden gebruikmaken van een munteenheid met een vertragingsvergoeding, zoals de Terra, het conflict wegnemen met betrekking tot welke munteenheid moet overheersen tussen financiële prioriteiten en prioriteiten op de lange termijn (bijvoorbeeld ecologische overwegingen). Door dit te doen wordt de noodzaak van regulatie om het doel van duurzaamheid op de lange termijn te bereiken, verminderd.

---

129 Krugman, Paul: 'The Return of Depression Economics', Foreign Affairs (januari februari 1999), blz. 42-74.

Samenvattend kunnen we zeggen dat door het opzetten van de Terra door een Countertrade Alliance, particuliere initiatieven in staat worden gesteld vijf belangrijke problemen aan te pakken die nu door internationale ondernemingen ervaren worden:

1. Het verschaft ondernemingen een internationale waardestandaard.
2. Het vermindert de kosten van het afronden van bartertransacties.
3. Het geeft een verzekering tegen de onzekerheden die voortkomen uit de internationale instabiliteit van munteenheden.
4. Het vermindert op systematische wijze de mogelijkheid of het belang van een wereldwijde recessie.
5. Het lost op structurele wijze het conflict op tussen ecologische duurzaamheid op de lange termijn en de financiële prioriteiten die zijn ingebouwd door het conventionele systeem van munteenheden.

Zo'n strategie kan om te beginnen worden opgezet als een kleinschalig pilotproject op het internet tussen een kerngroep van internationale ondernemingen. Wanneer het systeem zijn operationele waarde bewezen heeft en indien de internationale monetaire omstandigheden dat rechtvaardigen, kan het worden uitgebreid om meer deelnemers tot de Alliance toe te laten.
Aldus kunnen initiatieven uit het bedrijfsleven een belangrijke bijdrage leveren aan het welvarender, stabieler en duurzamer maken van deze planeet.

Het bedrijfsleven en het milieu: vanuit het standpunt van het bedrijfsleven

Een speciaal rapport van Global Business Network over duurzaamheid concludeerde:

> 'Bedrijfsleven en milieu kunnen niet langer worden gescheiden. Het wereldwijde milieusysteem en het sociaal economische systeem horen nu bij elkaar - het lot van de een is gekoppeld aan het lot van de ander. Als de conventionele industrialisering doorzet riskeert het het ecosysteem te laten instorten; als het ecosysteem instort, stort de economie in.

> Het industriële stelsel is erg kwetsbaar voor een belangrijke ecologische verstoring. Multinationale ondernemingen zijn afgesteld als grandprixraceauto's, om steeds weer snellere rondetijden te realiseren. Zij nemen aan dat het racecircuit volkomen effen is, zonder hinderpalen. Industriële installaties, gebouwen, fabrieken, leidingen voor de overdracht van energie, zij zijn allemaal ontworpen voor een beperkte hoeveelheid aannames met betrekking tot het klimaat en het ecosysteem voorzichtige maximale winstbelasting, beperkte weerstand tegen aardbevingen, een gestage stroom aan middelen. Maar we weten nu, uit studies naar zulke zaken als Arctische ijskappen, dat de natuur in staat is tot veel ernstiger verstoringen dan we op grond van de recente, relatief beperkte bandbreedte van klimaatveranderingen hebben aangenomen. Dit doet de operationele basis van de huidige industriële samenleving direct blootstaan aan het risico van wereldwijde ecologische verstoringen en de daarbijbehorende wijdverbreide natuurrampen.'[130]

Zoals we eerder gezien hebben (in hoofdstuk 1) is de verzekeringsindustrie de eerste belangrijke sector wier winstniveau direct door dit verband is getroffen. Maar ook al is het de eerste, het is zeker niet de laatste sector die getroffen zal worden.

Conclusies: duurzaam geld

Het moge op het eerste gezicht vreemd lijken dat ondernemingen deze functie van het scheppen van een munteenheid als publiek goed op zich nemen. Maar het is ook nuttig dat we ons herinneren dat de zogenaamde nationale munteenheden in werkelijkheid een vorm van ondernemingsgeld zijn, uitgegeven door particuliere banken, zoals is uitgelegd in de Introductie en in hoofdstuk 2. Merk ook op dat de banken en de financiële dienstverleningsindustrie niet buiten het GRC proces worden gehouden: financiële instellingen zouden diensten kunnen verlenen met de Terra als nominale waarde, precies zoals ze nu doen voor elke rekening in vreemde valuta.

---

130 Tibbs, Hardin: 'Sustainability', Deeper News (Global Business Network: januari 1999), blz. 29

Historisch precedent voor ondernemingen om een internationaal raamwerk te scheppen (1367-1500)

Ten tijde van sterke fragmentatie in Noord-Europa kwamen kooplieden uit verschillende onafhankelijke steden (Bremen, Keulen, Hamburg, Brugge, de Baltische landen enzovoort) bij elkaar om hun eigen juridische raamwerk voor handel op te zetten (de Hanze), compleet met haar eigen munteenheid en zelfs haar eigen internationale gerechtshoven om over geschillen te beslissen. Dit vond geheel buiten de officiële politieke en regeringssystemen plaats. Het stelsel duurde langer dan honderd jaar, zes keer zo lang als het huidige experiment van zwevende wisselkoersen.

De Hanze werd in 1367 opgezet als een officiële internationale structuur, nadat meer dan een eeuw lang meer informele experimenten hadden plaatsgevonden. Het systeem was bijzonder succesvol bij het bereiken van zijn doelstellingen. Maar de kooplieden in elke haven besteedden evenveel energie aan het voorkomen dat andere kooplieden toegang tot het systeem zouden krijgen om op hun eigen markt te concurreren, als aan het uitbreiden van hun eigen overzeese markten. Het sloot ook bewust handelaren uit andere landen uit. Uiteindelijk viel het aan het einde van de 15e eeuw uit elkaar toen Nederlandse en Engelse handelaren, reders en vissersvloten – die oorspronkelijk buiten het systeem werden gehouden – dit monopolie met succes aantastten.

Als de weg van particulier initiatief wordt genomen om een bepaalde GRC te implementeren, zal het dus belangrijk zijn om vanaf het begin garanties te geven voor een echte open toegang tot de markt voor alle deelnemers aan de internationale handel, onafhankelijk van grootte en herkomst, teneinde dat gedeelte van de geschiedenis van de Hanze te vermijden.

Er bestaat zelfs een historisch precedent voor een door zakenmensen te nemen internationaal initiatief: het Hanzeverbond (1367–1500); zie kader.

Maar de tegenwoordige versie van zo'n functie zou heel anders zijn dan van de historische Hanze. Het zou meer wereldwijd dan regionaal moeten zijn, het zou meer een open systeem van publieke dienstverlening moeten zijn dan een kartel, en het zou huidige wettelijke en financiële concepten en communicatietechnologieën moeten gebruiken (bijvoorbeeld internet) om die functie te implementeren.

Waar het uiteindelijk op aan komt is de vraag of de kopstukken van de zakenwereld bereid zijn of in staat zijn de verantwoordelijkheid voor hervorming van het huidige monetaire stelsel op zich te nemen, door middel van een particulier initiatief dat kan helpen de zakenwereld waarlijk duurzaam te maken. Het Zweedse woord voor 'business' is *Näring Liv* (letterlijk 'levensvoeding'). Een initiatief voor een Terra door een alliantie van ondernemingen zou één manier zijn om dit echt waar te maken. Het zou ook een zeer effectieve manier zijn voor zakenlieden om te ontkomen aan het voortdurende conflict tussen de prioriteiten van aandeelhouders en hun eigen persoonlijke zorgen voor duurzaamheid op de lange termijn, of die zorgen nu voortkomen uit openbare druk, persoonlijke ethiek of de toekomst van hun kleinkinderen.

> 'Wij hebben de wereld niet gekregen van onze ouders,
> zij is door onze kinderen aan ons te leen gegeven.'
>
> *(Bord in de Zaal voor Biodiversiteit van het Museum voor Natuurlijke Historie in New York)*

Sommige mensen zullen zich wellicht verbazen over het voorstel dat ik in dit hoofdstuk heb gedaan omdat dit voorstel geheel vóór internationale ondernemingen lijkt te zijn, in het bijzonder nadat ik in 'Het Corporate Millennium' (hoofdstuk 4) heb duidelijk gemaakt dat er enige risico's zijn verbonden aan het scheppen van een nieuw de facto monopolie van munteenheden van particuliere ondernemingen. Mijn voorstel betreft echter niet het scheppen van zo'n monopolie. In plaats daarvan wordt een wereldwijde ondernemingsmunt aanbevolen tegelijkertijd met het invoeren van plaatselijke complementaire munteenheden voor sociale doeleinden (hoofdstuk 5 t/m 7). Bovendien ben ik ervan overtuigd dat we geen wereld van Duurzame Voldoening kunnen scheppen zonder de betrokkenheid van ondernemingen. Dit zijn immers organisaties die op dit moment de belangrijkste vormgevers van onze toekomst zijn, of we dat nu leuk vinden of niet.

Waar het hier om gaat is evenwicht. Dat evenwicht wordt niet bereikt als we de meest actieve componenten van onze samenleving buitensluiten. Hoe alle stukjes van de puzzel, inclusief de Global Reference Currency, op elkaar aansluiten om zo'n evenwicht dat leidt tot Duurzame Voldoening te bereiken, is het onderwerp van het volgende en van het laatste hoofdstuk.

‘De geschiedenis is een wedstrijd tussen ontwikkeling en een ramp.’

- H.G. Wells

‘Vanwege de onderlinge verbondenheid van alle geesten der mensen zal het bevestigen van een positieve visie waarschijnlijk de meest wijze actie zijn die iemand van ons ooit kan ondernemen.’

- Willis Harman (1918 - 1997)

‘Laten we opgewekt blijven en ons bedenken dat het ongeluk dat het moeilijkst te dragen is, het ongeluk is dat nooit plaatsvindt.’

- James Russell Lowelll (1819 - 1891)

‘Laten we optimistisch zijn. Pessimisme is goed voor betere tijden.’

- Anonymus

Hoofdstuk 9. Duurzame Voldoening

Duurzame Voldoening is geen voorspelling maar een mogelijkheid, een scenario dat dezelfde vorm zal hebben als de andere scenario's die in hoofdstuk 4 werden beschreven. Het bundelt alle stukjes van de puzzel die we tot dusver hebben aangegeven. Duurzame Voldoening zal worden onderzocht door middel van 'Een bezoek aan de campus van Stanford'. Dit verhaal belicht de rol van drie elkaar overlappende golven bij het scheppen van Duurzame Voldoening: een Golf van Waardeverschuiving, een Informatiegolf en een Geldgolf. Tot slot zal de relatie tussen Duurzame Voldoening en de eerder beschreven scenario's worden geanalyseerd.

Een bezoek aan de campus van Stanford

Laatst friemelde ik een beetje met de onbekende knoppen van de Hogedrukketel (hoofdstuk 1) en plotseling gebeurde er iets geheel onverwachts. Ik maakte per ongeluk een reis door de tijd naar de eerste dag van het universitaire jaar op de campus van Stanford. Dit is een verslag van mijn bevindingen.

Een verslag van mijn reis door de tijd

Ik herkende de plek - ik zag de kenmerkende toren van Hoover en de omringende gebouwen in Neo Spaanse stijl, ondergedompeld in de sfeer van opwinding en aarzeling die zo kenmerkend is voor grote groepen rondlopende eerstejaarsstudenten.
Ik ging het gebouw van de Economische Faculteit binnen. Een bord in de hal voor de eerste collegezaal deed mij plots stilstaan. Er stond op: Najaarssemester 2020 Ecosofie 101.
Dat is het moment waarop ik begon te denken dat ik ergens in de toekomst was beland.
In de zaal stond een erg aantrekkelijke, rijpe vrouw op het punt met het college te beginnen.

'Er was eens een tijd dat mensen afstudeerden met diploma's in Economie, Management, Monetaire Theorie, Psychologie of zelfs Sociologie en Politieke Wetenschappen, zonder dat men een stevige basis in Ecosofie had. Het lijkt erop dat men zich er in die tijd niet van bewust was dat dit net zo gevaarlijk zou zijn als bijvoorbeeld afgestudeerd te zijn met een "Doctoraal Magen" zonder enig begrip te hebben van voedsel, de bloedsomloop of het zenuwstelsel. De herkomst van het woord "ecosofie" is gelijk aan de etymologie van de woorden "ecologie" en "economie".'

Zij begon te schrijven met wat een kleine laserlichtpen leek te zijn en op hetzelfde moment verscheen de tekst, zwevend in de lucht op ongeveer een meter voor de drie muren. Ik dacht: Een of andere holografische lasertechnologie. Ik zit écht in de toekomst. Er verschenen drie nette rijtjes woorden, als volgt:

Griekse stam	***huidige woorden***	***oorspronkelijke betekenis***
oikos = *huishouding* sophia = *wijsheid*	ecosofie	*wijsheid van de huishouding*
logos = *kennis*	ecologie	*kennis van de huishouding*
nomos = *regel*	economie	*regels van de huishouding*

'Ecosofie gaat over hoe men verstandig en wijs op deze planeet moet leven. Hoe onze economie, ons geld, de zakenwereld, politieke, sociologische, psychologische en ecologische kennis en activiteiten op elkaar inwerken en van invloed zijn op onze collectieve aanwezigheid op deze planeet. Het vormt de onmisbare gemeenschappelijke basis die ten grondslag ligt aan elk van de eerdergenoemde kennisgebieden. Het kijkt naar de menselijke soort binnen de context van de bredere biosfeer, waarmee en waarvan wij onderling afhankelijk zijn.

Ecosofie is slechts een van de tekenen dat onze beschaving verschoven is van het Modernisme naar wat wij nu het Tijdperk der Integratie noemen. De voornaamste zaadjes van deze verschuiving kunnen worden herleid naar de veranderingen in interpretatie van het fysieke universum, die meer

dan een eeuw geleden begonnen. Evenzeer als wat met voorgaande mutaties in wereldbeelden gebeurde - zoals de Copernicaanse Revolutie van vijf eeuwen geleden - is de interpretatie van het fysieke universum de voornaamste aangever van een verschuiving in beschaving.

Gedurende vele eeuwen hadden de mensen Moeder Natuur beschouwd als een geordende extrapolatie van de menselijke geest. Descartes zag haar als een geestloze materie, die slechts begrepen kon worden door het analyseren van steeds kleinere deeltjes. Newton zag haar als een zich keurig gedragende machine, die door God in beweging was gezet en werd aangedreven door eeuwige wetten die haar, als we die wetten zouden kennen, zouden uitleveren aan onze onderwerping. Dit begon allemaal te veranderen toen de relativiteitstheorie, de kwantumfysica uit de eerste helft van de vorige eeuw, en de theorieën van non dualiteit en complexiteit uit de tweede helft van de vorige eeuw, geaccepteerd werden als geldige interpretaties van de realiteit. Zij leverden het mentale raamwerk voor ons tijdperk. Het werk van Einstein, Heisenberg, Bohr en, later in de vorige eeuw, van Bohm, Feynman, Prigogine en van de tientallen namen die zich met de theorieën over Chaos en Complexiteit hebben beziggehouden, waren allemaal belangrijke mijlpalen in dat proces.
De oude metafoor van de wereld als een zielloze machine, met mensen als afzonderlijke "objectieve" waarnemers, is vervangen door een levende en lerende wereld, waarmee mensen communiceren en waarin zij meedelen in de verantwoordelijkheid van haar evolutie. Sommigen zeggen dat we naar dit wereldbeeld toe gedwongen zijn om met wereldwijde kwesties als vervuiling, ontbossing, klimaatveranderingen of het verzwakken van de ozonlaag om te gaan.

Een belangrijke katalysator voor Integratie was ook een paradox. Deze ontstond toen een van de belangrijkste "Yang" technologieën van het hele Industriële Tijdperk - de computer - voor de eerste keer tot een perfecte "Yin" ruimte leidde waarin zo'n Integratie zonder beperkingen kon bloeien. Ik bedoel de "cybersfeer", de opvolger van het oude internet. De paradox wordt nog sterker als we er rekening mee houden dat dit oorspronkelijk allemaal was ontwikkeld voor de strijdkrachten van de VS

aan het einde van de Koude Oorlog. Nieuwe synergieën tussen de virtuele wereld en de fysieke wereld hebben geleid tot de Integrale Economie.'

[Als geheugensteuntje: de cybersfeer is de virtuele ruimte waarin alle vroege communicatietechnologieën zoals telefoon, televisie, computers en betalingssystemen samenkwamen in één samenhangend geheel (hoofdstuk 3 en 4). De concepten van 'Yin' en 'Yang' en 'Integrale Economie' zullen hierna worden verklaard.]

De professor ging verder: 'Om de volledige omvang van dat proces te begrijpen kan een raamwerk dat oorspronkelijk werd opgezet door Teilhard de Chardin, de antropoloog uit het midden van de 20e eeuw, nuttig blijken te zijn.'
Plotseling verscheen er een heldere voorstelling, in levendige primaire kleuren zwevend op een meter vóór alle vier de muren van de zaal. De professor ging tussen de voorste tekening en de muur staan. Ik werd me er nu ook van bewust dat ze een groter publiek leek toe te spreken dan de studenten die in de zaal zaten. Een vorm van leren op afstand, bedacht ik mij.

De visie van Teilhard de Chardin (midden 20e eeuw)

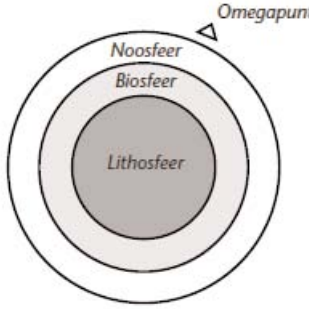

Figuur 9.1: De visie van Teilhard de Chardin (midden 20e eeuw)

- Lithosfeer *(van lithos = steen)*
  inerte massa van de planeet aarde;
- Biosfeer *(bios = leven)*
  alle vormen van leven van een meter onder de oppervlakte tot enkele honderden meters in de atmosfeer;
- Noosfeer *(nous = bewustzijn)*
  bewustzijnsgebied dat door de mens wordt opgeroepen zou naar omegapunt opschuiven;
- Omegapunt
  bewustzijn van de Eenheid van Alles wat Is; onbekende (laatste?) bestemming van de menselijke evolutie.

Ze ging dichter bij het diagram staan en zei: 'Teilhard werd geïnspireerd door een weinig bekend werk, De Biosfeer, van V.I. Vernadsky, een Russische bioloog uit de jaren twintig van de vorige eeuw. Teilhard veralgemeniseerde dat concept door de evolutie van onze planeet te zien in ingesloten "sferen". Eerst de lithosfeer, die alle inerte materie van deze planeet weergeeft; dan de biosfeer die alle levensvormen hergroepeert. Het lijkt een beetje op een dichte "korst van biomassa" rond de inerte materie. Het ligt fysiek ingesloten in een dunne laag van meestal een paar meter beneden tot enkele honderden meters boven het oppervlak van de aarde, inclusief het water en de lagere gebieden van de atmosfeer voor vogels, insecten in de lucht en micro organismen. Pas in de 21e eeuw gaven de mensen de illusie op dat zij zich konden losmaken van de natuur. Pas kortgeleden zijn zij echt gaan begrijpen dat er slechts één levensvorm op aarde is - de biosfeer - en dat de gehele menselijke soort daarin eenzelfde rol speelt als een orgaan in ons eigen lichaam.

De volgende laag, de noosfeer, hier in blauw weergegeven' ze wees op een bijna doorzichtige zone in de grafiek - 'is meer etherisch. Het is de ruimte waarin alle vormen van bewustzijn, inclusief menselijk bewustzijn, op elkaar inwerken. Wat Teilhard zag was dat, naarmate de mensheid zich meer bewust werd van de onderlinge afhankelijkheid, zij ook zou groeien in het bewustzijn van haar Eenheid. Hij dacht dat het doel van de menselijke evolutie wat hij noemde het "omegapunt" zou zijn, een kosmisch bewustzijn van Eenheid dat rekening hield met alle Verscheidenheid.

Maar wat Teilhard niet zag is hoe zo'n mysterieus proces kon plaatsvinden. Bedenk dat hij zijn belangrijkste werken schreef rond de tijd van de Tweede Wereldoorlog en vlak daarna. Het is verbazingwekkend dat hij - onder deze omstandigheden - de richting van de volgende stap in de evolutie zelfs maar kon voorzien. Welnu, wij hebben nu de middelen die duidelijk maken hoe deze verschuiving in bewustzijn kon versnellen.'

Zij liep naar het diagram en raakte de doorzichtige zone tussen de cirkels van biosfeer en noosfeer aan, en dit veranderde soepel in een levendige paarse sfeer, zodat het hele diagram er als volgt ging uitzien:

De visie van Teilhard de Chardin (midden 20e eeuw)

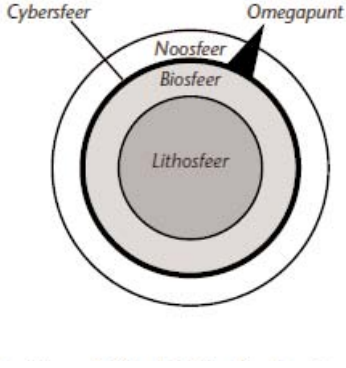

Figuur 9.2: De visie van Teilhard de Chardin. De rol van de cybersfeer

- Lithosfeer *(van lithos = steen)*
  inerte massa van de planeet aarde;
- Biosfeer *(bios = leven)*
  alle vormen van leven van een meter onder de oppervlakte tot enkele honderden meters in de atmosfeer;
- Noosfeer *(nous = bewustzijn)*
  bewustzijnsgebied dat door de mens wordt opgeroepen zou naar omegapunt opschuiven;
- Omegapunt
  bewustzijn van de Eenheid van Alles wat Is; onbekende (laatste?) bestemming van de menselijke evolutie;
- *Cybersfeer = virtuele ruimte waarin de integratie naar het omegapunt plaatsvindt.*

'De cybersfeer is gewoon het verband tussen Teilhards noosfeer en zijn bestemming. Het is de virtuele ruimte waarin het menselijk bewustzijn naar integratie zich heeft kunnen manifesteren. Het speelt een rol gelijk aan de rol die de lithosfeer heeft gespeeld voor de biosfeer. Alle levensvormen gebruiken direct of indirect inerte chemische componenten van de lithosfeer en herschikken die om hun eigen fysieke levensondersteunende systemen te maken. Toen computertechnici in de 20e eeuw dachten dat zij een gewoon computernetwerk maakten, schiepen zij in feite een extra dimensie en een nieuw soort ruimte.
Achteraf bezien hebben de laatste decennia van de 20e eeuw een rol gespeeld die gelijk is aan wat biologen de "Cambriaanse explosie" hebben genoemd. Vijfhonderd miljoen jaar geleden vond er een plotselinge mutatie in de biomassa plaats: eencellige levensvormen gaven een uitbarsting van biologische diversiteit te zien en er kwamen vele ingewikkelde meercellige organismen tot stand. Honderden miljoenen jaren later ontstond de fotosynthese en, nog later, leidde de gelijktijdige opkomst van seksuele voortplanting en individuele dood tot andere mijlpalen. Kennelijk ondergaat de

evolutie zulke kwantumtransformaties. Vanuit dit gezichtspunt is het leven aan het einde van de 20e eeuw de digitale ruimte binnengetreden, met gebruikmaking van de mensheid als instrument. In de cybersfeer is het leven bevrijd van de beperkingen van langzame moleculaire recombinatie, kan zij reizen met de snelheid van het licht, zelfs zo nodig van deze planeet vandaan.'

Ik ging naar de collegezaal ernaast en luisterde naar wat een introductiecursus in Economische Geschiedenis leek te zijn.

'In het vroege Stenen Tijdperk gebruikten de mensen hetzelfde stuk gereedschap voor veel verschillende doeleinden: een fragment van een gebroken steen kon voor van alles gebruikt worden, van het doden van een prooi tot het daarna schoonmaken van de nagels. Gedurende de 19e en 20e eeuw lijkt er eenzelfde vasthoudendheid te zijn geweest door te proberen hetzelfde monetaire hulpmiddel - de nationale munteenheden - voor van alles te gebruiken, van wereldhandel tot het betalen van iemands studie of van de ouderenzorg. Om een andere metafoor te gebruiken: dit zou gelijkstaan aan aan te nemen dat het zenuwstelsel de enige informatiedrager in het menselijk lichaam is en geen aandacht te schenken aan de rol van de bloedsomloop, van het lymfestelsel en van een groot aantal biochemische reacties.
Dit idee van "alles past" in monetaire stelsels moest uiteindelijk verlaten worden toen technologieën voor informatie en nanoproductie ervoor zorgden dat de meerderheid van de mensen geen productiegerelateerde "baan" had. Tegenwoordig heeft minder dan 30% van de wereldbevolking nog zo'n volledige baan. Dit heeft de grote meerderheid van de mensen vrijgemaakt om zich te kunnen wijden aan wat zij het allerliefste doen - hun "werk" - vooral in hun plaatselijke of virtuele gemeenschap. De oude schaarse nationale munteenheden waren nooit ontworpen om zo'n explosie van willekeurige creativiteit te ondersteunen.

Vele economische concepten uit het Industriële Tijdperk, zoals het bruto nationaal product, moesten natuurlijk herzien worden. Het was oorspronkelijk ontstaan als een manier om in de eerste decennia van de 20e eeuw

het militaire potentieel te meten. Te midden van andere onvolkomenheden mat het bnp alleen die activiteiten die plaatsvonden in nationale munteenheden. Dit leidde tot steeds vreemdere afwijkingen. Gelijke activiteiten bijvoorbeeld (zoals de zorg voor een ziek kind) werden tot "werken" benoemd en opgenomen in het bnp - of niet - alleen omdat de zorgverlener in het ene geval betaald werd met de nationale munteenheid en in het andere geval niet. Dit kwam neer op een directe ontkenning van de feitelijke dienst die gratis werd geleverd.
De oude meetmiddelen van het bnp verwarden nog steeds primitieve bruto groei met verstandige of wijze groei. De doelstelling van "Volledig Potentieel" uit het Informatietijdperk heeft nu het idee van "Volledige Werkgelegenheid" uit het Industriële Tijdperk vervangen. "Volledig Potentieel" verwijst naar het gebruiken van iemands leervermogen en de kans om iemands gaven volledig te ontwikkelen. Evenmin als dat het geval was met Volledige Werkgelegenheid kan men voor een bevolking nooit 100% Volledig Potentieel bereiken.

Terugkijkend was het slechts door het bevrijden van de buitengewone kracht van menselijke creativiteit, van alle menselijke wezens, dat er enige hoop voor de planeet aarde was. Menselijke creativiteit was iets dat in vorige generaties het voorrecht was van slechts een kleine minderheid: een paar kunstenaars, wetenschappers en andere leden van de intelligentsia. Zelfs op basis van de oude beperkte definitie van "werkgelegenheid" waren in de jaren negentig ten minste 700 miljoen volwassenen op de planeet routinematig "zonder baan". In termen van het waarderen van hun "Volledige Potentieel" in diezelfde periode, zeggen schattingen van onze economisch historici dat minder dan één op de duizend mensen dat bereikte. Zij werden beschouwd als zeldzame "genieën". Voeg hierbij het buitengewone feit dat slechts twee van de negen vormen van intelligentie erkend werden en daardoor in het systeem van opleiding werden ontwikkeld en gemeten; dat wil zeggen de verbaal/taalkundige en de logisch/wiskundige, beide met een neiging naar "Yang". Van de andere zeven vormen van intelligentie werd gewoon geen notitie genomen. Het was dus erg zeldzaam dat de ontwikkeling van een kind rekening hield met deze andere vormen van leren: dat wil zeggen de muzikale, ruimtelijke,

lichamelijke/kinetische, intrapersoonlijke, interpersoonlijke, patroonherkennende en mystieke vormen.[131]
Kortom, de mogelijkheden van het menselijke potentieel werden veelal dramatisch onderschat, om nog maar niet te spreken van ontwikkeld en gebruikt om onze uitdagingen aan te gaan. Het is verbazingwekkend dat de mensheid in de 20e eeuw nog zo ver is gekomen. Vanuit het gezichtspunt van vandaag lijkt het er echt wel op alsof onze soort geblinddoekt en met vastgebonden handen en voeten aan een wedstrijd moest meedoen.
Een pionier in de 20e eeuw, Duane Elgin, stelde dat de mensheid altijd op z'n best is geweest als haar capaciteiten tot het maximum werden uitgedaagd. Of we veranderden radicaal en bewust naar duurzaamheid op alle gebieden, óf we zouden net zoals de grote dinosauriërs vóór ons hebben moeten verdwijnen.

Het geheim van de verschuiving werd gevormd door een opeenvolging van drie golven, die elkaar ten tijde van de eeuwwisseling overlapten:

- *een Golf van Waardeverschuiving, waarin de oude Modernistische waarden werden omgezet in de waarden van het Tijdperk van Integratie;*
- *de Informatiegolf, die aan enorme hoeveelheden mensen een ongekende toegang tot kennis verschafte;*
- *de Geldgolf, waarin nieuwe geldsystemen de oude systemen van nationale munteenheden aanvulden.*

In de jaren negentig van de 20e eeuw waren de meeste mensen zich alleen nog bewust van de Informatiegolf. Dat was de golf waar de media zich in die tijd op richtten. Maar in werkelijkheid waren alle drie de veranderingen al een eind op weg, als men maar bereid was om verder te kijken dan de rapporten van de bureaucratie en van de massamedia.
Samen hebben deze golven geleid tot een versnelde verandering van ons economisch stelsel, waarbij de cybereconomie is geworden tot wat ze nu is:

131 De eerste zeven van de in totaal negen hier genoemde vormen van intelligentie werden al vastgesteld door Howard Gardner in Project Zero op Harvard en beschreven in zijn Frames of Mind. Een andere versie van dezelfde stelling bij Armstrong: Seven Kinds of Smarts: Identifying and Developing your Multiple Intelligences (Plume Books, 1999).

de grootste en nog steeds de snelst groeiende economie ter wereld. Daarom is de cybersfeer de beste plek om de huidige toestand van ons monetaire stelsel te bekijken. Zoals u weet werkt ons zich voortdurend ontwikkelende geldstelsel tegelijkertijd op verschillende niveaus, variërend van wereldwijd tot plaatselijk. Het grote voordeel van zo'n geldsysteem op meerdere niveaus is dat elke soort activiteit ondersteund wordt door de soort munteenheid die het best aan de omstandigheden is aangepast. Convertibiliteit van de verschillende munteenheden is op het net zeker gesteld, steeds wanneer dat nodig is. Deze verschillende systemen werken samen als een organisch geheel, waarin elke component zich voortdurend ontwikkelt om zich aan te passen aan de eisen en mogelijkheden van de omgeving waarin het werkzaam is.
Laten we nu eens kijken naar de voornaamste mijlpalen die ons uit de problemen van de vorige eeuw haalden, naar wat toegejuicht wordt als het Tijdperk van Duurzame Voldoening voor de mensheid.'

Plotseling verdween dit toneel voor mijn ogen en vond ik mijzelf als versuft terug in onze tijd. Tot mijn grote frustratie zal ik misschien nooit zeker weten hoe we daar terechtkwamen…
Nou ja, ik denk dat ik open moet blijven staan voor de vele verrassingen des levens…

Het vervolg van dit hoofdstuk levert het bewijs waardoor de stellingen van de hoogleraren uit 2020 ondersteund worden, bewijs dat in 2000 beschikbaar is.

Het definiëren van Duurzame Voldoening

Duurzame Voldoening is eerder gedefinieerd als: de eigenschappen van een samenleving die haar behoeften bevredigt zonder de vooruitzichten van toekomstige generaties te verminderen en tegelijkertijd aan zoveel mogelijk mensen vrijheid van keuze en creativiteit te geven (hoofdstuk 4). Merk op dat de mensheid *op zekere dag,* of zij wil of niet, ten minste één van de twee componenten - duurzaamheid - zal bereiken. Men kan er slechts over twisten hoe lang dat zal duren, of dat met onze medewerking

Duurzaamheid: een bundeling van standpunten

'Duurzaamheid is een oproep voor hoop. Het stelt dat er een ontwerp voor een toekomstige samenleving kan zijn waarin achteruitgang van het milieu en extreme sociale ongelijkheid op een duurzame manier worden vermeden. Als te bespreken punten vraagt het impliciet om verantwoordelijkheidsgevoel en handelingen die oprecht bedoeld zijn om onze huidige manier van leven te veranderen of te verbeteren en de door velen gevoelde dreiging van sociale, ecologische en economische crisis te vermijden.' [132]

Duurzame ontwikkeling is groei van welzijn zonder fysieke groei. Het is een proces en geen toestand, en impliceert daarom niet noodzakelijk dat de bevolking of de economie statisch is of stagneert. [133]

De econoom Herman Daly[134] (ex-Wereldbank) stelt dat er aan drie voorwaarden voldaan moet worden om een samenleving fysiek duurzaam te laten zijn:

1. De mate waarin vernieuwbare middelen gebruikt worden, mag hun mate van vernieuwing niet overschrijden.
2. De mate waarin niet-vernieuwbare middelen gebruikt worden, mag de mate waarin duurzame vernieuwbare vervangende middelen worden ontwikkeld niet overschrijden.
3. De mate van uitstoot van vervuiling mag de opnamecapaciteit van het milieu niet overschrijden.

De biologen Paul en Anne Ehrlich[135] stellen een eenvoudige vergelijking voor die de rol van de technologie bij het verminderen van de algemene ecologische gevolgen aangeeft: *Ecologisch Gevolg = Bevolking x Welvaart x technologie.*

Als de bevolking in de komende vijftig jaar nog eens verdubbelt en de welvaart verviervoudigd, dan moet de Technologie de gevolgen hiervan met ten minste een achtste verminderen om de gevolgen gelijk te houden aan vandaag.

geschiedt of na een belangrijke verstoring en/of bewuste verandering om dit doel te bereiken kan worden gemobiliseerd.
De planeet zelf is duurzaam. Het is de vraag of wij dat ook zullen zijn.

132 Tibbs, Harding: Report for the Global Business Network 'Sustainability', Deeper News (vol. 3, nr. 1, januari 1999), blz. 5.
133 World Commission on the Environment and Development: Our Common Future (Oxford University Press, 1989), blz. 200.
134 Daly, Herman E. en Cobb, John B.: For the Common Good (Boston: Beacon Press, 1989).
135 Ehrlich, P.R. e.a.: Ecoscience: Population, Resources, Environment (San Francisco: W.H. Freeman, 1977).

Wat ik hier voorstel is dat de mensheid duurzaamheid bereikt binnen een tijdsperiode van één generatie, in plaats van later (zie kader). Dit zou gerealiseerd kunnen worden door een monetaire strategie te volgen die de buitengewone creativiteit waartoe mensen in staat zijn kan ontketenen en gebruik kan maken van de technologieën van duurzaamheid die nu beschikbaar komen. De voorgestelde strategie zou ook het massale lijden dat het gevolg zal zijn van een monetaire ineenstorting, kunnen vermijden. Nu enige voorzorgsmaatregelen nemen zal oneindig goedkoper zijn dan te proberen later de schade te repareren. Een reserveband lijkt de meeste tijd nutteloos, tot men op een vervelende plek een lekke band heeft…

Veel mensen en organisaties richten zich op duurzaamheid (bijvoorbeeld de ecologische beweging) of op voldoening (bijvoorbeeld het bedrijfsleven), maar niet op beide. Er zijn natuurlijk veel activiteiten waar duurzaamheid en voldoening duidelijk met elkaar strijdig zijn. Als u streeft naar meer timmerhout, zult u meer bomen moeten kappen; als er meer auto's zijn, moet u meer milieuvervuiling en files verwachten. Maar gelukkig geldt zulke intrinsieke strijdigheid niet op alle gebieden. In het bijzonder de drie golven als beschreven door de hoogleraar van Stanford uit 2020 zijn activiteiten waarbij duurzaamheid en voldoening niet alleen verenigbaar zijn maar ook samenwerken.

Daarom werd ik zo nieuwsgierig om te ontdekken wat reeds nu zichtbaar zou zijn van wat de hoogleraar van Stanford uit 2020 toeschrijft aan de verandering naar Duurzame Voldoening. Hier volgt een samenvatting van het bewijs dat ik tot nu toe heb gevonden.

Naar een Integrale Economie?

Om te beginnen zullen we enige cryptische begrippen als 'Yin', 'Yang' of 'een Integrale Economie', waar de professor uit 2020 terloops naar verwees, verduidelijken. Wat kunnen we nu over deze concepten ontdekken?

Een taoïstisch standpunt: alles draait om evenwicht

'Elke expliciete dualiteit is een impliciete eenheid.'

- Alan Watts[136]

Het eerste concept is al verscheidene millennia beschikbaar. Het is het taoïstische standpunt over beschikbare synergie wanneer wij ophouden met weerstand te bieden aan tegenstellingen.
Onze moderne cultuur, onze informatiebronnen, onze waarden, zelfs onze woorden waarmee we communiceren en denken, neigen er altijd toe om dingen te polariseren. Steeds als we een onderscheid maken 'hangt het af van een aanname van weerstand en een logica van ontkenning'.[137] In elke Indo Europese taal bijvoorbeeld denken we 'koud' en impliceren daarbij automatisch 'niet warm'. Het woord 'gezond' betekent de afwezigheid van ziekte, enzovoort.

De taoïsten daarentegen beschouwen tegenstellingen niet als elkaar onvermijdelijk uitsluitend. Hun best bekende polariteit bijvoorbeeld is Yin-Yang. Wij neigen ernaar dit oriëntaalse concept te vertalen als een uitdrukking van onze bekende tegenstellingen. Daarom nemen wij aan dat Yin-Yang tegenstellingen weergeven: zwart of wit, koud of warm, dag of nacht, enzovoort. Onze normale interpretatie is dat zwart wit uitsluit, koud sluit warm uit, het is nacht als het niet dag is, enzovoort.

Taoïsten zien Yin-Yang als met elkaar verbonden, als noodzakelijke delen om het geheel mogelijk te maken. Daarom hebben zij het nooit over 'Yin óf Yang', maar altijd over 'Yin-Yang'. Op deze manier wijzen zij op het onderlinge verband in plaats van op de ruimte die hen scheidt. Yin is alleen maar zwart voorzover Yang wit is. Yin is alleen maar koud voorzover Yang warm is. De Yin is alleen maar de nacht voorzover de Yang de dag is, enzovoort. Dit verschil in wereldbeeld is subtiel maar van het

136 Geciteerd in Flemons, Douglas G.: Completing Distinctions (Boston en Londen: Shambhala, 1991), blz. 112.

137 Flemons, Douglas G.: Completing Distinctions (Boston en Londen: Shambhala, 1991), blz. 32.

Lao-tse voor de 21e eeuw

Het taoïsme is gevestigd door de Chinese geleerde Lao-tse, over wie erg weinig harde historische gegevens bekend zijn. Volgens de traditie was hij, ergens in de 5e eeuw v.C., de conservator van de Keizerlijke Bibliotheek. Op zijn oude dag kreeg hij afkeer van de kleinzieligheid aan het hof, nam ontslag uit zijn gerespecteerde functie en besloot als kluizenaar te gaan leven, waarbij hij de meeste van zijn bezittingen achterliet. Toen hij een waterbuffel besteeg om de stad te verlaten, vroeg een poortwachter hem of hij alsjeblieft kon samenvatten wat hij had geleerd van een levenlang doorbrengen met de beste verzameling boeken in het rijk.

Men beweert dat Lao-tse toen ter plekke de kortste nog bestaande verhandeling over het goede leven schreef, de *Tao Te Tjing,* die slechts 5000 karakters telt. (Ook dit wordt nu eigenlijk als legendarisch beschouwd, omdat onderzoek nu heeft bewezen dat deze tekst na de 5e eeuw v.C. geschreven werd.)

Het begint met 'De tao die gesproken kan worden is niet de echte tao. De naam die kan worden genoemd is niet de eeuwige naam.' Met andere woorden, hij zegt dat de taal de eerste hinderpaal is die ons weerhoudt de weg te kennen. Hij dringt erop aan dat het belangrijk is om te leven in een evenwichtige stroom, zowel het vrouwelijke als het mannelijke hoog te achten, de gelijkheid van man en vrouw te waarderen. Hij benadrukt de intuïtie, de verhouding met de natuur en stilte.

Lao-tse was een oudere collega van Confucius, op dat moment een ernstige, ambitieuze leraar. Confucius stelde voor dat mannen eerst hun wensen zouden leren te beheersen, daarna hun vrouwen en dan hun kinderen. Confucius formaliseerde het patriarchale stelsel van familiebetrekkingen in China, benadrukte de hiërarchie, de intellectuele gedachtevorming op basis van de rede en het wetenschappelijk lezen van de klassieken. Dit was allemaal geheel tegengesteld aan het wereldbeeld van Lao-tse.

De Chinese geschiedenis heeft verschillende afwisselingen meegemaakt tussen de prioriteiten van Lao-tse en Confucius. De laatste verandering vond plaats tijdens de Sung-dynastie – ongeveer 1800 jaar na de dood van beide grondleggers – onder de intellectuele invloed van de neoconfuciaanse wetenschapper Chu Shi (1130-1200 n.C.). Het werd een klinkende overwinning voor het confucianisme, dat sindsdien het officiële sociale stelsel in China is.

Ik stel voor dat we nu meer moeten leren van Lao-tse dan van Confucius, in ieder geval gedurende de overgangsperiode waar we ons op het ogenblik in bevinden.

grootste belang. Taoïsten kijken tegelijk naar het geheel én naar de delen. Elk deel bestaat alleen vanwege het verband met het geheel. Daarentegen nemen wij een deel en stellen dat tegenover het andere deel.

Hetzelfde onderscheid wordt gemaakt in de krijgskunst, waar oosterse tradities spreken van de 'zachte ogen' die u in staat stellen om op hetzelfde moment uw tegenstander én de omgeving te zien. Het vissen met (kunstmatige) vliegen vraagt dezelfde 'zachte ogen' die zowel de plek waar de haak neerkomt als de hele rivier zien, in tegenstelling tot de 'harde ogen' die gebruikt worden bij het vissen met aas, waar de blik alleen gericht blijft op de dobber. Mensen die goed zijn in het kijken naar vogels of walvissen melden precies hetzelfde proces. Kortom, taoïsten zijn vissers met vliegen, terwijl onze eigen taal ertoe leidt dat wij vissers met aas moeten blijven (zie het kader over Lao tse).
Wie van u heeft bijvoorbeeld de titel van deze paragraaf goed gelezen: 'Alles draait om evenwicht'. Hebt u automatisch 'Het draait allemaal om evenwicht' gelezen, wat een andere betekenis heeft? Of hebt u gewoon gedacht dat het een typefout was?

Figuur 9.3: Tai-ji-symbool

Als deze tekst in Chinese karakters zou zijn geschreven, zouden haar lezers onmiddellijk begrepen hebben wat er wordt bedoeld: het geheel bestaat slechts door het evenwicht tussen de twee delen. 'Alles draait om evenwicht' wordt geïllustreerd door het klassieke Tai-ji symbool, waar zwart en wit één geheel vormen door hun evenwichtige interactie. Merk op dat niet alleen de ene tegenstelling vorm geeft aan de andere, maar dat in het hart van elke polariteit het tegendeel aanwezig is (het witte puntje in het zwarte vlak van het symbool). (Zie figuur 9.3.)
Waar het hier om gaat is dat we zien dat de onderbewuste macht van onze taal ons laat lezen wat we verwachten in plaats van wat er staat. Onze eigen woorden laten ons automatisch tegenstellingen projecteren en zien, waar in feite ook een harmonieuze interactie aanwezig kan zijn of zelfs overheersend aanwezig is.

De Yin-Yang-samenhang

Ik zal nu het taoïstische woordgebruik Yin-Yang integreren in economische systemen. Dit is niet bedoeld als eigenaardigheid maar omdat ik hoop dat deze terminologie ons eraan zal doen herinneren op holistische manieren te denken in plaats van in de tegenstellingen die onze Indo-europese talen in ons bewustzijn hebben ingebouwd. Mensen scheppen samenhang: zij voelen, denken en zien werkelijkheden volgens de samenhang waarin zij leven. Een Yang samenhang bijvoorbeeld geeft vorm aan gedachten, handelingen en emoties, variërend van de perceptie van God en de wereld tot dagelijkse kleinigheden. Het volgende schema vat enkele aspecten van deze Yin-Yang samenhang samen. Zij kan verticaal worden gelezen om de interne samenhang te zien, of horizontaal om te begrijpen wat de taoïsten de verbindende tegenstelling tussen de twee wereldbeelden zouden noemen.

Niveau	*Yang*	*Yin*
niet-materieel	financieel kapitaal	sociaal kapitaal
materieel	fysiek kapitaal	natuurlijk kapitaal

Moderne samenlevingen zijn geneigd om de geldigheid van slechts een van deze tegenstellingen te erkennen: de Yang-samenhang. Deze Yang-samenhang is belichaamd in een patriarchaal beheerssysteem in alle aspecten van het leven - van georganiseerde religies tot de wetenschappen, van militaire macht tot de politiek en het dagelijks leven. Ons heersende geldsysteem in het bijzonder is doordrenkt van deze Yang-waarden en dit is een van de manieren geweest waarop de 'echte wereld' in dit gezichtspunt is gedrongen. Wat hier ter discussie staat is niet de geldigheid van deze Yang-samenhang, maar de aanspraak op een monopolie van geldige interpretaties.

Daarentegen wordt hier voorgesteld om met beide zaken tegelijk rekening te houden. Merk op dat *duurzaamheid* samenhangt met Yin-samenhang,

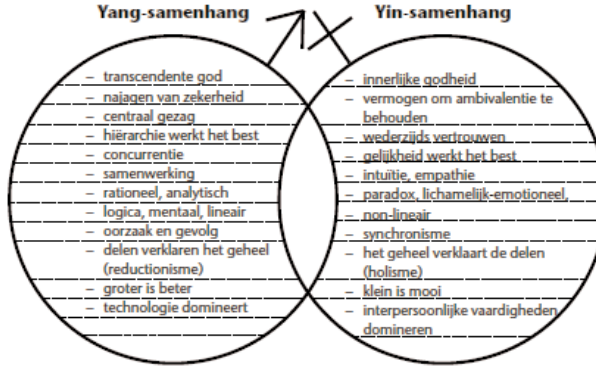

Figuur 9.4: Schema van Yin-Yang-samenhangen

terwijl voldoening Yang is. Daarom geeft het taoïstische gezichtspunt - dat altijd het juiste evenwicht tussen de twee samenhangen benadrukt - ons een nuttig raamwerk. Het kan zelfs enig nuttig onderscheid bijdragen voor de verschillende vormen die kapitaal aanneemt.

Traditionele economen erkennen het bestaan van slechts de Yang vormen van kapitaal: financieel kapitaal (aandelen, obligaties, kasgeld en 'intellectuele eigendom' zoals patenten en handelsmerken) en fysiek kapitaal (fabrieken, machines, onroerend goed). Daardoor laat het de twee vormen van Yin-kapitaal buiten beschouwing: sociaal kapitaal (solidariteit van gezin of groep, vrede, kwaliteit van het leven enzovoort) en natuurlijk kapitaal (schoon water of schone lucht, biodiversiteit enzovoort). Deze ontkenning is opmerkelijk, gegeven het feit dat Yang kapitaal gewoon niet zou kunnen overleven zonder een voortdurende instroom van de vormen van Yin-kapitaal.

Eén teken van de verschuiving in bewustzijn is dat er steeds meer wordt gesproken over 'kenniskapitaal' - hetgeen in feite een brug is tussen financieel en sociaal kapitaal - en de discussies over 'groene belastingen' die bedoeld zijn om onze blindheid voor de schaarse middelen die uit de voorraad aan natuurlijk kapitaal komen te compenseren.

Tot slot waarschuwt de taoïstische wijsheid ons ervoor dat de neiging van een dominante Yang om de ander te onderdrukken gevaarlijk is voor het geheel en uiteindelijk dodelijk gevaarlijk voor Yang zelf.[138]

Een schema van complementaire Yin-Yang-munteenheden

Een nuttige manier om te kijken naar de verschillende systemen van munteenheden die in dit boek beschreven worden, is hen te rangschikken volgens de sterkte van hun Yin of Yang invloed. De volgende tabel toont de criteria die zijn toegepast om de verschillende systemen van munteenheden te classificeren, zodat zij in kaart kunnen worden gebracht.

	Yang	*Yin*
effect op relatie	schaars; leidt tot concurrentie	voldoende; bevordert samenwerking
manier van schepping	'fiat', geschapen door een Centrale Autoriteit	'onderling tegoed', geschapen door deelnemers zelf

Herinner u dat 'fiat' munteenheden de munteenheden zijn die een centrale autoriteit nodig hebben om geschapen te kunnen worden en daarom een Yang-achtige hiërarchie behoeven.
Munteenheden van onderlinge tegoeden daarentegen worden geschapen door de gebruikers op het moment van de transactie en zijn daardoor meer Yin van aard.
Figuur 9.5 beschrijft het raamwerk dat daaruit voortkomt.

Sociaal kapitaal gedijt het best met samenwerking bevorderende Yin-munteenheden, terwijl de wereldwijde industriële handel het best gedaan

138 Een diepgaande behandeling van deze ideeën, in de taal van de westerse systeemtheorie, is beschikbaar gemaakt door Yongming Tang: 'Fostering Transformation through Differences: the Synergic Inquiry (SI) framework', Revision, Special issue on Transformative Learning (vol. 20, nr. 1, zomer 1997), blz. 15-19.

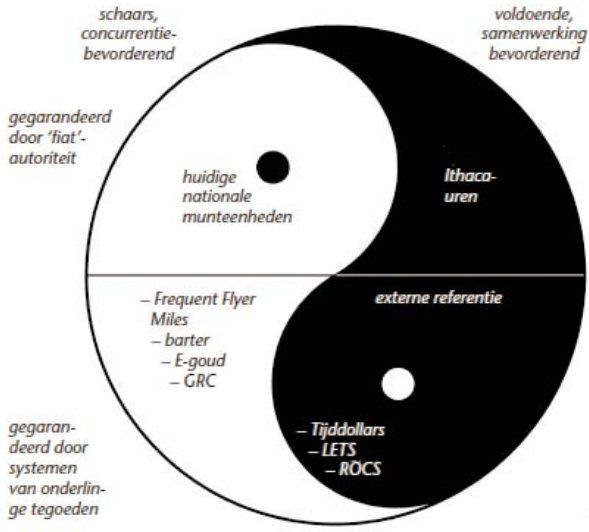

Figuur 9.5: Schema van soorten munteenheden volgens Yin-Yang

zou kunnen worden met Yang-munteenheden die tot concurrentie leiden. Dit schema geeft ook de manier weer waarop elk van deze soorten munteenheden elkaar kan aanvullen.

Een andere manier om dit schema te gebruiken, is ons bewust te worden van de manier waarop aan de relaties tussen de verschillende gebruikte munteenheden vorm wordt gegeven. Geld gaat altijd over relaties. Als alle andere zaken onveranderd blijven zullen verschillende soorten munteenheden leiden tot verschillende relaties tussen haar gebruikers. In groepen waar u samenwerking, egalitarisme, Yin-achtige relaties wilt verkrijgen, gebruikt u Yin-type munteenheden. Daarentegen zal handelen in Yang munteenheden leiden tot concurrerende, hiërarchische relaties, uitstekend geschikt voor bepaalde zakelijke omgevingen. Beide soorten relaties hebben hun geëigende plek in ieders leven.
Als wederkerigheid is ingebouwd in het proces van geldschepping en als de munteenheid in voldoende mate beschikbaar is - twee condities die worden vervuld in systemen van onderlinge tegoeden - zullen de trans-

acties die van deze munteenheid gebruikmaken de neiging hebben meer verenigbaar te zijn met het scheppen van gemeenschappen (Hoofdstuk 6. Munteenheden voor gemeenschappen).

Deze logica moet niet tot belachelijke uitersten worden doorgedreven, zoals te geloven dat het voldoende zou zijn een Yin-munteenheid aan een groep moordenaars te geven om hen te doen veranderen in lammeren. 'Als alle andere zaken onveranderd blijven' is hier een toepasselijke waarschuwing. Maar hoeveel ogenschijnlijk liefhebbende gezinnen kent u niet waar de concurrentie om een schaarse munteenheid vreselijk heeft huisgehouden?

Integrale Economie of complementaire Yin-Yang-economieën

De concepten van Yin-Yang-samenhang (figuur 9.5) kunnen nu worden gekoppeld aan de concurrerende en coöperatieve economische circuits (figuur 5.2). Deze koppeling geeft de volgende combinatie (figuur 9.6). Het toont de potentiële rol van een volledig ontwikkelde Yin economische cyclus als noodzakelijke aanvulling op de traditionele Yang-economie. De figuur laat zien hoe elk gezichtspunt, de Yang- of de Yin-kant van de economie, in de woorden van Tarnas 'zowel bevestigd als overtroffen kan

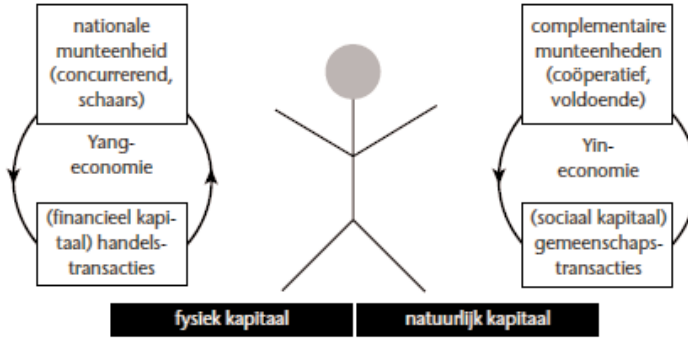

Figuur 9.6: Integrale Economie en de Yin-Yang complementaire economische circuits

worden, erkend kan worden als deel van een groter geheel; want elke polariteit vereist de ander om volledig te kunnen worden'.[139]
De menselijke figuur die u vanuit het centrum van figuur 9.6 aankijkt geeft onze collectieve energie weer, al onze economische activiteiten. Het circuit aan zijn rechterhand (links in beeld) is de Yang-economie, aangedreven door de conventionele nationale munteenheden die automatisch tot concurrentie tussen de deelnemers leiden, zoals we gezien hebben in 'het elfde schijfje' (hoofdstuk 2). Dit is de dominante economie. Voor de meeste economen is het het énige economische systeem. Het erkent fysiek kapitaal en richt zich op het genereren van financieel kapitaal.
Het circuit aan zijn linkerkant zou de vroegere geschenkeneconomieën omvatten, of de opkomende munteenheden van tegenwoordig die coöperatieve gemeenschap bouwen. Het erkent natuurlijk kapitaal en richt zich op het genereren van sociaal kapitaal.

Indien het waar is dat het proces van werkloosheid in het Informatietijdperk een structurele component heeft, beweer ik dat het in ieders belang is, ook voor de deelnemers aan de Yang-economie, om met alle beschikbare middelen een sterkere ontwikkeling van de Yin-economie te bevorderen, inclusief het formeel bevorderen van complementaire munteenheden; zelfs door belastingprikkels. Waarom?

Herinnert u zich de vicieuze cirkel van werkloosheid nog (hoofdstuk 5)? Als een toenemend aantal mensen structureel werkloos is, verdwijnen zij niet zomaar. Zij worden óf 'economisch onbelangrijk' en daardoor een permanente potentiële bron van geweld en problemen voor de rest van de samenleving, wat echt erg duur kan zijn (inclusief 'levenslang pensioen' in de gevangenis). Óf zij zullen, zoals is voorgesteld door Jeremy Rifkin, worden ondersteund door belastingen in de Yang-economie (zie figuur 9.7).
In beide gevallen schiet de Yang-economie zichzelf in de voet op elk moment dat het probeert Yin-achtige initiatieven te onderdrukken, zoals zij historisch geneigd was te doen. Door een Yin-munteenheid en Yin-economie te blokkeren, door te blijven staan op een monopolie van

139 Tarnas, Richard: The Passion of the Western Mind (New York: Balantine Books, 1993), blz. 445.

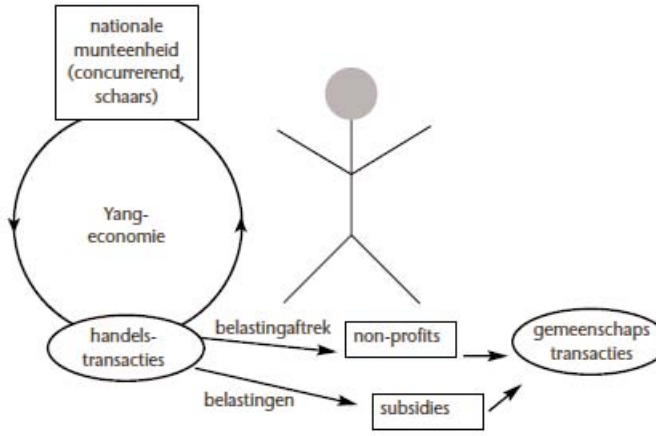

Figuur 9.7: Klassieke benadering binnen een raamwerk van één munteenheid

Yang-economie, moet de Yang-economie ook via belastingen middelen overdragen aan de Yin-economie. Uit een gezichtspunt van Yin-economie hebben deze overdrachten altijd bewezen onvoldoende te zijn voor de behoeftes waaraan voldaan moet worden. Zou het voor beide kanten niet veel zinvoller zijn om een Yin-economie tot volledige bloei te laten komen, met haar eigen in voldoende mate aanwezige complementaire munteenheid?

Er is groeiend bewustzijn voor de noodzaak van 'sociaal kapitaal' in een gezonde economie. Samenwerkende munteenheden zijn gewoon een middel om dat voor elkaar te krijgen. Evenzeer als de Yang-cyclus de ruimte is waar voor financieel kapitaal wordt gezorgd, wordt in de Yin-cyclus sociaal kapitaal gekweekt en ontwikkeld. Het wordt tijd dat we erkennen dat beide soorten kapitaal - financieel en sociaal kapitaal - onmisbaar zijn om menselijke activiteiten te laten bloeien.

Samenvattend: de Integrale Economie heeft tot doel Integrale Rijkdom mogelijk te maken. Ik definieer rijkdom daarom níét als een opeenhoping van geld. Integrale Rijkdom komt alleen tot stand als alle vier de soorten kapitaal - natuurlijk, sociaal, financieel en fysiek kapitaal - een

Complementaire munteenheden en het scheppen van welvaart
(een aantekening voor economen)

Toen onroerend goed de belangrijkste vorm van rijkdom was, gaven banken geld bijna uitsluitend uit op onderpand van land of gebouwen. In de afgelopen vijftig jaar zijn langzaamaan nieuwe vormen van rijkdom erkend en vervolgens als een bron van onderpand gebruikt. Men kan nu bijvoorbeeld geld lenen voor een universitaire studie en het hogere inkomensniveau dat de afgestudeerde student in de toekomst zal verdienen geldt als onderpand voor die lening. Merk op dat in dit proces zelfs vanuit een traditioneel economisch standpunt aanvullende financiële welvaart wordt geschapen. Het geld dat wordt geschapen op basis van dat toekomstige onderpand leidt tot de mogelijkheid van economische activiteiten en van investeringen (dat wil zeggen: een opleiding), die anders niet zouden plaatsvinden. Stelt u zich eens het inkrimpen van de huidige basis van welvaart voor als er geen intellectueel eigendom zou worden erkend, als wij bijvoorbeeld teruggingen naar het idee dat geld alleen geschapen kan worden door leningen aan mensen die onroerend goed bezitten.

Complementaire munteenheden maken het mogelijk dat er een soortgelijk proces van het scheppen van extra welvaart plaatsvindt: het erkennen van een andere vorm van kapitaal (sociaal kapitaal) is de impliciete basis van systemen van wederzijdse tegoeden. Het geld wordt geschapen door mensen die elkaars sociaal kapitaal erkennen, de 'basis' van systemen van wederzijdse tegoeden. Ook nu staat dit ruilhandelingen toe die anders niet zouden plaatsvinden, hetgeen opnieuw betekent dat er welvaart wordt geschapen. Bovendien maken goed ontworpen complementaire munteenheden het mogelijk om aan dit proces mee te doen zonder dat dit leidt tot inflatiedruk op de nationale munteenheid zelf. Economische ontwikkeling kan worden gedefinieerd als de mogelijkheid om middelen in kapitaal om te zetten. In deze zin zouden complementaire munteenheden een belangrijke vorm van ontwikkeling kunnen worden.

juist evenwicht vormen (zie kader). Door rijkdom te verwarren met alleen financieel kapitaal lopen we het risico dat we geloven dat we ons natuurlijk en sociaal kapitaal oneindig kunnen benutten. Maar beneden een bepaald niveau van sociaal of natuurlijk kapitaal wordt het duidelijk dat financieel kapitaal helemaal niet meer relevant is: een hoge bankrekening in een woestenij van sociale onrust of ecologisch verval heeft geen betekenis en zou weldra waardeloos worden.

De drie golven naar Duurzame Voldoening

Het lijkt wel of kansen met trossen tegelijk komen, net zoals bananen en druiven. De drie golven bouwen inderdaad op elkaar. Over de Golf van Waardeverschuiving is tot nu toe weinig geschreven, maar zij ligt ten grondslag aan het hele proces. Zij geeft de brandstof voor de verandering terwijl de Informatiegolf en de Geldgolf de technische middelen aandragen om de noodzakelijke creativiteit los te maken.
Twee belangrijke onderzoeken naar duurzaamheid - *Beyond the Limits*[140] en *Sustainability*[141] van het Global Business Network - hebben aangetoond dat zowel een waardeverschuiving als technologische verschuivingen beide gelijktijdig nodig zijn. Na in detail de relatie tussen wereldwijde middelen, bevolking, industriële productie en vervuiling te hebben geëvalueerd en in model gebracht, concluderen de schrijvers:
'Het potentieel aan technologische innovaties geeft alleen maar wat meer tijd - er is nog steeds verval, maar dit wordt uitgesteld tot het midden van de 21e eeuw. Ook radicale veranderingen in gedrag en attitude zijn onderzocht, maar het blijkt dat deze alleen evenmin voldoende zijn - nog steeds zal er in het midden van de 21e eeuw een krach plaatsvinden. Slechts als beide soorten veranderingen tegelijk plaatsvinden kan een ineenstorting worden voorkomen.'[142]

Het is juist die combinatie die in feite nu al plaatsvindt.

De Golf van Waardeverschuiving

'Eerst negeren ze je;
Dan maken ze je belachelijk;
Daarna vallen ze je aan;
Dan win je.'

- Mahatma Gandhi

140 Meadows, Donella e.a.: Beyond the Limits (Post Mills, Vermont: Chelsea Green Publishing, 1992).
141 Tibbs, Hardin: 'Sustainability', Deeper News (Global Business Network: januari 1999).
142 Tibbs, Hardin: Ibid., blz. 39.

De meest gedetailleerde gegevens over waardeverandering in de afgelopen twintig jaar hebben betrekking op de Verenigde Staten. Maar er zijn inleidende aanwijzingen dat dit proces in feite in de hele westerse wereld aan de gang is en misschien zelfs wereldwijd.
Paul Ray heeft de grootste bijgewerkte onderzoeken naar waardeveranderingen in de afgelopen twintig jaar uitgevoerd. Deze studies betreffen wetenschappelijke steekproeven bij 100.000 Amerikanen en werden verder verfijnd met meer dan 500 controlegroepen. Deze omvatten een maatgevend onderzoek in december 1994, dat zich richtte op opkomende nieuwe waarden onder een representatieve steekproef van de Amerikaanse bevolking.[143] Het heeft een hoeveelheid aan harde gegevens van onschatbare waarde opgeleverd over de huidige stand van zaken met betrekking tot de verandering van waarden in dat land. Ray stelde vast dat er op dit moment in de VS in feite drie subculturen samenleven. Elk heeft haar eigen wereldbeleving en haar eigen wereldbeeld. Het zijn respectievelijk de 'Traditionalisten', de 'Modernisten' en de 'Cultureel Creatieven'.

Hieronder volgt een korte beschrijving van elk.

De 'Traditionalisten' zijn de religieus conservatieven, premodern, ongeveer 29% van de bevolking en sinds de Tweede Wereldoorlog van afnemend belang, met een iets hogere dichtheid in het Middenwesten. Tot voor kort hoefden zij deze wereld alleen maar te delen met de volgende groep: de Modernisten.

De 'Modernisten': de dominante subcultuur die de officiële 'westerse manier van leven' belichaamt, van een triomfantelijke meerderheid in de jaren vijftig dalend tot nu 47% van de bevolking van de VS (88 miljoen volwassenen). Hun gezichtspunt is bepalend geweest voor het Industriële Tijdperk. Maar zelfs nu hun percentage in de loop der tijd langzaam afneemt, blijft het modernistische standpunt het enige standpunt dat in de massamedia wordt weergegeven.

---

143 Zie Ray, Paul en Anderson, Sherry Ruth: The Cultural Creatives (New York: Harmony Books, 2000). Ook: The Integral Cultural Survey: A Study of the Emergence of Transformational Value in America (Research Monograph, gesponsord door het Fetzer Institute en het Institute of Noetic Sciences, 1996).

Historisch bezien ontwikkelde het modernisme zich gedurende de Renaissance als reactie op de 'Traditionalistische' samenlevingen, als een afwijzing van het door religies gedomineerde wereldbeeld dat tot dan het bijna exclusieve standpunt was geweest. Daarom beschouwt het de waarden, technologieën, interpretaties die gesteld worden tegenover de 'achterlijke, onderontwikkelde' samenlevingen die daaraan voorafgingen als 'modern' (gezien als synoniem met 'wereldwijs, vooruitstrevend, beschaafd en/of onvermijdelijk'). De Modernisten hielden echter een van de belangrijkste grondslagen van het voorafgaande en door religies gedomineerde wereldbeeld intact: de bijbelse vooronderstelling dat 'de mens de meester zal zijn over de rest van de schepping'.

De 'Cultureel Creatieven': de enige groep die in de afgelopen decennia in aantal is gegroeid. Hoewel zij in de afgelopen twintig jaar statistisch niet herkend konden worden (minder dan 3%), vertegenwoordigen zij in 1995 al 23,6% van de bevolking (44 miljoen volwassenen in de VS) en in het jaar 2000 29% van het totaal (meer dan 53 miljoen volwassenen in de VS). Figuur 9.8 toont de relatieve groei in aantallen van deze subcultuur, vergeleken met de andere subculturen.

Historisch gezien is dit binnen de tijd van één generatie een buitengewone verschuiving in waarden. Het is deze laatste subcultuur die de basis vormt van de Golf van Waardeverschuiving waar de hoogleraar uit 2020 naar verwees. Daarom zullen over hun wereldbeeld en huidige status meer details worden gegeven. Later zal worden aangetoond dat deze trend feitelijk een wereldwijde trend kan zijn.

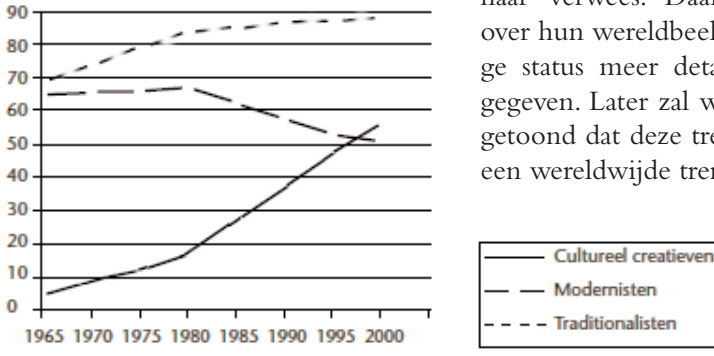

Figuur 9.8: Relatieve groei van de drie subculturen (VS, 1965-2000)

- Wereldbeeld van de subcultuur van Cultureel Creatieven

Evenzeer als het modernistische standpunt zich ontwikkelde als een reactie op wat werd beschouwd als de oversimplificaties en overdaad van het door religies overheerste wereldbeeld van de late Middeleeuwen, is de subcultuur van Cultureel Creatieven ontstaan als reactie op de blindheid en overdaad van de modernistische traditie.

Op het persoonlijke niveau is hun grootste zorg zelfverwerkelijking, dat wil zeggen innerlijke groei als tegengesteld aan uiterlijk sociaal prestige. Op het collectieve niveau is een van hun grootste zorgen het verval van de gemeenschap en van het milieu (92% wil de gemeenschap herbouwen, 87% gelooft in ecologische duurzaamheid).

- Wat verrast ons?

De omvang van het aantal Cultureel Creatieven dat binnen één generatie tevoorschijn is gekomen, kan voor velen verrassend zijn. Voor mij in ieder geval wel. Zelfs mensen die onderdeel uitmaken van deze subcultuur denken zelf dat ze alleenstaande uitzonderingen zijn. Er komen twee redenen samen waardoor die indruk van alleenstaan wordt gegeven:

- er is geen organisatie waarmee ze zich kunnen vereenzelvigen;
- er is geen spiegel in de media.

- Geen organisatie

Een van de belangrijkste redenen van haar relatieve onzichtbaarheid is dat deze subcultuur niet heeft geleid tot een politieke partij voor de massa, een massale religieuze beweging of zelfs een afzonderlijk herkenbare markt voor hun geschriften. Cultureel Creatieven zijn per definitie eclectici die gaan en staan zoals hun belangstelling hen zegt, van breed gerichte tot marginale publicaties, nationaal zowel als internationaal. Er is dus geen plaats of groep waar zij elkaar feitelijk kunnen ontmoeten of waarin zij kunnen meetellen.

- Geen spiegel

Belangrijker nog is het feit dat de massamedia en de politieke discussie, onze spiegel van de samenleving, nog volledig ondergedompeld zijn in de modernistische subcultuur en praktisch alleen dat standpunt weergeven. Als zij ooit verwijzen naar de subcultuur van de Cultureel Creatieven neigen zij ernaar om typisch een karikatuur van de hele groep te geven: de marginale rand van 'New Agers', die minder dan 2% van de bevolking (4 miljoen volwassenen) vormen. Als er dus al aandacht aan wordt besteed, herkent de meerderheid van de 53 miljoen Cultureel Creatieven zichzelf ook niet in in dit beeld.
Deze onzichtbaarheid - zelfs voor de leden zelf - is wellicht het meest ongebruikelijke kenmerk van deze nieuwe subcultuur.

Toen het modernisme na de Renaissance in de mode kwam, wisten de 'moderniseerders' heel goed dat zij een beweging vormden. Erasmus uit Rotterdam of de Franse Encyclopedisten lieten de media van hun respectieve tijd aandacht besteden aan alles wat zij deden. Door anderen werden zij als beweging herkend en zij kenden ook elkaar. Dit gold zelfs terwijl zij slechts 1 of 2% van de bevolking van hun tijd vormden, vergeleken met de 29% die de subcultuur van de Cultureel Creatieven nu vormt. Als dus ooit de sociaal politieke werkelijkheid van deze trends eindelijk vaste grond onder de voeten zal krijgen, kunnen we een veel snellere verschuiving verwachten dan toen het modernisme geboren werd.

- 'Groenen' en 'Integrerende' Cultureel Creatieven

Ray gaat verder met te onderscheiden tussen twee soorten Cultureel Creatieven: de 'Groene' Cultureel Creatieven en de 'Kern' Cultureel Creatieven.

- Groene Cultureel Creatieven (16% of 30 miljoen mensen in de VS) houden zich vanuit een lekenstandpunt bezig met het milieu en met sociale kwesties. Zij zijn vaak actief op openbaar gebied. Zij richten zich sterk op het oplossen van problemen 'daar buiten' en zijn minder geïnteresseerd in persoonlijke verandering.

- Kern Cultureel Creatieven (13% of 24 miljoen in Rays onderzoek) doen aan persoonlijke ontwikkeling én hebben groene waarden. Zij houden zich serieus bezig met psychologie, geestelijk leven, zelfverwerkelijking, zelfexpressie. Zij vinden het leuk om zich nieuwe ideeën eigen te maken, zijn sociaal bewogen en zijn geïnteresseerd in ecologische duurzaamheid. Twee van de drie Kern Cultureel Creatieven zijn vrouw en dit verklaart het relatieve belang van 'vrouwenzaken' in de huidige debatten.

- De Cultureel Creatieven: een wereldwijde verschuiving?

Er is geen gedetailleerde studie, zoals die van Paul Ray, die de gehele aardbol heeft onderzocht. In september 1997 echter gebruikte het secretariaat van de Europese Unie Rays vragenlijst over waarden teneinde Cultureel Creatieven te herkennen in hun maandelijkse Euro Barometer onderzoek in alle 15 landen (800 interviews per land) en zij vonden tot hun verbazing dat het percentage Cultureel Creatieven in Europa even hoog is als in de VS.
In een ander onderzoek, door Duane Elgin, geven alle wereldwijd beschikbare gegevens verder aan dat deze verschuiving inderdaad een wereldwijd fenomeen is. Zijn conclusie: 'Alles bij elkaar genomen lijken de trends aan te geven dat er een wereldwijde verschuiving in paradigma's gaande is.'[144] De wereldbevolking als geheel loopt, in vergelijking met zowel hun officiële leiders als met hun media, overal voorop. Een wereldwijde meerderheid geeft bijvoorbeeld voorrang aan bescherming van het milieu boven economische groei (zie grafiek A van figuur 9.9) en is bereid daarvoor hogere prijzen te betalen (grafiek B). Er is ook een groeiende meerderheid - overal fel bestreden door fundamentalisten - voor de stellingen dat vrouwen en mannen gelijke kansen zouden moeten hebben en dat meer vrouwen in de politiek zou leiden tot een verbetering van de algemene situatie (grafiek C). Wat misschien het meest verbaast, is dat deze trend zich bijna even sterk voordoet in ontwikkelingslanden als in ontwikkelde landen.

144 Elgin, Duane en LeDrew, Coleen: Global Paradigm in Change: Is a Shift Underway? (San Francisco, C.A.: State of the World Forum, 2 - 6 oktober 1996), blz. 20.

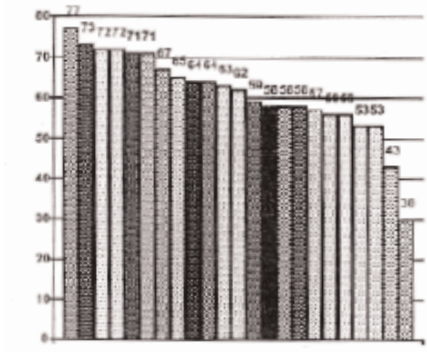

Grafiek A
Percentage mensen dat het milieu wil beschermen ten koste van economische groei

Grafiek B *Percentage mensen dat bereid is hogere prijzen te betalen om het milieu te bevorderen*

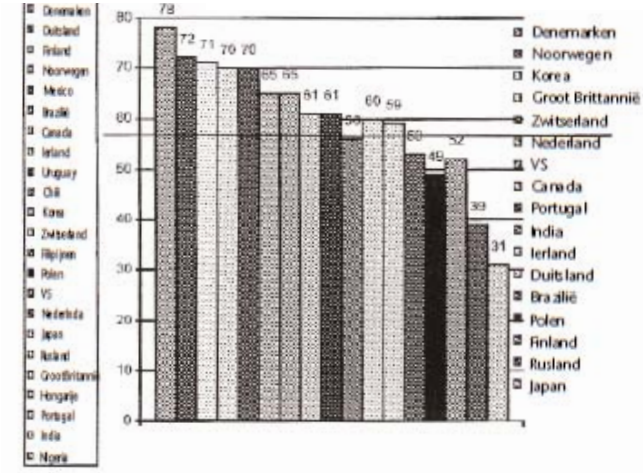

Grafiek C *Zou het land beter of slechter geregeerd worden als er meer vrouwen in politieke functies zouden zijn?*

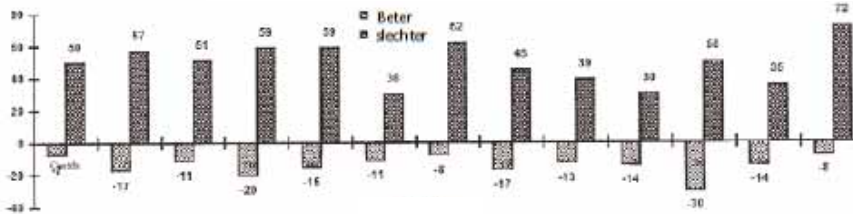

Figuur 9.9: Enige wereldwijde indicatoren van verschuivingen van Integrerende Waarden (bron: Gallup International)

Elgin noemt nog een andere interessante en te weinig vermelde indicator: een verschuiving naar holistische geneeskunde, weg van de modernistische conventionele geneeskunde. In een studie uit 1993, 'Unconventional Medicine in the United States', gepubliceerd in *The New England Journal of Medicine,*[145] concludeerde dr. Eisenberg dat alternatieve therapie in de VS veel meer wordt toegepast dan voorheen werd gerapporteerd. Er worden in de VS in feite meer bezoeken gebracht aan verschaffers van alternatieve therapie dan bezoeken aan alle eerstelijnsdoktoren (425 miljoen tegenover 388 miljoen bezoeken). Een andere studie, die in 1998 in het *Journal of the American Medical Association* (JAMA) werd gepubliceerd, vond dat de trend sindsdien was versneld, waardoor de directe kosten van alternatieve geneeskunde waren verdubbeld tot tussen $27 en $34 miljard per jaar. In antwoord op deze verschuiving in de vraag van consumenten geeft nu 64% van de medische opleidingen in de VS cursussen in wat gewoonlijk beschreven werd als alternatieve geneeskunde. Het is tekenend dat deze medische praktijken nu erkend worden als complementair aan de conventionele westerse geneeskunde.

In Europa is de trend bij dokters om complementaire geneeskunde toe te passen 'overweldigend', aldus een artikel in het magazine *Time:* '62.000 van de 88.000 acupuncturisten in Europa zijn medicus.'[146] In Engeland verwijst 42% van alle doktoren routinematig naar een homeopaat. In Frankrijk schrijft een derde van alle huisartsen homeopathische middelen voor, evenals 20% van alle Duitse doktoren. Bij de meeste Europese apothekers wordt nu minstens evenveel plankruimte gewijd aan kruidengeneesmiddelen als aan farmaceutische geneesmiddelen. In Azië begon de belangstelling van de wetenschap en van overheidsinstellingen voor gezondheidszorg voor acupunctuur al in de jaren vijftig. Meer recent nemen andere traditionele benaderingen, zoals de Ayur Vedicgeneeskunde, in populariteit toe, ook weer als aanvulling op westerse modernistische technieken.

145Eisenberg, David MD e.a.: 'Unconventional Medicine in the United States', The New England Journal of Medicine 328: 246 252 (28 januari 1993).

146 Langone, John: 'Alternative therapies challenging the mainstream', Time Special Issue, najaar 1996, blz. 40.

Kortom, elk van deze trends afzonderlijk wordt door modernistische opinieleiders vaak afgedaan als een 'gril' of een onbelangrijke 'mode'. Maar als we ze gezamenlijk bezien onthult het patroon een enorme paradigmaverschuiving naar een herwaardering van Yin-waarden in alle aspecten van de samenleving. Het raakt alle gebieden. Het patroon omvat zo'n verscheidenheid van fenomenen als de groeiende zorg om het milieu, holistische gezondheidszorg, de chaostheorie in de fysica, het vervangen van hiërarchische structuren door netwerken (zoals internet en virtuele organisaties), het overbruggen van de cartesiaanse breuk tussen materie en geest en de beweging voor vrouwenemancipatie.

Deze verschuivingen kunnen gelijkelijk bij mannen en vrouwen worden waargenomen. Maar ook nu is weer het meest verbazingwekkende dat het patroon in elk van deze gebieden wordt herhaald terwijl de betekenis van het geheel wordt gemist. Daardoor worden het belang, de snelheid en de schaal van deze mutatie vaak over het hoofd gezien.

De Informatiegolf

Dit is de enige golf waarvoor we niet onder de radarstralen hoeven te kijken: alle gewone mediakanalen staan bol met nieuws hierover. Er is dus geen verdere uitleg over nodig, boven wat al eerder werd besproken (hoofdstuk 3). Laat het voldoende zijn om ons te herinneren dat de 'cybersfeer' gedefinieerd werd als de omgeving waarin de Geldgolf volledig tot ontwikkeling kan komen.

De Geldgolf

Dit hele boek gaat over deze derde golf. Deze 'Geldgolf' is hier beschreven als de geboorte van systemen van munteenheden die een aanvulling vormen op de officiële systemen van nationale munteenheden. We hebben aangegeven dat ons officiële geldstelsel een uitgesproken Yang-constructie is en dat het monopolie van zo'n munteenheid onze samenlevingen in een uitgesproken Yang-systeem gevangen houdt. Wat wij hier in taoïstische medische terminologie voorstellen is 'de Yang te kalmeren en de Yin

te activeren'. Praktisch gesproken is de Global Reference Currency het middel om 'de Yang te kalmeren' en is het opzetten van plaatselijke complementaire munteenheden een middel om 'de Yin te activeren'.
De nu ingezette geldinnovaties stemmen meer overeen met coöperatieve interacties. Verre van anekdotische eigenaardigheden te zijn blijken deze nieuwe geldsystemen een integraal onderdeel van de hiervoor beschreven en in de gehele samenleving plaatsvindende Golf van Waardeverschuiving te zijn. Vanuit dit standpunt bezien passen deze innovaties van munteenheden in de algemene verschuiving naar de eerder belichte Yin-prioriteiten, die veranderingen inhouden in de paradigma's van de wetenschappen tot in de geneeskunde, de politiek en de relaties tussen de geslachten.

Ik stel: als we aan de mensheid stabiele munteenheden in voldoende omvang ter beschikking stellen, zal zij op weg zijn naar Duurzame Voldoening, even voorspelbaar als dat water de heuvel af loopt.

Hoe de 'Geldgolf' op pragmatische wijze haar rol kan spelen in een munteenheidsysteem met meerdere niveaus zal beschreven worden in het volgende deel.

Een monetair systeem voor Duurzame Voldoening

Deze paragraaf gaat over de details van het monetaire stelsel dat het beste in staat zou zijn Duurzame Voldoening te ondersteunen. Voor het traditionele monetaire denken heeft één munteenheid per land altijd voldoende geleken. Een systeem met meerdere niveaus wordt daarom bekritiseerd als onnodig ingewikkeld en inefficiënt. We zullen eerst op deze kritiek ingaan, gevolgd door een beschrijving van hoe de verschillende niveaus van munteenheden in 2020 bij elkaar zouden passen.

Waarom een systeem van munteenheden met meerdere niveaus?

De kritiek van 'onnodige ingewikkeldheid' is slechts geldig als de gewoonte ons ertoe verleidt dat wij de inefficiënties en ingewikkeldheden van het geldsysteem van 1999 voor lief nemen. Volgens de eigen rapporten

Yap-eilanders in Fort Knox

Milton Friedman zag een intrigerende overeenkomst tussen het 'primitieve' systeem van munteenheid van de Yap-eilanders en ons eigen huidige systeem.

In 1903 werd een Amerikaanse antropoloog, William Henry Furness III, zo gefascineerd door het geldstelsel van het eiland Uap of Yap – een van de Carolina Eilanden in Micronesië en in die tijd een kleine Duitse kolonie van ongeveer 5000 mensen – dat hij zijn boek The Island of Stone Money (1910) noemde. 'Zij noemen hun ruilmiddel fei en het bestaat uit grote, flinke, dikke stenen wielen met in het midden een gat dat varieert met de diameter van de steen, waarin een stok gedaan kan worden die voldoende groot en sterk is om het gewicht te dragen en vervoer mogelijk te maken. Deze stenen "munten" werden gemaakt van kalksteen dat werd gevonden op een eiland ongeveer 600 kilometer daarvandaan. Ooit werden die in kano's en op vlotten door enkele vermetele inlandse zeelieden naar Yap gebracht… Na het afsluiten van een overeenkomst waarvan de prijs leidt tot een fei die te groot is om gemakkelijk vervoerd te kunnen worden, is de nieuwe eigenaar geheel tevreden met het accepteren van de blote erkenning van eigendom en blijven de munten, zonder enig teken om de transactie aan te geven, ongestoord liggen op de grond van de vorige eigenaar.

Toen de Duitse regering in 1898 het eigendom van de Carolina Eilanden op zich nam, waren vele van de paden in slechte conditie en werd de inlanders verteld dat ze die moesten repareren. Enkele inlanders weigerden en men besloot de weigerachtige districten een boete op te leggen. De boete werd geïnd door iemand op

van het IMF omvatte dit systeem ongeveer 170 verschillende nationale munteenheden, gedesorganiseerd in acht verschillende soorten monetaire systemen.[149] In ieder geval is de toepasbaarheid van de post Bretton Woods monetaire modus vivendi onbevredigend.

'In de bijna drie decennia sinds het opheffen van de overeenkomst van Bretton Woods is de jaarlijkse groeivoet van de economische groei in ontwikkelde landen met een derde gedaald en zijn de incidenten van internationale financiële crises scherp toegenomen - tot op het punt waar zelfs landen die een gezonde economische politiek volgen evenzeer getroffen worden als de losbandige landen.
Volgens cijfers die door de Wereldbank worden aangehaald, hebben sinds de late jaren zeventig niet minder dan negenenzestig landen een ernstige

pad te sturen die enkele van de meest waardevolle fei met een kruis met zwarte verf merkte, om aan te geven dat de stenen door de regering werden opgeëist. Dit werkte als een tovermiddel: de mensen die nu zo treurig verarmd waren kwamen in beweging en repareerden de hoofdwegen op de juiste manier. Toen stuurde de regering haar agenten uit en verwijderde de kruisen. Presto! De boete was betaald, de gelukkige eilanders kregen hun kapitaalvoorraad terug en baadden in weelde.'[147]
In 1932/'33 en opnieuw in 1971 vroeg de Banque de France (de Franse centrale bank) aan de Federal Reserve om wat van haar overtollige dollars in goud om te zetten. In de praktijk zou dit gewoon betekenen dat in Fort Knox een aantal etiketten met 'Federal Reserve' zou worden vervangen door etiketten met 'Banque de France'. In de financiële kranten in de VS werd dit beschreven als 'goudverlies', de markten beschouwden de dollar als zwakker en de Franse franc als sterker.

Milton Friedman vraagt: 'Is er echt een verschil tussen de gedachte van de Federal Reserve dat het in een zwakkere positie kwam vanwege een paar etiketten op laden in haar kelders en de gedachte van de Yap-eilanders dat zij armer waren vanwege enkele markeringen op hun stenen? De Yap-eilanders beschouwden stenen die op een ver eiland waren gewonnen en bijgewerkt en naar hun eiland waren overgebracht als een rotsvast blijk van rijkdom. Gedurende een eeuw en langer heeft de beschaafde wereld een metaal dat diep in de grond gewonnen werd, dat met grote arbeidsinspanning werd veredeld en weer opgeborgen werd in grote kluizen diep onder de grond, als een rotsvast blijk van rijkdom beschouwd. Is de ene praktijk echt rationeler dan de andere?' [148]

bankcrisis doorgemaakt en hebben na 1975 zevenentachtig landen een crisis in hun munteenheid ervaren.'[150]

Het is ook waarschijnlijk dat, bezien vanuit een historisch perspectief op de langere termijn, enkele van de eigenschappen van ons heersende geldstelsel als vreemde afwijkingen beschouwd zullen worden (zie het kader over de Yap-eilanders in Fort Knox).

147 Furness, William Henry III: The Island of Stone Money (1910), blz. 93, 96-100.
148 Friedman, Milton: Money Mischief: Episodes in Monetary History (New York: A Harvet book: Harcourt Brace and Co., 1992), blz. 6-7.
149 Internationaal Monetair Fonds (IMF): International Financial Statistics, vol. 47/7 (Washington D.C., juli 1994), blz. 8.
150 Cassidy, John: 'The New World Disorder', The New Yorker (26 oktober en 2 november 1998), blz. 199-200.

Organisatorische vereisten

De fundamentele verschuiving die nodig is, is een organisatorische verschuiving. Ik stel hier voor dat, in aanvulling op het hiërarchische (Yang) beveel-en-heers nationale geldsysteem, in de postindustriële overgangsperiode die we nu zijn binnengetreden moet worden toegestaan dat zich flexibeler, opener, zich aanpassende systemen (Yin) mogen ontwikkelen. De redenen hiervoor kunnen het best worden begrepen door de eigenschappen van een volwassen industriële samenleving te vergelijken met die van een postindustriële samenleving, zoals in de tabel is gedaan.

oude omgeving	***nieuwe omgeving***
(volwassen industrieel tijdperk)	*(postindustrieel tijdperk)*
aanname van voorspelbaarheid en beheersing	aanname van fundamentele structurele veranderingen
gecentraliseerde kennis en informatie	verspreide kennis en informatie
oplossingen op basis van expertise	vele deelnemers experimenteren met nieuwe patronen
structuren van bevel en beheer	complexe, zich aanpassende structuren

Zolang de aanname gold dat we leven in een omgeving die zowel voorspelbaar als beheersbaar is (allebei belangrijke Yang-aannames), was het zinvol om informatie te centraliseren en de beslissingen over te laten aan 'experts'. De meest samenhangende managementstructuur in zulke omstandigheden is de traditionele hiërarchische structuur van beveel en heers, die nu bijna overal voorkomt. Maar als verstoringen en crises zich naar vele gebieden uitbreiden (bijvoorbeeld: wereldgeldstelsel, overheden, opleiding, milieu, banen) - als de overgang naar een informatie economie inderdaad een Age of Uncertainty[151] wordt - is de tijd rijp om de oude organisatorische aannames te heroverwegen. Onder zulke omstandigheden, als we vasthouden aan de oude aanjagers gebaseerd op bestaande expertise, zullen hiërarchische structuren van beveel en heers op voorspelbare wijze de door de omstandigheden absoluut vereiste innovaties om zeep helpen.

Tony Judge, die door Alvin Toffler beschreven werd als 'een van onze meest briljante theoretici op het gebied van organisatie', stelt dat de organisaties van de toekomst de vorm zullen aannemen van 'netwerken die door niemand worden gecoördineerd; de deelnemende partijen coördineren zichzelf'.

De eerste eigentijdse implementatie op grote schaal van zulke principes werd voor elkaar gebracht door Dee Hock, toen hij in de jaren zeventig het systeem van VISA creditcards oprichtte.[152] VISA is spectaculair gegroeid en werd de grootste winstgerichte organisatie ter wereld: zij heeft verkopen ter waarde van $1,3 biljoen per jaar en bedient 600 miljoen klanten. Maar weet u toevallig waar haar hoofdkantoor staat? Of op welke aandelenbeurs u haar aandelen kunt kopen? Het verrassende antwoord is dat er nergens een hoofdkantoor is of beschikbare aandelen zijn. En toch werkt zij efficiënt en is het aantal medewerkers gegroeid tot 3000 in 21 kantoren op vier continenten. Zij is gestructureerd als een samenwerkingsverband van meer dan 20.000 financiële instellingen in meer dan 200 landen en gebieden. Zij heeft een structuur waar alle relevante beslissingen door het hele systeem vloeien in plaats van alleen van de top te komen. Dee Hock noemt het de eerste 'chaord' onderneming (een nieuw woord dat hij verzonnen heeft om een organisatie te beschrijven die zowel 'chaotisch' als 'geordend' is). 'Laat mij eens de president directeur van het bos zien, laat mij eens de belangrijkste financiële vis in de vijver zien, laat mij eens (op zijn hoofd kloppend) de neuron directeur van de hersens zien.'[153]

Het is inderdaad waar dat dit alles niet alleen van toepassing is op monetaire zaken of ondernemingen. Het pionierswerk van het Santa Fe Institute op het gebied van complexe aanpassingssystemen heeft deze principes aangetoond in allerlei soorten systemen (fysiek, biologisch, sociaal, economisch enzovoort) die een bepaald niveau van complexiteit

151 De titel van een boek van John Kenneth Galbraith over de nieuwe samenleving waarin we ons begeven hebben.

152 Waldrop, Mitchell: 'The trillion dollar vision of Dee Hock', Fast Company (oktober november 1996).

153 Durrance, Bonnie: 'The Evolutionary Vision of Dee Hock: from Chaos to Chaords', Training and Development (april 1997), blz. 26.

De metafoor van de vlinder

De biologie van de metamorfose van een rups in een vlinder is door Norie Huddle gebruikt als een metafoor voor onze tijd.[154] Als de rups aan zijn gedaanteverandering begint lossen speciale cellen – imagocellen genoemd – zich letterlijk binnen het lichaam van de rups op om een vormloos uitziende vloeistof te vormen. Daarna beginnen deze cellen zich met elkaar te verbinden om nieuwe netwerken te bouwen en ten slotte herstructureren zij het geheel naar het wonder van de vlinder.

De moderne beschaving is nu de ontbindingsfase ingegaan en de imagocellen zijn begonnen zich buiten de traditionele communicatiekanalen te verbinden, met gebruikmaking van de cybersfeer. Duurzame Voldoening is de vlinder, een mogelijke uitkomst zoals die al beschreven werd in de 'Vier Seizoenen in 2020' (hoofdstuk 1).

bereiken. De complexiteitstheorie zegt dat, in tegenstelling tot newtoniaanse logica, complexiteit niet lineair toeneemt maar plaatsvindt met niet lineaire sprongen, in periodieke stadia van 'zweven aan de rand van de chaos'. Deze perioden van 'bijna chaos' treden op als systemen zich vernieuwen en herstructureren op het volgende niveau van complexiteit, aldus Nobelprijswinnaar Ilya Prigogine.
Ik ben van mening dat we nu begonnen zijn 'te zweven aan de rand van de chaos', dat de huidige crisis van de dominante instellingen van de moderne samenleving het teken is dat de mensheid begonnen is zich te reorganiseren op het volgende niveau van complexiteit. (Zie het kader over de metafoor van de vlinder.) Daarom zitten we nu in een overgangsperiode, de periode 'tussen de verhaaltjes' van de Hogedrukketel van hoofdstuk 1.

Het grootste gevaar op monetair gebied is dat enkele van de spontaan opkomende nieuwe monetaire niveaus geblokkeerd zullen worden (historisch bezien zal dat het meest waarschijnlijk geschieden met het plaatselijke niveau, omdat dit het gemakkelijkst te onderdrukken is), terwijl andere niveaus mogen bloeien (bijvoorbeeld particulier ondernemingsgeld, omdat dat buiten de beheersmogelijkheden van individuele centrale

154 Huddle, Noric: Butterfly: A tiny tale of great transformation (New York: Huddle Books, 1990).

banken ligt). Zo'n uitkomst zou de evenwichtsverstoring naar Yang-munteenheden en waarden in ons economisch stelsel doen voortduren, juist op het moment dat een instroom van Yin nodig is. Traditionele structuren van beveel en heers zullen dan niet in staat zijn de chaos in de bestaande oude orde te vermijden, maar men moet hun kracht om zich embryonale pogingen om een nieuwe orde te scheppen van het lijf te houden niet onderschatten.

Na 2020?

Ik verwacht dat op de lange termijn - ergens na 2020 - nieuwe economische en bestuursstructuren op het volgende niveau van complexiteit zullen opkomen en dat een nieuw tijdperk van voorspelbare patronen zal terugkeren. Waarschijnlijk zullen dan andere monetaire systemen nodig zijn dan degene die in dit boek beschreven zijn. Wellicht dat we ergens in de toekomst helemaal geen geld nodig zullen hebben. Als we Jean Luc Godard van *Star Trek* moeten geloven, 'bestaat geld niet in de 24e eeuw'. In de tussentijd denk ik dat we monetaire overgangssystemen nodig zullen hebben die gebruikt kunnen worden om wegkwijnende collectieve gedragspatronen opnieuw vorm te geven.
Mijn doel met dit boek is geweest om alleen te kijken naar die monetaire overgangssystemen die toepasbaar zijn voor de fase die we reeds zijn ingegaan. En het belangrijkste punt mag herhaald worden: gedurende de huidige overgangsperiode kan veel gewelddadige verstoring en pijn voorkomen worden door sociale experimenten aan te moedigen, door embryonale vormen een kans te geven om te bloeien, door hen te laten voortplanten in nieuwe patronen die al bewezen hebben effectief te zijn in het omgaan met structurele veranderingen elders in de wereld. Dit is de manier waarop de natuur al vijf miljard jaar succesvol bezig is. Kunnen we het ons veroorloven om daar niet van te leren?

Hierna volgt een beschrijving van de ontwikkeling van een monetair systeem op vier niveaus. Eén bestaat er al: de conventionele nationale munteenheid op basis van bankschuld. De ontwikkeling van de drie nieuwe geldsystemen wordt samengevat in drie tijdschema's die laten zien dat de

opkomst van deze nieuwe systemen in feite een organische ontwikkeling is van trends die al decennia aanwezig zijn, elk voorwaarts gedreven door zijn eigen logica. Verondersteld wordt dat de conventionele nationale systemen van munteenheid in staat zullen zijn om, parallel aan deze drie nieuwe niveaus, ongeveer op dezelfde manier te kunnen werken als zij nu doen. Het enige belangrijke verschil is dat zij niet meer gezien worden als het enige mogelijke spel.

Het monetaire stelsel in 2020: een overgang met vier versnellingen

Laten we aannemen dat we in het jaar 2020 leven. Bijna alle ondernemingen en de meeste mensen handelen regelmatig en op verschillende niveaus in valuta. Tegen een kleine transactievergoeding is het erg eenvoudig geworden om elk van deze munteenheden ergens op het net tegen de meeste andere valuta te wisselen. Net zoals met de huidige Frequent Flyer Miles zijn gemengde betalingen heel gewoon (u kunt een vliegticket kopen met de nationale munteenheid en voor een upgrade betalen met Frequent Flyer Miles).

De vier in 2020 werkzame niveaus zouden de volgende zijn:

- Global Reference Currency (GRC);
- drie belangrijke internationale munteenheden;
- enkele nationale munteenheden;
- plaatselijke complementaire munteenheden.

- Een Global Reference Currency (GRC)

Op het net concurreren diverse soorten ondernemingsgeld, uitgegeven door firma's als Amex, Microsoft en een alliantie van Europese en Aziatische ondernemingen. Sommige hebben speciale dochters in het leven geroepen - met een sterke en liquide balans - om deze munteenheden uit te geven en ze een sterke geloofwaardigheid te geven. Eén zo'n munteenheid heeft de vorm aangenomen van een GRC, zoals beschreven in

hoofdstuk 8, en ontstond doordat ondernemingen hun barter systematisch hebben opgezet.
Barter - de ruil van goederen en diensten zonder enig gebruik van geld - is al zo oud als de mensheid. Hierdoor is barter vaak gezien als een 'inferieure' of 'primitieve' vorm van ruil, soms geassocieerd met de ondergrondse (zwarte) economie. In de afgelopen decennia is dit geheel veranderd en de barterindustrie kent nu twee belangrijke handelsorganisaties: de International Reciprocal Trade Association (IRTA, website www.irta.net) en de Corporate Barter Council (CBC).

Hier volgt een tijdschema van de groei van zowel barter als van de cybereconomie en hoe hun samenloop heeft geleid tot een door ondernemingen geïnitieerde GRC (alle gegevens tot en met 1999 zijn feiten, de gegevens daarna zijn geprojecteerd).

Opkomst van een Wereldwijde Ondernemingsmunt (1960–2020)

1960	Ontwikkeling van professionele barter op grote schaal door westerse ondernemingen met de Comecon landen ('communistisch blok').
1961	Uitbreiding van barter naar minder ontwikkelde landen wanneer 'harde munten' schaars beschikbaar zijn.
1962	In de VS leiden 100 kleine bartertransacties (uit een totaal bestand van 17.000 ondernemingen) tot een handelswaarde van $45 miljoen.
1980+	De Latijns-Amerikaanse schuldencrisis leidt tot veralgemenisering van barter in internationale handel.
1982	Het congres van de VS erkent barter als een wettig nationaal commercieel proces en stelt vereisten voor rapportering op. Alle inkomsten uit barter worden door de IRS als normale inkomsten behandeld.
1990+	Uitbreiding van barter binnen alle ontwikkelde landen. Parallel daaraan start de internethandel.
1997	Alan Greenspan, voorzitter van de Federal Reserve Board, gaat impliciet akkoord met initiatieven voor ondernemingsgeld: 'Als we financiële innovatie willen bevorderen moeten we voorzichtig zijn met het opleggen van regels die dit verhinderen.'[155] De cybereconomie wordt geschat op $35,6 miljard per jaar.
1998	In de VS zijn niet minder dan 400.000 ondernemingen lid van 686 barter-

155 Greenspan, Alan: 'Fostering Financial Innovation: The Role of Government', in The Future of Money in the Information Age (Washington: Cato Institute, 1997), blz. 48.

beurzen, met een totaal nationaal handelsvolume van $8,5 miljard. De jaarlijkse groeivoet is 15%, drie keer zo snel als van de commerciële handel die in dollars geschiedt.

1999 Het verkeer op het internet verdubbelt elke 100 dagen.

2000 De cybereconomie bereikt $200 miljard per jaar, waarvan ongeveer de helft tussen ondernemingen. Barteractiviteiten gaan op het net verschijnen en beginnen te fuseren met de cybereconomie.

2001 Enkele ondernemingen standaardiseren hun bartercontracten.

2002 De internethandel tussen alleen al ondernemingen bereikt $300 miljard.[156]

2003 Verschillende ondernemingsmunten concurreren om hun merk in de cyberruimte te vestigen.

2005 In de VS nemen 1,6 miljoen ondernemingen deel aan bartertransacties, tot een totaal van $31 miljard.[157]

2006 Een 'chaordische' samenwerking tussen internationale ondernemingen gebruikt een gestandaardiseerde Global Reference Currency, Terra genaamd, die een eigenschap van vertragingsvergoeding in zich heeft.

2007 20% van alle detailhandel in de VS is nu verplaatst naar het net, andere cyberactieve landen volgende dezelfde trend (gelijk aan maar veel sneller dan de naoorlogse verspreiding over de hele wereld van supermarkten in Amerikaanse stijl).

2015 De Global Reference Currency wordt een optionele wettige standaard voor de boekhouding van internationale ondernemingen.

2020 De cybereconomie is de grootste economie ter wereld geworden. Particulier ondernemingsgeld (inclusief de Terra) is betrokken bij 50% van alle internationale handel.

- *Drie internationale munteenheden*

Nadat in 1999 de euro de nationale munteenheden van elf Europese landen had vervangen, sloten Engeland en andere achterblijvers zich een paar jaar later bij dit systeem aan. Dit gaf een onweerstaanbare druk om een Aziatische zone van de Yuan-munteenheid te vestigen, en uiteindelijk een NAFTA dollar. Het is inderdaad duidelijk geworden dat regionale economische integratie alleen tot wasdom kan komen als één munteenheid het speelveld effent voor alle economische deelnemers. Eén enkele munteenheid is de enige manier om structureel een eenvormig informatieveld te garanderen.

---

156 Bron: Forrester Research, gebaseerd op interviews met directeuren van talloze ondernemingen.
157 Schattingen van de International Reciprocal Trade Asociation (IRTA).

Hier volgt de geschiedenis van de schepping van de drie voornaamste systemen van internationale munteenheden tot het jaar 2020. Merk op dat deze drie internationale munteenheden conventionele munteenheden op basis van bankschuld zijn en dat ze zich alleen onderscheiden door hun bredere geografische toepassing dan in één enkel land.

De opkomst van internationale geïntegreerde munteenheden (1958 - 2020)

1958 Het Verdrag van Rome is het begin van de eenwording van de Europese 'Gemeenschappelijke Markt', waarbij een vrijhandelszone voor zes landen wordt geschapen (Duitsland, Frankrijk, Italië, België, Nederland en Luxemburg).

1959 De Conventie van Stockholm is het begin van de Europese Vrijhandels Associatie (European Free Trade Association, EFTA), met als voortrekker het Verenigd Koninkrijk en mede Oostenrijk, Denemarken, Noorwegen, Portugal, Zweden en Zwitserland omvattend.

1960 De Declaratie van Bangkok hergroepeert vijf ASEAN landen (Indonesië, Maleisië, Filippijnen, Singapore en Thailand).

1972 Het Verenigd Koninkrijk en verschillende andere EFTA landen sluiten zich aan bij de oorspronkelijk zes landen van het Verdrag van Rome.

1978 Aankondiging door de Duitse kanselier Schmidt en president Giscard d'Estaing van Frankrijk van de noodzaak van een 'monetaire stabiliteitszone' in Europa.

1979 Instelling van de European Currency Unit (ECU) als een middel voor monetaire convergentie en integratie en als een intra-Europese eenheid voor boekhoudingen en betalingen. Er zijn twaalf landen bij betrokken.

1980 Brunei sluit zich aan bij ASEAN.

1981 Het 'Verdrag van Maastricht' committeert Europa aan één enkele munteenheid tegen het eind van de eeuw, in wat nu de 'Europese Unie' (EU) is geworden.

1982 Vietnam sluit zich aan bij ASEAN.

1983 Vorming van de North American Free Trade Association (NAFTA), een vrijhandelszone die de VS, Canada en Mexico omvat.

1984 Laos en Myanmar sluiten zich aan bij ASEAN. Japan stelt een Aziatisch Monetair Fonds (met $100 miljard) voor, los van het IMF; dit voorstel wordt tegengehouden door de VS en het Verenigd Koninkrijk.

1999 De ECU wordt officieel vervangen door de euro, één Europese munteenheid met een kerngroep van elf landen. Mercosur (Brazilië, Argentinië, Uruguay en Paraguay) begint onderhandelingen met de NAFTA.

2002 Chili sluit zich aan bij NAFTA. Enkele nieuwe Europese landen (Tsjechië, Kroatië) sluiten zich aan bij de 'Euro' zone. Euro biljetten en munten komen in omloop.

2003 ASEAN kondigt officieel haar plannen aan om één enkele Aziatische zone met de yuan-munteenheid in te stellen. Japan en China worden geassocieerd lid van het yuan-munteenheidproject.
2004 Post Castro Cuba en verschillende andere Latijns-Amerikaanse landen sluiten zich aan bij NAFTA.
2005 De laatste Europese achterblijver, Groot-Brittannië, sluit zich na een heftig betwist referendum aan bij de euro.
2007 Taiwan sluit zich vreedzaam aan bij China, vanuit het principe van 'één land, één munteenheid, verschillende systemen'.
2010 De zone met één yuan-munteenheid is operationeel. Verschillende andere Aziatische landen sluiten zich aan bij de oorspronkelijke kerngroep.
2015 Instelling van de NAFTA-dollarzone.
2020 Tripartiet Verdrag voor economische samenwerking tussen de drie belangrijkste vrijhandelszones (Europese Unie, ASEAN en NAFTA).

- *Enkele nationale munteenheden*

In vele landen zullen nationale munteenheden nog lange tijd gebruikt worden. Zij zullen een belangrijke rol blijven spelen binnen elk land dat zich niet heeft aangesloten bij een officieel systeem voor de integratie van internationale munteenheden. Bij de meeste transacties blijven, in ieder geval voor gedeeltelijke betaling, de nationale munteenheden betrokken, al was het maar omdat zij het officiële 'wettig betaalmiddel' blijven waarmee nationale belastingen betaald moeten worden.

Het grote verschil met het verleden is dat nationale munteenheden hun volledig monopolistische rol als betaalmiddel niet kunnen volhouden. Er zijn veel gemengde betalingen waarin in één transactie zowel nationale munteenheden, ondernemingsgeld of internetmunteenheden betrokken zijn.

De enige plek waar de nationale munteenheden hun oude monopolie intact hebben kunnen houden, zijn een paar onderontwikkelde landen zoals Albanië en een paar achtergebleven dictaturen, waar de prioriteit die wordt gegeven aan politieke controle over het net de cybereconomie geheel buiten de deur heeft gehouden.

- Plaatselijke complementaire munteenheden

Dit laatste, plaatselijke niveau is het onderwerp geweest van hoofdstuk 5 en 6. In reactie op en parallel aan de globalisering van de economie is zelforganisatie op plaatselijk niveau erg populair geworden. De Informatierevolutie betekende ook een vermindering van de 'banen' die verbonden waren aan productie en diensten. Naarmate banen schaarser werden, hebben gemeenschappen hun eigen munteenheid opgezet om plaatselijke transacties door hun leden te vergemakkelijken.[158] Toen eenmaal de kritieke massa was bereikt konden clearinginstellingen op het net voor complementaire munteenheden het voor de leden van deze gemeenschappen mogelijk maken om ook aan de cybereconomie deel te nemen.

De volgende tabel projecteert de groei van complementaire munteenheden in de toekomst na 1999.

Opkomst van complementaire munteenheden (1934 - 2020)

1934	Instelling van het oudste nog steeds werkzame systeem van een complementaire munteenheid: 'WIR' in Zwitserland (in 1997 bereikte het ledental de 80.000 en bedroeg het jaarlijkse handelsvolume €2 miljard, hetgeen de potentiële omvang van volwassen systemen van complementaire munteenheden aangeeft).
1982	Invoering van de eerste naoorlogse LETS (Local Exchange Trading System) in gebieden met grote werkloosheid in Canada.
1983	Schepping van Tijddollars door Edgar Cahn in Florida, Chicago en Washington D.C.
1984	De IRS geeft de status van belastingvrijstelling aan transacties met Tijddollars.
1992	Schepping van Ithaca-uren, de eerste naoorlogse complementaire 'fiat'-munteenheid. Het totale aantal van alle soorten plaatselijke systemen van munteenheden bedraagt wereldwijd 200.
1990+	Het begin van het tijdperk van inkrimpende ondernemingen, snelle expansie van het aantal systemen van complementaire munteenheden, vooral in Nieuw-Zeeland, Australië, Verenigd Koninkrijk, Duitsland, Frankrijk. De centrale bank van Nieuw-Zeeland ontdekt dat complementaire munteenheden helpen bij het verminderen van de inflatoire druk op de nationale munteenheid.

158 De hoofdstukken 5 en 6 geven veel voorbeelden van dit proces, dat al werkzaam was aan het einde van de 20e eeuw

1992	Missouri is de eerste Amerikaanse staat die Tijddollars gebruikt om haar verzorgingsstelsel te financieren.
1993	Wereldwijd meer dan 1000 systemen van complementaire munteenheden.
1994	De programma's voor sociale steun van de Amerikaanse federale overheid worden gedecentraliseerd naar het niveau van de staten.
1995	Om 'sociale zelfhulp' te bevorderen beginnen dertig verschillende staten in de VS met meer dan 200 systemen van Tijddollars. Door particulier initiatief worden in de VS ook nog eens 40 verschillende systemen van Ithaca-uren operationeel.
1996	Minneapolis, Minnesota, experimenteert met het eerste betaalsysteem dat gebruikmaakt van een smartcard met dubbele munteenheid (dollar en een lokale complementaire munteenheid).
1997	Experimenten in Vancouver, Canada, met een systeem van complementaire munteenheid dat gebruikmaakt van een gedecentraliseerde smartcard. In meer dan een tiental landen zijn nu meer dan 2000 systemen actief.
2002	Complementary Currency Clearing House (CCCH) actief op het net.
2003	Hervorming van het Europese sociale stelsel, waarbij officieel complementaire munteenheden worden opgenomen als middel om een gemeenschap te helpen zichzelf te ontwikkelen.
2004	Wereldwijd voor het eerst meer dan 10.000 systemen van complementaire munteenheden operationeel.
2020	In de meeste ontwikkelde landen vertegenwoordigen complementaire munteenheden 20% van de totale nationale handel.

Er zijn natuurlijk landen in de wereld die op krachtige wijze het monopolie van de nationale munt hebben gesteund en de nieuwe mogelijkheden die de Geldgolf en de cybereconomie te bieden hebben de rug hebben toegekeerd. De resultaten hiervan zijn gelijk aan wat er met landen (zoals China) gebeurde die ervoor kozen om in het begin van de Industriële Revolutie de ontwikkeling van de spoorwegen tegen te houden. Daar kwam de Industriële Revolutie bijna een eeuw later tot stand, maar dat ging zeer ten koste van zijn bevolking en zijn invloed in de wereld. Zij werden de 'minder ontwikkelde landen' van de 20e eeuw. Tegenwoordig zal men op dezelfde manier kiezen wie de 'minder ontwikkelde landen' van de 21e eeuw zullen worden.

Nu we de monetaire systemen kennen die het best in staat zijn Duurzame Voldoening te ondersteunen, kunnen we volledig gaan begrijpen

wat er ten grondslag lag aan de verhaaltjes van de 'Vier Seizoenen in 2020' (hoofdstuk 1) en aan de vier scenario's (hoofdstuk 4). Beide zullen we nog even kort bekijken.

De Vier Seizoenen in 2020, opnieuw bekeken

Dit boek begon met een beschrijving van een Hogedrukketel en met vier verhaaltjes die in het kort de mogelijkheden weergaven van wat Duurzame Voldoening voor het leven der mensen in het jaar 2020 kan betekenen. Zij werden samengevat als aangegeven in figuur 9.10.

Op dat moment erkende ik dat enkele van deze verhaaltjes op 'tovenarij' zouden kunnen lijken, onrealistische sprookjes voor volwassenen.
Maar nu zijn de monetaire technologieën die aan elk van deze verhaaltjes ten grondslag liggen van hun mysterie ontdaan.

Figuur 9.10: De vier verhaaltjes over Duurzame Voldoening in 2020

Zowel 'De pensioenvoorziening van meneer Yamada' als 'Een wereld in evenwicht' zijn het resultaat van de voldoende aanwezigheid van stabiele Yin-munteenheden.
Het 'Bestuursbesluit van de Bechtel Corporation' is het resultaat van het gebruiken van een Global Reference Currency op basis van een vertragingsvergoeding als standaardmethode voor boekhouden en planning bij belangrijke wereldwijd werkende ondernemingen.

Tot slot beschrijft 'De reis van uw achternichtje naar China' een wereld waarin de Integrale Economie, met daarin in het juiste evenwicht opgenomen Yin- en Yang-munteenheden, heel gewoon is geworden. Een Integrale Economie zou laten zien dat deze verschillende munteenheden op een complementaire manier met elkaar werkzaam zijn. Zij zou de kwaliteit van het leven zelfs verbeteren voor diegenen die ervoor kiezen om zich te houden aan de traditionele 'banen' uit het Industriële Tijdperk. Zij zou de standpunten aanmoedigen die worden voorspeld door Robert D. Haas, de president van Levi Strauss: 'De meest zichtbare verschillen tussen de onderneming van de toekomst en haar huidige tegenhanger zullen niet de producten zijn die zij maken of de middelen die zij gebruiken, maar wie werkt, waarom zij werken, en wat werken voor hen zal betekenen.'

Het beeld dat naar voren komt is dat wij gedurende het Industriële Tijdperk gewend zijn geraakt aan een monetaire gereedschapskoffer met slechts één stuk gereedschap: een schroevendraaier. Nu zijn schroevendraaiers uitstekend en zelfs de enige geschikte manier als en alleen als u met schroeven te maken hebt. Maar als wij willen schilderen, is die schroevendraaier nogal onpraktisch. We kunnen misschien wel schilderen met een schroevendraaier maar het resultaat zal niet erg overtuigend zijn. Als wij bijvoorbeeld zien hoe non profitorganisaties - die ieder voor zich het goede voor de samenleving willen doen - met elkaar strijden om het schaarse concurrerende geld, dan proberen ze echt te schilderen met een schroevendraaier. Hetzelfde beeld is van toepassing als we proberen sociaal kapitaal te ontwikkelen - zoals kinderopvang en zorg voor ouderen - met alleen een Yang-soort munteenheid.

De Vier Scenario's, opnieuw bekeken

In hoofdstuk 4 werden vier scenario's samengevat:

Corporate Millennium	Duurzame Voldoening
Hel op Aarde	Zorgzame Samenlevingen

Figuur 9.11: De vier scenario's van hoofdstuk 4

Wij kunnen nu beter begrijpen hoe Duurzame Voldoening zich verhoudt tot de andere drie scenario's.

Het Corporate Millennium is het resultaat van wat de taoïsten een 'overmatige Yang'-afwijking van Duurzame Voldoening zouden noemen, waardoor Yang-gedreven ondernemingen en munteenheden alle andere aspecten van de samenleving overheersen en de oude orde wegsmelt. Dit zou gebeuren als in Duurzame Voldoening de voordelen van de Informatiegolf en de Geldgolf zouden worden gemonopoliseerd door het bedrijfsleven. Dit zal zeer waarschijnlijk gebeuren indien de monetaire en politieke gezagsdragers kleinschalige plaatselijke munteenheden zouden onderdrukken en tevens de door ondernemingen uitgegeven munteenheden niet kunnen of willen aanpakken. Daarentegen heeft 'Zorgzame Samenlevingen' een 'overmatige Yin'-afwijking, waar zorgen over de samenhang van de gemeenschap de overhand hebben gekregen toen een monetaire ineenstorting tot wijdverbreide sociaal economische wanorde leidde. Hel op Aarde ten slotte treedt op wanneer géén partij in de samenleving het machtsvacuüm wil vullen dat resteert na een monetaire krach.

Alvin Toffler beweerde: 'Wat in opkomst lijkt te zijn is noch een toekomst die door ondernemingen wordt gedomineerd, noch een wereldregering, maar een veel ingewikkelder systeem. (...) Wij bewegen ons naar een

wereldsysteem dat is samengesteld uit sterk onderling verbonden eenheden, veeleer zoals de neuronen in onze hersenen dan georganiseerd als de afdelingen van een bureaucratie.'

Conclusie

We hebben niet te maken met een traditionele economische, financiële of monetaire crisis. We maken een belangrijke verandering mee van het sociaal economische weefsel van onze wereldbeschaving. Deze mutatie kan tot verschillende uitkomsten leiden en het is niet voorbestemd met welke uitkomst we uiteindelijk moeten leven. Hoe eerder we beseffen dat de traditionele oplossingen niet toepasbaar zijn voor onze huidige situatie, des te sneller kunnen we het emotionele, politieke en intellectuele raamwerk opzetten waarin de toepasbare oplossingen naar voren zullen komen.
In ieder geval hebben we te maken met een postindustriële verandering en ik ben van mening dat de beste manier om hiermee om te gaan is, bewust te decentraliseren en de macht te geven aan de menselijke creativiteit op alle niveaus. De drie golven op weg naar Duurzame Voldoening moeten ons in staat stellen dit te laten gebeuren.

Zoals sir Eric Tilgner zei: 'Het lot is geen kwestie van kansen. Het is een kwestie van keuze.'

Bedenk u slechts dat wíj de keuzes maken voor uw kinderen, voor uw kleinkinderen en ook voor een belangrijk deel van de biosfeer.

‘De grote uitdaging van het Moderne Tijdperk is niet het vernieuwen van de wereld, maar het vernieuwen van onszelf. Wees de verandering die u in de wereld wilt zien.’

- Mahatma Gandhi

‘Een probleem kan niet worden opgelost met hetzelfde soort denken waardoor het is ontstaan.’

- Albert Einstein

‘Wij zien de dingen niet zoals zij zijn.
Wij zien de dingen zoals wij zijn.’

- Anaïs Nin

Epiloog en Voorspel

De mensheid en de planeet aarde staan op een splitsing van wegen.

De volgende twintig jaar zullen een onherstelbaar verlies aan biodiversiteit en een achteruitgang van de kwaliteit van het leven voor enorme aantallen mensen laten zien; óf we zijn doorgeschoven naar de volgende stap van onze evolutie. Gegeven de opmerkelijk motiverende kracht van het geld kunnen we, door het geldsysteem te veranderen, langzaam maar zeker de richting waarin we ons begeven veranderen zonder dat we miljarden mensen geheel opnieuw moeten opvoeden of hun gedrag moeten reguleren. Dit boek heeft een wegenkaart gegeven om dit te bereiken. Het ging over geld in de wereld om ons heen, door geldstelsels en hun sociale gevolgen te beschrijven.

Maar er is nog een andere dimensie aan de geldkwestie. Om die te ontdekken moeten we een reis maken naar de denkbeeldige wereld van het geld, de wereld die in onze hoofden zit. Deze andere kaart biedt u houvast voor de collectieve emoties die rond het geld werken. Het integreert de symbolen en mythen die actief zijn in de 'rechterhelft van onze hersenen', ons onderbewustzijn waar de niet aflatende aantrekkingskracht van het geld zijn opperste bron vindt.
Het is ongebruikelijk dat deze interne en externe ideeën over enig onderwerp met elkaar verbonden worden. Voorzover ik weet is dit de eerste keer dat dit wordt geprobeerd voor het onderwerp geld. Maar het sluiten van de cirkel tussen de buitenwereld en onze innerlijke wereld is toch de rijkste weg naar ons doel. Dan rijzen vragen als:

- Waardoor wordt in onze samenlevingen het sociale taboe rond geldkwesties verklaard? Hoe zijn seks, dood en geld - de drie voornaamste taboes in onze samenleving - met elkaar verbonden? Waarom is het geld dat u hebt en waar het vandaan komt vandaag een nog groter taboe dan uw seksleven?

- Waar en hoe is onze hedendaagse obsessie met geld ontstaan?
- Waarom werden nationale munteenheden op basis van bankschuld gedurende het Industriële Tijdperk zo allesoverheersend en verbreidden zij zich wereldwijd, onafhankelijk van de culturele of politieke context?
- Waarom zijn er bepaalde emoties - hebzucht en vrees voor schaarste - in ons geldstelsel ingebouwd?
- Waarom zien wij nú fundamentele veranderingen in ons geldstelsel, na eeuwen van kritiekloze aanvaarding van conventionele nationale munteenheden?

De voortdurende gelijktijdige veranderingen in de Golf van Waardeverschuiving en de Geldgolf (hoofdstuk 9) bieden vandaag een historisch ongekende gelegenheid om bewust Duurzame Voldoening te scheppen. Het aangrijpen van deze kans zou wel eens onze meest beslissende uitdaging kunnen zijn. Om deze uitdaging aan te gaan kan de opmerking van Wayne Dyer van toepassing zijn:

> 'Niemand weet genoeg om een pessimist te zijn.'[159]

159 Interview op New Dimension Radio.

Een algemene introductie over de wijze waarop geld werkt

'De enige mensen die denken dat geld niet belangrijk is zijn degenen die voldoende geld hebben, zodat zij verlost zijn van de nare last om daaraan te moeten denken.' Dat vond de Amerikaanse schrijver Joyce Carol Oates. Deze Introductie zal u uitleggen waarom zelfs díé paar gelukkigen daar nu wel over moeten nadenken.

Hebt u zich ooit afgevraagd waar uw geld vandaan komt? Hoe de waarde van uw geld wordt vastgesteld? Wie er écht iets te zeggen heeft over uw spaargeld?
Om deze vragen te kunnen beantwoorden moeten we de regels van het internationale geldspel begrijpen, weten wie de spelers zijn en waarom ze doen zoals ze doen. In deze Introductie ontmoet u de belangrijkste deelnemers in ons geldstelsel en leert u de hoofdzaken van het huidige stelsel. Nooit eerder hebben geldzaken zo'n invloed gehad op de wereldwijde politiek, dus dit is een goed moment om onszelf te leren wat er op het spel staat. Dit alles zal dramatisch van invloed zijn op uw geld en uw eigen toekomst, net zoals een drastische klimaatsverandering van invloed is op de bloemen in uw tuin.

Het beginpunt is dat u zich bewust wordt van het feit dat 'uw' geld in werkelijkheid een samenwerking is tussen u en het bankstelsel van uw land. In deze Introductie leert u hoe banken ontstonden en hoe elke vorm van het vastleggen van waarden (onroerend goed, aandelen, obligaties en munteenheden) door banken kan worden omgezet in extra nieuw geld.
We zullen zien dat de oorzaak van de recente muntcrises (Mexico, Azië, Oost-Europa) ligt in de ongekende en voortdurende veranderingen op de wereldvalutamarkten. Omdat banken in het verleden bewezen hebben erg kwetsbare organisaties te zijn, zijn speciale eerste hulp 'brandweermannen' of interventieorganisaties gecreëerd: een centrale bank in elk land en op wereldniveau het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en de Bank voor Internationale Betalingen (BIB). We zullen hun rol bij het beheersen van de groeiende instabiliteit van het wereldgeldstelsel beoordelen. Daarna keren we terug naar de oorspronkelijke vragen over de invloed van dit alles op uw eigen geld en toekomst.

De loonstrook van Mlle Zélie[160]

Mlle Zélie, een Franse operazangeres die in de 19e eeuw een wereldtournee maakte, gaf een recital op de Society Eilanden.[1] Het werd een groot succes en als honorarium kreeg ze een derde van de opbrengst. Tussen haakjes, sommige dingen veranderen níét: ook Placido Domingo neemt dit na een voorstelling mee naar huis.

Maar het aandeel van Mlle Zélie bestond uit drie varkens, 23 kalkoenen, 44 kippen, 5000 kokosnoten en aanzienlijke hoeveelheden bananen, citroenen en sinaasappels. Helaas kon de operazangeres slechts een klein gedeelte hiervan nuttigen en (in plaats van een volksfeest te geven zoals het lokale gebruik was) vond ze het nodig het fruit aan de varkens en het gevogelte te voeren. Zo ging een leuke vergoeding op in het niets.

'Uw' geld

'Toen ik nog jong was dacht ik dat geld belangrijk was; nu ik oud ben wéét ik dat dat zo is,' vond Oscar Wilde. Misschien bent u tot dezelfde conclusie gekomen. Wat u ook met uw leven wilt doen, u zult altijd íéts aan geld nodig hebben om dat te bereiken. Geld is een heel handig ruilmiddel, zeker handiger dan het alternatief van barter, zoals het verhaaltje van Mlle Zélie laat zien (zie kader). Maar uw geld is ook nooit echt 'van u', in de zin dat uw ogen, uw handen, uw auto of uw huis na alle afbetalingen van u zijn. 'Uw' geld lijkt meer op 'uw' huwelijk: een andere partij - uw echtgenote of echtgenoot - is onverbrekelijk in de regeling betrokken. *Modern geld is ook een wederzijdse overeenkomst.* Het is voor u een bezit, maar alleen omdat het voor iemand anders een schuld is. En het moderne bankstelsel is de noodzakelijke tegenhanger van dit 'creditgeld'.

Hoe werkt de bankwereld?

De eerste partij aan wie u moet worden voorgesteld is uw bank, níét omdat u daar uw geld bewaart, maar omdat daar *uw geld wordt geschapen.*

160 Jevons, William Stanley: Money and the Mechanism of Exchange (Londen, 1875).

[1] Eilandengroep in het zuiden van de Stille Oceaan, onderdeel van Polynesië *(Vert.)*

Hoe begon bankieren en het 'moderne' geld?

In de late Middeleeuwen vormden gouden munten de hoogste geldeenheid. Goudsmeden werden geacht het best in staat te zijn de zuiverheid van deze munten te controleren. Belangrijker nog was het feit dat zij kluizen hadden om het goud veilig tegen dieven op te bergen. Het werd dus verstandig beleid om goud bij goudsmeden in bewaring te geven. De goudsmid gaf een kwitantie voor de munten en berekende een kleine vergoeding voor zijn diensten. Als de eigenaar een betaling moest doen, bood hij de kwitantie ter incasso aan en de goudsmid betaalde hem de munten. Na verloop van tijd werd het gemakkelijker en veiliger om betaling te plegen door alleen de kwitantie te gebruiken. Als de goudsmid door iedereen als een betrouwbare kerel werd beschouwd, waarom zou je dan het risico lopen van fysiek goudvervoer? De kwitanties van de goudsmeden werden alras een *bewijs van belofte tot betalen*. Als dus iemand dit bewijs als betaling aanvaardde ging hij impliciet een overeenkomst met de goudsmid aan. Op deze manier verschoven we beetje bij beetje van geld dat gebaseerd was op goederen, in dit geval goud, naar geld dat gebaseerd is op krediet of op een banklening. Deze regeling geldt nog steeds.

Weldra bemerkten de meest succesvolle goudsmeden dat het merendeel van de munten het grootste gedeelte van de tijd in hun kluis bleef liggen. Een ondernemende goudsmid kwam er daardoor achter dat hij méér kwitanties kon uitgeven dan dat hij munten in voorraad had, omdat de bewaargevers nooit tegelijk al hun geld zouden opnemen. Aldus werden Europees papiergeld en 'modern' bankieren tegelijkertijd geboren op de werkbanken van de goudsmeden van het 13e eeuwse Italië; en het woord bank is afkomstig van *banco,* de Italiaanse werkbanken waarop de eerste transacties plaatsvonden.[161] Alle sleutelelementen waren hier al vertegenwoordigd: papiergeld als schuldbewijs van de tegenpartij, het belang van een goede reputatie van die tegenpartij, en wat nu genoemd wordt het 'partieel reservesysteem'. Deze laatste intimiderende naamgeving beschrijft het eenvoudige proces dat het bankstelsel in staat stelt om meer geld te scheppen dan het aan deposito's aanhoudt.

161 Durban, Charles F: 'The Bank of Venice', Quarterly Journal of Economics, vol. 6, nr. 3, april 1982.

Niet-westerse geldinnovaties

Deze les richt zich op het geld en de praktijken zoals we die in het Westen kennen, niet omdat die historisch het meest geavanceerd of belangrijk waren, maar omdat het huidige stelsel in de wereld een directe evolutie is van deze westerse instituties. Maar het Westen was eigenlijk een laatkomer op dit gebied.

De eerste bewijzen van het schrift bijvoorbeeld dateren uit 3200 v.C. en komen uit de Soemerische stad Oeroek. Zij beschrijven depositobankieren, valutatransacties, leningen met en zonder onderpand, zowel lokaal als met nabijgelegen stadstaten. De eerste officiële bankwetten waren onderdeel van de Code van Hammurabi (ongeveer 1750 v.C.). De oudste particuliere bank, waarvan de volledige naam bewaard is gebleven als de 'Kleinzonen van Egibi', werd in de 7e eeuw v.C. in Babylon gevestigd. Deze Babylonische banken kunnen 'door hun gedetailleerde organisatie, door het aantal vestigingen en werknemers, door het dagelijkse bijhouden van rekeningen en de rapportage van het daarin geïnvesteerd kapitaal, heel goed vergeleken worden met de grote banken van de 19e en 20e eeuw van onze jaartelling'.[162]

Het eerste papiergeld 'moderne stijl' werd uitgegeven in China gedurende de regering van Hien Tsung (806-821 n.C.), als tijdelijke vervanging van de traditionele bronzen munten.[163] Tegen het jaar 900 werd papiergeld in China algemeen gebruikt en in 1020 behaalde dat land ook de dubieuze eer van het beleven van de eerste hyperinflatie van papiergeld, omdat excessief veel papiergeld was uitgegeven, voor een totale nominale waarde van 2.830.000 ounces zilver. 'Om het geld bredere waardering te laten vinden ging men zelfs over tot een geparfumeerd mengsel van zijde en papier, maar tevergeefs; inflatie en depreciatie volgden op een schaal die te vergelijken was met de toestand in Duitsland en Rusland na de Eerste Wereldoorlog.'[164]

De eerste keer dat men in het Westen van papiergeld vernam – met totaal ongeloof – kwam door Marco Polo, die van 1275 tot 1292 in China verbleef. 'In deze stad Kanbalu ligt de munt van de grote Kan, van wie men waarlijk kan zeggen dat hij de geheimen van de alchimisten kent, omdat hij de kunst van het maken van papiergeld beheerst… Alle legers van zijne majesteit worden met deze munteenheid betaald en voor hen is dit hetzelfde als werd er met goud of zilver betaald. Op deze gronden kan voorzeker bevestigd worden dat de grote Kan een grotere schatkist heeft dan enig andere vorst in het universum.'[165] Kublai Kans papiergeld werd ook een van de eerste wereldmunteenheden, omdat het werd geaccepteerd over de gehele omvang van het rijk, van China tot aan de Baltische Zee, bijna 500 jaar voordat deze praktijk ruime toepassing in Europa vond.

Het geheim van 'modern' geld

Het geheim van het scheppen van geld is, in staat te zijn mensen te overtuigen om van elkaar een IOU *(I Owe You,* een belofte om in de toekomst te zullen betalen) als ruilmiddel te aanvaarden. Eenieder die deze truc beheerst kan uit het proces een inkomensstroom genereren (bijvoorbeeld de beloning van de middeleeuwse goudsmid of, tegenwoordig, de rente op de lening waardoor dat geld gecreëerd wordt). Zo'n inkomen wordt 'seigniorage' genoemd, een woord dat afstamt van het recht van de leenheer *('Seignior',* Seigneur in Oud Frans) om het gebruik van zijn munteenheid aan zijn vazallen op te leggen.

Naarmate de natielanden de macht verwierven, werd een overeenkomst gesloten tussen de regeringen en het bankstelsel. Het bankstelsel kreeg het recht om geld te scheppen als 'wettig betaalmiddel',[166] in ruil voor de belofte om altijd te voorzien in alle middelen die de regering nodig had. De langst overlevende overeenkomst van deze aard kan worden herleid tot het jaar 1668, met de vergunning die gegeven werd aan de 'Bank van de Goederen van het Koninkrijk' in Zweden (waarvan de naam in 1867 werd gewijzigd in *Riksbank,* de naam waaronder de Zweedse centrale bank nog steeds bekend is). Het model werd overgenomen door Engeland met het oprichten van de Bank of England (1698),[167] en verspreidde zich

---

162 Heichelheim, F.M.: An Ancient Economic History (Leiden, 1958), vol. III, blz. 122.

163 Davies, Glyn: A History of Money from Ancient Times to the Present Day (Cardiff: University of Wales Press, 1994), blz. 180.

164 Goodrich, L.C.: A Short History of the Chinese People (Londen, 1957), blz. 152.

165 Dent, J.M.: The Travels of Marco Polo (Londen, 1908), hfdst. XVIII van de originele tekst, blz. 202-205 in vertaling.

166 Op elk dollarbiljet van de VS staat geschreven: 'This note is legal tender for all debts public and private'. In de praktijk betekent dit het volgende: als u iemand geld schuldig bent en hij of zij weigert om uw aanbod om met dollarbiljetten te betalen te aanvaarden, kunt u weglopen en de schuld gewoon vervallen verklaren. Zo nodig zal de rechter u daarin steunen.

167 Het handvest met betrekking tot het monopolie om papiergeld uit te geven werd in 1694 door koning Willem van Oranje aan de Bank of England gegeven toen hij dringend 1,2 miljoen pond extra nodig had voor een oorlog tegen de Fransen. Evenzeer werd in Zweden het recht om geld uit te geven overgedragen aan de Bank van de Goederen van het Koninkrijk toen de Kroon dringend geld nodig had om een oorlog tegen Denemarken te financieren. Hoewel het invoeren van papiergeld de overdracht van het recht om geld uit te geven van de Kroon naar banken mogelijk maakte, was oorlog de directe oorzaak van dat proces.

De tovenarij van het geld

Moderne geldtovenarij (officieel: 'de partiële reserve multiplier') begint met een injectie in het bankstelsel van stel 100 miljoen 'high powered money', bijvoorbeeld doordat de centrale bank overheidsrekeningen tot dat bedrag betaalt. Deze fondsen worden door de ontvangers daarvan ergens in het bankstelsel gestort, hetgeen de bank die dat geld ontvangt in staat stelt om iemand anders een lening van 90 miljoen te geven (de resterende 10 miljoen worden 'steriele reserves'). Deze 90 miljoen leidt op zijn beurt tot een storting van dat bedrag, zodat de volgende bank weer een lening van 81 miljoen kan geven, enzovoort.

100 miljoen "high powered money"

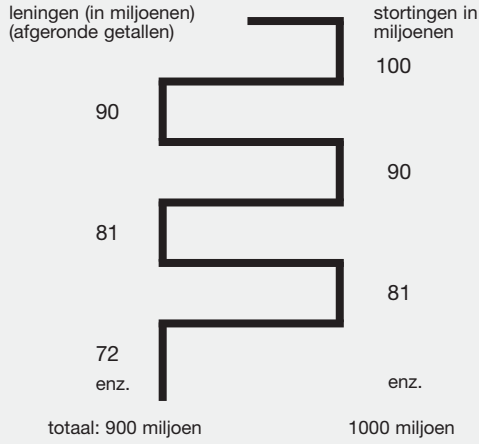

Wat dus begon als 100 miljoen aan geld van de centrale bank kan 900 miljoen 'kredieten' scheppen naarmate het in het bankstelsel doorsijpelt.

vandaar over de wereld. De 'Little Old Lady from Threadneedle Street', zoals de centrale bank in de Londense City wordt genoemd, 'betekent in alle opzichten voor het geld wat St. Petrus betekent voor het geloof. En die reputatie is verdiend, want het grootste deel van de kunst om met geld om te gaan en veel van de geheimzinnigheid die met het beheersen van geld wordt geassocieerd, vond hier haar oorsprong.'[168]

168 Galbraith, John Kenneth: Money, Whence it Came, Where it Went (Londen: André Deutsch, 1975).

Een centrale bank accepteert elke overheidsobligatie die niet door het publiek wordt gekocht, waartegen zij een cheque voor het overeenkomende bedrag afgeeft. Met deze cheques kunnen de uitgaven van de regering worden betaald en de ontvangers daarvan storten op hun beurt hun geld op hun eigen bankrekening.
Op dat moment komen de 'partiële reserves' aan bod. Voor elke storting die een bank ontvangt mag zij nieuw geld scheppen, meer in het bijzonder in de vorm van een lening aan een klant tot maximaal 90% van de waarde van de storting.[169] Die nieuwe lening - een hypotheek bijvoorbeeld waardoor u een huis kunt kopen - leidt ertoe dat de verkoper van het huis een nieuwe storting ergens anders in het stelsel van banken doet. Op haar beurt mag die ontvangende bank weer een lening tot 90% van die nieuwe storting afgeven; en zo gaat de waterval in het bankstelsel, van storting naar lening, steeds maar door. Wat ooit begon als een door de centrale bank uitgegeven betalingsopdracht voor €100 miljoen *(high powered money genoemd)* heeft tegen de tijd dat ze door het stelsel van commerciële banken is verhandeld, banken in staat gesteld om ongeveer €900 miljoen aan nieuw geld in de vorm van leningen te scheppen (zie kader). Als u deze 'moderne alchemie' doorhebt, hebt u het diepste geheim van ons geldstelsel begrepen.

Dit is het kronkelende mechanisme waarmee de overeenkomst tussen regeringen en bankstelsels wordt geïmplementeerd en de reden waarom 'uw' geld uiteindelijk te maken krijgt met het gehele bankstelsel van uw land. Geld en schuld zijn daarom letterlijk twee kanten van dezelfde munt. Als we allemaal onze schulden zouden afbetalen zou het geld uit de wereld verdwijnen omdat het gehele proces van geldschepping (als weergegeven in de 'Tovenarij van het geld') zichzelf zou terugdraaien. Het terugbetalen van alle leningen (de linkerkant van de tekening in het kader) zou inderdaad automatisch alle stortingen terugdraaien (aan de rechterkant). Zelfs het 'high powered money' van de centrale bank zou verdampen als de regering in staat zou zijn al haar schulden terug te betalen.

Dit systeem is vandaag de dag nog gebruik in de meeste landen, inclusief de Verenigde Staten (met de Federal Reserve) en GrootBrittannië (met

de Bank of England). Na de ervaring met de hyperinflatie in de jaren '20 in Duitsland werd een striktere regel ingevoerd voor de Bundesbank. De regering kon onbetaalde rekeningen niet meer naar de Centrale Bank sturen, maar moest het geld lenen bij de (gewone) banken. Alléén banken kunnen nog leningen verkrijgen bij de Centrale Bank. Deze praktijk is nu regel in heel Europa.

'Oud' en 'nieuw' bankieren

In zijn klassieker *The Bankers* (1974)[170] vertelt Martin Mayer het volgende, waar gebeurde verhaal. Bij een bank in Virginia werd een man geëerd wegens vijftig jaar trouwe dienst. Op het feestje ter ere van zijn lange staat van dienst werd hem gevraagd 'wat volgens hem de belangrijkste verandering was die hij in zijn halve eeuw dienstverband had meegemaakt'. De man dacht een paar minuten na, ging toen naar de microfoon en zei: 'Airconditioning.' In het daaropvolgende boek uit 1997, *The Bankers: The New Generation,* zegt Mayer: 'Twintig jaar later doet dit verhaal prehistorisch aan. Het is nog steeds geestig, maar het is onbegrijpelijk. In deze twintig jaar is bankieren onherkenbaar veranderd. (…) Bijna niemand die tegenwoordig een baan bij een bank heeft, werkt nog op de manier waarop zijn voorgangers nog maar twintig jaar geleden werkten'.[171]

Bankieren is in de afgelopen twintig jaar meer veranderd dan in honderden jaren daarvoor. In de VS definieerde de wet uit 1970 inzake houdsterondernemingen van banken, een bank nog als een instelling die 'de transactiesaldi van een gemeenschap verzamelt om die tegen rente uit te lenen aan haar commerciële ondernemingen', een definitie die geheel consistent is met die van Adam Smith twee eeuwen eerder. In de kern geeft zij ook dezelfde 'bankiersactiviteiten' aan zoals die begonnen waren door de Babyloniërs en de Italiaanse goudsmeden, toen zij op hun werkbanken de lokale spaargelden verzamelden en die tegen een vergoeding uitleenden aan de zakenwereld.

---

171 Mayer, Martin: The Bankers: The New Generation (New Tork: Truman Talley Books/Dutton, 1997), blz. 16 en 19.

Tegenwoordig zijn er nog maar weinig banken die zo werken. De meeste nog bestaande banken houden zich met andere zaken bezig. In 1996 kwam bijna 85% van de inkomsten van de bankenbedrijfstak uit andere bronnen dan verzekerde deposito's. In plaats van leningen aan ondernemingen vormen leningen op basis van creditcards van consumenten de belangrijkste activiteit van de grootste banken (Citicorp verdient hieraan meer dan $2 miljard per jaar - meer dan de helft van haar winst). Kortom, banken halen hun geld dáár waar ze het kunnen vinden en gebruiken het voor elke winstgevende activiteit die door de wet wordt toegestaan. Zij hebben het traditionele bankieren verlaten en hebben zich gestort op 'financiële dienstverlening'. De dieper liggende oorzaak van deze ongekende verschuiving is de invloed van het Informatietijdperk. Dat heeft de concurrerende factoren voor de kredietmarkten fundamenteel veranderd.

Kredietmarkten

Mayer geeft aan dat in de 'oude tijd' van twintig jaar geleden, 'banken zichzelf plachten te beschouwen als adviseurs voor hun klanten'. In feite maakten ze eenvoudigweg gebruik van hun monopolie op informatie van de financiële markt. Toen computers het plotseling voor iedereen mogelijk maakten om directe toegang tot de informatie op de financiële markt te hebben, verschoof de basis onder hun werk. Vele ondernemingen gebruikten deze toegang om hun eigen waardepapieren uit te geven, waarbij ze de banken terzijde lieten liggen.

Traditionele banken konden niet goed met deze enorme verandering omgaan. Sinds 1980 is bijna een derde van de Amerikaanse banken gefuseerd of gewoon verdwenen. In Europa gebeurde een decennium later hetzelfde. Zelfs de overblijvende banken hebben hun aantal medewerkers dramatisch ingekrompen. 'Bankopeningstijden' zijn nu geschiedenis geworden. De oorzaak daarvan is de grote verspreiding van geldautomaten, waardoor in iets meer dan een decennium (1983 - 1993) ongeveer 179.000 menselijke baliebanen (37% van het aantal bankwerknemers) in de VS zijn verdwenen. Deze aanpassing gaat nog steeds door. In een onderzoek uit 1996 schat Deloitte & Touche dat over vijf jaar van nog

Betoverd geld

Er was eens een man die op 30 mei 1887 in slaap viel en weer wakker werd op 30 september 2000. Een van de verbazingwekkende dingen die hij ontdekte, was dat de Amerikanen nog steeds rekenden in dollars en centen, maar voor alles wat ze in winkelcentra kochten betaalden met 'kartonnen creditcards'. Dit is het intrigerende begin van een verhaal dat in 1888 door Edward Bellamy werd gepubliceerd met als titel *Looking Backward: 2000-1887*. Schrijvers verzinnen de gekste dingen…

eens 50% van de huidige bankwerknemers afscheid zal zijn genomen. En dan houdt dit nog niet eens volledig rekening met de invloed van de tweede golf aan computertoepassingen die nu pas begonnen is: de internet-revolutie, het scheppen van een nieuwe cybereconomie en een geheel nieuwe wereld van Open Financiering (Hoofdstuk 3).

Creditcards

Creditcards ontstonden als een gemakkelijk betaalmiddel bij de aanschaf van benzine, olieverversing en reparaties voor auto's in Amerika. Zij werden uitgegeven door oliemaatschappijen om de merkentrouw te bevorderen - precies hetzelfde als de luchtvaartindustrie nu doet met de Frequent Flyer Miles.[172] In 1949 creëerde Diners Club de eerste moderne 'charge-card', waarbij ze aan de achterkant trots álle 27 restaurants ('de beste in het land') vermeldde waar de kaart werd geaccepteerd. Net zoals in Bellamy's reis door de tijd waren ze van karton gemaakt (zie kader). In 1955 ging Diners Club over op plastic.[173] In 1958 lanceerden de Bank of America en de American Express Company, die toen al een gevestigde naam had als 'de traveller checks onderneming', elk hun eigen plastic creditcard. Na een grote reorganisatie werd de BancAmericard in 1971 opnieuw gelanceerd binnen de samenwerking met VISA-card. In 1999 zijn bij VISA-card

172 In hoofdstuk 3 werd aangetoond dat Frequent Flyer Miles steeds meer een particuliere munteenheid ('ondernemingsgeld' in het jargon) worden. Zijn Frequent Flyer Miles een van de munteenheden van de toekomst?

173 Moore, Carl H. en Russell, Alvin E.: Money: Its Origin, Development and Modern Use (Jefferson N.C: McFarland, 1987), blz. 74.

niet minder dan 20.000 financiële instellingen over de gehele wereld en 400 miljoen kaarthouders aangesloten en bedraagt de jaarlijkse omzet een indrukwekkende $1,2 biljoen. Hoewel het de grootste organisatie is, is het slechts een van de duizenden creditcardsystemen die op aarde zijn ontsproten. Belangrijker nog is het feit dat er een geheel nieuwe manier van geld lenen tot stand is gekomen.

De rentevoet van creditcards is veel hoger - vaak een veelvoud - van wat banken zouden kunnen verdienen aan normale leningen aan ondernemingen of consumenten. Daarom is deze vorm van geldschepping onweerstaanbaar voor de ondernemingen die creditcards uitgeven.

Het bovenstaande laat zien hoe de banken - in minder dan één generatie - hun eeuwenoude praktijk van kredietverschaffing aan ondernemingen loslieten en die vervingen door creditcards voor consumenten.

Uw spaargeld: waardeopslag

U hebt nu uw geld met hard werken verdiend, maar hoe kunt u het bewaren voor het spreekwoordelijke appeltje voor de dorst? Dit is niet alleen van belang voor u persoonlijk. Zoals we hiervoor bij de werking van het bankstelsel hebben gezien wordt het geld, op welke manier de opslag van waarde ook plaatsvindt, altijd potentieel onderpand voor extra geld dat als bankschuld kan worden geschapen.

In tegenstelling tot wat sommige mensen denken, is geld zelf géén goede manier voor het behoud van waarde. Op z'n best is het een 'tijdelijke verblijfplaats van koopkracht'[174], een manier om op de korte termijn waarde te behouden tussen het moment dat u inkomen ontvangt en uitgaven pleegt. Als u uw geld onder uw matras legt of het gewoon op een bankrekening laat staan, moet de nu volgende scorekaart van inflatie een waarschuwing voor u zijn.

---

174 Friedman, Milton: 'Quantity Theory of Money' in Money (New York, Londen: W.W. Norton, 'The New Pelgrave', 1989), blz. 15.

Een scorekaart

De duidelijkste manier om te laten zien wat er met de waarde van uw geld is gebeurd, is te kijken naar wat het op dagbasis kan kopen. In de afgelopen paar jaren hebben de meeste munteenheden zoveel van hun waarde behouden dat sommige mensen beweren dat geldontwaarding ('inflatie' in het technisch taalgebruik) nu voor altijd voorbij is. Maar voor we die conclusie accepteren is het de moeite waard om dit eens over een langere termijn te bekijken, stel vijfentwintig jaar.

Laten we eens naar de scorekaart kijken. Kijk bijvoorbeeld eens naar de prestatie van de Duitse mark, de meest 'stabiele' munteenheid sinds de Tweede Wereldoorlog, over de laatste twee decennia. Als u sinds 1971 DM 100 onder uw matras hebt verborgen, dan laat de volgende tabel zien dat de koopkracht tegen het einde van 1996 gedaald is tot DM 42,28175. Met andere woorden, zelfs de best presterende munteenheid ter wereld heeft in die periode de helft van zijn waarde verloren.
Op dezelfde wijze is CHF 100 van twintig jaar geleden, in 1996 slechts CHF 39,79 waard. De koopkracht van US $100 is nu slechts US $24,72; van £100 slechts £12,57, enzovoort.

Als u woont in	*Munt*	*De waarde in 1996 van uw munteenheid (1971 = 100)*	*Positie binnen de 108 belangrijkste munteenheden ter wereld*
Duitsland	Duitse mark	42,28	1
Zwitserland	Zwitserse franc	39,79	3
Japan	Japanse yen	33,24	11
Verenigde Staten	Amerikaanse dollar	24,72	17
Canada	Canadese dollar	22,26	23
Frankrijk	Franse franc	19,48	31
Australië	Australische dollar	15,11	46
Verenigd Koninkrijk	pond sterling	12,57	55
Italië	lire	8,65	68
Spanje	peseta	7,77	69
Mexico	peso	0,066	101
Brazilië	cruzeiro-cruzado-real	0,000	108

Tabel I.1 Wat is uw geld waard?

Empires sneuvelen door geldproblemen

Geld kan op veel manieren in de fout gaan. De ergste vorm is hyperinflatie, de extreme vorm van inflatie waarbij munteenheden bijkans waardeloos worden. Als een rijk door kosten of prestige gedwongen werd om te veel geld te scheppen, zijn sociale onrust en zelfs het ineenstorten van dat rijk het resultaat geweest.

Soemerië, de oudste historisch goedgedocumenteerde stadstaat, stortte in toen voortdurende oorlogen met zijn buurlanden in 2020 v.C. hyperinflatie veroorzaakten. Na de dood van Alexander de Grote, toen enorme roofschatten uit Perzië mee naar huis werden genomen, ontstond er hyperinflatie en werd het eens machtige Griekse Rijk vernietigd. Hetzelfde gebeurde 3500 jaar later met het Spaanse Rijk toen het goud en zilver dat in de Nieuwe Wereld werd geroofd door Spanje werd geïmporteerd.

Hyperinflatie is nog steeds in veel landen een plaag. De meer extreme voorbeelden gedurende de vorige eeuw zijn onder andere: Duitsland in de jaren twintig, Latijns-Amerika in de jaren zeventig en tachtig, Joegoslavië in 1989/'91 en Rusland in 1991/'92 en opnieuw in 1998. In al deze gevallen heeft hyperinflatie tot serieuze sociale en politieke onrust en soms tot oorlog geleid.

Soms kan inflatie helemaal uit de hand lopen, met desastreuze gevolgen voor de samenlevingen die daaronder moeten lijden (zie kader).

Het intelligent beheren van spaargelden komt daarom neer op het verdelen van gelden over de drie klassieke belangrijkste waardesoorten: onroerend goed, aandelen en obligaties. In het afgelopen decennium is daar een nieuwe belangrijke waardesoort bijgekomen: vreemde valuta. Enkele woorden over de met verloop van tijd veranderende rol van elke waardesoort kan deze ontwikkeling verduidelijken.

Onroerend goed

Vanaf het begin van de Agrarische Revolutie tot aan de laatste eeuw was onroerend goed, in het bijzonder land, de belangrijkste beschikbare vorm van spaartegoed. De rijkdom van individuen kon meestal worden vastgesteld aan de hand van de kwaliteit en omvang van de door hen vergaarde onroerende goederen. Dit veranderde allemaal met de Industriële

Welk aandeel is nieuw onder de zon?

De eerste aandelenemissies gaan terug naar de zeevaarders en karavaantochten die in de mist der tijd verloren zijn gegaan. In de antieke oudheid werden aandelen al toegepast bij de Phoeniciërs en tegen de 13e eeuw werd er openlijk in gehandeld door gewone mensen in Venetië en Genua. 'Mannen en vrouwen uit alle rangen en standen hielden aandelen. (…) Zij werden beschouwd als een bijzonder goede zekerheid voor een van de favoriete vormen van investeren op zee, de zeelening (…) die alleen werd terugbetaald als het schip veilig terugkwam.'[176] De oudste nog steeds functionerende openbare aandelenbeurs, die allerlei soorten ondernemingsaandelen verhandelt, is die van Amsterdam, die teruggaat tot de 17e eeuw.

Revolutie, toen aandelen en obligaties in commerciële ondernemingen een favoriet investeringsvehikel werden. Tegenwoordig is het bezit van onroerend goed van de meeste mensen beperkt tot hun huis en vaak is zelfs dat verhypothekeerd.

Aandelen

Een aandeel is een gedeelte van het eigendom in een onderneming. In tegenstelling tot wat de meeste mensen denken is het een erg oud investeringsinstrument (zie kader). Gedurende het laatste decennium zijn alle beurzen op de wereld veel sterker met elkaar verbonden. Ooit was er een theorie die stelde dat het mogelijk was het risico van investeren in aandelen te verminderen door geografische diversificatie. Deze theorie werd opgeblazen door de paniek op de aandelenbeurzen die zich in 1987 op hetzelfde moment over de hele wereld voordeed en die aantoonde dat het moeilijker was geworden om risico's te verlagen door geografische spreiding. Zelfs als u alleen maar investeert in lokale aandelen is de boodschap van vandaag: denk wereldwijd én handel wereldwijd, want alles staat onder invloed van wereldwijd optredende gebeurtenissen.

176 Byrne, E.H.: Genovese Shipping in the 12th and 13th Century (Cambridge, Mass.: Mediaeval Academy of America), 1930, blz. 14.

Op obligaties vertrouwen wij

Obligaties gaan uit van de veronderstelling dat er een publiek vertrouwen is in de toekomst op de lange termijn van de waarde van de munteenheid waarin ze worden uitgegeven. Daarom geeft de looptijd tot de vervaldatum van een obligatie enig idee van het vertrouwen dat mensen hebben in de toekomst van die munteenheid. De 'kampioenen' van zulk vertrouwen op de lange termijn zijn de Hollandse 'dijkenbouwobligaties', die geen vervaldatum hebben en waarop sinds de 16e eeuw trouw rente is betaald. In 1903 kon de Engelse regering zich veroorloven om driehonderdjarige 'goudgerande waarden' af te geven tegen 2,5% interest. Vergelijk dat eens met de huidige 'lange' obligaties met een maximum looptijd van dertig jaar en 5% rente.

Obligaties

Een obligatie is een lening aan een organisatie ten behoeve waarvan ze is uitgegeven. Het is een belofte om de lening op de vervaldatum terug te betalen. Door een obligatie te kopen geeft men liquide kasgeld op in ruil voor die belofte. Het sleutelkenmerk dat zulk handelen rechtvaardigt, is het periodiek betalen van rente. 'Rente', of het berekenen van interest, werd vanaf het begin van hun vestiging door alle godsdiensten die zich baseerden op het boek van hun geloof als zijnde het woord van God (jodendom, christendom en islam), afgekeurd. Alleen de islam is tot op de dag vandaag trouw gebleven aan de traditie van geen rente berekenen. De eerste keer dat rente werd gelegaliseerd was in 1545 door Hendrik VIII in Engeland, na zijn breuk met Rome. Maar pas in de 18e en 19e eeuw verving deze investeringsoptie het onroerend goed in de portfolio van de investeerders. Dit gold zelfs in protestantse landen. De Katholieke Kerk 'vergat' de zonde van rente pas tegen het einde van de 19e eeuw en nam later zelfs obligaties of andere vormen van rentedragende leningen op in kerkelijke portfolio's.

Vreemde valuta

Historisch bezien heeft vreemde valuta voor sommige specialisten, zoals geldwisselaars en internationaal opererende banken, altijd een belangrijke

vorm van waarde gehad. Elke moderne wereldwijde portfolio heeft ook, per definitie, een valutacomponent (het aanhouden van een Japanse obligatie of een Japans aandeel bijvoorbeeld betekent automatisch het hebben van een positie in de Japanse yen). Het aanhouden van posities in vreemde valuta zelf is dus een logische uitbreiding. Dit is nu een belangrijke factor geworden in de portfolio's van de meeste professionele investeerders.

In het afgelopen decennium is er iets zeer bijzonders gebeurd: de valutamarkt is de grootste markt ter wereld geworden. Valutahandelingen (koop en verkoop van vreemde munteenheden) stellen het handelsvolume van alle andere waardesoorten, zelfs van de totale wereldeconomie, in de schaduw. Als gevolg daarvan zijn valutamarkten voor bijna iedereen, voor het eerst in de geschreven geschiedenis, van levensbelang geworden - hoewel het waarschijnlijk is dat de meeste mensen zich daar niet van bewust zijn.

- Valutamarkten

Als u in het buitenland gereisd hebt, hebt u op de valutamarkt gehandeld. U bent naar een bank of geldwisselkantoor gegaan en hebt uw kleine stukjes papier geruild tegen exotisch uitziende buitenlandse stukjes papier. De dag nadat iemand het geld uitvond is zijn buurman een geldwisselkantoor begonnen. Wat is er dan nieuw aan valutamarkten? Heel veel eigenlijk.

Het eerste teken dat er iets anders aan de hand is, is het enorme volume aan valutatransacties. In de prehistorische dagen van de jaren zeventig schommelde het normale dagelijkse volume aan valutatransacties tussen de $10 en 20 miljard. Tegen 1983 was dat toegenomen tot $60 miljard. In 1998 had het dagelijkse volume een ontstellende $1,5 biljoen[177] bereikt en de schatting voor een 'normale' dag in het begin van de 21e eeuw is ongeveer $2 biljoen.
Gewone mensen zoals wij verliezen hun gevoel voor verhoudingen als zij

177 Bank for International Settlements (BIS): Triennal Central Bank Survey of Foreign Exchange and Derivatives Market Activity (september 1998).

Quizvraag

Neem eens aan dat u een drukpers in de garage hebt staan, die dollarbiljetten produceert met de snelheid van *één per seconde*. Wanneer zou u deze pers moeten aanzetten om de twee biljoen dollars te drukken die op een typische valutahandelsdag worden omgezet? In de Eerste Wereldoorlog, bij de geboorte van Erasmus, bij de geboorte van Jezus Christus, in het Neolithicum of Cro-Magnon?

Antwoord: zie noot[178].

met zulke aantallen worden geconfronteerd (zie de quizvraag in het kader). Laten we dit eens in het juiste perspectief zetten. Deze omvang is meer dan 50 keer de totale wereldwijde internationale handel in alle goederen, alle productie en alle diensten. Het ligt in de orde van grootte van 100 keer de dagelijkse handel in alle waardepapieren op alle aandelenbeurzen ter wereld. Het is zelfs 50 keer meer dan alle goederen en diensten die per dag door alle geïndustrialiseerde landen worden geproduceerd (bnp). Bovendien groeit het volume aan valutatransacties nog steeds met een halsbrekende snelheid van 15 - 20% per jaar, vergeleken met een gemiddelde jaarlijkse groei van 5% voor de wereldhandel. Men kan terecht stellen dat er iets érg ongebruikelijks aan de gang is op het gebied van de wereldvalutahandel, iets dat we nog nooit eerder hebben meegemaakt.

- Het wereldwijde casino

Wat er gebeurd is, is dat 'speculatieve' handel (dat wil zeggen handel waarvan het enige doel is, winst te maken uit de veranderingen in de waarde van de munteenheden zelf) de valutamarkten heeft overgenomen. In tegenstelling daarmee is de 'echte' economie (dat wil zeggen transacties die betrekking hebben op de koop en verkoop van echte goederen en diensten, inclusief portfolio-investeringen) nu verwezen naar het 'voorprogramma' in het wereldwijde casino van het speculatieve spel van geldwissel.

178 Antwoord: geen van deze antwoorden is goed. Twee biljoen seconden brengt ons terug naar een tijdstip dat nog vóór de Neolithische periode (5000 v.C.) ligt en zelfs nog vóór het Cro Magnon (40.000 v.C.). Om precies te zijn: twee biljoen seconden is gelijk aan iets meer dan 63.419 jaar!

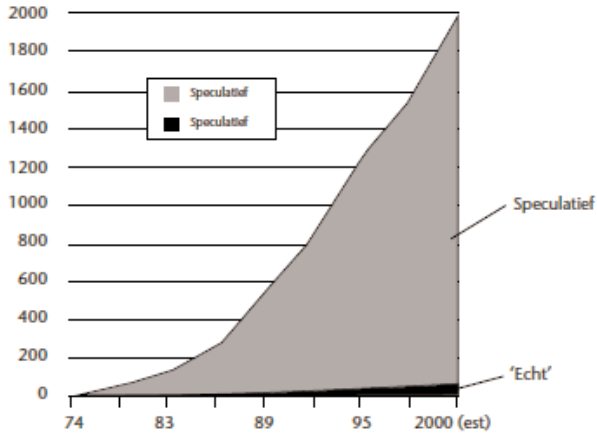

Figuur I.2: Dagelijkse totale valutatransacties als gerapporteerd door de Bank voor Internationale Betalingen (BIB) tegenover de valutatransacties die gebaseerd zijn op 'echte' economische transacties.

Figuur I.2 illustreert deze volledige ommekeer in belangrijkheid tussen de 'echte' en de speculatieve transacties. Op dit moment is 98% van alle valutahandel speculatief en heeft slechts 2% betrekking op de echte economie.[179]

Speculatie kan in elke markt een positieve rol spelen: theorie en praktijk wijzen uit dat het de marktefficiency kan verbeteren door het vergroten van de liquiditeit en de omvang[180] van de markt. Maar de huidige speculatieve niveaus verstoren duidelijk het evenwicht. 'Speculanten hoeven geen kwaad te berokkenen als ze een druppel vormen in een bestendige

179 Deze statistieken zijn afgeleid van de totale dagelijkse valutatransacties zoals die elke drie jaar worden gerapporteerd door de BIB, en vergeleken met de Jaarlijkse Wereldhandel gedeeld door het aantal dagen. Enkele van deze valutatransacties zijn dubbel geteld, omdat een bank bijzonder grote valutaposities van klanten wellicht niet in haar boeken wil hebben en ze daarom in de markt plaatsen. Aldus kan een enkele speculatieve transactie andere transacties genereren. Ik ken geen betrouwbare statistiek over de exacte grootte hiervan. Maar zelfs als alle speculatieve valutatransacties dubbel zouden worden geteld, waardoor het totale volume van gewone speculatieve transacties wordt verlaagd tot een biljoen, zouden de percentages veranderen in 96% speculatief en 4% 'echt' in plaats van 98% versus 2%. Mijn argument blijft zijn waarde behouden. Bovendien verdubbelt nu het volume aan speculatieve activiteiten elke drie jaar, dus het elimineren van de dubbeltelling laat de tijdlijn alleen maar enkele jaren opschuiven.

180 'Liquiditeit' en 'omvang' van een financiële markt duiden op de mogelijkheid om grote volumes geld te verplaatsen zonder de prijzen significant te beïnvloeden. In een omvangrijke markt zijn er veel mensen die kopen en verkopen. Daarentegen kan in een kleine markt, omdat daarin minder mensen handelen, zelfs een enkele grote transactie de prijzen belangrijk beïnvloeden.

Valuta: een ideaal middel voor speculatie?

Als middel voor speculatie bieden de huidige valutamarkten, vergeleken met elke andere waardesoort, een paar zeer nuttige aangrijpingspunten:

- Een zeer liquide markt gedurende 24 uur per dag: dit is de meest liquide van alle waardesoorten (meer liquide dan obligaties of aandelen, wier verhandelbaarheid beperkt wordt door de lokale beurstijden, en meer liquide dan onroerend goed).
- Zeer lage transactiekosten: het kopen of verkopen van grote volumes valuta is veel goedkoper dan het kopen van aandelen, obligaties of onroerend goed. De enige kosten worden gevormd door een kleine marge tussen het kopen en verkopen van vreemde valuta, die als winst bij de banken blijft.
- De omvang van de valutamarkt: als professionele investeringsmanagers een grote hoeveelheid geld moeten onderbrengen, zal het kopen van een aandeel de prijs van dat aandeel opdrijven. Op dezelfde manier zal het verkopen van dat aandeel door hun eigen handelen de markt tegen hen doen keren. Dit probleem doet zich niet voor bij valuta: de omvang van de valutamarkten is zodanig dat zelfs miljarden dollars niets uitmaken.

stroom ondernemingen. Maar het wordt serieus als de onderneming een druppel wordt in een speculatieve maalstroom. Als de kapitaalontwikkeling van een land een nevenproduct wordt van de activiteiten van een speelhuis, staan we er slecht voor.'[181] De mening van John Maynard Keynes, hoewel al meer dan een halve eeuw oud, was nog nooit zo toepasselijk als nu. Bovendien zijn munteenheden nu het ideale middel voor speculatie geworden (zie kader).

De bulk van het speculatieve volume is te wijten aan de eigen afdelingen voor valutahandel bij de banken. Het is echter voorspelbaar dat de 'hedgefunds' - fondsen die zich specialiseren in valutaspeculatie - degene zijn die de grootste lasten moeten dragen van de terugslag van de publieke opinie als zich een verstoring op wereldschaal voordoet, omdat zij de laatste nieuwkomers zijn. In alle financiële crises - van de Hollandse tulpen in 1637 tot de krach van de aandelenmarkt in de VS in 1987 - was het

181 Keynes, John Maynard: The General Theory of Employment, Interest and Money (Londen, Macmillan, 1936), blz. 159.

steeds de nieuwste financiële innovatie die de meeste schuld kreeg.[182] Figuur I.3 geeft een samenvatting van de valutastromen die de oorzaak waren van drie crises tussen 1983 en 1998. Een monetaire crisis kan beschouwd worden als het resultaat van een plotseling wegvloeien van de wereldwijde kasstroom uit het doelland, waarbij een eerdere instroom bruut wordt teruggedraaid.

* '13 ontwikkelingslanden' omvatten Argentinië, Bolivia, Brazilië, Chili, Colombia, Ecuador, Ivoorkust, Mexico, Marokko, Nigeria, Paraguay, Peru en Venezuela

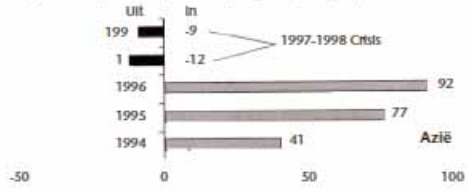

Figuur I.3: Eb en vloed van geld en de resulterende monetaire crisis (1983-1998) (in miljarden US $)[183]

Merk op dat de schaal van de slingers van monetaire eb en vloed blijft toenemen; zij weerspiegelen de toename in speculatieve stromen die in figuur I.2 werd aangegeven. In 1983 waren er dertien landen voor nodig om een slinger van ongeveer $30 miljard tussen de laatste in- en uitstroom te veroorzaken. Mexico alléén werd in 1995 door een gelijkwaardige

182 In de Hollandse tulpenmanie uit 1637 kreeg het bestaan van termijncontracten de schuld, in 1929 de Trusts, in 1987 de door computers geprogrammeerde handel. Wat deze gevallen gemeen hebben, is dat zij slechts de laatste financiële innovatie van die tijd waren. Een dieper gaande verklaring, toepasselijk op álle belangrijke financiële ineenstortingen van de laatste 350 jaar, zal worden gegeven in Mysterium Geld.

183 Bron: Eisworth, Peter, in The New York Times (16 februari 1999), blz. A1A. Geciteerd uit een artikel van Kristoff, Nicholas D. & Sanger, David E.: 'How US Wooed Asia to Let Cash Flow in'.

slinger getroffen. Nauwelijks drie jaar later liet de crisis in Azië tussen 1996 en 1997 een ommekeer zien van ruim meer dan $100 miljard. Deze slingers zijn het gevolg van enorme speculatieve activiteit.

- Waarom treedt valutaspeculatie op?

Deze buitengewone toename van speculatieve activiteit kan worden verklaard door drie cumulatieve veranderingen in de loop van de laatste decennia:

1. Een structurele verschuiving: op 15 augustus 1971 verbrak president Nixon de band tussen de dollar en het goud en gaf daarmee de start van een tijdperk waarin de waarde van een munteenheid vooral zou worden bepaald door de krachten van de markt. Dit leidde tot een systematische verandering, waarbij de waarde van een munteenheid op enig moment in de tijd belangrijk zou kunnen fluctueren. Het was het begin van de 'zwevende wisselkoersen' en van een markt die voor hen die zich daarin goed wisten te bewegen uiterst winstgevend zou blijken te zijn.
2. De financiële deregulatie in de jaren tachtig: de regeringen van Margaret Thatcher in Engeland en Ronald Reagan in de VS begonnen tegelijkertijd aan een ingrijpend programma van financiële deregulatie. Het Baker plan (een hervormingsprogramma dat genoemd is naar de toenmalige minister van Financiën van de VS) legde na de schuldencrisis van de ontwikkelingslanden een soortgelijke deregulatie op aan de zestien belangrijkste ontwikkelingslanden. Deze dereguleringen stelden een veel groter aantal mensen en instellingen, veel meer dan daarvoor mogelijk zou zijn geweest, in staat aan de valutahandel mee te doen.
3. Een technologische verschuiving: parallel aan het bovenstaande leidde de computerisering van de valutahandel tot de eerste wereldmarkt die 24 uur per dag open en volledig geïntegreerd is. Deze verschuiving verhoogde de snelheid waarmee en de schaal waarop valuta over de wereld kon worden verschoven tot een heel nieuw niveau.

In de loop van zijn overzicht van 5000 jaar geldgeschiedenis wees Glyn Davies elektronisch geld aan als een van slechts twee buitengewoon belangrijke technologische innovaties op het gebied van geld. 'Er zijn twee uiterst belangrijke veranderingen geweest, de eerste aan het einde van de Middeleeuwen toen het drukken van papiergeld het slaan van munten ging aanvullen, en de tweede in onze tijd met het uitvinden van de elektronische geldoverboeking.'[184] Terugblikkend weten we dat de eerste verandering banken in staat stelde de leidende rol in geldschepping weg te halen bij de heersende koningen, maar wat zal de tweede verandering ons brengen?

Er is een titanenstrijd ontstaan inzake de beheersing van ontluikende geldvormen. Banken gedragen zich nu bijna net zoals ondernemingen op het gebied van gecomputeriseerde telecommunicatie. Maar ondernemingen die zich bezighouden met telecommunicatie, hardware en software, het verwerken van creditcards, winkelen op internet, zelfs met kabeltelevisie en supermarkten, hebben ook ontdekt dat zij veel van de diensten van banken kunnen verzorgen. Degene die de controle over de nieuwe elektronische systemen zal verwerven, zal uiteindelijk de macht verkrijgen om geld uit te geven. Zoals de bankier Sholem Rosen zei: 'Het is absoluut nieuw, het is revolutionair - en we zouden hartstikke bang moeten zijn.'[185] Als goedgeïnformeerde bankiers bang worden van de schaal en de snelheid van geldveranderingen, wat moeten wij dan wel niet?

Derivaten

Behalve dat ze een ommekeer teweeg hebben gebracht in het bankwezen en de bewegingen van munteenheden hebben versneld, hebben computers nog een andere rol op de valutamarkten gespeeld: ze hebben de explosieve ontwikkeling mogelijk gemaakt van een geheel nieuwe golf van financiële producten, met als soortnaam 'derivaten'. Derivaten maken het mogelijk om elk stukje financieel risico te ontkoppelen en elk risico

184 Davies, Glyn, A History of Money from Ancient Times to the Present Day (Cardiff, University of Wales, 1994), blz. 646.

185 Geciteerd door Weatherford, Jack: The History of Money (New York, Crown Publishers Inc. 1996), blz. 264.

apart te verhandelen. Charles Sanford, de oud voorzitter van Bankers Trust en een van de pioniers van de bedrijfstak, beschreef derivaten als de bouwers van de 'particle theory van financiën'.

- Futures: een *valuta futures contract* is een overeenkomst om een munteenheid te kopen of te verkopen op een aangegeven tijd en plaats (een 'commodity' beurs) in de toekomst tegen een vandaag overeengekomen prijs.
- Forwards: hetzelfde als futures, behalve dat de prijs de prijs van vandaag is en het contract niet op een beurs verhandeld wordt maar direct met een specifieke financiële instelling ('Over the Counter', OTC).
- Opties: een valutaoptie is het recht, maar niet de plicht, om een munteenheid te kopen ('call') of te verkopen ('put') tegen een overeengekomen prijs. De ontwikkeling van de optiemarkt is te danken aan de theoretische doorbraken op het gebied van het vaststellen van de prijzen van opties van de professoren Robert Melton en Myron Scholes, waarvoor zij in juni 1997 werden geëerd met de Nobelprijs.

Deze instrumenten zijn de bouwstenen wier combinaties de overdracht van vele risico's mogelijk maken. Sommige van deze combinaties ('exotics') kunnen erg ingewikkeld zijn. Al deze instrumenten bestaan ook voor commodities anders dan valuta, maar het volume van valutaderivaten, in het bijzonder de OTC handel, doet het volume van alle andere commodities in het niets verdwijnen.
Een obligatie in Japanse yen kan bijvoorbeeld worden losgekoppeld in ten minste drie stukjes risico: een valutarisico (het risico dat de Japanse yen in waarde daalt tegenover uw eigen munteenheid), een rentevoetrisico (het risico dat de Japanse rentevoet omhooggaat nadat u de obligatie hebt gekocht) en een debiteurenrisico (het risico dat de onderneming die de obligatie uitgeeft niet aan zijn verplichtingen voldoet). Derivaten stellen een investeerder in staat om precies die risicocomponenten te kiezen die hij in zijn portfolio wil opnemen of uitsluiten.

Stel u voor dat u, in plaats van een kaartje voor een concert of opera te kopen, opeens de mogelijkheid hebt om voor uzelf uw favoriete sopraan,

Barings

In 1818 zei hertog de Richelieu dat er zes grootmachten in Europa waren: Frankrijk, Engeland, Pruisen, Oostenrijk, Rusland en Barings. Deze reputatie hielp niet in februari 1995, toen op de derivatenmarkt van Singapore één jonge handelaar in een paar dagen $1,5 miljard verloor – twee keer het vermogen van de bank. De verrassing was waarschijnlijk het grootst binnen de bank zelf omdat Ron Baker, hoofd van de Groep Financiële Producten van Barings Bank, de activiteiten van Nick Leeson een enthousiaste beoordeling had gegeven: 'Nick had een verbazingwekkende dag op SIMEX (…) Baring Singapore wás de markt (…) Nick ziet gewoon fenomenale mogelijkheden, en hij gebruikt ze ook.'

tenor, violist, dirigent enzovoort uit te kiezen, die allemaal uw favoriete composities uitvoeren. Als u weet wat u doet, zou het resultaat van deze vrijheid zeer buitengewoon zijn en veel beter dan wat u krijgt in een normale 'voorgeprogrammeerde' voorstelling. Maar als uw kennis beperkt is, kan uw persoonlijke schepping ook rampzalig uitpakken. Derivaten geven portfolio's dat soort vrijheid, maar vereisen ook veel meer kennis dan de gemiddelde investeerder zich eigen heeft gemaakt. Het verschuiven van risico's van de ene naar de andere plek is mooi, zolang de partij die het risico aangaat zowel deskundig is als voldoende sterk om het risico te dragen. Maar Martin Mayer schreef de wet van het feit dat 'instrumenten die risico's verschuiven, uiteindelijk het risico verschuiven naar hen die het minst in staat zijn dat te dragen.'[186] Hoewel ik denk dat dit een te gemakkelijke generalisering is, zijn er vele instellingen die zich lelijk bezeerd hebben, zonder te begrijpen waardoor ze werden getroffen. Barings, gedurende 233 jaar een topnaam in de City van Londen, werd een van de meest spectaculaire slachtoffers van dit proces (zie kader).

Maar derivaten bestaan en ze zullen ook blijven bestaan omdat ze, als ze goed gebruikt worden, nuttig kunnen zijn voor de maatschappij en winstgevend kunnen zijn voor de financier. We moeten dus maar wennen

186 Mayer, Martin: The Bankers: the New Generation (New York, Truman Talley Books/Dutton, 1997) blz. 324. Zijn argument: 'Het duidelijke voorbeeld is de werkplek van de S&P 500 futures op de Chicago Mercantile Exchange, waar een paar honderd ex taxichauffeurs als "locals" werkten en van wie verwacht werd dat ze zouden zorgen voor de dynamische hedging van "portfolio verzekeringen" toen op 19 oktober 1987 de aandelenmarkt instortte.'

aan de gedachte dat ze nog voor een paar enorme verrassingen zullen zorgen, net zoals de orkestcombinaties van de amateur in onze eerdere muzikale metafoor. Zoals Dr. Jekyll veranderde in Mr. Hyde, zo kan de cursor op een computerscherm de aard van een positie in derivaten van het ene moment op het andere doen veranderen.

Het centrale zenuwstelsel van het kapitalisme

Het is onvoldoende om valuta te beschouwen als gewoon nog weer een waardesoort. De munteenheid van een land betekent echt veel meer. Het speelt de rol van centraal zenuwstelsel, dat de waarde van alle waardesoorten in dat land beheerst. Dit wordt duidelijker als we kijken naar hoe de drie andere traditionele waardesoorten direct worden getroffen door wat er met geld gebeurt. We hebben al gezien dat obligaties slechts een aantrekkelijke investering zijn voorzover de munteenheid waarin zij zijn gesteld haar waarde behoudt (dat wil zeggen bij lage of dalende inflatie). Het is ook bekend dat aandelenprijzen dalen als de rentevoet omhooggaat, en rentevoeten neigen ernaar omhoog te gaan als een munteenheid problemen ondervindt. De laatste waardesoort, onroerend goed, laat een wat meer ingewikkelde situatie zien. Aan de ene kant vormt onroerend goed een van de beste beschermingen tegen inflatie. Maar aan de andere kant is het ook erg illiquide (dat wil zeggen: moeilijk om snel te verkopen); als er zich dus een serieus financieel probleem voordoet, zullen mensen die hun hypotheekbetalingen niet kunnen nakomen, hun onroerend goed tegen ondergewaardeerde prijzen moeten verkopen. Dit zorgt ervoor dat investeren in onroerend goed een munt met twee kanten is.

Ten slotte maakt de koppeling tussen de verschillende financiële markten monetair verval tot een besmettelijke ziekte. Figuur I.4 geeft aan hoe de van oorsprong Thaise valutacrisis zich verspreidde over de aandelenbeurzen van tien verschillende landen.

Als we ontdekken dat al onze eieren in één monetair mandje liggen, stel ik voor dat we dat mandje heel goed in de gaten houden. Sommige goedgekwalificeerde mensen worden betaald om precies dat te doen. Laat

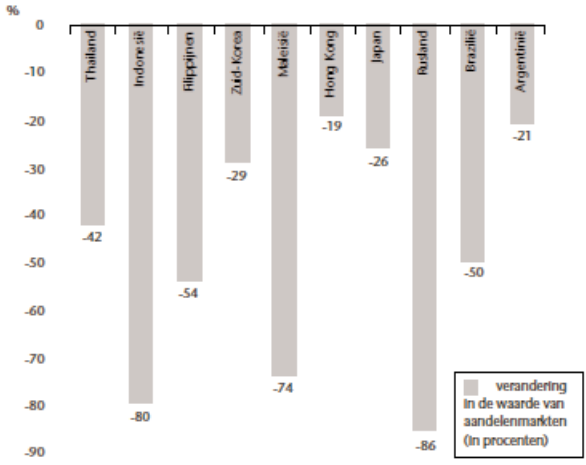

Figuur I.4: Procentuele veranderingen in de waarde van aandelenmarkten in tien landen (juni 1997-december 1998)[187]

mij hen aan u voorstellen en daarmee het beeld van de belangrijkste deelnemers aan het monetaire spel volledig maken.

Centrale banken en andere brandweermannen

De financiële sector is altijd 'bijzonder' geweest. Zelfs vandaag de dag wordt de financiële bedrijfstak niet behandeld als een willekeurige andere dienstverlenende bedrijfstak. Hiervoor zijn positieve en negatieve redenen:

- Aan de positieve kant verzorgen de financiële instellingen - zelfs de particuliere - de uiterst belangrijke publieke functie van het verschaffen van een (hopelijk) stabiele munteenheid die door de deelnemers in het economisch proces gebruikt kan worden.
- Aan de negatieve kant hebben financiële instellingen vaak bewezen de meest kwetsbare component van elke maatschappij te zijn (zie kader). En telkens - van Soemerië tot Joegoslavië - is aangetoond dat als het geld in problemen geraakt, hele gemeenschappen kunnen instorten.

187 Data verkregen uit Peter C.T. Elsworth, 'The Path of Crisis', The New York Times (17 februari 1999), blz. A8.

Waarom zijn banken zo kwetsbaar?

Banken schijnen altijd aanleg te hebben om ongelukken te maken. Als we alleen kijken naar de meest recente bankcrises, dan kwamen de belangrijkste banken van de VS in de problemen in Latijns-Amerika in de jaren tachtig en de grootste reddingsoperatie vond plaats na de problemen met de spaarbanken in de jaren negentig. De Scandinavische banken moesten gered worden in het begin van de jaren negentig. Japanse banken raakten drie keer achter elkaar in de problemen: eerst met de crisis van de minder ontwikkelde landen in de jaren tachtig, daarna een crisis door onroerend goed in de jaren negentig en vervolgens het instorten van Zuidoost-Azië in 1997. Duitse banken brandden zich ernstig aan het Russische debacle in 1998. De gevaarlijkste situaties zijn die waarbij wereldwijd opererende banken zijn betrokken, zoals het BCCI-schandaal in 1991, waarover nog steeds voor gerechtshoven over de gehele wereld processen worden gevoerd.

Waarom zijn banken dan zo kwetsbaar gebleven?

Het grimmige antwoord is een dilemma dat nog door niemand is opgelost. Het ligt in de aard van bankieren dat banken waarden met lage risico's (deposito's) aannemen en investeren in zaken met een hoog risico. Als het risico goed uitpakt, worden deze investeringen terugbetaald en oogsten de eigenaren van de bank alle beloningen. Als het risico niet goed uitpakt en de bank gaat failliet, worden de verliezen verspreid over de aandeelhouders van de bank en degenen die een tegoed aanhielden (of het vangnet van een door de regering verstrekte verzekering, dat nu degenen met een tegoed beschermt). Er is dus bij banken een ingebouwde verleiding om te gokken op hoge risico's met hoge opbrengsten. In het jargon van de centrale bank heet dit een 'moreel risico'.

Het dilemma is dus: als het banken niet is toegestaan om risico's te nemen, kan er geen bankieren zijn; maar als een belangrijke bank excessieve risico's neemt, kan men zich dan veroorloven om die bank failliet te laten gaan? Grote bankdeconfitures kunnen het hele financiële stelsel destabiliseren. Erger nog, als leningen aan duizenden ondernemingen worden teruggenomen kan het bederf zich snel naar allerlei soorten economische activiteiten verspreiden. Plotseling kunnen miljoenen banen en het levensonderhoud van allerlei mensen op het spel staan. Bankieren verschilt van elke andere onderneming om meer dan één reden: problemen bij banken worden vaak het probleem van iedereen.

Volgens cijfers die geciteerd worden door de Wereldbank hebben niet minder dan negenenzestig landen sinds de late jaren zeventig serieuze bankcrises meegemaakt.[188]

188 Cassidy, John: 'The New World Disorder', The New Yorker (26 oktober en 2 november 1998), blz. 199-200.

Nationaal niveau

Branden zijn zeldzaam maar áls ze optreden, kunnen ze verwoestend zijn. Hele steden zijn afgebrand doordat één persoon onvoorzichtig was; vandaar de uitvinding van brandweerkorpsen en brandweerinspecties. Zo gaat het ook met geld: omdat monetaire instellingen zoveel brokken maken, werden centrale banken uitgevonden.

Waar komen centrale banken vandaan?

In de 19e eeuw had de naam 'centrale bank' betrekking op een bank wier hoofdkantoor gevestigd was in de hoofdstad van een land en die het monopolie had om papiergeld in de nationale munteenheid uit te geven. Af en toe moesten deze centrale banken elkaar wat eenvoudige wederzijdse steun geven. Dat was het geval in 1825, toen de Fransen de Bank of England hielpen door een lading goud te ruilen tegen zilver toen er in Londen een grote vraag naar goud was; een goede dienst die de Engelsen op hun beurt terugbetaalden in 1860 toen de Banque de France in de problemen was. Maar zulke gevallen van wederzijdse hulp waren zeldzaam en zouden zeker niet zijn beschouwd als behorende tot de officiële taken van een centrale bank. Dit alles veranderde met de Overeenkomst van Bretton Woods, die het raamwerk verschafte voor de verhoudingen in de wereld na de Tweede Wereldoorlog (zie kader). Centrale banken spelen nu veel complexere rollen.

- Zij dienen als 'noodbrandweerlieden' als een bank of een heel stelsel in problemen komt. In het jargon heet dit 'lender of last resort' (de 'laatst mogelijke lener') en 'systematisch risicomanagement'.
- Zij dragen de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor het beheersen van inflatie in het land. In de afgelopen decennia heeft het gewone publiek deze taak het meest geïdentificeerd als zijnde een functie van de centrale bank.
- Zij realiseren deze opdracht van inflatiebeheersing door middel van verschillende mechanismen, die de hoeveelheid geld dat het bankstelsel kan scheppen beïnvloeden. Zij geven geen directe opdracht

De Overeenkomst van Bretton Woods

In juli 1944 ondertekenden 45 landen in het 'Mount Washington' hotel in Bretton Woods, New Hampshire, de eerste geschreven beginselverklaring ter wereld met betrekking tot geld. Volgens die overeenkomst moesten alle landen hun munteenheid koppelen aan de US dollar, en de VS verplichtten zich daartegenover om op aanvraag van enige centrale bank de dollar converteerbaar te houden tegen goud, tegen een vaste koers van US $35 per ounce goud. Dit systeem plaatste de US dollar de facto in een overheersende rol als spilpunt van het wereldstelsel. Er werd een nieuwe instelling - het Internationaal Monetair Fonds, IMF - geschapen om het stelsel te bewaken. Elke verandering in de waarde van een munteenheid behoefde de voorafgaande goedkeuring van het IMF. Het systeem werkte gedurende meer dan twee decennia goed, totdat president Johnson zijn strategie van 'kanonnen en boter' in de Vietnamoorlog introduceerde, waarbij tegelijkertijd sociale programma's en de oorlog in Vietnam boven aan de politieke agenda werden geplaatst. Dit had een grote dollaruitstroom uit de VS ten gevolge. Een paar jaar later waren het deze aanzienlijke dollartegoeden in de handen van buitenlandse centrale banken, die president Nixon er in 1971 toe dwongen de belofte van convertibiliteit van dollars in goud in te trekken, waarmee officieel een einde kwam aan de Overeenkomst van Bretton Woods.

De rol van de dollar als officieel spilpunt van het wereldgeldstelsel bleef echter intact. Dit deed de invloed van de VS op wereldwijde geldzaken en de afhankelijkheid van de wereld van de dollar, de spilmunteenheid, nog verder toenemen.

Bemerk wel dat dit zelfs van toepassing blijft met de euro, wiens internationale waarde aan de dollar gekoppeld blijft.

om dit te bereiken maar geven alleen 'signalen', zoals veranderingen in de belangrijkste rentevoeten of de koop en verkoop van overheidsobligaties ('openmarkttransacties' genoemd) en munteenheden op de valutamarkten (hetgeen 'interventies' wordt genoemd).

- Centrale banken zijn ook banken, hoewel ze geen burgers als klant hebben: hun klanten zijn de banken van hun land, voor wie zij betalingen regelen.

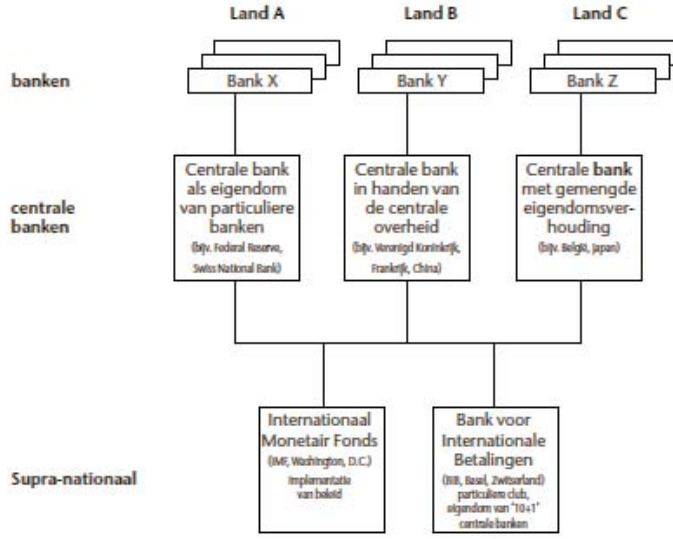

Figuur I.5: Organisatieschema van het huidige monetaire stelsel

'Familieportret van het geld'

Figuur I.5 toont een 'stamboom' die aangeeft hoe alle belangrijke wereldwijd met geld spelende lieden met elkaar te maken hebben. Dit vormt een soort omgekeerde piramide, met duizenden commerciële banken bovenin, een laag van 170 centrale banken in het midden (hier gegroepeerd in drie soorten op basis van eigendom) en twee supranationale instellingen aan de basis.

Ik heb de banken in elk individueel land boven in het overzicht geplaatst omdat zij de allereerste uitgevers van kredieten zijn. De centrale banken vormden oorspronkelijk slechts hun ondersteuning, hun brandblussers in geval van nood. Tot 1936 waren bijna alle centrale banken direct eigendom van de belangrijkste particuliere banken in elk land. Tot op de dag van vandaag zijn negen centrale banken nog steeds particuliere instellingen die eigendom zijn van particuliere banken, waaronder de US Federal Reserve, de Schweizerische Nationalbank, de Banco d'Italia en de South African Reserve Bank.

In het begin van de jaren vijftig waren er 56 landen met een centrale bank. Nu zijn dat er 170, waarbij de meeste nieuwkomers in handen van de centrale overheid zijn. Maar er zijn ook centrale banken wier eigendom in handen is van de centrale overheid en banken samen (bijv. in België en Japan). Tegen de verwachting in is er geen bewijs dat de verschillende eigendomsverhoudingen enig belangrijk verschil hebben uitgemaakt voor de handelingen of de effectiviteit van een centrale bank. Enkele van de meest prestigieuze en effectieve centrale banken vindt men in elk van de drie soorten eigendom, evenzeer als er enkele onder aan de ranglijst staan.

Het supranationale niveau

Tot slot zijn er nog twee belangrijke familieleden die de voornaamste supranationale coördinatiemiddelen tussen centrale banken vertegenwoordigen:

- de ene is een politieman - het IMF;
- de ander is een particuliere club - de BIB.

Het IMF, opgericht in 1945 als handhaver van de regels van Bretton Woods, is de controller van centrale banken over de hele wereld en de officiële beleidsinstantie van het wereldgeldstelsel. Sinds 1997 zijn 182 landen lid. Een Executive Board, bestaande uit 24 leden, heeft de beschikking over een staf van ongeveer 2300 professionals, vooral economen. Het IMF is de 'lender of last resort', waarvan ledenlanden in geval van nood leningen kunnen krijgen uit een reserve van $210 miljard, die gevormd wordt uit de 'quota's' van alle ledenlanden. Deze leningen worden altijd verstrekt op voorwaarde van strikte economische bezuinigingsmaatregelen, en vandaar zijn reputatie als politieman van de economische wereld. De VS hebben een overheersende invloed in het IMF. Niet alleen hebben zij bij besluiten het vetorecht, zij zijn toevallig ook fysiek 'in de buurt' in Washington, D.C.
De BIB heeft een eigenaardiger geschiedenis. Zij werd ingesteld in 1930, met het oogmerk om de Duitse oorlogsherstelbetalingen te behandelen.

Het werd een particuliere club, in handen van en uitgevoerd door de '10+1' centrale banken. De '10+1' worden zo genoemd omdat er aan de ene kant 10 centrale banken zijn die haar opgericht hebben, met aan de andere kant Zwitserland als gastland (als resultaat van zijn strategie van 'actieve neutraliteit' is Zwitserland vaak tegelijkertijd 'binnen' en 'buiten'; het behoort bijvoorbeeld nog steeds niet 'officieel' tot het IMF of de VN). De doelstelling van het BIB was, elke belangrijke kwestie aan te pakken die het best met efficiënte discretie kon worden behandeld. Politici, beambten of ministers van Financiën, zelfs presidenten of eerste ministers zijn niet welkom.

Men zou bijna vergeten dat de BIB ook een bank is, hoewel haar enige klanten de centrale banken zijn. Vandaar haar bijnaam 'centrale bank van de centrale banken'. Zij heeft nu zelfs een aanzienlijke *valuta dealingroom,* recent geïnstalleerd om haar in staat te stellen het wereldgeldstelsel op de minuut te volgen en om grote markttransacties voor haar leden centrale banken te verzorgen. Het blijft een bescheiden instelling in verhouding tot de invloed die zij uitoefent: zelfs vandaag zijn er slechts 450 werknemers, inclusief een researchteam van ongeveer 50 economen die onder andere een zeer gerespecteerd jaarverslag uitbrengen over de toestand van het financiële stelsel in de wereld. De BIB heeft in het verleden naam gemaakt met het blussen van brandjes; zij zal ongetwijfeld ook deel uitmaken van elke toekomstige brandweerbrigade.

We hebben hier een foto van de belangrijkste spelers in het veld gezien. Maar elke gedachte dat dit geldspel een statisch spel is, wordt verdreven zodra we alle stukjes van de monetaire puzzel samenvoegen.

Geld als stelsel

Het geldspel verandert echt van jaar tot jaar. De veranderingen die nu optreden vinden plaats met ongekende snelheid, schaalgrootte en complexiteit. Twee verschillende standpunten illustreren dit punt: dat van de 'brandweerman' en dat voor de rest van ons mensen.

Het standpunt van de brandweerman

Vanuit het gezichtspunt van de centrale banken wordt de wereld jaar na jaar steeds moeilijker en ingewikkelder. In het bijzonder de explosieve ontwikkelingen op de valutamarkten hebben een aantal gevolgen, die ik in drie hoofdstukken verdeel:

- machtsverschuiving;
- toegenomen valutavolatiliteit;
- stabiel of instabiel, dat is de vraag.

Machtsverschuiving

Er is al een belangrijke machtsverschuiving in het wereldstelsel opgetreden. Elke regering ter wereld, inclusief de machtigste, zoals de VS, wordt feitelijk door de wereldvalutamarkten beheerst. Als een regering ergens ter wereld deze financiële 'diktats' durft uit te dagen zal een kapitaalvlucht haar bijna ogenblikkelijk terugdwingen naar orthodox gedrag. President Mitterrand in Frankrijk in de jaren tachtig, John Mayor in Engeland en de Scandinaviërs in 1992, de Mexicanen in 1994, de Thaise, Maleise, Indonesische of Zuid Koreaanse regeringen in 1997, de Russische in 1998 - allen hebben de zware tol betaald die onder zulke omstandigheden wordt geëist.

Zelfs *Business Week* stelt: 'In deze nieuwe markt (…) kunnen miljarden binnen seconden een economie instromen of verlaten. Deze macht van het geld is zo sterk geworden dat sommige waarnemers "heet geld" (fondsen die snel van het ene naar het andere land verhuizen) nu beschouwen als een soort schaduwwereldregering - één die onherstelbaar het idee van de soevereine macht van een land uitholt.'[189] Het gevaarlijkst is dit altijd wanneer er een machtsverschuiving optreedt. Dat zijn per definitie tijden van onzekerheid. De vorm van onzekerheid die centrale banken en andere bewakers van het geld het meest vrezen is de volatiliteit van een munteenheid.

---

189 Business Week: 'Hot Money' (20 maart 1995), blz. 46.

Toegenomen valutavolatiliteit

De volatiliteit van een munteenheid is de mate van verandering in de waarde van de ene munteenheid ten opzichte van alle andere munteenheden. Het is voorspelbaar dat centrale banken de volatiliteit van hun munteenheid niet op prijs stellen, maar volatiliteit is wel een van de onverwachte gevolgen van de enorme toename van speculatieve handelingen. In de jaren zestig beargumenteerden de voorstanders van vrij zwevende munteenheden dat de volatiliteit van een munteenheid zou afnemen zodra er een vrije markt was ingesteld. Valutamarkten zijn nu beslist veel opener en vrijer dan in de jaren zestig, toen het door Bretton Woods vastgestelde systeem van vaste ruilvoet van toepassing was.

Maar een statistische studie van de OECD (Organization of Economic Cooperation and Development, gevestigd in Parijs) liet een paar ontnuchterende conclusies zien, die de theoretische voorspellingen direct tegenspreken.[190] De zwevende valutakoersen van de afgelopen 25 jaar hebben een gemiddelde valutavolatiliteit laten zien die vier keer zo hoog is als onder het systeem van vaste ruilvoeten van Bretton Woods.

Men hoeft geen raketgeleerde te zijn om te begrijpen waarom de volatiliteit toeneemt met het speculatieve volume van de transacties. Gewoon gezond verstand verklaart dat net zo goed. Laten we aannemen dat uw munteenheid onder druk staat en dat een bescheiden 5% van de belangrijkste valutahandelaren 'een negatief standpunt ten aanzien van die munteenheid' innemen. In de praktijk betekent dit dat zij deze munt of zullen verkopen of 'short' gaan.[191] In 1986, toen het totale dagelijkse volume ongeveer $60 miljard bedroeg, zou zo'n beweging van 5% van de marktomvang een verschuiving van $3 miljard tegen de onderhavige munteenheid hebben vertegenwoordigd, zeker een uitdaging voor een centrale bank, maar een beheersbare uitdaging. Vandaag de dag, met volumes van $2 biljoen, genereert dezelfde procentuele handeling een over-

190 Edey, Malcolm en Ketil Hviding: An assessment of Financial Reform in OECD countries (OECD working paper 154), 1995.

191 In de valutahandel zijn per definitie alle posities altijd tegelijkertijd in twee munten: lang in de ene munteenheid (in het jargon: 'go long') en kort ('go short') in een andere munteenheid.

stelpende transfer van $100 miljard tegen uw munteenheid en daar kan geen enkele centrale bank weerstand tegen bieden.

Stabiel of instabiel, dat is de vraag

Uit het bovenstaande kunnen we opmaken dat centrale banken zich in toenemende mate ongemakkelijk voelen. Ze hebben niet alleen te maken met een wereld van toenemende onzekerheid en valutavolatiliteit, maar ze worden ook zelf op de valutamarkten uitgerangeerd. De 'officiële reserves' zijn precies het equivalent van de waterreserves van een brandweerman: zij bestaan uit de reserves van buitenlandse valuta die centrale banken kunnen gebruiken om in te grijpen op de valutamarkten. Als een munteenheid onder druk komt te staan en de bijbehorende centrale bank wenst de ruilvoet te stabiliseren, kan zij de munteenheid ondersteunen door haar op de markt te kopen.

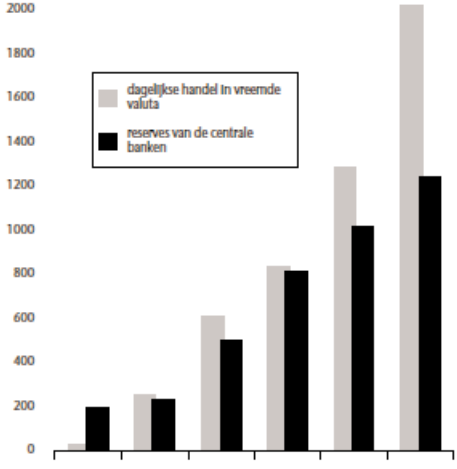

Figuur I.6: Reserves van de centrale banken van de geïndustrialiseerde landen, vergeleken met de dagelijkse handel in vreemde valuta (bronnen: BIB, IMF, The Economist. 1998 geschat)

'Het meest dramatische gebruik van reserves vond plaats in de zomer van 1992 en 1993, toen de munteenheden van de Europese Unie op de valutamarkten een massale aanval ondervonden. Ongeveer DM 400 miljard (meer dan 225 miljard euro) werd in 1992 gemobiliseerd en een kleiner bedrag in 1993. Maar ondanks al dat uitgegeven geld verloren de centrale banken en wonnen de markten.'[192]

Op dit moment zouden alle gecombineerde reserves van alle centrale banken tezamen

192 Deane, Marjorie en Pringle, Robert: The Central Banks (New York: Viking, 1995), blz. 178.

(ongeveer US $1,3 biljoen, inclusief $340 miljard in goud van de centrale banken, gewaardeerd tegen huidige marktprijzen) in minder dan één dag normale handel worden opgeslokt. Vergelijk dit eens met de recente situatie van 1983 (zie figuur 1.6) toen de reserves nog een behoorlijk veilig vangnet vormden.
Zelfs mensen die profiteren van een explosieve speculatieve activiteit gaan zich ernstig zorgen maken. George Soros bijvoorbeeld, die wereldwijd als een van de grootste spelers in dit spel wordt beschouwd, zegt: 'Vrij zwevende ruilvoeten zijn van nature instabiel; bovendien is die instabiliteit cumulatief, zodat het te zijner tijd instorten van een systeem van vrij zwevende ruilvoeten vrijwel zeker is.'[193] Joel Kurtzman, economisch redacteur van *The New York Times,* is zelfs nog sterker in zijn oordeel. Hij noemt zijn laatste boek *The Death of Money: How the Electronic Economy has Destabilized the World's Markets and created Financial Chaos.*[194]

Een meester van het understatement als Paul Volcker, voormalig gouverneur van de Federal Reserve, heeft zijn zorgen geuit over de groei van 'een wereld die vóór instabiliteit is', dat wil zeggen financiële belangen waarvan de winsten afhankelijk zijn van toegenomen volatiliteit.[195] Om dit laatste punt te illustreren: een typerend commentaar van een valutahandelaar die in de *Washington Post* wordt geciteerd, laat zien hoe een periode van relatieve stabiliteit wordt beschouwd: 'Zo kun je geen geld verdienen. De (…) beweging van de dollar is te beperkt. Iedereen die in de dollar of in enig andere munteenheid speculeert of handelt kan geen geld verdienen of verliezen. Je kunt niets doen. Het is verschrikkelijk.'[196] Het netto effect van de handelingen van zo'n 'wereld vóór instabiliteit' wordt gevormd door de monetaire crises die regelmatig de koppen in de

193 Soros, George: The Alchemy of Finance: Reading the Mind of the Market (Londen: Weidenfeld and Nicolson, 1998), blz. 69.
194 Kurtzman, Joel: The Death of Money: How the Electronic Economy has Destabilized the World's Markets and created Financial Chaos (New York: Simon and Schuster, 1993).
195 Volcker, Paul en Gyohten Toyoo: Changing Fortunes: The World's Money and the Threat to American Leadership (New York: Times Books, 1992).
196 Carmine Rotondo, valutahandelaar bij de Security Pacific Bank, als geciteerd in Rowen, Hobart: 'Wielding Jawbone to Protect the Dollar', Washington Post (15 maart 1987, blz. H 1).
197 Gerth, Jeff en Stevenson, Richard W.: 'Poor Oversight Said to Imperil World Banking: Tide of Money is Seen as Continuous Threat', The New York Times (22 december 1997), blz. 1.

De eb en vloed van het geld worden gezien als een voortdurende bedreiging

Als er één duidelijke les getrokken kan worden uit de verwarring die Azië zo onaangenaam getroffen heeft, is het dat de financiële systemen in veel snelgroeiende landen geen weerstand konden bieden tegen de enorme, grillige hoeveelheden geld die zij hebben aangetrokken.

(…) Nationale systemen, bedoeld om toezicht te houden op banken in hun thuisland, zijn niet in staat gebleken de snelle ontwikkeling van een financiële wereldmarkt die weinig rekening houdt met grenzen, bij te houden. Er is geen internationale instelling die in staat is de rol van wereldtoezichthouder te spelen, en de Verenigde Staten en andere machten kunnen geen veranderingen afdwingen bij de vaak tegenstribbelende regeringen en banken van landen die in gevaar verkeren. Eén gevolg hiervan is dat individuele landen en zelfs de wereldwijde economie plotseling aanzienlijk gevaar lopen door de ineffectiviteit van obscure bankregels in verre landen.

(…) Met het Internationale Monetaire Fonds in de leidende rol hebben internationale instellingen en nationale regeringen meer dan $100 miljard dollar toegezegd om landen in Azië te steunen, de grootste internationale reddingsoperatie in de geschiedenis. Toch is er, paradoxaal genoeg, geen wereldinstelling met de kennis of het mandaat om het probleem te beheersen.

(…) 'In de laatste paar jaar zijn we gaan beseffen – en u kunt zeggen dat dat te laat is – dat de stabiliteit van het bankwezen voor een groter aantal landen belangrijker is geworden,' stelt Andrew Crockett, general manager van de Bank voor Internationale Betalingen. 'Het is de publieke sector, wiens geld risico loopt, die een financiële ineenstorting voorkomt, dus moet de publieke sector een stem kunnen hebben,' zegt Crockett. 'Hoe kunnen we deze landen zover krijgen dat ze onze maatstaven aanvaarden? Het antwoord is: dat kunnen we niet.'

(…) 'Het nationale toezicht op ingewikkelde wereldwijd opererende ondernemingen en op de wereldmarkten is onvoldoende om aan de eisen van de tijd te voldoen,' zegt John G. Helmann, de voorzitter van 'global financial institutions' bij Merrill Lynch.

(…) 'De Verenigde Staten hebben, onder druk van de Amerikaanse banken, een paar jaar geleden druk uitgeoefend op Zuid-Korea om zijn financiële markten open te stellen, maar Washington 'heeft de Koreaanse regering niet geholpen om zich op deze zaken voor te bereiden – het ging te snel,' zei Yoon Dae Euh, hoogleraar internationale financiën aan de Universiteit van Korea en voormalig lid van de Monetaire Raad van Seoul.

(…) 'Hoe we het probleem ook aanpakken, niemand denkt dat het een snelle, gemakkelijke taak zal zijn.' (Uittreksel uit *The New York Times,* 22 december 1997)[197]

kranten halen (zie een uittreksel uit *The New York Times* in het kader, waarin alle sleutelspelers in het schouwspel waarin u zojuist bent geïntroduceerd, een levensgroot drama opvoeren). De vraag die niemand durft te stellen is: Wie volgt? Latijns Amerika? West Europa? China? Wanneer zal de VS, het grootste schuldenland ter wereld, het doel worden? Wat zal dat betekenen?
Dit is niet de enige uitdaging waar het geldstelsel mee te maken heeft. In hoofdstuk 3 hebben we gezien dat banken en financiële dienstverleners op het punt staan weer te veranderen, deze keer onder druk van de cybereconomie. We toonden dat marktinnovaties, zoals open financiering, het voor de toezichthouders moeilijker dan ooit zullen maken om te definiëren wat een bank is of welk soort geld zij moeten beheersen.

De cirkel is rond: weer terug naar u

We begonnen deze introductie met de vraag: hoe wordt de waarde van uw geld bepaald? Wie beslist er echt over uw spaargeld? We kunnen nu deze vragen beantwoorden:

- De waarde van uw geld wordt uiteindelijk bepaald in een toenemend volatiel wereldcasino, waar 98% van de transacties gebaseerd is op speculatie.
- Of uw appeltje voor de dorst nu uw huis is, een investeringsportfolio of zelfs het geld in uw portemonnee, alles is nauw verweven met het geldstelsel. Daarom zal de toekomst van uw spaargeld, welke vorm u daaraan ook geeft, in hoge mate afhangen van wat er met uw munteenheid gebeurt.
- Zelfs als u denkt dat u niets te maken hebt met 'financiën op wereldschaal' omdat u niet zelf in het internationale geldspel hebt geïnvesteerd, is dit meestal een waandenkbeeld omdat uw pensioenfonds of uw bank direct of indirect met zulke activiteiten te maken heeft (zie kader).
- Zelfs als u geen investeringen of spaargeld hebt, van welke aard dan ook, zult u erbij betrokken worden omdat uw land als geheel geraakt zal worden als ergens ter wereld geld in serieuze problemen geraakt.

Van wereldmarkten, waar geen eilanden bestaan[198]

The New York Times herleidde het geld van het echtpaar Paoni, een familie die kenmerkend is voor het Middenwesten van de Verenigde Staten, via hun lokale A.G. Edwards Money Market Fund naar Bangkok Land, een Thaise onderneming die zich bezighield met de ontwikkeling van onroerend goed en die tijdens de ineenstorting van de baht failliet ging; en naar J.P. Morgan, een van de actiefste verkopers van derivaten gedurende de Aziatische krach. Via hun pensioenfonds van de staat Illinois kwam een gedeelte van hun geld terecht bij Gum, de prestigieuze supermarkt in Moskou die failliet ging na de val van de roebel; en bij Peregrine Investments, een investeringsbank in Hongkong die vanuit het niets naar $25 miljard omzet rees en vervolgens in 1998 instortte met een schuld van meer dan $4 miljard aan meer dan 2000 crediteuren. Beide investeringen zijn nu praktisch waardeloos.

De globalisering van de financiële markten betekent dat u, zelfs als u het niet weet, zeer waarschijnlijk deel uitmaakt van het wereldgeldspel en onderhevig bent aan de gevolgen van haar instabiliteiten.

Figuur I.7 laat van drie landen de aankopen van buitenlandse aandelen zien als percentage van het bruto nationaal product. Duitsland bijvoorbeeld heeft nu het equivalent van tweeënhalf maal zijn totale jaarlijkse productie geïnvesteerd in buitenlandse aandelen.

De inzetten zijn enorm. In laatste instantie betekent geld vertrouwen, dat slechts leeft en sterft in de harten en gedachten van de mensen. Geldstelsels, inclusief ons huidige, zijn mechanismen en symbolen die de bedoeling hebben om dat vertrouwen overeind te houden. Historisch bezien zijn hele beschavingen op vertrouwen gebouwd, omdat dat de kern is van het zelfvertrouwen dat een beschaving nodig heeft om te

198 De titel en de data in het kader zijn afkomstig van het laatste van vier artikelen van dubbele pagina's die geschreven werden door Kristof, Nicholas D., samen met enkele andere journalisten (The New York Times, 16,17, 18 en 19 februari 1999). Samen geven de vier artikelen een overzicht (in zijn omvang ongekend in de Amerikaanse pers) van de monetaire onrust in de wereld en de gevolgen daarvan voor gewone mensen.

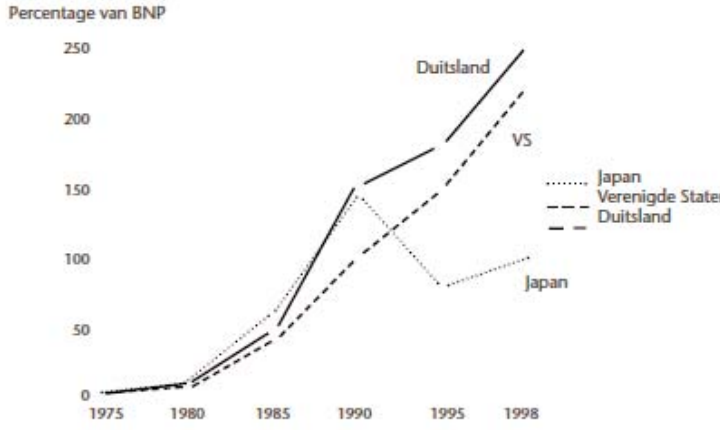

Figuur I.7: Aankopen van buitenlandse aandelen als percentage van het bruto nationaal product (1975-1998)[199]

groeien of zelfs te overleven. Aan de negatieve kant betekent dit: als een land het vertrouwen in zijn geld verliest, verliest ze het vertrouwen in zichzelf.

'Het debat over de toekomst van het geld gaat niet over inflatie of deflatie, vaste of zwevende wisselkoersen, gouden of papieren standaarden; het gaat over het soort samenleving waarin het geld werkzaam moet zijn.'[200]

199 Bron: The New York Times (17 februari 1999), blz. A10.

200 Simmel, George: Philosophy of Money (oorspronkelijke Duitse editie: 1900) (2e Engelse editie: Londen & New York: Routledge, 1990).

Bijlage A.
Andere functies van het geld

Teneinde de beschrijvingen uit hoofdstuk 2 en uit de Introductie volledig te maken, brengen wij u hieronder de functies van het huidige geldstelsel - anders dan als ruilmiddel of betaalmiddel - in herinnering. Nationale munteenheden vervullen vandaag de dag functies die dienen als aanvulling op de functie van ruilmiddel. De belangrijkste van deze andere functies zijn die van standaardmeeteenheid, opslag van waarde, een instrument voor speculatie en - in sommige gevallen - een hulpmiddel om een rijk te bouwen.

Standaardmeeteenheid

De waarde van de spreekwoordelijke appels en peren kan worden vergeleken door elk in dezelfde standaard te benoemen: dollars voor Amerikanen, euro's voor Europeanen, enzovoort. Historisch bezien hebben vele culturen een standaardmeeteenheid gehad die verschilde van het ruilmiddel. In het oude Europa was vee een belangrijke meeteenheid - Homerus (8e eeuw v.C.) drukte waarde bijvoorbeeld altijd uit in de hoeveelheid ossen. Betalingen werden echter vaak gedaan met een praktischer ruilmiddel, zoals brons, goud of zilverstaven en, later, munten.

Opslag van waarde

In de meeste beschavingen was de munteenheid niet een vorm van opslag van waarde die de voorkeur kreeg. Het woord 'kapitaal' bijvoorbeeld is afkomstig van het Latijnse capus, capitis, dat 'hoofd' betekent. Net zoals bij Homerus verwees dit naar het aantal stuks vee en wordt het tegenwoordig nog steeds gebruikt in Texas of bij de Watutsi in Afrika: 'Hij is duizend hoofden waard.' In de westerse wereld, vanaf het oude Egypte tot in de 18e eeuw, werd welvaart vooral bewaard in grond en in de verbeteringen daarin (irrigatie, aanplantingen, enzovoort).

Instrument voor speculatie

De meeste economische studieboeken zullen geen melding maken van het feit dat het huidige geld beschouwd kan worden als een instrument voor speculatie. Maar toch is dit nu heel duidelijk een van zijn eigentijdse functies, omdat 98% van alle valutatransacties betrekking heeft op speculatieve handelingen.

Een hulpmiddel om een rijk te bouwen

Een munteenheid is een machtig wapen om een homogene economische en informatieve eenheid te scheppen. In de tijd dat de natielanden hun legitimiteit probeerden te vestigen, werden nationale munteenheden een belangrijk praktisch en symbolisch hulpmiddel (zoals ook de nationale vlag, het volkslied, enzovoort). Aristoteles beschouwde het hebben van de kracht om de munteenheid te kunnen opleggen als een voorrecht van het rijk.

Bijlage B.
Verklarende woordenlijst

Aandeel: een bewijs van eigendom van een deel van een onderneming. Aandelenmarkten zijn de gereguleerde ruilplaatsen voor aandelen in ondernemingen die op een bepaalde beurs worden genoteerd.

Bank for International Settlements (BIS), Bank voor Internationale Betalingen (BIB): een particuliere organisatie, gevestigd in Basel, Zwitserland, eigendom van de elf belangrijkste centrale banken ter wereld. De BIB was oorspronkelijk ontworpen als een clearinginstelling voor transacties tussen centrale banken, maar heeft zich nu ontwikkeld tot een ontmoetingsplaats voor centrale bankiers en tot een onderzoekscentrum voor zaken die belangrijk zijn voor het geldstelsel als geheel. (Website: http://www.bis.org)

Barter: de directe ruil van goederen of diensten zonder tussenkomst van enig soort munteenheid.

Betaalsysteem: de procedure en de infrastructuur waarmee de overdracht van een munteenheid van de ene op de andere persoon wordt uitgevoerd.

Bretton Woods: een plaatsje in New Hampshire, USA, waar in 1945, na onderhandelingen tussen vooral de Engelsen en de Amerikanen, de 'Overeenkomst van Bretton Woods' totstandkwam. Het overeengekomen systeem werd de 'dollar-goud-pariteit' genoemd, omdat het aan de US $ de status van officiële wereldwijde reservemunteenheid gaf, op voorwaarde dat de Verenigde Staten de convertibiliteit (op aanvraag van andere centrale banken) van dollars in goud garandeerden tegen een vaste ruilvoet van $35 per ounce. In augustus 1971 werd deze laatste voorwaarde door president Nixon eenzijdig opgezegd, door 'het goudloket te sluiten' toen Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk om zo'n omwisseling vroegen.

Dit leidde ook het tijdperk van de 'zwevende wisselkoersen' in, waarbij de waarde van elke munteenheid en van het goud wordt overgelaten aan de krachten van de vrije markt.

Bruto nationaal product (bnp) (Gross National Product, GNP): de waarde van alle geproduceerde en geruilde goederen en diensten in een bepaalde economie. De grootste component van bnp is het bruto binnenlands product (bbp) (Gross Domestic Product, GDP), dat de waarde weergeeft van alle goederen en diensten die in een land worden geconsumeerd. Het verschil tussen bnp en bbp is de handel met het buitenland.

Centrale bank: de organisatie die officieel het toezicht uitoefent op het beheer van de nationale munteenheid. Sommige centrale banken zijn eigendom van particuliere banken (bijvoorbeeld de US Federal Reserve Bank of de Zwitserse centrale bank); sommige zijn eigendom van de overheid (bijvoorbeeld de Banque de France en, na de nationalisatie in 1946, de Bank of England); sommige kennen een gemengde eigendomsstructuur (bijvoorbeeld de Belgische centrale bank). Alle centrale banken zijn verantwoordelijk voor de interne stabiliteit (dat wil zeggen het bestrijden van inflatie) en de externe stabiliteit (dat wil zeggen de waarde van de munteenheid in vergelijking met andere nationale munteenheden). Om deze doelen te bereiken hebben zij een verscheidenheid van middelen ter beschikking, waaronder interventie (het op de markt kopen of verkopen van de nationale munteenheid in ruil voor andere nationale munteenheden), veranderingen in de belangrijkste rentevoeten of het vaststellen van reservevereisten voor de particuliere banken. Deze technieken komen allemaal neer op het veranderen van de maximale hoeveelheid 'fiat' munteenheid die de particuliere banken mogen uitgeven en tegen welke kosten dat mag.

Commodity Backed Currency: een munteenheid waarvan de waarde wordt gegarandeerd door de fysieke beschikbaarheid van de grondstof die die munteenheid ondersteunt. De eigenaar van een ondersteunde munteenheid kan gewoonlijk levering van het fysieke goed of de dienst vragen, in ruil voor de munteenheid. Een ondersteunde munteenheid

wordt typisch uitgegeven door degene die eigenaar is van de als ondersteuning geaccepteerde goederen of diensten (bijvoorbeeld de 19e eeuwse gouden standaard op basis van goud; Tijddollars op basis van uren dienstverlening in de gemeenschap).

Contante waarde (Discounted Cash Flow): berekent de waarde van een toekomstige stroom kasgeld naar een equivalente waarde op dit moment. Voorbeeld: $100 over een jaar, is hetzelfde als $90,909 vandaag als men een disconteringsvoet van 10% hanteert, omdat $90,909 die risicovrij tegen 10% wordt geïnvesteerd, over een jaar $100 oplevert.

Derivaten: een financieel instrument waarmee segmentering van verschillende soorten risico's kan plaatsvinden. De belangrijkste soorten derivaten zijn 'futures' (indien aangegaan op een gereguleerde beurs), 'forwards' (indien aangegaan op de ongereguleerde 'Over The Counter' markt) en opties. 'Exotische derivaten' zijn ingewikkelde combinaties van de eenvoudiger derivaten als 'forwards' en opties.

Devaluatie: synoniem aan depreciatie. De waardevermindering van een munteenheid in verhouding tot andere munteenheden.

Euro: één Europese munteenheid, die per 1 januari 1999 de nationale munteenheden van elf Europese landen vervangt. Vanaf 2002 zullen biljetten en munten in euro's in omloop zijn. Het overgangsmechanisme van de voorafgaande nationale munteenheden was de ecu, een munteenheid die in 1979 werd gedefinieerd als een 'mand met Europese munteenheden'.

'Fiat' munteenheid: een munteenheid die door een autoriteit 'uit het niets' wordt geschapen. Alle nationale munteenheden zijn fiat munteenheden.

Geld: synoniem aan munt. Onze werkdefinitie is: een overeenkomst binnen een gemeenschap om iets als ruilmiddel (of gewoner: als betaalmiddel) te gebruiken.

Geschenkeneconomie: een economie waarin het uitwisselen van geschenken de belangrijkste sociale rol vervult. Antropologisch onderzoek heeft een directe relatie aangetoond tussen het uitwisselen van geschenken en het bouwen van gemeenschapszin. Het woord 'communiteit' geeft zelf dit verband aan: *cum* = samen, onder elkaar; en *munere* = geven; vandaar *communiteit* = geven onder elkaar.

Gewaardeerde munteenheid: men zegt dat een munteenheid 'gewaardeerd' is door een commodity, als haar waarde direct verbonden is aan de waarde van die commodity. Onder de gouden standaard bijvoorbeeld werd de waarde van elke munteenheid uitgedrukt in de waarde van een vastgestelde hoeveelheid goud. Er zijn slechts drie manieren om een munteenheidssysteem te ontwerpen: 'fiat' (dat wil zeggen zonder op iets gebaseerd te zijn); 'gewaardeerd' door een commodity als de ruilwaarde is vastgesteld in termen van de waarde van die commodity; en 'backed' door een commodity als de munteenheid in feite recht geeft op een bepaalde hoeveelheid van die commodity (waarvoor een voorraad van die commodity moet worden aangehouden om aan een dergelijk verzoek te kunnen voldoen).

Global Reference Currency (GRC): een munteenheid die een stabiele internationale maatstaf voor wereldwijde contractuele en betalingsdoeleinden kan zijn, specifiek ontworpen voor de internationale handel. Een voorbeeld van zo'n GRC is de Terra, die bestaat uit een munteenheid die wordt ondersteund door een vastgestelde mand met een tiental grondstoffen en diensten die in de internationale handel van kritiek belang zijn. De opslagkosten van de betrokken grondstoffen kunnen worden doorberekend aan de houder en dienen daardoor als een ingebouwde vertragingsvergoeding. Door deze eigenschap wordt de neiging om de toekomst te disconteren omgedraaid en worden de financiële belangen van het bedrijfsleven op één lijn gebracht met duurzaamheid op de lange termijn.

Inflatie: de waardevermindering in de tijd van een munteenheid, uitgedrukt in goederen en diensten. Een overvloed van geld in omloop zal inflatie bevorderen.

Interest: een tijdgebonden inkomen voor de uitlener van een munteenheid respectievelijk de tijdgerelateerde kosten voor de lener van een munteenheid. Het berekenen van interest werd door de drie belangrijkste godsdiensten, jodendom, christendom en islam, verboden. Tegenwoordig is deze regel alleen nog in de islam van toepassing (vandaar 'islamitisch bankieren', dat wil zeggen bankieren waarbij de rente vervangen wordt door andere soorten vergoedingen). Interest (rente) is een van de elementen bij het berekenen van de contante waarde.

Internationaal Monetair Fonds (IMF): een internationale organisatie, gevestigd in Washington D.C., USA, oorspronkelijk geschapen om toe te zien op de uitvoering van de Overeenkomst van Bretton Woods. Website: http://imf.org.

Investering: het uitgeven van geld met als doel het verbeteren of vergroten van de productieve capaciteit van een onderneming of project. In het economisch taalgebruik is een investering het tegenovergestelde van consumptie.

Kapitaal: in haar beperkte financiële betekenis is dit een som geld waarmee een inkomen kan worden verkregen. De twee meest traditionele middelen van een dergelijk inkomen zijn interest (in het geval van een lening) en dividend (in het geval van aandelen). In het verlengde hiervan is kapitaal een bron voor verrijking van het leven. In deze brede benadering kunnen de volgende soorten kapitaal worden onderscheiden: financieel kapitaal, fysiek kapitaal (fabrieken en productiemiddelen), intellectueel kapitaal (patenten, copyrights), sociaal kapitaal (verhoudingen binnen de gemeenschappen) en natuurlijk kapitaal ('Moeder Natuur').

LETS: acroniem voor Local Exchange Trading System. De meest populaire vorm ter wereld van systemen van plaatselijke munteenheid op basis van wederkerige tegoeden.

Markt: fysieke of virtuele plaats waar vraag en aanbod van een bepaald goed of van een bepaalde dienst samenkomen om tot prijsvorming te

komen. Markteconomieën vooronderstellen prijsvariabiliteit, bijvoorbeeld doordat prijzen automatisch lager worden als er meer aanbod is. De theorie toont aan dat echte markteconomieën een groot aantal kleine vragers en aanbieders en lage toetredingsdrempels vereisen. Deze perfecte omstandigheden worden in de huidige economieën slechts zelden bereikt. Het tegenovergestelde van een marktprijs is een door een instantie - individu, overheid of ander orgaan - vastgestelde prijs.

Microkrediet: verwijst naar leningen in kleine bedragen in de conventionele nationale munteenheid aan kleinschalige ondernemers. De Grameen Bank in Bangladesh is voor zulke activiteiten een succesmodel geweest.

Monetarisme: de economische theorie die stelt dat de prijzen alleen worden vastgesteld door de hoeveelheid geld die in omloop is en dat het daarom contraproductief is om monetaire aanpassingsmiddelen te gebruiken voor andere doeleinden dan inflatiebeheersing. Het monetarisme gaat er ook van uit dat geld economisch 'neutraal' is, in die zin dat noch de productie noch de distributie wordt aangetast door geld. Het concludeert dat markten altijd meer zullen weten dan individuen, inclusief centrale bankiers. Keynes vocht het klassieke monetarisme aan, maar Friedman bracht het weer tot leven.

Munt: synoniem aan geld, maar met de nadruk op de ruilfunctie van geld.

Obligatie: financieel instrument dat verkocht wordt door een lener, tegen periodieke betaling van rente en betaling van de hoofdsom op de vervaldatum.

OESO: de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (Organization for Economic Cooperation and Development, OECD), is gevestigd in Parijs en omvat de 'ontwikkelde' landen van de wereld. Website: http://oecd.org.

Onderhandelde wisselkoers: in tegenstelling tot de 'vaste wisselkoers' wordt de wisselkoers nu als onderdeel van de transactie zelf onderhandeld.

Zoals op dit moment met zwevende wisselkoersen het geval is, hebben alle nationale munteenheden onder elkaar een onderhandelde wisselkoers. Op dezelfde wijze wordt bij ROCS de waarde van een uur dienstverlening onderhandeld op het moment van de transactie: een tandarts zou bijvoorbeeld vijf ROCS voor elk uur werk kunnen vragen.

Partiële reserve: als een munteenheid wordt uitgegeven waarbij slechts een gedeelte daarvan door een onderliggende waarde wordt gesteund. De praktijk van een partiële reserve ontstond bij de goudsmeden in de Middeleeuwen, toen deze papiergeld uitgaven dat werd ondersteund door het door klanten in bewaring gegeven goud. Het is nog steeds een belangrijke eigenschap van het huidige moderne bankstelsel, omdat een bank fiatgeld kan uitgeven terwijl er slechts een klein gedeelte van de nationale munteenheid of overheidsobligaties als onderliggende waarde wordt aangehouden (dit gedeelte varieert met het soort deposito - bijvoorbeeld lange of korte termijn - en is een van de variabelen die door centrale banken kunnen worden toegepast om de geldhoeveelheid te veranderen).

Rente: zie interest.

ROCS: acroniem voor Robust Currency System. Omvat de sterkste eigenschappen van verschillende geldinnovaties. Als rekeneenheid geldt een 'uur', de munteenheid wordt geschapen door onderlinge tegoeden en er is ook een kleine vertragingsvergoeding van toepassing.

Schaarste: onvoldoende hoeveelheid. In al onze nationale munteenheden bijvoorbeeld geldt: 'Geld op basis van bankschuld houdt zijn waarde alleen door zijn schaarste in vergelijking met zijn nut.' Voor ons doel geldt als tegenstelling van schaarste níét *overvloed*, maar *voldoende*. In een systeem van wederzijdse tegoeden bijvoorbeeld is er altijd voldoende geld, omdat de deelnemers dit onder elkaar zelf scheppen als een debet en een creditpositie op het moment van de transactie.

Scrip: particuliere munt, oorspronkelijk door een onderneming of een individu uitgegeven in de vorm van een IOU (*I Owe You:* ik ben u

schuldig). Frequent Flyer Miles bijvoorbeeld ontwikkelen zich tot een door luchtvaartmaatschappijen uitgegeven scrip van deze ondernemingen.

Structurele aanpassing: een economische politiek die wordt opgelegd door het IMF, in ruil voor nieuwe leningen. Haar belangrijkste doel is het verbeteren van de mogelijkheden van een land om te voldoen aan rentebetaling en aflossing van externe leningen.

Tijddollar: een systeem van wederzijdse tegoeden, opgezet door Edgar Cahn in het begin van de jaren negentig, dat als rekeneenheid een uur dienstverlening heeft. De belastingautoriteiten van de Verenigde Staten hebben aan Tijddollars een belastingvrije status toegekend vanwege hun positieve rol in de maatschappij.

Valutablok: een monetair mechanisme waarin een nationale munteenheid een op een wordt ondersteund door een reservemunteenheid. Met andere woorden, het staat gelijk aan een commodity backed currency, maar de steun wordt geleverd door de nationale munteenheid van een ander land. Argentinië, Hongkong en andere landen hebben hun toevlucht gezocht bij een valutablok, dat wordt gesteund door de Amerikaanse dollar (een 'dollarblok').

Vaste wisselkoers: een door een overheidsinstantie vastgestelde wisselkoers waartegen de ene munteenheid kan worden omgewisseld in de andere munteenheid. Van 1945 tot 1971 was deze afspraak uit de overeenkomst van Bretton Woods van toepassing en het IMF was het overheidsorgaan dat elke verandering in de wisselkoers moest goedkeuren. De regel van de vaste wisselkoers werd na 1972 voor de meeste nationale munteenheden vervangen door de 'zwevende wisselkoers'.

Vertragingsvergoeding: een door de tijd bepaalde vergoeding op openstaande bedragen van een munteenheid. Werkt op dezelfde wijze als een negatieve rente en werd ontworpen als een middel om het oppotten van de munt tegen te gaan. Besparingen treden dan op in andere vormen dan het vergaren van het ruilmiddel. Silvio Gesell ontwikkelde de theorie

dat geld op een openbare dienst gelijkt (bijvoorbeeld openbaar transport) en dat daarom een vergoeding gerechtvaardigd is. John Maynard Keynes en Irving Fisher leverden de theoretische onderbouwing van deze benadering, die voor het laatst werd ingevoerd in de jaren dertig in de vorm van 'zegelgeld'.

Voldoende: het tegenovergestelde van schaarste. Zie aldaar.

Waarde: Ruilwaarde betekent de hoeveelheid geld die een specifiek artikel of specifieke dienst in de markt kan opbrengen. Gebruikswaarde is het kwalitatieve concept van de bevrediging of het 'nut' dat een gebruiker aan dat product kan ontlenen. Klassieke economen (in dit geval inclusief de marxisten) definieerden ook een arbeidswaarde, zijnde de opeenhoping van menselijke arbeid die in een product is opgenomen.

Wederzijds tegoed (Krediet): proces van geldschepping door gelijktijdige debet en creditposities tussen de partijen in de transactie. Voorbeelden van systemen van wederzijdse tegoeden omvatten LETS, Tijddollars, Tlaloc en ROCS. Als Julia bijvoorbeeld in Tijddollars een dienst van één uur verleent aan James krijgt zij een tegoed van één uur en James krijgt een schuld van één uur. Zij hebben daardoor de Tijddollars geschapen die voor die transactie nodig zijn, door de transactie zelve overeen te komen. Het grote voordeel van een systeem van wederzijdse tegoeden is dat het zelfregulerend is teneinde altijd voldoende munteenheid ter beschikking te hebben.

Wereldbank (World Bank): zusterorganisatie van het IMF, ook in Washington gevestigd. Oorspronkelijk waren er, naast het IMF, twee andere organisaties in Bretton Woods opgezet: de Bank of International Reconstruction and Development (BIRD) en het Agency for International Development (AID). De Wereldbank is ontstaan door deze twee laatste organisaties samen te voegen. Haar belangrijkste activiteit is het financieren van grootschalige projecten in de Derde Wereld. Website: http://worldbank.org/

Wettig betaalmiddel voor alle openbare en particuliere schulden ('legal tender') betekent: als A een schuld heeft aan B en aanbiedt om B met deze munteenheid te betalen, en B weigert deze munteenheid, kan A de schuld vervallen verklaren en dit zo nodig door de rechtbank laten bekrachtigen. Is in het bijzonder van belang bij het betalen van belastingen en bij alle andere wettige vereffeningen.

World Trade Organization (WTO): de Wereldhandelsorganisatie, die de opvolger is van de General Agreement of Tariffs and Trade (GATT), houdt toezicht op de onderhandelingen over en het vaststellen van internationale handelskwesties.

Zwevende wisselkoers: de koers waartegen de ene munteenheid kan worden omgewisseld in een andere munteenheid, zoals vastgesteld door de vrije vraag en aanbod op de valutamarkten. Is voor de meeste nationale munteenheden sinds 1972 van toepassing.

Bijlage C.
Complementaire munteenheden in Nederland en België

Een kort overzicht

De Lage Landen hebben een veel grotere ervaring met complementaire munteenheden opgebouwd dan algemeen wordt aangenomen. Alvorens enkele van de huidige experimenten te bespreken dienen we ons te herinneren dat de mensen in de Lage Landen gedurende het grootste gedeelte van hun geschiedenis een dubbele munteenheid hebben gebruikt. Dit betekent dat plaatselijke munteenheden op een gedecentraliseerde basis werden uitgegeven, *parallel* met centraal beheerde munteenheden die voor handel op langere afstand zorgden. Nog interessanter is het dat - met de duidelijke uitzondering van periodes van oorlog en burgertwisten - deze ervaring met dubbele munteenheden (plaatselijk en gecentraliseerd) veelal positief bleek uit te pakken. De volledige gevolgen van zo'n systeem van een dubbele munteenheid worden elders uitgewerkt.[1]
Plaatselijke munteenheden zijn soms met een negatieve invalshoek beschreven als veroorzakers van chaos en economische wanorde. Maar die beoordeling richtte zich altijd op perioden van oorlog om duidelijke voorbeelden van zulke problemen te geven en we moeten ermee rekening houden dat gecentraliseerde uitgiftes in zulke perioden vaak even onbetrouwbaar (en soms zelfs nog minder betrouwbaar) waren dan de plaatselijke uitgiftes. In werkelijkheid werden plaatselijke munteenheden soms meer relevant, juist door de chaos die ontstond in de centraal uitgegeven munteenheid (zoals het geval was in de hierna besproken casestudy van opkomende munteenheden gedurende de Eerste Wereldoorlog).

Samenvattend kunnen we zeggen dat de nu volgende conclusie wordt ondersteund door historische feiten: 'Veel van de argumenten die worden

1 Daarin is ook opgenomen een gedetailleerd verslag van de ervaringen met systemen van dubbele munteenheden in het Egypte van de farao's en in de Middeleeuwen in andere delen van Europa. Zie Mysterium Geld: Emotionale Bedeutung und Wirkungsweise eines Tabus (München: Riemann Verlag).

geopperd voor de noodzakelijkheid van een centrale autoriteit voor geldemissies blijken in werkelijkheid theoretische extrapolaties te zijn geweest... Dat de centrale overheid zich altijd in hoge mate heeft bemoeid met het uitgeven en garanderen van het geld heeft wellicht veeleer een politieke dan een economische achtergrond. Misschien is bij particuliere uitgiftes het evenwicht tussen goederen en diensten wel veel meer gewaarborgd dan bij een centrale uitgave waarbij de relatie tussen geld en goederen alleen nog van theoretische aard is.[2]

Kortom, gedurende het grootste gedeelte van de vroege economische ontwikkeling van de Lage Landen werden 'langeafstandsmunteenheden' steeds aangevuld met gedecentraliseerde uitgifte van plaatselijke munteenheden. Een systematisch onderzoek naar de relatieve bijdrage aan de economische welvaart in de Lage Landen van de 'langeafstandsmunten' ten opzichte van de plaatselijke munten en een vergelijking van hun sociale gevolgen zou welkom zijn, maar moet voorzover ik weet nog worden ondernomen.

Hierna worden enkele belangrijke episodes beschreven in de relatie tussen langeafstandsmunteenheden en de uitgifte van plaatselijke munteenheden in de Lage Landen. Eerst zal het gedurende het midden van de Middeleeuwen historisch naast elkaar bestaan van langeafstandsmunteenheden en plaatselijke munteenheden worden samengevat door enkele specifieke voorbeelden van beide soorten munteenheden te geven. Zoals Marcel van der Beek, curator van het Nederlands Muntmuseum in Utrecht, aangeeft hield dit fenomeen zelfs nog stand tijdens de sterke pogingen tot centralisatie door Karel V in de zestiende eeuw. De twee volgende episodes zijn beide geschreven door Arie Bosma: het begin van het centralisatieproces gedurende de zeventiende eeuw, en daarna de korte terugkeer naar gedecentraliseerde uitgiftes gedurende de Eerste Wereldoorlog.

2 Bosma, Arie : Inleiding tot Geschiedenis van Lokale Munten

Precedenten in het verleden

Plaatselijke munteenheden in de Middeleeuwen

Zoals in andere gebieden van continentaal Europa gebeurde werd door de versplintering van het geldstelsel na de val van het Karolingische Rijk de uitgebreide toepassing van plaatselijke munteenheden bevorderd - in de Lage Landen gedurende meer dan zeven eeuwen. Vanuit dit gezichtspunt kan ons moderne monopolie van centraal uitgegeven munteenheden veeleer als een historische uitzondering dan als regel beschouwd worden.

Toen bijvoorbeeld steden hun onafhankelijkheidsoorkonde kregen van de adel begonnen vele van hen hun eigen munt uit te geven. Niet alleen steden, maar ook abten, bisschoppen en andere plaatselijke hoogwaardigheidsbekleders gaven hun eigen plaatselijke munt uit.

Merk op dat, parallel aan deze plaatselijke munteenheden, 'langeafstandsmunten' in de Lage Landen zeer bekend waren en vaak gebruikt werden. Voor de wolhandel met Engeland bijvoorbeeld, voor de handel over land in linnen producten uit de *Foire de Champagne* in Frankrijk of over zee met het gebied van de Middellandse Zee werden munten gebruikt die geheel verschillend waren van de plaatselijke munten die hiervoor werden genoemd.
De *promessen* van de tempeliers bijvoorbeeld werden in heel Europa, van de twaalfde eeuw tot de dissolutie van deze orde in het begin van de 14de eeuw, als betaalmiddel gebruikt. Het zilveren pond (uit Engeland), de gouden Venetiaanse ducato (hertogelijke munt) of de florijn (stedelijke munt uit Florence) hebben zelfs tot in de negentiende eeuw een rol gespeeld als internationale betalingsmunt en werden ook geregeld nagemaakt. Dat was geen probleem zolang ze van goud of zilver waren en het vereiste gehalte aan edelmetaal bevaten.

De volgende twee munten zijn voorbeelden van zo'n 'langeafstandsmunteenheid' die in de Lage Landen vooral werden gebruikt voor toepassing in de handel.

Dit gelijktijdig in omloop zijn van twee soorten munteenheden (gecentraliseerd en plaatselijk) was gedurende de gehele periode van de Middeleeuwen normaal en duurde tot ver in de Renaissance, en weerstond soms sterke pogingen tot centralisatie. Illustratief hiervoor is het voortbestaan van plaatselijke munten in weerwil van de pogingen om de muntstelsels in het uitgestrekte rijk van Karel V eenvormig te maken.

Karel V, de keizer 'in wiens gebieden de zon nooit onder ging', was één van de meest imponerende vorstelijke persoonlijkheden in de Europese geschiedenis. De rol van geld in zijn streven naar de wereldhegemonie is ook goed gedocumenteerd. Hij werd bijvoorbeeld het hoofd van het Heilige Roomse Rijk door invloed te kopen bij de Duitse keurvorsten, hetgeen gefinancierd werd door geld te lenen bij banken - zoals de banken van Fugger, Welser en Hochstetter - die ook de winning van edelmetalen in Hongarije en Bohemen controleerden. Een van hen, Jacob Fugger, herinnerde hem op ondubbelzinnige wijze hieraan in een brief uit 1523: *'Ohne meine Hilfe hätte Majestät nicht die Krone erlängt.'*[3]

Minder bekend is het feit dat zelfs gedurende zijn sterke pogingen tot centralisering van het landsbeheer, de oude middeleeuwse duale geldstelsels nog steeds werkzaam waren: aan de ene kant het systeem voor 'internationale handel' dat bestond uit gestandaardiseerde dure edelmetalen munten; en aan de andere kant de munten voor 'plaatselijke handel' die bestonden uit een grote verscheidenheid van plaatselijke munten waarvan de zuiverheid van de legering minder kritisch was. De beste beschrijving van de eigenschappen van zo'n dubbel stelsel in de Nederlanden van die tijd maakt deel uit van de catalogus van een tentoonstelling ter ere van de 500e geboortedag van Karel V.[4] Hierna volgen enkele uittreksels van deze catalogus door de curator van het Nederlands Muntmuseum in Utrecht.

3 Brief van Jacob Fugger aan Keizer Karel, waarvan het origineel dateert uit 1523. (Dillingen: Fürstliche und Gräfliche Fuggersche Familien u. Stiftungs Archiv).

4 KEIZER KARELS GELDBEURS: GELD EN FINANCIËN IN DE XVIe Eeuw (tentoonstelling Gent 1 24 april 2000, Brussel 15 mei 30 juni 2000).

Het muntwezen ten tijde van Karel V

door Marcel van der Beek, curator van het Muntmuseum in Utrecht

In de eerste plaats waren munten onmisbaar voor de dagelijkse behoeften van de bevolking. De gewone man moest er zijn levensonderhoud mee kunnen betalen, en af en toe een grotere aanschaf mee kunnen doen. Daarnaast vervulden muntstukken een belangrijke rol in de groothandel, vooral bij de betaling van ingevoerde of uit te voeren goederen. Beide gebruikersgroepen hadden belang bij andere eigenschappen van het muntstuk.

Munten in de internationale handel

In de internationale handel waren munten vóór alles handelswaar, in de vorm van een handzame hoeveelheid edelmetaal waarvan het metaalgehalte bekend of te meten was. Dit maakte muntstukken een geschikt middel om andere handelsgoederen tegen te ruilen.
De waarde die in de internationale handel aan een bepaalde muntsoort werd toegekend, ontwikkelde zich op dezelfde wijze als de prijs die voor handelswaar werd geboden, geheel volgens het marktprincipe van vraag en aanbod. De overheid had hierop geen enkele invloed, want elke handelaar was vrij te bepalen welk aantal van een bepaalde soort muntstukken hij wilde ruilen tegen een partij goederen. Voor alles was de waarde van ieder muntstuk afhankelijk van de totale hoeveelheid edelmetaal die het bevatte en van de waarde die aan dit edelmetaal werd toegekend in het land van bestemming.

Munten in het dagelijks gebruik

Terwijl in het internationale handelscircuit het metaal en tevens het type van de munten bepalend was voor hun waarde, lag dit in het dagelijks leven anders. Het publiek nam muntstukken voor een bepaalde waarde omdat men wist dat men ze voor dezelfde waarde weer kon uitgeven; soms ook omdat het de enige muntstukken waren die het aangeboden kreeg.

Het ging hen enkel om de nominale stukwaarde van de munten. Men hield nauwelijks in het oog of de waarde die men aan een munt toekende wel door zijn metaalinhoud werd gerechtvaardigd. Voor de laagste waarden van de muntreeks was dit trouwens ook niet het geval, en met opzet. Deze kleinste muntstukken waren voor de bevolking onmisbaar in het dagelijks leven. Daarom moest worden voorkomen dat ze voor andere doeleinden werden gebruikt, zoals voor betalingen naar het buitenland of als grondstof voor edelsmeden, en zo uit de omloop verdwenen. Dit werd bereikt door ze een hogere waarde in het betalingsverkeer toe te kennen dan hun zilverwaarde bedroeg. Zo was het altijd voordeliger om ze als munt te gebruiken dan als brokje zilver. Dit politieke motief om de kleinste munten 'onderwaardig' te maken kwam op gelukkige wijze overeen met een meer praktische reden. De productie van een som geld in kleine muntstukken kostte immers meer arbeid, en dus geld, dan die van dezelfde som in grotere munten.

Centralisatieproces in Nederland

door Arie Bosma

Vóór de zeventiende eeuw was het eigenlijk vrij normaal dat allerlei soorten munten door elkaar gebruikt werden. In tijden van rust functioneerde dit systeem goed, hoewel de ene munt populairder was dan de andere. Problemen kwamen echter in tijden van oorlog of crisis, wanneer waardeschommelingen van de edelmetalen, monetaire financiering van oorlogen of inflatie er voor zorgde dat de muntcirculatie moeizaam verliep. Voor de (lokale) overheden was het moeilijk hier greep op te krijgen.

Als reactie hierop werd vanaf ongeveer de 17e eeuw de aanmunting steeds centraler geregeld. Veel munthuizen van steden werden gesloten om plaats te maken voor centrale munthuizen van de centrale overheid, zodat die een goede controle kon uitoefenen op de hoeveelheid munten en de kwaliteit en het edelmetaalgehalte ervan. Daarnaast werden er wisselbanken opgezet, zoals in Amsterdam (1609), Delft (1621) en Hamburg (1619). Vaak hadden die een monopolie op wissels, waardoor de particuliere

wisselbanken buitenspel werden gezet en kooplieden wel gedwongen waren een rekening bij deze instelling te openen. Hierdoor werd echter de mogelijkheid tot girale betaling enorm vergroot.

Hetzelfde gebeurde mutatis mutandis met de kredietverschaffing. Van de particuliere 'woekeraar' verschoof de particuliere lening naar de officiële 'Bank van Lening', zoals in 1614 in Amsterdam, waar de burger tegen rente en onderpand (bepaald door de autoriteiten) een lening kon krijgen. Het resultaat hiervan was, dat de invloed op het geldverkeer door de overheid enorm vergroot werd.

Het noodgeld in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog

De uitgifte van zogenaamd 'noodgeld' tijdens de Eerste Wereldoorlog in Nederland, alhoewel recenter, is in het algemeen door de meeste economische historici vergeten geweest. Maar deze episode vertoont een interessante ervaring met het terugkeren naar lokale munten in Nederland.

Het meeste papieren noodgeld werd uitgegeven in 1914. Het ontleent zijn bestaan aan het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Hoewel Nederland in het conflict zelf neutraal bleef, hadden de internationale gebeurtenissen een grote invloed op het binnenlandse reilen en zeilen. Op 1 augustus begon de algemene mobilisatie en aan burgemeesters werd opdracht gegeven om uitkeringen te verrichten aan de achtergebleven vrouwen en kinderen. Een aantal gemeenten had daarvoor het geld niet in kas en was gedwongen over te gaan tot noodgeld, dat wil zeggen tot uitgave van door de lokale overheid gegarandeerde biljetten of bons, om aan het acute tekort tegemoet te komen. Voor de meeste uitgaven was er geen of onvoldoende dekking. De gemeenten profiteerden van het feit dat de plaatselijke winkeliers bereid waren de bons te accepteren, uit solidariteit of omdat hen weinig keuze bleef.

Niet alleen de gemeenten gingen over tot het uitgeven van noodgeld, ook een aantal grotere en kleinere bedrijven gaf eigen papiergeld uit. Gedeeltelijk was dit ter compensatie van de zilverschaarste, maar sommige

zijn zeer lang doorgegaan met het bonnensysteem. Economische motieven hebben hier naar alle waarschijnlijkheid een rol gespeeld, omdat dit een manier was om (gratis) krediet te krijgen, waar dit via andere kanalen moeizaam ging.
Al ruim twee weken na de mobilisatie werd door het Departement van Financiën aan de Commissarissen van de Koningin gevraagd, ervoor te zorgen dat de door de gemeenten uitgegeven bons zo snel mogelijk weer ingenomen zouden worden. De meeste gemeenten deden dit, maar enkele, bijvoorbeeld Horst en Schaarbeek, hebben na deze oekaze nog eigen geld uitgegeven. Overigens zonder dat hier bloed door gevloeid heeft.

Er zijn in de Eerste Wereldoorlog nog andere bons uitgegeven om de geldschaarste het hoofd te bieden. Zo werden er bons uitgegeven om de werklozen van een uitkering te kunnen blijven voorzien, waarbij de regering aan vakverenigingen en gemeenten garanties gaf als 'dekking'. Daarnaast werd er soms samengewerkt met winkels of bedrijven, zoals in Amsterdam met winkels van *De Dageraad*, waar werklozen voor één gulden elf bonnen van tien cent konden kopen waarmee in deze winkelketen betaald kon worden.

Dat het noodgeld werd geaccepteerd is voor een gedeelte te verklaren uit het feit dat men geen keuze had: er was domweg geen regulier geld voorhanden (...) Kenmerkend aan deze betaalmiddelen was, dat ze geen wettige status hadden. Men was niet verplicht ze te accepteren als betaling voor goederen en diensten. In veel gemeenten lag er aan de emissie niet eens een raadsbesluit ten grondslag, en de particuliere bons werden beoordeeld naar hun verwachte waarde. Toch vervulden ze op veel plaatsen volledig de functie van geld, met enkele restricties. In de eerste plaats waren ze niet bijzonder geschikt om te sparen. Veel van de bons hadden een beperkte geldigheid en moesten voor een bepaalde datum geconsumeerd of verzilverd zijn. Ten tweede had het meeste noodgeld een geografische beperking; er kon alleen mee betaald worden binnen een bepaalde gemeente of stad. Voor grote steden was dit nauwelijks een bezwaar, omdat het aanbod groot genoeg was. In kleine gemeenten was dit een groter nadeel. Ten derde was er bij een gedeelte van de bons

slechts een beperkte bestedingsmogelijkheid, bijvoorbeeld alleen voor huur of voedsel zoals in veel gemeenten het geval was, of alleen bij een bepaalde winkel, zoals 'de Dageraad' in Amsterdam of bakker Paul Kaiser in Den Haag. Al met al kan men twisten over het 'geldgehalte' van het noodgeld. Het is duidelijk dat grote emissies als door gemeenten zoals Enschede, Amsterdam en Rotterdam, of door particulieren zoals de *Vereeniging Handelsbelangen* uit Goes of de *Waalsteenindustrie*, zeer dicht bij echt geld in de buurt kwamen.

Wat echter overeind blijft, is dat het noodgeld een grote bijdrage heeft geleverd aan het functioneren van de economie, zeker aan het begin van de oorlog. Doordat de geldmassa en de goederenmassa niet op elkaar waren afgestemd dreigden grote problemen in het betalingsverkeer te ontstaan. Door het inbrengen van extra geld in de circulatie werden deze problemen opgelost. En hoewel het particulier uitgegeven geld op de totale hoeveelheid slechts een klein percentage uitmaakte, was er binnen sommige steden sprake van een wezenlijke geldinjectie. Toch heeft dit nergens tot grote inflatie of economische stagnatie geleid.

De Nederlandse aanpak van eigentijdse complementaire munteenheden

De recente experimenten met complementaire munteenheden in Nederland en Vlaanderen ontstonden later dan in de Angelsaksische landen. Het eerste complementaire systeem van munteenheden in Nederland was immers Noppes, een LETS-systeem dat pas in november 1993 werd ingevoerd. Maar wat zo origineel is aan de Nederlandse experimenten is het feit dat de invoering van complementaire munteenheden het gevolg was van een systematisch onderzoek naar economische en sociale duurzaamheid.

Zoals het geval was in de casestudy van Curitiba in Brazilië (zie hoofdstuk 6) was het toepassen van een plaatselijke munteenheid in Nederland *het bewuste resultaat van een gehele systeembenadering, die in het begin niets te maken had met monetaire problemen*. In Nederland werd de sleutelrol

gespeeld door Aktie Strohalm, een non-profit milieuorganisatie die dateert uit 1970 (later omgedoopt in Stichting Strohalm). Met hun eigen woorden: 'Begonnen als pure milieuorganisatie was Strohalm er van het begin af aan al van overtuigd dat de milieuproblemen niet op te lossen zijn met een filter hier en een stofkapje daar, en dat een milieuvriendelijker gedrag niet vanzelf komt. De milieuproblemen zijn ingebakken in de maatschappelijke structuren en dat dwingt ons ze bij de maatschappelijke wortels aan te pakken. Daarom werkt Strohalm aan een andere economie: een economie die binnen de grenzen blijft die het ecologisch draagvlak stelt en die álle mensen, nu en in de toekomst, mogelijkheden biedt zich te ontplooien.'

Strohalm

Strohalm is een landelijke milieu- en maatschappelijke organisatie, opgericht in Utrecht in 1970, met het doel oplossingen te vinden voor zowel de milieuproblemen als andere maatschappelijke problemen. Dat doet ze met nogal ambitieuze doelstellingen in het achterhoofd:

- Ze wil een mensvriendelijke samenleving die iedereen de ruimte, de vrijheid én de materiële voorwaarden biedt om zich naar eigen keuze en eigen mogelijkheden te ontplooien.
- Ze wil een samenleving die haar bestaansvoorwaarden instandhoudt en dus toekomstige generaties een leefbare wereld nalaat. Dat wil zeggen: een samenleving die rekening houdt met haar ecologisch draagvlak.
- Ze wil een samenleving die uitdaagt tot culturele en geestelijke ontplooiing en die oog heeft voor de kwaliteit van het bestaan. Een samenleving dus die ruimte laat voor een rijk ontwikkelde natuur, die culturele en geestelijke diversiteit en verdieping stimuleert en die de verbondenheid bevordert tussen de mensen onderling en de mensen en hun omgeving.

Strohalm beperkt zich daarom niet tot het milieu alleen. De sociale en culturele situatie en de relatie met arme landen kunnen niet los gezien worden van milieukwesties in Nederland. Het is onaanvaardbaar om de milieuproblemen op te lossen ten koste van de armsten. In het verleden heeft Strohalm zich dan ook met regelmaat beziggehouden met onderwerpen die een derdewereldaspect combineerden met een milieuaspect. Al in de jaren '70 organiseerde zij een informatieproject over

En het is op basis hiervan dat Strohalm het initiatief nam om eerst de experimenten met plaatselijke munteenheden in het Verenigd Koninkrijk (beschreven in hoofdstuk 5) te evalueren en die vanaf 1993 systematisch in te voeren en aan te passen aan de Nederlandse situatie (zie het kader over Strohalm.) Wat voorzover ik weet ook uniek is, is de strategie om eerst onafhankelijk een op personen gericht systeem van plaatselijke munteenheid te ontwikkelen (Noppes) en vervolgens een systeem dat zich op ondernemingen richt (Amstelnet), maar toch steeds het oog gericht te houden op het uiteindelijke doel om die systemen met elkaar te verbinden teneinde een geïntegreerde plaatselijke economie te vormen (zie de onderstaande casestudies van Noppes en Amstelnet).

de gevaren van de uitverkoop van het tropisch regenwoud. Ook probeert Strohalm al vele jaren mensen bewust te maken van de gevaren van het broeikaseffect. Deze onderwerpen hebben inmiddels gelukkig in de hele milieubeweging een hoge prioriteit gekregen en krijgen ook alle aandacht in de media. Het is voor velen nu vanzelfsprekend om het sociale aspect hierbij niet uit het oog te verliezen.

Vanuit dit kader werkt Strohalm aan concrete, meestal kleinschalige projecten op het gebied van ruilen en sparen, die een alternatief kunnen vormen voor het huidige geldsysteem. Enkele van de projecten die (mede) door Strohalm tot stand zijn gebracht zijn:

- Noppes en andere LETS-systemen
- Amstelnet: een speciale vorm van een complementaire munt die specifiek voor business-to-business in Amsterdam werd ontwikkeld (zie beneden).
- Pergola-associaties betrekken klanten direct bij het bedrijf van de biologische boer. Ze geven de boer inkomenszekerheid en dragen mee in het risico van de oogst. Daarvoor krijgen ze wekelijks een aandeel in de oogst. (Dit is een variatie van de Berkshire experimenten die beschreven werden in hoofdstuk 5.)
- ASN-Rentevrijfonds: samen met de ASN-Bank werkt Strohalm aan het realiseren van rentevrij bankieren in Nederland. Het fonds werkt op basis van wederkerigheid: ´Als ik nu van jou mag lenen, dan mag jij later van mij lenen.´ (Dit is een toepassing van ´Cooperative Banking´ die ook in Engeland en Scandinavië sterk ontwikkeld werd.)

In 1999 had Strohalm een fulltime staf van 47 medewerkers.

De volgende grafiek toont de best beschikbare schatting per mei 2000 van het aantal in Nederland en België werkzame systemen.

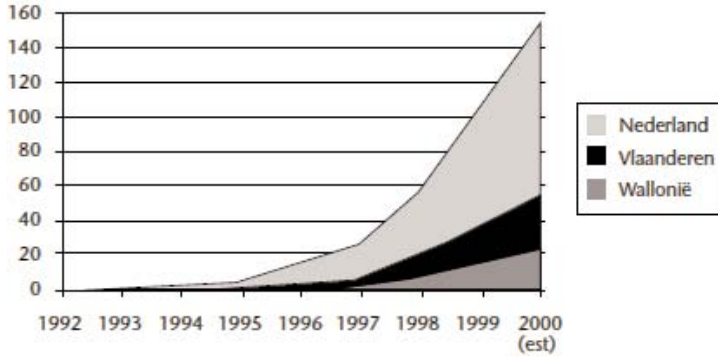

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000 (est)
Wallonië					1	3	8	16	25
Vlaanderen	0	0	0	1	2	4	12	22	30
Nederland	0	1	2	4	10	20	40	70	100

Figuur 441: Complementaire muntsystemen in Nederland en België (1992-2000)

De beste bronnen voor het bijwerken hiervan en specifieke contactadressen zijn:

1. Nederland: http://www.strohalm.nl
2. Vlaanderen: http://www.bewoner.dma.be/LETS/ en http://www.xs4all.be/~network/
3. Wallonië: http://www.inti.be/ecotopie/seladres.html
4. International URLs: http://www.transaction.net/money/ en http://www.cyberclass.net/turmel/urlsnat.html

Enkele in Nederland werkzame systemen van complementaire munteenheden

Hieronder zullen enkele voorbeelden van projecten wat gedetailleerder behandeld worden, omdat zij de eerste van hun soort in Nederland waren

of omdat zij toepassingen zijn die van belang kunnen zijn als prototype voor andere landen. Waar mogelijk worden ze beschreven door de mensen die zelf in de projecten betrokken zijn.

Deze voorbeelden zijn:

1. Noppes: het eerste LETS-systeem in Nederland.
2. Amstelnet: meer gegevens over een door de Europese Unie gefinancierd pilotproject binnen het barataria initiatief (beschreven in hoofdstuk 5).
3. LETS ruilwinkel Feijenoord: een interessante uitbreiding van het LETS model die in Rotterdam werd ingevoerd.

Noppes

door Werner Barendrecht (werner@noppes.nl)

Noppes werd op 3 november 1993 opgericht door Rob van Hilten in opdracht van Aktie Strohalm. In Nederland zou dit het eerste LETS-systeem worden. Rob had rondgekeken in Engeland en probeerde in Noppes het beste uit de diverse systemen toe te passen. Omdat Noppes in de beginjaren op vrijwilligers draaide bleek het lastig om alle plannen in één keer te realiseren. Er werd daarom in de eerste jaren het 'Noppesmodel' ontwikkeld, een soort visie op de toekomst. Het Noppesmodel ging uit van verschillende afdelingen of units: een individueel netwerk, een bedrijvennetwerk, een uitzendbureau en in het midden een servicebureau en administratiekantoor. Individuen zouden met elkaar handelen, en bedrijven met bedrijven. Als individuen iets bij bedrijven zouden kopen dan kwam de cirkel weer rond doordat bedrijven (via het uitzendbureau) deelnemers als personeel inhuurden.

De eerste jaren lag de focus op het opzetten, professionaliseren en groeien van het individuele netwerk. Een groot probleem was (gek genoeg) geld. Hierdoor was het lastig om personeel lang vast te houden of goede software te ontwikkelen. Daar kwam verandering in toen we in de loop van

1996 gebruik konden maken van enkele gesubsidieerde banen. In hoog tempo werd toen een complete organisatie opgezet met een tijdschriftredactie, een automatiseerder, administratie, promotie. Vanaf dat moment kwam er een professioneel tijdschrift uit met advertenties, werden er vier keer per jaar Noppesmarkten gehouden (met 400–500 bezoekers per keer) en ging het netwerk in hoog tempo groeien.

Enkele cijfers en feiten over Noppes

Begonnen we met 30 mensen, eind 1998 zaten we op zo'n 1100 deelnemers, en dat is sindsdien ongeveer gelijk gebleven. Groei is nog zeker mogelijk, in 1998 kozen we echter voor een focus op kwaliteit boven groei. Inmiddels (maart 2000) is die kwaliteit veel beter en zijn we weer voorzichtig aan het groeien. Er wordt heel wat afgehandeld binnen Noppes. Uit onderzoek blijkt dat iedere Nopper gemiddeld 1 x per maand zo'n 50 noppes verdient en uitgeeft. In praktijk zijn die noppes ook méér waard dan de gulden, aangezien noppesdiensten of goederen doorgaans goedkoper zijn dan als je het voor guldens zou moeten doen). In vergelijking met de guldenseconomie gezien is het natuurlijk niet zo erg indrukwekkend, maar tóch moet dit niet onderschat worden. De waarde zit 'm voor de deelnemers in een combinatie van je eens iets 'extra' te permitteren én persoonlijk contact. Noppes heeft zeer sterk de functie van een 'dorp' in de grote stad: iets voor elkaar doen, een netwerk achter de hand, een soort band die doorgaans ontbreekt in het stadsleven. Wat voor soort mensen doen mee? De meeste Noppers zijn mensen die in zijn voor nieuwe dingen, een brede belangstelling hebben en vaak een (licht-)kritische houding hebben t.o.v. de reguliere maatschappij. Het beeld dat de buitenwereld vaak heeft (Noppes is voor uitkeringstrekkers) klopt niet. Bijna 75% is hoger opgeleid (HBO of Universiteit), tweederde heeft (tenminste deeltijd) werk. Er zijn veel alleenstaanden en alleenstaande ouders. Dit profiel sluit in hoge mate aan bij het profiel van de Amsterdamse bevolking als geheel. Het is onze wens om meer en meer 'in te burgeren' en ook andere doelgroepen binnen te halen.

In het begin was de relatieve grootschaligheid van Noppes echt een item. Velen waren bang dat, als Noppes te groot zou worden, het intieme karakter verloren zou gaan. Dat blijkt niet het geval. Door de groei is er juist meer divers aanbod gekomen en meer handel. Tevens vinden de deelnemers bínnen het netwerk toch wel hun 'scene'.

Activiteiten en promotie

Noppes heeft gekozen voor een duidelijke en actieve uitstraling. Het tijdschrift *Noppes* (inmiddels *de Noppeskrant*) wordt door de hele stad verspreid. De human interest artikelen zijn ook voor niet noppers interessant. Daarnaast hebben we een groot aantal Noppes markten georganiseerd, steeds weer in een ander stadsdeel en met een ander thema. Deze markten zijn een ontmoetingsplaats voor deelnemers en promotie voor geïnteresseerden. Op zo'n markt zijn kraampjes waar deelnemers hun spullen of diensten aanbieden, er zijn lekkere hapjes en drankjes, muziek en optredens. Alles op de markt is voor noppes! De markten worden door zo'n 400–500 mensen (deelnemers en geïnteresseerden) bezocht.

Amstelnet

door Werner Barendrecht

Eind 1997/begin 1998 kon ook een begin gemaakt worden met de tweede poot van Noppes: de zakelijke kant (later bekend onder 'Amstelnet'). In het kader van een Europees project begonnen Werner Barendrecht, Naima Challioui en Rob van Hilten, met Edgar Kampers als adviseur, deze poot op te zetten. We zetten dit project geheel gescheiden van Noppes op uit overwegingen van positionering en om onnodige risico's voor Stichting Noppes te vermijden. Na het vertrek van Rob zijn Naima en Werner, later bijgestaan door Irma Braat, verdergegaan met het opzetten van Amstelnet. Na een aanlooptijd van enkele maanden konden we gaan werven en zaten we medio 1999 op zo'n 85 deelnemende bedrijven.

Amstelnet heeft als doel een handelsnetwerk op te zetten voor professionals, bedrijven en organisaties die met elkaar willen samenwerken voor een verantwoorde maatschappij en gezamenlijk succes. Amstelnet is eigenlijk een kopie van Noppes, alleen op een heel andere manier ingekleurd. Ook bij Amstelnet krijg je een bankrekening, een rekeningoverzicht en een deelnemerslijst. Ook bij Amstelnet is er zoiets als de *Noppesgids* en zijn er advertentieoverzichten. Maar het ziet er heel anders uit. Het is helemaal op bedrijven, professionals, freelancers en organisaties gericht.

Noppes levert niet meer dan het frame waarin iemand zelf aan de slag kan. In Amstelnet krijgen bedrijven een uitgebreide service aangeboden. Als blijkt dat er een bakker nodig is, gaan we bellen. Op het moment dat een bedrijf deelnemer wordt, gaan wij ervoor zorgen dat het gaat handelen. En als blijkt dat het iets nodig heeft dat niet in het netwerk te krijgen is, gaan we op zoek en zorgen dat het er komt. We bemiddelen altijd. We verrichten dus een boel werk.
Daar hoort ook een ander financieel plaatje bij. Bedrijven betalen vierhonderd gulden om deelnemer te zijn. Waarschijnlijk gaan we dat volgend jaar segmenteren: grote bedrijven gaan meer betalen dan kleine bedrijven.
Daarnaast brengen we commissiekosten in rekening over elke gesloten transactie. Zowel de kopende als de verkopende partij betaalt drie procent van de waarde van de transactie. Die waarde kan voor een deel worden uitgedrukt in guldens en voor een deel in Amstelnet eenheden. Wordt er bijvoorbeeld verhandeld voor zeventig gulden en dertig Amstelnet eenheden, dan bedraagt de commissie drie procent van zeventig gulden plus drie procent van dertig Amstelnet eenheden.
Eén keer per maand ontvangen de deelnemers een factuur waarin al die transacties worden opgesomd.

Op de langere duur willen we Noppes en Amstelnet verbinden. Individuen uit Noppes gaan dan aan het werk bij bedrijven in Amstelnet, en bedrijven bieden individuen de mogelijkheid hun producten te kopen voor noppes. Dan komt arbeidsbemiddeling in de kijker. We willen uitzendbureaus in Amstelnet opnemen, zodat die daarvoor kunnen zorgen.

Ze doen dan gewoon hun werk. Het enige verschil is dat er niet alleen wordt afgerekend in guldens of euro's maar ook in Amstelnet eenheden of in noppes. Geen ingewikkelde verhalen over dat de wereld verbeterd moet worden, maar gewoon: dit is de truc, dit werkt, dit zijn de voordelen.

LETS-ruilwinkel Feijenoord

Deze 'ruilwinkel' is een van de initiatieven van Rolets, het LETSsysteem in Rotterdam, en als adviseur bij de Stichting Vrijwilligerswerk Rotterdam betrokken bij het opzetten van zelfstandige ruilwinkels.

Uit onderzoek naar armoedebeleving blijkt dat werkelozen die erin slagen hun sociale netwerken te onderhouden, minder last hebben van hun armoede dan degenen die dat niet lukt. Die vinden vaak niet de kracht om zelf op te krabbelen. Dus bedacht Erika van den Bergh: ontwikkel met die mensen een netwerk. Een model voor zo'n netwerk vonden zij in LETS.
Om het ruilprincipe zo concreet mogelijk te maken, ontwikkelde men de LETS-ruilwinkel Feijenoord. Een plek waar je binnen kunt lopen, waar spullen staan en diensten zichtbaar zijn en waar je kunt overleggen of het aanbod wel echt iets voor jou is. Belangrijk is de sfeer in zo'n winkel. We streefden niet naar een gemoedelijke en warme sfeer maar naar een open, heldere en neutrale sfeer. De sfeer van een bibliotheek of postkantoor. Zakelijk, maar niet té.

Van doorslaggevend belang in de ruilwinkel is de bemiddeling. Daarvoor werden twee mensen aangenomen. Als iemand met een aanbod komt, gaan die meteen bellen. Soms moeten ze wel vier, vijf keer bellen voor ze de juiste persoon hebben. Maar ze krijgen 'm te pakken. De bemiddeling werkt goed.

Momenteel zijn ze bezig nog vijf van zulke winkels op te zetten. Dat doen ze samen met organisaties die in die deelgemeentes actief zijn. Professionele organisaties, want we willen dat het een professionele beweging wordt.

Enkele voorbeelden in Vlaanderen

De eerste Belgische LETS-groep

door Karin Nolmans

In juni 1994 zijn we in Leuven gestart met de eerste LETS groep in België.
Een paar weken voordien hoorde ik in een radioprogramma, 'De kleren van de keizer', een reportage over LETS. Een vrouw vertelde dat ze bediende was, maar ook graag haar knipte. En binnen LETS kon ze dit perfect combineren.

't Leek me prachtig, want ik ben zelf beginnend haarkniphobbyist en dringend op zoek naar nieuwe proefkonijnen. Na een studiedag, georganiseerd door Aktie Strohalm, heb ik dolenthousiast andere geïnteresseerden gezocht. En een paar dagen later ben ik met een tiental geïnteresseerden begonnen, zonder veel tamtam.

Om het geheel 'speels' te houden kozen we voor een eenheid van ongeveer 1/10 van onze Belgische frank. Als naam werd er eerst voor 'bloempjes' gekozen. Maar dit werd na een korte periode toch als te veel 'flowerpower' beschouwd en op een gezellige avond omgezet in 'IK U's, komende van de uitdrukking 'Wat moet ik u?'
Doel was om met zo weinig mogelijk organisatiewerk een LETS-groep te laten draaien, zodat het accent kwam te liggen op de echte handelingen. Zes jaar later werken we nog steeds met onze zelfde centrale primitieve papieren boekhouding, waarin de deelnemers zelf hun transacties komen noteren. We zijn zonder veel reclame gegroeid tot een netwerk van een 80-tal actieve gezinnen (de meer passieve deelnemers worden om het halfjaar aangespoord om er uit te stappen).

We zijn iets gestructureerder geworden wat betreft nieuwkomers (2x per jaar een informatiebijeenkomst), contactmomenten (2x per jaar een 'brunch') en een gids (jawel, ook slechts 2x per jaar).

Om de communicatie tussen de deelnemers toch iets te stimuleren hebben we wel 6x per jaar een nieuwsbrief, waarin dringende vragen kunnen geplaatst worden (dit idee ontstond na een mislukt 'telefoonpiramide' initiatief).
Bij nieuwkomers leggen we zeer sterk de nadruk op het eigen initiatief. Zelf zo snel mogelijk (liefst binnen de maand) contact leggen met mogelijke vragers of aanbieders. Blijkbaar heeft dit resultaat, want het laatste jaar merken we dat nieuwkomers snel actief handelend worden.

De afgelopen jaren zijn er veel mensen in en uit de groep gestapt. Van de oorspronkelijke initiatiefnemers (een tiental mensen) blijken er nog slechts twee actief te zijn.
Maar nu is het een stevig netwerk geworden van mensen die LETS in hun leven geïntegreerd hebben. Via onze startervaring hebben we een aantal andere LETS groepen mee opgestart.

Dankzij mijn job binnen de vormingsorganisatie *Dialoog* kon ik vanaf 1996 andere LETS-groepen in Vlaams-Brabant mee helpen opstarten, waaronder: Tienen, Tielt Winge, Vilvoorde, Keerbergen, Ternat en binnenkort Londerzeel.

LETS Antwerpen

door Robrecht Siera

Op 1 juni 1995 ontstaat de tweede Vlaamse LETS-kring in de provincie Antwerpen. Acht mensen beginnen met de bedoeling ervaring op te doen met een systeem waarin ze veel mogelijkheden aanvoelen, maar dat nog te veel met het gewone geldsysteem verwant lijkt. Gewoon doen en zo leren wat we kunnen veranderen, denken we. Onmiddellijk veel handelen dus, steeds kijkend naar: hoe kan het beter?

Het is een leerzame tijd waarin we ontdekken dat er niet zozeer iets mis is met het systeem zelf, als wel met de manier van omgaan ermee. Als we LETS niet als geld willen ervaren, waarom spreken we dan nog in termen

De parabel van de Glinstering

Er was eens, héél lang geleden, een oude beschaving van ronde houten poppetjes. Je had poppetjes uit ebbenhout, berkenhout, cederhout, er waren er in kerselaar en in beuk, maar allemaal waren ze van hout. Het waren bijzonder mooie poppetjes, al beseften ze dat zelf niet echt.

Samenleven was niet zo gemakkelijk. Niet iedereen voelde zich tevreden. Door hun model konden ze zich moeilijk bewegen. Het was óf stilstaan, óf rollen. Het was óf rechtop, óf liggen… En dat was het dan.
Voor een aantal poppetjes voldeed dat wel. Ze trainden zich er van kleins af aan in om de snelste te zijn en het was dan gewoon een kwestie van over de ander heen te rollen voor de ander over jou rolde. Maar de grote massa poppetjes ondervond toch wel een ernstig gebrek aan soepelheid en moest dus wel noodgedwongen over zich heen laten rollen.

Nu was er een aantal poppetjes dat zich weinig aantrok van die beperkingen. Ze probeerden gewoon de samenleving wat draaglijker, lichter te maken. Dat scheelde ook al heel wat. Ze hadden zich verenigd in “Aktie Maretak”. Ze waren bijvoorbeeld tegen trams met een opstapje, vóór een eerlijke verdeling van de beschikbare rijtuigjes, tegen de dagelijkse laag vernis en vóór het zich inwrijven met bijenwas, tegen - voor, tegen - voor, …
Na verloop van tijd echter merkten ze dat op deze manier niets wezenlijks veranderde. Ze staken de koppen bij mekaar en gingen op zoek naar de diepere oorzaken van hun samenlevingsprobleem. Uiteindelijk, na lang zoeken en diep graven, vonden ze de oorzaak van de verstarring … De Chemie, de chemische processen in zichzelf.
Die interne chemische processen waren onmisbaar. Ze zorgden ervoor dat de poppetjes konden bestaan. Ze waren echter al eeuwen oud en al die tijd nooit

van ‘betalen’ en ‘rekeningstand’? Waarom voel ik me dan slechter als ik onder nul sta dan boven nul?
Het heeft veel te maken met bewust afstappen van je gewoonten uit het geldsysteem. Een concrete wijziging is het veranderen van het woord ‘cheque’ in ‘waarderingsbon’. Een term die spoedig door andere Vlaamse LETS kringen wordt overgenomen.

Een andere vraag van die begingroep is: kan LETS ook niet-lokaal? Aangezien we een behoorlijk eind van elkaar wonen testen we ook dit meteen uit.

geëvolueerd. Na deze ontdekking beseften de poppetjes dat ze dus de chemische werking zelf moesten aanpassen.
Toevallig of niet, kort na hun laatste bijeenkomst vernam een van de poppetjes van Aktie Maretak dat een zekere Michael Lipton een drankje had uitgevonden dat de chemische processen veranderde. Ze probeerden met een klein groepje het drankje uit, en jawel, het werkte! Geleidelijk aan werden ze soepeler. Ze konden warempel hun benen bewegen, en dat voelde fantastisch.

Ze richtten een turnkring op om op die manier zoveel mogelijk poppetjes de kans te geven om hun starheid te verminderen. In de turnkring werd dan ook naar hartelust geturnd en gedronken. Het was trouwens een lekker drankje. En stilaan verspreidde het zich over de hele wereld. Op verschillende plaatsen kreeg het een ander smaakje en het aanbod werd ruimer: aardbei, vanille, appel, meloen, … Je koos waar je zin in had.
Na een tijdje belandde het drankje bij een poppenvolkje dat bekendstond om hun frieten. Ook zij richtten een turnkring op en met succes.
Algauw kwamen ook daar journalisten over de vloer die er álles over wilden weten. Een van de poppetjes wilde er best wat over vertellen, waarop het prompt bestormd werd met vragen: Hoe wisten ze dat er echt geen gevaar in school? Wat als er iemand eens een verkeerde samenstelling zou maken of kon dat niet? En was je dan wel verzekerd? Hoe werkt het precies? Stel dat iedereen soepeler zou worden, vormt dat geen gevaar voor de samenleving? Waren de oude chemische processen dan zo slecht?

Het poppetje raakte wat verward. Het begreep het niet. Waarom vroeg de journalist niet hoe het voelt om soepel te zijn, om je uit te kunnen rekken of te springen, om je in een bolletje te kunnen rollen, te dansen, te LEVEN? Zag hij dan niet de glinstering in haar ogen?

InterLETS, van LETS-kring naar LETS-kring

Een aantal van onze leden woont in Antwerpen zelf of in een randgemeente. Het is vrij absurd dat zij alleen kunnen onderhandelen met mensen uit onze eigen groep terwijl om de hoek misschien een LETS lid woont uit de groep van Antwerpen Stad.
Vandaar staken Antwerpen Stad en Antwerpen Provincie de koppen bij elkaar om letsen over de eigen kring heen mogelijk te maken. Dit noemen we 'InterLETS' of letsen tussen twee verschillende kringen. Het initiatief zelf heet 'LETSLink Antwerpen' en hoopt mettertijd ook andere

groepen te kunnen ondersteunen bij InterLets. In de praktijk betekent dit dat elk lid via het eigen secretariaat de vraag en aanbod lijst van Antwerpen Stad kan opvragen om ook op ruimer vraag en aanbod in te gaan.

Antwerpen-Stad hanteert dezelfde 'richtlijn' als onze kring. Zij hebben *handjes*, wij hebben *pollekes* en die kan je dus zonder problemen in elkaar slaan!
Net zoals bij iemand uit je eigen kring, geef je de ander je eigen waarderingsbon met het ingevulde bedrag aan pollekes. De ander bezorgt deze 'vreemde' bon aan zijn eigen secretariaat. Daar weten ze wel wat ermee te doen.
Wanneer later ook andere groepen zouden toetreden die een andere richtlijn hanteren, bezorgen we je wel verdere richtlijnen om ook die onderhandelingen tot een goed einde te kunnen brengen.

Vrouw Holle - Begijnendijk

door Rik Verschueren

Vrouw Holle is een LETS-groep die ontstond in de kennissenkring van een biologisch tuinbouwbedrijf in Begijnendijk. De uitbaters legden op een bepaald moment hun bedrijf stil en trokken naar het buitenland om daar een zelfvoorzienende gemeenschap te helpen opzetten. Hun avontuur eindigde met een kater, maar het idee om meer met andere mensen te delen dan enkel een glas wijn op een afgesproken datum, of een pint na één of andere vergadering, bleef leven. Ook hadden zij bij hun 'emigratie' en bij hun terugkomst veel steun ondervonden van 'de thuisbasis'.

Er was een basis. En er was bij meerdere mensen de behoefte aan meer gemeenschap. Maar hoe kon deze groeien? Waar kon men elkaar op een natuurlijke manier ontmoeten?

'En als we nu eens meer gingen samenwerken?'
Toen enkelen zich deze vraag tegelijkertijd stelden, was de basis voor LETS-Begijnendijk en omstreken gelegd. Informatie van Aktie Strohalm

(vanuit Nederland); ervaringen uit de Findhorn Foundation (Schotland) en logistieke steun van de vormingsorganisatie Elcker ik deden de rest. De vonk werd een vlam, en die brandt nog altijd.
De LETS-groep van Begijnendijk is een werkplaats geworden waarin zelfstandige personen/gezinnen kunnen leren meer op elkaar betrokken te raken in doen en laten, zonder hun zelfstandigheid te verliezen. Een grotere schaal wordt niet uitgesloten, maar er wordt niet naar gezocht. Er wordt niet doelgericht naar nieuwe leden gezocht.

Momenteel maken tien gezinnen deel uit van Vrouw Holle.
De saamhorigheid die na vier jaar werking is ontstaan is verbazingwekkend. Het aantal LETS-transacties is niet reusachtig groot, maar het aantal contacten die dankzij LETS tot stand kwamen is enorm. Het gaat daarbij van koffiekletsen, gezamenlijke creatieve bezigheden, ontspanning en filosoferen over technische ondersteuning en feedback op professioneel gebied tot en met zeer persoonlijke uitwisselingen, praktische en emotionele ondersteuning. Een verzekerde hulp in nood!
Voor de meeste Vrouw Holle leden is tijd ook schaars. 'Time = money' en je zou dus kunnen verwachten dat de Vrouw Holle munt, de *pluimpjes*, even zwaar kunnen gaan wegen als echt geld. Maar wanneer het Vrouw Holle chequeboekje wordt bovengehaald blijkt het te noteren bedrag meestal veel minder belangrijk dan de waardering zelf. In veel gevallen wordt er zelfs niets berekend.
Maar dankzij het rekensysteem kan men aan iemand iets vragen, maar 'blijft men vrij' in wat men ervoor teruggeeft, en wanneer men dit doet. Omgekeerd kan men aan iemand iets (van zijn schaarse tijd of energie) geven, zonder dat men dit onmiddellijk van deze persoon hoeft terug te verwachten. De interpersoonlijke relaties blijven onbelast, en daardoor durven we er meer aan te gaan. En daar was het Vrouw Holle vooral om te doen.
Én een groeiende kunst om het egocentrische te overstijgen. Waarschijnlijk is die even belangrijk in het succesverhaal van LETS Begijnendijk. Was dat toevallig ook niet de betekenis van het sprookje waar deze groep zijn naam aan ontleende?
Een bijzonder origineel initiatief van onze groep is de *Salongo* (zie kader).

Salongo

Als je meer dan genoeg werk hebt in je eigen huishouden, waar je je eigen materiaal en je familie bij de hand hebt, dan is het niet zo vanzelfsprekend dat je je gaat verplaatsen naar de woning of tuin van een ander, om daar te gaan werken. Dat ondervond ook de LETSgroep van Begijnendijk. Maar er ontstond een circuit van *´jullie morgen bij mij, ik overmorgen bij u´*, waarbij met agenda´s in de hand werd onderhandeld.

Toevallig telde Vrouw-Holle verschillende leden die voor langere tijd in Afrika verbleven. Zij maakten er kennis met het traditionele systeem waarbij landbouwers elkaar afwisselend gingen helpen bij het werk, of dorpsbewoners op een vastgestelde dag hun bijdrage leverden aan een werk van openbaar nut. Zij herinnerden zich ook de ambiance en de energie die dit systeem meebracht.

Het een werd aan het ander gekoppeld. ´Zou een vastgestelde werkdag en een verzekerde wederkerigheid onze beginnende letsers niet uit hun kot kunnen helpen komen?´ Zo ontstond de *Salongo*. ´Salongo´ is het Lingala-woord voor de gemeenschapsdienst die in de Kongolese Evenaarsprovincie bestond. In Begijnendijk gaat het om de maandelijkse gezamenlijke werkdag van alle Letsers bij een lid (of bij meerdere leden) thuis. Alle LETSleden toonden zich bereid om zoveel mogelijk de eerste zaterdag van de maand hiervoor vrij te houden.

Wie genoeg werk en geen te groot negatief saldo heeft kan om de zoveel maanden de hele LETS-groep aan het werk zetten. Het vergt een grondige voorbereiding en organisatie, maar wanneer de ploeg na afloop de deur uit is staat de ontvangende Letser meestal versteld van wat er op een halve dag in en rond zijn huis gepresteerd is. Ondertussen is het ook traditie geworden dat de meesten na het werk niet zomaar de deur uitlopen, maar zich samen te goed doen aan een pan spek, een ketel verse soep, een pot spaghetti, om vervolgens over te gaan op de bijhorende dranken. Het is de gelegenheid om afspraken te maken voor komende uitwisselingen, de volgende Salongo´s, of om te fantaseren rond grootsere plannen. Wie uiteindelijk toch naar huis gaat noteert in samenspraak met de gastheer de verdiende pluimpjes op een lijst die later rechtstreeks naar het secretariaat gaat. Dikwijls komt het ontvangende gezin dan stevig onder nul te staan, maar dat is dan een aanmoediging om bij de volgende Salongo´s zeker niet te ontbreken.

Het systeem werkt. De meeste Letsers kijken uit naar een Salongo, omdat het gewoon plezierig is (en zij doen er inderdaad jobs die zij thuis dikwijls tot het laatst zouden laten liggen!). Het enige probleem is dat door een vaste dag te kiezen sommige leden nooit kunnen deelnemen. Ook is men nogal geneigd om tamelijk zwaar werk te voorzien, waarschijnlijk omdat ´de vereende kracht´ bij zulk werk het meest rendeert. Het vraagt dan wat aandacht en bereidwilligheid om voor de fysiek minder sterken toch ook nuttig werk te voorzien.

Met LETS tegen sociale uitsluiting

door Peter Douwe

Een van de aantrekkelijke eigenschappen van LETS is de 'wederkerigheid': nu eens biedt men hulp, dan weer krijgt men diensten. Er wordt terecht van uitgegaan dat elk mens wel wat te bieden heeft én dat elk mens anderen nodig heeft. Deze benadering verschilt van de klassieke hulpverleningspraktijk, waarbij steeds dezelfden hulp bieden en steeds dezelfden hulpvrager zijn.

Het was vanuit deze overweging dat in 1997 het Steunpunt Welzijn voor de regio Aalst Oudenaarde het initiatief nam tot oprichting van een regionale Letsgroep.
Van meet af aan werd in de publiciteit en de contacten gestreefd naar heterogeniteit. Zowel mensen met een vervangingsinkomen als met een betere financiële en sociale situatie werden uitgenodigd. Ook personen met een handicap vonden de weg. De ervaring is dat LETS wel degelijk een emanciperend effect heeft. Mensen die langdurig zonder werk zitten, die maatschappelijk aan de kant staan, krijgen in LETS bevestiging van hun waarde als persoon, bouwen een kennissenkring op, krijgen en nemen ook de kansen tot sociale integratie.

LETS op de planken

Het streven om LETS bij zoveel mogelijk mensen ter kennis te brengen, ongeacht hun sociale situatie, leidde er in 2000 toe dat een heus toneelstuk gelanceerd werd dat overal in Vlaanderen én Nederland op de planken kan. Het reistoneel heet 'Lets Doe Het!' en is als het ware een spelende vertelling: het kan in elke zaalsituatie en zonder technische poespas gebracht worden. Het is dan ook de bedoeling dat zowel overtuigde Letsers zich ermee aangemoedigd weten, als dat mensen LETS leren kennen. 'Lets Doe Het!' werd geschreven door de bekende toneelauteur Paul Coppens. Vier acteurs/actrices werken eraan mee: naast Paul Coppens zelf ook Mieke Leemans, Monique Buys en Jacques Van Avermaet.

In dit toneelstuk wordt sterk de nadruk gelegd op de sociale waarde van LETS. Over LETS in Aalst Oudenaarde en "Lets Doe Het!" vind je meer info op http://www.welzijn.net.

Over de schrijver

Bernard Lietaer heeft meer dan dertig jaar professionele ervaring op gebieden die elkaar veelal plegen uit te sluiten, zoals topambtenaar bij een centrale bank en general manager van valutafondsen; senior consultant voor internationale ondernemingen en voor ontwikkelingslanden; hoogleraar en directeur van elektronische betaalsystemen.

Als topambtenaar van de centrale bank van België was hij nauw betrokken bij het ontwerpen en invoeren van de ecu, het convergentiemechanisme dat leidde naar de invoering van één Europese munteenheid. Vervolgens werd hij, toen hij general manager was van het belangrijkste offshorevalutafonds, door *Business Week* uitgeroepen tot 's werelds meest succesvolle valutahandelaar. Meer dan tien jaar was hij consultant voor internationale ondernemingen op vier continenten. Daarna ging hij naar het andere eind van het spectrum door ontwikkelingslanden in Latijns-Amerika te adviseren over het optimaliseren van inkomsten in harde valuta. Hij was hoogleraar Internationale Financiën en ook voorzitter van het meest omvangrijke en meest efficiënte elektronische betaalsysteem ter wereld.

Tijdens zijn activiteiten als Fellow aan het Center for Sustainable Resources van de University of California in Berkeley en als Visiting Professor aan de Sonoma State University in Californië schreef hij *Het geld van de toekomst*. Dit boek is enig in zijn soort vanwege de integratie van de ongebruikelijke verscheidenheid van inzichten van de schrijver tot een samenhangend standpunt over geld.

Meer informatie en direct contact voor vragen en antwoorden is beschikbaar door middel van een online 'Money Conference' op http://www.transaction.net/money en op http://www.futuremoney

DANKWOORD

Dit boek is het resultaat van talloze gesprekken die ik in de afgelopen vijf jaar gevoerd heb met vele mensen aan wie ik de beste ideeën te danken heb die in dit boek zijn opgenomen. Blijmoedig erken ik hun intellectuele, redactionele en/of emotionele bijdrage, in het bijzonder die van Art Warmoth, James Hillman, Julio Olalla, Mario Kamenetzki, Paul Ray en Sherry Anderson, Lisa Spiro, Barbara Schultz, Margrit Kennedy, Leonard Joy, Dean Ellias, John Levy, Philip en Manuela Dunn, Nancy Bord, Jacqui Dunne, Deborah Miller, Joyce Long en Anna Godfrey, de Schweisfurth Stiftung en Gaia Trust. Vele anderen verdienen het genoemd te worden en ik hoop dat zij mij willen vergeven dat ik deze lijst niet eindeloos maak. Mijn werk is ook geïnspireerd door de duizenden toegewijde mensen die over de hele wereld de weg hebben bereid voor complementaire munteenheden.